

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-6/2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
 Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
 Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович,
 т.ф.д., проф.
 Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
 Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.
 Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.
 Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.
 Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
 Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
 Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
 Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
 Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
 Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
 Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
 Жуманиёзов Зоҳид Отабаевич, ф.ф.н., доц.
 Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
 Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
 Каримов Улғубек Темирбаевич, DSc
 Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
 Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.
 Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
 Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
 Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
 Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
 Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
 Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
 Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
 Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д.,
 проф.
 Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
 Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
 Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
 Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
 Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
 Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
 Сирожов Ойбек Очилов, с.ф.д., проф.
 Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
 Тожибаев Комилжон Шаробитдинович,
 б.ф.д., академик
 Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
 Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
 Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
 Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
 Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
 Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.
 Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
 Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
 Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
 Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
 Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№6/2 (102), Хоразм
 Маъмун академияси, 2023 й. — 276 б. — Босма нашрнинг электрон варианты -
<http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм
 Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2023

МУНДАРИЖА ИҚТИСОДИЁТ ФАҲЛАРИ

Abdugofurov Sh.M. Andijon viloyatida aholiga transport xizmat ko'rsatish turlarini takomillashtirish	5
Adilov B.A. Hududlarda infratuzilmani rivojlantirishda tashabbusli budjetlashtirish jarayonining o'rni	8
Ahmedova F.Kh. Ways to stabilize the main macroeconomic indicators in the Jondor district	12
Alimardonova Z.M. Surxondaryo viloyatida turistik resurslardan samarali foydalanishda innovatsion modellarni qo'llash	16
Azimov O.O. Ways and methods to enhance the attraction of foreign investment in Uzbekistan	18
Bazarova M.S. Foreign trade policy of Uzbekistan: analysis and problems	21
Bekjanova L.B., Ismatov R.O. Ijtimoiy media marketingining afzalliklari va kamchiliklari	25
Bobayev I.A. O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning amaldagi holati va uning iqtisodiy tahlili	27
Bozorova I.J. Introducing digital technologies into the accounting system	32
Burkhanov A.H. The main tendencies of capitalization of human resources in the agricultural network	35
Berdiyev Q.H., Haydarov A.M., Hasanova G.D. Auditning xalqaro standartlariga muvofiq xususiy kapital auditini takomillashtirish	39
Dushanova Yu.F. The practical necessity of marketing research in ensuring the attractiveness of tourist objects	42
Eshonkulov J.S. The importance of econometric modeling in the management of light industrial enterprises	45
Jumayeva G.J., Yaxshiqulova M.T. Korporativ boshqaruvda ichki auditni tashkil etishning nazariy va uslubiy muammolari	49
Kadirova Sh.A., Iskandarov K.Sh. O'zbekiston tashqi savdo faoliyati samaradorligini oshirishda transport koridorlarining ahamiyati va o'rni	52
Kadirova Sh.I. Methods and tools for managing economic potential in industrial enterprises	54
Mannopova M.S. O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksport salohiyatini oshirishda meva-sabzavotchilik klasterlari va ularni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarining iqtisodiy asoslari	59
Mardonova D.Sh. Mehmonxona biznesida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalarining tahlili	63
Murotjonova M.D. Development and development of business strategy of service enterprises	67
Murotjonova M.D. Differentiation and integration of management	70
Murotjonova M.D. Mechanisms of state regulation of the service sector and directions of development of this sector	73
Mustaeva Sh.S. Features of pilgrimage tourism objects in the Republic of Uzbekistan	76
Nabiev B. Yashil iqtisodiyotda xususiy biznes: o'tish jarayoni va boshqaruv	81
Nasimov D.A., Maxmudova M.R. Turizm sohasini barqaror rivojlantirishning muhim yo'nalishlari	84
Normamatova P.O. Surxondaryoda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishning o'ziga hos jihatlari	87
Qanoatova F.B. O'zbekistonda ayollar tadbirkorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari	89
Radjabov O.O. Prospects of planning the content of foreign tourists in Uzbekistan for sustainable development	94
Rakhimberdiev Q.B. Effective digital signature algorithms for bank lending platforms based on blockchain technology in the digital economy	97
Raximova M. Improvement processes of the state administration system in Uzbekistan	105
Salieva E.S. Tourist destinations with gastronomic potential in the Republic of Uzbekistan	107
Shamansurova Z.A. O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining joriy holati va uning tendentsiyalari tahlili	112
Shamurotov S.B. Mintaqa agrar sektorida suv resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlashning ob'ektiv zaruriyati	116
Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalarini xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar foydalanish samaraligini baholash	121
Xalimova N.J. O'zbekiston turizm sohasida ijtimoiy mediadan foydalanish holati	125
Yo'ldasheva Z.H. Mustaqillik yillarida sanoat ishlab chiqarishida amalga oshirilgan o'zgarishlar	129
Анварова Л. Меҳнат самарадорлигини акс эттирилиш имкониятлари	132
Бахтиярова Ш. Социальный характер медицинских услуг в условиях пандемии коронавируса	135
Бозаров Э.Б. Минтақа зиёратгоҳ ва қадамжоларни модернизациялаш ва ахборотларни йиғишнинг услубий асосини ишлаб чиқиш	138
Джумаева З.Б. Способы использования системы ключевых показателей эффективности при оценке эффективности деятельности ВУЗа	142
Дустова М.Х., Махмудуллова С.Х. Роль логистических систем в развитии экспортного потенциала Узбекистана	145
Жураев Х.А. Минтақада кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikni ривожлантириш истиқболлари	148
Жураев Э.С. Таркибий ўзгаришлар шароитларида кичик бизнес субъектларида инвестицион жараёнларни фаоллаштириш	151

Исахонова М. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш жамият ва инсон фаровонлигининг муҳим мезони	156
Исаев О.Б. Ўзбекистонда ислом молияси ва лизинг хизматлари	159
Казаков О.С. Бошқарувда етакчилик концепцияси ва ундан фойдаланиш самарадорлиги	162
Кодиров М.К. Внедрение МСФО и трансформация отчетности в АО «Ўзбекистон темир йўллари»	165
Мадаминов И.О., Дурумов Т.Ғ. Мамлакатимиз иқтисодиётида инновацияларнинг зарурлиги	167
Мардонов Б.Б. Инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасининг вазифалари	172
Мирзаев Қ.Ж., Жанзаков Б.К., Эгамкулов Д.Б. Ўзбекистонда агрохизматларни ривожлантириш имкониятлари	178
Муфтайдинов М.Қ. Озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизми самарадорлиги таҳлили	182
Носиров Ж.Т. Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторингини ташкил этишда хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш масалалари	186
Нуманова М.Л. Инсон капиталининг салоҳиятини самарадорлигини оширишнинг хорижий мамлакатлар тажрибаси	189
Нусратова З.Б. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашда агрокластерлар фаолиятини такомиллаштириш	192
Рахматуллаев Б.Р. Трансформациялашган иқтисодиётни ривожлантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси фаолиятининг хусусиятлари	195
Саидкаримова М.И. Адам Смит – основатель экономической науки	198
Санаева Л.Ш. Жиззах вилоятини экотуристлик районлаштириш ва ундан фойдаланиш истиқболлари	201
Сапаров К.А. Қорақалпоғистон Республикасида инвестицион фаолиятни статистик баҳолашдаги мавжуд тенденциялар таҳлили	206
Султонова Н.О. Тўқимачилик саноати кластерлари фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш механизмларини такомиллаштириш	211
Султанова С.М. Экстенсивные показатели оценки эффективности работы транспортного предприятия	214
Уктамов Х.Ф. Кимё саноати корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш амалиётини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари	217
Файzieva Ш.Ш. Қишлоқ хўжалигида мева-сабзавот кооперациясининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари	221
Хуррамов А.Ф., Маматов С.А. Иқтисодий хавфсизлик иқтисодий тизимнинг барқарор ривожланишининг зарурий шарти сифатида	224
Шакирова Ф.Б. Инновацион иқтисодиёт белгилари ва уни баҳолаш индикаторлари	230
Юсупова З.Э., Умаров И.Ю. Андижон вилоятида бандлик масалаларини ошириш	239
АРХИТЕКТУРА ФАНЛАРИ	
Yusufov S.A. Turar-joylari arxitekturasini o'rganish va ularni shakllantirish tamoyillarini ishlab chiqish	244
Дурдиева Г.С., Заргаров А.К., Рустамов И.О., Рахимов З.Х. Хива “Дешон қалъа” меъморий обидасини техник ҳолати бўйича мониторинг ишлари ва тавсиялар	247
ТЕХНИКА ФАНЛАРИ	
Kambarov B.A., Abdullaev S.A. Choosing the type of the assembly that minimizes radius of four-wheel tractor turn	251
Ochilova V.R. The history of neurolinguistic programming (NLP)	254
Қаршиев Ф.У., Худайназаров Д.Х., Юнусова М.У., Раимкулов О.Қ. Кичик чорвачилик хўжаликлари учун озуқа тарқатгич қурилмаси куракчалар сони ва роторнинг айланишлар сонини тажрибавий аниқлаш	256
Наврузов К., Ражабов С.Х., Насруллоева Н.Р. Эластик ёпишқоқ суюқликларнинг умумлашган реологик модели	259
Сиддиқов М.Х., Атамуротов О.Э., Атамуратов М.А. Производство искусственных облицовочных плит на основе отходов мраморного производства с применением суперпластификаторов местного производства	264
ТИББИЁТ ФАНЛАРИ	
Chorieva N.M., Xamidova O.J., Rustamova S.I., Kurbannazarova R.Sh., Merzlyak P.G., Gafurov M.B., Sabirov R.Z. Gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hajm boshqarilishiga gossipolning dozaga bog'liq ta'siri	268
Ulug'bekova G.J., Parpiyeva S.B., Adhamov Sh.A. Kichik maktab yoshidagi bolalarda peshona diametrining kraniometrik ko'rsatkichlari	271
Xomidchonova Sh.X. Biologik eritmalar asosida tayorlangan peptid bog'lamli dori vositalari va ularning ahamiyati	273
Фозилов У.А., Олимов С.Ш. Дентоалвеоляр аномалиялари ва деформацияси бўлган болаларда кузатиладиган иккиламчи касалланиш ҳолати статистикасини таҳлил қилиш	276

UO'K 656.051

**ANDIJON VILOYATIDA AHOLIGA TRANSPORT XIZMAT KO'RSATISH TURLARINI
TAKOMILLASHTIRISH****Sh.M.Abdugofurov, talaba, Andijon davlat universiteti, Andijon**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Andijon viloyatida aholiga transport xizmat ko'rsatish turlarini takomillashtirish haqida so'z yuritilgan va so'nggi yillarda Andijon viloyati va tumanlarida avtomobil transporti sohasida ko'rsatilgan xizmatlar haqida batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Andijon viloyati, yo'lovchi aylanmasi, yo'lovchi tashish, avtomobil transporti.

Аннотация. В данной статье рассказывается о совершенствовании видов транспортного обслуживания населения в Андижанской области и подробно рассказывается об услугах, оказываемых в сфере автомобильных перевозок в Андижанской области и районах за последние годы.

Ключевые слова: Андижанская область, пассажиропоток, пассажирский транспорт, автомобильный транспорт.

Abstract. This article talks about improving the types of transport services to the population in Andijan region and describes in detail the services provided in the field of road transport in Andijan region and districts in recent years.

Key words: Andijan region, passenger traffic, passenger transport, automobile transport.

Kirish. Andijon viloyati transport tizimi anchagina murakkab tuzilishga ega bo'lib unda asosiy o'rinni avtomobil va temiryo'l transporti va qisman havo transporti egallaydi. Aholiga asosiy xizmat ko'rsatadigan transport tarmoqlari sirasiga avtomobil va temiryo'l transporti kiradi. Avtomobil transportidan aholining asosiy qismi foydalanadi shu asnosda undan samarali foydalanish uchun yangi shosse va yo'llar barpo etish kabi ishlar viloyatda amalga oshirilmoqda. Jumladan, respublikamizda ham ushbu jarayon jadal su'ratda amalga oshirilmoqda "Avtomobil yo'llari qo'mitasi" tomonidan aholiga avtomobil transportida ko'rsatilayotgan xizmatlarni yaxshilash maqsadida "O'zbekiston shahar va qishloqlarining transport xizmatlari bilan ta'minlash maqsadida 840 mlrd so'mdan ziyodroq mablag' ajratildi".

Bu sohada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 11-yanvardagi "Aholiga transport xizmati ko'rsatish hamda shahar va qishloqlarda avtobuslarda yo'lovchilar tashish tizimini yanada takomillashtirish" chora-tadbirlari to'g'risida qarori qabul qilingan va keyingi yillarda buning ijrosi barcha viloyatlar qatori Andijon viloyatida ham o'z samarasini ko'rsatdi. Maqolada Andijon viloyatida so'nggi 5 yillikda aholiga transport xizmati ko'rsatishni tarmoqlari bo'lgan aholining tumanlar kesimida yo'lovchi aylanmasi va aholining tumanlar kesimida yo'lovchi tashish tizimi haqida statistikaga asoslangan holda tahlil qilingan xulosalar berilgan.

Adabiyotlar tahlili metodologiyasi. Mavzuga oid adabiyotlarni va yozilgan maqolalarni ko'rib tahlil qilib chiqadigan bo'lsak A.Isayev o'zining "Farg'ona vodiysi shahar aglomeratsiyalarini rivojlanishiga transport omilining ta'siri" nomli maqolasida aholiga transportda ko'rsatilayotgan xizmatlar va uning aglomeratsiyasi haqida shunday ta'kidlab o'tgan "2009 yildan keyingi Andijon viloyatidagi 78 ta aholi manzilgohlariga shaharcha maqomining berilishi, transport qatnovlarining va yo'l infratuzilmasini yaxshilash bo'yicha bajarilgan ishlar Andijon—Shaxrixon—Asaka—Poytug' shaharlari o'rtasida rivojlandi va Andijon aglomeratsiyasi tarkibini o'zgartirib to'rtburchak shaklni vujudga keltirmoqda. Natijada Aglomeratsiyaning geografik ko'lami va miqyosi kengaymoqda. Chunonchi, Andijon shahar aglomeratsiyasi doirasidagi Cho'ja, Segizaqum Qo'shariq, Oqyor, Qo'shtepa kabi shaharchalarning vujudga kelishi Andijon aglomeratsiyasi rivojlanishiga ta'sir etdi. Bunga qadar aglomeratsiya ichidagi asosiy ichki harakatlar yadro-Andijonga qaratilgan edi. Keyingi paytlarda Asaka shahri va Kuyganyor shaharchasiga tomon yirik ichki harakatlar yo'nalishi vujudga keldi. Asaka shahriga harkuni Marhamat, Shaxrixon, Andijon, Buloqboshi, Oltinko'l, Xo'jaobod, Jalaquduq tumanlaridan ishchi va xizmatchilar kelib ketadilar. Xuddi shunday holat Andijon

tumanining ma'muriy markazi-Kuyganyor shaharchasida va uning davomi Poytug' shaharchalarida ham kuzatiladi." [1] Shu tarzda aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlarni samarali oshirishga doir takliflar berilib ular keng qamrovda o'rganilgan. Ushbu davrlardagi yo'lovchi tashish dinamikasidagi o'zgarishlar haqida A. Isayev va M. O'rinboyeva o'zlarining "O'zbekistonda avtomobil va jamoat transportida yo'lovchi tashish dinamikasidagi o'zgarishlar" nomli maqolasida ham ta'kidlab o'tgan unga ko'ra "Transport ish natijalarini 5 yillikga ajratib o'rgangan tadqiqotchi Z. Usmonov mustaqillikning dastlabki besh yilida (1991-1995 yy.) avtomobil transportida yo'lovchilarni tashish 9% ga qisqardi. Biroq 1995-yildan boshlab avtomobil transportida yo'lovchi tashish faqat ortib bormoqda. Xususan, 1995-2000-yillarda yo'lovchi tashish 957,8 mln.kishi yoki 141,2% , 2000-2005-yillarda 511,7 mln.kishi yoki 115,6%, 2005-2010-yillar oralig'ida 2102,9 mln.kishi yoki 155,4% xamda 2010-2015 yillar oralig'ida yo'lovchilar soni 267 mln nafarga 127,3% ga ko'paydi. 2017-yilda avtomobil transportida yo'lovchi tashish xajmi 27%ga kamayib , 2017-yilda bu ko'rsatgich yana o'sidh tendensiyasini ko'rsatganligini ta'kidlaydi [2]. Ushbu manbaalardan olgan ma'lumotlarimiz asosida natijalarni tahlil qilib chiqamiz.

Tahlil va natijalar. Avtomobil transportida so'nggi 5 yil ichida viloyatda ko'rsatilgan yo'lovchi aylanmasini ko'rib chiqadigan bo'lsak statistik ma'lumotlarga ko'ra Andijon viloyatida 2021-yilda avtomobil transportida yo'lovchi aylanmasi 12 269,7 million yo'lovchini tashkil etadi bu o'tgan 2020-yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. 2020-yilda viloyatda avtomobil transportida yo'lovchi aylanmasi 11 399,0 million kishini tashkil etgan bo'lsa undan oldingi 2019-yilda ko'rsatilgan jami yo'lovchi aylanmasi 12 436,9 million kishini, 2018-yilda 12 143,9 va 2017-yilda 11 613,0 million kishini tashkil etgan. Agar yuqoridagi statistikani tahlil qiladigan bo'lsak 2019-yildagi ko'rsatilgan xizmat 2020-yildan anchagina ko'p ya'ni 1037,9 million yo'lovchini tashkil etgan. 2017-2021-yillikdagi yo'lovchi aylanmasi orasidagi o'sish 107,5% ni tashkil etadi. Buning asosiy sabablaridan biri bu pandemiya bo'lsa ikkinchi sababi mamlakatdagi transport qatnovining ma'lum darajada cheklanishi bo'lgan. O'tgan 2021-yildan keyin bu ko'rsatgich asta sekin o'sishda davom etmoqda.

Viloyatda joylashgan tumanlar kesimidagi yo'lovchi aylanmasini ko'rib chiqadigan bo'lsak ularning har biri o'ziga yarasha salmoqqa ega ekanligini kuzatishimiz mumkin. Quyida Andijon viloyatidagi tumanlar kesimida yo'lovchi aylanmasi jadvali keltirilgan.

Andijon viloyatidagi tumanlar kesimida yo'lovchi aylanmasi

№		2017	2018	2019	2020	2021	2017-2021-yilgi o'sish foizlarda
1	Andijon viloyati	11 613,0	12 143,9	12 436,9	11 399,0	12 469,7	107,5%
2	Andijon sh.	4 505,8	4 839,3	4 996,8	4 627,2	5 167,9	115%
3	Xonobod sh.	323,2	326,5	330,8	298,0	317,4	98%
4	Oltinko'l	380,2	393,9	744,1	365,8	394,7	104%
5	Andijon	695,8	725,6	1 335,0	678,6	751,0	108%
6	Baliqchi	439,3	452,5	456,6	415,0	435,0	99%
7	Bo'z (Bo'ston)	183,8	185,9	187,4	167,4	182,6	99%
8	Buloqboshi	254,5	340,6	345,0	314,0	254,7	101%
9	Jalaquduq	474,5	488,5	496,9	450,7	478,8	101%
10	Izbosgan	488,7	510,0	520,3	470,9	517,5	106%
11	Ulug'nor	330,8	254,6	638,7	228,6	312,4	99%
12	Qo'rg'ontepa	627,1	630,0	414,1	586,3	637,8	102%
13	Asaka	1 241,0	1 297,3	401,6	1 222,9	1 340,4	108%
14	Marhamat	393,8	407,9	458,2	376,8	390,7	99%
15	Shaxrixon	383,2	392,5	256,3	367,4	395,0	103%
16	Paxtaobod	450,9	451,0	453,2	416,9	453,4	101%
17	Xo'jaobod	440,3	447,8	402,0	412,4	440,3	100%

Jadvalda eng yuqori ko'rsatgich 2021-yilda va qolgan yillarda ham Andijon shahriga tegishli bo'lib qolmoqda buning asosiy sababi transport qatnovining shahar hududida jadalligi va asosiy magistral yo'llarning shahar hududidan o'tganligida viloyat ulushida bo'lganidek Andijon shaxrida ham 2019-yilda (4 996,8) va 2020-yillardagi (4 627,2) tafovut anchagina yuqori (2017-2021-yillar

orasidagi o'sish esa 115% ni tashkil qilgan) buning asosiy sababi esa mamlakatdagi karonavirus pandemiyasi bo'lgan. Ikkinchi o'rinda Asaka shahri egallagan undagi yo'lovchi aylanmasi 2021-yilda 1 340,4 million kishini tashkil qilgan uning asosiy sababi esa shahar hududida joylashgan avtomobil ishlab chiqarish zavodidir unga xomashyo yetkazib berish va ishchilarning qatnovlari yo'lovchi aylanmasida anchagina muhim ahamiyat kasb etadi (2017-2021-yillar orasidagi o'sish esa 108% ni tashkil qilgan). E'tiborli jihati shundaki yo'lovchi aylanmasi boshqa tumanlarda kamaygan paytlarda ham Asaka tumanida bu ko'rsatgich kamaymadi va aksincha anchagina yuqoriladi jumladan, 2019-yilda 401,6 million kishini tashkil etgan bo'lsa 2020-yilda 1 222,9 million kishini tashkil etgan va 2021-yilda esa 1 340,4 million kishiga yetgan va bu ko'rsatgich hozirgacha ortib bormoqda. Keyingi ko'rsatgich Andijon tumaniga tegishli uning yo'lovchi tashish aylanmasi 2021-yilda 751,0 million kishini tashkil etgan uning bu sohada ko'rsatgan eng yaxshi ko'rsatgichi 2019-yilga to'g'ri keladi (2017-2021-yillar orasidagi o'sish esa 108% ni tashkil qilgan) shu yili Andijon tumanining yo'lovchi aylanmasi 1 335,0 million kishini tashkil etgan bu tumanning so'nggi 5 yil ichida erishgan eng yaxshi ko'rsatgichi hisoblanadi. Bu ko'rsatgichlarni Paxtaobod tumani misolida tahlil qiladigan bo'lsak 2017-yilda 450,9, 2018-yilda 451,0, 2019-yilda 453,2 million kishini tashkil etgan bo'lsa 2020-yilda uning salmog'i kamayib 416,9 million kishiga yetgan (2017-2021-yillar orasidagi o'sish esa 101% ni tashkil qilgan) va keyinchalik 2021-yilga kelibgina bu ko'rsatgich yuqorilagan ya'ni 453,4 million kishiga yetgan.

Statistik ma'lumotlardan foydalanib Andijon viloyatida tashilgan yo'lovchilar soni bilan tanishib va tahlil qilib chiqadigan bo'lsak viloyatda 2017-yilda 669,1 mln kishini tashkil etgan va bu ko'rsatgich 2018-yilda 703,9 mln kishi, 2019-yilda 715,3 mln kishini tashkil etgan va ushbu yilda bu ko'rsatgich keskin kamaydanini kuzatishimiz mumkin ya'ni 648,5 mln kishi buning sababi esa viloyatda karantin qoidalarning qat'iy o'rnatilganligi va ushbu sohaga qo'yilgan cheklovlar bo'lishi mumkin. Pandemiya paytida aholining bir qatlami o'z ishini vaqtinchalik to'xtatishi transportda yo'lovchi tashishni kamayishiga olib keldi. 2017-2021-yillar orasidagi tashilgan yo'lovchilar soni bo'yicha o'sish viloyat bo'yicha 107% ni tashkil qilgan.

Andijon viloyatidagi tumanlar kesimida tashilgan yo'lovchilar (mln kishi)

		2017	2018	2019	2020	2021	2017-2021-yilgi o'sish foizlarda
1	Andijon viloyati	669,1	703,9	715,3	648,5	715,9	107%
2	Andijon sh.	260,3	279,0	285,0	260,9	298,2	114%
3	Xonobod sh.	18,5	19,1	19,3	17,2	18,5	100%
4	Oltinko'l	22,0	23,4	42,8	21,4	22,9	104%
5	Andijon	40,2	42,0	74,3	38,6	43,1	108%
6	Baliqchi	25,3	26,4	26,6	23,8	25,0	98%
7	Bo'z (Bo'ston)	10,4	10,8	10,8	9,6	10,3	99%
8	Buloqboshi	14,6	19,5	19,6	17,7	15,0	103%
9	Jalaquduq	27,4	28,5	28,8	25,9	28,6	105%
10	Izbosgan	28,1	29,8	30,2	27,2	30,1	108%
11	Ulug'nor	19,1	15,1	37,4	13,4	18,0	94%
12	Qo'rg'ontepa	36,1	37,0	24,1	33,9	36,9	102%
13	Asaka	70,9	72,9	23,7	67,3	70,4	99%
14	Marhamat	22,6	23,8	27,1	21,7	22,9	102%
15	Shaxrixon	22,1	23,6	15,2	21,6	23,8	108%
16	Paxtaobod	26,1	26,8	26,5	24,4	27,3	105%
17	Xo'jaobod	25,3	26,2	23,9	23,9	25,0	99%

Andijon viloyatidagi tumanlar kesimida tashilgan yo'lovchilarni statistikasini tahlil qiladigan bo'lsak bu borada yuqori ko'rsatgich Andijon shahriga tegishli 2019-yilda 285 mln kishini tashkil etadi 2020-yilda esa bu ko'rsatgich 260,9 mln kishiga kamaydi lekin tafovut unchalik yuqori emas 24,1 mln kishini tashkil etadi 2021-yilga kelib esa bu ko'rsatgich 298,2 mln kishiga oshgan (2017-2021-yillar orasidagi tashilgan yo'lovchilar soni bo'yicha o'sish shahar bo'yicha 114% ni tashkil etgan) albatta bunga sabab hududdagi yo'lovchilar qatnashiga qo'yilgan cheklovlar olib tashlanishi hisoblanadi. Keying pog'onada Asaka shahri egallagan undagi yo'lovchi tashish hajmi 2017-yilda

anchagina yuqori 70,9 mln.kishini tashkil etgan bo'lsa 2018-yilda 72,9 mln kishiga yetdi bu ko'rsatgich Asaka tumanining so'nggi 5 yildagi ko'rsatgan eng yaxshi ko'rsatgich hisoblanadi keying 2019-yilda bu ko'rsatgich keskin su'ratda 23,7 mln kishiga pasaydi (2017-2021-yillar orasidagi tashilgan yo'lovchilar soni bo'yicha o' shahar bo'yicha 99% ga teng) buning sababi hududda joylashgan avtomobil zavodiga karantin davrida maxsulot yetkazib berishning kamayishi oqibatida ishlab chiqarishning to'xtatilishi deb keltirish mumkin. Keyingi 2020-2021-yillar davomida bu ko'rsatgich yuqoriladi jumladan 2020-yilda 67,3 va 2021-yilda 70,4 mln kishiga oshdi.

Andijon tumanida tashilgan yo'lovchilarni statistikasini tahlil qiladigan bo'lsak ko'rsatgichlar 2019-yilda yuqori su'ratni qayd etganini ko'rishimiz mumkin 74,3 mln kishi ammo 2020-yilga kelib bu ko'rsatgich deyarli ikki barobarga kamaygan (2017-2021-yillar orasidagi tashilgan yo'lovchilar soni bo'yicha o'sish tuman bo'yicha 108% ni tashkil etgan) buning asosiy sababi sifatida karantin va pandemiyani ko'rsatish mumkin. Keyingi 2021-yilga kelib esa 43,1 mln kishiga yetgan va bu ko'rsatgich hozirda ham ortib bormoqda.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki viloyatda 2017-2021-yillarda aholiga transport xizmatini ko'rsatish darajasi anchagina yuqori ko'rsatgichni qayd etdi biroq shunga qaramasdan deyarli barcha tumanlarda 2019-2020-yillarda bu sohada biroz pasayish kuzatildi buning asosiy sababi esa oronavirus pandemiyasi va ushbu davrda transportning deyarli barcha xizmat ko'rsatish tarmoqlariga qo'yilgan cheklovlar bo'lib qolmoqda. 2021-yilga kelib esa bu ko'rsatgich anchagina yuqoriladi. Bundan xulosa shuki asosan chekka tumanlarda hizmat ko'rsatish salmog'i 2019-2020-yillar davomida anchagina pasayish kuzatilgan bunga asosiy sabab esa tumanning hududidan magistral yo'llar o'tmaganligi, uning asosan qishloq xo'jaligi yetishtirishga ixsoslashuvi bo'lib qolmoqda. Ammo shunga qaramasdan Asaka, Andijon shaharlarida bu ko'rsatgichda deyarli pasayish kuzatilmagan. Bunga asosiy sabablardan biri esa hududlardan asosiy magistral yo'llarning o'tganligi va ishlab chiqarish rivojlanganligi va shu asnosda transport xizmatlariga aholining ehtiyoji doimiy bo'lganliklari deb keltirish mumkin. Chekka tumanlarda aholiga transportda xizmat ko'rsatishni takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni o'rganib chiqib tadbqiq etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

- Hududlarda transport qatnovini oshirish va buning uchun ushbu tumandan shaxarga qatnovchi avtobus va yengil tansport vositalarini sonini ko'paytirish,

- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixsoslashuvini kamaytirish,

- Tuman hududidan magistral yo'llar o'tishini ta'minlash,

- Tumanning viloyatdagi YIM ulushini va ahamiyatini oshirish.

Yuqoridagi taklif va xulosalardan kelib chiqqan shunday to'xtamga kelish mumkinki transportda aholiga xizmat ko'rsatish va bu boradagi kamchiliklarni bartaraf etish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Акбарджон А. Исаев, Мухаррам О. Уринбоева “Ўзбекистонда автомобиль ва жамоат транспортида йўловчи ташиш динамикасидаги ўзгаришлар”
2. Akbarjon A., Isayev, Hilola L. Abdurakhmonova “The influence of the transport factor on the development of urban agglomerations of the Fergana valley”
3. A.Soliyev, R.Maxamadaliyev. Iqtisodiy va sotsial geografiyaning asosiy muammolari (o'quv qo'llanma). O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi-Toshkent: 2002. -48 b.
4. Т.В.Власова. Физическая география материковую Учебник для студентов географических специальностей педагогических институтов. Москва, «Просвещение» 1976. Ташкент «Ўқитувчи» 1981
5. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=UGiBdAMAAAAAJ&citation_for_view=UGiBdAMAAAAAJ:W7OEmFMy1HYC
6. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=UGiBdAMAAAAAJ&citation_for_view=UGiBdAMAAAAAJ:kNdYIx-mwKoC
7. Z.Abdalova & Z.Tojiyeva. Iqtisodiy geografiya (o'quv qo'llanma). O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Toshkent Moliya instituti. - Toshkent: IQTISOD MOLIIYA, 2015. - 198 b.
8. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=UGiBdAMAAAAAJ&citation_for_view=UGiBdAMAAAAAJ:ufrVoPGSRksC
9. https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=UGiBdAMAAAAAJ&citation_for_view=UGiBdAMAAAAAJ:eQOLeE2rZwMC

HUDUDLARDA INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISHDA TASHABBUSLI BUDJETLASHTIRISH JARAYONINING O'RNI

B.A.Adilov, magistrant, Buxoro Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada tashabbusli (partisipator) budjetlashtirish hamda fuqarolarning Davlat budjeti taqsimotini amalga oshirish jarayonida bevosita ishtirok etishlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarning ishtirokchisiga aylanishlari xususida fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, budjet jarayonining ochiqqligini ta'minlashda, fuqarolarning mahalliy darajadagi muammolarini hal qilishda tashabbusli budjetlashtirishning roli, hududlarda infratuzilmani rivojlantirishda tashabbusli budjetlashtirish jarayonining o'rni va ahamiyati hamda istiqboldagi masalalar yuzasidan takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tashabbusli budjetlashtirish, partisipator, jamoatchilik nazorati, ochiq budjet, fuqarolar ishtiroki samaradorligi, natijadorlik.

Аннотация. В данной статье высказываются мнения об инициативном (партиципатор) бюджетировании и гражданах, становящихся участниками социальных изменений в обществе посредством их непосредственного участия в процессе реализации государственных бюджетных ассигнований. Также представлены роль проактивного бюджетирования в обеспечении прозрачности бюджетного процесса и решении проблем граждан на местном уровне и предложения по вопросам будущего.

Ключевые слова: инициативное бюджетирование, участник, общественный контроль, открытость бюджета, эффективность участия граждан, результативность.

Abstract. In this article, opinions are expressed about initiative (participatory) budgeting and citizens becoming participants in social changes in society through their direct participation in the process of implementation of the State budget allocation. Also, the role of proactive budgeting in ensuring the transparency of the budget process and solving the problems of the citizens at the local level and suggestions on future issues are presented.

Key words: initiative budgeting, participant, public control, open budget, effectiveness of citizen participation, effectiveness.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning uzviyligini va davomiyligini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-sonli Farmoni qabul qilindi. 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan mazkur tarixiy hujjatda mamlakatimizni rivojlantirishning 7 ta ustuvor yo'nalishi doirasida "Inson qadri uchun 100 ta maqsad" belgilandi. Belgilangan maqsadlarda mamlakatimizni nafaqat kelgusi besh yillikda, balki uzoq muddatli rivojlanish jarayonlarida ham milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda jamoatchilik ishtirokini oshirish orqali hududlarning infratuzilmasini rivojlantirish aks ettirilgan.

Jumladan, "Ta'sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish" deb nomlangan 12-maqsadda, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini joriy etish, fuqarolarning davlat, jamiyat va mahalla hayotida faol ishtirok etishlarini rag'batlantirish, tashabbusli budjetlashtirish jarayonida faol ishtirok etgan hamda tashabbus ko'rsatgan fuqarolarni mukofotlash masalalari bo'yicha amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalar nazarda tutilgan [1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Budjetlashtirishda jamoatchilik fikrini, tashabbusini inobatga olish amaliyoti ko'plab olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Vagin V.V., Gavrilova N.V., Shapovalova N.A., Shulga I., Suxova A., Sinkina A.A. kabilarning tadqiqotlari budjet va budjetlashtirish masalasiga bag'ishlangan.

Muhokama va natijalar. Tashabbusli budjetlashtirish – bu budjet mablag'larini yo'naltirishda obyektlarini aniqlash, tanlash shuningdek, tanlangan loyihalarni amalga oshirish va nazorat qilishda fuqarolarning bevosita ishtiroki va mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalarni hal qilish bo'yicha

fuqarolar tashabbusiga asoslangan turli xil amaliyotlar to'plami bo'lib, partisipator budjetlashtirishning alohida ko'rinishi sifatida qaraladi [3,4]. Partisipator budjetlashtirish – bu mahalliy ahamiyatdagi masalalarni budjetni jamoatchilik fikri asosida shakllantirishga asoslangan holda budjet mablag'larini sarflash obyektlarini aniqlash va tanlashda, shuningdek tanlangan loyihalarning amalga oshirilishini bevosita fuqarolar ishtirokida nazorat qilish orqali hal qilishning turli-tuman amaliyotlari jamlamasidir [3].

So'nggi yillarda O'zbekistonda tashabbusli budjetlashtirish keng rivojlanib bormoqda va budjet jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlashda samarali budjet amaliyoti ekanligini ko'rsatmoqda. "Ochiq budjet" axborot portal ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, 2021-yilda fuqarolar tomonidan taqdim etilgan 41125 ta tashabbus ro'yxatga olingan bo'lsa, 2022-yilning birinchi choragining o'zida 69700 ta tashabbus ro'yxatga olingan [4].

Tashabbusli budjetlashtirishni tor ma'noda fuqarolarning mahalliy budjetlar mablag'larini yo'naltirishdagi ishtiroki sifatida tushunadigan bo'lsak, keng ma'noda – mahalliy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashda fuqarolarning ishtiroki sifatida belgilash mumkin [2]. Shu nuqtayi nazardan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar dasturining ajralmas qismi sifatida budjet jarayonining ochiqqligini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan ishlarni yuqori baholash mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 22-sentyabrdagi PQ–5250-son "“Ochiq budjet” axborot portali orqali jamoatchilik fikri asosida shakllangan tadbirlarni moliyalashtirishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori asosida fuqarolarni budjet jarayoniga jalb qilish mexanizmining ishga tushirilishi mahalliy darajadagi muammolarning yechimini topish va jamoatchilikni budjet jarayonining ishtirokchisiga aylantirishda hamda hududlar infratuzilmasining rivojlanishida alohida vosita bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Budjetning ochiqqligi masalasiga Yevropa mamlakatlari nuqtayi nazaridan qarasak, G'arbda hukumatning fuqarolarga hisobdorligi g'oyasi bu davlatning aholiga ijtimoiy shartnoma asosida xizmat ko'rsatishidan kelib chiqadi. Bunda amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat davlat xarajatlarini kamaytirishga va uning samaradorligini oshirishga, balki budjet jarayonini fuqarolar uchun yanada tushunarli shaklga aylantirishga qaratilganligini ko'rishimiz mumkin. Budjet mablag'larini sarflashning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash budjet jarayoni ishtirokchilari oldida turgan muhim vazifa ekanligidan kelib chiqqan holda Respublikamizda tashabbusli budjet jarayonini samarali tashkil etishda fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlash muhim bo'lib, bunda quyidagi yo'nalishlarda fuqarolar tashabbuskorligini rivojlantirish ustivor ahamiyat kasb etadi:

- o'z hududini yaxshi bilgan tashabbuskor sifatida muammolarni asosli yechimlar asosida taklif etish;

- tashabbusli budjetlashtirish jarayonining barcha bosqichlarida, shu jumladan amalga oshirish bosqichida ham faol ishtirok etgan holda jamoatchilik nazoratini amalga oshirish;

- yoshlarning liderlik kompetensiyalarini amaliy rivojlantirish uchun imkoniyat sifatida ularning g'olib bo'lgan tashabbuslarini rag'batlantirish;

- tashabbusli budjet jarayonini ("Ochiq budjet" axborot portalida tashabbus qo'shish, tashabbusga sms orqali va onlayn ovoz berish, moliyalashtirish holati va boshqa jarayonlar monitoringi) tashkil etishda turli yoshdagi fuqarolarning Internet va mobil aloqa vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish va hokazo.

"Tashabbusli budjet" jarayoni mahalliy darajadagi birlamchi muhim muammolarni hal qilish choralari belgilashda jamoatchilik fikriga asoslanish va fuqarolarning budjet jarayonidagi ishtiroki masalasiga yondashuvini o'zgartirishga imkon yaratadi. Shuningdek, "G'olib" deb topilgan tashabbuslarning belgilangan muddatlarda sifatli amalga oshirilishi, fuqarolarda ijtimoiy ahamiyatga oid bo'lgan tashabbuslarda faolligini oshiradi.

Albatta mazkur masalalarni amalga oshirishda shahar va qishloq aholi hududlarida, mahallalarda, ta'lim muassasalarida fuqarolar va talaba – yoshlar bilan uchrashuvlar tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Istiqbolda tashabbusli budjetlashtirish jarayoni taqdim etilgan loyihalarni nafaqat budjet tomonidan moliyalashtirishni, balki muhim ustuvor loyihalarni amalga

o'shishda birgalikda moliyalashtirish shaklida aholining ham hissasi e'tiborga olinishini nazarda tutadi.

Fuqarolar mahalla, aholi punktlari va tumandagi muammolarni, ya'ni ko'chalar chiroqlarini ta'mirlash va o'rnatish, hududiy ichki yo'llarni ta'mirlash, gaz va suv ta'minotini yaxshilash, xiyobonlar, bolalar va sport maydonchalarini qurish, maktablarni ta'mirlash va jihozlash, hudud infratuzilmasini yaxshilash kabi masalalarni hal qilish bo'yicha loyihalari bilan openbudget.uz platformasi orqali murojaat qilishlari mumkin bo'ldi.

Ushbu platforma – fuqarolar istiqomat qiladigan tumanlar yoki shaharlarda aynan ularni qiynab kelayotgan, yechimi mablag' bilan bog'liq muammolar hal etilishida ko'makchidir. Fuqarolar tashabbusli budjet jarayonida onlayn tarzda ishtirok etishlari hamda o'z takliflarini bildirishlari yoki ehtiyojlarini aks ettirgan boshqa takliflarga ovoz berishlari mumkin.

Fuqarolarning portalda takliflar bilan ishtirok etishi bir yilda ikki marta amalga oshiriladi. 2021-yil yakuni bo'yicha kelib tushgan tashabbuslar soni 41125 tani tashkil etgan bo'lsa, shundan tasdiqlangan tashabbuslar soni 22966 tani, ya'ni jamiga nisbatan 55.8 foizni tashkil etdi. 2022-yilda esa bu ko'rsatgich ancha ortdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-oktabrdagi "Jamoatchilik fikri asosida shakllantiriladigan loyihalarni moliyalashtirish ko'lamini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida ta'kidlanishicha, 2022-yil iyul – sentabr oylari davomida o'tkazilgan tashabbusli budjetlashtirish jarayonlarida 1221 ta mahalla fuqarolar yig'ini tomonidan ilgari surilgan qiymati 1 trillion bo'lgan 1418 ta loyiha g'olib bo'lgan. 2022-yil tashabbusli budjet jarayoni doirasida hududlarda o'tkazilgan o'rganishlar yakunlariga ko'ra, ijobiy natijalar bilan birgalikda hududlarda loyihalarni amalga oshirishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar ham kuzatilgan.

2022-yil tashabbusli budjet jarayonida hududlarda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni 2023-yilda tashabbusli budjet jarayonida takrorlanmasligi yuzasidan quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. "Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi" mablag'lari hisobidan avvalgi yillarda ta'mirlab bo'lingan yoki ishlar bajarilgan loyihalar bo'yicha takliflar kiritilib keyinchalik jamg'armaga yo'naltirilgan mablag'lardan samarasiz foydalanish holatlari.

Ushbu holatlar bo'yicha har bir kelib tushgan takliflarni mukammal o'rganib tahlil qilish, taqdim etilgan takliflar bo'yicha avval amalga oshirilgan loyihalar mavjud emasligiga aniqlik kiritish hamda oxirgi yillarda mahalliy budjet, dasturlar yoki homiylik mablag'lari hisobidan amalga oshirilgan ishlar aniqlangan hollarda ushbu takliflarni keyingi bosqichga o'tkazmaslik.

2. Hududlarda tasdiqlangan loyihalar to'liq amalga oshirilgandan so'ng jamg'armada iqtisod qilingan mablag'lar doirasida turli moddiy qimmatliklar xarid qilish holatlari kuzatilgan.

Ushbu holat bo'yicha "Fuqarolar tashabbusi jamg'armasi" hisobidan amalga oshirilayotgan barcha moliyaviy operatsiyalarni taklif maqsadiga mutanosibligi yuzasidan doimiy nazorat o'rnatish lozim.

3. Mazmun va mohiyati jihatidan bir xil hamda bitta hududga taaluqli bo'lgan loyihalar va takliflar Openbudget.uz platformasiga joylashtirish holatlari kuzatilgan.

Ushbu holat bo'yicha jamoatchilik fikri asosida moliyalashtiriladigan tadbirlarning ro'yxati "Ochiq budjet" axborot portalida joylashtirilgan takliflar asosida shakllantirilishini inobatga olgan holda har bir loyiha yoki taklifni chuqur tahlil qilib, takrorlangan loyiha va takliflardan eng maqbulini tanlab olishlari hamda onlayn ovoz berishni tashkil etish uchun "Ochiq budjet" axborot portaliga joylashtirishlari lozim. Aslida, loyihalar hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy o'ziga xosligini inobatga olgan holda dolzarb muammolarni yechishga qaratilgan bo'lishi kerak. Tashabbuslar shaxsiy manfaatlarni (avtomobil yoki uy sotib olish, biznesni qo'llab-quvvatlash va boshqalar) hal qilish imkoniyatidan holi bo'lmog'i kerak. Bunda asosiy e'tibor fuqarolar tomonidan kiritilgan loyihalar va takliflarni amalga oshirish hisobiga erishiladigan natijani baholashga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tashabbusli budjetlashtirish jarayonining joriy etilishi budjet mablag'larini shakllantirish jarayonida jamoatchilik ishtirokini kengaytirishga, aholining budjet mablag'larining aniq qismlarini sarflash maqsadida tashabbuslarni ilgari surishi orqali mahalliy boshqaruvda to'g'ridan-to'g'ri ishtirok etish imkoniyatlari yaratilishiga, mamlakatimiz barcha hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim amaliyot bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 22-sentabrda "“Ochiq budget” axborot portali orqali jamoatchilik fikri asosida shakllangan tadbirlarni moliyalashtirishni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–5250- son qarori.
3. Вагин В.В., Гаврилова Н.В., Шаповалова Н.А. Инициативное бюджетирование: международный контекст российской версии // Научноисследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2015. №3. – С.117-122.
4. Шульга И., Сухова А. Программа поддержки местных инициатив: совершенствование местного самоуправления и развитие инициативного бюджетирования. – М., 2016.
5. Синкина А.А. Бюджет для граждан как инструмент открытого правительства // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. 2015. № 23. С. 120–133.
6. O'zbekiston Respublikasida partisipator budjetlashtirish va budjetni jamoatchilik fikri asosida shakllantirish bo'yicha asosiy savollar. V.V.Vagin, Toshkent, 2021-yil. © UNDP, 2021 (www.uz.undp.org)
7. www.openbudget.uz

UDC 321.01

WAYS TO STABILIZE THE MAIN MACROECONOMIC INDICATORS IN THE JONDOR DISTRICT

F.Kh.Ahmedova, teacher, Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyati Jondor tumanida asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni barqarorlashtirish yo'llari, mavjud bo'lgan resurslari, tumanning iqtisodiy potentsiali hamda imkoniyatlari haqidagi tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qizil hudud, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, mikroiqtisodiy ko'rsatkichlar, tashqi savdo aylanmasi, davlat va xususiy sektor, iqtisodiy faoliyat turlari, iqtisodiy potentsial, makroiqtisodiy barqarorlik.

Аннотация. В данной статье представлена аналитическая информация о путях стабилизации основных макроэкономических показателей, имеющихся ресурсах, экономическом потенциале и возможностях района в Жондорском районе Бухарской области.

Ключевые слова: Красная зона, макроэкономические показатели, микроэкономические показатели, внешнеторговый оборот, государственный и частный сектор, виды экономической деятельности, экономический потенциал, макроэкономическая стабильность.

Abstract. This article provides analytical information on ways to stabilize the main macroeconomic indicators, available resources, economic potential and opportunities of the district in the Jondor district of the Bukhara region.

Key words: Red zone, macroeconomic indicators, foreign trade turnover, public and private sector, types of economic activity, economic potential, microeconomic indicators, macroeconomic stability.

According to research by Harvard University in the USA, our country has all the possibilities and relative advantages in the production of more than 50 types of industrial products. In particular, there are all sufficient conditions for industries related to petrochemicals, metallurgy, mechanical engineering, electrical engineering, pharmaceuticals, building materials, textiles, leather and footwear, food products and the "green economy" to become the "drivers" of our economy [1].

One thing should be emphasized, entrepreneurs have made an equal contribution with the state for the stable operation of the economy during the pandemic. That is why we should all stand shoulder to shoulder with entrepreneurs and always support them. In this regard, ensuring the rights of entrepreneurs, especially the inviolability of private property, should become the main task of state bodies at all levels. The fastest growing factor in reducing poverty and increasing incomes in rural areas is the dramatic increase in agricultural productivity and efficiency.

In this regard, we analyzed some macroeconomic indicators on the example of the Bukhara region.

There are 12 districts in our Bukhara region, and the Jondor district is one of the districts with the largest area in the region. In the context of the current pandemic, the Jondor area is included in the list of "Red Zones". The area is 5,17 thousand km², the population is 175,7 thousand people. Including 86 900 men and 88 800 women [2].

We studied the analysis of the main macroeconomic indicators of the Jondor district. Industrial production for January-september 2021 amounted to 445,5 billion soums, per capita – 2547,6 thousand soums. Of these, consumer goods amounted to 220,9 billion soums and 1263,3 thousand soums per capita in January-september 2021. Construction work in January-september 2021 amounted to 284,2 billion soums, per capita – 1625,1 billion soums, retail trade turnover – 502,3 billion soums, per capita – 2872,0 thousand soums, services for January-september 2021 amounted to 216,5 billion soums and 1 237,6 thousand soums per capita. As a result, in the case of the Jondor district, the main macroeconomic indicators decreased compared to the same period last year. Including, the total volume of consumer goods increased by 13.8% compared to January-september 2019, per capita by 15,1%, investments in fixed assets increased by 53,4% compared to January-september 2019, per capita is seen to have decreased by 54,1% [3].

Table-1

Foreign trade turnover (as of January-september 2021, USD million) [4]

Indicators	January	September	Difference
Export volume	6,7	3,9	-2,8
Import volume	3,9	11,3	7,4
Foreign trade turnover	10,6	15,2	-4,6

In the case of the Jondor region, the foreign trade turnover for January-september 2021 amounted to 15,2 million US dollars, of which the volume of exports is 3,9 million US dollars, and the volume of imports is 11,3 million US dollars. As a result, the volume of imports increased by \$7,4 million.

The main economic indicators of the Jondor region compared to the Bukhara region have changed as follows. The share of the cost of industrial production in Bukhara region is 3,7 percent, the cost of consumer goods – 5,0 percent, the cost of investments in fixed capital - 2.7 percent, the cost of construction work - 7.1 percent, the cost of freight turnover. (million ton-km) is 7,2%, passenger turnover (million pass-km) is 7,1%, the cost of retail turnover is 6,0%, the volume of services amounted to 3,2 percent, foreign trade turnover (million US dollars) – 2,6 percent, export volume – 2,4 percent, import volume – 2,7 percent.

According to preliminary data, industrial enterprises operating in January-september this year produced industrial products worth 445,5 billion soums, and compared to the corresponding period last year, the index of industrial production amounted to 101,3 percent.

220,9 billion rubles in the reporting year. Soum consumer goods were produced and amounted to 86,2 percent compared to January-september 2019. Including 141,3 billion rubles. Food products were produced in the amount of 64,0 percent of the total volume in the amount of 79,6 billion soums. Soum non-food products were produced (respectively 99,6 percent and 69,6 percent compared to January-september 2019), which amounted to 36,0 percent of the total.

Table 2

Production of consumer goods in January-september 2021 share of output, in percent [5].

Indicators	January	September	Difference
Food	64	78	14
non-food products	36	22	-14
Total	100	100	0

Today, small business and private entrepreneurship are of great importance in supplying the domestic market of our country with goods and services, in increasing the employment and real income of the population, in the rational distribution of resources and their effective use, in reducing the disproportion of the incomes of social groups, in improving the mutual relations between different sectors of the economy, and in the implementation of reforms. is the main catalyst of deepening. Small business and private business entities are able to quickly adapt to changes in the market

situation and changes in consumer demand, and play an important role in maintaining the balance in the consumer market, as well as serving in the formation of a competitive environment. In January-September of this year, 445,5 billion soums worth of industrial products were produced, of which 249,4 billion soums or 56,0 percent of the total volume was industrial products produced by small business entities [6].

The interaction between the state and the private sector plays a major role in increasing the interest of private business in ensuring a stable socio-economic situation in the country. In turn, it can be seen that the non-state sector has a significant share in the volume of production of industrial products as a result of the reforms being carried out in the field of privatization and privatization in our country. 333,0 bln. Soum products were produced, or the growth rate was 104,1 percent compared to the same period of last year, therefore, 88,4 bln. 357,0 billion soums were produced in the non-state sector, making up 19,9 percent of the total volume, 80,1 percent of total output was produced.

The experience of developed foreign countries shows that the industry plays an important role in the socio-economic development of the country.

Based on this point of view, it is important to analyze the volume of industrial products produced in Bukhara region by comparing inter-district and city indicators with district indicators, to monitor the dynamics of the amount of industrial products per capita, to determine priority tasks and growth points in the regions. In turn, the production of industrial products in January-September of this year amounted to 445,5 billion soums, and this indicator made 101,3 percent of the total production of industrial products of Bukhara region. We can observe that the volume of manufactured industrial products reached 247000 soums per capita, or 99,7% growth compared to the corresponding period of the previous year. In addition, the production of consumer goods amounted to 220,9 billion soums and made up 86,2% of the total production of consumer goods of the region. Manufactured consumer goods per capita amounted to 1263000 soums or the growth rate compared to the corresponding period of the previous year was 84 We can observe that it was brought to 9 percent.

The development of the service sector is one of the most important conditions for the formation of a socially oriented market economy. The market reforms carried out in the country today have a great impact on increasing the role of the service sector in solving the most important socio-economic tasks of society's development. The variety of services allows to improve the quality of life and well-being of a large part of the population. As a result, the production volume of services in January-September 2021 will be 216,5 billion. amounted to soum. The growth rate was 102,8 percent compared to the same period last year.

Table-3

Republic of Uzbekistan and Bukhara region Main economic indicators of January-March 2022 [7].

Indicators	Uzbekistan Republic		Bukhara region		Jondor region	
	billion soum	2021 January March months relatively, %	billion soum	2021 January March months relatively, %	billion soum	2021 January March months relatively, %
Gross domestic (territorial) product	162 784,6	105,8	7 002,7	103,1	652,7	101,8
Industrial product	113 990,2	105,7	4 565,8	93,8	450,7	102,2
Consumer goods	36 297,9	124,0	1 899,5	101,5	214,7	101,9
Agriculture, forestry and fisheries	33 474,3	102,8	2 950,7	103,2	129,5	101,0
Investments in fixed assets	50 060,7	126,3	6 821,4	2,2 m	857,1	108,9
Construction works	24 071,6	106,3	1 548,0	102,8	354,9	100,6
Retail turnover	59 057,3	110,8	3 521,8	113,3	145,3	95,7
Services (total)	73 774,2	115,9	3 392,0	115,9	158,6	105,3
Export (million USD).	5 772,7	2,4 m	65,3	72,8	7,8	95,7
Import (million USD)	7 383,1	144,6	240,5	187,3	12,9	145,9

In the case of the Jondor district, the following changes were observed in the main types of production of market services by type of economic activity. The largest volume of services falls on

trade services (109685,2 million soums) and transport services (49761,9 million soums). The smallest volume of services falls on financial services (252,2 million soums) and communication and information services (932,2 million soums).

A high share was recorded in trade services (50,7 percent) and transport services (23,0 percent). A smaller share was recorded in financial services (0,1 percent), communication and information services (0,4 percent), architectural services (1,4 percent) and other services (1,5 percent). Compared to the same period last year, high growth rates were noted in transport services (128,3 percent), other household services (107,8 percent) and trade services (100,3 percent).

Less high growth rates were noted in the sphere of health services (66,3 percent) and education (76,0 percent). A high share was recorded in trade services (50,7 percent) and transport services (23,0 percent). A not so high share was recorded in financial services (0,1 percent), communication and information services (0,4 percent), services related to architecture (1,4 percent) and other services (1,5 percent).

Based on the above analysis, we would like to make the following proposals to stabilize the main macroeconomic indicators and achieve economic growth in the Jondor district in 2021-2022:

1. All measures must be taken to support initiatives and new projects of the private sector in networks and to develop cooperation. It is necessary to reduce the participation of the state in investment policy and increase the share of private and direct investment. The area has the possibility of more favorable conditions for the development of entrepreneurship and small businesses.

2. The priority will be to increase the income per hectare of land from the current average of \$2000 to at least \$5000. To do this, it is necessary to widely introduce into agriculture the most advanced technologies, water-saving and biotechnologies, the achievements of seed production, science and innovation.

3. First of all, it is necessary to increase the interest of farmers and peasants in the land. Where there is interest and justice, there is bound to be change and growth. In this regard, the time has come to consider the issue of guaranteeing land use rights and turning land into a commodity asset.

4. Revision of the tourism potential of the Jondor district, creation of a personal site for Jondor, revision of its historical and cultural heritage, reconstruction of the shrines of "Kiz Bibi" and the shrines of Mahmud Tarobi, review of historical sources and search for new sources.

5. Having considered the peculiarities of cooking in the Jondor district, we need to determine its differences from other regions. On this basis, it is necessary to develop ways to attract tourists.

6. In the village of Boribogi, Jondor district, fresh water, rich in minerals and vitamins, has been flowing for many years. Organize a cluster in this area for efficient use of this water. I would like to make proposals on the creation of a network of enterprises for the production of drinks from this sweet water.

REFERENCES

1. <https://zarnews.uz/uz/post/10-yilda-agrar-sektorda-nima-ozgaradi>
2. <http://cemc.uz/uz/page/2437/raqamli-texnologiyalar-iqtisodiy-yuksalishning-muhim-omili>
3. <https://review.uz/uz/post/agropromshlenne-reform-ot-klasterizacii-do-cifrovizacii>
4. <http://m.xabar.uz/uz/iqtisodiyot/shavkat-mirziyoyev-raqamli-iqtisodiyot-va-elektron-hukumat>
5. Turobova H., Axmedova F., Buranova M. Foreign experiences in organizing cooperation relations in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – С. 2397-2400.
6. Feruza A. Важность развития современных технологий и коммуникационных систем в туризме //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
7. Feruza A. Широкое распространение информационных технологий в сфере внутреннего и международного туризма //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
8. Rajabova M. Mintaqalar iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirish istiqbollari //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
9. Rajabova M. Features of the production of tourist routes //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
10. Rajabova M. Creation of free economic zones in bukhara: problems and solutions //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
11. Ibragimov N. S. "Digital divide" as a factor of destination competitiveness of uzbekistan's tourism sphere //Central Asian Problems of Modern Science and Education. – 2020. – Т. 2020. – №. 3. – С. 36-47.

SURXONDARYO VILOYATIDA TURISTIK RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA INNOVATSION MODELLARNI QO'LLASH

Z.M.Alimardonova, mustaqil izlanuvchi, "Ipak yo'li" xalqaro turizm va madaniy meros universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirda IT mutaxassislari tomonidan turizm bozorining eng ilg'or ishtirokchilari orasida turizm biznesini optimallashtirish va turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun mobil texnologiyalarni joriy etish va moslashtirish bo'yicha faol ishlar olib borilayotganligi, zamonaviy operatsion tizimga ega mobil aloqa vositalari sayohatchilar uchun foydali dasturlar to'plami orqali vaqt va pulni tejashga, diqqatga sazovor joylarni topishga yordam berishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Autodesk TinkerCAD, DesignSpark Mechanical, SketchUp, FreeCAD, AutoCAD, ZBrush, Blender.

Аннотация. В данной статье показано, что в настоящее время среди наиболее продвинутых участников туристического рынка ИТ-специалисты ведут активную работу по внедрению и адаптации мобильных технологий для оптимизации туристического бизнеса и повышения качества обслуживания туристов, средств мобильной связи с современным операционным система экономит время и деньги с помощью набора полезных программ для путешественников, посвященных экономии денег и помощи в поиске достопримечательностей.

Ключевые слова: Программное обеспечение, такое как Autodesk TinkerCAD, DesignSpark Mechanical, SketchUp, FreeCAD, AutoCAD, ZBrush, Blender.

Abstract. This article shows that currently, among the most advanced participants of the tourism market, IT specialists are actively working on the introduction and adaptation of mobile technologies to optimize the tourism business and improve the quality of service to tourists, mobile communication tools with a modern operating system save time and money through a set of useful programs for travelers. dedicated to saving money and helping you find places of interest.

Key words: Software like Autodesk TinkerCAD, DesignSpark Mechanical, SketchUp, FreeCAD, AutoCAD, ZBrush, Blender.

Surxondaryo viloyati mamlakatimizning janubiy o'lkasi hisoblanadi. Unda sayyohlar uchun g'aroyibotlarga to'la ko'plab turizm obyektlari mavjud. Dunyoning eng chuqur g'ori, O'zbekistonning eng baland nuqtasi, meteoritli ko'l, shifobaxsh buloqlar, tuzli g'orlar, anomalik zona, ilk insoniyat makonlari, ibtidoiy san'at namunalari, zilol sharsharalar va maftunkor tabiatga boy ekoturizm, tarixiy turizm, tabobat turizmi obyektlari, hunarmandchilik cho'qqiga chiqqan neolit davri shaharsozligi, me'morchiligi va grek mifologiyasidagi labirint uslubida qurilgan 5 ming yillik tarixga ega yodgorliklar, Aleksandr Makedonskiy va budda rohiblari iz qoldirgan arxeologiya yodgorliklari, Kushon saltanati moddiy madaniyati, Termiz shahrining 2500 yillik tarixiy taraqqiyotini o'zida aks ettirgan tarixiy turizm obyektlari, Islom dini tarixi rivojiga o'z hissasini qo'shgan Termiziy muhaddis olimlariyu-ulamolari va payg'ambar avlodlari ziyoratgohlari, respublikada yetakchi o'rinlarda turuvchi Termiz hayvonot bog'i, teatrlar, muzeylar kabi madaniy ko'ngilochar obyektlar, motokross, ko'pkari, kurash singari sport tadbirlari viloyatning turizm salohiyatini boshqa hududlardan ajratib turadi.

Viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy-madaniy va ekologik-tabiat resurslaridan samarali foydalangan holda turizm sohasini rivojlantirish maqsadida innovatsion modellardan keng foydalanish, turli dasturiy ta'minotlar orqali turistlar uchun qulay ilovalar yaratish, virtual turizm makonini yaratishda mobil ilovalardan faol foydalanish, yakka tartibda yoki guruh bo'lib sayohatlarni mustaqil ravishda tashkil etishda yangi innovatsion texnologiyalar orqali yaratilgan dasturlar muhim o'rin tutadi. Jumladan, turizm resurslarini 3D modellarini yaratish bo'yicha TOP 10 talikka kirgan Autodesk TinkerCAD, DesignSpark Mechanical, SketchUp, FreeCAD, AutoCAD, ZBrush, Blender, Cinema 4D, Autodesk Maya, 3ds Max kabi dasturiy ta'minotlar eng mashhur dasturlar hisoblanadi.

So'ngi yillarda Surxondaryo viloyatining turistik salohiyati faol rivojlanib, turistik jozibadorligi ortib bormoqda. Jahonda turizm sohasini rivojlantirishga internet xizmatlarining ommalashishi, IT texnologiyalari, 3D modellashtirish, mobil aloqa vositalari imkoniyatlaridan keng foydalanish har bir voqelikni, xodisalarni virtual tomosha qilishga bo'lgan ehtiyoj va talabni kundan-kunga oshishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda qulay, mazmunli, mavzuli, maqsadli, tizimlashtirilgan turmarshrutlarni mustaqil ravishda tuzish va sayohatlarni rejalashtirishda mobil ilovalar, avtomatlashtirilgan GPS va navigatsiya tizimlaridan foydalanish samarali natija bermoqda. Bu esa turistik sayohatlarni eng kichik detallarga qadar rejalashtirish imkonini beradi.

Ko'p hollarda turoperator tomonidan turistlarga taqdim etilayotgan turpaketlar va turmarshrutlar narh jihatdan qimmat, mazmun jihatdan zerikarli, vaqt jihatdan cheklangan va qiziqarli bo'lmaganligini, bu esa turoperator orqali turistik marshrutlarni tanlash turistlarni har doim ham qoniqtirmasligini ko'rsatmoqda. Quyidagi omillar bunga sabab bo'lishi mumkin:

- turoperator turistga shablonga aylangan turmarshrutlarni taklif qilishi;
- turist o'zi bilgan, eshitgan va o'zi ko'rishni xohlagan obyektlarni turmarshrutga kiritilmaganligi;
- turizm obyektida bo'lish, qolish, uni to'liq ko'zdan kechirish uchun vaqt cheklanganligi;
- maxsus ruxsatnoma bilan kirish mumkin bo'lgan obyektlarning mavjudligi;
- chegara hududga yaqin turizm obyektlarini kirib ko'rish mumkin emasligi;
- mahalliy aholi turmush tarzi, hayoti, ularning urf-odatlarini bilan yaqindan tanishish imkoniyati cheklanganligi kabi omillar.

Ayrim davlatlarga viza tartiblarini bekor qilinishi, soddalashtirilgan viza tartiblarini joriy qilinishi, avibilet, mehmonxona va boshqa turizm obyektlarini elektron bron hamda xarid qilish mahalliy va xorijiy turistlarni imkoniyatlarini biroz tenglashtirdi. Endilikda turist turoperator xizmatidan foydalanmasdan ham o'z sayohatini rejalashtirish, turistik destinatsiyalarni o'zi belgilash va o'zi uchun qulay turmarshrutlarni tuzish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Buning natijasida xorijiy turistlar tobora ko'proq o'zlari rejalashtirgan sayohatlarga bormoqda. Buning uchun turist asosiy yo'nalishni to'g'ri tanlashi va barcha nuanslarni hisobga olishi muhim hisoblanadi.

XXI asrni internet xizmatlari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil aloqa vositalari va ular bilan ishlashga mo'ljallangan dasturiy ta'minotlarsiz tasavvur qilish qiyin. Zamonaviy mobil qurilmalarning marka va modellarining tez suratlarida taraqqiy etishi, ularning funktsiya va imkoniyatlarining kun sayin ortib borishi, insonlarning mobil qurilmalarga bo'lgan ehtiyojini ham keskin oshib borishiga xizmat qilmoqda. Mobil qurilmalar uchun ishlab chiqilayotgan turli xil ilovalar mustaqil sayohatni yangi bosqichga olib chiqdi. Turist turoperator va turagentlar xizmatlarini rad etuvchi, endi barcha imkoniyatlardan bema'lol foydalanish imkonini beruvchi zamonaviy mobil qurilmalarni olib yurish imkoniyatiga ega. GPS-navigatori va xaritalar, valyuta kalkulyatori va shahar xaritalari, lug'at va tarjimon dasturlari, qulay mehmonxonalarni qidirish, turistik obyektgacha olib boruvchi masofa va unga ketadigan vaqtni oldindan bila olish kabi dasturlar to'plami sayohatlarni rejalashtirishda vaqt va pulning tejashiga yordam beradi. Bu singari qulaylik va afzalliklar sayohatlarni tashkil etishda turistlarni punktuallikka o'rgatadi.

Interfaol mobil ilovalari geolokatsiyalar asosida marshrutlarni tayyorlash, ijtimoiy tarmoqlar, virtual galereyalar bilan integratsiya qilish, interaktiv, shu jumladan foto, video, animatsion grafika, infografika, 3D model, audio sharxlar, matn, chizma, panoramalardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Bu esa viloyatning turizm salohiyatidan keng foydalanish, turli turizm yo'nalishlari bo'yicha alohida-alohida mobil ilovalar yaratish, foydalanuvchiga mustaqil sayohatlarni tashkil etish uchun sharoit yaratish, o'zi bilmagan va ko'rmagan obyektlari bo'yicha dastlabki tasavvurni berish, yaratilgan barcha qulaylik va afzalliklardan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi. Innovatsion modellar orqali yaratilayotgan mobil ilovalar yuqorida keltirilgan masalalarning ijobiy yechimini beroladi.

Mamlakatimizda Buddizm turizmini tashkil etishda jahon tajribasidan foydalanish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish, sayyohlar uchun qulay sharoit yaratish va sifatli mahsulotlarni yetkazib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Buddizm dini Hindiston o'lkasida vujudga kelgan bo'lsada, O'rta Osiyoda taraqqiy etdi va dunyo mamlakatlariga keng yoyilishiga xizmat qildi. Xususan, Surxondaryo

viloyatida qadimda bu ta'limot ta'sirida Fayoztepa, Qoratepa, Zurmala kabi buddaviylik ibodatxonalari va boshqa ko'plab Kushon podsholigi arxeologik yodgorliklari bunyod etildi. Hozirda ushbu obyektlardan turizm maqsadida keng foydalanib kelinmoqda. Milodiy 1-7 asrlarda O'rta Osiyo xalqlari hayotida, ularning diniy dunyoqarashi va ma'naviy-mafkurasining shakllanishida muhim o'rin tutgan dinlardan biri bu Buddizm dinidir. Qadimgi Baqtriya o'lkasi (janubiy O'zbekiston-Surxondaryo, janubiy Tojikiston, shimoliy Afg'oniston hududlari)da milodiy 1 asrda vujudga kelgan Kushon saltanatida buddizm yetakchi din sifatida ravnaq topib, saltanatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim ahamiyat kasb etgan qadimgi Termiz shahri buddizm dini markaziga aylanadi. Kushon podsholarining homiyligida qadimgi Termizda o'nlab budda ibodatxonalari bunyod etiladi (bu ibodatxonalar haqida milodiy 7 asrda Baqtriya-Toxariston o'lkasiga sayohat qilgan xitoylik missioner-sayyoh Syuan Szyan o'z esdalikdaliklarida ma'lumot beradi).

Buddizm dini yetti asr mobaynida O'rta Osiyo xalqlarining nafaqat diniy e'tiqodiga, balki mahalliy madaniyati, badiiy san'ati va me'morchiligiga katta ta'sir o'tkazadi. O'rta Osiyo, xususan qadimgi Termiz buddizmining ikkinchi vatani sifatida e'tirof etilib, uning geografiyasi uzoq o'lkalarga cho'zilishiga, buddizmni Sharqiy Turkiston, Xitoy, Koreya va Yaponiya davlatlariga keng yoyilishiga xizmat qiladi.

Ushbu davr tarixini o'rganish va targ'ib qilish maqsadida, so'ngi 30 yil davomida xorijiy hamkorliklar doirasida Yaponiyaning Soka (Osaka) va Rissho universitetlari tomonidan respublikamizning buddizmga oid arxeologik yodgorliklarida xalqaro ekspeditsiyalar tashkil etildi va ilmiy jihatdan o'rganildi. Jumladan, yapon olimi, "Do'stlik" ordeni sohibi, Termiz shahrining fahriy fuqarosi

Mazkur loyihani amaliyotga joriy etilishi natijasida Toshkent-Farg'ona-Toshkent-Samarqand-Termiz yo'nalishlari bo'yicha ishlab chiqilgan turmarshrut mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish bilan birga, O'zbekistonga tashrif buyuruvchi ziyoratchi sayyohlarga bir qancha qulayliklar yaratishga va ularni qolish muddatini besh kunga uzaytirishga xizmat qiladi. Loyiha orqali amalga oshirilgan ishlar, tayyorlangan turistik mahsulotlar hududning turistik jozibadorligini oshirishga va turistlar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Planshetlar, smartfonlar va ayfonlar uchun yaratilgan mobil ilovalar ichki turizmni rag'batlantirish, piyoda yurish va salomatlikni tiklash, investitsiya loyihalarni ilgari surish, keshbek tizimi orqali harajatlarni ma'lum bir qismini qoplashning innovatsion vositasi hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatuvchi va foydalanuvchi o'rtasida soddalashtirilgan aloqani o'rnatish, iqtisodiy foyda ko'rish va qulayliklarni yaratish mobil ilovalarning asosiy afzalliklari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 30-апрелдаги ПҚ-232-сон “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.<https://lex.uz/uz/docs/5991928>
2. <https://uzbektourism.uz/ru/document/resolutions>
3. См.: 2.5. Стандартизация и сертификация в сфере туризма и гостеприимства
4. O'zbekistonda turizm. 2016-2019. Statistik to'plam. Toshkent-2020. 148 bet.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. <https://stat.uz/uz/.preview> turistik oqim. Кириш санаси 18.02.2022 йил.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.
7. Lex.uz Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6165-сонли Фармони.

UDC 332.87

WAYS AND METHODS TO ENHANCE THE ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENT IN UZBEKISTAN

O.O.Azimov, Lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirish yo'llari va usullari, «yashirin iqtisodiyot»ga barham berish, investitsiyalar, investitsiya salohiyati hamda investitsiya siyosatidan oqilona foydalanishning afzalliklari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, investitsiya salohiyat, investitsiya siyosati, investorlar, «BERI» indeksi, investitsiya muxiti, faol investitsiya siyosati.

Аннотация. В данной статье описаны пути и методы активизации привлечения иностранных инвестиций в Узбекистан, устранения «скрытой экономики», инвестиций, инвестиционного потенциала, преимущества рационального использования инвестиционной политики.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный потенциал, инвестиционная политика, инвесторы, индекс BERI, инвестиционный климат, активная инвестиционная политика.

Abstract. This article describes the ways and methods of enhancing the attraction of foreign investment to Uzbekistan, eliminating the "hidden economy", investment, investment potential, the benefits of rational use of investment policy.

Keywords: investments, investment potential, investment policy, investors, BERI index, investment climate, active investment policy.

As noted by the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev, "... ensuring macroeconomic stability, curbing inflation, de-monopolization of industries, the abolition of pricing regulation by the state and the elimination of the "hidden economy", budgetary funds, control over targeted and reasonable spending of funds will be strengthened [1]. Serious attention will be paid to the ability to repay foreign loans and their effectiveness." The purpose of investment activity is to consistently increase the income of the population and the economic development of the country. Forms of investment activity, in our opinion, are investments, investment potential and investment policy. A significant increase in the volume of investments in the economy from year to year gave its positive results through an increase in the volume of national production. As a result of the attention and support provided by the state to the development of investment activities, the volume of GDP and the amount of investments increased.

Indeed, in recent years, the volume of measures aimed at increasing the volume of investments has increased significantly both legally and practically. Moreover, as a result of an active investment policy in our republic, there is a positive growth in the dynamics of the investment flow.

As can be seen from the above data, the volume of investments is increasing sharply. In 2020, despite the global economic downturn and the crisis caused by the coronavirus pandemic, it can be seen that the volume of investments in our republic has increased 4 times compared to 2016. The fact that the investment growth rate in 2020 was 3 percent is directly related to the conditions of the pandemic. However, growth in 2019 was 57.7 percent, the highest in five years. It is noteworthy that the rapid growth in investment is the practical result of a far-sighted and well-thought-out investment policy in our republic.

In Uzbekistan, much attention was paid to enhancing the attraction of foreign investment, and in order to provide assistance and guarantees to investors, a system of certain benefits, conditions and guarantees in the field of investment, tax system and customs payments was formed. The formation of insurance, which is an integral part of such a system, made it possible to provide foreign investors with an insurance guarantee against political and commercial risks. Another aspect is the stability of the exchange rate, which is also one of the important aspects for investors. Also, most foreign investors use the BERI index (Business Environment Risk Index)[3] to assess the attractiveness of a territory for foreign investment.

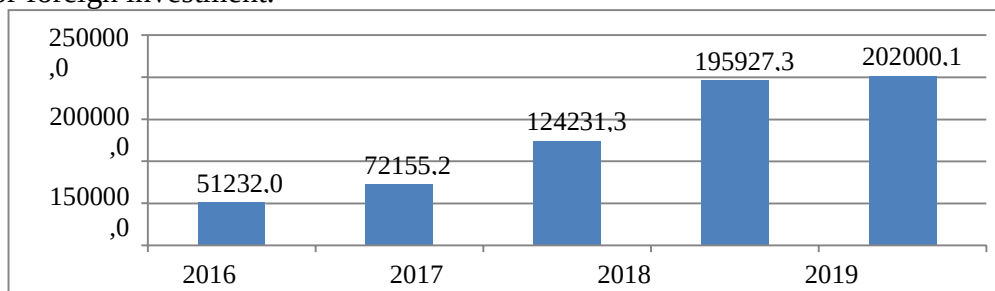

Diagram 1. To the main capital in the Republic of Uzbekistan in 2016-2020 the volume of investments, billion soums. [2]

The BERI index is based on 15 criteria for assessing the investment environment of a country of various sizes. Each criterion is rated from 0 (not suitable) to 4 (very convenient). A higher score indicates a "stable country". The lower the score of a country, the higher the expected return on investment must be, otherwise the investment will not be effective. Among the indicators included in the BERI index, the most important is political stability (12 percent).

Based on the results of the study, the following conclusions were drawn regarding attracting investments in industries in the context of an active investment policy:

1. Foreign investment is the transfer of tangible and intangible assets in all forms of ownership by foreign investors in order to make a profit or achieve social benefits. Foreign investments are defined as all types of financial, property and intellectual wealth mobilized by foreign investors for the entrepreneurial and economic activities of the economy of another state in order to achieve high incomes and efficiency.

2. The need to attract foreign investment in the economy on a large scale arises from the following circumstances:

- the physical and moral obsolescence of existing fixed assets in the economy, the extremely low material and technical base in industry;
- the ratio of savings and consumption in the national income of the republic is mainly spent on consumption, and savings as a source of investment are decreasing;
- the wealth of Uzbekistan in raw materials and natural resources, the possibility of building many processing industries;
- such as a relatively low export potential, the main weight of raw materials in the composition of exports, the need to develop finished products and change the volume and composition of exports by attracting advanced modern technologies in the future.

3. The result of the analysis shows that investments by large investors are carried out very slowly, the reasons for which are:

- underdevelopment of telecommunications;
- volatility of the exchange rate of the national currency against foreign currency;
- incomplete formation of the secondary market in the securities market, problems with currency conversion, imperfection of the tax system;
- Uzbekistan's lack of direct access to maritime trade routes; lack of investment banks guaranteeing large amounts of capital against various risks.

4. In order to further improve the investment climate in Uzbekistan, it is advisable to implement the following measures: increasing the value of the sum; improvement of the tax system on a scientific basis, taking into account the phased implementation of reforms; termination of cases on administrative penalty; To increase the prestige and liquidity of joint-stock companies of Uzbekistan, to attract foreign investors to them, to develop the securities market. Based on the experience of foreign countries and the existing opportunities in the republic, it is necessary to continue the creation of free economic zones in the territories of the republic, to develop and implement special state programs aimed at its encouragement.

5. Investment environment - a complex of economic, social, political, organizational and legal, environmental, cultural and other conditions aimed at ensuring the efficiency and safety of investments made in the economy of a country or its individual region. We are talking about the existing positive and negative aspects of the conditions that determine the feasibility and attractiveness of investing in a particular area.

A joint venture is an economic entity established as a legal entity with the participation of two or more local and foreign entities for the purpose of producing goods and services and making a profit based on the requirements of the legislation of the country.

In the conditions of economic modernization, it is advisable to use the following proposals and recommendations to improve the attraction of foreign investment in the national economy:

1. In the context of economic diversification, it is necessary to ensure the stability of the investment environment and its attractiveness for further expanding the scope of attracting foreign direct investment.

2. The following measures will help to improve the attraction of foreign investment to the national economy:

- large-scale attraction of foreign capital to our country in the form of foreign direct investment;
- creation of joint ventures in the field of attracting foreign investment in new projects and directing them to priority sectors of the economy on the basis of encouraging the inflow of foreign investment;
- actively attract all forms of foreign investment in the economy of Uzbekistan, create a favorable investment climate by coordinating the factors influencing investment in terms of improving the country's territorial and network structure;
- further expansion of benefits for enterprises that attract foreign investment and increase the export of goods on this basis;
- state regulation of investment activity should be aimed at improving production technologies, acquiring global knowledge, the role of tax regulation, strengthening the role of incentives;
- in order to ensure the stability of the investment environment, first of all, it is advisable to widely develop a system of insurance or protection of investment risks, achieve the full implementation of legal documents, and solve conversion issues.

3. It is necessary to identify areas and objects of interest to a foreign investor, and form a set of information about them, develop business plans and projects for their economic development, attract foreign capital in economically profitable areas. It is necessary to increase the weight of processed and finished products in exports, especially to increase the processing of cotton and agricultural products, to widely attract foreign investment in this area.

4. In order to further improve the favorable investment climate in our country, use the experience of developed foreign countries, further increase the investment attractiveness of the regions of our country, it is advisable to implement the following:

- it is necessary to develop a concept of regional development aimed at increasing the investment attractiveness of the regions of our country. This provides a significant increase in investment activity in the regions, expands the possibilities of raising funds for organizing modern production, and leads to an increase in the number of new jobs that are considered relevant today. It also positively affects the strengthening of the social sphere, ensures the growth of the population's monetary income and the requirements of its solvency;
- further development of market infrastructure to attract foreign investment to the regions and, based on the characteristics of the development of the regions, announce the selection of promising investment projects and find an opportunity to attract more foreign investors to it;
- we consider it necessary to introduce market mechanisms for financing investments in the regions of our country and to determine a clear strategy for increasing the investment attractiveness of the region.

The effective implementation of these proposals and recommendations in practice will improve the attraction of investments in industries in the context of an active investment policy.

REFERENCES:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2019/01/25/invest/>
2. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>
3. <https://beri.com/about-beri/>

UDC 339.5(575.1)

FOREIGN TRADE POLICY OF UZBEKISTAN: ANALYSIS AND PROBLEMS

M.S.Bazarova, Senior Lecturer, Asian International University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning tashqi bozorlardagi amalga oshirayotgan siyosati, iqtisodiy hamkorlari, eksportor va importyor davlatlari, xalqaro savdodagi mavjud muammolari, iqtisodiy potentsiali hamda imkoniyatlari haqidagi tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, eksport va import strukturasi, eksport va import geografiyasi, savdo to'siqlari, xalqaro raqobat.

Аннотация. В данной статье представлена аналитическая информация о политике Узбекистана на внешних рынках, экономических партнерах, странах-экспортерах и импортерах, существующих проблемах в международной торговле, экономическом потенциале и возможностях.

Ключевые слова: внешняя торговля, структура экспорта и импорта, география экспорта и импорта, торговые барьеры, международная конкуренция.

Abstract. This article provides analytical information about the policy of Uzbekistan in foreign markets, economic partners, exporting and importing countries, existing problems in international trade, economic potential and opportunities.

Key words: foreign trade, structure of exports and imports, geography of exports and imports, trade barriers, international competition.

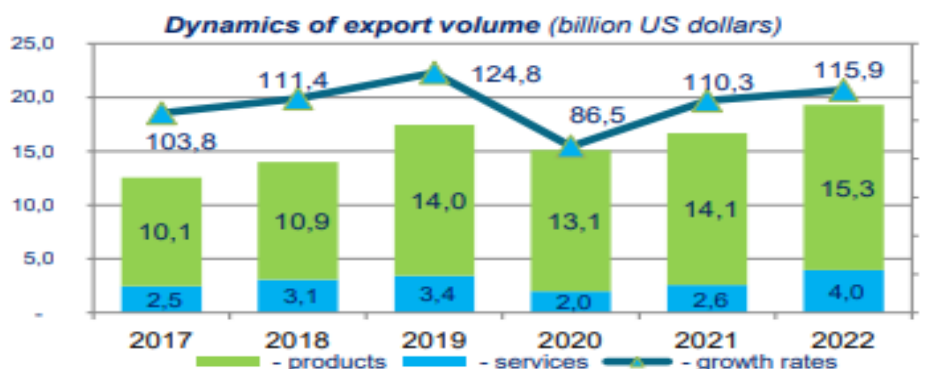
What was the reason for the emergence of foreign economic relations? Until the 18th century, scientists associated the answer to this question with the uneven distribution of the gifts of nature between different countries and peoples. The reasoning was simple: if one country had a marble mine and another a gold mine, then these countries would have to trade with each other and exchange marble for gold so that their kings could sit in golden crowns in marble-roofed palaces.

The advantage of entering the world economy is that the productivity of the country's own companies is enhanced by external competition. Consumers benefit because the variety of goods and services increases, while prices fall due to increased specialization and increased international competition. An open economy has a greater ability to adapt to adverse shocks from outside and allows for less inefficient and unproductive use of natural resources. In addition, the expansion of the economic space removes the problem of the relative narrowness of the domestic market and allows directing the flow of investments that have not found a place in the country to other countries and regions, which is also very important for rapidly developing economies.

Thus, the active participation of national economies in the global division of labor becomes an important condition for their successful functioning. Therefore, the issue of integrating the economy of Uzbekistan into the world economy is becoming very relevant. Only in this way is progress towards the development of world science and technology and economics possible: only an economy open to the world is able to receive positive impulses in time coming from the world economy and the international division of labor. On the contrary, an economy fenced off from the rest of the world by an "iron" or "bamboo curtain" is inevitably doomed to backwardness, stagnation and decline.

According to statistics obtained from the TRADEMAP (COMTRADE) website, the structure of exports of products manufactured in Uzbekistan mainly consists of raw materials, agricultural and other commodities. Foreign trade turnover in 2017 is 10079,2 million US dollars, \$ of exports and 12035,2 million US dollars, \$22 114,4 million with imports. \$, this figure will be 13127,3 million in 2020, \$ of exports and 19 955,2 million US dollars, \$33 082,5 million with imports amounted to \$. It is noteworthy that the balance of foreign trade in 2017 amounted to -1956 million. If it were \$, then by 2020 this figure will be -6827,9 million \$, which is 3,5 times more.

Image-1

In 2020, there was a sharp and serious change in the composition of exports compared to 2017-2019. The export of the precious metal in 2017 amounted to 22,3 million. It increased from \$ to \$5950,2 million in 2020, i.e. 266 times. On the contrary, the export of mineral fuels, oils and similar products in 2017 amounted to \$1607,6 million, 2666,8 million in 2018 \$ and 2524,9 million in 2019. If it were \$, then in 2020 there will be 642,3 million decreased by \$.

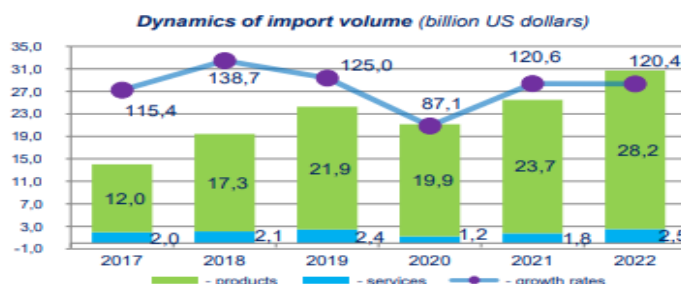
Cotton, another major export product of our country, has been exported with little change over the years. That is, in 2017, 1176,1 million dollars, 1029,9 million in 2018. In 2019, cotton was exported in the amount of \$1 293,4 million, and in 2020 it will amount to \$1 200,1 million amounted to \$.

In general, despite the fact that the volume of exports of Uzbek products had a certain level of growth in previous years, in the context of the pandemic in 2020, the total volume of exports in 2020 decreased by \$1 223,4 million compared to 2019.

If you pay attention to the volume of products imported into Uzbekistan, then in 2017 this figure is 12 035,2 million from \$19 955,2 million in 2020 increased by \$, that is, by 66 percent. In conditions when socio-economic structural changes are taking place in our country, the share of machinery, mechanical equipment and equipment in the import structure is large, i.e. 22,3%, 25,9%, 25,7% in 2017, 2018, 2019 and 2020 respectively, % and 23,8% are natural and suitable. Also, if we analyze other goods that make up the bulk of imports, we can see a constant upward trend from 2017 to 2020. The fact that these products require a relatively high technological complexity shows that there is a high demand for technological developments in our country.

In addition, we can observe a significant increase in the cost of imports of certain types of raw materials and commodities produced in our country. For example, raw materials for ferrous metals (increase from \$878 million in 2017 to \$1 238,5 million in 2020), wood and wood products (\$466,8 million in 2017 and \$566,8 million in 2020, \$8 million).

Image-2

In addition, imports include vehicles, their parts and accessories; iron and steel; electrical machines and equipment and their parts; sound recording and reproducing devices, television; pharmaceutical products; mineral fuels, oils and similar products; plastics and products from them; optical, photo, film products, cereals, wood and wood products; charcoal; articles of iron or steel; various chemical products; furniture; beds, bed supports, seats; animal or vegetable fats; rubber and products from it, vibrating sieve, ores; aluminum and products from it; paper and cardboard; there are articles made of paper or cardboard and other products, and almost all of them are characterized by an increasing volume of imports.

If we pay attention to the geography of Uzbekistan's exports, then the main export markets are Russia, China, Kazakhstan and other CIS countries, as well as Turkey and other similar countries. This is also reflected in the following image.

If we consider the geography of Uzbekistan's exports to the four countries in terms of the dynamics of changes in the volume of exports to China in 2017, 2018, 2019 and 2020, respectively, \$ 1313,4 million, \$ 2120,9 million, \$ 1767,6 million and 1282, \$1 million; \$1453,7 million to Russia, \$1636,7 million, \$2067,2 million and \$116,8 million; \$833,5 million to Turkey, \$865.8 million, \$1149,7 million and \$949,1 million and \$977,3 million to Kazakhstan, \$1219,6 million, \$123,3 million and \$732,3 million national products were exported.

We will not be mistaken if we say that the sharp increase in the value of export markets over the years means that new export markets are emerging for Uzbekistan. For example, the volume of

exports to Lithuania increased sharply (from \$5,3 million in 2017 to \$31,5 million in 2020), Egypt (from \$1,3 million in 2017 to \$18,7 million in 2020 year) and some other countries as new emerging markets of Uzbekistan.

Image-3

If you pay attention to the geography of markets where Uzbekistan imports products, then our main importers are China, Russia, Kazakhstan and South Korea. We are close to such a high level of trading activity with the top three countries, and the fact that South Korea is one of the main importers means that we are a strategic partner in the automotive industry. In addition, EU countries such as Germany and Lithuania are among the main exporters to the Uzbek market.

In general, the dynamics of changes in the cost of products imported into our country tends to increase sharply and amounts to 66%, 15% and -9% in 2020 compared to 2017, 2018 and 2019, respectively.

It should be noted that the pandemic situation in 2020 had a negative impact on the volume of oil exports and imports. Because the majority of exporters (except for such countries as Russia, Kazakhstan) presented fewer products to the Uzbek market this year compared to previous years.

According to the analysis of the introduction of trade barriers into the foreign trade policy of Uzbekistan, the results of this policy are generally consistent with the results of the literature review.

The application of the import substitution policy in various industries has led to the creation of a number of completely new industries. In turn, this change will lead to attracting foreign investment, additional jobs, increasing knowledge, diversifying the economy, reducing dependence on imported products (although technological dependence will increase), structural and social changes, and a multiplier effect on other industries. positive results like sir.

At the same time, there are many negative effects, the consequences of which may not be covered by the results of the positive effects noted above.

In general, trade policy aimed at import substitution through trade barriers has few drawbacks, which is generally consistent with the results of empirical and theoretical analysis of import substitution. The most important are:

- growing negative trade balance;
- weakness of exchange rates - at unofficial (significantly higher than official) exchange rates, the value of foreign currency (US dollars) in nominal terms increased by an average of 33% in 2015-2017. The literature says that depreciation of the exchange rate and a decrease in wages in foreign currency lead to an increase in exports, but this causes a decrease in public confidence in the national currency, and therefore, in the case of Uzbekistan, there were problems with the formation of personal savings in foreign currency;
- monopoly structure of the market;
- high demand for imports of capital-intensive technologies - the share of equipment imports was 40-50 percent in 2000-2018;
- a serious outflow of capital from the territory of Uzbekistan in the form of royalties and money transfers - requires additional analysis;
- relatively high prices;

- decrease in competitiveness and quality - exports are significantly reduced compared to imports;
- and other negative consequences.

It is worth noting that the above problems should be the result of the long-term implementation of import protection measures for domestic producers, which during this period could force producers to invest and improve the competitive environment.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: - T.: - O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2017y
2. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuning yangi tahriri, 26.05.2000.
3. O'zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.09.2017 yil "Valyuta siyosatini liberallashtirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5177-sonli Farmoni. Ushbu Farmon "Xalq so'zi" gazetasining 2017-yil 5-sentabrda 176 (6870)-sonida e'lon qilingan.
5. Alesina, Alberto & Spolaore, Enrico & Wacziarg, Romain, 2005. "Trade, Growth and the Size of Countries," Handbook of Economic Growth, in: Philippe Aghion & Steven Durlauf (ed.), Handbook of Economic Growth, edition 1, volume 1, chapter 23, pages 1499-1542 Elsevier.
6. Álvarez, Andrés & Carlos Andrés Brando, 2019. "Revisiting Industrial Policy and Industrialization in Twentieth Century Latin America". Revista de Estudios Sociales 68: 2-7. <https://doi.org/10.7440/res68.2019.01>
7. Antonio Andreoni & Ha-Joon Chang, 2019. "The political economy of industrial policy: Structural interdependencies, policy alignment and conflict management," Structural Change and Economic Dynamics, Elsevier, vol. 48(C), pages 136-150. www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0954349X18303369
8. Nurov, Ziyodulla, 2017. Conceptual framework for the factors impacting on the feasibility and effectiveness of Import-Substituting Industrialization (ISI). Materials of Forum IX of economists / Tashkent: IFMR, 468p.
9. Nurov, Z., & Nurova, G. (2021). Results of ISI Implementation in Uzbekistan (in The Example of Uzb ek Automotive Industry): Achievements and Negative Outcomes. International Journal of Business, Technology and Organizational Behavior (IJTOB), 1(3), 214–225.
10. Nurov, Z., & Nurova, G. (2021). Conceptual Framework for Factors Affecting the Feasibility of the ISI. E-Conference Globe. <https://papers.econferenceglobe.com/index.php/ecg/article/view/105>
11. Хайитов Ш. Н., Базарова М. С. Роль иностранных инвестиций в развитии экономики Республики Узбекистан //Современные проблемы социально-экономических систем в условиях глобализации. – 2020. – С. 284-287.
12. Bazarova M. S., Shahboz K. Ways to increase the efficiency of available tourist facilities in Uzbekistan //Scientific approach to the modern education system. – 2022. – Т. 1. – №. 10. – С. 16-18.
13. Бобоев А. Ч., Базарова М. С. Хорижий инвестицияларнинг жозибадорлигини ошириш //Интернаука. – 2019. – №. 22-3. – С. 88-90.

UO'K 330

IJTIMOY MEDIA MARKETINGNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

L.B.Bekjanova, talaba, Namangan muhandislik-qurilish instituti, Namangan

R.O.Ismatov, i.f.n., dots., Namangan muhandislik-qurilish instituti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada Media Marketing)ning ijtimoiy media marketingining mohiyati va uni tashkil qilish masalalari, afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Marketing, kontent almashish, ijtimoiy media, ijtimoiy media marketingi, tezkor reklama, samarali xarajat, kengroq qamrov, segmentatsiya qilish, iste'molchilar manfaatlari.

Аннотация. В статье рассмотрены сущность маркетинга в социальных сетях (медиамаркетинга) и вопросы его организации, преимущества и недостатки.

Ключевые слова: маркетинг, совместное использование контента, социальные сети, маркетинг в социальных сетях, мгновенная реклама, рентабельность, более широкий охват, сегментация, потребительский интерес.

Abstract. The essence of social media marketing (Media Marketing) and issues of its organization, advantages and disadvantages are considered in the article.

Keywords: Marketing, content sharing, social media, social media marketing, instant advertising, cost effective, wider reach, segmentation, consumer interest.

Marketing har qanday biznes modelining ajralmas qismidir. Marketingsiz mahsulot ishlab chiqaruvchi o'zining maqsadli auditoriyasiga erisha olmaydi. Qizig'i shundaki, vaqt o'tishi bilan

marketing biznes faoliyati sifatida marketing dengizida o'zgarishlarga duch keldi. Gazetalardagi ba'zi bir grafik tasvirlardan u bizning kundalik aloqa vositamizga, ya'ni bizning telefonlarimizga etib keldi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar bizning qarashlarimiz, fikrlarimiz va fikrlarimizni ifoda etuvchi vosita sifatida paydo bo'ldi. Bu shunchalik ajralmas bo'lib qoldi, hatto yirik transmilliy korporatsiyalar ham o'zlarining mahsulotlarini va xizmatlarini ilgari surayotgan iste'molchilariga etkazish uchun ijtimoiy media platformalaridan foydalanmoqdalar. Bundan kelib chiqadiki, ijtimoiy media marketingi biznes egalari va kompaniyalari tomonidan qo'llaniladigan ko'plab marketing usullaridan biridir. Bu o'z xizmatlari va mahsulotlarini reklama qilish va reklama qilish uchun turli xil ijtimoiy media platformalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy media marketingi yangi tendentsiya va tez o'sib borayotgan yo'l bo'lib, unda biznes maqsadli mijozlarga osonlikcha erishadi. Ijtimoiy media marketingni oddiygina kompaniya va uning mahsulotlarini targ'ib qilish uchun ijtimoiy media kanallaridan foydalanish sifatida aniqlash mumkin. Ushbu turdagi marketingni Internetga asoslangan an'anaviy reklama strategiyalarini, masalan, elektron pochta xabarnomalari va onlayn reklama kampaniyalarini yakunlaydigan onlayn marketing faoliyatining bir qismi sifatida ko'rib chiqish mumkin[1].

Ijtimoiy media marketingi foydalanuvchilarni xabarlarini shaxsiy kontaktlarga tarqatishga undash orqali ommaviy kommunikatsiya va ommaviy marketingga yangi eksponensial tarqatish va ishonch atamasini kiritdi[2].

Tashkilot va marketingning ushbu yangi yondashuvi bilan biznes uchun yangi vositalar ishlab chiqiladi va ko'paytiriladi. Ijtimoiy media sotuvchilari rasmiy ijtimoiy tarmoq platformalari tomonidan analitik ilovalarni joriy etish orqali yaxshiroq va samaraliroq tushunchaga ega bo'lmoqdalar. Ko'plab turli xildagi ijtimoiy media saytlari mavjud va ular turli xil shakllarga ega bo'lib, turli xil xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Shubhasiz, eng ko'p tarqalgan ijtimoiy tarmoq sayti deganda birinchi bo'lib xayolimizga Facebook keladi. Facebook birinchi marta 2004 yil fevral oyida ishga tushirilgan bo'lib, u Facebook, Inc kompaniyasiga tegishli va u tomonidan boshqariladi. Foydalanuvchilar saytdan foydalanishdan oldin ro'yxatdan o'tishlari kerak; ular shaxsiy profil yaratishlari, boshqa foydalanuvchilarni do'stlar sifatida qo'shishlari va xabarlar almashishlari, jumladan, o'z profillarini yangilashda avtomatik bildirishnomalar olishlari mumkin. Bundan tashqari, foydalanuvchilar umumiy manfaatli foydalanuvchilar guruhlariga qo'shilishlari mumkin; do'stlarini "Ishdan kelgan odamlar" yoki "Yaqin do'stlar" kabi ro'yxatlarga ajratishadi. Facebookning asosiy vazifasi - odamlarga dunyoni yanada ochiq va bog'langan qilish va baham ko'rish uchun kuch berishdir[3].

Instagram, Google plus, Telegram va LinkedIn kabi boshqa ijtimoiy tarmoq saytlari bir-biridan farq qilishi mumkin, lekin ular aslida bir xil tamoyillar asosida ishlaydi.

Ijtimoiy media marketingining asosiy afzalliklari - bu xarajatlarni kamaytirish va kirishni kengaytirishdir. Ijtimoiy media platformasining narxi, odatda, yuzma-yuz sotuvchilar yoki vositachilar yoki distribyutorlar kabi boshqa marketing platformalaridan pastroqdir. Bundan tashqari, ijtimoiy media marketingi firmalarga mavjud tarqatish kanallarining vaqtinchalik va joylashuv cheklovlari tufayli foydalana olmaydigan mijozlarga erishish imkonini beradi. Ijtimoiy media platformalari orqali mijozlarlarga o'zining afzallik sohasini ta'minlash imkoniyatlarini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi

Marketing firmasi inson aralashuviz mijozlarga cheksiz ma'lumot berishi mumkin. Bu aloqaning boshqa shakllariga nisbatan afzallik hisoblanadi, chunki taqdim etilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarning miqdori boshqa aloqa shakllariga qaraganda ancha katta. Bundan ham muhimi, ma'lumot mijozlar osonlik bilan ishlov beradigan va tushunadigan shaklda taqdim etilishi mumkin. Masalan, aviakompaniyalarni rejalashtirish va bron qilish tizimlari shaxsiy ehtiyojlarni qondirish uchun yaratish va saqlash juda qiyin. Bundan tashqari, ushbu kontekstda tanlovlar katta va veb-asoslangan formatdan yaxshiroq bo'lgan har qanday formatda taqdim etish qiyin.

Ijtimoiy media marketingining afzalliklarini yaxshiroq tushunish uchun ushbu sohada muvaffaqiyatga erishishning quyidagi beshta asosiy afzalliklarini ko'rib chiqamiz:

1. **Tezkor reklama:** Bugungi kunda Facebook, Twitter, Instagram va boshqalar kabi ijtimoiy media platformalarida hisob qaydnomasi bo'lmagan odamlar deyarli yo'q. Shuning uchun,

ijtimoiy media marketingi orqali kompaniyalar o'zlarining iste'molchilariga "post" tugmachasini bosish orqali erishishlari mumkin.

2. **Samarali xarajat:** Bepul ro'yxatdan o'tish va reklama uchun minimal pullik xarajatlar bilan, ijtimoiy tarmoqlar, ehtimol mahsulot yoki xizmatni reklama qilish uchun eng arzon vositadir. Bundan tashqari, u odamlarga to'g'ridan-to'g'ri smartfonlari orqali etib boradi.

3. **Kengroq qamrov:** Bugungi kunda deyarli har qanday odam ijtimoiy tarmoqdagi akkauntisiz qolmaydi. Binobarin, ijtimoiy media marketingi kompaniyalarga turli xil iste'molchilar bazasini yaratishga imkon beradi.

4. **Iste'molchilar bazasini yaxshiroq segmentatsiya qilish:** Ko'pgina ijtimoiy media platformalari ro'yxatdan o'tish uchun foydalanuvchi ma'lumotlarini to'playdi. Ushbu xususiyat marketologlarga iste'molchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash va ularni xaridorlarning turli toifalari bo'yicha tasniflash imkonini beradi.

5. **Iste'molchilarning manfaatlari to'g'risida yaxshiroq ma'lumot:** Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar qarashlar, fikrlar va fikrlarni ifoda etish uchun eng ustun maydon sifatida paydo bo'ldi. Binobarin, kompaniyalar hozirgi va istiqbolli mijozlari bilan bevosita aloqada bo'lib, ularning manfaatlari va afzalliklarini yaxshiroq tushunishlari mumkin.

Kamchiliklari. Onlayn muhit ijtimoiy media marketing jarayoni uchun nafaqat imkoniyatlar, balki asoratlar va qiyinchiliklarni ham yaratadi. Internetning shaffofligi onlayn ma'lumotni barcha auditoriyaga taqdim etadi va onlayn marketing kommunikatsiyalarini rejalashtirish, loyihalash, amalga oshirish va nazorat qilishda izchillik zarurligini kuchaytiradi. Ijtimoiy media marketingida beshta asosiy kamchilikni hisobga olish kerak bo'ladi, ular quyidagilardir:

1. **Biznes strategiyalariga ta'sir qilish:** Boshqa kompaniyaning ishbilarmonlik yondashuvini hisobga olish ijtimoiy media marketingining muhim qismidir. Bundan kelib chiqadiki, kompaniyaning ijtimoiy tarmoqlardagi ishtiroki raqobatchilariga o'z biznes strategiyasini ochib beradi.

2. **Vaqt oluvchi:** Ijtimoiy media marketingi juda ko'p pul talab qilmasligi mumkin, ammo bu haqiqatan ham ko'p vaqt va sabr-toqat talab qiladi.

3. **Doimiy aloqani talab qiladi:** Boshqa marketing usullaridan farqli o'laroq, ijtimoiy media marketingi kerakli natijalarni olish uchun maqsadli auditoriya bilan doimiy o'zaro aloqani va aloqani talab qiladi.

4. **Sekin ROI:** Ijtimoiy media platformalari oz miqdordagi pul bilan tezkor reklama qilishga imkon berishi mumkin. Shu bilan birga, marketingning ushbu uslubiga kiritilgan sarmoyalar rentabelligi boshqa barcha onlayn marketing usullari orasida sekin va past bo'ladi. Buning sababi juda katta vaqt, mehnat va mashg'ulotni talab qiladi.

5. **Tovar obro'sini tezda pasaytirish:** Ijtimoiy tarmoqlar kompaniyaning mahsulot va xizmatlarini tezkor reklama qilishga imkon berishi mumkin. Shu bilan birga, agar kompaniyaga tegishli har qanday salbiy ma'lumotlar o'z platformasiga kirsas, u bir necha daqiqada kompaniyaning obro'sini yo'qotishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barefoot, D., and J. Szabo. "Friends with benefits: A social media-marketing handbook". San Francisco: No Starch Press. 2010.
2. Hafele, N. "Social Media Marketing: Interaction, Trends & Analytics", ICT 511 Fall, 2011. 51 (3): 1-6
3. Facebook. Facebook policies. 2012. Retrieved from <https://developers.facebook.com/policy/>
4. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Маркетинг_в_социальных_сетях

UO'K 336.64

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING AMALDAGI HOLATI VA UNING IQTISODIY TAHLILI I.A.Bobayev, tayanch doktorant, Namangan muhandislik-qurilish instituti, Namangan

Annotasiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi YAIM da kichik biznesning ulushidagi o'zgarishlar to'g'risida mulohazalar yuritilgan. Milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida kichik

biznes va tadbirkorlikning samarali rivojlanib borishi tahlil etilgan. Shuningdek, Pandemiya davridagi statistik ko'rsatkichlar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: YAIM, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, daromad, xarajat, kichik biznes sub'yektlari, Yagona soliq stavkasi, savdo, sanoat, qurilish, bandlik, eksport, import, xizmat ko'rsatish.

Аннотация. В данной статье рассмотрены изменения доли малого бизнеса в ВВП Республики Узбекистан. Проанализировано эффективное развитие малого бизнеса и предпринимательства в различных отраслях народного хозяйства. Также представлен анализ статистических показателей за период пандемии.

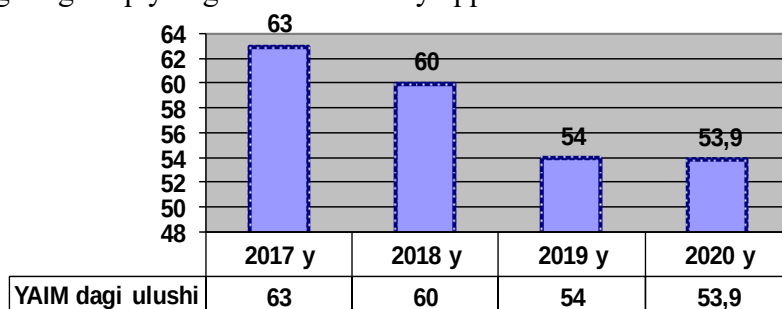
Ключевые слова: ВВП, малый бизнес, частное предпринимательство, доходы, расходы, малый бизнес, ставка единого налога, торговля, промышленность, строительство, занятость, экспорт, импорт, услуги.

Abstract. This article discusses the changes in the share of small business in the GDP of the Republic of Uzbekistan. The effective development of small business and entrepreneurship in various sectors of the national economy is analyzed. An analysis of statistical indicators for the pandemic period is also presented in this article.

Keywords: GDP, small business, private entrepreneurship, income, expenses, small business, single tax rate, trade, industry, construction, employment, export, import, services.

Kirish. Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik manfaatlarini ishonchli ximoya qilish, ularning kelgusi rivojini munosib ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi PQ-6155-sonli "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga mo'ljallangan davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni butun mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotini qamrab olganligi bilan bir qatorda birgina kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda tizimli tanqidiy va kompleks yondashuv zarur ekanligini ko'rsatib berdi [1]. Harakatlar strategiyasining beshta ustuvor yo'nalishida keltirilgan har bir vazifaning bajarilishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning nihoyatda o'rni beqiyosdir.

O'zbekiston Respublikasining Harakatlar strategiyasiga mo'ljallangan 2017-2020 yillarda YAIM da kichik biznes ulushining iqtisodiy tahlilini ko'radigan bo'lsak, shu o'rinda xususiy sektorning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan kichik biznes sub'yektlarining milliy iqtisodiyotimizdagi o'rni ortib borayotganligini quyidagi rasmdan ham yaqqol ko'rish mumkin:

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida Harakatlar strategiyasiga mo'ljallangan 2017-2020-yillarda YAIM da kichik biznesning ulushi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

1-rasmda keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida xususiy sektorda faoliyat yuritayotgan kichik korxonalarining YAIM (Yalpi Ichki Mahsulot) dagi ulushi summa jihatidan oshib borishiga qaramasdan foiz darajasi kamayib borgan, buning asosiy sababi yirik korxonalarining keyingi yillarda YAIM (Yalpi Ichki Mahsulot) dagi ulushining ortib borishi bilan izohlanadi.

Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning soliq yukini yanada kamaytirish, mikrofirm va kichik korxonalar uchun yagona soliq to'lovining 10 foizdan 4 foizga tushirilishi, ayni paytda uni hisoblash

tartiblarining takomillashtirilishi tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesni izchil rivojlantirish uchun kuchli rag'batlantiruvchi omillarni yaratadi. Buni faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'yektlari sonining o'zgarayotgani va uning yildan yilga o'sib borayotgani ham tasdiqlaydi.

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi
(umumiy hajmiga nisbatan % da)

Yillar	YAIM	Sanoat	Qurilish	Bandlik	Eksport	Import
2000	31,0*	12,9*	38,4*	49,7*	10,2	22,8
2001	33,8*	12,5*	40,4*	51,8*	9,3	26,7
2002	34,6*	15,4*	42,0*	53,5*	7,5	24,9
2003	35,0	10,8	39,9	56,7	7,3	33,7
2004	35,6	11,0	49,6	60,3	7,3	32,7
2005	38,2	10,0	50,9	64,8	6,0	33,7
2006	42,1	10,9	52,1	69,1	11,2	34,2
2007	45,7	13,2	55,4	72,1	14,8	32,0
2008	48,2	14,6	58,4	73,1	12,4	35,7
2009	50,1	17,9	42,4	73,9	14,6	42,5
2010	52,5	26,6	52,5	74,3	13,7	35,8
2011	54,0	28,6	67,6	75,1	18,8	34,3
2012	54,6	29,7	70,0	75,6	14,0	38,6
2013	55,8	33,0	70,6	76,7	26,2	42,4
2014	56,1	36,8	69,5	77,6	27,0	45,4
2015	62,9**	40,6	66,7	77,9	27,0	44,5
2016	64,9**	45,3	66,9	78,2	26,0	46,8
2017	63,4**	41,2	64,8	78,0	22,0	53,6
2018	60,4**	37,4	73,2	76,3	27,2	56,2
2019	54,2**	25,8	75,8	76,2	27,0	61,6
2020	55,5	24,9	73,9	75,8	26,7	56,6
2021	54,9*	24,2	73,6	74,2	25,9	51,4

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2020 yilda faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 55,5 % ni tashkil etgan. Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotida kichik biznes sub'yektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi sanoatda 24,9 % ni, qurilishda 73,9 % ni tashkil etgan. Kichik biznes sub'yektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 55,5 % ni tashkil etgani ya'ni keyingi yillarda yirik biznes korxonalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushining ortib borishi bilan izohlanadi.

Ma'lumotlarning ko'rsatishicha, keyingi yillarda xususiy sektorda faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes sub'yektlarining salmog'i 1,7 % ga, shu jumladan sanoatda 1,3 % ga, qurilishda – 3,4 % ga, transportda – 22,2 % ga va boshqa ishlab chiqarish sohalarida – 9 % ga oshgan. Faoliyat ko'rsatmayotgan tadbirkorlik sub'yektlari ulushi 8,6 % ni tashkil etgan. Shunday bo'lishiga qaramay, aytish kerakki, bu ayrim rivojlangan mamlakatlarning ko'rsatkichidan ancha past. 2021 yilning dastlabki oylarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 54,9 % ni, sanoatda 24,2 % ni, qurilishda 73,6 % ni, eksportda 25,9 % ni, importda esa 51,1 % ni tashkil etgan. 2020 yilga solishtirgan holda bu ko'rsatkichlarni tahlil qilganimizda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni 0,6 % ga, sanoatda 0,7 % ga, eksportda 0,8 % ga, importda 5,2 % ga kamayganini ko'rshimiz mumkin.

Yuqoridagi ko'rsatkichlarni pasayib ketishiga asosiy sabab 2020 yilgi "Covid-19" Karantin Pandemiyasi davrida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini vaqtincha o'z faoliyatlarini to'xtatganligini aytishimiz mumkin. Shu o'rinda Namangan viloyati iqtisodiyotida kichik biznesning qay darajada ahamiyatli ekanligini quyidagi jadvalda ko'rib chiqamiz:

2-jadval

Namangan viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi (umumiy hajmiga nisbatan % da)

Yillar	YAIM	Sanoat	Qurilish	Bandlik
2010	76,0	42,6	84,6	78,7
2011	78,7	44,9	86,2	80,2
2012	78,4	48,6	85,8	80,7
2013	79,5	50,9	92,4	81,7

2014	79,7	59,9	94,2	83,0
2015	77,5	62,0	94,6	83,3
2016	78,6	69,4	95,1	83,3
2017	79,6	72,6	92,4	83,5
2018	79,6	72,0	91,8	83,0
2019	75,0	56,7	95,4	83,0
2020	74,6	54,6	93,8	82,0
2021	73,5*	47,9	92,6	81,5

Manba: Namangan viloyat Statistika Boshqarmasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

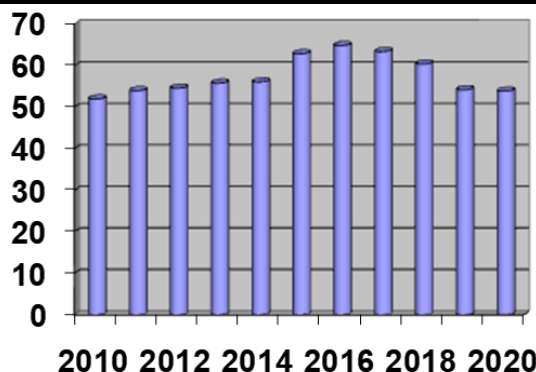
2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2020 yilda Namangan viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'yektlarining YAIM dagi ulushi 74,6 % ni tashkil etgan. Ularning viloyat yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi sanoatda 54,6 % ni, qurilishda 93,8 % ni tashkil etgan. Kichik biznes sub'yektlarining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushining bunday o'zgarishi xususiy sektor ulushining ortib borayotganligini ko'rsatadi. Shuni ham alohida qayd etish kerakki, ish bilan band bo'ldan jami aholining 82 foizdan ko'prog'i aynan shu sohada mehnat qilayotgani, ayniqsa, e'tiborlidir. 2021 yilning dastlabki oylarida Namangan viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'yektlarining yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 73,5 % ni tashkil etgan. Ularning viloyat yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi sanoatda 47,9 % ni, qurilishda 92,6 % ni tashkil etgan, ish bilan band bo'lgan jami aholining 82 foizdan ko'prog'i aynan shu sohada o'z aksini topgan.

Namangan viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'yektlarining YAIM dagi ulushini 2020 yilga solishtirgan holda bu ko'rsatkichlarni tahlil qilganimizda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni 1,1 % ga, sanoatda 6,7 % ga, qurilishda 1,2 % ga, aholini ish bilan bandligi esa 0,5 % ga kamayganini ko'rsatishimiz mumkin. Yuqoridagi ko'rsatkichlarni pasayib ketishiga asosiy sabab 2020 yil "Covid-19" Karantin Pandemiyasi davrida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlarini vaqtincha o'z faoliyatini to'xtatganligini aytishimiz mumkin.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga oid dasturlarni amalga oshirish natijasida 2018 yilda 37 mingdan ortiq yangi kichik biznes sub'yektlari, 119,6 mingta yakka tartibdagi tadbirkorlik sub'yektlari tashkil etilgan. Shuningdek, tarkibiy o'zgarayotgan monopolkorxonalarining foydalanilmayotgan quvvatlarida 130 ta turli mulkchilik shakllariga asoslangan yangi kichik korxonalar tashkil etilib, ularda 7,5 mingga yaqin yangi ish o'rinlari yaratilgan. Shuningdek, 83 ta bankrot korxonalar negizida 92 ta yangi tadbirkorlik sub'yektlari tashkil etilib, ularda 9,8 mingta yangi ish o'rinlari barpo etilgan.

Mamlakatimiz aholisini ish bilan ta'minlash muammolarini hal etishda kichik biznes va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish bilan birga, xususiy sektorda muhim rol o'ynayotgan xizmat ko'rsatish sohasi va kasanachilikning turli shakllarini keng joriy etish, qishloq joylarida chorvachilikni rivojlantirishni rag'batlantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. 2018 yil davomida yurtimizda 661 mingga yaqin, jumladan, kichik biznes sohasida – 374 mingta, xizmat ko'rsatish va servis sohasida – qariyb 220 mingta, kasanachilik hisobidan esa – 97 ming 800 ta yangi ish o'ri yaratilgan.

Shu o'rinda, so'nggi 4 yil mobaynida yiliga o'rtacha 50 foiz o'sishni ta'minlayotgan axborot-kommunikasiya texnologiyalari sohasida xizmat ko'rsatish jadal rivojlanayotganini alohida ta'kidlash lozim. Natijada xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushining ortib borishi kuzatilgan. "Covid-19" Koronavirus pandemiyasi davrida xizmat ko'rsatish sohasini iqtisodiy tahlilini olib borganimizda, iqtisodiy va moliyaviy samaradorligi keskin sur'atlarda oshib, shu tarmoqqa to'g'ri keluvchi daromad va xarajatlar tahlilida xarajatlar qismi bir muncha yuqoriroq bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ko'rsatish mumkinki, asosiy sabab O'zbekiston Respublikasi hududlaridagi tadbirkorlik tarmoqlaridagi faoliyatini vaqtincha to'xtatib turishdir:

2-rasm. O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning YAIM dagi ulushi, % da
Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan.

2-rasmdan ko'rinib turibdiki, faoliyat yuritayotgan kichik biznes sub'yektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2016 yilda 64,9 % ni 2018 yilda esa 60,4 % ni, 2020 yilda esa 53,9 % ni tashkil etgan. Mamlakatimizning milliy iqtisodiyotida kichik biznes sub'yektlarining yalpi ichki mahsulotdagi foizining kamayishi keyingi yillarda yirik biznes korxonalarining mamlakat yalpi ichki mahsulotdagi ulushining ortib borishi bilan izohlanadi.

Namangan viloyatida 2019 yil 1 iyul holatiga tadbirkorlikning YAHM dagi ulushi 74,2 %, yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni (fermer va dehqon xo'jaliklarisiz) 2019 yanvar-iyun oylarida 3400 tani tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 41,4 % ga ko'paygan. Yangi tashkil etilgan korxona va mikrofirmalarning iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha ulushi 2019 yil yanvar-iyun oylarida savdo 41,9 %, sanoat 27,9 %, qurilish 7,9 %, qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi 6,2 %, yashash va ovqatlanish xizmatlari 5,5 %, tashish va saqlash 3,6 % ni tashkil etdi. Kichik biznes sub'yektlari tomonidan 2019 yil yanvar-iyun oylarida sanoat bo'yicha ishlab chiqarish hajmi: 2634,5 mlrd.so'm, jami hajmdagi ulushi 71,0 %, o'sish sur'ati 113,3 % ni, investisiyalar hajmi 2426,9 mlrd.so'm, jami hajmdagi ulushi 43,0 % ni, o'sish sur'ati 156,4 % ni, xizmatlar hajmi: 2176,5 mlrd.so'm, jami hajmdagi ulushi 65,2 %, o'sish sur'ati 104,8 % ni, chakana savdo hajmi: 4195,1 mlrd.so'm jami hajmdagi ulushi 89,2 %, o'sish sur'ati 102,2 %, kichik biznesning eksportdagi ulushi 2019 yil yanvar-iyun oylarida eksport hajmi: 153,2 mln. AQSH \$ dollari, umumiy hajmdagi ulushi 81,2 %, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 72,9 ga ko'paygan [4].

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'yektlari 2020 yil "Covid-19" Karantin pandemiyasi davridan keyin yangitdan ish faoliyatini boshlashdi. Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar zaminida juda ham chuqur ma'nolar bor. Chunki eksport va import tovarlarini Respublikamiz hududiga olib kelishda konvertasiyani joriy etish muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Buning natijasida kichik biznes sub'yektlari o'rtasida tovar va pul aylanmasi shakllantirilib, iqtisodiyotimizning barqaror sur'atlarda jadal rivojlanishiga sabab bo'ldi. Lekin baribir inflyatsiya darajasi 12 % ligicha saqlanib turibdi. Inflyatsiya darajasini pasaytirish borasida amaliy ishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi viloyat, tuman va shaharlarida narx-navoning keskin oshirilishini oldini olish maqsadida hukumat tomonidan bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz hukumati tomonidan bozorlarda va rastalarda tovarlar narxni keskin oshirgan tadbirkorlarga nisbatan choralar ko'rilmogda, tovarlar narxini bir maromda ushlab turgan tadbirkorlarga esa rag'batlantirish sifatida bonuslar berilmoqda. Bunday chora-tadbirlar Respublikamiz viloyatlari, tumanlari va shaharlarida inflyatsiyani olini olishga qarshi muhim va izchil harakat hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://lex.uz/docs/5260791#5261028> veb saytidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi PQ-6155-sonli farmoni;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligining ma'lumotlari, diagrammalari va jadvallari
3. Namangan viloyat Statistika Boshqarmasining ma'lumotlari. diagrammalari va jadvallari
4. Namangan viloyat Statistika Boshqarmasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan
5. Yusupov M.A., Yergashxodjayeva Sh.J. Tadbirkorlik asoslari. – T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2005.

6. Qosimova M.S., Yusupov M.A., Shodibekova D., Samadov A.N. Kichik biznesni boshqarish– T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2005.
7. Малый бизнес. Организация, Экономика, Управления: Учебное Пособие для ВУЗОВ / Под ред. Профессор В.Я. Горофинкля, Профессор В.Я. Горофинкля, В.А. Швандара. – Второе издания., преб. И доп.-М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2008.
8. Предпринимательство: учебник / под. ред. М.Г.Лапусты. – 4-е изд-во, доп.-М.: ИНФРА-М,2008. - 667 с.
9. Анискин Ю.П. Организация и управление малым бизнесом: Учеб. пособ. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 160 с.
10. Beknozov N.Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik.T.,TDY nashr.,2005. Bet. 210- 211.
11. Tursunov I. E., Qurbonov A. B., Mamatov F.F. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tendensiyalari. Monografiya «VORIS- NASHRIYOT»Toshkent-2012 148 b. UDK 334.722(072) 65,9(50') 09 T-91
12. O'zbekistan Respublikasi Prezidentining 1998 yil 9 apreldagi "Xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish chora-tadbirlari
13. French L. Sharing Economy Shakes up Traditional Business Models. Manba: <https://www.theneweconomy.com/business/the-sharing-economy-shakes-up-traditionalbusiness-models>. 2018y.
14. Botirjon o'g'li, M. B., & Hasanboy o'g'li, S. D. (2022). Organization and increase of activity of small industrial zones./218
15. Establishment and activity of small free economic zones in the territory of Uzbekistan. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 1(2), 156-159.1
16. Abdullayevich, A. O., & Abdullajanovich, U. T. (2021, December). Development of small business and private entrepreneurship in Uzbekistan. In Conference Zone (pp. 123-128).
17. Xodiyev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: TDIU, 2010.
18. Samadov A.N., Ostanaqulova G.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. T.: Moliya-iqtisod, 2008.
19. Qosimova M.S., Yusupov M.A., Yergashxodjayeva Sh.J. Marketing. – T.: TDIU -2010.
20. Qosimova M.S., Yusupov M.A., Shodibekova D., Samadov A.N. Kichik biznesni boshqarish– T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi, 2005.

UDC 330.101.22

INTRODUCING DIGITAL TECHNOLOGIES INTO THE ACCOUNTING SYSTEM

I.I.Bozorova, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Maqolada buxgalteriya hisobidagi axborot texnologiyalarining roli va buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish imkoniyatlari muhokama qilinadi. Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish afzalliklarining umumlashtirilgan tavsifi berilgan.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, axborotlashtirish, raqamli iqtisodiyot, buxgalteriya hisobi, axborot resurslari, avtomatlashtirish.

Аннотация. В статье рассматривается роль информационных технологий в бухгалтерском учете и возможности автоматизации бухгалтерского учета. Дано обобщенное описание преимуществ автоматизации бухгалтерского учета.

Ключевые слова: Информационные технологии, информатизация, цифровая экономика, бухгалтерский учет, информационные ресурсы, автоматизация.

Abstract. The article discusses the role of information technology in accounting and the possibility of automating accounting in an enterprise. A generalized description of the advantages of enterprise accounting automation is given.

Key words: Information technologies, informatization, digital economy, accounting, information resources, automation.

Modern information and communication technologies play a key role in the dissemination and receipt of information, knowledge and innovations that determine the essence of the new economy, ensuring not only the priority development of knowledge-intensive industries of the innovation sector, but also the qualitative transformation of traditional sectors of the economy. The growing importance of informatization in all spheres of society, the ambiguity of its socio-economic consequences in the current conditions of globalization of the world economic space make it especially relevant to systematically study the theoretical and practical aspects of the new economy, the formation and development of which takes place on the basis and under the direct influence of information technologies, taking into account national socio-economic features.

At present, the issue of using advanced information technologies in various fields of activity, in particular, in accounting, which is a central component of the management system of any object, is becoming increasingly important. The development of the digital economy requires the improvement of modern information and telecommunication technologies, which provides new opportunities for accounting. The use of information technology helps to increase the competitiveness of organizations by reducing costs, reducing the influence of the human factor and speeding up work.

The digital economy is an economic activity in which digital data is a key production factor, and contributes to the formation of the information space, taking into account the needs of citizens and society in obtaining high-quality and reliable information, developing information infrastructure, creating and using information and telecommunication technologies, as well as formation of a new technological basis for the social and economic sphere.

Digital technologies are the most important components of the process of using information resources in accounting and reporting.

In recent decades, IT has become an integral part of an enterprise's accounting system. The rapid development of accounting with the use of information systems is facilitated by:

- development of computer technology and means of communication;
- the possibility of automating the logical operations of accounting;
- new control system and error correction;
- new opportunities for documenting the facts of economic life;
- emergence of new accounting technologies.

In modern society, the computer is the main technical means of information processing technology.

A computer cannot replace an experienced and competent accountant, but it will allow streamlining accounting, increasing the amount of information received, increasing the efficiency of accounting, reducing the number of arithmetic errors, and assessing the current financial situation of the enterprise and its prospects.

Computer technology is characterized by a number of features that should be taken into account when assessing the conditions and control procedures.

Uniform execution of operations. Computer processing involves the use of the same commands when performing identical accounting operations, which virtually eliminates the occurrence of random errors that are usually inherent in manual processing. On the contrary, software errors (or other systematic errors in hardware or software) result in incorrect processing of all identical operations under the same conditions.

Separation of functions. A computer system can perform many internal control procedures that are performed by different specialists in manual systems. This situation leaves professionals with access to the computer free to interfere with other functions. As a result, computer systems may require the introduction of additional measures to maintain the level of control that is achieved in manual systems by simple separation of functions. Such measures may include a password system that prevents actions that are not allowed by specialists who have access to information about assets and accounting documents through the terminal in an on-line mode.

Potential for errors and inaccuracies. Compared to manual accounting systems, computer systems are more open to unauthorized access, including by those in control. They are also open to covert modification of data and direct or indirect acquisition of information about assets. The less human intervention in the machine processing of accounting transactions, the lower the possibility of detecting errors and inaccuracies. Errors made in the development or correction of application programs may go unnoticed for a long period.

The productivity of accounting is significantly increased due to the introduction of information technology. An accountant can instantly obtain the necessary data for any period of time without resorting to manual selections. The simplification of the accounting process is favored by data grouping, in which the same information is used repeatedly to form different tables.

An automated accounting information system is a system in which the information process is automated through the use of special data processing methods using a complex of computing,

communication and other technical means in order to obtain and present information necessary for specialists to perform managerial and financial accounting functions.

In a non-automated system, data processing is most often carried out on paper media in the format of accounts, reports, accounting registers. The automated system uses the same documents, but in electronic form. In addition, there are many other differences between automated and manual data processing.

The use of information support implies the uniformity of operations, that is, the use of certain commands that are mandatory for carrying out identical accounting procedures. This almost completely eliminates the possibility of errors typical for manual processing. A computer system can independently conduct internal control and perform certain tasks and operations mechanically, without documenting, while in non-automated accounting systems, certain specialists are engaged in control and all operations are necessarily recorded on paper. But there is a possibility of errors and inaccuracies due to the incomplete protection of data from illegal access.

The development of information technology has made it possible to evaluate all the advantages of accounting automation at enterprises of various profiles and scales. Despite the identity of each company, through the correct selection of software (SW) it is possible to solve even the most difficult accounting tasks in any enterprise. This circumstance is explained by the fact that the basic structure of business processes is uniform and allows developers to invent universal software products, which, due to their versatility, make it possible to switch to electronic circulation of documents and forget about monotonous paper work.

Today, most enterprises use accounting automation programs to keep accounting records, exchange documents between organizations and departments. To submit a report, it is now enough to have access to the Internet and send it in electronic format to the required authority.

Electronic document management makes it possible to take care not only of time, but also of finances. First, by excluding from the expense item the costs of expensive copying office equipment and consumables, its repair, maintenance and scheduled replacement, as well as the purchase of paper. Secondly, electronic documents do not require a physical place of collection and are easy to use. So, electronic document management allows you to significantly save and provide mutually beneficial conditions for cooperation between an enterprise and regulatory and fiscal structures. Electronic document management involves the use of electronic signatures, the future basis of innovative business.

Accounting automation should begin with identifying the specific characteristics of the enterprise and finding the right software. For this, the following properties are formalized:

- Structure of the organization;
- Kind of activity;
- List of subdivisions to be automated;
- List of automated tasks;
- Amount of documents turnover;
- Skills and qualifications of staff in the financial department (in case of poor training, it is advisable to outsource accounting).

It is appropriate, after a comprehensive analysis of the company, to contact the electronic document management operator, who will provide suitable programs, optimize and install them on the company's personal computer, and instruct employees in operation if necessary.

The use of digital technologies in accounting makes it possible to use various information technologies.

Application of cloud technologies in accounting. One of the most popular digital technologies today is cloud computing. Cloud computing refers to the provision of computing resources such as memory or computing power as an Internet service. A feature of using this technology is that the organization does not need to purchase expensive equipment, hire specialists to service it or install specialized software. To use cloud services, it is enough to have access to the Internet. The simplest example of cloud technologies is virtual memory, for example, Yandex-Disk, Drop-Box, Google-drive.

All informatization researchers recognize that information technology is a sector of the economic system, thanks to which it is possible to qualitatively transform all forms and types of labor. With a decrease in employment in traditional sectors of the economy, new jobs are created associated with the formation, production and processing of information arrays for the functioning of new technological equipment. The formation and development of the information society is determined by the types of economic activity that are associated with the development and production of intellectual services. With the growing needs of the population, as well as with changes in technology and the range of products, the service sector is transformed into a qualitatively new form of economy.

The use of information technologies in accounting largely eliminates the subjective factor of the influence of external interference, significantly increases its effectiveness, since control over the compilation of calculations, reserves and obligations over any period of time can be ensured by compiling reference registers and an operational monitoring system.

REFERENCES:

1. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux, and Bozorova Irina Jumanazarovna. "Methods of displaying main memory on cache." Ответственный редактор (2020): 6.
2. Бозорова, Ирина Жуманазаровна. "Создание программного обеспечения электронной библиотечной системы на основе QR-кодовой технологии." Теория и практика современной науки. 2020.
3. Бозорова, Ирина Жуманазаровна. "Технологии создания электронных библиотек и электронных музеев." European Scientific Conference. 2019.
4. Маматмуродова, М. У., И. Ж. Бозорова, and Ф. Э. Кодиров. "Проблемы современных программных и компьютерно-инженерных технологий и современные технологии создания программного обеспечения." Инновации в технологиях и образовании. 2019.
5. Зохидов, Ж. Б., et al. "Обзор оптических переключателей и его виды." интеллектуальный потенциал общества как драйвер инновационного развития науки. 2019.
6. Bozorova, I. J., J. B. Zoxidov, and M. A. Turdiyeva. "Storage of biomedical signals and formats of biosignals." Совершенствование методологии и организации научных (2020): 116.
7. Bozorova, Irina Jumanazarovna, and Dilduzaxon Mamasharipovna Karayeva. "Modern programming technologies and their role." Интеллектуальный капитал XXI века. 2020.
8. Bozorova, I. J. "Methods of processing and analysis of bio signals in electrocardiography." Проблемы современных интеграционных процессов и поиск инновационных решений. 2020.
9. Bozorova, I. J., Mirzayeva F. Sh, and M. A. Rustamov. "Neural networks. neural networks: types, principle of operation and fields of application." Роль инноваций в трансформации и устойчивом развитии современной (2020): 130.
10. Bozorova, I. J., et al. "Computer vision and pattern recognition." Современные проблемы и перспективные направления (2020): 23.

UDC 338.43

THE MAIN TENDENCIES OF CAPITALIZATION OF HUMAN RESOURCES IN THE AGRICULTURAL NETWORK

A.H.Burkhanov, PhD, Gulistan State University, Gulistan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada qishloq xo'jaligida inson resurslarining kapitallashuvining asosiy tendentsiyalari va O'zbekistonda mehnat bozoridagi o'zgarishlarni o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari global bozor munosabatlariga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligida ish o'rinlarini qisqartirish tabiiy va rejalashtirilgan hodisa bo'lib, o'z navbatida yuqori malakali kadrlar va iqtidorli mutaxassislar tayyorlash zaruriyatini keltirib chiqaradi, degan xulosaga kelindi.*

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, inson resurslari, inson kapitali, qishloq aholisi, mehnat bozori, inson kapitali, baholash usullari, qishloq xo'jaligi.

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению основных тенденций капитализации человеческих ресурсов в сельском хозяйстве и изменениям на рынке труда в Узбекистане. По результатам исследования сделан вывод о том, что сокращение рабочих мест в сельском хозяйстве является закономерным и планомерным явлением в условиях перехода к мировым рыночным отношениям, что в свою очередь создает потребность в подготовке высококвалифицированных кадров и талантливых специалистов.*

Ключевые слова: цифровизация, человеческие ресурсы, человеческий капитал, сельское население, рынок труда, человеческий капитал, методы оценки, сельское хозяйство.

Abstract. *This article is devoted to the study of the main trends of capitalization of human resources in agriculture and changes in the labor market in Uzbekistan. The results of the study concluded that the reduction of jobs in agriculture is a natural and planned phenomenon in the context of the transition to global market relations, which in turn creates the need to train highly qualified personnel and talented specialists.*

Key words: *digitization, human resources, human capital, rural population, labor market, human capital, evaluation methods, agriculture.*

Introduction. The demand for modernization of agriculture in modern new Uzbekistan as the main source of food security of the country is growing every day. The priorities of socio-economic development of rural areas announced by the leadership of the country are directly related to the problem of human resources and human capital of agriculture as the most important sources of their implementation. In the 21st century, the main source and product of the modern economy is human capital. At no other historical stage in the development of economic relations was there such a strong competition for creative thinking, adaptable, highly qualified people. At the same time, the fight for such people will increase due to increased investments in technological development, increased labor productivity and increased production growth rates, while professions less prone to digitalization will be squeezed out of the labor market. The innovative development of the economy increases the role of the human factor in production. The quality of human resources comes from the concept of "human capital".

Literature analysis. Thanks to the works of T. Shults and G. Becker, representatives of the Chicago School of Economics [1; 2], the concept of human capital was formed in the middle of the 20th century, and the theoretical aspects of its assessment were developed in parallel. However, due to the versatility of the concept of human capital, its generally accepted definition and assessment methodology have not yet been formed. Researchers offer different options for measuring human capital based on the tasks to be solved, in particular, natural, cost and combined methods.

The founders of the theory of human capital are T. Shults and G. Becker. J. Kendrick and R. Eisner calculated the costs of investments in the formation of human capital and proposed to estimate the value of human capital based on the consideration of the costs of its formation.

The valuation method, based on taking into account the value of lifetime income and future income, is based on the works of D. Jergenson, B. Fraumeni, L. Dublin and E. Lotka. Russian scientists A. Dobrynina, S.A. Dyatlov, R. Kapelyushnikov, A. Koretsky, Yu. Korchagin, M. Kritsky, V. Smirnov, I. Sobolev, E. Tsyrenov, economist by local - scientists K. Kh. , M. Mukhammedov conducted scientific research on the problems of capitalization of human resources [4-5].

Research methodology. The article examines expert estimates and calculations of economists published in scientific literature, reports and reports of research organizations and the Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan and the Ministry of Agriculture, as well as materials of periodicals. In this article, the essence, formation and evaluation of the capitalization of human resources in agriculture were studied, and the methods of analysis and synthesis, generalization, and comparative analysis were effectively used.

Analysis and results. The Republic of Uzbekistan has a huge potential for increasing agricultural production, its level of development, success and profitability determine the future of rural areas of the region.

However, the difficulties of development of agriculture and agro-industrial complex for peasants and farmers in many regions are characteristic and not alien.

In the conditions of automation and widespread introduction of modern technologies in agriculture, there is a shortage of highly qualified specialists in the countryside.

Today's trends demand that a good modern farmer should always be a research scientist, a highly qualified person, and an innovator. They forced to establish a new vector of action in the development of agriculture in the villages, thereby giving life to them.

Among the Danube countries, including European and Russian countries, while population reduction is characteristic, steady growth of labor resources is observed in almost all regions of Uzbekistan.

In the period from 2018 to January 2022, the number of permanent residents in our country increased from 32,656.7 thousand people to 35,271.3 thousand people or by 9.2%. Out of this, the

rural population is 17,335,500 people, which is 49,1% of the total population, and the total population growth is increasing by 287,100 people in 2021 alone. Or, 1,466,000 people joined the rural population in 2017-2021 [7].

According to the above information, according to A. Smith, human resources are state wealth. A. Smith paid special attention to personnel training as the most important factor in increasing labor productivity. "...Adam Smith understood the vital importance of human knowledge and know-how to the production process much more clearly than modern economists...Economic development is a process that occurs almost entirely in the minds of people. He stated that it is mainly related to education [3].

Table 1.

Dynamics of permanent urban and rural population in the Republic of Uzbekistan and Syrdarya region

Years	The Republic of Uzbekistan		Syrdarya Region		Growth dynamics of permanent rural population, in %	
	Urban population	Rural population	Urban population	Rural population	The Republic of Uzbekistan	Syrdarya Region
2018	16532,7	16124,0	350,0	465,9	47,5	66,9
2019	16806,7	16448,8	354,8	475,1	47,1	66,1
2020	17144,1	16761,1	361,3	485,0	47,2	65,8
2021	17510,4	17048,5	366,7	494,2	47,6	65,2
2022	17510,4	17335,5	374,3	504,3	49,0	65,3

Author's development based on the data of the Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan.

The results of the analysis of the dynamics of permanent urban and rural population in the Republic of Uzbekistan and Syrdarya region (Table 1) show that the average number of rural residents in the country has increased from 47.5% to 49.0%, or 1211.5. Also, in 2022, it will be 16.3% more in Syrdarya region compared to the national average. These results indicate that there is a surplus of labor force in the rural areas of Uzbekistan, and it can be solved step by step by placing modern innovative industrial enterprises that process agricultural products with high labor capacity.

Table 2.

Classification of future professions in agriculture

Name of occupations	Classification
Agronomist-economist	Ensures the competitiveness of products taking into account market needs and requirements, is responsible for the economic risks and management of the enterprise
Agricultural ecologist	Responsible for waste management, i.e. development, utilization of agricultural residues as well as soil regeneration
Automation of agricultural machinery	Controls automated equipment in agriculture: including sensor systems, drones and agrobots, and hakazo.
Urban farmer	It provides services to agro-industrial farms in large cities with multi-storey buildings
Agronomist - specialist in the use of genetically modified products	Specialist in the use of genetically modified products in agriculture; biotechnological achievements are concerned with the implementation and obtaining of products while preserving their properties
Agroinformatics/agrocybernetics	A highly qualified specialist in digitization and automation in agricultural enterprises

In our opinion, the assessment of human capital should be multi-level. Differences in human capital are caused by its formation, important inter-sectoral and inter-territorial habitat, participation in the environment. In the competitive struggle of the economy, the most talented and educated people in agriculture are left behind in the inter-sectoral competition.

The level of education of the most active part of the rural population is low. This problem existed even in the years of planned economy. The most talented students of rural schools tend to enter non-agricultural educational institutions. This trend has become especially noticeable in the last decade. Although the necessary number of students are attracted to educational institutions specializing in technological specialties such as animal husbandry, agronomy and veterinary medicine, most of the graduates are not interested in working in this field due to low wages.

Villagers are the main producers of agricultural products and ensure the country's food independence. So who are the villagers - human resources or capital? One of the important aspects of sustainable development of agriculture is the human factor. Agriculture provides not only food

security, but also economic security of the country, which, in turn, creates the need for the formation of high-quality human capital in the agricultural sector to become a strategic task of the state.

How to evaluate the human capital of a network or organization? If measured by wages, the value of human capital is lower than in other sectors of the economy due to low wages in the agricultural sector. The salary level of employees of organizations in agriculture is almost 2 times lower than in other sectors of the economy.

The undervaluation of labor in agriculture characterizes the attitude of both the leaders of agricultural organizations and the authorities to the existing human capital, the relationship between human capital and the results of the enterprise is not sufficiently evaluated. If an agricultural specialist with a higher agricultural education starts working, for example, as a salesman or security guard, his salary will increase. However, there is no increase in human capital. On the contrary, acquired knowledge and experience are not required.

Developing a methodology for determining the value of human capital in agriculture and calculating the profitability of investments in human capital is a serious and complex task not only for agricultural organizations, but also for the entire region.

It is not enough to assess the quantity and value of human capital in relation to the rural population. In our opinion, rural human capital should be considered more broadly in relation to investments in the individual, accumulation of human capital, return on investment, and the number of years of education of the individual.

A villager plays a multi-functional role. It does this for free, and the costs are included in functions that should be borne by the state. It is desirable that almost everyone who lives in rural areas of the country should be considered from the point of view of capital. Villagers contribute to increasing the recreational needs of the community and maintaining agro-biodiversity. This is especially important for Uzbekistan. Because in our country, the family is sacred, and the neighborhood is an integral part of our society. In terms of human capital formation, the role of the representatives of the older generation in the labor training of children, teaching them the skills of rural labor, teaching them love and respect for the earth and nature is incomparable.

Employees of the agrarian sector of the economy, owners of private auxiliary farms produce agricultural products on their farms. According to the data of 2022 in Uzbekistan, more than 63.2% of the gross agricultural product is private farms. Or, 36.2% of cultivated agricultural products and 90.2% of livestock products are made by farmers and homesteads [7]. At the same time, it is possible to observe a decrease in production in private auxiliary farms with the increase in the standard of living and the increase in official wages.

Self-employment in homesteads does not affect the length of service and the amount of old-age pension. Empirically, we can come to the conclusion that the amount of income received from a private auxiliary farm depends on the level of education, business skills, and human qualities.

The formation of human capital requires a decent salary, which allows us to constantly improve the level of education, maintain physical, psychological and moral health. More enterprising, active people sell their products in the market or to their fellow villagers at market prices, while others sell to vendors.

When determining the value of the human capital of agricultural workers, it is necessary to take into account not only the amount of wages and material incentives, but also the cost of products produced directly on farms, and financial costs for its production.

For the formation of human capital, it is necessary to have a decent salary that allows you to constantly increase the level of education, maintain physical, psychological and moral health.

In accordance with the concept of the priority development of the system of knowledge and innovation in agriculture in 2021-2025 in our country, to ensure the seamless integration of education, science and production in the field of agriculture, taking into account the current and future needs of agricultural sectors for qualified specialists a number of urgent tasks are being carried out, such as retraining personnel and ensuring their qualification, conducting fundamental, practical and innovative researches in the field of agriculture, training highly qualified scientific and scientific-pedagogical personnel.

According to the data of 2020 in our country, greenhouses have been put into operation on 613 hectares of land, and construction and assembly work is being carried out on 437 hectares of land. In

general, the construction of greenhouses on a large scale in our country provides not only seasonal employment in rural areas, but guaranteed employment throughout the year.

Conclusions and suggestions. New jobs in agriculture are usually found in harvesting in export-oriented agriculture, packing in fruit and vegetable growing. These jobs, even if they exist, are often classified as temporary or seasonal, when in fact they provide permanent employment. Usually, this situation is explained by the construction of greenhouses in rural areas.

At the same time, a number of factors affecting human capital can be seen in agriculture:

- Wage workers are often underpaid, much lower than industrial workers.
- Their employment is often unstable and temporary. Employment problems have intensified as the impact of globalization has led to a shrinking permanent workforce and a more casual and marginalized workforce (often hired through labor contractors or subcontractors).

We consider it appropriate to propose the following measures based on the determined trends in solving the problems of capitalization of human resources in the rural agro-industrial complex:

- ✓ reconsidering the issue of increasing wages for specialists with higher agricultural education and working in agricultural organizations located in rural areas at the legislative level;
- ✓ state support for financing secondary vocational educational institutions and introduction of digital technologies in the educational process for the purpose of improving agriculture and training personnel;
- ✓ to create a mechanism for activating agricultural cooperation of rural schools and technical institutes and higher educational institutions in order to increase the prestige of agricultural labor.

In our opinion, the above suggestions will contribute to the formation of personnel potential of agrarian industry in rural areas, the capitalization of rural labor resources in the agro-industrial complex, and the competition of agricultural producers.

REFERENCES:

1. Becker G. *Ekonomika semi i makropovedenie* // SShA: economy, politics, ideology. 1994. No. 2. S. 102.
2. Schultz T. *Tsennoy detey* // THESIS. 1994. Vyp. 6. S. 43-45.
3. A.Smit *Issledovanie o prirode i prichinax richa narodov* "EKSMO" 1776 g.
4. Dobrynin A. I., Dyatlov S.A., Tsyrenova E.D. *Human capital and transitive economics: formation, otsenka, effektivnost ispolzovaniya*. SPb.: Nauka, 1999. 309 p.
5. Sutygina A.I., Kudryavtseva N.Yu. *Evaluation of the cost of human capital in rural economy* // Science, innovation and education in modern APK: materialy Mejdunarodnoy nauchn-prakt. conf.T. 2 / FGBOU VPO "Izhevskaya GSXA". 2014. S. 225-229
6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6159 of 02.03.2021 "On the further development of the system of knowledge and innovations and the provision of modern services in agriculture", lex.uz
7. Bulletin of the Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan. *Agriculture of Uzbekistan* 2018-2021. Tashkent - 2022. www.stat.uz.
8. Official website of the Ministry of Agriculture of the Republic of Uzbekistan. *Development of horticulture and greenhouse services*. agro.uz.

UO'K 657

AUDITNING XALQARO STANDARTLARIGA MUVOFIQ XUSUSIY KAPITAL AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Q.H.Berdiyev, i.f.f.d (PhD), Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi
A.M.Haydarov, talaba, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi
G.D.Hasanova, talaba, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada auditning xalqaro standartlariga muvofiq aksiyadorlik jamiyatlarining xususiy kapital hisobotini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda auditning ish sifatini oshirish va odilona audit xulosasini shakllantirishda auditning umumiy dastur va rejasidan kelib chiqqan holda xususiy kapital auditini dastur va rejasini ishlab chiqish muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: xususiy kapital, audit, iqtisodiy tahlil, metod, moliyaviy hisobot, auditorlik xulosa.

Аннотация. В данной статье рассматривается разработка программы и плана аудита частного капитала, исходя из общей программы и плана аудита, с целью повышения качества аудита при проведении аудита отчета о частном капитале акционерного

общества. компаний в соответствии с международными стандартами аудита, и сформировать достоверное аудиторское заключение.

Ключевые слова: частный капитал, аудит, экономический анализ, методика, финансовый отчет, аудиторское заключение.

Abstract. This article discusses the development of a program and plan for the audit of private capital, based on the general program and plan of the audit, in order to improve the quality of the audit when conducting an audit of the report on the private capital of a joint-stock company. companies in accordance with international auditing standards, and form a reliable audit report.

Key words: private capital, audit, economic analysis, methodology, financial report, audit report.

Kirish. Bugungi kunda raqobatbardoshlikni ta'minlash asosida xo'jalik sub'yektlarida kapital eng muhim iqtisodiy kategoriyalardan biri bo'lib mulkdorlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini rivojlantirishda va investitsion jozibadorligini oshirishda xususiy kapital auditini tashkil etish va takomillashtirish orqali barqaror iqtisodiyotni ta'minlash imkoniga erishish muhimdir.

Xususiy kapital har bir xo'jalik yurituvchi sub'yekt faoliyatining asosiy ko'rsatkichidir. Xususiy kapital iqtisodiy resurslarni jalb qilishda o'z kapitali va qarz kapitalining yig'indisi moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda ya'ni biznes jarayonlarini moliyalashtirishning asosiy manbai bo'lib hisoblanadi. Xo'jalik sub'yektlarining iqtisodiy jarayoni ma'lumotlarining ishonchliligini auditorlik tekshiruvini o'tkazishda xususiy kapital auditini alohida o'rin tutadi. Xususiy kapital auditini ishonchli bo'lishligi audit o'tkazishda to'g'ri tanlangan metodikaga bog'liq. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlarda xususiy kapital auditini o'tkazishda ma'lumotlarning to'liqliligi, haqqoniyligi, moliyaviy hisobot shakllarida to'g'ri va aniq o'z vaqtida aks ettirish, me'yoriy hujjatlarga muvofiqliligini ta'minlash audit tekshiruvini ishonchliligini ta'minlaydi. Xususiy kapital auditini o'tkazishda xo'jalik sub'yektning hisobot davrida shakllangan kapital to'g'risidagi ma'lumotlarni auditorlik hisobotlari bilan o'zaro muvofiqligini ta'minlash zarur. Bu borada auditorlik tekshiruv jarayonida auditor auditning axborot ta'minoti sifatida me'yoriy huquqiy hujjatlar va buxgalteriya hisoboti ma'lumotlaridan foydalanadi. O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi (2021 y.), «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi (2016 y.) qonunlari, 2018 yil 19 sentabrdagi PQ-3946-son «O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori, auditning xalqaro standartlari, mazkur sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi: Xususiy kapital auditini o'tkazish metodikasi, o'tkazish bosqichlar, auditni rejalashtirish, tekshirish natijalarini rasmiylashtirish bo'yicha xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar va amaliyotchilarning fikrlarini keltirib o'tamiz.

Xorijiy olimlar M.N.Tolchinskaya quyidagi fikrlarni bildirgan: «Xususiy kapital auditini o'tkazishda auditorlik firmasi o'ziga tekshirishning to'rtta yo'nalishini belgilab olishi shart: ta'sis hujjatlarining audit; ustav kapitalining shakllanishi (ro'yxatdan o'tkazilishi) ning audit; ta'sischilar bilan hisob kitoblar audit; ustav kapitalining shakllanishi (ro'yxatdan o'tkazilishi) va ta'sischilar bilan hisob kitoblarning soliqqa tortilishi audit»[1].

Xususiy kapital auditni o'tkazish borasida I.N.Qo'ziyev ilmiy ishlarida quyidagilarni qayd etgan: «Auditni rejalashtirish masalasida auditni rejasini auditorlik tashkiloti tomonidan quyidagi asosiy bosqichlarga ajratish mumkin: auditni dastlabki rejalashtirish; auditning umumiy rejasini tayyorlash va tuzish; audit dasturini tayyorlash va tuzish».

N.Sh.Xajimuratovning yozishicha: «Auditorlik tekshiruvlarining sifati va samaradorligi tekshiruv jarayonining to'g'ri rejalashtirilishiga bog'liqdir. Moliyaviy hisobot auditini rejalashtirishda auditning xalqaro standartlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda keltirilgan talablarga rioya qilish zarur. Bu esa auditorlik tashkilotining auditorlik tekshiruvlari natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan bahsli holatlarning oldini olishni ta'minlaydi»[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Xususiy kapital hisobi auditini o'tkazishda auditning xalqaro standartlaridan foydalanish bo'yicha iqtisodchilar tomonidan berilgan ta'rif va fikrlar

umumlashtirilgan. Xususiyl karital hisobi va hisobotini AXS lari asosida yuritish va uning uyg'unlashuvini oshirish masalalari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Mavzuni yoritishda adabiyotlar sharhi, ma'lumotlarni guruhlash va taqqoslash metodlaridan foydalanilgan.

Tahliliy natijalar: Xo'jalik sub'yektlarida ustav kapitalini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda ustav kapitali miqdorining kamayishi yoki ko'payishi to'g'risidagi ma'lumotlarni olish muhimdir. Aksiyadorlik jamiyatlarida har yili majburiy auditorlik tekshiruvlari o'tkaziladi. Auditorlik tekshiruvda aksiyadorlik jamiyatlarida xususiyl kapitalni shakllantirishda o'zining aktivlari bilan ishtirok etgan mulkdorlar ulushlari hamda ularni to'lash tartiblari, taqsimlash jarayonlarini O'zbekiston Respublikasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarda moslik holatini, o'z vaqtida dividendlar to'lanishi, mablag'larni to'g'ri ishlatilishi ya'ni buxgalteriya hisobi va hisobotlarida o'z vaqtida to'g'ri aks ettirilganligi o'rganiladi.

Xususiyl kapital auditini AXS 300-sonli «Moliyaviyl hisobot auditni rejalashtirish» standartining talablari asosida audit o'tkazishning strategik tadbirlarni amalga oshirish uchun dastur va rejasini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan aksiyadorlik jamiyatlari xususiyl kapitali hisobi va hisobotini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda auditorlik tashkiloti tomonidan tuziladigan audit reja va dasturi asosida xususiyl kapital shakllantirish manbalari va yo'nalishlari hamda xususiyl kapital tarkibidagi o'zgarishlar va ularni hisobda to'g'ri aks ettirilishligi bilan bog'liq jihatlar nazarda tutgan bo'lishi zarur. Xususiyl kapital auditini o'tkazishda reja va dasturlarni auditning xalqaro standartlariga muvofiq tuzish audit tekshiruvi uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Bizning fikrimizcha, aksiyadorlik jamiyatlarida xususiyl kapital audit rejasini va dasturi uning shakllantirish manbalari va yo'nalishlari hamda xususiyl kapital tarkibidagi o'zgarishlar va rentabelligini aniqlashni kiritish asosida auditning xalqaro standartlariga muvofiq xususiyl kapital auditini o'tkazishga doir ishlab chiqilgan dastur va reja asosida auditorlik tekshiruvini o'tkazishda ish sifati unumdorligini oshirish, sifatli auditorlik xulosasi hamda investorlar uchun ishonchli axborotlarni olish imkoniyatini yaratilganligini 1-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

1-jadval

«Qashqadaryo hududiy elekt tarmoqlari» AJ ning xususiyl kapital auditini o'tkazish dastur-reja

Tekshirilayotgan tashkilot		«Qashqadaryo hududiy elekt tarmoqlari» AJ		
Audit davri		01.01.2022 y. dan 31.12.2023 y.gacha		
Kishi-soatlar soni		36		
Auditorlik guruhi rahbari		Z.Ergasheva		
Auditorlik guruhi tarkibi		2		
Rejalashtirilayotgan auditorlik xatari: balans valyutasidan		3%		
Rejalashtirilayotgan jiddiylik darajasi:		5%		
№	Jarayonlar mazmuni	Kim tomonidan o'tkaziladi	O'tkaziladigan sana	Izoh
1	Aksiyadorlik jamiyatining hisob siyosatini o'rganish, xususiyl kapital hisobi qismi	Auditor	02.05-03.05.2022 yil	
2	Aksiyadorlik jamiyatining ustavini o'rganish	Auditor	03.05-04.05.2022 yil	
3	Aksiyadorlik jamiyatining ustav kapitalini shakllanishini auditdan o'tkazish. Ma'lumotlarning ta'sis xujjatlariga mosligini o'rganish.	Auditor, yordamchi auditor	04.05-05.05.2022 yil	
4	Ta'sisxilar bilan hisob-kitobni auditorlik tekshiruvi. Xorijiy valyutada baholangan ulushlar bo'yicha ta'sisxilar bilan hisoblashishlarda kurs farqlari hisobi va uning «Qo'shilgan kapital» schyotida ak ettirilishi	Auditor, yordamchi auditor	05.05-06.05.2022 yil	
5	Rezerv kapitalini shakllanish va ishlatilishini audit qilish	Auditor, yordamchi auditor	10.05-11.05.2022 yil	
6	Aksiyadorlik jamiyatida sof foydani taqsimlanishini auditorlik tekshiruvdan o'tkazish	Auditor, yordamchi auditor	11.05-12.05.2022 yil	
7	Dividend hisobini auditdan o'tkazish	Auditor, yordamchi auditor	12.05-13.05.2022 yil	

8	«Kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risida»gi hisobotning ishonchliligini auditorlik tekshiruvdan o'tkazish	Auditor	16.05.2022 yil	
9	Xususiy kapital auditini bo'yicha tekshiruvni rasmiylashtirish-dalolatnoma tuzish	Auditor	17.05.2022 yil	

Auditorlik tashkiloti rahbari: _____

Auditorlik guruhi rahbari: _____

Aksiyadorlik jamiyatining xususiy kapital auditini o'tkazishda auditorlik tashkiloti tomonidan dastur va rejasiga muvofiq tekshiruvdan o'tkazishga mo'ljallangan. Taklif etilgan xususiy kapital audit dasturi va rejasiga audit o'tkazish jarayonida bajarilishi zarur bo'lgan amallar asosida xususiy kapital tarkibiy moddalarini bo'yicha ishlab chiqilgan.

Auditorlik tashkiloti tomonidan auditirolik tekshiruvini o'tkazishda xususiy kapital audit dastur va reja muvofiq aksiyadorlik jamiyati faoliyati to'g'risidagi axborotlar bilan tanishuv, undagi ma'lumotlarni tahlil qilgan holda amalga oshirishdan iboratdir. Aksiyadorlik jamiyatining xususiy kapital to'g'risidagi axborotlar bilan tanishuv jarayonida auditor ta'sis hujjatlari doir ma'lumotlarni to'plash hamda moliyaviy hisobotlarni shakllanish manbalari va ishlatilishi auditor tomonidan sinchkovlik bilan tekshiriladi.

Xulosa. Xususiy kapital auditini bo'yicha auditorlik faoliyati standartini ishlab chiqish, tasdiqlash va amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ushbu standartda xususiy kapital tarkibiga kiruvchi ustav kapitali, rezerv kapitali, qo'shilgan kapital va taqsimlanmagan foydani auditorlik tekshiruvining metodikasini yoritib bergan bo'lishi kerak. Bu o'z navbatida investorlar va boshqa axborotdan foydalanuvchilarni xususiy kapitalning holati va harakati to'g'risida aniqroq ma'lumot olish hamda auditorlar uchun aniq va to'g'ri xulosa chiqarish imkonini beradi. Xususiy kapital auditini o'tkazishda mamlakatimiz qonunchiligiga va me'yoriy talablarga mos kelgan holda ustav kapitalining shakllanishini o'rganish bilan birgalikda AXSdan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 13 apreldagi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi (yangi tahriri) O'RQ-404-son qonuni. (manba: www.lex.uz).
2. O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 25 fevralda qabul qilingan «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi O'RQ-677-son Qonuni. (manba: www.lex.uz).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimsha shora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. Toshkent sh., 2020 yil 24 fevraldagi RQ-4611 sonli.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori Toshkent sh., 2018 yil 19 sentabrdagi PQ-3946-sonli.
5. Толчинская М. Н. Методические аспекты проведения аудита собственного капитала. // Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2016. – Т. 11. – С. 3671–3675.
6. Qo'ziev I.N. Tijorat banklarida auditorlik faoliyatini rejalashtirishni takomillashtirish. «Biznes Eksper». №3. 2019. 135-137 b.
7. Xajimuratov N.Sh. Moliyaviy hisobot auditini rejalashtirish jarayonini takomillashtirish. «Moliya va bank ishi» elektron ilmiy jurnal. №5. 2019.129-133 b.

UDC 338.487:659.113.2

THE PRACTICAL NECESSITY OF MARKETING RESEARCH IN ENSURING THE ATTRACTIVENESS OF TOURIST OBJECTS

(In the example of the Ark fortress in the Bukhara region)

Yu.F.Dushanova, lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro shaxrida joylashgan Ark qo'rg'oni, uning tarixiy jihatlari, turistlar oqimini va obyektning turistik jozibadorligini oshirishda marketing tadqiqotlarini o'tkazishning zarurligi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Sharq Venetsiyasi", Buxoro, Ark qo'rg'oni, turizm salohiyat, madaniy meros obyektlari, turistik jozibadorlik, SWOT-tahlil.

Аннотация. В данной статье содержится информация о крепости Арк, расположенной в городе Бухара, ее культурных аспектах, необходимости проведения

маркетинговых исследований для увеличения потока туристов и туристической привлекательности объекта.

Ключевые слова: «Венеция Востока», Бухара, крепость Арк, туристический потенциал, объекты культурного наследия, туристическая привлекательность, SWOT-анализ.

Abstract. This article contains information about the Ark fortress located in the city of Bukhara, its cultural aspects, the need to conduct marketing research to increase the flow of tourists and the tourist attraction of the object.

Key words: "Venice of the East", Bukhara, Ark fortress, tourism potential, cultural heritage objects, tourist attraction, SWOT-analysis.

Despite the fact that our country is rich in cultural, historical, touristic and natural resources, it is not able to use them effectively. Including, the economic geographical position of Bukhara region shows that Makkah is second only to Madinah, where the saints and prophets lived in the city. This affects the number of tourists visiting from their own Muslim countries. However, the lack of tourism infrastructure in the region causes a number of inconveniences for tourists.

The flow of tourists is increasing in the city of Bukhara, famous among tourists with the name "Venice of the East". According to historical data, the famous ancient city of the East, Bukhara, was founded in the middle of the first millennium BC. In various nations of the world, in particular, in ancient Greek, Chinese, Arabic sources, the name of Bukhara is mentioned with great respect. Bukhara mentioned by the Greek scientist Claudius Ptolemy in his "Geography" and Chinese traveler Xuanzang in his book "Memoirs" are Numijkat, Navmichkat, Bumichkat ("New Fortress"), "Al-Madina al-Sufriyya" in Arabic sources of the Middle Ages. " ("Copper City"), "Madinat al-Tujjar" ("City of Merchants"), Fakhira - "Proud City". Bukhara, which has become one of the strong centers of Islamic religion, Muslim ethics, culture and jurisprudence in the East, has also achieved the honor of "Qubbat ul-Islam" - "Dome of the Islamic religion".

It is worth mentioning that the city of Bukhara, with its deep history, is still at the top of the list of cities in the world's attention. [1]

Tourism potential of Bukhara region

- 121 tourist companies;
- 211 accompanying translators.

Currently, Bukhara region has the opportunity to serve about 6 thousand guests in one day. There are about 829 historical and architectural monuments that are under state protection.

118 historical monuments are included in the UNESCO World Cultural Heritage List.

- 367 hotels;
- There are more than 76 national and foreign restaurants; [10]

If we analyze the condition and tourist attraction of some cultural heritage objects in the Bukhara region, a number of problems can be seen. Ark fortress is one of them.

Ark is a fortified fortress in the ancient cities of Central Asia where the residence of the rulers was located. In written historical sources, it is also mentioned by the names kohandiz, diz, koh, kasr, kala, hisar. Built on a natural high hill or a specially created mound, surrounded by a high wall, with one or two gates. [3]

The arch was originally built in the 1st century BC. Before the Arab conquest, the city governors - Bukhorkhudots lived in the arch. It was rebuilt and fortified with walls and turrets during the Somonites period (9th-10th centuries). The arch was destroyed several times during the Karakhanid period (11th-12th centuries) and during the Mongol invasion (13th century).

Its current appearance was mainly formed during the Shaibani dynasty (16th century).

In 1990, as a result of the excavations carried out by archaeologists, the foundations of the room considered to be the Amir Hotel and the rooms around it, as well as the platform inside the courtyard, the tasnov, tazar, sandal and ice rooms were discovered. It was found that the complex structure of the bathhouse is that the underground pipes are subordinated to a common network, they extend to the zahkash outside the city, the gulaks (fireplaces) on all four sides constantly provide the same heat, and they were able to keep ice in the refrigerator until late autumn.

On the occasion of the 2500th anniversary of Bukhara, the courtyard inside the arch where the throne is located was repaired and restored. The walls of the arch have been renewed. The "Goriyan" gate was restored and other improvement works were carried out. It was found that there is a dome-shaped underground passage at a depth of 2.5-3 m below the ground level. The Bukhara State Architectural and Art Museum Reserve is located in the arch. [4]

30,000-50,000 tourists visit Ark fortress every year. But this is less. Because there are more than 20 architectural objects with an ancient thousand-year history, some of which are in need of repair. We conducted marketing research as a result of organizing a questionnaire survey among tourists visiting the Ark fortress.

We evaluated the results with the help of SWOT analysis, and developed strategies that need to be implemented in the future.

What is a SWOT analysis?

SWOT is an acronym for Strengths (strengths), Weaknesses (weaknesses), Opportunities (opportunities) and Threats (threats). The internal situation of the firm is reflected mainly in S and W, and the external situation in O and T.

The SWOT analysis methodology involves, firstly, identifying the internal strengths and weaknesses of the company, as well as external opportunities and threats, and, secondly, establishing links between them.

To carry out such an analysis, if the specialist has information about the object, he can easily make the necessary tables. A SWOT analysis is a way of assessing the situation from four positions:

- Strengths;
- Weaknesses;
- Opportunities;
- Threats [14].

In conclusion, it should be noted that increasing the attractiveness of regions is important in attracting tourists and ensuring the regularity of the tourist flow in countries where tourism is developed or developing. From the above SWOT analysis, it can be seen that Ark Fortress has a number of facilities and opportunities for attracting tourists. The possibility of staged theatrical performances in the Ark fortress, the possibility of organizing festivals and events dedicated to the Ark in the Ark fortress, the need to use lighting to create an opportunity to see the Ark panorama from afar, in the Ark fortress One of them is the need to organize 3D tours.

Table-1

SWOT analysis of Ark fortress

Strengths	1. The fact that the Ark fortress has a history of more than a thousand years. 2. Location in the city center. 3. Presence of more than 20 architectural objects in one object 4. The existence of the only and still preserved dungeon in the city
Weaknesses	1. The fact that some areas of the fortress are closed to tourists. 2. The presence of areas that spoil the panorama of the arch. 3. Non-observance of cleanliness in the arch area. 4. The mosques in the Ark region are closed and do not operate for tourists
Opportunities	1. It is possible to hold staged theater performances in Ark fortress 2. The possibility of organizing festivals and events dedicated to the Ark in the Kurgan area 3. It is necessary to use illuminators in order to create an opportunity to see the panorama of the arch from afar 4. The need to organize 3D tours in the Ark fortress.
Threats	1. Some areas of the fortress need reconstruction and re-equipment. 2. Inadequacy of security in the area of Ark fortress. 3. Inadequate organization of technical safety and fire safety. 4. Non-observance of sanitary and hygienic conditions in some facilities of the fortress

Online or virtual art galleries can be called one of the most effective ways to popularize art and promote the artistic and cultural potential of the whole world. Online resources of museums and art galleries of various genres and genres of art, 3D tours, digital panoramas and stands, multimedia and

animation tools are actively developing in Uzbekistan in recent years. 3D tours of art museums, webcasts of international exhibitions, individual websites of contemporary artists, online art galleries, virtual art and art galleries, digital art collections are widespread today available to the public [2]. The organization of 3D tours in Ark fortress is one of the most important tasks before us.

REFERENCES:

1. <https://xs.uz/uzkr/post/bukhoroda-turizm-iqtisodiyotning-muhim-tarmogiga-ajlanadi>
2. <https://uzbekistan.travel/uz/o/virtual-galereyalar/>
3. <https://meros.uz/object/buxoro-ark-qorgoni>
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Buxoro_arki
5. Dushanova, Yulduz Fakhriddinovna, and Odil Olimovich Radjabov. "Importance and development of tourist clusters in Uzbekistan." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.5 (2021): 342-347.
6. Radjabov, Odil, and Yulduz Dushanova. "Efficient Ways Of Using Public Relations Tools In Tourism." *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 8.8 (2021).
7. Radjabov, Odil, and Bozorova Sitora. "The role of advertising in the movement of Bukhara tourism destination." *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 8.8 (2021).
8. Tairova, Mavluda, Ortikjon Xurramov, and Nigina Odinaeva. "An important role of internet marketing in digital tourism." *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 5.5 (2021).
9. Dushanova, Yulduz Fakhriddinovna, Sarvinoz Fazliddinkizi Salimova, and Makhbuba Ruziyeva Tulkinovna. "Prospects for the Development of Tourism Infrastructure in Uzbekistan." *American Journal of Economics and Business Management* 5.12 (2022): 41-48.
10. Rajabova M. Возможности для развития рынка услуг в Бухаре //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
11. Rajabova M. Creation of free economic zones in Bukhara: problems and solutions //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
12. Rajabova M. Mintaqalar iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirish Istiqbollari //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
13. Rajabova, Mohichehra. "Features of the production of tourist routes." *Центр научных публикаций (buxdu. uz)* 7.7 (2021).
14. <https://uz.unistica.com/swot-tahlil-strategik-rejalashtirishning-dolzarb-va-samarali-usuli/>

UDC 330.43:332:658

THE IMPORTANCE OF ECONOMETRIC MODELING IN THE MANAGEMENT OF LIGHT INDUSTRIAL ENTERPRISES

J.S.Eshonkulov, researcher, Karshi engineering economics institute, Karshi

Аннотация. Мақолада энгил саноат ишлаб чиқариш тизимида бошқарув шаклининг, уни оптимал ташкил этиш даражасининг, усул ва технологиялар тўғри танловининг маҳсулот ишлаб чиқариш суръатига таъсири баҳоланган. Умумий ҳолда саноат корхоналари фаолиятини оптималлаштириш масаласини ечишда эконометрик моделлаштиришнинг аҳамияти очиб берилган. Хусусан минтақа иқтисодиётида энгил саноатнинг ўрни, ва жорий бошқарув тизимининг самарадорликга таъсири ижобий баҳоланган.

Калит сўзлар: энгил саноат, бошқариш тизими, эконометрик модель, кластер, ишлаб чиқариш.

Аннотация. В статье оценивается влияние формы хозяйствования, уровня его оптимальной организации, правильного выбора методов и технологий на скорость выпуска продукции в системе легко промышленного производства. В целом раскрывается значение эконометрического моделирования в решении задачи оптимизации деятельности промышленных предприятий. В частности, положительно оценена роль легкой промышленности в экономике региона, влияние действующей системы управления на эффективность.

Ключевые слова: легкая промышленность, система управления, эконометрическая модель, кластер, производство

Abstract. The article evaluates the influence of the form of management, the level of its optimal organization, the correct choice of methods and technologies on the speed of product production in the light industrial production system. In general, the importance of econometric modeling in solving the problem of optimization of the activity of industrial enterprises is revealed. In particular, the role of light industry in the economy of the region, and the effect of the current management system on

efficiency have been positively evaluated

Key words: *light industry, management system, econometric model, cluster, production*

Introduction. The light industry network plays a crucial role in modern economies by producing consumer goods that are typically smaller in scale and require less capital investment than heavy industries. The main importance of the light industry network lies in the following areas:

Employment: Light industries provide employment opportunities to a large number of people, particularly in developing countries. Many light industries, such as textiles, garments, and footwear, are labor-intensive and require a significant amount of manual work, providing jobs for people with varying levels of education and skills [1].

Economic growth: Light industries contribute to economic growth by providing goods for local consumption as well as for export. The production of consumer goods is often tied to rising living standards and disposable income, and the development of light industry networks can help spur economic growth in developing countries.

Innovation: Light industries often rely on innovation and creativity to design and manufacture new products that meet consumer needs. This requires investment in research and development, which can lead to technological advancements and new business opportunities.

Regional development: Light industries can play an important role in promoting regional development by creating economic activity in rural and remote areas. This can help to reduce regional disparities and provide job opportunities outside of urban centers.

Environmental sustainability: Light industries tend to have a smaller environmental impact than heavy industries, particularly in terms of energy consumption and emissions. This can help promote sustainable development and reduce the environmental footprint of industrial activity.

Overall, the importance of the light industry network lies in its ability to promote economic growth, create jobs, foster innovation, and contribute to regional development and environmental sustainability.

Materials and methodology. The following scientific ideas are put forward in the scientific works of researchers Kang Gao and Yijun Yuan: “Environmental issues represented by haze pollution have become the focus of all sectors of society. Industrial activities, especially industrial energy consumption play an important role in it. After the energy consumption of provincial industrial sectors is decomposed into urban industrial sectors through nighttime light data, this study measures the industrial green total factor energy efficiency (IGTFEE) of Chinese cities from 2003 to 2017, and the haze abatement effect of IGTFEE is investigated from the perspective of spatial correlation. The results show that China's haze pollution and IGTFEE present a positive spatial cluster. Additionally, China's haze pollution has obvious path dependence that shows a monotonous decreasing trend as the aggravation of haze pollution. Meanwhile, although haze pollution shows a serious leakage effect, it plays a warning role in haze control in surrounding areas. This effect is stronger in the most severely polluted areas that have higher economic levels. Not only does the improvement of IGTFEE have a positive effect on local haze abatement but can control haze pollution in spatially related areas through spillover effects and spatial feedback effects. However, the effects are significantly heterogeneous and asymmetric across quantiles, where IGTFEE has a marginal diminishing distribution on haze abatement at the middle and low quantiles, but the haze pollution has intensified at the high quantiles due to the energy rebound effect. The results also reveal that haze abatement conforms to the spatial EKC hypothesis in China. Meanwhile, industrial agglomeration, environmental regulations, and industrial upgrading are vital drivers for haze abatement” [2]. The following scientific ideas are put forward in the scientific works of researchers Zichao Zhao et al: This work aims to improve the accuracy of financial crisis early warnings for small and medium-sized enterprises (SMEs) to help them uncover hidden dangers during the latent period of a crisis and to respond effectively. First, this work analyses the development characteristics of SMEs, the crises they face, and a financial crisis early warning system. Then, a statistical method is used to determine which indicators are significant to implement the model for an early warning financial crisis to determine the index system. To do this, relevant machine learning (ML) algorithms are introduced to realize a corporate financial crisis management and early warning system (CFCM-EWS) using the stacking fusion method. The CFCM-

EWS can mine relationships among the data and analyze nonlinear and difficult-to-explain problems. A comparison of classical financial early warning models (backpropagation neural network (BPNN) and logistic regression models) with the XGBoost model highlights the advantages of the XGBoost model. The model's discrimination results show that its prediction accuracy for special treatment and nonspecial treatment corporates is 85.8 % and 81.9 %, respectively. The logistic regression, XGBoost, and BPNN models are fused using the stacking method. ML provides a more practical prediction method with higher efficiency and accuracy than does traditional econometric models. The final fusion model outperforms the voting and averaging methods in prediction performance. The CFCEM-EWS based on intelligent computing discussed here is of great value for SMEs to accurately predict financial crises and adopt timely countermeasures” [3]. It is possible to highlight the scientific work of other scientists on econometric modeling of industrial development.

Econometric modeling, mathematical-statistical analysis, and factor approach methods were used in the research. Including mathematical programming methods for the optimal selection of the specification process in econometric modeling [4,5,6], factor approach methods for increasing the percentage of departure from the regression model with the variance of the resulting indicator [7,8], statistical analysis methods for researching goal-oriented system elements [9,10] was seen as the main decision-making apparatus of the study.

Results and discussion. We can explain the importance of econometric models in the management of light industrial enterprises as follows:

Econometric models play an important role in the management of light industrial enterprises by providing a framework for analyzing and understanding the complex economic relationships that underlie business operations. These models are useful for forecasting demand, identifying trends, and evaluating the impact of various factors on business performance.

One important application of econometric models in light industrial enterprises is in forecasting demand. By using historical data on sales and other economic indicators, econometric models can be used to predict future demand for a company's products or services. This information can be used to inform production planning and inventory management decisions, ensuring that the business is able to meet customer demand while minimizing waste and reducing costs.

Econometric models can also be used to identify trends in consumer behavior and economic conditions that may affect business performance. By analyzing data on factors such as consumer spending, inflation, and interest rates, businesses can gain insight into how these factors are likely to impact their operations in the short and long term. This information can be used to adjust business strategies and tactics to stay competitive and maximize profits.

Finally, econometric models are useful for evaluating the impact of various factors on business performance. For example, a company may use econometric models to evaluate the effectiveness of marketing campaigns, pricing strategies, and other business initiatives. By analyzing data on sales and other economic indicators before and after these initiatives are implemented, businesses can gain insight into which strategies are most effective and adjust their approach accordingly.

Overall, econometric models are an essential tool for managing light industrial enterprises, providing valuable insights into the complex economic relationships that underlie business operations and enabling businesses to make data-driven decisions that drive growth and success.

Below, we consider the issue of determining the main function of econometric modeling in the optimal organization of the activities of light industrial enterprises on the example of Kashkadarya region:

We introduce the following definitions – Y - volume of light industry production, billion soums, u - binary variable related to the implementation of the cluster management system, t – trend.

Here we consider the economic model of Y as the outcome factor and the other two variables. Below are the parameters and adequacy indicators of the model (Table 1).

Table 1.

Parameters and adequacy indicators of the economic model related to the development trend of the management system of light industrial production volume

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
----------	-------------	------------	-------------	-------

U	-164.4097	31.96640	-5.143203	0.0004
T	114.5332	3.943098	29.04649	0.0000
C	578.2446	18.70376	30.91596	0.0000
R-squared	0.994368	Mean dependent var	1266.155	
Adjusted R-squared	0.993242	S.D. dependent var	386.7078	
S.E. of regression	31.79027	Akaike info criterion	9.955372	
Sum squared resid	10106.21	Schwarz criterion	10.08574	
Log likelihood	-61.70992	Hannan-Quinn criter.	9.928574	
F-statistic	882.8274	Durbin-Watson stat	2.076312	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Source: Compiled by the author

According to the modeling results, 25.7% of the growth rate of the production volume depends on constant economic laws, 33.8% on the time parameter, and 40.5% on the correct organization of the management system.

Conclusion. To evaluate the level of the effect of cluster management on efficiency, we need to determine the statistical significance of the effect. In other words, we need to determine whether the observed effect of 40.5 percent is likely to be a real effect or simply due to chance. One way to evaluate the significance of the effect is to conduct a hypothesis test. The null hypothesis for the test is that the effect of cluster management on efficiency is zero, meaning that any observed effect is due to chance. The alternative hypothesis is that the effect is non-zero and significant.

To conduct the hypothesis test, we would typically use a statistical test such as a t-test or an analysis of variance (ANOVA). The test would involve calculating a test statistic and comparing it to a critical value based on the chosen significance level (e.g., 0.05 or 0.01). If the test statistic is larger than the critical value, we would reject the null hypothesis and conclude that the effect of cluster management on efficiency is statistically significant.

It's important to note that the level of significance depends on the chosen significance level and the sample size of the data used to estimate the effect. A larger sample size typically allows for more precise estimates of the effect and higher levels of significance. Additionally, it's important to consider the context and limitations of the data when interpreting the results of the hypothesis test.

In summary, to evaluate the level of the effect of cluster management on efficiency, we would conduct a hypothesis test to determine the statistical significance of the effect. This would involve calculating a test statistic and comparing it to a critical value based on the chosen significance level and the sample size of the data.

The results of the above regression analysis show that the effect of the cluster management system on efficiency is a non-random phenomenon. This proves that the influence of the management method and technology on the production rate is high.

REFERENCES:

1. Jo'rayev, F. D. Econometric modeling of the development and management of agricultural production based on cluster analysis (on the example of the Kashkadarya region). Экономика, (8), 584-590.
2. Kang Gao et al. Effects of industrial green total factor energy efficiency on haze abatement: A spatial econometric analysis based on China's 272 cities. Journal of Environmental Management. Volume 317, 1 September 2022, 115399 -<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115399>
3. Zichao Zhao et al. Machine-learning-enabled intelligence computing for crisis management in small and medium-sized enterprises (SMEs). Technological Forecasting and Social Change. Volume 191, June 2023, 122492. -<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122492>
4. Жураев, Ф. (2021). Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг истикболдаги муаммолари ва уларни эконометрик моделлаштириш. Экономика и образование, (4), 377-385. https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/7647
5. Juraev F. D. Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agriconomic System In A Market Economy //The American Journal of Applied sciences. – 2021. – Т. 3. – №. 02. – С. 49-54. <https://inlibrary.uz/index.php/tajas/article/view/10136>
6. Жураев, Ф. Д. (2021). Econometric modeling of the development and management of agricultural production based on cluster analysis (on the example of the Kashkadarya region). Экономика и предпринимательство, (ISSN 1999-2300), 15(8), 133.
7. Eshonkulov, J. S. (2021). Methodology Of Application Of The Simplex Method In The Optimal Development

Of Industrial Enterprises. The American Journal of Applied sciences, 3(10), 9-14.

8. Rakhimov, A. N., & Eshonkulov, J. S. (2022). Improving the mechanism of increasing the economic power of industrial enterprises on the base of econometric models. Экономика и социум, (10-1 (101)), 145-153.

9. Рахимов, А., & Эшонкулов, Ж. (2022). Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми. Экономика и образование, 23(6), 390-395.

<https://inlibrary.uz/index.php/tajas/article/view/9777>

10. Rakhimov, A. N., & Jo'rayev, F. D. (2022). A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling. resmilitaris, 12(4), 2164-2174. - <https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2060>

11. Ochilov, M. A., Juraev, F. D., Maxmatqulov, G. X., & Rahimov, A. M. (2020). Analysis of important factors in checking the optimality of an indeterminate adjuster in a closed system. Journal of Critical Review, 7(15), 1679-1684.

12. Maxmatqulov, G', X. (2022). Econometric modeling of innovative activities of trading enterprises in a healthy competitive environment. Экономика и предпринимательство. №8 (8). Стр. - 974-978

<https://fayllar.org/econometric-modeling-of-innovative-activities-of-trading-enter.html>

13. Kalandarov, P., Aralov, G., & Norboyev, O. (2021, January). Real-time monitoring of grain moisture in the field. In Конференции (Vol. 1, No. 1).

14. Eshonqulov, J. S. (2023). Yengil sanoat korxonalari faoliyatini optimal tashkil etishda ekonometrik modellashirishning roli. Educational Research in Universal Sciences, 2(1 SPECIAL), 243-246. - <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1795>

UO'K 65.657.6

KORPORATIV BOSHQARUVDA ICHKI AUDITNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY VA USLUBIY MUAMMOLARI

G.J.Jumayeva, dotsent, QarMII, Qarshi

M.T.Yaxshiqulova, magistr, QarMII, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki auditni tashkil etishdagi mavjud muammolar va ularning yechimini ta'minlashda ichki auditning nazariy, uslubiy asoslarini takomillashtirish masalalari, undagi yangicha yondashuvlarning ilmiy jihatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Ichki audit, korporativ boshqaruv, riskga asoslangan audit, muvofiqlik auditi, mustaqillik, xolislik, shaffoflik, hisobot, integratsiyalashgan hisobot, auditning xalqaro standarti, ta'lumotlar tahlili.

Аннотация. В данной статье описаны существующие проблемы в организации внутреннего аудита на предприятиях в рамках системы корпоративного управления и вопросы совершенствования теоретико-методологических основ внутреннего аудита с целью обеспечения их решения, а также научные аспекты новых подходов к нему.

Ключевые слова. Внутренний аудит, корпоративное управление, риск-ориентированный аудит, комплаенс-аудит, независимость, беспристрастность, прозрачность, отчетность, интегрированная отчетность, международный стандарт аудита, анализ данных.

Abstract. This article describes the existing problems in the organization of internal audit in enterprises under the corporate management system and the issues of improving the theoretical and methodological foundations of internal audit in order to provide their solution, as well as the scientific aspects of new approaches to it.

Keywords. Internal audit, corporate governance, risk-based audit, compliance audit, independence, impartiality, transparency, reporting, integrated reporting, international auditing standard, data analysis.

Kirish. Hozirgi davrda kishilik jamiyatining haddan tashqari globallashtirib borishi nafaqat, fan-texnika taraqqiyoti va iqtisodiy integratsiyaning kuchayishi, balki, turli global muammolar, texnologik hodisalar, iqlim o'zgarishlarining tezlashishiga ham olib kelmoqda. Ammo, ushbu holatlar dunyo xo'jaligida ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish va mahsulot (ish, xizmat)lar sifatini yaxshilashni yanada ko'paytirishni talab qiladi. Shu nuqtai-nazardan barcha davlatlar singari rivojlanayotgan davlatlarda ham ishlab chiqarish samaradorligini oshirish borasida izchil islohotlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston iqtisodiyotida ham iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishilmoqda. O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2023 yil uchun Murojaatnomasida ta'kidlanganidek, "Keng ko'lamli va samarali islohotlarimiz natijasida yalpi ichki mahsulot hajmi ilk bor 80 milliard dollardan oshdi. Iqtisodiyotimizga shu yilning o'zida 8 milliard dollar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar kirib keldi, eksportimiz esa, 19 milliard dollarga yetdi." [1]. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni uzluksiz davom ettirishda korxona va tashkilotlarda, xususan, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki audit jarayonlarini maqsadli va samarali tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Chunki, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki audit tizimining asosiy vazifasi – mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish va tannarxini pasaytirish yo'llarini izlab topishdir.

Adabiyotlar sharhi. Masala yuzasidan bir qator xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning darslik va o'quv qo'llanmalari hamda ilmiy tadqiqotlari natijalari, ilmiy maqolalari nash qilingan. Masalan, M.Y.Raximovning "Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili"[2] o'quv qo'llanmasida, M.To'laxodjayeva, Sh.Ilxomov va boshqalarning "Audit"[3] darsligida, B.Yu.Xodiyev, .X.Karlibayeva, N.I.Akramovanning "Korporativ boshqaruv" o'quv qo'llanmasida hamda bir qator xorijiy adabiyotlarda, xususan, K.R.Subramanyamning "Financial statement analysis" [4]darsligida zamonaviy boshqaruv va unda hisob, tahlil va auditni xalqaro talablar asosida tashkil etish zarurligi asoslab berilgan.

Ammo, tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, korporativ boshqaruv tizimida ichki auditni xalqaro standartlar asosida tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslariga bag'ishlangan manbalar yetarli emasligi kuzatiladi va tadqiqotlar olib borish alohida dolzarblik kasb etadi.

Shuningdek, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki auditni xalqaro talablar va standartlar asosida tashkil etilishini o'rganish va tadqiq etishning bugungi kundagi dolzarbligini, ahamiyati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son Qarorining qabul qilinishi bilan ham asoslanadi. Xususan, "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (keyingi o'rinlarda — MHXS) o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish" [5] davr talabi hisoblanadi.

Tadqiqot usullari. Korporativ boshqaruv tizimida ichki auditning nazariy va uslubiy asoslari monografik kuzatuv, analiz va sintezi, hisob-kitob va mantiqiy tafakkur usullari yordamida tadqiq etiladi.

Tahlil va natijalar. Milliy iqtisodiyotda o'sish sur'atlarini ta'minlash hamda eksport salohiyatini oshirishda investitsion muhitni yaxshilash va xalqaro fond bozorlarining faol ishtirokchisiga aylanish hisob-kitob va audit tizimini xalqaro standartlar asosida tashkil etishni taqozo etadi. Aynan, ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar o'zining dastlabki samarasini bermoqda. Endigi vazifalardan biri korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki auditni xalqaro standartlar va talablar asosida tashkil etishdan iborat. Chunki, ichki auditning funksiyasi boshqaruv bo'g'ini (maxsus tuzilgan ichki tarkibiy bo'linma) tomonidan amalga oshiriladi, uning tomonidan rahbariyatga ichki nazorat tizimining samarali faoliyat yuritishi, iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilishdan iborat. Zero, ichki auditning maqsadi – bu tavsiyalarni tuzish, rahbariyat tomonidan hisobga olinadigan majburiy tadbir hisoblanadi. Shu sababli ham korporativ boshqaruv amaliyotida ichki auditning nazariy va uslubiy asoslari hal qiluvchi o'rin tutadi. Ma'lumki, korporativ boshqaruvda samarali ichki audit amaliyotini ta'minlovchi nazariy va uslubiy asoslar risklarni boshqarish, manfaatdor tomonlar uchun qiymat yaratish, qonuniy va axloqiy talablarga rioya qilishni ta'minlash imkonini beradi. Ichki audit salohiyatli investorlar uchun ham ijobiy ustunlik bo'lib, korxonaning investitsion jozibadorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki audit tizimini tashkil qilish aksiyador (mulkdor)lar va rahbariyatning manfaatlari hamda xavfsizligini himoya qilishga yordam beradi, xatolar va talon-tarjliklardan ogohlantiradi, eng katta xatolar hamda kelajakda korxona uchun kutilishi mumkin bo'lgan xavflarni bartaraf qilish imkonini beradi, korxonaning zaif tomonlarini aniqlashga va boshqaruv tamoyillarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalarda ichki auditni tashkil etishda umumiy xarakterdagi bir qator muammolar kuzatiladi:

- birinchidan, ichki audit xizmatlariga ishonch darajasi past bo'lib, ichki auditorlik tekshiruviga hisobning yuritilishi va hisobotlarning tuzilish holatining haqqoniyligini ta'minlashning kafolati emas, balki ortiqcha va malol keladigan ma'muriy tartib-taomil sifatida qaralishi;
- ikkinchidan, tashqi audit tekshiruvida ichki audit xizmatining sifati va xulosalarini inobatga olish darajasining pastligi;
- uchinchidan, ichki auditorlarni maxsus tayyorlash va ularning malakasini oshirishning amaldagi tizimini xalqaro talablarga moslashtirish bo'yicha nazariy-uslubiy asoslarning yetarli emasligi;
- to'rtinchidan, ichki auditorlik faoliyatini tashkil etish tartiblarini umume'tirof etilgan xalqaro audit standartlariga to'liq mos emasligi.

Yuqorida qayd etilgan muammolar yechimini topishda korporativ boshqaruv tizimida ichki auditning nazariy va uslubiy asoslari bo'yicha mavjud muammolarni aniqlashtirish va ularning yechimlarini ta'minlash alohida ahamiyatga ega.

Chunki, ichki audit-bu faoliyat bo'yicha mustaqil, xolis, tasdiqlash va maslahat berish, aksiyador qiymatini oshirish yo'nalishi va korxona xo'jalik faoliyatini takomillashtirish yo'llarini axtarib topish, chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi. Natijada ichki audit korxonani qo'yilgan maqsadga erishishi uchun, tashkiliy, iqtisodiy va moliyaviy faoliyatini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish va baholashga tizimli, uzviy ketma-ketlikda yondashuvni, risklarni boshqarish jarayonlari samarasini oshirish orqali ichki nazorat va korporativ boshqaruvga yordam beradi.

Tahlillar natijasiga ko'ra, korporativ boshqarish tizimida boshqaruvni menejerlarga ishonib topshirish amaliyotining mavjudligi oziga xos "asosiy-agent" muammosini yuzaga chiqishi mumkinligini asoslaydi. Xususan, menejerlar aksiyadorlar manfaatlaridan ko'ra o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ko'zlab harakat qilish holatlari ham kuzatilish ehtimoli mavjud. Ushbu holat ichki auditning nazariy asoslarida "agentlik nazariyasi" tushunchasini ham inobatga olishni taqazo qiladi. Bunda ichki audit korxonalar faoliyati va jarayonlarini mustaqil va xolis baholash orqali ushbu muammoni yumshatish vositasi sifatida qaraladi. Chunki, ichki auditning nazariy asoslaridagi ustuvor natijalardan biri bu mustaqillik va xolislikning muhimligi bo'lib, bu tushunchalar ichki auditorlarning tarfakashlik va manfaatlar to'qnashuvidan xoli bo'lishi, ularning ishi xolis va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi. Shu sababli ham ichki auditda "mustaqillik", "xolislik" tushunchalari haqqoniy talqin etilgan holda amaliyotda qo'llanilub tuzilgan xulosalar hamda tavsiyalar rahbariyat va kengash tomonidan jiddiy qabul qilinganda korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalar faoliyatini, turli risklarini va nazoratini to'g'ri baholash mumkin bo'ladi.

Ichki auditning nazariy asoslarini takomillashtirishning yana bir muhim ahamiyati bu "manfaatdor tomonlar nazariyasi" bilan uyg'unlikni ta'minlash zarurligidir. Chunki, bu uyg'unlikda nafaqat aksiyadorlar, balki, kengroq manfaatdor tomonlarning ehtiyojlari va manfaatlarini ham hisobga olish muhimligini tan olgan holda, korxonalar ichki auditda shaffoflik, hisobdorlik va mas'uliyat madaniyatini yaratishi mumkin bo'ladi. Ushbu holat manfaatdor tomonlar o'rtasida ishonchni yanada mustahkamlashga, korxona obro'si va imidjini oshirishga hamda uzoq muddatli qiymat yaratishga yordam beradi.

Uslubiy nuqtai-nazardan xulosalar shuni ko'rsatadiki, korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalar ichki auditda yondashuvni to'g'ri belgilash zarur deb hisoblaymiz. Xususan, ichki audit jarayonida risklarni baholashda eng katta xavf sohalari bo'yicha resurslarni ustuvorlashtirish masalasiga, nazorat auditida korxonaning boshqaruv qarorlari samaradorligini baholash masalasiga, muvofiqlik tekshiruvida korxonaning qonuniy va axloqiy talablarga javob berishini ta'minlash masalalariga ahamiyat qaratish maqsadga muvofiqdir.

Ichki auditning nazariy va uslubiy asoslari nafaqat samarali korporativ boshqaruvni ta'minlash, balki yuzaga kelayotgan xavf va muammolarni hal qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy iqtisodiyotda korxonalar kiberhujumlar, iqlim o'zgarishi, geosiyosiy beqarorlik va boshqa omillarning yangi tahdidlariga duch kelish ehtimolining mavjudligi ichki auditorlardan ushbu

xavflarni samarali aniqlash, baholash va boshqarish uchun o'z yondashuvlarini ushbu yo'nalishlarga moslashtirishlarini talab qiladi. Aynan ushbu jarayonda yangicha yondashuvlardan biri bu integratsiyalashgan hisobotdan foydalanish zaruratidir. Chunki, integratsiyalashgan hisobot korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalar moliya-xo'jalik faoliyati natijalari va unga ta'sir etuvchi omillarni yanada kengroq va yaxlit ko'rinishini ta'minlash imkonini beradi. Xususan, atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv omillarining ham kengroq doirasini hisobga oluvchi integratsiyalashgan hisobot korxonalarga o'zlarining qiymat yaratish jarayonlari va ularning jamiyatga ta'sirini yaxshiroq tushunish va yetkazishga yordam beradi.

Tahlillar ko'rsatadiki, ichki auditning nazariy va uslubiy asoslarini takomillashtirishda yana bir rivojlanayotgan yo'nalish ma'lumotlar tahlili va texnologiyaga asoslangan audit yondashuvlaridan foydalanish hisoblanadi. Chunki, raqamli iqtisodiyot sharoitida korporativ boshqaruv tizimidagi korxonalar moliya-xo'jalik faoliyatida keng ko'lamdagi ko'rsatkichlar va ma'lumotlar bazasi aynan kompyuter texnologiyalarida amalga oshirilayotganligi sababli ichki auditorlar ham o'z ishlarining samaradorligini oshirish uchun ushbu vositalardan foydalanishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda ma'lumotlar tahlilidan foydalanishda, boshqaruv qarorlarining korxona moliya-xo'jalik faoliyati samaradorligiga ta'sirini baholash uchun avtomatlashtirilgan test-sinovlarini ishlab chiqish yoki kelgusidagi xavf-xatar, yoxud risklarni bashorat qilish uchun kompyuter dasturlari va algoritmlarni tuzish ko'nikmasiga ega bo'lishlari zarur.

Shuningdek, korporativ boshqarish tizimidagi korxonalarda ichki auditning nazariy va uslubiy asoslarini takomillashtirish zaruriyatining ahamiyati keng qamrovli amaliy ko'nikma va yuqori malakalarga ega bo'lgan ichki auditorlarga talab ortib borayotganligida ham ko'rinadi. Texnik audit ko'nikmalariga qo'shimcha ravishda, ichki auditorlar samarali muloqot, o'zaro munosabatlarni o'rnatishda yetakchilik va strategik fikrlashni namoyish etishlari talab qilinadi. Bu doimiy kasbiy rivojlanish majburiyatini va o'zgaruvchan biznes muhiti va yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan xavflarga moslashishga tayyorlikni talab qiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, ichki auditning nazariy va uslubiy asoslari statik emas, balki vaqt o'tishi bilan rivojlanishda davom etishi zarur. Chunki, o'zgaruvchan biznes muhiti, texnologik taraqqiyot va tartibga soluvchi talablarni aks ettiruvchi yangi nazariy asoslar va uslubiy yondashuvlar yaratilishida davom etaveradi. Shu sababli, ichki auditorlar o'zlarining amaliyotlari dolzarb va samarali bo'lishini ta'minlash uchun eng so'nggi ishlanmalardan xabardor bo'lishlari tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2023 yil uchun Murojaatnomasi. <https://review.uz/uz/22.12.2022>.
2. Raximov M.Y. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili.T.: Moliya –iqtisod, 2015.-316 b.
3. To'laxodjayeva M, Ilxomov Sh va boshqalar. Audit. Darslik -T.: "Iqtisodiyot" 2018.-408 b.
4. Subramanyam K.R. Financial statement analysis. 11th edition. New York, Mc Graw-Hill Education, 2016. - 814 pages.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son Qarori. www.lex.uz
6. Filevslaya N.A. // Внутренний аудит в системе корпоративного управления// Самара-2015.
7. <https://finacademy.net/materials/article/vnutrenniyu-aydit-novye-perspektivy>

UDC 338.24.

METHODS AND TOOLS FOR MANAGING ECONOMIC POTENTIAL IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Sh.I.Kadirova, PhD student, Samarkand State University, Samarkand

Annotatsiya. Bugungi kunda zamonaviy sanoat korxonalari uchun global muammolardan biri bu doimiy o'zgarib turadigan tashqi muhitda raqobatbardoshlikni saqlab qolishdir. Ushbu muammoning ustuvor sabablaridan biri korxona ixtiyoridagi iqtisodiy salohiyatni baholash va uning rivojlanishini boshqarish mumkinligini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy salohiyatni boshqarish, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish mexanizmlari, boshqaruv ob'ektlari va sub'ektlari.

Аннотация. На сегодняшний день одной из глобальных проблем современных промышленных предприятий является сохранение конкурентоспособности и поддержание деятельности в постоянно меняющейся внешней среде. Одной из приоритетных причин этой проблемы является невозможность оценить экономический потенциал, находящийся в распоряжении предприятия, и управлять его развитием.

Ключевые слова: управление экономическим потенциалом, экономический рост, механизмы развития экономического потенциала, объекты и субъекты управления.

Abstract. Today, one of the global problems for modern industrial enterprises is to remain competitive and maintain activity in a constantly changing external environment. One of the priority reasons for this problem is the inability to assess the economic potential at the disposal of the enterprise and manage its development.

Keywords: managing economic potential, economic growth, mechanisms of developing economic potential, objects and subjects of management.

Introduction. Nowadays, increasing competition and instability of the economy require economic entities to be able to ensure sustainable development and use the most modern management tools. Under such conditions, the role of the economic potential of enterprises is significantly important to indicate the stability of strategic positions, the ability to withstand competitors, and to ensure the production of high-quality goods that are in demand by consumers.

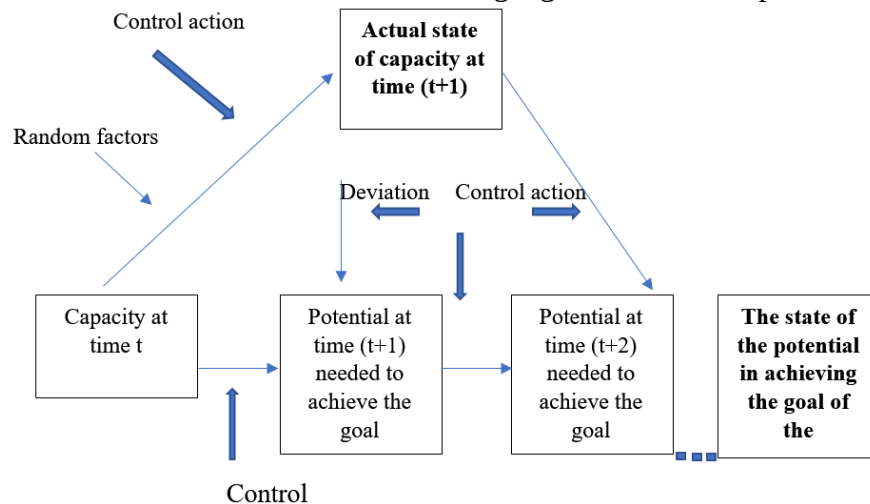
The economic potential of an enterprise is a complex concept that integrates a set of internal functional potentials (intellectual, technological, production, etc.), as well as the ability to use factors in the external business environment and derive benefits to achieve the goals of functioning, ensuring sustainability, competitiveness, and strategic positions in a particular market [1].

Materials. Industrial development has had an important role in the economic growth of countries. The problems of the functioning and development of socio-economic systems are means of understanding the patterns of the social process, which are complex, and multifaceted, and determine the theoretical and methodological basis of the study. These problems were included in the range of scientific interests of representatives of a wide variety of schools. They were considered in the works of economists A. Smith, K. Marx, A. Marshall, J. M. Keynes, V. Oyken, P. Samuelson, M. Porter, E. Toffler, J. Schumpeter, and others, in research on evolutionary economics by R. Nelson and S. Winter [2]. Their study shows the main emphasis on the methods and tools for effective management of the economic potential of industrial enterprises describing their influence on growth processes and strategies as well as the role of industrial development [3].

Methods. Thus, any industrial enterprise at any stage of its development, with any financial position, as well as in a different macroeconomic coordinate system, has a certain potential. However, this potential becomes productive only when its size and quality characteristics are consistent with the strategic goals facing the enterprise. Otherwise, the potential and the changes taking place in its estimates of its individual components at best. Under the economic potential of an enterprise, it is necessary to understand a set of indicators or factors characterizing its strength, sources, opportunities, means, abilities, and other production reserves that can be used in economic activity. The economic potential of an enterprise has the greatest impact not only on the final results of activity but also on the limits of economic growth and structural development of the entire industrial enterprise [4].

The economic potential of an enterprise is most often revealed through real opportunities, the number of resources and reserves, and the level of its implementation. The studies are carried out within the framework of classical methodologies. The reason for it is the diversity of approaches to assessing economic potential and it is linked to terminological inconsistencies in the category "economic potential". All the goals set by the industrial enterprise are achieved through the management. The economic potential of the enterprise is a subsystem of the general economic system of the enterprise. At the same time, the potential requires management to achieve growth, development, or any ongoing changes that influence the work process of the enterprise.

The process management of economic potential transfers the current potential of an enterprise from one state to another according to the set goals by the company. The process of acceptance and implementation of control actions in the management of economic potential is carried out as follows. The subject of management of the potential of the enterprise (the management of the enterprise, carrying out strategic management) constantly receives information about the state of the object of management, that is, the current potential of the enterprise, and about the external environment, which includes the macroeconomic infrastructure, market conditions, and legal framework. Also, the subject of management has information about the strategic goals of the enterprise, which can be transformed from time to time. Obtaining information about the state of objects refers to the first stage of decision-making in capacity management. Based on this information, the subject of management decides the needs in control action that transfers the current potential of the enterprise to another state. These influences can change the economic potential as it moves along a trajectory leading to the achievement of strategic goals. Graphically, the process of potential movement along the trajectory leading to the achievement of one, all, or several strategic goals of the enterprise is shown in Fig. 2.2.

Trajectory of movement of potential to achieve the goal

After defining the goals, the necessary stage is the direct transition to strategic planning. Capacity planning should be an integral element of this control block. This is due to the fact that achieving the goal as the desired result of the functioning of the enterprise is conceivable only through the realization of the possibilities of its resources. And in order for the resources, that is, the components of the enterprise's potential, to ensure the effective implementation of the targets, it is necessary that the components themselves come to a state corresponding to the possibility of achieving these goals [5].

The process of managing the economic potential of the industrial enterprise is inextricably linked with the organizational and economic management mechanism that provides this process. In this connection, there is a need to develop an effective organizational and economic mechanism for managing the potential of an industrial enterprise, which will allow the efficient use of all the resources and capabilities for the implementation of the innovation process.

In this regard, the organizational and economic mechanism for managing the potential is formed by the enterprise innovation management system through the components listed above.

Result. In today's economic environment, simply having a significant economic potential for the effective operation of an enterprise is not enough. An enterprise must be market-oriented, respond flexibly and promptly to changes in demand, and, in accordance with market requirements, be able to effectively use, evaluate, manage, predict, and increase its economic potential. It should be noted that the subject will be affected by such specific internal factors as production and business relations, emerging between the company's members, the level of their innovative development, and the specifics of the activity (production, research, finance, sales, etc.). Creating an organizational economic mechanism for managing the potential of an industrial enterprise can make the best result in increasing the effectiveness of its innovation activity and developing its innovation potential [6].

Effective management of the economic potential of industrial enterprises involves solving the problem of financial sustainability in the long term, as well as solving the sustainable development of the enterprise as a whole. In this connection, it is necessary to implement the development strategy in a timely manner and formulate actual goals and objectives for managing the economic potential [7].

Conclusion. Economic potential is a complex multifactorial category oriented towards a purposeful correlation of the internal and external in its object, with the binding of internal capabilities to the initial position of the enterprise in the external environment.

An analysis of the economic potential of an enterprise should be a complex character since the potential is created due to a combination of several factors (resources, reserves, results, entrepreneurial abilities), which act as objects of the company. A comprehensive analysis will make it possible to give a general assessment of the effectiveness of using the economic potential, the presence and growth of which determine the competitiveness of an enterprise, and serve as a guarantor of the effective implementation of management decisions.

REFERENCES:

1. Dzakoev, Z.L. 2015. Economic potential of the enterprise: content and management. Vestnik Vladikavkaz Scientific Center. 58 p.
2. Loginov A.A. 2014. Sustainable development management mechanism industry based on assessment its capacity. Dissertation Moscow State University of Fine Chemical technologies named after M.V. Lomonosov. 5 p.
3. Matleena Kniivilä. Industrial development and economic growth: Implications for poverty reduction and income inequality. Industrial Development for the 21st Century. 295 p.
4. Romanov A.P., Serebrennikov G.G., Bezuglaya V.M., Kirillina O.V., Charykova M.K.. 2012. The management of the economic capacity of the enterprise. Publishing house of FGBOU VPO "TSTU" 56 p.
5. Savelyev A.A. 2006. Methods for managing the potential of an industrial enterprise. Dissertation. St. Petersburg state engineering and economic university.
6. Babkin A.V., Zdolnikova S.V., Kozlov A.V., Babkin I.A. 2019. Organizational and economic mechanism of management by innovative potential of industrial cluster. Economy and management of the enterprise

UO'K 33

O'ZBEKISTON TASHQI SAVDO FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TRANSPORT KORIDORLARINING AHAMIYATI VA O'RNI

Sh.A.Kadirova, ўқитувчи, Toshkent davlat transport universiti, Toshkent

K.Sh.Iskandarov, ўқитувчи, Toshkent davlat transport universiti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalqaro savdoni rivojlantirishda transport koridorlarining ahamiyati qay darajada ekanligi borasidagi tadqiqotlar bayoni keltirilgan. Transport koridorlari iqtisodiy o'sish, bandlik, tenglik, atrof-muhit darajasi va iqtisodiy barqarorlik kabi rivojlanish natijalarining potensial jamlanmasiga ta'siri orqali yuqori iqtisodiy foyda va xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Transport koridorlarining qanday ahamiyatga ega ekanligini tushunish uchun ushbu tadqiqot yirik transport koridorlarini ahamiyatini baholovchi adabiyotlarni keng ko'lamda ko'rib chiqishni o'z zimmasiga oladi. Bunda avtomobil, temir yo'l va havo yo'llariga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: Xalqaro savdo, eksport, import, bojxona siyosati, ta'rif to'siqlar, nota'rif to'siqlar, iqtisodiy o'sish.

Аннотация. В этой статье приводится описание исследований о том, насколько важны транспортные коридоры для развития международной торговли. Транспортные коридоры могут приносить высокие экономические выгоды и издержки за счет воздействия на потенциальную совокупность результатов развития, таких как экономический рост, занятость, справедливость, уровень окружающей среды и экономическая стабильность. Чтобы понять важность транспортных коридоров, в этом исследовании проводится обширный обзор литературы, оценивающей важность крупных транспортных коридоров. Особое внимание при этом уделяется автомобильным, железнодорожным и воздушным путям.

Ключевые слова: международная торговля, экспорт, импорт, таможенная политика, определение барьеры, непрозрачные барьеры, экономический рост.

Abstract. this article provides a description of the extent to which traffic corridors are important in the development of international trade. Transport corridors can generate high economic benefits and costs through the impact on the potential aggregate of development outcomes such as economic growth, employment, equity, environmental levels and economic sustainability. To understand how Transport corridors are important, this study takes on a broad review of literature evaluating the importance of large transport corridors. Special attention is paid to cars, railways and air routes.

Keywords: International Trade, Export, import, customs policy, definition barriers, non-commercial barriers, economic growth.

Kirish. Har bir davlatning iqtisodiy-ijtimoiy infratuzilmasining rivojlanishi ko'p jihatdan ularning transport kommunikatsiyalarining qay darajada rivojlanganligiga bog'liq. Sharq va G'arb davlatlarini bog'lovchi xalqaro karvon yo'llari kesishgan, Buyuk Ipak yo'li markazida joylashgan Markaziy Osiyo davlatlari jumladan, O'zbekistonning undagi joylashuvi mamlakatning logistik jihatdan rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Bizga ma'lumki, har qanday davlat xalqaro munosabatlar subyekti sifatida shaxs, jamiyat va davlatning muhim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda mintaqaviy va xalqaro maydonda o'z faoliyatini olib boradi.

Bugungi kunda mintaqada davlatlarining dengizga to'g'ridan-to'g'ri chiqqa olmasliklari natijasida eksport-import operatsiyalarida qo'shimcha transport xarajatlari yuzaga kelmoqda. Mazkur xarajatlarni qisqartirish maqsadida mintaqada davlatlari o'zlarining transport strategiyalarini qabul qilgan holda, jahon bozorlariga chiqish uchun qulay va muqobil hisoblangan transport koridorlarini shakllantirmoqda.

Hozirgi vaqtda xalqaro tashishlarda yuk va yo'lovchilarning tranzit tashishlarini logistika yondashuvi asosida rivojlantirishning jahon amaliyoti turli mamlakatlar transport-logistika tizimlarining magistral elementlari sifatida transport koridorlarining ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatmoqda.

Ma'lumotlar va uslublar. Tadqiqot o'tkazishda ko'rsatkichlarni solishtirish, taqqoslash, induksiya, deduksiya, so'rovnomalar, natijalarni tanlanmadan populyatsiyaga qarab umumlashtirish, svod tahlili va boshqa usullardan foydalaniladi.

Xalqaro savdoda transport koridorlarning qay darajada ahamiyatliligi ularning keltirayotgan qulayliklari va afzalliklariga ko'ra baholanadi.

Tahlil va natijalar. Deyarli barcha transport koridorlari chegara punktlari va xalqaro shlyuzlarda ish faoliyatini yaxshilash strategiyasini qabul qilgan. TRACECA da bu asosiy strategiyadir. Bu strategiya bojxona ittifoqi orqali o'tadigan koridorlarda eng muvaffaqiyatli strategiyadir. Transport koridorining rivojlanishi butun ta'minot zanjiri bo'ylab tovarlar tannarxini pasaytiradi, shu jumladan transport xarajatlari, logistika xarajatlari, ma'muriy hujjatlar hamda bojxona xarajatlari ham kamayishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, umumiy tashish vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi, bojxona jarayonlari soddalashtiriladi, bir nechta rasmiy yoki norasmiy to'xtash joylari yo'qoladi va chegarani kesib o'tish osonlashadi. Natijada xizmatlarning ishonchliligi ortadi. Ushbu xarajatlar va vaqtni qisqartirish savdo raqobatbardoshligining oshishiga olib keladi va shuning uchun import va eksport yanada samarali bo'ladi. Qiyosiy ustunlik natijasida boshqa mamlakatlardan xarid qilish arzonroq bo'lishi mumkin, shuning uchun ishlab chiqarish tannarxi pasayadi va natijada mahsulotning yakuniy bahosi raqobatbardosh bo'lib, eksport hajmini oshiradi. Umumiy natijada iqtisodiy o'sish bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, vaqt va xarajatlarni kamaytirishdan to'liq foyda olish uchun ishtirokchi-davlatlar o'rtasida ikki tomonlama, uch tomonlama yoki ko'p tomonlama shartnomalar, shuningdek, savdoni yengillashtirishning boshqa usullari zarur bo'ladi. Ammo bu savdoni osonlashtirish bo'yicha barcha kelishuvlar transport koridorlarini boshqarish mexanizmi bajarishi kerak bo'lgan ishlarning bir qismidir. Bundan tashqari, transport koridorlarining xavfsizlik va hududiy yaxlitlikka qo'shgan hissasini alohida ta'kidlash lozim.

O'zbekistonda oxirgi yillarda milliy iqtisodiyotni erkinlashtirish va modernizatsiya qilish, uning barqaror rivojlanishini ta'minlash va jahon iqtisodiy munosabatlariga izchil integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda, jumladan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini va mamlakatimiz eksport salohiyatini oshirish bu boradagi eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2019-yil yakuni bo'yicha O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 42,2 milliard dollarni tashkil qildi. Biroq, 2020 yilda pandemiya inqirozi sharoitida bu ko'rsatkich 13,1 foizga, y'ani - 36 milliard AQSh dollariga kamaydi, shu bilan birga, 2021 yilda islohotlar rag'batlantirilishi, qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarining o'sishi natijasida yalpi ichki mahsulot o'sishi 5,8 foizni tashkil etdi. O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, eksportni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, uning hajmining barqaror o'sishini ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tashqi savdo yo'nalishlarini yanada diversifikatsiya qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, muqobil eng samarali tranzitni shakllantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Boston Consulting Group xalqaro kompaniyasi ekspertlarining fikricha, O'zbekiston Markaziy Osiyoda strategik o'rinni egallaydi va rivojlangan transport infratuzilmasiga ega. Ularning fikricha, yaqin o'n yil ichida O'zbekistonning sarmoyaviy salohiyati 65 milliard AQSH dollarini tashkil etadi, shundan 20 milliard AQSH dollari noresurs tarmoqlarga yo'naltiriladi. 2022-yilda O'zbekiston Respublikasining xalqaro yuk tashish hajmi 53,6 million tonnani tashkil etdi, shundan: eksport – 15,4 million tonna (-2,0 %), import – 26,0 million tonna (+8,6%), tranzit -12,2 million tonna (+ 23,2%).

Joriy yilning aprel oyidan boshlab O'zbekiston uchun Yevropa Ittifoqining barqaror rivojlanish va samarali boshqaruv bo'yicha maxsus imtiyozlar tizimi (GSP+) kuchga kirganini ham alohida ta'kidlash lozim, bunda respublikamiz benefisiar davlat sifatida qabul qilindi. Bu Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston o'rtasidagi savdo hajmini oshirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar taqdim etadi, chunki to'qimachilik, kiyim-kechak va plastmassa buyumlar kabi qator muhim eksport tovarlariga bojlar olib tashlanadi. Bundan tashqari, GSP+ doirasida mamlakatga 6,2 mingdan ortiq tovarlarni bojsiz olib kirish mumkin. Bu O'zbekistonda istiqbolli loyihalarni amalga oshirishga birinchi navbatda Yevropa Ittifoqi davlatlaridan investorlarni jalb qilish uchun kuchli turtki bo'ladi.

Jahon banki ekspertlarining qayd etishicha, Markaziy Osiyo mamlakatlari ichki va tashqi savdoning ulkan salohiyatini hali ro'yobga chiqarmagan. Bu mintaqa mamlakatlari ichida va o'rtasida transport aloqalarini yaxshilash bo'yicha kompleks yondashuvni talab qiladi, bu esa mintaqa mamlakatlari yalpi ichki mahsulotini 15 foizga oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mintaqa davlatlarining dengiz portlariga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoniyati mavjud bo'lmaganligi sababli, mutaxassislarining fikricha, Osiyo va Yevropa o'rtasidagi qit'alararo savdoda yuk tashishning 90 foizdan ortig'i dengiz orqali amalga oshiriladi. Bu eksport va import qilinadigan tovarlarning boshlang'ich bahosiga qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi.

BMT Bosh kotibi A.Guterrishning so'zlariga ko'ra, dengizdan uzoqda joylashgan mamlakatlarning mahsulotlari xalqaro savdo bozorlarida amalda ko'rsatilmaydi. Bu mamlakatlar hissasiga jahon eksportining 1% dan kamrog'i to'g'ri keladi. UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun transport xarajatlari ko'p hollarda import qilinadigan tovarlar qiymatining 60% ga yetadi.

Ma'lumki, O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev O'zbekistonning Markaziy Osiyoda transport koridorlarini rivojlantirishning asosiy ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi: birinchidan, Markaziy Osiyoni yirik dengiz portlari va jahon bozorlari bilan bog'lash imkonini beruvchi transport-kommunikatsiya loyihalarini amalga oshirish; ikkinchidan, Janubiy Osiyoga chiqadigan transafg'on yo'lagini shakllantirish, shuningdek, Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'l liniyasini qurish; uchinchidan, tranzit salohiyatini yanada rivojlantirish va milliy iqtisodiyotda transport komponentini oshirish.

O'zbekiston va Turkmaniston O'zbekiston-Turkmaniston-Eron-Ummon transport-tranzit yo'nalishining muhim koridorlari bo'lgan Turkmanobod-Farob temir yo'l va avtomobil ko'prigini qurdi. Bu transport koridori Qozog'iston va Hindistonning qo'shilishi hisobiga kengayib, mintaqa

davlatlariga Hind okeaniga chiqish imkonini berdi. Koridor Markaziy Osiyoni Eronning Fors va Ummon ko'rfazlaridagi portlari bilan bog'lash uchun mo'ljallangan.

O'zbekiston ShHTga transport va logistika sohasida hamkorlikni rivojlantirish uchun istiqbolli platforma sifatida qaraydi. ShHT mintaqasida 13 million km dan ortiq avtomobil yo'llari (jahon avtomobil yo'llarining qariyb 20 foizi) va 250 ming km ga yaqin temir yo'l yotqizilgan bo'lib, bu mintaqaviy transport aloqasini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

2019-yilda Xitoydan 2 trillion dollardan ortiq mahsulot import qilingani Markaziy Osiyoning ulkan tranzit salohiyatidan dalolat beradi. Xitoy rahbari Si Tszinpinning aytishicha, 15 yil ichida Xitoy 30 trillion dollar import qiladi. Qayd etish joizki, Xitoydan Yevropaga yuklarni Markaziy Osiyo orqali tashish masofasi dengizga qaraganda 2 barobar, Rossiya orqali o'tadigan transport yo'lagi bo'ylab esa 2,5 baravar qisqa.

O'zbekistonda savdo-iqtisodiy taraqqiyotni rivojlantirishda yaxshi joylashtirilgan logistika markazlari tarmog'i muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston tarmoq tugunlarida yoki ularga yaqin joyda joylashgan logistika markazlari va sovuq omborxonalar, chegara portlari, yirik sanoat va qishloq xo'jaligi markazlari, yirik iste'mol markazlari va ko'p transport rejimiga oson kirish mumkin bo'lgan punktlarni tashkil etishdan foyda ko'radi. Ushbu markazlar eksport va importni osonlashtirishga qodir bo'lishi kerak.

O'zbekiston va Markaziy Osiyoda multimodal transportning o'sishiga ko'maklashish uchun "O'zbekiston temir yo'llari" va boshqa temir yo'llar kompaniyalari:

1. yaxshi intermodal qurilmalar, konteynerlarni tashish uskunolari va vagonlarga sarmoya kiritish;
2. bo'sh konteyner va konteyner shassilarini boshqarish bo'yicha ilg'or tajribalarni joriy etish;
3. standartlashtirilgan almashinuv shartnomalarini qabul qilish;
4. axborot almashish va almashish tizimini yaratish;
5. umumiy standartlar va aloqa protokolini ilgari surish;
6. tarif kotirovkalari, bron qilish va kuzatish va kuzatish uchun elektron portallarni yaratish;
7. davlat korxonalarini xususiylashtirish;
8. samarali va samarali transport tizimini yaratish uchun raqobat va bozor intizomini rivojlantirish masalalariga diqqat qaratish va amalga oshirishi lozim.

Transport va savdoni osonlashtirish sektorlarining barqarorligini ta'minlash uchun O'zbekistonning transport va savdo sohalarini rivojlantirish borasidagi sa'y-harakatlari barqaror bo'lishi kerak. Hukumat resurslarini to'ldirish uchun xususiy investitsiyalar, ayniqsa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar yetarli miqdorda rag'batlantirilishi kerak. Bunga asosan valyuta nazorati bilan bog'liq muammolarni hal qilish va mulk huquqlarini kuchli himoya qilishni taklif qilish orqali erishish mumkin.

Xulosa va takliflar. Markaziy Osiyo mintaqasi geografik jihatdan tabiiy izolyatsiya makonida joylashgan. Shu bois, bugungi tahlikali dunyoda biz uchun muqobil, ko'p tarmoqli transport koridorlari juda muhim. Bugun faqat bitta davlat yoki bitta mintaqaga bog'liq koridorlarga ishonch hosil qilish etarli emas. Biz uchun dunyoning to'rt tomoniga muqobil transport koridorlari kerak. Bu iqtisodiy o'sishimizning va barqaror taraqqiyotimizning eng muhim shartlaridan biri. Bu butun Markaziy Osiyo uchun birdek manfaatli.

O'zbekiston tranzit oqimlar nuqtai nazaridan a'lo joylashuvga ega, Osiyo, Yaqin Sharq va Yevropani birlashtiradigan tarixiy Ipak yo'li u orqali o'tadi. Hozirda Markaziy Osiyodagi qator davlatlar o'zlarini tranzit mamlakat sifatida ko'rmoqda, ammo ular bir-birlari bilan kooperatsiyalashishi va sa'y-harakatlarini birlashtirishi lozim. Bu mablag' kiritiladigan koridorlarni puxtalik bilan tanlash kerakligini anglatadi. Bundan tashqari, bu davlatlar nafaqat xalqaro transport koridorlar, balki mahalliy transport bog'lamasi, ya'ni alohida shaharlar, korxonalar hamda mintaqadagi davlatlar o'rtasidagi bog'lamalarga ham e'tibor qaratishlari kerak. O'zbekiston yaxshi temir yo'l tizimiga ega, ammo hamisha uni takomillashtirish imkoniyati bor.

Transport koridorlarini rivojlantirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

1. Yo'llar va transport vositalarining infrastrukturasi: yo'llarni yaxshilash va transport vositalarining infrastrukturasi holati darajasini oshirish uchun zarurdir. Yollar va sohalar yangilanishi, yo'lni qayta tayyorlash, shuningdek, yo'llarda kuchli yo'lni ta'minlash uchun zarur bo'lgan murakkab infrastruktura vositalarini o'rnatish kerak. Bu, transport koridorlarini yanada tez va xavfsiz qilish uchun muhimdir.

2. Yo'lni tekshirish va ta'minlash: Yo'llar va transport vositalari uchun tekshirish va ta'minlash imkoniyatlari yaratish, yo'lni to'g'ri tahlil qilish va to'liq natijalarga erishishga imkon berish kerak. Bu jarayonni avtomatlashtirish va yuqori to'liqni ta'minlash uchun kerakli vositalarni o'rnatish kerak.

3. Transport vositalarini yanada rivojlantirish: Transport vositalari va ularga bog'liq tizimlarni yanada rivojlantirish, yuqori tezliklarda yurishni ta'minlash, yanada ko'proq joyga ega bo'lish uchun zarur bo'lgan yangiliklarni o'rnatish kerak. Bu, transport koridorlarini tezkor va samarali qilish uchun zarurdir.

4. Transport vositalarini birlashtirish: Transport vositalarining birlashtirilishi, ya'ni avia, temir yo'llari, avtobus va suv transporti kabi turli xil transport vositalarini birlashtirish, koridorlar orasidagi yo'lni yanada samarali qilish uchun zarurdir. Bunday tizimning yaratilishi transport koridorlarini yanada samarali va operativ qiladi.

5. Transport koridorlarini integratsiyalash: Transport koridorlarini integratsiyalash, ya'ni ularga ta'sir ko'rsatuvchi va ularga bog'liq boshqa koridorlarni integratsiyalash yordamida, koridorlar orasidagi yo'lni yanada samarali va operativ qilish uchun zarurdir. Bu, transport koridorlarining yanada kuchli va samarali ishlab chiqarishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-dekabrda "2018-2022 – yillarda transport infratuzilmasini takomillashtirish va yuk tashishning tashqi savdo yo'nalishlarini diversifikatsiyalash chora tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3422-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yuk va yo'lovchi tashish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 6-martdagi PQ-4230-son qarori.

3. David A. Hensher, John D. Nelson, and Phil Goodwin - «Transport Corridor Management: Principles and Practice» (2017)

4. Yap and Notteboom - «Global Transport Corridors: Current Status and Future Perspectives» (2015).

5. Кадирова, Ш.А., Исмаилов, А.И. (2019). Инновации как важнейший фактор экономического роста и развития транспортной инфраструктуры Республики Узбекистан. Воспроизводственный потенциал региона: проблемы количественных измерений его структурных элементов (pp. 118-123).

6. Rashidov Dilovar Najmiddinovich, & Xolboyev Yigitali Avganovich (2022). Korxona va tashkilotlarda ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar uchun ish o'rinlarini yo'nalishlar kesimida zaxiralashning samaradorligini oshirish. Transformatsiya modeley korporativnogo upravleniya v usloviyax sifrovoy ekonomiki, 1 (1), 73-78. doi: 10.24412/cl-36899-2022-1-73-78.

UO'K 338.43.02

O'ZBEKISTON QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHDA MEVA-SABZAVOTCHILIK KLASSTERLARI VA ULARNI BOSHQARISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARINING IQTISODIY ASOSLARI

M.S.Mannopova, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport hajmi va ularda meva- sabzavotchilik klasterlarining hissasi, shu bilan birga meva-sabzavot klasterlarini boshqarishning usullari, yo'llari o'rganilgan. Shuningdek, meva-sabzavotchilik klasterlarini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. Qishloq xo'jaligi, klaster, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, eksport, import, iqtisodiyot, ixtisoslashuv, klasterlashtirish siyosati, boshqaruv tizimi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Аннотация. В данной статье изучены объемы экспорта сельскохозяйственной продукции Узбекистана и вклад в них плодоовощных кластеров, а также методы и способы управления плодоовощными кластерами. Также показаны вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов управления плодоовощными кластерами.

Ключевые слова. *Сельское хозяйство, кластер, сельскохозяйственное производство, экспорт, импорт, экономика, специализация, политика кластеризации, система управления, организационно-экономический механизм.*

Abstract. *In this article, the volumes of exports of agricultural products of Uzbekistan and the contribution of fruit and vegetable clusters to them, as well as methods and methods for managing fruit and vegetable clusters, are studied. The issues of improving the organizational and economic mechanisms for managing fruit and vegetable clusters are also shown.*

Keywords. *Agriculture, cluster, agricultural production, export, import, economics, specialization, clustering policy, management system, organizational and economic mechanism.*

Kirish. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi sohasida butun dunyo tajribasida o'zini oqlagan yangi tizim – klaster tizimini shakllantirish va rivojlantirish, zamon talabalariga javob bera oladigan xo'jalik yuritish tizimi sifatida tashkil etilishiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar samarasi o'laroq qishloq xo'jaligida yil sayin ijobiy yutuqlar qo'lga kiritilib borilmoqda. Bu borada qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish va sifatini yaxshilash, tashqi va ichki bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal etish, shuningdek iqtisodiyot barcha tarmoqlarida ishlab chiqarishning barqaror o'sishini ta'minlashga dastak bo'ladi. Ayni vaqtda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport xajmini oshirib borish ham asosiy vazifalardan biridir. Tahlil natijasi shuni ko'rsatadiki, meva va yong'oqlar eksporti qiymati 2017-yildagi 417,2 million dollardan 2022-yilda 618,6 million dollarga yoki 1,5 barobarga oshgani aniqlandi. Eksport o'rinlari eng ko'p o'sgan: tarvuz eksporti 152,2 barobar, olcha – 58,3 barobar, qulupnay – 52,7 barobar, anjir – 41,4 barobar va quritilgan olma – 15,1 barobarga oshganligini ko'rsatadi. SHu bilan birga 5 ta eng yaxshi eksport bozorlari an'anaviy ravishda quyidagi davlatlar tomonidan ifodalanadi: Rossiya (361,3 million dollar), Qozog'iston (118,4 million dollar), Qirg'iziston (26,4 million dollar), Xitoy (19,2 million Aqsh dollari) va Turkiya (13,6 million dollar). Asosan, 2022-yilda meva va yong'oqlar eksporti tarkibida eng katta ulush yangi uzum – 31,7 foiz, quritilgan uzum (mayiz) (13,6 foiz) va shaftoli (11,0 foiz)ga to'g'ri keldi. Keyingi o'rinlarda 8,4% ulush bilan xurmo, gilos – 5,4%, olxo'ri – 5,0%, qovun – 3,1%, tarvuz – 2,9%, yong'oq – 1,8%ni tashkil etgan. 2023-yilning yanvar-fevral oylarida yangi uzum eksportida 9,4 million AQSH dollari miqdorida 11,1 ming tonna, 14,2 million AQSH dollari miqdorida 15,5 ming tonna quritilgan uzum eksport qilindi. SHuningdek, 6,1 million dollarlik 6,2 ming tonna anor va 6,9 million dollarlik 4,4 ming tonna quritilgan o'rik eksport qilindi. 2023-yilning yanvar-fevral oylarida 135,6 ming tonna meva-sabzavot eksport qilindi. O'zbekistondan meva va yong'oq eksporti qiymati 2017-yildagi 417,2 million dollardan 2022-yilda 618,6 million dollarga, ya'ni 1,5 barobarga oshgan bo'lib, tarvuz, gilos, qulupnay, anjir va quritilgan olma eksport qilinadigan mahsulotlar orasida etakchi o'rinni egalladi. 2022-yilda meva va yong'oqlar eksporti tarkibida eng katta ulush yangi uzum – 31,7 foiz, quritilgan uzum (mayiz) – 13,6 foiz va shaftoli – 11 foizga to'g'ri keldi. Keyin xurmo, olcha, olxo'ri, qovun, tarvuz va yong'oq keladi. Qolaversa, joriy yilda uzum dunyoning 14 davlatiga, jumladan, Rossiya, Qirg'iziston, Qozog'iston, Belearus, Latviya, Birlashgan Arab Amirliklari, Estoniya va boshqa mamlakatlarga eksport qilinmoqda. SHu bilan birga 2017-2022-yillarda yana 18 davlat, jumladan Belgiya, Jazoir, Meksika, Braziliya, Slovakiya va boshqa davlatlar O'zbekiston meva va yong'oq eksporti geografiyasini to'ldirgani e'tiborga molikdir. Asosan, eksport qilinayotgan mahsulotlar sifati va hajmi oshishiga davlatimiz tomonidan qishloq xo'jaligi va bog'dorchilikni rivojlantirishga qaratilayotgan e'tibor samarasidir. Shu bilan birga agrar sohada, ayniqsa meva-sabzavotchilikda klaster tizimini rivojlantirish qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini yangicha usullar yordamida mahsulotlarni etishtirishga katta hissa qo'shmoqda. Qolaersa, qishloq xo'jaligida yillar davomida to'plangan amaliy tajribalar, zarur bilimlar va mavjud resurslar, eng asosiysi ishlab chiqarish hamda raqobat bozorida dunyoda erishilayotgan tajribalarni o'rganish respublikamizda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun iqtisodiyotni diversifikatsiyalash va transformatsiyalash sharoitida qishloq xo'jaligida ko'p ukladli iqtisodiyot negizlarini yaratish muhim masala hisoblanadi. Respublikamiz hukumati ham agrar sektorni isloh qilishga, uning shaklan va mazmunan yangi tuzilmasini yaratishga asosiy e'tiborni qaratmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Sh.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlis a'zolariga Murojaatnomasida ta'kidlanganidek : "Paxta va g'alla etishtirishda davlat buyurtmasi bekor qilinadi. Agrar sohaning boshqa sohalariga ham arzon kreditlar ajratilishi yo'lga qo'yiladi. Shundan keyin, joriy yilda 2 milliard AQSH dollariga teng, kelgusi 5-7 yilda esa bundan 3-4 baravar ko'p meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish rejalashtirilmoqda. Shu yilning o'zida 44 ming ga yer maydonda suvni tejaydigan texnologiyalar joriy etiladi", [1] deb ta'kidlab o'tdilar. Shuningdek Sh.Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodi sifatida saylov oldi dasturida ham " agrar tarmoqdagi klaster korxonalarini va fermer xo'jaliklari faoliyatini barqaror, qulay shart va muddatlarda moliyalashtirish va sug'urtalashning mutlaqo yangi mexanizmlari joriy etilishi" [2]ni ko'rsatib berdilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada o'rganilayotgan muammoni atroflicha tahlil etish, tahlil natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishda tahlil, induksiya va deduksiya, iqtisodiy-matematik modellash, statistik ma'lumotlarni guruhlash, solishtirma tahlil, tanlama kuzatuv, korrelyasion va regression tahlil va boshqa usullarni qamrab oladi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Klaster faoliyatida boshqaruv tizimini tashkil etish va uni takomillashtirish bo'yicha xorijda va respublikamizdagi iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, klaster tiziminining konseptual asoslari, iqtisodiy mazmuni va asosiy ta'moyillari bir qator xorijiy va vatanimiz iqtisodchi olimlarining ilmiy ishlarida klaster tadqiqotlariga bag'ishlangan. Iqtisodiyot nazariyasiga klaster tushunchasi Amerika olimi M.Porter tomonidan kiritilgan bo'lib, u «Mamlakatning raqobatda ustunligi (1990y.) kitobida klaster tushunchasi mohiyatini ochib beradi, hamda klaster nazariyasining tarixiy va intellektual shart-sharoitlarini tahlil etgan, turli tarmoqlarga oid firmalar birlashmasi-klasterlarning ichki resurslardan samarali tarzda foydalana olish qobiliyati muhim ekanligini asoslaydi. Shuningdek M.Enrayt, S.Rezenfel'd, P.Maskell va M.Lorensenlar «Mintaqaviy klasterlar konsepsiyasi», A.Marshall «Sanoat hududlari nazariyasi», P.Bekatin «Italiyan sanoat okruglari nazariyalari», M.Storper «Ideal hududiy klaster» nazariyalarini yaratgan. Qo'shimcha qiymat va klasterlar zanjiri uyg'unligi, mintaqalarni o'qitish konsepsiyalari ham shu guruhdan o'rin olgan. Britaniya nazariyotchilarining J.Danning, K.Brimen, Shmit, J.Xamfrilar) Skandinaviya olimlari B.O.Lundval, B.Yonson, , A.Izakson - klasterning evolyusion rivoji bir qator bosqichlardan o'tishini ta'kidlab o'tadilar. Respublikamizda klaster tizimi asosida ishlab chiqarishni tashkil etishning nazariy jihatlari va amaliy ahamiyati bo'yicha M.S.Yusupov, F.X. Nazarova, R.X.Toshmatov, B.Zaripov, M.A.Rahmatov, X.Urdushev, A.Qulmatov, Sh.Kimsanboeva, B.Sindarov, A.Ergashev, B.SH.Usmonov, F.X.Raximov, M.S.Dusmuxmedova, O.Radjapov, A.A.Mamatov, T.T.Jo'raev, E.Qo'ldashev va boshqa olimlarning ilmiy hamda monografik ishlarida o'z ifodasini topgan.

Natijalar. Iqtisodiyot tarmoqlari korxonalarini innovatsion taraqqiy ettirishda, ayniqsa, iqtisodiy rivojlanishning an'anaviy usullari yetarli darajada foyda bera olmayotgan hozirgi davrda, qo'shimcha qiymat yaratishning transmilliy "zanjirini"ni tashkil etish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini (klaster nazariyasini) amaliyotga tatbiq etish, hamda uning iqtisodiy samaradorligini oshirish eng maqbul yo'l hisoblanadi. Geografik-hududiy joylashuviga ko'ra konsentratsiyalashganligi, o'z-o'zidan shakllanishi, tarmoqli tashkil etilishi, tizimliliigi, tarmoqlararo xususiyatlari, unikalligi, fan va ilmiy tadqiqotlarga bog'liqligi, innovatsionligi–qishloq xo'jalik klasterini tayanch alomatlarini hisoblanadi. Asosan, 2019 yilda respublikamizda 56 ta meva sabzavotchilik klasteri faoliyat ko'rsatdi. Yana 86 ta shunday klasterlarni tashkil etish uchun loyihalar va takliflar shakllantirilib, bosqichma - bosqich amaliyotga joriy etildi. Natijada 2020 yilda faoliyat ko'rsatayotgan meva-sabzavot klasterlari soni 147 ta tashkil etgan. Mamlakatimizda amalga oshiriladigan qishloq xo'jaligidagi islohotlar meva-sabzavotchilikka ixtisoslashtirilgan 55 ta tumanni alohida mahsulot turiga ixtisoslashtirish, ularda faoliyat yuritadigan meva-sabzavotchilik yo'nalishidagi qishloq xo'jaligi birlashmalari va meva-sabzavot klasterlari faoliyatining samarali tashkil etishni asosiy maqsad qilib qo'ydi. Meva-sabzavotchilik klasteri tarmoq ixtisosligi bo'yicha bir tarmoqli (bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik yoki issiqxona komplekslari yo'nalishlaridan biri) va ko'p tarmoqli (bittadan ortiq yo'nalishlarga ega bo'lgan) ixtisoslashuvlarga ajratiladi.

O'tgan 2021 yilda esa meva-sabzavotchilik, g'allachilik va chorvachilikda 500 ga yaqin klaster va kooperatsiyalar faoliyati yo'lga qo'yildi. Natijada, 1 milliard dollarlik meva-sabzavot eksport qilindi. Shu bilan birga, 91 ming gektar yer maydoni qaytadan foydalanishga kiritildi. 133 ming gektar yoki o'tgan yilga nisbatan 2 barobar ko'p maydonda suvni tejaydigan texnologiyalar joriy etildi. 2022 yil davomida O'zbekiston Respublikasi hamda viloyatlarda jami 245 ta meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyat yuritib, ularga 179,5 ming gektar yer maydonlari ajratib berilgan. Ushbu klasterlarda yetishtirilayotgan meva-sabzavotlar 15,3 ming nafar fermer xo'jaliklari bilan 147,9 ming gektar yer maydonlarida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish bo'yicha fyuchers shartnomasi asosida ish olib borilmoqda. Shuningdek, 62 ta klasterlarda quvvati 956,2 ming tonna bo'lgan qayta ishlash korxonalari, 32 ta klasterlarda quvvati 290,5 ming tonna bo'lgan mahsulotni saralash va qadoqlash, 23 ta klasterlarda quvvati 230,5 ming tonnalik mahsulotni quritish hamda 136 ta klasterlarda quvvati 360 ming tonnalik oddiy va muzlatkichli omborxonalar faoliyat yuritmoqda. Shu bilan tashkil qilingan Intensiv bog' va tokzorlar soni 24,5 ming gektar mahalliy, 10,8 ming gektar intensiv bog' va 25,6 ming gektar tokzorlardan tashkil topgan. 2022 yilda klasterlarni rivojlantirishdagi investitsiya loyihalari qiymati 478 mlrd. so'mlik 71 ta loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo'lib, 500 ga yaqin ish o'rinlari yaratildi.

Qolaversa, klasterlar faoliyatini rivojlantirishda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoni bilan tasdiqlangan "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" da ham yangi va foydalanishdan chiqqan 464 ming gektar maydonni o'zlashtirish va klasterlarga ochiq tanlov asosida ajratish. 200 ming gektar paxta va g'alla maydonlarini qisqartirish hamda aholiga ochiq tanlov asosida uzoq muddatli ijaraga berish va eksportbop mahsulotlar yetishtirish hamda meva-sabzavotchilikni rivojlantirish, intensiv bog'lar maydonini 3 baravar va issiqxonalarni 2 baravar ko'paytirib, eksport salohiyatini yana 1 milliard AQSH dollariga oshirish kabi vazifalar belgilandi.

Klaster faoliyatini boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ko'proq meva-sabzavotlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotishda ushbu mahsulotlar ishlab chiqaruvchilari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirishni samarali rag'batlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyati va ularni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish asosan ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

- birinchi yo'nalish – meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarishdan sotishgacha bo'lgan jarayonni mustaqil amalga oshiruvchi va ularni samarali boshqarishni amalga oshiradigan yagona yoki o'zaro bog'langan korxonalar guruhi doirasida meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish tashkil etilgan klasterlarni takomillashtirish;

- ikkinchi yo'nalish – qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga qishloq xo'jaligi ishlarini tashkil etish uchun ekinlar va avanslar beradigan hamda eksport qiluvchilar o'rtasida kafolatlangan shartnomalar asosida kelishilgan narxlarda, ma'lum tamoyillarga asoslangan shartlar asosida mahsulot sotib oladigan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlash korxonalari, qayta ishlovchilar. meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha klaster faoliyatining "urug'lik-ko'chat yetishtirish-yig'ish-saqlash-qayta ishlash-tashish- bozorga yetkazib berish" kabi klaster faoliyatini takomillashtirishdan iborat bo'ladi.

Tadqiqotdan kutilayotgan ilmiy yangiliklar: Ilmiy ishning yakuniy natijasi asosida quyidagi ilmiy yangiliklarga erishildi:

1. Meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyatida boshqaruv tizimini takomillashtirishni zarurligi hamda ulardan samarali foydalanish ko'rsatkichlari nazariy jihatdan asoslangan.

2. Meva-sabzavotchilik klasterlarini boshqarish mexanizmlarini shakllantirishning ikki asosiy yo'nalishlari tahlil etilgan.

3. Respublikamizdagi meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyatida boshqaruv tizimi tahlil etilgan va takomillash bo'yicha takliflar keltirilgan.

4. O'zbekistonda meva-sabzavot eksportining yildan-yilga o'sib borayotganligi ma'lumotlari tahlil qilingan.

Xulosa. Ushbu ilmiy ishni natijalarining amaliy ahamiyati shundaki, undan O'zbekiston Respublikasi meva-sabzavotchilik klasterlarida boshqaruv tizimini tashkil etish va uni

takomillashtirishda, shuningdek boshqaruv tizimini amalga oshiruvchi sub'ektlar faoliyatida, xususan meva-sabzavotchilik klasterlari korxonalarida boshqaruv tizimini tashkil etish va uni boshqarishni takomillashtirishda foydalanishlari mumkin. Shu bilan birga olib borgan tadqiqotlarimiz natijasida meva-sabzavotchilik klasterlarining zamonaviy boshqaruv tuzilmasi ishlab chiqildi va taklif etildi. Tadqiqot natijalaridan, nafaqat meva-sabzavotchilik klasterlarida, boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini boshqarishda amaliy takliflardan ishlab chiqarishni boshqarish jarayonida foydalanishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020y. 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod SH. Mirziyoevning saylovoldi dasturi. T: "O'zbekiston" nashriyoti. 2021. 24-bet.
3. M. Porter Konkurensiya / Maykl E. Porter; per. s angl. – M.: Vilyams, 2006. – 256 s. 10. M. Porter Mejdunarodnaya konkurensiya: Per. s angl. / Pod red. i s predisloviem V.D. Shetinina. -M.: Mejdunarod. otnosheniya, 2005. -859s.
4. Mannopova, M. S. (2022). O'zbekistonda meva-sabzavotchilik yo'nalishidagi klasterlarni rivojlantirish va boshqarishning asosiy vazifalari. *Biznes-ekspert*, 1(6), 48-52.
5. Mannopova, M. S. (2022). O'zbekistonda meva-sabzavotchilik yo'nalishidagi klasterlarni rivojlantirish va boshqarishning asosiy vazifalari. *Biznes-ekspert*, 1(6), 48-52.

UO'K 338.48

MEHMONXONA BIZNESIDA XIZMAT KO'RSATISH SIFATINI OSHIRISH BO'YICHA XORIJIY MAMLAKATLARNING ILG'OR TAJRIBALARINING TAHLILI D.Sh.Mardonova, tayanch doktorant, "Ipak yo'li" xalqaro Turizm va madaniy meros universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada xorijiy davlatlar mehmonxona biznesida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun qo'llaniladigan eng yaxshi tajribalar yoritilgan. Ushbu amaliyotlarga xodimlarni o'qitish, avtomatlashtirish, turli xil korxonalar bilan hamkorlik qilish, mijozlarga a'lo darajada xizmat ko'rsatish kabilar kiradi. Maqolada, shuningdek, ushbu amaliyotlarni mahalliy mehmonxona xizmatlariga moslashtirgan holda, mijozlarga sifatli xizmatlarni taqdim eta olish mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona biznesi, sifat darajasi, xorij mamlakatlari tajribasi, avtomatlashtirish, ilg'or texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассмотрены передовые практики, применяемые для повышения качества обслуживания в гостиничном бизнесе зарубежных стран. Эти методы включают обучение сотрудников, автоматизацию, сотрудничество с различными предприятиями и отличное обслуживание клиентов. В статье также показано, что, адаптировав эти практики к местным гостиничным услугам, можно предоставлять качественные услуги клиентам.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, уровень качества, опыт зарубежных стран, автоматизация, передовые технологии.

Abstract. The article covers the best practices used to improve the quality of service in the hotel business of foreign countries. These practices include employee training, automation, collaboration with various businesses, and excellent customer service. The article also shows that by adapting these practices to local hotel services, it is possible to provide quality services to customers.

Key words: hotel business, quality level, experience of foreign countries, automation, advanced technologies

Mehmonxona biznesi tobora rivojlanib borayotgan sohalardan biri bo'lgan turizm sohasining ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi. Buni turizm va mehmonxona biznesining mamlakat iqtisodiyoti rivojiga qo'shadigan ulushidan ham ko'rish mumkin. 2021-yil boshidan turizm eksporti hajmi 926 million dollar bo'ldi (2019-yil davomida 951 million dollar bo'lgan). Yurtimizga kelgan mehmonlarning sayohati o'rtacha 4-5 kungacha, sarflagan mablag'i 305 dollargacha ko'paydi (bu

2019 yilda o'rtacha 3 kunni tashkil etib, ular 195 dollar sarflagan). Ichki sayohat qiluvchilar soni ham, o'tgan yilga nisbatan 3,5 barobar o'sib, 7,5 million nafarni tashkil qildi.

Bu sohaga nafaqat yurtimizda balki dunyo hamjamiyatida ham juda katta e'tibor qaratilmoqda. Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda mehmonxona biznesida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bo'yicha ilg'or tajribalar joriy qilingan bo'lib, ushbu tajribalardan boshqa mamlakatlarda ham mehmonxona xizmati sifatini oshirish maqsadida foydalanishlari mumkin.

Mehmonxonalar, servis sifatining shakllanishi, xizmatlar sifati, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik, raqobat shakllanishining ilmiy metodologik jihatlari xorijlik olimlar, jumladan, J.M.Keyns, M.Porter, Y.A.Shumpeter, K.X.Xaksever, B.R.Render, R.S.Rassel, R.G.Merdik va boshqa olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishining ilmiy-metodologik jihatlari xorijlik olimlar, jumladan: J.A.Romanov, O.P.Yefimova, G.A.Avanesova, T.D.Burmenko, V.K.Romanovich, S.N.Korobkova, V.I.Kravchenko va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Vatanimiz olimlaridan mazkur muammolarni o'rganishga M.Q. Pardayev, M.E. Po'latov, M.M.Muxammedov, D.R.Zaynalov, Q.J.Mirzayev, B.Sh.Safarov, B.A.Adukarimov, D.X.Asanova, A.A.Eshtayev, J.I.Isroilov, M.T.Alieva va boshqalarning ilmiy ishlari bag'ishlangan.

Mavzu doirasida muammolarni tahlil qilish, ilmiy asoslangan va ishonchli xulosa hamda tavsiyalarni ishlab chiqish maqsadida qiyosiy tahlil qilish, xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalangan holda mehmonxona xizmatlari sifatini yanada yaxshilash maqsadida to'plangan ma'lumotlar asosida qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi.

Mamlakatimiz mehmonxonalari va xostellari viloyatlar kesimida tahlil qilinganda, Buxoro, Samarqand hamda Toshkent shaharlari mehmonxonalari soni bo'yicha boshqa viloyat mehmonxonalari soni bilan taqqoslanganda yuqori ko'rsatkichlarni ifodalamoqda. Mehmonxonalarning umumiy soni esa, 959 tani, mehmon uylari soni esa 519 tani ko'rsatmoqda. (1-jadval).

1-jadval

Mehmonxonalar va mehmon uylari (01.10.2022)

T/r	Viloyatlar	Mehmonxonalar	Xostellar
1	Andijon	20	14
2	Buxoro	171	69
3	Jizzax	28	13
4	Qashqadaryo	36	28
5	Qoraqal.Respub.	27	20
6	Navoiy	29	29
7	Namangan	26	8
8	Samarqand	126	44
9	Sirdaryo	13	14
10	Surxondaryo	42	9
11	Tosh.viloyati	39	45
12	Tosh.shahri	300	181
13	Farg'ona	43	24
14	Xorazm	59	21
	Jami	959	519

1-diagrammada dunyoning eng yirik mehmonxonalari va ulardagi nomerlar soni batafsil keltirilgan. Bundan ko'rish mumkinki, AQSh, Malayziya va bir qator davlatlarda mehmonxona biznesi andoza oladigan darajada yuksak cho'qqilarga erishgan.

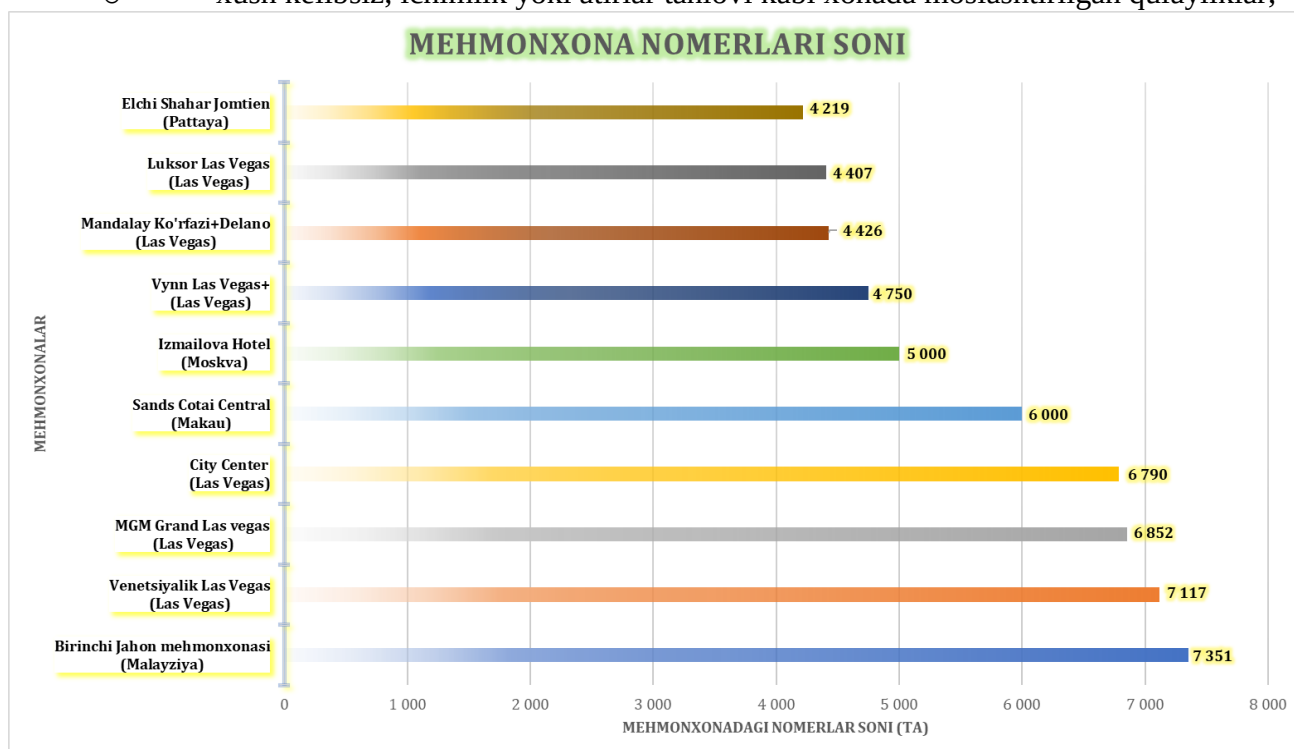
Amerika Qo'shma Shtatlari turizm va mehmonxona biznesi eng yaxshi rivojlangan davlatlar ichida 3-o'rinda bo'lsada (yiliga 77 mln atrofida turistlar tashrif buyuradi), lekin bu sohada daromad olish bo'yicha dunyoda 1-o'rinda turadi (225-230 mlrd dollar atrofida). AQShda millionlab xorijiy va mahalliy turistlarga xizmat ko'rsatish uchun yetarli mehmonxonalar mavjud bo'lib ularda ko'rsatiladigan xizmatlar sifati ham a'lo darajada hisoblanadi. AQShning eng mashhur mehmonxonalari: Hilton, Marriot, Sheraton, Hyatt, Holiday Inn mehmonxonalaridir. Amerikadagi ushbu mehmonxonalarga sayyohlarni jalb qiladigan xizmatlarga quyidagilar kiradi:

- yuqori sifatli turar joy va qulayliklar;
- mijozlarga malakali kadrlar xizmat ko'rsatishi va ularning mehmondo'stlik san'ati;

- tez-tez sayohat qiluvchilar uchun sodiqlik mukofotlari dasturlari xizmati;
- turli xil uchrashuvlar va tadbirlar uchun maxsus jihozlangan xonalar xizmati;
- saytda yaxshi ovqatlanish va yuqori darajadagi restoranlardan foydalanish xizmati;
- spa va fitnes xizmati.

Ispaniya davlati turizm va mehmonxona biznesining rivojlanish darajasiga ko'ra dunyoda 2-o'rinda turuvchi davlatdir. Ispaniya davlati YaIM ning 11% aynan turizm sohasiga to'g'ri kelmoqda (yiliga 81,8 mln atrofida turist qabul qiladi). O'zining Mandarin Sharqiy Barselona, Serras mehmonxonasi, V Barselona, Ritz-Karlton, Abama kabi mehmonxonalari bilan xalqaro va mahalliy turistlarni ehtiyojlarini qondirib kelmoqda. Ushbu mehmonxonalarda quyidagi xizmatlar a'lo darajada mijozlarga taqdim etiladi:

- mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish va mehmondo'stlik, shu jumladan har bir mehmonga shaxsiy e'tiborni qaratishadi;
- mehmonxona tarkibiga kiruvchi yuqori darajadagi qulayliklar, jumladan, kurortlar, fitnes inshootlari, suzish havzalari va xalqaro taomlarni namoyish qiluvchi restoranlar xizmati;
- ajoyib manzaralar, ayniqsa mehmonxona nomeriga taklif etiladigan bar va restoranlar xizmati diqqatga sazovordir;
- zamonaviy va nafis dizayndagi hashamatli va keng xonalar;
- mehmonxona xizmatlarini taqdim etuvchi xodimlarning xorijiy tillarni mukammal bilishi natijasida eng yaxshi tavsiyalar va maslahatlarni taqdim etishi va bron qilish va tashishda yordam berish xizmatlarini ham qamrab olishi;
- mehmonxonada mehmonlarda yaxshi taassurot qoldirish uchun eksklyuziv tadbirlar va madaniy tomoshalar ko'rgazmasi kabi xizmatlar;
- xush kelibsiz, ichimlik yoki atirlar tanlovi kabi xonada moslashtirilgan qulayliklar;

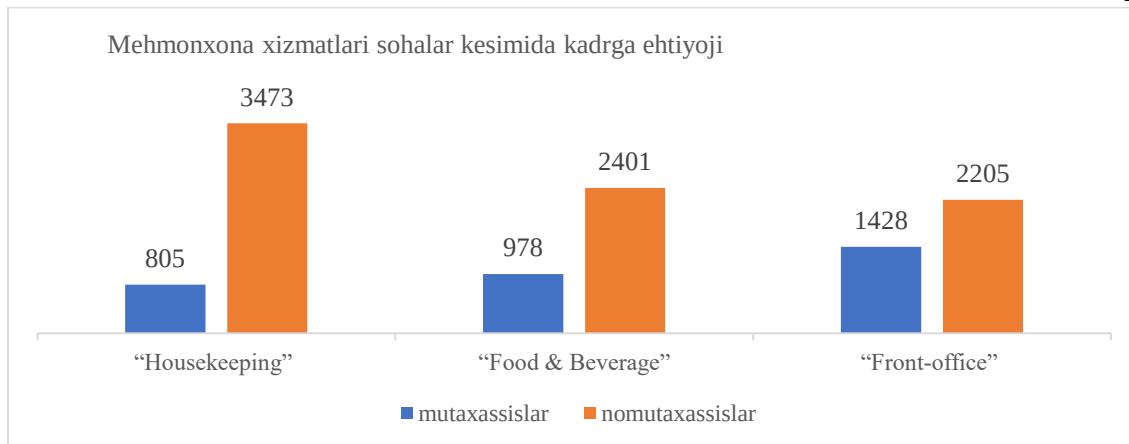
1-Diagramma

Fransiya davlati ham turizm va mehmonxona biznesida dunyoda yetakchi o'rinni egallab kelmoqda. (yiliga 87,1 mln turistni qabul qiladi). Fransiya davlati tashrif buyurgan sayyohlarga mehmonxona xizmatlarining eng oliy toifadagi turlarini taqdim etishadi. Jumladan:

- mehmonlarning barcha ehtiyojlarini qondirish uchun oliy malakali xodimlar bilan mijozlarga xizmat ko'rsatish;
- zamonaviy va yuqori texnologiyali qulayliklar, jumladan, aqlli xona xizmatlari va xona ichidagi ko'ngilochar tizimlar;
- maksimal qulaylik uchun hashamatli choyshablar va yuqori sifatli matras variantlari;

- turli xil ovqatlanish ehtiyojlari qondirish uchun keng imkoniyatlarga ega bo'lgan bepul nonushta xizmati;
- noyob va innovatsion tajribalarni o'zida aks ettiruvchi mavzuli xonalar, immersiv san'at inshootlari yoki qalqib chiquvchi barlar.

2-jadval

Xorijiy davlatlarning mehmonxonalarida ko'rsatiladigan ilg'or tajribalarini tahlil qiladigan bo'lsak, bizda mavjud kamchiliklardan biri bu sohada malakali kadrlarning yetishmaslidir. Mehmonxonalarda faoliyat yuritayotgan mutaxassislar kesimida tahlil qilinganida, "Housekeeping" - mutaxassislar 805 nafar, nomutaxassislar 3473 nafar, "Food & Beverage"-mutaxassislar 978 nafar, nomutaxassislar 2401 nafar, "Front-office" - mutaxassislar 1428 nafar, nomutaxassislar 2205 nafarni tashkil qiladi.(2-jadval)

Xulosa va takliflar. Mehmonxona biznesida xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalarini tahlil qilgan holda ushbu takliflarni kiritdik:

- mehmonxonalarning xizmat ko'rsatish sifatini oshirish uchun malakali kadrlar tayyorlash.
- yana bir eng yaxshi amaliyot - texnologiyadan foydalanishdir. Mehmonxona sanoati butun dunyo bo'ylab texnologiyani sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlovchi vosita sifatida qabul qilmoqda.
- boshqa korxonalar bilan hamkorlik qilish. Misol uchun, restoranlar, turoperatorlar va transport kompaniyalari mijozlarning belgilangan manzildagi ehtiyojlarini to'liq hal qilishda ideal hamkorlardir.
- mehmonxona xizmatlari sifat va gigiena standartlari asosida sertifikatlanishini talab qiluvchi me'yoriy-huquqiy bazalar ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi "Turizm To'g'risida"gi Qonuni, № O'RQ-549-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-iyuldagi "O'zbekiston Respublikasiga xorijiy fuqarolarning kirishi tartibini optimallashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3836-son qarori.
4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Пер. сангл. проф. Н.Н.Любимова, под. ред. д.э.н., проф. Л.П.Куракова. – М.: МИЭМП, 2010; Портер М.Э. Конкуренция / пер. с англ. – М.: Изд. Дом «Вильямс», 2005. – 808 с.; Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия [Текст]/ Й. Шумпетер: пер. с англ. предисл. В.С. Автономова. –М.: ЭКСМО, 2007. – 864 с.;
5. Романов Ж.А. Сервисная деятельность М: Дашкови К. 2006. – С.399; Ефимова О.П. Экономика общественного питания. Минск. Новое знание. 2008; Аванесова Г.А Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство менеджмент (учеб – пасатия). М – Аспект – Пресс. 2005. – 63 с.; Бурменко Т. Д. Сфера услуг: экономика: учебное пособие / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т. А. Туренко; под ред. Т.Д. Бурменко. - М.: КНОРУС, 2007. – С. 661; Романович В.К. Сервисная деятельность: учеб. пос.: под общ. ред В.К.Романович. / С.Н.Коробкова, В.И.Кравченко, С.В.Орлов, И.П.Павлова – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 156 с.
6. Пардаев М.К., Исроилов Ж.И., Гаппаров А.К. Хизмат кўрсатиш соҳасида иқтисодий таҳлилни такомиллаштириш муаммолари. Рисола. Самарқанд. «Зарафшон», 2009. - 66 б.- 4,1 б.т.; Пўлатов М.Э., Мирзаев Қ.Ж., Султонов Ш.А., Шавкиев Э. Глобал иқтисодий ривожланиш (туризм иқтисодиёти). Ўқув қўлланма.Т.: Фан ва технология, 2018. – 296 б.;

7. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi, Turizm va madaniy meros vazirining o'rinbosari – B.Shahriyovning nutqi. Invest@uzbektourism.uz www.uzbektourism.uz
8. Дегтярева Н.М., Пипко Е.Г. Управление качеством в условиях конкуренции. – Тольятти: ПТИС, 1999.- С. Макконнелл К.Р, Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 Т.: Пер. С англ. Т. 2. – Таллин, 1993, стр.398.
9. Пардаев М.К., Очилов И.С. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари. Монография, Т.: “Иқтисод молия”, 2011. 11 б.
10. проф. Л.П.Куракова. – М.: МИЭМП, 2010; Портер М.Э. Конкуренция / пер. с англ. – М.: Изд. Дом «Вильямс», 2005. – 808 с.; Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и
11. Демократия [Текст]/ Й. Шумпетер: пер. с англ. предисл. В.С. Автономова. – М.: ЭКСМО, 2007.–864 с.;
12. World Tourism organisation. Info@unwto.org

UDC 338.462:330.34

DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF BUSINESS STRATEGY OF SERVICE ENTERPRISES

M.D.Murotjonova, student, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh

Annotatsiya. Aholining turmush sharoitini yaxshilash, moddiy va maishiy farovonligini oshirish jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu, o'z navbatida, aholiga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, madaniyatini yuksaltirish, xizmat turlarini ko'paytirish va tashkil etish, qishloq joylarda xizmat ko'rsatish korxona va muassasalarini aholi uchun qulay, aholi ehtiyojlarini qondiradigan tarzda joylashtirishga xizmat qilmoqda. xizmat ko'rsatishning asosiy turlari bo'yicha aholi. shakllanishi va talabini, ya'ni aholiga ijtimoiy-maishiy xizmat ko'rsatish masalalarining butun majmuasiga yangicha yondashuv va usullarni chuqurroq o'rganishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: xizmatlar bozori, xizmat ko'rsatish iqtisodiyoti, xizmat ko'rsatish sohasi, omillar, korxona, xizmatlar tasnifi, xizmatlar ko'rsatish jarayoni, iste'molchilar, iste'molchi tariflari, iste'mol bozori infratuzilmasi.

Аннотация. Улучшение условий жизни населения, повышение его материального и бытового благосостояния является одним из приоритетных направлений развития общества. Это, в свою очередь, повышает качество обслуживания населения, повышает его культуру, расширяет и организует виды обслуживания, размещает сервисные предприятия и учреждения в сельской местности удобным для населения способом, отвечает потребностям населения. населения по основным видам услуг. требует более глубокого изучения формирования и спроса, то есть новых подходов и методов по всей совокупности вопросов оказания социально-бытовых услуг населению.

Ключевые слова: рынок услуг, сервисная экономика, сфера услуг, факторы, предприятие, классификация услуг, процесс оказания услуг, потребители. потребительские тарифы, инфраструктура потребительского рынка.

Abstract. Improving the living conditions of the population, increasing their material and household well-being is one of the priority directions of the development of the society. This, in turn, improves the quality of service to the population, increases its culture, increases and organizes the types of services, places service enterprises and institutions in rural areas in a way that is convenient for the population, and meets the needs of the population in terms of the main types of services. requires a deeper study of the formation and demand, that is, new approaches and methods for the entire set of issues of providing social and household services to the population.

Key words: service market, service economy, service sector, factors, enterprise, classification of services, service delivery process, consumers. consumer tariffs, consumer market infrastructure.

In the service market, the influence of the variable demand, production method and the principle of feedback on product sales will increase. This situation is characterized, firstly, by the dynamics of demand for services due to the development of social needs and changes in the ability of consumers to pay, and secondly, by the special importance of demand satisfaction indicators. Such descriptions appear as the resulting description of the desired socio-economic activity. This situation and the

nature of non-maintenance of services make it necessary to define the demand for services more clearly.

One of the main principles of service marketing of a service enterprise is the principle of consideration of external influences. Social activity is often characterized by the influence of individuals who do not participate in transactions. Such persons make up the majority of society members. In this case, the external influence can sufficiently change the existing social conditions, and in some cases. It also affects the course of ecological and economic processes. It is very important to follow this principle when there is a risk of negative external effects (for example, a violation of the ecological balance, an imbalance between the character of the population's information and the need for specialists, etc.).

The term "services" covers a wide range of fields and performs a variety of functions for consumers. However, the Services may not involve the sale of a specific product at all or in part. Services can be broadly divided into types that are provided to certain individuals or provided to various businesses and institutions. Despite their wide scope and diversity, there is no universally accepted systematization of these areas. Since the sources of competition are very diverse, the process of achieving national competitive advantage in service industries, as well as in the finished goods industry, can be understood by the example of one or another specific industry.

The definition of the service industry is not very clear, and therefore misunderstandings often increase over time. For example, if goods are repaired by a manufacturing firm, hired workers are considered workers in the production sector, and therefore the costs of repairs are not counted in national income accounting systems. However, if these repairs are performed by a contract repair company, both the workers and their income fall into the service sector. The growth of the service sector is partly the result of such anomalies in the national accounts.

In order to understand the place of the service sector in the economy and to reveal the nature of the causes of the uncertainties mentioned above, it is necessary to understand the place of these sectors in the activity of firms and in the functioning of the household. In this process, the value chain is a means of knowledge. Buyers in the form of firms or institutions (hospitals, schools) use the value chain equally with the firms that sell their services to them. Households also have value chains because they perform discrete activities on a more or less regular basis. Household activities are diverse, but many similarities can be observed in the use of value chains by firms.

Most of the services are used at home. Simple examples of this are cooking, looking after the car, relaxing, entertaining. The household or firm must perform the service functions themselves or hire another party for this work. For example, a car owner can change the car oil himself or use a car service. The same applies to childcare, filling out tax returns, hairdressing services and transportation. The list of services provided to companies and households is growing. There are three main reasons that accelerate their growth: the further increase in demand for services and the fact that many of them are more diverse and dissimilar; transformation of previously performed services at the enterprise, special services provided by hired employees; privatization of public services.

There are two opposing trends in the services sector; previously separate services are becoming a component of goods or are related to it. For example, as a result of the product's ability to self-diagnose its defects, repair work can be performed without calling a technician, or a special analytical technique can be programmed as an application to a cassette. Therefore, there is no need to hire a separate consultant.

The service sector occupies a priority place in the economy of developed and developing countries and countries transitioning to a market economy. Lack of qualified marketers-experts in the field of services and service enterprises is often compensated by the intuition and risk-taking of entrepreneurs. This situation is far from economic efficiency and scientific-practical expediency.

Based on the above points, it can be noted that in practice, little attention is paid to the marketing of services, and this situation has a negative impact on business practices. The experience of developed countries shows that the demand for services begins to grow as a result of the complexity of production and the saturation of the market with goods. The weaker the society is economically, the more its economic activity is limited to the production of commoditized wealth. The higher the

economic level and the higher the industrial base and labor productivity, the more complicated the economic activity of the society. As a result, the structure of the economy will change and the importance of labor activities directed at the production of services will increase.

Over the years, the number of people working in the service sector has grown for a number of reasons. Among these reasons, as a result of improvements in production, many goods can be produced with less labor. This situation freed many workers from the manufacturing sector and caused them to move into various service sectors.

The main factors for the growth of market services are served by the increase in consumer demand and the provision of preferential loans, exemption from income (profit) tax and the single tax payment, as well as other tax benefits for micro-enterprises and small enterprises. promotion of small business development in the field of display. Most of the new jobs created in the city every year fall into the service sector. At the moment, there is a lag in some modern services that create infrastructural conditions and help the development of real sector enterprises of our country. In their total volume, the share of computer programming services is 0.1%, repair and maintenance of technological equipment and machinery - 0.04%. Leasing, insurance and other types of financial services related to practice are not sufficiently developed.

Many problems in the service sector are explained by:

- low level of solvency of the population for groups of expensive services;
- increase in consumer tariffs for specific types of services (residential and communal services, transport services);
- underdevelopment of consumer market infrastructure;
- the shift of the composition of the population's expenses towards the first necessary goods;
- increased stratification of the population by the level and payment of the services consumed by the family, based on the financial income of the family.
- lack of quality and quantity of qualified personnel needs of enterprises. The rapid growth of the urban service sector has led to the entry of qualified employees who do not have sufficient knowledge and are not of the same type.

Based on the development of the service sector in the city, the main task of strengthening the role of the service sector in the city's economy is to fully satisfy the needs of enterprises and residents for the use of services within the territorial framework, the high quality of the services provided and a wide choice for consumers. must be provided. Conducting exhibitions, fairs, festivals that promote advanced technologies, modern forms of service to the population and promote them to the city services market, and at the same time create a positive image of employees employed in the service sector. In the future, Uzbekistan, located in the center of the Central Asian region, will use its potential as a tourism center for the development of a wide range of services that meet international standards, travel operators, transit-logistics centers and cargo and freight transportation on mutually beneficial terms, and a customer service center. can be successful as It serves to expand the transport services and the access of the national tourism industry to foreign markets.

Foreign economists propose to classify the structural structure of the service sector in terms of its network characteristics and development. In my opinion, it is appropriate to classify this field from an organizational and economic point of view.

The effect of improving the collection, processing and delivery of information on service provision is manifested in the reduction of transaction costs, the improvement of the efficiency of service provision, the improvement of material and technical supply, and the acceleration of the circulation of financial resources. Therefore, at present, it is important to create a database of information resources about service industry networks, to organize their basic set, and it is considered the main source in researching directions for the development of the industry. Measures for the development of the service sector will ensure the revival of the economic activity of small business entities in the service sector, which will have a positive effect on the employment and income of the population of our country. As a result of the implementation of the above-mentioned priorities, the volume of services will increase and employment will be ensured. In the total volume of services, the

share of modern types such as communication, information, computer programming, transport, services in the financial sector will increase.

In conclusion, it can be noted that one of the important conceptual directions in the development of the service sector is the problem of providing qualified personnel in the service sector, the following are the main strategic tasks in its solution:

- ensuring the socio-economic stability of labor communities;
- continuous improvement of professional skills and abilities of employees;
- ensuring innovative development of human capital.

The first strategic task envisages the expansion of the range of services at a relatively high rate and strict quality control, providing necessary social guarantees and socio-economic stability to employees working in service enterprises. In this case, the guaranteed salary ensures the reproduction of the labor force, it is assumed that their personal and social needs will be more fully satisfied. The second strategic task envisages attracting to work masters of cosmetology, folk medicine, psychology classes with high practical skills, good specialists working in the field of design and creating conditions for the formation and development of professional skills of workers. In this direction, the main attention is paid to the professional orientation of personnel, their selection, training and retraining of personnel. The third strategic task is the formation of employees with intellectual potential and the introduction of innovation, which is the provision of competitive extended services in line with world standards.

REFERENCES:

1. Development of services in the Republic of Uzbekistan by types of economic activities Ministers of the Republic of Uzbekistan "Service Sector Development Program" approved by the decision No. 55 of February 26, 2016 "On the Service Sector Development Program in 2016-2020".
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Private Enterprises". December 11, 2003 (with changes and additions).
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On guarantees of freedom of business activity". May 25, 2000 (with changes and additions).

UDC 339.924

DIFFERENTIATION AND INTEGRATION OF MANAGEMENT

M.D.Murotjonova, student, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqolada menejment nazariyasidagi ichki va inframenejment tushunchalari, boshqaruvning aniqligi, "boshqaruvda buxgalteriya hisobi" va "boshqaruv" tushunchalari o'rtasidagi farq, boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlaridan biri infratuzilmalarning kombinatsiyasi bo'lishi mumkin. va ichki boshqaruv, infra va ichki boshqaruv, mikro va makro asosiy vazifalari. Atrof-muhitning asosiy omillari, ichki va infra-boshqaruvning uyg'unligi, o'zgarish tendentsiyalarini boshqarish tizimining rivojlanish bosqichlari batafsil tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: boshqaruvning aniqligi, jarayon, boshqaruv, menejer, ustuvorlik, inframenejment va ichki boshqaruv, kombinatsiya, strategiya, trend, metodologiya, boshqaruv jarayoni, mikro va makro muhit.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия интра и инфраменеджмента в теории управления, точность управления, разница между понятиями "учет в управлении" и "управление", одной из уникальных особенностей менеджмента может быть сочетание инфра и внутриуправление, и основные задачи инфра и внутриуправления, микро и макро. Подробно описаны основные факторы внешней среды, сочетание интра- менеджмента и инфра-менеджмента, этапы развития системы управления, тенденции изменений.

Ключевые слова: точность управления, процесс, управление, менеджер, приоритет, инфраменеджмент и интраменеджмент, сочетание, стратегия, тенденция, методология, процесс управления, микро-сред и макросреда.

Abstract. In this article, the concepts of intra and infra-management in the theory of management, management precision, the difference between the concepts of "accounting in management" and "management", one of the unique features of management can be a combination of infra and intra-management, and the main tasks of infra and intra-management, micro and macro.

The main factors of the environment, the combination of intra and infra-management, the stages of development of the management system of change trends are described in detail.

Key words: management accuracy, process, management, manager, priority, inframanagement and intramanagement, combination, strategy, trend, methodology, management process, micro and macro environment.

The joint activity of a person is based on the division of labor. In order to coordinate management activities, the task of combining its activities is the main task of integration. Integration, in a broad sense, is the process of uniting disparate things.

Integration (from the Latin *integratio* – “to add”) is the process of incorporating parts into something. Integration is a form of coordination, which is not the accumulation of results in one place, but the creation of a system of complementarity, a certain degree of interchange, mutual responsibility, combining and bringing together separate functions. Integration of activities is done through management.

Management is based on process integration. The main question in the development and improvement of management is how to combine the processes of differentiation (differentiation) and integration? Analytical trends show that there is no stable balance in management, which depends on many factors. One of the most important trends in the development of management, from the beginning of its emergence to the present day, is the radical differentiation of management functions, powers, roles, methods, responsibilities, etc. These actions are necessary for the equal distribution of work, increasing the activity of specialists, ensuring the rhythm of work, and improving professionalism in management. As a result, the differentiation of management activities leads to an increase in its productivity and efficiency. But any stratification that has an objective need for management development requires integration, that is, it combines various departments, separate elements and types of management activities. At the same time, the higher the level of management differentiation, the more complex and difficult its integration.

Classification of management functions Studying the essence, classification and content of management functions is necessary to regulate the entire process of management, because, as noted above, the content of management is manifested in its functions as a process. Management is the process of implementation of basic (general) functions such as planning, organization, motivation and control, necessary for the formation of organizational goals and their achievement. To indicate two important aspects of management, firstly, the management system of any organization, no matter how many levels it consists of, is conditionally divided into three levels: top level, middle and lower management level. The division into these stages will depend on the scope of management and the special division of labor. According to sociologist T. Parsons, “leaders at the lower level, that is, at the technical level, are mainly always engaged in daily operations and activities, ensuring continuity in production or service provision”.

The higher the level of management differentiation and the more complex the integration, the higher the integration coefficient. In some cases, there may be a conflict between the trends of management differentiation and integration. This conflict manifests itself in limiting the processes of integration and differentiation.

In addition, in some cases, the process of differentiation is not possible, because it can lead to the destruction of the management system. The processes of differentiation and integration of management are its continuation with specialization and, as a result, improvement of skills. Management integration, like its differentiation, is determined by the following group of factors:

1. The purpose and mission of management, which unites people in the system of general management activities. The team goal is the most important integrating factor of the activity. A goal is a general desire to achieve a state, final results, position.

2. Management methodology and its organization.

One of the main characteristics of management is its methodology, which reflects the compatibility of the means and methods of achieving the goal. In management activities, there are always opportunities to choose the means and methods of influence, take into account important

factors, whether they are limitations or priorities, and evaluate the reality. All this cannot affect the integration of management. But the methodology is closely related to the organization of management, that is, it is a fixed procedure for solving problems. The relationship between methodology and management organization is manifested in the technology of problem solving, the technology of making and implementing management decisions.

3. Management strategy and tactics.

The main functions of management include the need for strategy and tactics. An organization with its own mission describes a combination of management strategy and tactics, in which careful planning associated with effective control and successful motivation, in turn, is an important integrative factor.

4. Combination of formal and informal management.

This combination is also one of the objective characteristics of management. A successful, clear, effective combination of formal and informal management has great potential in integration. Consideration and assessment of these factors of management integration are reflected in its descriptions.

5. The level of differentiation of management according to the requirements of effective management and the possibilities of specialization of its separate functions.

It is expressed by the characteristics of the management system - structure, levels, number of contacts, centralization (distribution of powers), etc. Speaking about the differentiation of human activity, there are certain limits of differentiation. The optimal limit of differentiation can be determined. As criteria of optimality, physiological factors, organizational capabilities, labor productivity and efficiency, possibilities and conditions of specialization, integration requirements and limitations are considered.

6. The composition of values, more precisely, harmony, expediency, the commonality of different individuals forming a system of joint activity. Values determine ways and means of achieving goals. It is difficult to achieve the integration of activities and management processes with conflicting values. Values are one of the main factors of the management mechanism.

7. A competent system is also of great importance in management integration. Incompetent management divides people's activities into various forms, which create unexpected and sometimes artificial problems in management activities. Such management is a "blind" management that cannot bring people together and ensure that the goal and the means to achieve it match.

8. The intermediate result of the joint activity or the step-by-step results in the process of achieving the goal is also a unifying factor. It reflects the reality and benefits of union. The result of management has an integrative value, because it ensures the consistency of activities, with the integration of these activities, a common result can be achieved. As a result, integration opportunities are determined. Regardless of the integration of management, if it does not lead to a real result and exists on its own, then sooner or later the system of collective labor will break down. As a result of this, the enterprise comes to a state of crisis, self-revenues decrease, products are not sold, wages are reduced, etc. At the same time, interest in productive work decreases, discipline breaks down, and the quality of products or services decreases.

9. Describes the integration of management and its type.

For example, project management with the greatest potential for integration includes types of strategic management and motivational management.

10. It reflects the integration of management and its style, which describes the unique characteristics of the manager and the characteristics of the group of people being managed. There are very successful individuals, but they are very unsuccessful in creating, building, shaping. This affects all their activities and creates a certain management style.

In the conditions of diversification of the economy, free competition and improvement of the population's well-being, management activities are important in the effective organization of management activities in modern enterprises. Further development and improvement of the economy of our country requires ensuring economic and social development. In order to solve these tasks, our country needs to effectively use its natural resources, mineral resources, science and technology, and

human resources. Because the nation, which is the highest wealth of the society, contains the powerful potential. Unveiling this potential is a very powerful factor in the development and progress of our society. In the current period of economic reforms in the republic, attention is being paid to the rational use of production factors. Among such factors, it is important to use the abilities embodied in a person and through it to develop management systems in enterprises and organizations.

REFERENCES:

1. Yoldoshev N.Q., Mirsaidova Sh.A., Goldman Y.D. "Innovative management". Textbook. - T.; 2011.
2. Ishmukhamedov A.E., and others. Basics of market economy and business: Textbook -T.: TDIU, 2004. -160 p.
3. Ishmukhamedov A.E., Askarova M.T. National economy of Uzbekistan: Study guide. - T.: Writers' Union of Uzbekistan Literary Fund publishing house, 2004. – 256 p.
4. Makhmudov E.H. Enterprise economy. -T: Union of Writers of Uzbekistan. Literary Fund, 2004.

UDC 332.01

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF THE SERVICE SECTOR AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THIS SECTOR

M.D.Murotjonova, student, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh

Annotatsiya. *Iqtisodiyotni o'zgartirish sharoitida xizmat ko'rsatish sohasi sanoat ishlab chiqarishiga qaraganda iqtisodiy jihatdan samaraliroqdir, chunki xizmat ko'rsatish sohasida dastlabki faoliyatni amalga oshirish kamroq mablag' talab qiladi va kapitalning aylanish tezligi ancha yuqori. Hozirgi vaqtda iqtisodiyotni o'zgartirish sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarini uzluksiz va barqaror rivojlantirish va xizmat ko'rsatish intensivligini ta'minlashda samaradorlikni oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish ayniqsa dolzarb masala hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, mazmuni va mohiyati, tarmoqda amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar, tasniflash mezonlari bo'yicha xizmatlar turlari va xususiyatlari, shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasini samarali rivojlantirishning xususiyatlari va tamoyillari maqolada ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *xizmat ko'rsatish iqtisodiyoti, xizmat ko'rsatish sohasi, omillar, korxona, xizmatlar tasnifi, xizmat ko'rsatish jarayoni, iste'molchilar.*

Аннотация. *В трансформации экономики сфера услуг экономически более эффективна, чем промышленное производство, поскольку для осуществления первоначальных видов деятельности в сфере услуг требуется меньше средств, а скорость оборачиваемости капитала значительно выше. В настоящее время в условиях трансформации экономики особо актуальным вопросом является совершенствование социально-экономического механизма повышения эффективности непрерывного и стабильного развития предприятий сферы услуг и обеспечения сервисоемкости. Социально-экономическое значение, содержание и сущность развития сферы услуг, осуществляемых в отрасли структурных преобразований, виды и характеристики услуг по классификационным признакам, а также особенности и принципы эффективного развития сферы услуг рассматриваются в статье.*

Ключевые слова: *сервисная экономика, сфера услуг, факторы, предприятие, классификация услуг, процесс оказания услуг, потребители.*

Abstract. *In the conditions of the transformation of the economy, the service sector is economically more efficient than industrial production, because the implementation of initial activities in the service sector requires less funds, and the turnover rate of capital is much higher. Currently, in the conditions of the transformation of the economy, the improvement of the socio-economic mechanism of increasing efficiency in the continuous and stable development of service enterprises and the provision of service intensity is a particularly urgent issue. The socio-economic significance, content, and essence of the development of the service sector, structural transformations implemented in the industry, types, and characteristics of services according to classification criteria, as well as the features and principles of effective development of the service sector are examined in the article.*

Key words: *service economy, service sector, factors, enterprise, classification of services, service delivery process, consumers.*

In fact, the lack of automatic management of economic and social processes requires the direct intervention of the state in the conditions of the market economy. In particular, if there is no state intervention, a number of problems arise in socially equal distribution of profits, in guaranteeing the right to social work, in protecting the environment, and in supporting the unprotected class of the population. Creating a legal framework for the regulation of the service sector based on private entrepreneurship as a separate sector, the legal order of the subjects of the sector, sustainable development of the service sector based on state participation, and ensuring social protection and social guarantee of the subjects of the service sector by the state, in the subjects of service provision by the state protection of the environment of honest competition, effective management of monetary policy in service provision, as well as modernization, diversification, depreciation and investment policies take an important place.

In order to further improve the state regulation of the service sector in our country, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted the decision No. 55 on February 26, 2016 “On the program for the development of the service sector in 2016-2020” and Fundamental improvement of our national economy on the basis of the priorities defined in the decree No. PF-4947 “On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan” approved by President Shavkat Mirziyoyev on February 7, and strengthening the importance of the service sector in it measures are being implemented.

Today, the state of the service sector in our country, in particular, the fact that effective work has been carried out in its regulation, has a number of results. In this regard, as the President of our country, Shavkat Mirziyoyev, noted, almost half of the GDP growth in 2018 was contributed by the service sector, and the fact that more than 4 million of the total employed population in this sector is of particular note. The fact that such indicators have been achieved in such a short period of time in a field that was neglected only yesterday indicates that a very large organizational program is being implemented in our country for the development of this field and that it is regulated by the state.

In recent years, a lot of effort and investment has been mobilized in the service sector in the republic. Today, banking, insurance, leasing, consulting and other types of financial services are developing at a steady pace, and all of them mainly serve the development of the private sector and small business. More than 153,000 small business entities operate in the service sector, and as of January 1, 2019, this is 72.2% of the total number of service sector enterprises. Within the framework of the program of more intensive development of the service sector in rural areas, more than 20,260 projects have been implemented in the last three years, the volume of services provided is 1.8 times, the volume of services per person in the village is 1, increased by 6 times. One of the important achievements in the service sector is the creation of necessary conditions for the creation of additional jobs. It is worth noting separately that due to the state regulation of the service sector and the great attention paid to this sector, this sector has been experiencing a high growth trend for several years. In this regard, the measures taken in our country, the opportunities and privileges given to them will ensure the more rapid development of this industry in the future, and will inevitably lead to an increase in the quality of services and the formation of its status at the level of international standards. One of the current and near-future priority tasks of the development of the economy of our country is the development of the service sector based on private entrepreneurship. Due to the special attention given to this field, a number of state programs have been developed over the last few years and their implementation has been closely monitored. As a result, the rate of growth of the service sector continued rapidly in the following years.

Personal responsibility for the implementation of the target parameters of the development program of the service sector in the specified terms in the above-mentioned Cabinet of Ministers and in the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan in terms of quality and in the right amount lies with the heads of the relevant state and economic management agencies, enterprises and organizations. is of particular importance. Also, on the basis of this decision and other relevant regulatory documents, regional programs for the development of the service sector by cities, districts and types of services, as well as measures or maps for the implementation of regional programs for

the development of the service sector have been developed, they are being implemented step by step. With the development of the service sector in these programs, opportunities will be created to solve the employment problem, to provide employment to women and rural youth, to significantly increase the income of the family, and to improve the well-being of the population of the entire country. First, it serves to increase the net income of the family by providing employment to the population, and secondly, by meeting the demand for services in the market of our country, it leads to an increase in the standard and quality of life of the population. It is known from practice that the service sector is the most important resource and factor in the sustainable development of economic sectors. The world experience shows that today this sector takes a leading place in the formation of the gross domestic product, ensuring the employment of the population, and improving the well-being of people. For information, the volume of paid services in our country increased by 8.4% in 2018.

More than a third of the new jobs created every year, and of the jobs created for the graduates of vocational colleges, belong to this sector. As an example of this, we can give an example of preferential loans from the state to young graduates for the establishment of hairdressing and tailoring services, computer services and many other similar services. In this regard, it should be noted that the composition of services is also changing radically. To further improve the structure of the service sector in the implementation of regional programs of the development of the service sector, and to rapidly develop and supply it with modern services demanded by the population, urban and rural settlements to increase the quality of various social and communal-household services to the residents of the regions based on the norms approved in the planning of the construction of the regions, and to expand the possibilities of their use, first of all, the development of service enterprises in rural settlements, family business entities in the service sector and special attention was paid to attracting young people from among the graduates of specialized vocational colleges and higher education institutions.

At this point, it should be noted as information that in March-April 2019, the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Uzbekistan studied the situation in 52 backward districts in the Republic by a special working group. a road map of relevant comprehensive measures was developed in connection with development. Today, as a result of the state regulation of the service sector based on private entrepreneurship in our country, the share of this sector in the country's gross domestic product was 30 percent in 2000, 38.3 percent in 2005, 39.5 percent in 2006, and 50.5 percent in 2011. percent, 54.5% in 2015 and 35.6% in 2018, in the future we will raise this indicator to the level of developed countries and reach 60-80%, and 70% of the population employed in the economy will work in this field. Achieving this is the main goal of the reforms being carried out in our country.

Today, the share of services in the composition of consumer spending of the population of our republic is only 20.0% (including: 6.9% for communal services, 2.5% for education services, health services 1.4%, 5.9% for communication and transport services and 3.3% for other services)3 since this indicator is 50-60% in developed countries, it is required to increase the attention to this sector.

At this point, it should be noted that the development of the service sector based on private entrepreneurship creates ample opportunities to increase the level of providing households with household appliances, computers and personal vehicles, and to increase the types of services provided to them. Also, the promotion of service industries based on private entrepreneurship is one of the decisive strategic factors of the socio-economic development of the country.

Today, enterprises specializing in the field of services based on private entrepreneurship make up the main part of economically active enterprises in the country. In this regard, it is family business entities that stand out with great success. It should be noted that such a situation is traditional for Uzbekistan, and it can also be observed in the historical forms of entrepreneurship that create material services that go back to handicrafts. In our country, business entities in the field of services are distinguished by their local character in accordance with the requirements of world standards. The main part of the material services created in this area is created with the help of manual labor or semi-automation of the labor process. In recent years, the emergence of various information services based on high-tech base in the labor market is also the reason for easing the work in this regard.

The convenience and advantage of the service sector based on private entrepreneurship, the ease and compactness of its organization, the growth of labor force and labor resources from the family, the provision of services for specific customer requirements, the extensive use of existing local resources, and the sale of services are manifested in local markets. As a result of our research, we came to the following conclusions - based on the requirements of the state program developed in our country, it is recommended to focus on the following main directions in the development of services based on private entrepreneurship:

- to create favorable conditions in order to further increase the activity of business entities in the field of services, in particular, continue to eliminate existing bureaucratic obstacles in this regard;
- regularly increasing the number of people employed in the service sector;
- increasing the number of service entities approved for construction and reconstruction in our country;
- rapid development of new promising types of services, in particular, legal, consulting, banking, finance, insurance, leasing and other types;
- to increase the level and quality of enterprises in this field in the international market in order to increase the export of services of our country;
- all-round support for training, retraining and upgrading of staff working in the field of services and service;
- taking appropriate measures to expand the scope and improve the quality of high-tech services in villages and cities based on the requirements of the times.

The implementation of the above-mentioned reforms in our country will ensure the growth of the service sector based on private entrepreneurship in order to strengthen and further develop the economy and ensure the employment of the population. Most importantly, as a result of the increase in the need for new types of services, the possibility of meeting the needs of the population for services will expand due to the creation of modern service complexes.

REFERENCES:

1. Development of services in the Republic of Uzbekistan by types of economic activities Ministers of the Republic of Uzbekistan "Service Sector Development Program" approved by the decision No. 55 of February 26, 2016 "On the Service Sector Development Program in 2016-2020".
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Private Enterprises". December 11, 2003 (with changes and additions).
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On guarantees of freedom of business activity". May 25, 2000 (with changes and additions).

UDC 379.83(575.1)

FEATURES OF PILGRIMAGE TOURISM OBJECTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Sh.S.Mustaeva, Doctoral student, Scientific research institute for the study of the problems of cultural heritage objects and tourism development, Tashkent

Annotatsiya. Bugungi kunda, eng mashhur sayyohlik joylari qadimiy ibodat joylari yoki aniq mo'jizalar joylari bilan bog'liq. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasidagi ziyorat turizmi obyektlarining xususiyatlari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Islom sivilizatsiyasining qadimiy markazlaridan biri bo'lib, ziyorat turizmini rivojlantirish uchun bir nechta obyektlar va resurslar to'planganligi sababli dunyoda qiziqish tobora ortib bormoqda. Turizmning ushbu turi jadal iqtisodiy rivojlanish siyosati tufayli o'z rivojlanishining yangi to'lqinini boshdan kechirmoqda, bu erda turizm alohida o'rin tutadi va mamlakat uchun turizmning eng istiqbolli turlaridan biri sifatida ziyorat qilish.

Kalit so'zlar: ziyorat turizmi, Islom olami, Ipak yo'li, madaniyat, maqbaralar, so'fiylik, madaniy meros.

Аннотация. На сегодняшний день, большинство популярных туристических направлений сегодня ассоциируются с древними местами поклонения или местами очевидных чудес. В данной статье рассматриваются особенности объектов паломнического туризма в

Узбекистане. Узбекистан является одним из древних центров исламской цивилизации, интерес к которому постоянно растет в мире из-за концентрации здесь нескольких объектов и ресурсов для развития паломнического туризма. Данный вид туризма переживает новую волну своего развития, ввиду политики ускоренного экономического развития, где туризму отводится особая роль, и паломничества как одного из наиболее перспективных видов туризма для страны.

Ключевые слова: Паломнический туризм, Исламский мир, Шелковый путь, культура, мавзолей, суфизм, культурное наследие.

Abstract. Today, most popular tourist destinations are associated with ancient places of worship or places of obvious miracles. This article discusses the features of the objects of pilgrim tourism in the Republic of Uzbekistan. Uzbekistan is one of the ancient centers of Islamic civilization, the interest in which is constantly growing in the world due to the concentration of several objects and resources for the improvement pilgrimage tourism here. This type of tourism is experiencing a new wave of its development, due to the policy of accelerated economic development, where tourism plays a special role, and pilgrimage plays one of the most promising types of tourism for the country.

Keywords: Pilgrimage tourism, Islamic world, Silk Road, culture, mausoleums, Sufism, Cultural heritage.

As you know, there are many sacred places associated with Islam and its Sufi current on the territory of modern Uzbekistan. Islamic legends are associated with the cities of Uzbekistan, in particular, the idea of immortality. There was one episode in the biography of the Prophet Muhammad. He was doing miraj. He had a heavenly horse and he ascended into the sky on this horse. First he visited Jerusalem, then Mecca. On his way to Mecca, he saw the rays of the sun illuminate the whole world. Then he saw only two points on the ground, from which the rays were coming from the bottom up. These points turned out to be Bukhara and Samarkand. This legend is associated with the presence on the territory of Bukhara, Samarkand and the surrounding area of many shrines that relate to Islamic Culture and its wave in-depth philosophy - Sufism. And people related to Islam are well aware of this [1, 44].

All objects of Muslim pilgrimage in Uzbekistan can be divided into groups.

Firstly, these are places connected with the life of Islamic spiritual leaders. The territory of Uzbekistan was the place of lifestyle and activeness of prominent spiritual figures of the Islamic world: Imam al-Bukhari, Imam at-Termizi, Imam al-Maturidi, Bahauddin Naqshbandi, az-Zamakhshari, etc. Bukhara is the birthplace of Abdullah Muhammad ibn Ismail al-Bukhari, better known as Imam al-Bukhari, a Muslim scholar, muhaddi and Mufassir, "the author of one of the canonical collections of Sunni traditions." Their mausoleums played a huge role in the improvement of pilgrim tourism of the Republic. One of the outstanding Hadith scholars of the Muslim world, Imam al-Bukhari, who was born in Bukhara on July 21, 810, and as we know he finally died in the village named by Khartang (in present-day it is known as Chelak district) 25 km from Samarkand, where he was buried in 870. However, this place has been abandoned for centuries.

The complex was restored with the independence of Uzbekistan. On April 29, 1997, was adopted the Decree of the Government of the Republic of Uzbekistan "On the celebration of the 1225th Anniversary of the birth of Imam al-Bukhari". In this regard, a memorial complex was erected around the tomb of Imam al-Bukhari, was made in traditional style of the ancient architecture of Central Asia region. The total allocated area of the monument is 10 hectares. The complex is adjacent to the Samarkand - Imam al-Bukhari highway (25 km) [2, 95].

Nearby Imam al-Bukhari complex is the building of the Imam al-Bukhari International Center, that was build by the Decree of the first President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov dated on May 23, 2008. This Complex is one of the largest and most unique structures of this type created in the country in recent centuries. This complex, as President Islam Karimov said, is not only a place of holy worship, it is one of such places in Uzbekistan that glorifies the Republic and plays a colossal role in the education system of our young generation, makes every person think about life and eternity.

There are many places in Uzbekistan associated with the activities of the masters of Sufism: Abu Ismail Muhammad ibn Isa At-Termizi, Abu Abdullah Muhammad ibn Ali at-Termiz. The most famous shrines in this group are the seven saints of Bukhara (mausoleums and memorial complexes).

Bukhara city is a birthplace of the seven greatest Sufis of the Naqshbandi Brotherhood. Great representatives of Sufism lived on the territory of present-day Bukhara, who conducted religious and social activities, and made a huge contribution to the formation and prosperity of Blessed Bukhara. Various Muslim sanctuaries and burial sites of great Sufi saints have been preserved here.

Most of the pilgrims of Bukhara started their trip by visiting the Mausoleum of Khoja Abd al Khaliq al Gijduvani, a spiritual mentor, thanks to whom the Naqshbandi teachings have been preserved to this day. As they say in the sources, Abdulkhalik al Gijduvani is connected by spiritual ties with the tenth generation of the prophet. The aivan of the mausoleum with ten columns and supports is a symbol of the mentioned dynasty [3, 41].

Just recently, in the near past, this sanctuary was abandoned. In order to acquire the current exemplary appearance of the mausoleum, several generations had to survive. Now the "Mausoleum of Abdalkhalik al Gijduvani" as part of the Ancient East.

The mausoleum of Haji Muhammad Arifar-Rivgariy is the burial place of Murshid Haji ArifRivgariy. He was born near the old village named Revgar by the middle of the XII century. He was a disciple of the great Murshid AbdulkhalikGijduvani. After the death of the great teacher, he received permission to be a spiritual mentor for others. Until the end of his life he led an active religious activity. He liked to say dhikr out loud. After his death, finally his body was buried at the village named Shafirkhan near the Bukhara region.

The mausoleum of Hai Mahmud Anzhir-Fagnaviy is the tomb of the spiritual mentor of suffism, who was born at the Vabkent city. When he was young he was a skilled craftsman and a recognizable carpenter. After completing his apprenticeship, he became a murshid. Mahmoud IncirFagnavi was the first to pronounce the dhikr loudly, believing that "the sleepers should awaken up." After his death, his body was buried in village of Anzhirbog.

The Khoja Ali Ramitani Memorial Complex is the burial place of the most famous spiritual master of the Hadjagan Sufi school. The Sufi was popularly nicknamed "Azizkhon" – the honourable sheikh. He was born at the end of the XII century in the city of Ramitan. He devoted his whole life to carpet weaving, he was one of the best students of the famous Mahmoud Fanyani. Ali Ramitani did the impossible at that time – he managed to convert the Mongols to the Islamic faith. He helped to restore scattered lands after the Mongol invasion, skilfully engaged in healing. One of the legends says that they were able to read people's thoughts and answer a question before a person could utter his question aloud. Among his students, there were many talented and outstanding. One of them was his son Haji Ibrahim, to whom he bequeathed to continue his teachings.

The Khoja Muhammad Bobo Samosiy Memorial Complex is the burial place of the famous Sufi, successor of Haji Ali Ramitani. HajjaSammasi he made a huge and significant contribution to the overall development of Sufism, predicted the birth of a great man-leader, the creator of Bahauddin Muhammad Naqshbandi. Legend has it that once passing by the native village of BahautdinKasri-Hinduvin, the mystic was illuminated. He predicted that the greatest son of Sufism and epiphany would be born, and the place would be called "The Village of the Enlightened".

The Hajj Sayyid Amir Kulal Bukhari Memorial Complex is the place where Sayyid Amir Kulal was buried. During his lifetime, he was given the main nickname Kalon, which means "Great" in translation. He devoted his entire conscious life to pottery. He devoted his entire conscious life to pottery. Fame overtook him long before he became a Great Teacher. He was a famous talented potter [4, 42].

Sayyid Amir Kulal was a spiritual authority, had more than a hundred students, One of them was Bahautdin Muhammad Naqshbandi. He was the first to introduce the great Naqshbandi to the basics of Sufism, correct reading and the main traditions of the mystical way of Hajagan. There is an opinion that Sheikh Hajj Sammasi introduced his lovely teacher to the Great Disciple by, who already understood at that time that he trusted the most valuable and dearly to his inspired son. In 1370 the body of Sayyid Amir Kulal was put under the ground at his native village named Suhar.

This Great Complex (XVI century) is a unique memorial complex located in 12 km from Bukhara city. This Complex was built in honor of the "Teacher of Sufism" Bahautdin Naqshbandi [5, 32].

The next place of pilgrimage is in Shafirkan. The saint's name is Khwaja Muhammad ArifRivgari, who devoted his whole life from an early age to Sufism, and later by the age of 20 showed himself as a respected teacher of philosophy." "Nafahat ul-uns and Arifnoma remain the only written sources that tell us about the life and work of the great Sufi. After carefully reading each book, we immediately understand how outstanding he was.

Territory of Uzbekistan is related with the name of the Sufi teacher Bahauddin Muhammad. He is the founder of one of the most important currents of Sufism for Muslims - the Naqshbandi Order. Like any adherent of Sufism, Bahauddin Muhammad was an ascetic, preached non-possessiveness, spiritual purity and simplicity. He formulated 11 rules of meditation and was an opponent of ostentatious piety. After his death, Bahauddin was canonized as an Islamic saint, and a mausoleum was erected in his honor in the suburbs of Bukhara. The mausoleum of BahauddinNaqshband is a place of pilgrimage for many Muslims and is included in the national tour "Philosophy of Sufism".

Samarkand - from ancient times to this day is the most recognizable city in Central Asia, many have known it since ancient times as the "Pearl of the East". This city has given the world a huge number of Islamic thinkers, great scientists of the East for many centuries, whose names will forever remain inscribed in world history.

Ashes of the Biblical prophet Daniel are buried in the mausoleum of Khoja Donier near Samarkand.

The most famous religion monument of Samarkand city is the Great Mausoleum in honor of Al-Bukhari. Another religious monument is Shahi-Zinda, which from time immemorial served as a place where all the descendants of the royal nobility were buried. It should be noted that the central mausoleum, which is the starting point of the entire necropolis, is the grave of the cousin of the Prophet Muhammad - Kusama ibn Abbas. His nickname was "Shah-i-Zinda". The burial place of the famous Kusam ibn Abbas is the main purpose of the visit of tourists from all over the world, as well as many admirers and followers of pilgrim tourism.

Another famous mausoleum that deserves attention is the Rukhabad Mausoleum, which began to be erected by order of the great commander Amir Timur back in 1380. It is located over the grave of the respected Islamic theologian Sheikh Burhaneddin Sagaraja, who was revered by all the contemporaries of Amir Temur. Samara haji made a huge contribution to the spread of Islam among the nomadic people of East Turkestan. During his lifetime, he was a respected figure at the court of the Chinese Yuan Dynasty and later married one of the Chinese princesses of that time. The exact date of his death is still a mystery to us, but it is known for certain that he spent his last days on the territory of modern China. After his death, according to the Maharaja's wall, his ashes were brought to the Samarkand city by one of his son Abu Said.

The second group of pilgrimage sites are mosques and madrassas. There are 360 mosques and 80 madrassas in Bukhara alone, and the city has been awarded the title of "Star of the Islamic World" [6, 411].

Uzbekistan has preserved many architectural religious ensembles - Poi Kalyan, Labi House, mosques – Bibi Khanum, Bolo House, mausoleums - Imam Al Bukhari, Gur Emir. All these places give a feeling of peace and grace. Some come here to find their true path, to absolve their sins and touch Muslim shrines. Someone wants to see the most ancient monuments of architecture and history of Central Asia.

The next group of pilgrimage objects are sacred objects associated with the Prophet and his closest companions. The Museum of the Muslim Administration of Uzbekistan houses the world's only original of the Quran of Caliph Osman of the 7th century, Muslims from different countries come to get acquainted with it.

The Tashkent Khast-Imam Ensemble and MuyiMuborak madrasah (XVI century) keep the hair of the Prophet Muhammad. The object serves as a world-famous place of pilgrimage.

Another group of pilgrimage sites are natural objects related with the names of Islamic spiritual enlighteners. For example, the spring of the prophet Ayub (identified in Christianity with the biblical Job) is located in Bukhara.

Table 1 summarizes information about the main objects of pilgrim tourism in the Republic of Uzbekistan.

Thus, reconstruction has been carried out for most of the objects and they are used as pilgrimage centers. At the same time, there are more well-known facilities that are most popular with tourists and new centers that have good prospects for development.

In recent years, the Uzbek authorities have been striving to develop various areas of the tourism industry, including pilgrimage tourism. Trips to religious centers and holy places of the country are being organized, the visa regime for citizens of dozens of countries of the world has been simplified.

Table 1.

Characteristics of pilgrim tourism objects in the Republic of Uzbekistan [7, 47].

Facilities	Location Use	Pilgrimage Tourism	Condition of the facility
Ark Citadel / Bukhara	Historical and cultural object. Archaeological site	Partly	Restoration, active use
7 feasts of Bukhara (mausoleums of Islamic saints)	Historical and cultural object. An archaeological site. Pilgrimage center.	Partly. The center of Sufism. Muslim sanctuaries, burial places of Sufi saints.	Active use
Poi-Kalon / Bukhara	The complex consists of two madrassas – Miri-Arab and Amir-Alimkhan, the Kalon minaret and the mosque of the same name.	Pilgrimage and Spiritual Education Center	Active use
Jami / Andijan city	A grandiose complex, madrasah, minaret and khanaka.	Pilgrimage and Spiritual Education Center	Important center, active use
Sultan-Saodat Ensemble / Surkhandarya region	The tomb of the Seyids. Memorial complex (150 objects).	International Pilgrimage Center	Important center, active use
Mavlon-buva complex / Namangan region	Mausoleum	Center for Spiritual Education	Important center, active use
Suzuk-Ota Complex / Tashkent	Historical and cultural object. Archaeological site	Pilgrimage Center	The reconstruction was completed in 2019.
Sultan Uwais-Bobo Complex / Karakalpakstan.	The center is associated with the Islamic educator Uwais ibn Amir al-Karani	Pilgrimage tourism and spiritual education	Promising tourism center
Hazrati Imam Complex	Religious complex in Tashkent. The burial place of the Tashkent imam –	A spiritual monument. Pilgrimage tourism.	An active spiritual center.
Chashma Complex / Navoi region	Historical and cultural object. An archaeological site. Friday Juma Mosque	The center of pilgrimage tourism. Miraculous water source.	It is used in pilgrimage and cultural centers
Mausoleum of Imam al-Bukhari / Samarkand region	The religious center of Central Asia. The center is associated with Imam al-Bukhari	Pilgrimage Tourism Center	Restoration. It is actively used for tourism purposes.
Mausoleum of Khoja Amin / Bukhara	Historical, architectural and religious monument	Center for Spiritual Education and Tourism	Promising tourism center
Barak Khan Madrasah / Tashkent. Muiy Muborak Madrasah / Tashkent	Islamic schools of the 16th century. Mausoleum of Suyunchhodzhahan	Center for Spiritual Education and Tourism	It is actively used for tourism purposes.
Shahi-Zinda Memorial Ensemble / Samarkand	Architectural and Religious Center	Pilgrimage Tourism Center	It is actively used for tourism purposes.
Memorial complex of Zangi-ata Tashkent	Historical architectural monument	Pilgrimage Tourism Center ("Small Hajj")	It is actively used for tourism purposes.

In 2007, the Islamic Organization for Education, Science and Culture (ISESCO) declared Tashkent, the capital of Uzbekistan, one of the three capitals of the world Islamic culture. In February

2019, the first International Forum on Religious Tourism was held in Bukhara, during which the famous Bukhara Declaration on further Recognition of Uzbekistan as a center of world religious tourism was later signed. Since January 1, 2020, the Uzbek city of Bukhara has become the capital of World Islamic Culture. This decision was made at the 9th Conference of Ministers of Culture of the member States of the Organization of Islamic Cooperation (OIC). From 2020 The city of Uzbekistan Khiva was declared by the organization the Turkic capital of culture of the Turkic world. In February 2020, an International Forum on Ziarat Tourism (pilgrimage tourism) was completely passed in Bukhara city [8,49].

It can be concluded that the rich cultural and historical heritage of Uzbekistan, where great scientists and religious figures lived and worked, distinguishes the Republic from many others countries from all over the world.

Uzbekistan in the Islamic world has always been known for its spiritual educators who devoted their lives to the creation and writing of Islamic teachings. To this day, unique holy places have been preserved in our republic, which are of particular value and interest to Hanafi Muslims, including Sufis.

The objects of pilgrim tourism in the Republic of Uzbekistan can be divided into several groups:

- places associated with the life and mausoleums of Islamic spiritual enlighteners (Sunni traditions, masters of Sufism);
- ancient mosques and madrassas;
- sacred objects associated with the Prophet and his closest companions, stored in memorial complexes;
- natural objects related with the names of Islamic spiritual enlighteners.

Finally, one of the most frequently visited places that attracts pilgrims from all over the world is the majestic ancient city of Bukhara, which is also commonly called a sacred place of Muslims because of the huge a large number of century-old mosques and tombs of great Muslim saints known throughout the world.

REFERENCES:

1. Djafarova N. A., Abdurakhimova S. T. Prospects for the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Science, technology and education. 2020 p . 44-47
2. Laguseva N.N. Pilgrimage and religious tourism: facets of difference // Bulletin of the RMAT. No.1. 2017. – pp. 95 – 101.
3. Tajibaev Sh. M. Features of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Achievements of science and education. 2020. pp. 41-43
4. Tajibaev Sh. M. Features of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Achievements of science and education. 2020. p. 42
5. Rakhmatullayeva F. M. Socio-economic importance of Islamic tourism in the development of the region // Bulletin of Science and Education. No. 9. Part 3. 2020. pp. 32-34
6. KhasanovSukhrob. Uzbekistan is one of the promising countries in terms of tourism // Scientific progress. No. 2. 2021. pp. 411- 415
7. Compiled according to: Pilgrimage tourism. Sacred places of Uzbekistan <https://uzbekistan.travel/ru/v/palomnicheskiy-turizm/>; djafarovan. A., Abdurakhimovas T. Prospects for the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Science, Technology and education. 2020 p– 44-47; Tajibaev Sh. M. Features of pilgrimage tourism in Uzbekistan // Achievements of science and education. 2020. p. 41
8. Navruz-Zoda B.N., Navruz-Zoda Z.B. Pilgrimage and tourism potential of Uzbekistan. Materials of the International Scientific and Practical Conference "World tourism: main trends in conditions of economic instability" (December 2, 2009). Karaganda, 2009. 347 p.p.49

UO'K 330

YASHIL IQTISODIYOTDA XUSUSIY BIZNES: O'TISH JARAYONI VA BOSHQARUV **B.Nabiev, tayanch doktorant, Namangan muhandislik-texnologiya instituti, Namangan**

Annotatsiya. Tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhitning buzilishi dunyo miqyosidagi jiddiy muammolarga sabab bo'lib, ular yashash sharoitlariga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday ekologik tashvishlar yangi kelishuvlar va qoidalarga, shuningdek ishlab chiqarish va iste'molning barqaror ishlab chiqarish va iste'mol usullariga o'tish paradigmalariga ta'sir qiladi. Natijada, o'zbekistonlik tadbirkorlar qonunlarga amal qilish va ekologik ongli iste'molchilarning

talablarini qondirish uchun tezda moslashishi kerak. Global muammolar yashil iqtisodiy g'oyalar uchun ko'proq markaziy o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, atrof-muhit, uglerod emissiyasi, yashil o'sish, R&D, yashil xizmatlar

Аннотация. Истощение природных ресурсов и ухудшение состояния окружающей среды являются серьезными глобальными проблемами, прямо или косвенно влияющими на условия жизни. Такие экологические проблемы влияют на новые соглашения и правила, а также на смещение парадигм производства и потребления в сторону устойчивых способов производства и потребления. В результате узбекские предприниматели должны быстро адаптироваться, чтобы соблюдать законы и удовлетворять требования экологически сознательных потребителей. Глобальные проблемы занимают все более важное место в идеях «зеленой» экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, окружающая среда, выбросы углерода, зеленый рост, НИОКР, зеленые услуги.

Abstract. Depletion of natural resources and environmental degradation are serious global problems that directly or indirectly affect living conditions. Such environmental concerns influence new agreements and regulations, as well as shifting paradigms of production and consumption towards sustainable modes of production and consumption. As a result, Uzbek entrepreneurs must adapt quickly to comply with laws and meet the demands of environmentally conscious consumers. Global issues are increasingly central to green economic ideas.

Keywords: green economy, sustainable development, environment, carbon emissions, green growth, R&D, green services

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2012 yildagi Barqaror rivojlanish bo'yicha konferentsiyasiga ko'ra, yashil iqtisodiyot mamlakatlar hukumatlari o'rtasidagi muzokaralar bosqichida muhim bahsli mavzu sifatida tilga olingan. Biznes nuqtai nazaridan, u yashil iqtisodiyot tushunchasi ostida biznesni boshqarish tushunchasini o'z ichiga oladi. Yashil biznesda resurslarni tejamkor boshqarish atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslari bilan birgalikda qo'llaniladi. Bundan biznes ham foyda ko'radi. Yashil biznes deganda biznes va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun bir vaqtning o'zida barcha resurslardan samarali foydalanish tushuniladi. Jamiyat va jamoalar uchun yaxshi nazorat qilinishi kerak bo'lgan tabiatga nisbatan do'stonalik haqida ijobiy tushuncha mavjud. Yashil biznesni akkreditatsiya qilish bo'yicha umumiy ko'rsatmalar quyidagi uchta barqarorlik ustuniga asoslanadi: 1) biznes, 2) ijtimoiy va 3) ekologik o'lchovlar. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, mijozlar yoki iste'molchilarga uch o'lchovda qimmatli bo'lgan tovarlar va xizmatlarni taqdim etishni maqsad qilgan firmalar quyidagilarni e'tiborga olishlari kerak:

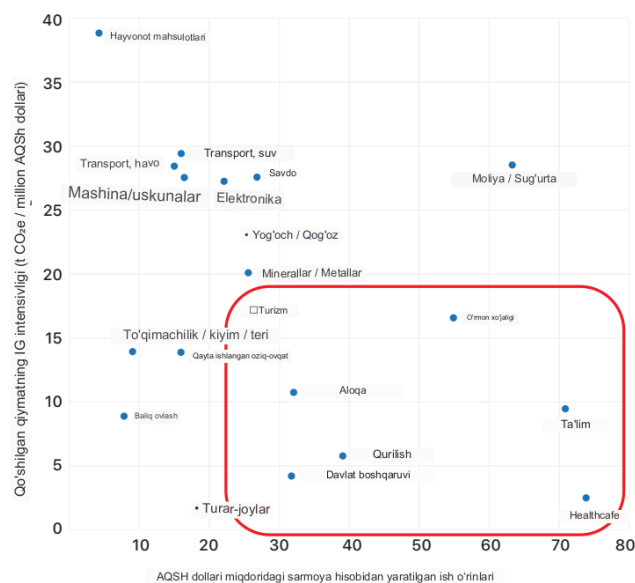
1. Tashkilot o'zining yashil biznes operatsiyalarini muntazam ravishda rivojlantirishi, o'z faoliyatining barcha sohalarida shaffof bo'lishi va ekologik toza tovarlar va xizmatlarning tegishli tanloviga ega bo'lishi kerak. Kompaniyalarning atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati va amaliyoti to'g'risida noto'g'ri talqin qilinuvchi ma'lumotlar berilmasligi zarur. Atrof-muhit masalalari haqida gap ketganda, kompaniya xom ashyoni xarid qilish, mahsulot ishlab chiqarish, ularni sotish, shuningdek, ofislar va / yoki yashil zavodlarni qurish paytida atrof-muhitni muhofaza qilish uchun javobgardir.

2. Tashkilot xom ashyo sotib olish, narsalarni ishlab chiqarish, ushbu tovarlarni sotish, shuningdek, ofislar yoki yashil zavodlarni ishlatishda atrof-muhitni hisobga olishi kerak.

3. Tashkilot ijtimoiy tenglikni ta'minlashi va o'z xodimlariga, mijozlariga, jamiyatga va atrof-muhitga foyda keltiradigan tarzda biznes yuritish majburiyatini olishi kerak.

Marketing kontekstida, Philip Kotler imidjni kompaniya to'g'risida malumot beruvchi unsur yoki kompaniyadan so'ralgan mahsulot deb bilish mumkin va imidjga kompaniya boshqaruvchi turli xususiyatlar yordamida erishish mumkin [4;296]. Korporativ tashkilot rivojlanishi mumkin bo'lgan imidjni hisobga olgan holda, u marketingni ilgari surishda ishlatiladigan uchta toifadagi imidjlar doirasini cheklashi mumkin: 1) Brend imidji, 2) Mahsulot yoki xizmat imidji va 3) Institutsional imidj. Kotlarning fikriga ko'ra, jamoatchilik tashkilot yoki uning mahsulotini qanday qabul qilishiga

turli omillar ta'sir qilishi mumkin, u tasvirni e'tiqod, fikrlash va insonning biror narsaga bo'lgan taassurotining yaxlitligi sifatida belgilaydi [4;553]. Munosabatlar va harakatlar shaxsning biror narsani idrok etishi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. U quyidagicha tasniflanadi: 1) Brend imidji, 2) mahsulot yoki xizmat imidji va 3) kompaniya yoki muassasa imidji. Biznes guruhlar ekologi toza ishlab chiqarish usullarini ishlab chiqish, iste'molchilarni ekologik toza korxonalar bilan ta'minlash va ushbu korxonalarni boshqarish uchun ishlaydi. Statistik ma'lumotlardan ko'rish mumkinki, O'zbekistondagi barcha ish o'rinlarining 74,4 foizi kichik va o'rta biznes (KO'B) hissasiga to'g'ri keladi. Keng tarqalgan fikrdan farqli o'laroq, korxonalar o'z faoliyatiga yashil amaliyotlarni kiritishning moliyaviy foydasini baholashlari mumkin, shuning uchun xususiy sektor tomonidan yashil o'sish bilan shug'ullanish ko'pincha hukumat tomonidan rag'batlantirilishi natijasida emas, balki o'z-o'zidan sodir bo'ladi. Kompaniyalar takomillashtirilgan (va barqarorroq) resurslarni iste'mol qilish, barqarorlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va xalqaro markalash talablariga javob berish orqali samaradorlik foydasiga erishish uchun yashil rivojlanish strategiyalarini amalga oshirmoqda. Hatto ular ishlayotgan jamoalarda yashil xizmatlarni taqdim etish bo'lgan yashil korporativ ijtimoiy mas'uliyat (CSR) bo'yicha tashabbuslar ham, ularning xalqaro brending imidjini yaxshilash va korxonalarga yangi mamlakat bozorlariga kirish imkonini beradi, hatto ular maxsus bo'lmasa ham (yoki hech bo'lmaganda oshkora bo'lmagan) xarajatlarni kamaytirish yoki xavfsizlik va samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

1-rasm. Tanlangan sektorlarda har bir million dollar investitsiya uchun to'g'ri keladigan uglerod intensivligi

Manba: Taheripur va boshqarlarga asoslangan hisob-kitoblar. (2021).

Bu korxonalar uchun o'zlarining "yashil" imidjini yaxshilash, resurslarning barqaror ta'minotini ta'minlash (barqarorlik amaliyoti ularning ta'minot zanjirlarida joriy etilgan) va uzoq muddatli ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini kamaytirish uchun foydali uch karra g'alaba strategiyasi bo'lishi mumkin. Korxonalar, shuningdek, mahsulot yoki xizmatlarning ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish, masalan, energiya sarfini yoki ishlab chiqarish manbalaridan foydalanishni kamaytirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'li sifatida yashil o'sishga intilmoqda. Raqobatbardoshligini oshirishni istagan korxonalar tabiiy ravishda bunday taktikalarga, ayniqsa yer, suv va energiya kabi resurslar tanqis bo'lib qolishi kutilayotgan sohalarda (resurslarning kamayishi yoki ularga bo'lgan talabning oshishi orqali) moyil bo'ladi. Biroq, bu tanqislik, shuningdek, xususiy korxonalarni resurslar samaradorligini oshirish uchun yashil o'sishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanishga undaydi, bu esa oxir-oqibatda kamroq emissiyalarga va tabiiy resurslarni uzoq muddatli boshqarishga olib kelishi mumkin. Inson kapitalini rivojlantirish, bozor infratuzilmasini yaratish va landshaftni tiklash, tabiatga asoslangan echimlardan foydalanishni kengaytirish va tabiatni muhofaza qilish loyihalarini amalga oshirishda kichik va o'rta korxonalarga (KO'K) yordam berish orqali qayta tiklanadigan tabiiy kapitalni oshirish. barchasi sog'liqni saqlash, ta'lim, moliya va o'rmon xo'jaligi sohalari bilan chambarchas bog'liq. O'rmonlarni qayta tiklash tabiiy

resurslarni boshqarish va landshaftni tiklash dasturlarining tarkibiy qismi bo'lib, qishloq joylarida ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash, shuningdek, erdan foydalanish bilan bog'liq tuproq eroziyasi va iqlim xavflarini kamaytirishga yordam beradi.

1-rasmda sektor xaritalashda qo'shilgan qiymat uchun issiqxona gazlari emissiyasi bo'yicha baholangan investitsiyalarning uglerod intensivligining qo'shimcha mezonini qo'llash orqali ushbu sektorlarning yashil salohiyati tasvirlangan. Tahlilni qo'shimcha sanoat tarmoqlarini qamrab oladigan bo'lsak, iqlimga asoslangan konchilik yashil sektorlar ro'yxatiga kiritilishi mumkin. Ularga qanday ustuvorlik berish kerakligi va hozirgi iqtisodiy tuzilmada ish o'rinlarining eng kuchli rivojlanishi qayerda sodir bo'lishi mumkinligi haqida chuqur tahlil bilan ko'proq tadqiqotlar talab etiladi. Ushbu ro'yxatdan tashqari, davlat boshqaruvi, aloqa va ekoturizm odatda past atrof-muhitga ta'siri tufayli tadqiqotda ustuvor bo'lishi kerak bo'lgan boshqa tarmoqlardir. Ushbu tahlilda rivojlanayotgan texnologiya va innovatsion sektorlar va kichik sektorlardan (masalan, yashil vodorod kabi) yanada ekologik toza va samarali kasblar hali hisobga olinmagan. Garchi bu maqolada ish o'rinlarini yaratuvchi yashil innovatsiyalar siyosati muhokama qilinmagan bo'lsa-da, bunday siyosatlariga ega bo'lish O'zbekistonga boshqa muammolarni hal qilishga yordam beradi, jumladan (a) global qiymat zanjiriga chuqurroq integratsiyalashuv va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish orqali mamlakatning raqobatdosh ustunligini oshirish va (b.) xususiy investitsiyalarni jalb etuvchi toza sakrash texnologiyalariga asoslangan yangi, gullab-yashnayotgan iqtisodiyotlarni qurish.

Maqolaning xulosasi shundaki, yashil iqtisodiyotdagi boshqaruv samaradorlikka ta'sir qiladi va yashil firmalarning raqobatbardosh ustunligi yoki raqobatchilar ko'chira olmaydigan yashil ixtirolar yashil strategiyalarning afzalliklarini saqlab qolishga olib keladi. Barqarorlik bilan bog'liq bo'lgan mahsulot va xizmatlarning qiymati, barqarorlik hissi va korporativ imidji yuqoriroqdir. Biznes guruhlarini ishlab chiqarish usullarini takomillashtirish, iste'molchilarga ekologik mas'uliyatli korporativ boshqaruvni taklif qilish va ekologik toza mahsulotlarni etkazib berish bo'yicha ishlaydi. Korxonalar iste'molchilarning miyasiga brendni joylashtirishdan foyda olishlari mumkin, bu esa iste'molchi munosabatlarini yoki sodiqligini yaxshilaydi.

Yashil iqtisodiyotda korporativ boshqaruvga ijtimoiy onglik etakchilik va manfaatdor tomonlar bosimining situatsion jihatlari ta'sir ko'rsatadigan tadqiqotlarga asoslanadi. Shuning uchun korxonalar ijtimoiy mas'uliyatli etakchilik uchun asosiy bo'lgan qarashlar, qadriyatlar va atrof-muhitga bo'lgan munosabatni ko'rib chiqishlari kerak, chunki bu ularga yashil iqtisodiyot kontekstida boshqarish imkonini beradi, bu esa ularning faoliyati va obro'siga bilvosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy tendentsiyalar, ijtimoiy texnologiyalar, hukumat qo'llab-quvvatlashi va korporativ ijtimoiy mas'uliyat namunalari korxonalarga yashil iqtisodiyotni boshqarishda qanday yordam berishiga o'xshab, operatsion natijalar va brendni idrok etishiga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu kontekst omillari ham manfaatdor tomonlar bosimiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Auger, P., Burke, P., Devinney, T.M., & Louviere, J.J. (2003). What will consumers pay for social product features. *Journal of Business Ethics*, 42(3), 281–304.
2. Augustine, Y. (2019). The adoption of environmental consciousness and environmental leadership as driver of competitive advantage. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 12(09), 25-34.
3. Chen, Y.S., Lai, S.B., & Wen, C.T. (2006). The influence of green innovation performance on corporate advantage in Taiwan. *Journal of business ethics*, 67(4), 331-339.
4. Kotler, P. (2000). *Marketing Management*, 10th edition. New Jersey: Prentice-Hall;
5. Porter, M.E. (1985). "Competitive Advantage". New York: The Free Press.

UO'K 330

TURIZM SOHASINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING MUHIM YO'NALISHLARI

D.A.Nasimov, prof., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi, Toshkent

M.R.Maxmudova, PhD, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada respublikamizda turistik xizmatlar bozorini rivojlantirish, uning tashqi va ichki bozorlarda raqobatbardoshligi va aholining farovon yashash darajasini yanada

oshirish bo'yicha ijtimoiy va iqtisodiy salohiyatni ko'paytirish va takomillashtirish shuningdek turizm industriyasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: turistik xizmatlar bozori, turizm industriyasi va infratuzilmasi, turizm marketingi, turistik mahsulotlar, xalqaro turizm.

Аннотация. В данной статье рассматриваются развитие рынка туристских услуг в нашей республике, его конкурентоспособность на внешнем и внутреннем рынках, повышение и совершенствование социально-экономического потенциала, а также основные направления развития туристической отрасли.

Ключевые слова: рынок туристических услуг, индустрия и инфраструктура туризма, туристический маркетинг, туристический продукт, международный туризм.

Abstract. This article discusses the development of the tourism services market in our republic, its competitiveness in the foreign and domestic markets, the increase and improvement of the socio-economic potential, as well as the main directions for the development of the tourism industry.

Keywords: tourism services market, tourism industry and infrastructure, tourism marketing, tourism product, international tourism.

Kirish. Turistik xizmatlar bozori har qanday davlatning milliy iqtisodiyotni rivojlanish modeliga bog'liq holda rivojlanadi hamda ushbu O'rivojlanishida o'z milliy modeli bo'lgani kabi, O'zbekiston Respublikasida turizm sohasi bugungi kunda milliy rivojlanish xususiyatlari respublika turizm industriyasi va infratuzilmasining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Turizm sohasini barqaror rivojlantirish bo'yicha ko'plab me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda, xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-apreldagi "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-135-sonli qarori turizm salohiyatidan to'liq va samarali foydalanish, transport-logistika va turizm infratuzilmasidagi muammolarni tezkor hal etish, shuningdek, mavjud resurslar va imkoniyatlardan har tomonlama foydalanish hisobiga turizm sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Turizm sohasini barqaror rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi respublikaning turistik xizmatlar bozorini rivojlantirish, uning tashqi va ichki bozorlarda raqobatbardoshligi va aholining farovon yashash darajasini yanada oshirish bo'yicha ijtimoiy va iqtisodiy salohiyatni ko'paytirish va takomillashtirishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishishda turizm industriyasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlab olish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar va natijalar. Bugungi kunda mamlakatimiz turizm sohasini yanada rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri – kuchli raqobat muhitida xalqaro turizm bozoriga integratsiyalashish, raqobatbardosh turistik mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqarish, sohada marketing tadqiqotlarini samarali yo'lga qo'yish hamda turizm industriyasi va infratuzilmasini rivojlantirish hisoblanadi. Marketing tadqiqotlarini amalga oshirish sayyohlarning talabi va ehtiyojlarini to'liq qondirishga yo'naltirilgan turistik mahsulotlarni ishlab chiqarish va realizatsiya qilishni nazarda tutadi.

Turizm marketingi xalqaro darajada sohaning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olinishini zarurat etadi:

- xalqaro turizm sohasida bir-birini o'rnini to'ldiruvchi raqobatdosh mahsulotlarning keragidan ortiq ko'pligi va xilmaxiligi;
- aholining daromadlari va turmahsulotlar bahosi o'zgarishining talab va taklif miqdoriga bevosita ta'sir ko'rsatishi;
- turistik xizmatlar bozoridagi talabga noiqtisodiy omillarning yuqori darajada kuchli ta'sirga ega ekanligi;
- turistik mahsulotlar va xizmatlarga talabning mavsumiy tavsifga egaligi va boshqalar.

Turizm industriyasi rivoji, avvalambor, marketing tadqiqotlariga bog'liqdir. Marketing tadqiqotlari asosida drayver yo'nalishlarini belgilab olib ushbu yo'nalishlarni raqobat ustunliklarini rivojlantirish talab etiladi. Marketing faoliyati natijasida milliy turistik brendni xorijiy davlatlarda

targ'ib qilish, milliy qadriyatlarni namoyish etish va qiziqarli tabiiy va madaniy merosni namoyon etish ko'zda tutiladi.

Shuning uchun, bir tomondan, huquqiy-me'yoriy, statistik, o'quv-uslubiy, dasturlar, reklama-axborot hamda tijorat tavsifidagi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab oluvchi turizm sohasini rivojlantirishning axborot bazasini shakllantirish, ikkinchi tomondan, mamlakatimizda turistik jozibador hisoblangan mintqa sifatida tashviqot-targ'ibot ishlarini olib borish, jahon turizm bozorida mamlakatning turistik jozibadorligi bo'yicha obro'sini oshirishga yo'naltirilgan samarali reklama kompaniyalarini realizatsiya qilish talab qilinadi. Reklama kompaniyasini amalga oshirish turli xil xorijiy tillarda respublikamiz haqida reklama materiallarini kengroq targ'ib qilish ishlarini tashkil etish, sharqning sirli afsonalari haqida maxsus ma'lumot manbalari va sharqona milliy ruhda tayyorlashni va keng ko'lamda chop ettirish lozim.

Turli xorijiy tillarda Vatanimiz to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan maxsus Internet portali tashkil etish ham mamlakatimiz turistik salohiyati to'g'risidagi axborotlarni tarqatishga muayyan darajada ijobiy ta'sirga ega bo'ladi.

Tahlillar natijasiga ko'ra respublikamizda turizm sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilanishi lozim:

- turizm rivojiga to'siq bo'luvchi omillarni aniqlash;
- turistik korxonalar rivoji uchun shart-sharoitlarni yaratish;
- respublikamiz buyuk tarixi va joylashuvidan kelib chiqib, ziyorat turizmi sport va sog'lomlashtirish turizmi, agroturizm, oilaviy turizmni keng miqyosda rivojlantirish;
- turizm sohasiga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish;
- raqobatbardosh turistik mahsulotlarni yaratish, hududlar imkoniyatlaridan kelib chiqib, holda mavjud salohiyatdan yuqori foydalangan holda yangi turistik yo'nalishlarni ko'paytirish, shu bilan birga ularni xalqaro turizm bozorlari bilan integratsiyalashuvini amalga oshirish;
- turizm sohasiga malakali tajribali mutaxassislar tayyorlashni tizimli takomillashtirish;
- mamlakatimiz turistik korxonalarini xalqaro turizm tashkilotlar bilan integratsiyasini hamkorligini takomillashtirish, turizm sohasiga chet el investitsiyalari va xalqaro kreditlarni ko'proq jalb qilish;
- rivojlangan xorijiy mamlakatlarda o'zbek milliy turistik mahsulotlari taqdimotini kengroq ko'lamda o'tkazib borish va xalqaro yarmarkalarda muntazam ishtirok etish;
- madaniy sayrlar va milliy tomoshalar bo'yicha zamonaviy talablarga mos industriyani yaratish;
- aeroportlar, temiryo'l vokzallari, avtobuslar va jamoat transporti turargohlarida xalqaro terminallar tashkil etish, turistlarni qabul qilish markazlarida AKTlarini zamonaviy ko'rinishda yaratish.

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha, tadbirkorlar, hokimiyat va mahalliy jamoatchilik o'rtasida mavjud o'zaro munosabatlar tahliliga ko'ra, ushbu munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha quyidagi chora-tadbirlarni taklif etish mumkin:

–turizm bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlarga motivatsiya berish hamda ijtimoiy sherikchilik tizimidan kelib chiqib, davlat mahalliy va hududiy boshqaruv organlari bilan o'zaro hamkorlikni amalga oshirish.

–yirik biznesning ijtimoiy manfaatlari matritsasiga muvofiq, hududlarda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar guruhlarini manfaatlarini hisobga olish va kichik biznes vakillarini ham jalb qilish yo'llarini topish;

–biznes (mulkdorlar), hokimiyat (mahalliy hokimiyat, boshqarmalar) va ijtimoiy tuzilmalar o'rtasida teng sheriklikni saqlash;

–davlat, turizm va rekreatsion tadbirkorlik o'rtasidagi o'zaro munosabatlar konsepsiyasini ishlab chiqish.

Hududiy rivojlanish amaliyotida davlat organlari va turistik korxonalar o'rtasidagi munosabatlarning eng samarali modellaridan foydalanish korxonalarning biznes strategiyasi bilan butun mamlakat bo'ylab hukumat subyektlari va mahalliy jamoatchilikning manfaatlari o'rtasida muvozanatga erishishga, ijobiy o'zgarishlar potensialini oshirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida) // I.f.d. diss. – Samarqand: SamISI, 2017.
2. Boltaboev M.R., Tuxliev I.S., Safarov B.Sh., Abduxamidov S.A. Turizm: nazariya va amaliyot. – T.: “Barkamol fayz mediya” nashriyoti, 2018-yil, – 412 b.
3. Muxammedov M.M. va boshqalar. Xizmat ko'rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari. // Monografiya. Zarafshon nashriyoti. 2017. – 300 b.
4. Safarov B.Sh. Milliy turizm bozorini innovatsion rivojlantirishning metodologik asoslari // Monografiya – T.: Fan va texnologiya, 2016. – 184.
5. Maxmudova M.R. Turizm sohasida davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo'nalish, vositalari va usullari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar (ilmiy elektron jurnal). – Toshkent, №3, 2021. 398-b.

UO'K 338.48

SURXONDARYODA TARIXIY-MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI

P.O.Normamatova, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Turizm-uzoq asrlardan buyon dunyo xalqlari o'rtasida do'stlik va hamkorlikni bog'lashda muhim omil bo'lgan rishtalardan biridir. Odamlar yangi o'lkalarni kashf etish, dunyoni ko'rish va bilish, savdo-sotiqni rivojlantirish, madaniy va diplomatik aloqalarni o'rnatish maqsadida sayohatga chiqqanlar. Turizm odamlarning doimiy yashab turgan joyidan yoki mamlakatidan boshqa joyga yoki mamlakatga bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, dam olish, sog'lomlashish, mehmonda bo'lish, ish yuzasidan ayrim masalalarni hal qilish kabi maqsadlar uchun vaqtincha borib kelishi bilan bog'liq [1]

Kalit so'z: Sulton Saodat, Zul-Kifil, Fayoztepa, Chorustun, Jarqo'rg'on, Qirqqiz qal'asi, Hakim Termiziy majmuasi

Аннотация. Туризм является одной из связей, которая с древнейших времен является важным фактором в построении дружбы и сотрудничества между народами мира. Люди путешествовали, чтобы открывать новые земли, видеть и узнавать мир, развивать торговлю, устанавливать культурные и дипломатические отношения. Туризм связан с временным путешествием людей с их постоянного места жительства или страны в другое место или страну с целью содержательно провести свободное время, отдохнуть, оздоровиться, побыть в гостях, решить какие-то вопросы, связанные с работой.

Ключевые слова: Султан Саodat, Зул-Кирил, Файозтепа, Хорустун, Жаркорган, Кыргызский замок, Комплекс Хакима Термизи

Abstract. Tourism is one of the ties that has been an important factor in building friendship and cooperation between the peoples of the world since ancient times. People traveled to discover new lands, see and learn about the world, develop trade, and establish cultural and diplomatic relations. Tourism is related to the temporary travel of people from their permanent place of residence or country to another place or country for the purpose of meaningfully spending their free time, relaxing, getting healthy, being a guest, solving some issues related to work.

Key words: Sultan Saodat, Zul-Kifil, Fayoztepa, Chorustun, Jargorgan, Kyrgyz Castle, Hakim Termizi Complex

Kirish. Qadimiy Movarounnahr zaminida shuxrat qozonib jahon bo'ylab ilmu urfon taratgan Buxoro, Samarqand va Urganch kabi shaharlar sirasiga Surxon vohasi ham kiradi. Bunga, eng avvalo, Surxon vohasining qulay geografik joylashuvi ko'p jihatdan omil bo'lib xizmat qilgani sir emas. Boisi, mavj urib oqayotgan asov Oks daryosi sohilida qad ko'targan ko'xna Taramata shahri o'zining mustahkam mudofaa devorlari bilan jahon fotixdari ahamoniy shoxdar Kir va Doroni qamda makedoniyalik Iskandar Zulqarnaynlarni lol qoldirgan edi. Surxon vohasida joylashgan Termiz shahri Balx shahri kabi zardushtiylik va buddaviylik dinlariga ham maskan, ham Vatan ekani fanda allaqachon o'z isbotini topgandir. Bu ikki shahar mashhur Araks (Amudaryo)ning o'ng va so'l sohillarida joylashgan hamda doimiy ravishda birbirining ijtimoiysiyosiy hayotiga o'zaro ta'sir

ko'rsatib turar edi. O'ng sohil shaxri Termiz va chap sohil shahri Balx o'z tarixi hamda osoriatiqalari jihatidan qimmatli qirralarni namoyon etadi. Termiz hududida 2021-yilda "Sulton Saodat" yodgorliklar majmuasi, "Kokildor ota" va "Qirq qiz" kabi madaniy meros yodgorliklarini restavratsiya qilish maqsadida investitsiya dasturlariga tushirildi. Jumladan, hukumat qaroriga muvofiq "Sulton Saodat" majmuasini qayta rekonstruksiya qilish, masjid, maishiy xizmat shoxobchalari, kutubxona qurish, ziyoratgohni Termiz aeroporti va Hakim Termiziy majmuasi bilan bog'lovchi yangi yo'llarning qurilishi amalga oshirilmoqda. Termizning yana bir jahonga mashhur yodgorlik-Fayoztepani ta'mirlash va muzeylashtirish ishlari keng miqyosdagi xalqaro hamkorlik asosida amalga oshirildi. 2002-2006-yillarda Fayoztepa buddaviylik ibodatxonasi O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Yaponiya Trast fondi homiyligi hamda YUNESKO ning O'zbekistondagi vakolatxonasi ishtirokida qaytadan to'liq qazib o'rganildi va ta'mirlandi.

Bugungi kunda Fayoztepa buddaviylik yodgorligi Markaziy Osiyoda ochiq muzey qo'riqxonaga aylantirilgan yagona arxeologik obida hisoblanadi. Fayoztepa Termizning kushon davri buddaviylik yodgorliklaridan biri. Fayoztepa Markaziy Osiyo hududidagi eng qadimgi buddaviylik monastiri hisoblanadi va uning o'rnidagi eng dastlabki buddaviylik inshootiga miloddan avvalgi I asrda asos solingan. Milodiy I asrning birinchi yarmida monastir uzunligi 118,4 m, eni 53 va 54 m ga teng inshoot tarzida qayta barpo etilgan va milodiy IV asr oxiriga qadar yirik buddaviylik markazi sifatida mavjud bo'lgan. Kompleks uch qismdan ibodatxona, xo'jalik qismi va oshxonadan hamda alohida muqaddas buddaviylik inshooti-stupadan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Surxon vohasidagi qadimiy minoralardan yana biri bu Jarqo'rg'on minorasidir. Minor qishlog'idagi bu minora peshtoqida saqlanib qolgan yozuvlar inshootning 1108-1109 yillar oralig'ida qurilganligidan dalolat beradi. San'atshunosme'morlarning ta'kidlashicha, uning umumiy balandligi 50 metr ga yaqin bo'lib, hozir minoraning omon qolgan qismi 21,6 metrni tashkil etadi. Jarqo'rg'on minorasi qurilishida oddiy g'isht, ravoqlar va epigrafik hoshiyalar juda ustalik bilan qo'llanishgan, minoraning asosi baland sakkiz qirrali kursiga o'rnatilgan. Har bir qirraning markazida ravoqli taxmonchalar ishlangan, ana shunday taxmonchalardan birida joylashgan eshik orqali minora ichki qismidagi aylanma zinaga chiqilgan. Barcha minoralar kabi Jarqo'rg'on minorasi ham gumbazsimon muazzinxona bilan yakunlangan.

Metodologiya. Termiz shahrida joylashgan Sulton Saodat ziyoratgohi Termiz sayyidlari xonadonining X-XVII asrlar davomida qurilgan maqbaralaridan iborat bo'lgan o'ziga xos me'moriy majmuadir. Uning nomi Sulton Saodat, arab tilidan tarjima qilinganda-»baxtlilar sultoni» demakdir. Termiz sayyidlarining yetakchilari-naqiblari asrlar davomida "Sulton Saodat"-sayyidlar sultoni unvoni bilan sharaflanganlar. Ularning hilxonasi bo'lmish "Sulton Saodat" majmuasi bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Termiz sharqida joylashgan bu ziyoratgoh X-XVII asrlar davomida shakllangan maqbaralarni o'z ichiga olgan. Sulton Saodat Termiz sayyidlarining dahma maqbarasi sifatida mashhurdir. Bu oilaviy majmua asrlar davomida tashkil topgan butun boshli mukammal bir inshootdir. Majmuaning eng qadimgi qismi uning janubig'arbidagi XI asrda qurilgan baland gumbazli ayvon peshtoqi ostidagi go'rlar bilan to'la ikki maqbaradir. Ulardan birinchisining ichki o'lchami YuxYum, ikkinchisining 9x9 m bo'lib, ikkovini birlashtiruvchi gumbaz ostidagi keng maydon masjid xizmatini bajargan. Unda shakli turlituman o'yma g'ishtlar juda moqirona va turli uslubda terilgan. Birinchi maqbarada IX asrning ikkinchi yarmida vafot etgan shu atrofdagi yerlarning egaSi, obro'li oila boshlig'i, Muhammad payg'ambarning avlodidan hisoblangan Hasan alAmir ismli sayyidning xoki yotibdi. Bu zal har xil shakldagi g'ishtlar bilan turlituman uslubda terilgan. Unda Termiz sayyidlar sulolasining maqbaralari joylashgan. Dastlab payg'ambarimiz avlodlaridan bo'lmish Hasan al-Amir (IX-asrning 2-yarmida vafot etgan) maqbarasi bunyod etilgan.

Xalq orasida Sulton Saodat majmui nomi bilan mashhur bo'lgan maqbaralar X asrda, qolganlari, asosan, XV-XVII asrlarda yonma-yon qurilib, uzun hovlining 2 tomonini egallagan. Maqbaralar peshtoq va gumbazli chorsi xonalar (9x9,05 m va 10, 15x 10,25 m) dan iborat. Hovlining turidagi peshtoq va ikki qanotidagi gumbazli maqbaralar bir xil tarhda, janubidagi maqbara zinalar hisobiga kichikroq ko'rinadi. Shimoliy-g'arbidagi maqbaraning qurilma va bezaklari oddiy g'isht (27x27x5 sm) dan juft-juft qilib terilib, mavjli bezak hosil qilingan. Ichki xona devorlariga g'ishtdan hoshiyali bo'rtma ravoqlar ishlangan. Janubi-g'arbdagi maqbara shimoli-g'arbdagidan bir oz kichik,

ko'inishi oddiy, ganch suvoqli. Mazkur 2 maqbara orasidagi peshtoqli supa to'riga mehrob joylashgan. Sirkor koshinlar binoga alohida husn bag'ishlagan. Bu maqbaralarda o'sha davrga xos yulduzsimon guruh naqshlar, ganchkori bezaklar keng qo'llanilgan

Qirqqiz qal'asi-Termiz tumanidagi me'moriy yodgorlik (IX-X asrlar) Nima maqsadda qurilganligi (qal'a, saroy, xonaqoh, karvonsaroy) haqida ma'lumot yo'q. O'rta asrlarda Termiz shahrining tashqarisida joylashganligi qal'a shahar tashqarisidagi qo'rg'on vazifasini o'taganligini ko'rsatadi. U dunyo tomonlariga moslab bunyod etilgan. Qal'a to'rtburchak tarhli (53,3x54,8 m), 2 qavatli, faqat yo'laklar umumiy balandlikda 2 qavatli bo'lib, xom g'isht (30 x 30 x 5 -5,5 sm) lardan qurilgan, toq va ravoqlarida shu o'lchamdagi pishiq g'ishtlar ham ishlatilgan; qalin devor bilan o'ralgan (tashqi devor qalinligi 2-2,5 m), burchaklari hajmdor burjlar bilan mustahkamlangan; burjlar oralig'ida toqlar bilan yopilgan ayvonlar joylashgan, tarzlariga bir maromda takrorlanuvchi tuynuklar ishlangan.

Xulosa. O'zbekiston hududi qadim qadimdan har bir tuprog'i, yurtning har bir qarich yeri, albatta, qadim o'tmishni o'z ichiga oladi. Huddi shunday O'zbekistonning ajralmas bir qismi bo'lgan Surxondaryoda ham juda boy merosiy tarixiy obidalar mavjud. Ushbu tarixiy obidalarning barcha qancha yillardan buyon turizmning markazlaridan biri sifatida katta shon-shavkatga ega. Bunday merosiy obidalarni asrash hamma uchun birdek mas'uliyat yuklamog'I lozim. Va shu bilan bir qatorda vohada xorijiy turistlarni tarixiy-madaniy obyektlarga tashrifini oshirishda. malakali mutaxassislar tomonidan ekskursiya xizmatlarini sifatli tashkil etish; - tarixiy madaniy turizmga oid turistik axborot markazlari faoliyatini rag'batlantirishda ilmiy-ommabop ma'lumotlarni radio, teleko'rsatuv hamda internet tarmoqlaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish. Yuqoridagilardan umumiy xulosa qilib, tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirish nafaqat, madaniy sohani qo'llab-quvvatlashga ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirish imkoniyatini taqdim eta oladigan sohalardan biri sifatida qarash kerak bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pardayev M.Q va boshqalar. Turizm sohasini rivojlantirish imkoniyatlari. - T.: Fan va texnologiya, 2007. 6-bet.
2. Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.05.2020 y., 09/20/332/0693–son.
3. Pardaxol Ochilidiyevna (2021). Mustaqillik yillarida O'zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarning yo'lga qo'yilishi (Surxon vohasi misolida). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 871-876.
4. Ochilidiyevna, N. P. (2022). The Role of International Relations in Improving the Quality of Higher Education (On the Example of Activities of Surkhandarya Higher Education Institutions). Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 8, 178-182.

UO'K 658.114.1

O'ZBEKISTONDA AYOLLAR TADBIRKORLIK FAOLIYATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

F.B.Qanoatova, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda isloxotlar sharoitida xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi uchun yaratilayotgan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar, ayollar ishbiarmonligining o'ziga xos tomonlari, ayniqsa kasanachi va oilaviy tadbirkor ayollar faolligini ortib borayotganligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy islohotlart, biznes, ishbiarmonlik, xotin-qizlar, tadbirkorlik, raqobat, kasanachilik, oilaviy tadbirkorlik

Аннотация. В статье рассматриваются правовые, социально-экономические условия, создаваемые в нашей стране для развития женского предпринимательства в условиях реформ, особенности женского предпринимательства, особенно возрастающая активность женщин-домохозяек и семейных предпринимателей.

Ключевые слова: экономические реформы, бизнес, бизнес, женщины, предпринимательство, конкуренция, домашнее хозяйство, семейное предпринимательство.

Abstract. The article discusses the legal, socio-economic conditions created in our country for the development of women's entrepreneurship in the context of reforms, the features of women's

entrepreneurship, especially the increasing activity of women housewives and family entrepreneurs.

Key words: *economic reforms, business, business, women, entrepreneurship, competition, household, family business.*

Bugungi kunda tadbirkorlar butun dunyo iqtisodiyotining qon tomiri hisoblanadi. Hatto Xitoy kabi buyruqbozlik iqtisodiyotida ham tadbirkorlar iqtisodiyotga qo'shgan hissalarini uchun qadrlanadi va butun dunyo bo'ylab kompaniyalar bilan raqobatlashish uchun innovatsiyalar qilishga da'vat etiladi.

Jahon iqtisodiyoti zamonaviy infratuzilma va kommunikatsiyalar bilan birgalikda tadbirkorlik dunyosiga raqobatning yangi davrini kiritdi.

Mamlakatimizda ham iqtisodiy islohotlar sharoitida tadbirkorlik faoliyatini intensiv rivojlantirish, sohaga innovation texnologiyalar va usullarni joriy etish orqali yangi iqtisodiy yo'nalishlarni taraqqiy ettirishga e'tibor kuchaytirilmoqda. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, "Barchamiz tadbirkorlarga yelkadosh bo'lib, ularni doimo qo'llab-quvvatlashimiz shart. Bu borada ishbilarmonlarning haq - huquqlarini, ayniqsa, xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash - barcha darajadagi davlat organlarining asosiy vazifasi bo'lishi lozim"[1].

Mamlakatimizda aholining barcha qatlamlarini ijtimoiy-iqtisodiy faollikka yo'naltirilayotganligi asosida fuqarolar, ayniksa xotin-kizlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish ular bandligini ta'minlab borilayotganligidan dalolatdir. Tadbirkor ayol - bu ishlab chiqarish omillarini o'ylaydigan, tashabbuskor, ish jarayonini tashkil etadigan va jamoani birlashtiradigan, biznesni boshqaradigan, tavakkal qiladigan va shu bilan bog'liq iqtisodiy noaniqlik bilan shug'ullana oladigan ayoldir.

So'nggi paytlarda tadbirkorlikka qiziqish ortib borayotgani bu sohada ayollarning tadbirkorlikdagi alohida o'rnini ko'rsatmoqda. Darhaqiqat, mehnat bozorida ishtirok etish sezilarli darajada oshganiga qaramay, ayollar tadbirkor sifatida hali ham kam namoyon bo'lmoqda. Chunki ayollar tadbirkor bo'lish yo'lida an'anaviy tarzda jiddiy to'siqlarga duch kelishgan.

BMT Rivojlanish Dasturi, Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan Ming yillik rivojlanish dasturiga doir o'tkazilgan tadqiqotlarda ham bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o'rni, iqtisodiy faolligi, ularning ta'lim olish imkoniyatlari va salomatligi masalalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam (malakasiz ishchilar, ayollar, keksalar, nogironlar va bolalar) manfaatlariga oid davlat siyosati tahlil qilingan[7].

Ayollar butun dunyo bo'ylab eng tez o'sayotgan tadbirkorlardan biri hisoblanadi. Biroq, ayollarning o'z-o'zini ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka qo'shgan hissasi erkaklarnikiga qaraganda ancha past ekanligi haqida keng fikr mavjud. Demak, tadbirkorlar orasida ayollarning kamligi aniq.

Birinchisi uchun, so'nggi yillarda qiziqish ortib borayotganiga qaramay, mavzu bo'yicha tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichida. Hukumatga kelsak, ular tadbirkorlik manbai sifatida xotin-qizlarning salohiyati iqtisodiy rivojlanishning qimmatli va foydalanilmagan manbasi ekanligini ko'zdan qochirish demakdir.

Aftidan, tadbirkor ayollar o'zlarining kasbiy rivojlanishlarini oshirish, o'z loyihasini yaratish yoki ish hayotini boshqarish va nazorat qilish kabi istak va umidlar asosida tadbirkorlikka kirishga ko'proq qiziqishmoqda. Erkaklar biznesga ko'proq kuch-quvvat sabab, masalan, ishsizlikka muqobil ravishda kirishadi.

Shunday qilib, ayollar tadbirkorlik uchun shaxsiy to'siqlarda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelishadi, masalan, maxsus tayyorgarlikning yo'qligi, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi, ijtimoiy va biznes tarmoqlariga kirishning kamligi yoki ish va oilani yarashtirishdagi qiyinchiliklar tufayli tushkunlikka tushganligi sababli. hayot. Erkak tadbirkorlar tashqi to'siqlarga ko'proq ahamiyat berishadi, masalan, moliyaga kirishdagi qiyinchiliklar, qo'llab-quvvatlanmaslik va byurokratiya.

Ayollar o'zlarining shaxsiy resurslarini ko'paytirish va ularning malaka va imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarga (masalan, o'quv dasturlari, tadbirkorlik bo'yicha ta'lim va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga qaratilgan harakatlar) ko'proq manfaatdor bo'lib tuyuladi, erkaklar esa to'g'ridan-to'g'ri yordamga ko'proq qiziqishadi. moliyaviy resurslar yoki maslahat xizmatlaridan foydalanish.

Ayollar tadbirkor bo'lish chog'ida an'anaviy tarzda katta to'siqlarga duch kelishgan. Ushbu qiyinchiliklarga javoban ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun milliy strategiyalar va Yevropa qo'llab-quvvatlash harakatlari ishlab chiqilgan. Demak, tadbirkorlik ayollarga to'siqlarni engib o'tishga yordam beradigan va biznesga yaxshiroq kirishi uchun maslahatlar beradigan turli tadbirlar orqali qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu harakatlar ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun zarur bo'lib tuyuladi, ammo ular tadbirkor ayollarni tushunish uchun etarli emas. Siyosatchilar ayollar o'zlarining motivatsiyalari, umidlari va qiyinchiliklariga ega bo'lgan o'ziga xos guruh ekanligini tushunishlari kerak.

Keyingi yillarda rivojlanish strategiyasini shakllantirishda tadbirkorlikni rag'batlantirish hukumatlar uchun ustuvor vazifaga aylandi. Tadbirkorlik ijtimoiy kontekstda qurilgan, shuning uchun tashqi omillar va atrof-muhit sharoitlari korxonalarni yaratish va rivojlantirishga kuchli ta'sir qiladi. Tadbirkorlik esa tadbirkorlardan, tadbirkorlik bilan shug'ullanmoqchi bo'lganlardan boshlanadi. Shunday ekan, tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatni yanada samarali amalga oshirish uchun bu odamlarni, ularning motivlari va muammolarini tushunish hal qiluvchi ahamiyatga egadek tuyuladi. Ushbu muammolarga javoban ayollar tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha milliy strategiyalar va sa'y-harakatlari ishlab chiqildi.

Xotin-qizlarning tadbirkorlik sohasidagi faolligi mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda, aholi turmush tarzining yuksalishida muhim omil ekanligini jahon tajribasidan ma'lum. Masalan, **The Boston Consulting Group** (BCG) xalqaro kompaniyasi tahlilchilarining 2019 yildagi xulosasiga ko'ra, jahon amaliyotida ayollar boshchiligidagi biznes ijobiy natijalarga erishmoqda. Ayrim mamlakatlarda ayollar boshchiligidagi kompaniyalar yalpi ichki mahsulotning 50-60 foizini tashkil qiladi. Masalan, Germaniya va AQShda bunday korxonalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 50-52 foiz, Yaponiyada – 55 foiz, Italiyada – 60 foizni tashkil qiladi[2].

O'zbekistonda xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, ular uchun qulay ishbiarmonlik muhitini yaratish uchun ko'plab islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa sohaning muhim normativ-huquqiy asoslari yaratilib, tadbirkor xotin-qizlar uchun keng imkoniyatlar berildi. Xususan, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 69-maqсадida xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, iqtidorli yosh xotin-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda xotin-qizlarning tadbirkorlik va biznes faoliyatini rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha horijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish muhim ahamiyatga ega[3].

O'zbekistonni yanada rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida ham xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni davlat boshqaruvi va qarorlar qabul qilishdagi o'rnini kuchaytirish, ayollarning jamiyat va oiladagi ahvolini tubdan o'zgartirish, ularning mehnat va turmush sharoitini yaxshilash, mehnat huquqini kafolatlash va ayollar tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab-quvvatlash, uy-ro'zg'or yumushlarini ijtimoiy ishlab chiqarishda faol qatnashish bilan oqilona olib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildiki, bu esa ayollarga g'amxo'rlik siyosati, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy manfaatlarini davlat tomonidan himoya qilinishida o'z ifodasini topdi[4].

Prezident tashabbusi bilan ilgari surilgan 5 ijobiy tashabbusning aynan 5-yo'nalishida xotin-qizlar bandligini oshirishga alohida urg'u berilganligi ayollar masalasining muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Ayniqsa, "Xotin-qizlarni tazyiqlar va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlar to'g'risida"gi qonunlar[5] ning qabul qilinganligi mamlakatimiz xotin-qizlarining ishbiarmonlik faoliyatlarini yanada kengaytirish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, 2022 yilda qabul qilingan "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonida chekka hududlardagi muhtoj oilalarning oilaviy tadbirkorlik faoliyatini kehgaytirish chora-tadbirlarini belgilab qo'yildi. "Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida 126 mingga yaqin ayollarga imtiyozli kreditlar berildi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qariyb

215 ming oilaga 6 trillion soʻmdan ziyod kredit mablagʻlari ajratildi. Qariyb 55 ming nafar xotin-qizlar tadbirkorlik va kasb-hunar markazlari tomonidan oʻqitildi, hunarmandchilik va kasanachilikka jalb etildi[6]” ushbu statistika maʼlumotlar Farmondagi vazifalarning bajarilishiga alohida eʼtibor qaratilayotganligidan dalolat beradi.

Xotin-qizlar tadbirkorligini keng targʻib qilish va amalga oshirishda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini taʼminlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi 05.03.2021 yildagi PQ-5020-son, "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qoʻllab - quvvatlashga oid chora-tadbirlar toʻgʻrisida" 07.03.2019 yildagi PQ-4235-son qarorlari, shuningdek 2022 - 2026 yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida 28.01.2022 yil, PF-60-son, oila va xotin-qizlarni tizimli qoʻllab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi, 07.03.2022 yildagi PF-87-son; "Xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi 02.02.2018 yildagi PF-5325-son; "Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida"gi 07.02.2017 yildagi PF-4947-son Farmonlarida belgilangan masalalar, yaʼni xotin-qizlar oilaviy va xususiy tadbirkorligini rivojlantirish boʻyicha amaliy choralarni koʻrish, yanada kuchaytirish kabi, shuningdek, sohaga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Shuningdek, Prezidentning "Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida"gi 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan qaroriga koʻra, yoshlar va xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlik koʻnikmalariga oʻqitishni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlashning quyidagi tartibi oʻrnatildi[1].

Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi va Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tomonidan maʼqullangan dasturlar va belgilangan talablar asosida tashkil etilgan oʻquv kurslarini tamomlagan har bir bitiruvchi (yoshlar, xotin-qizlar) uchun kasb-hunar va tadbirkorlikka oʻqitish boʻyicha nodavlat taʼlim tashkilotlariga sarflangan xarajatlarning 70 foizi, biroq har bir bitiruvchiga 1 million soʻmdan ortiq boʻlmagan miqdori davlat tomonidan kompensatsiya qilindi.

Mamlakatning iqtisodiy rivojida oilaviy tadbirkorlikning ahamiyati va roli juda muhim. Bugun Oʻzbekistonda mazkur sohada amalga oshirilgan ishlar xususida UzAnalytics.com hikoya qiladi.

Aholisi 36 million nafardan ortiqni tashkil qilayotgan hozirgi sharoitda Oʻzbekistonda ishsizlik darajasi ancha yuqori boshlab turibdi. Aksariyat ishchi kuchi mamlakatni tark etib uzoq va yaqin xorijda mehnat migrantlari sifatida oila boqyapti. Hukumat bunday vaziyatning salmoqli yechimi sifatida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish masalasini kun tartibiga qoʻygan. Oilaviy tadbirkorlik toʻgʻrisidagi qonun 6 yil avval kuchga kirgan boʻlsada, hukumat hamon uni takomillashtirish harakatida.

Xoʻsh, avvalo oilaviy tadbirkorlik nima degan savolga javob topish kerak. "Oilaviy tadbirkorlik toʻgʻrisida"gi Qonunda unga shunday taʼrif berilgan: "Oilaviy tadbirkorlik bu oila aʼzolari tomonidan tavakkal qilib va oʻz mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyatidir. Tadbirkorlikning ushbu yoʻnalishining oʻziga xos jihatlaridan biri shuki, u oʻz ishtirokchilarining ixtiyoriyligiga asoslanadi, shuningdek, yuridik shaxs tashkil etgan yoki tashkil etmagan holda amalga oshirish mumkin".

Oilaviy tadbirkorlikning bir qator afzalliklari mavjud:

-oilaviy korxona oʻz mulkiga ega boʻlishi, zimmasiga majburiyatlar olishi, sudda daʼvogar va javobgar boʻlishi mumkin;

-oilaviy korxona ishtirokchilari ustav fondini eng kam ish haqining oʻn baravaridan past boʻlmagan miqdorda mustaqil belgilashlari mumkin;

-oilaviy korxona oila yashab turgan turar joyda faoliyat yuritishi va oʻzi ishlab chiqargan mahsulotni shu joyning oʻzida sotishi mumkin.

Dastlab mamlakat Qonunchilik palatasi tomonidan 2012 yil 16 martda "Oilaviy tadbirkorlik toʻgʻrisida"gi Oʻzbekiston Respublikasining Qonuni qabul qilingan edi. Ammo u har qancha mukammal boʻlmasin, kutilgan samara bermadi. Chunki, uning ijrosi taʼminlanmadi. Oilaviy

tadbirkorlik sohasidagi munosabatlarni tartibga solishni maqsad qilgan qonun qog'ozdagina savlat to'kib turdi. Xozirda Prezidentimizning 2018 yil 8 iyun kuni imzolagan "Har bir oila – tadbirkor" dasturini amalga oshirish to'g'risida"gi qaror ham oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilik, kasanachilik va boshqa tadbirkorlik faoliyati turlarini keng ommalashtirish, har bir oilaning barqaror daromad manbaiga ega bo'lishi uchun shart-sharoitlar yaratish va ishsizlikka barham berishni maqsad qilgan.

Hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlarida kichik biznesning aksariyat qismi oilaviy korxona shaklida ish yuritmoqda. Yevropa davlatlari yalpi milliy mahsulotining 40-50 foizini, Osiyo mamlakatlarida 65 foizdan 82 foizgachasini, Lotin Amerikasida 70 foizga yaqinini oilaviy biznes ishlab chiqaradi. AQSH iqtisodiyotida uning ulushi 95 foizdan ziyod miqdorni tashkil etadi. Iqtisodiy rivojlangan ko'plab mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik sohasidagi tadqiqotlarni olib boruvchi, uning manfaatlarini himoyalovchi va oilaviy korxonalarining faoliyat ko'rsatishi borasida tajriba almashish uchun munozara maydonlarini tashkil etuvchi maxsus birlashmalar mavjud. Bunday yondashuv aholini tadbirkorlik faoliyatiga faol jalb qilishni kengaytirish, oilaviy an'analarni, oilaviy tadbirkorlar sulolasini shakllantirish va rivojlantirish imkonini beradi.

O'zbekistonda ham shu maqsadda, yani xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni, ayniqsa oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'lida to'liq erkinlik berish, amaliyotda "Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli bo'ladi", degan tamoyil asosida islohotlar boshlangan.

Mamlakatimizda aynan oilaviy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoit va bu orqali yangi ish joylari yaratishga e'tibor ortdi. Masalan, oilaviy tadbirkorlik hamda hunarmandchilikni rivojlantirish maqsadlari uchun o'tgan yili 367,2 mlrd. so'm ajratildi. Hozirgi kunda yurtimizda 13 mingdan ortiq oilaviy korxonalar mavjud. Lekin hududlar kesimida o'rganganimizda, yuridik maqomga ega oilaviy tadbirkorlik subyektlari sonidagi keskin farqlarga guvoh bo'lamiz. Ayrim hududlarda tegishli tartibda ro'yxatdan o'tmagan holda, noqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan fuqarolar haligacha uchramoqda. Mazkur holatlarga odamlarning oilaviy tadbirkorlik subyektlariga berilgan qonuniy imtiyozlar hamda qulayliklar haqida yetarlicha tushunchaga ega emasliklari sabab bo'layapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR RO'YXATI:

1. Qarang: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatining yigirmanchi yalpi majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2019, 22 iyun.

2. https://damu.kz/news/detail.php/ELEMENT_ID=28925

3. Qarang; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni, 28.01.2022 yil, pf-60-son. - <https://lex.uz/docs/5841063>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 февралдаги "Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5325-сонли Фармони; "Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тadbirkorlik фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида" ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги ПФ-4235-сонли қарори // lex.uz.

5. "Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базаси"нинг веб-сайти// www.lex.uz.

6. Qarang; "Oila va хотин-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-son - <https://lex.uz/uz/docs/-5899498>

7. Гетланд С., Хайкок Ж. "Инвестиция и здоровье". Социальная политика ПРООН. 1995.; Кренхель М. Содействие планированию семьи. Проект ГТЦ. – Т., 1997.; Мак Коннел К. Обзор деятельности женское НПО в Центральной Азии. – Т., 1999.; Хенкс Р. Гражданское общество и личность в Узбекистане. ПРООН, Комитет женщин Узбекистана. – Т., 1999.; Ми Венди. Женщина в Республике Узбекистана. АБР. – Т., 2000.

8. Сатторкулов, О. Т. Кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikни ривожлантириш жихатлари / О. Т. Сатторкулов, Р. Ш. Аликулов, Г. О. Турдикулова. - // Молодой ученый. 2020. - № 9 (299). - С. 213-215 <https://moluch.ru/archive>

PROSPECTS OF PLANNING THE CONTENT OF FOREIGN TOURISTS IN UZBEKISTAN FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**O.O.Radjabov, Bukhara State University, Bukhara, Uzbekistan, Lecturer at the
Department of Tourism and hotel management, PhD student at Valencia Polytechnic university,
Spain**

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning turistik potentsiali o'rganilib, xorijiy turistlarning tarkibiy tahlili statistik metodlar orqali o'rganilgan va kelajakda ularning tarkibiy rejalashtirish asosida ommaviy turizm chetlab o'tish orqali barqarorlikka erishish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Barqaror rivojlanish, statistic metod, barqaror turizm, xorijiy sayyoh va tashrif buyuruvchi, barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy asoslari, turizm exporti.

Аннотация. В данной статье представлена аналитическая информация о способах статистического анализа и прогнозирования туристского экспорта через содержание туризма, что позволяет избежать массового или избыточного туризма в Узбекистане.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, статистические методы, устойчивый туризм, иностранные туристы и посетители, социальные, экологические и экономические основы устойчивого развития, туристический экспорт.

Abstract. This article provides analytical information on ways to statistical analyzing and predicting tourist export through tourist content which is beneficial to avoid mass or over tourism in Uzbekistan.

Key words: Sustainable development, statistical methods, sustainable tourism, foreign tourist and visitors, social, environmental and economic pillars of sustainable development, tourism export.

Now the tourism sector is developing quite dynamically and, actually the turnover of funds in this area is increasing every year. Tourism has a huge potential for development, it is an important source of national income, an increase in foreign exchange earnings, which will affect other sectors of the economy. According to the World Tourism Organization, the number of world international tourist arrivals reached 1.46 billion in 2019, and tourism services exports equal to 1.7 trillion US dollars (UNWTO, 2020), but unfortunately, impact of Covid-19 was greater on the Tourism sphere than others, according to UNWTO annual reporting in 2021, the number of international tourist decreased 74% (1.5 billion in 2019 and 0,381 billion in 2020) and international tourism receipts loss was 1,3 trillion USA dollars . Export evaluating this fault compare it with 1990 s international tourism volume and predict that, Tourism to reach pre Covid-19 period needs more than 4 years (in 2024), in case of situation when virus will be stabilized (UNWTO, 2021). In terms of global changes, the global pandemic offered a lesson to the tourism industry, politicians, and researchers, but at the same time paved the way for new opportunities. The challenge facing cultural tourism is to turn the crisis into an opportunity to accelerate sustainable tourism transformation.

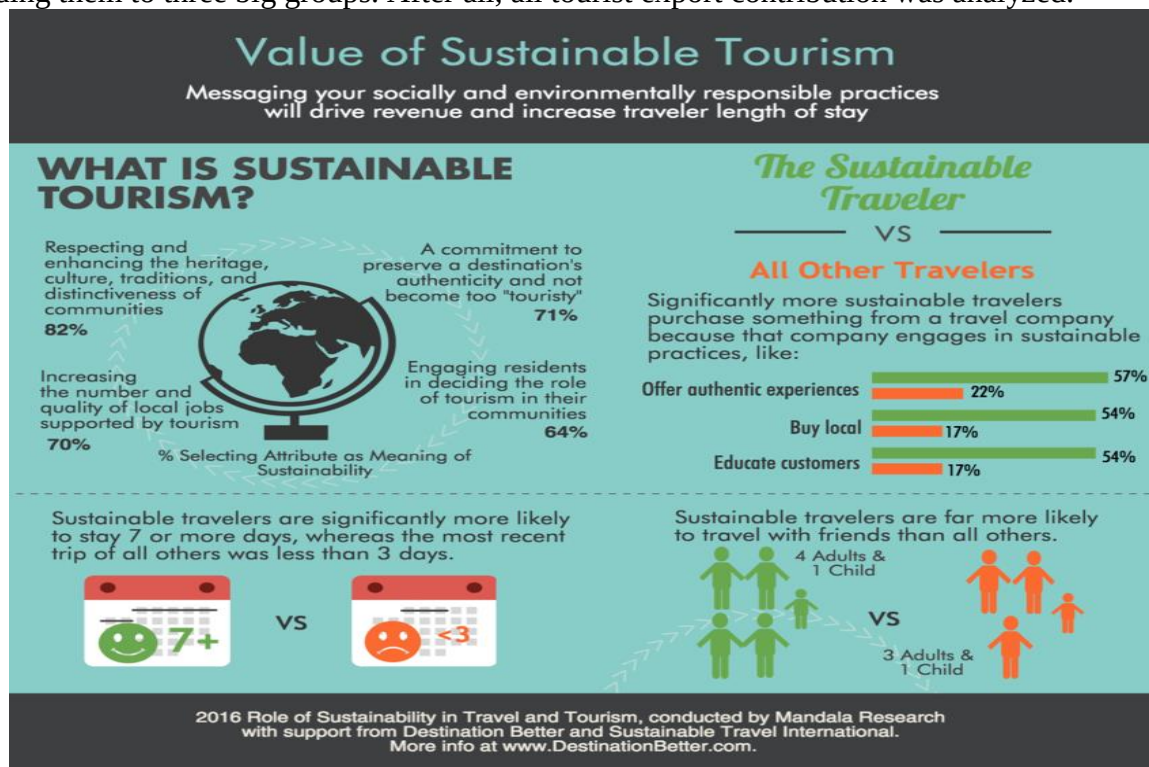
Fletcher (Fletcher, R. and others, 2021) suggests that even after the declaration of the end of the pandemic caused by COVID-19, the world does not allow itself to return to previous levels and tourism patterns. Excessive mass tourism causes damage to the environment (including pollution and resource depletion) due to unsustainable tourism. Despite the uncertainties that the health and economic crisis has induced in the tourism industry, one of the essential consequences has been the consolidation of local tourism, especially domestic tourism (Jurado, E.N. and others 2021).

Sustainable tourism is the concept of visiting somewhere as a [tourist](#) and trying to make a positive [impact on the environment](#), society, and economy. Tourism can involve primary [transportation](#) to the general location, local transportation, accommodations, entertainment, recreation, nourishment and shopping. It can be related to [travel](#) for leisure, business and what is called VFR (visiting friends and relatives) [8]. Butler (1999) defines environmentally sustainable tourism as, “tourism which is developed and maintained in an area (community, environment) in such a manner and at such a scale that it remains viable over an infinite period and does not degrade or

alter the environment (human and physical) in which it exists to such a degree that it prohibits the successful development and wellbeing of other activities and processes.” Initially, sustainable tourism usually considered environmental issues (Kirk, 1995), and later other authors paid more attention to other parts such as social and economic impact (Kates, 2001). According to Richards (2000), “Sustainable tourism is that develops as quickly as possible, taking into account all current resources capacity, the local community, and the environment. The development of tourism and new investment in the tourism sector should not detract from tourism itself. New tourism facilities should be integrated with the environment. Reckoning overall, means we need to protect and preserve all natural and human-made resources for the next generation under the same or better conditions when we inherit them from our ancestors. Dudensing (2011) explained the meaning of sustainable tourism development and paid attention to the cooperation of interests between public and private sectors facing their opportunities, challenges, and perception of this industry. Previously, Jamal and Getz (1995) signified the lack of cooperation among tourism sectors as a well-known problem and consider cooperation among the public, government, and enterprises as a challenging task. As tourism policymakers, it is important to consider the interests of each stakeholder (Sautter and Leisen, 1999) in the tourism industry. There is now broad consensus that tourism development should be sustainable; however, the question of how to achieve this remains an object of debate. [9]

There is a substantial opportunity for businesses, visitors, host communities and residents to derive greater benefit from tourism. The strategic use of private, public and community partnerships, for example, supports destination-level tourism strategies, empowers host communities to protect their tourism assets and creates opportunities for private sector enterprises and NGOs throughout the tourism value chain. Residents’ well-being and the visitor experience are improved in the process.

This research will depend on quantitative research method; the researcher will gather secondary data from Uzbekistan tourism development committee, researches, books, and articles. As well as the researcher will collect primary data by conducting personal interviews with tourism experts, operators, scholars, associations, researchers, conferences, workshop, and distribute questionnaire to foreign tourist. The researcher will use mathematical calculating and other statistical methods in data analysis. First of all, statistical information about foreign visitor’s number and tourist export volume were received from official web site uzbektourism.uz and analyzed by the priority of regions by dividing them to three big groups. After all, all tourist export contribution was analyzed.

Picture 1. Values of the sustainable Tourism

Source: <https://www.weforum.org/agenda/2017/08/the-growth-paradox-can-tourism-ever-be-sustainable/>

Tourism activity belongs to the service sector and is customer-oriented, therefore, it depends on the effectiveness of communications that provide a link among government, the producer of tourism services (tour operator) and the consumer (tourist). This communication factor becomes especially significant in intercultural communication when positioning the Uzbek cultural tourism product on the international market. As the chairman of the State Committee for Tourism Development Aziz Abdukhakimov said about great progress in 2018: "Actually Uzbekistan was visited by about 200 thousand tourists, not 2.5 million". In previous years it was declared that Uzbekistan is visited by about 2,5 million tourists a year as according to methodology of the World tourist organization, any arrived foreign citizen is considered a tourist. The same is true for tourists in countries such as Kazakhstan, Georgia, Kyrgyzstan or Russia: "They (these countries) also declare millions of tourists. But if we look more realistically at this situation, more than 70-80% of this flow is from neighbouring countries. Naturally, they don't stay in hotels, and often they travel overnight. By our estimates, last year there were about 200,000 of them." [5]. It was good progress, but is it significant or not? Why he said it when according to international rules visitors from neighbour countries also can be counted as tourist.

To solve issue, we made a little research relying on the numbers of 2018,2019 and 2020 (Table 1):

Table 1.

The number and the rate of annual growth of visitors from abroad in Uzbekistan (2018-2020)

Regions	2018 (th.p)	2019 (th.p)	2020 (th.p)	Growth (%) in 2019 comparing with 2018	Growth (%) in 2020 comparing with 2019
CA	4 563,30	5 764,50	1 330,00	22%	-77%
CIS	408,1	495,6	90,25	25%	-82%
Far abroad	328,6	488,4	83,85	50%	-83%
Total	5 300,00	6 748,50	1 504,10	27%	-78%

Source: https://uzbektourism.uz/downloads/files/statistika/2018-2022_sayoh_soni.xlsx [6]

It is clear from table that, the total progress in the number in 2019 was 27%, progress in total visitors from neighbours were 1,2 million people when from others countries were 0.25 million people, the ration of numbers around 1/5 for far abroad countries (including CIS without CA).

Now we analyze information given by Tourism committee for 2018. According to it (Table 2) the average expense of each foreign visitor was 196\$ and the highest expense belong to visitors from far abroad. CIS countries citizens (without CA) also have the same rate as far abroad behind a little portion. The ratio expense with far abroad has great declination towards Tadzhikistan citizens 1/12 and average was with visitors from Kazakhstan ¼ similar to total ratio. Overall CA countries average ratio with far abroad countries expense was 1/6 what means total expense of 6 CA visitors equal with 1 person's expense from far abroad tourist.

Table 2

Average expanse of per foreign visitor and detailed total export dates for 2018. Uzbekistan

Region	Average expense of visitor (US \$)	Ratio to far abroad (by cost)	Tourist export (mln US \$)	Portion from total Tourist export (%)
CA (by countries)	120,9	6	551,8	53%
.Kazakhtsan	158,3	4	362,9	35%
.Kyrgyzstan	99,9	7	104,8	10%
.Tadzhikistan	60,4	12	66,1	6%
.Turkmenistan	104,6	7	17,7	2%
CIS	635,6	1	258,2	25%
Far abroad	709,4	1	230,9	22%
Total	196,3	4	1040,9	100%

Source: https://uzbektourism.uz/downloads/files/statistika/2018-2022_sayoh_soni.xlsx

The average expenses of one visitors from Far abroad is equal to 6 CA citizen (especially equal to 12 visitors from Tajikistan), it means we can reorganize number and content of foreign visitors by adequate planning and as the result we can avoid over tourism in the country. Additionally, by this

method predicted and planned master plan gives opportunity optimally organize tourist facilities (logging, transport and others), due to strong seasonal features of this industry.

REFERENCES:

1. UNWTO, International Tourism Highlights, 2020 Edition 2. UNWTO, COVID-19 and Tourism. 2020: A year in review, 2021, January- <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>
3. Fletcher, R.; Mas, I.M.; Blazquez-Salom, M.; Blanco-Romero, A. Tourism, Degrowth, and the COVID-19 Crisis. Political Ecology Network. Available online: <https://politicalecologynet-work.org/2020/03/24/tourism-degrowth-and-the-covid-19-crisis/> (accessed on 1 April 2021).
4. Jurado, E.N.; Palomo, G.O.; Bernier, E.T. Propuestas de Reflexion Desde el Turismo Frente al COVID-19. Incertidumbre, Impacto y Recuperacion. Universidad de Malaga. Available online: http://www.i3t.uma.es/wp-content/uploads/2020/ImpactoCOVID_i3tUMA/03/PropuestasReflexiones-Turismo-.pdf (accessed on 14 March 2021).
5. SPOT-news. Азиз Абдухакимов: «На самом деле Узбекистан посетило около 200 тысяч туристов, а не 2,5 млн». <https://www.spot.uz/ru/2018/05/01/tourism-stat/>
6. Ministry of Tourism and Sport of Republic Uzbekistan – Number of foreign visitors 2019-2020-
7. review.uz- Tourism development in Uzbekistan: an overview of the industry for 2016-2020- <https://review.uz/en/post/razvitie-turizma-v-uzbekistane-obzor-turotrasli-za-2016-2020-gg>
8. Peeters, P.; Dubois, G. (2010). "Tourism travel under climate change mitigation constraints". Journal of Transport Geography. 18 (3). (p.p.447–457)
9. [The Eco-efficiency of Tourism](#). Peeters P., Gössling S., Ceron J.P., Dubois G., Patterson T., Richardson R.B., Studies E. 2004. (p.122)
10. (<https://www.weforum.org/agenda/2017/08/the-growth-paradox-can-tourism-ever-be-sustainable/>)
11. UNWTO, Proceedings of the global e-conference and summer speaker series on the role of development communication in sustainable tourism. 2006.
12. On additional organizational measures to create favorable conditions for development of tourism potential of the Republic of Uzbekistan. № DP-5326 03.02.2018-<https://lex.uz/docs/4119346>
13. Xorijiy ommaviy axborot vositalari va turizm sohasi tashkilotlari vakillari uchun O'zbekistonda axborot turlarini tashkil etish to'g'risida. № 747 20.09.2017.- <https://lex.uz/docs/-3360296>
14. Xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlar bilan hamkorlik sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. № PQ-3982 25.10.2018-<https://lex.uz/docs/-4022649>
15. S.Black. Practical Public Relations, ISBN 9780750623186, 1962
16. Grunig, James E. (March 1978). "Defining Publics in Public Relations: The Case of a Suburban Hospital". Journalism Quarterly. 55 (1): 109–124.
17. F. Jeffkins. Public relation. Made Simple. ISBN: 9781483183176. 1982
18. [Cutlip, Scott](#) (1994), The Unseen Power: Public Relations: A History, Lawrence Erlbaum Associates, ISBN 978-0-8058-1464-4
19. Seitel, Fraser P. (2006). The Practice of Public Relations. 10th ed. Pearson Publishing.
20. Grunig, James E. and Hunt, Todd. Managing Public Relations. (Orlando, FL: Harcourt Brace Jovanovich, 1984), 6e. Public relations is what you do with what you know and what others think about what you say.
21. Garth S. Jowett; Victoria O'Donnell (April 12, 2011). [Propaganda & Persuasion](#). SAGE. p. 105. ISBN 978-1-4129-7782-1. Retrieved February 11, 2013.
22. Smith, Ron (August 15, 2013). [Public Relations: The Basics](#). Routledge. p. 40. ISBN 978-1-135-08967-2.
23. M. Larry Litwin (2009). [The Public Relations Practitioner's Playbook: A Synergized Approach to Effective Two-way Communication](#). AuthorHouse. p. 9. ISBN 978-1-4389-9475-8. Retrieved July 25, 2013.
24. Robert L. Heath; W. Timothy Coombs (2006). [Today's Public Relations: An Introduction](#). SAGE Publications. p. 55. ISBN 978-1-4129-2635-5.
25. Kates, R. W., Clark, W. C., Corell, R., Hall, J. M., Jaeger, C. C., Lowe, I., ... & Svedin, U. (2001). Sustainability science. *Science*, 292(5517), 641-642.
26. Dudensing, R., Hughes, D.W. & Shields, M. (2011). Perceptions of tourism promotion and business challenges: A survey-based comparison of tourism businesses and promotion organizations, *Tourism Management*, 32(6), pp. 1453-1462.

UDC: 004.056.53, 338.1

EFFECTIVE DIGITAL SIGNATURE ALGORITHMS FOR BANK LENDING PLATFORMS BASED ON BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN THE DIGITAL ECONOMY

Q.B. Rakhimberdiev, basic doctoral student, National University of Uzbekistan, Tashkent

Аннотация. Ушбу мақолада банк кредитлаш жараёнлари муҳокама қилинади. Шу мақсадда блокчейн технологияси асосида банк кредитлаш транзакцияларини криптографик ҳимояланган ҳолда сақлаш жараёни моделиштирилган. Таклиф этилаётган модел блокчейн

технологиясининг барча компонентларини ҳамда криптографик механизмларини ўз ичига олади. Хусусан, банк кредитлаш жараёнида ECDSA электрон рақамли имзо алгоритми, ECDSA алгоритми учун тасодикий сонлар генераторларининг модификацияланган самарали моделлари қўлланилади. Ўтказилган илмий тадқиқот натижасида олинган назарий ва эмпирик натижалар ва блокчейн технологиясининг иқтисодий самарадорлиги келтирилган.

Калит сўзлар: Блокчейн, банк, кредитлаш, транзакция, смарт контракт, электрон рақамли имзо, тасодикий калитлар генератори, хеш функция, меркл дарахти, вақт тамгаси.

Аннотация. В данной статье рассматриваются процессы банковского кредитования. Для этого был смоделирован процесс хранения транзакций на основе технологии блокчейн. Предлагаемая модель включает в себя все компоненты технологии блокчейн и криптографические механизмы. В частности, в процессах банковского кредитования используется алгоритм электронной цифровой подписи ECDSA, новые модели генерации случайных чисел для алгоритма ECDSA. Представлены теоретические и эмпирические результаты, полученные в результате проведенного научного исследования.

Ключевые слова: Блокчейн, банковское дело, кредитование, транзакция, смарт-контракт, электронная цифровая подпись, генератор случайных ключей, хэш-функция, дерево Меркла, отметка времени.

Abstract. This article discusses the processes of bank lending. For this purpose, the process of storing transactions based on blockchain technology has been modeled. The proposed model includes all components of blockchain technology and cryptographic mechanisms. In particular, the bank lending processes use the ECDSA electronic digital signature algorithm, new models for generating random numbers for the ECDSA algorithm. Theoretical and empirical results obtained as a result of the conducted scientific research are presented.

Keywords. Blockchain, banking, lending, transaction, smart contract, electronic digital signature, random key generator, hash function, Merkle tree, time stamp.

Introduction. It is known that the issues of improving information systems, the widespread use of digital technologies, the development of methods and algorithms for protecting information, and their improvement are relevant all over the world. In particular, in the Republic of Uzbekistan, the consistent penetration of information technologies into many areas serves the growth of the country's economy [1].

The growth of economic entities in a market economy requires the improvement of financial relations between them. Therefore, many reforms are being carried out to develop the banking sector, which is one of the important parts of the country's economy. To this end, the government of Uzbekistan adopted several resolutions and resolutions. In particular, much attention is paid to ensuring the implementation of the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 5992 dated May 12, 2020 "On the Strategy for Reforming the Banking System of the Republic of Uzbekistan for 2020-2025". [2]. In this development strategy, based on modern service solutions to the banking system, the issue of wide introduction of information technologies, financial technologies, adequate provision of information security, as well as the implementation of rapid measures to reduce the impact of the human.

In solving this problem, the importance of blockchain technology is high. Blockchain is an effective technology for security and confidentiality, which uses cryptographic methods to store data in a blockchain. With blockchain technology, we can use several cryptographic mechanisms to secure bank lending transactions. In particular, electronic digital signature algorithms such as ECDSA, DSA, ElGamal, hash function, Merkle tree, PoW, POS, PBFT, and e.c.t. consensus algorithms and P2P decentralized networks are used for signing transactions. In this research paper, we investigate effective random and pseudo-random number generator (RNG) models for the ECDSA digital signature algorithm used in signing bank transactions.

Literature review. When studying blockchain technology, you should, first of all, get acquainted with the work of a person (or a group of persons) under the pseudonym Satoshi Nakamoto [2]. When storing transactions in blockchain blocks, they are initially signed based on digital

signature algorithms. ECDSA electronic signature algorithm is effective in this process. based on the problem of key generation in this digital signature algorithm. These keys are called random or pseudo-random keys. Modeling and building efficient random and pseudorandom key generators is a mathematical problem of high complexity. Methods and solutions to this problem are being researched by scientists as follows. There are many scientific schools, as well as the works of Uzbekistan and foreign scientists in the field of designing and researching effective GPSS/PRNGs. Bobnev N.P., Galeev I.K., Grishkin A.S., Gusev V.F., Dapin O.I., Dobris G.V., Zakharov V.M., Ivanov M.A. , Ishmukhametov Sh.T., Latypov R.Kh., Kiryanov B.F., Knut D., Krivenkov S.V., Kuznetsov V.M., L'Eculier P. Mansurov R.M., Pesoshin V.A. , Stolov E.L., Tarasov V.M., Tausworth R., Shevchenko D.N., etc.

At the same time, the main instructions were given in the scientific works of Uzbekistan scientists X. A. Muzafarov, G.U. Juraev, and A.V.Kabulov. N.Kasimov and other scientific researchers on the practical application of blockchain technology[4].

Methodology. At present, many researchers are doing a lot of scientific research and experimentation on the use of blockchain technology and its development. Most scientific studies use the following research methods [3]. Method of coming to a mental conclusion, Empirical method, Method of theory In this scientific work, scientific research was carried out using empirical and theoretical methods of scientific research methodology.

1. Modeling the bank lending process based on blockchain technology

Blockchain technology is one of the main factors of innovative development in the banking and financial sectors. A blockchain is a cryptographically linked list of data blocks. Each block stores the previous block's cryptographic hash value, timestamp, and transaction information. Blockchain technology was first proposed by Satoshi Nakamoto in 2008. This theory was applied in 2009 to develop Bitcoin cryptocurrency. This technology controls invoicing and transaction processing in modern financial industries and organizations, banks and other organizations [3,4].

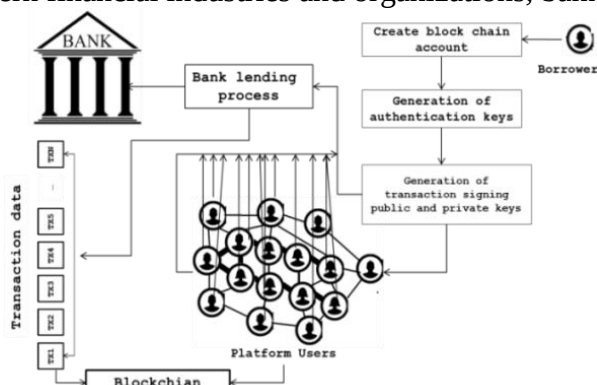

Fig.1. Bank lending process model based on blockchain technology

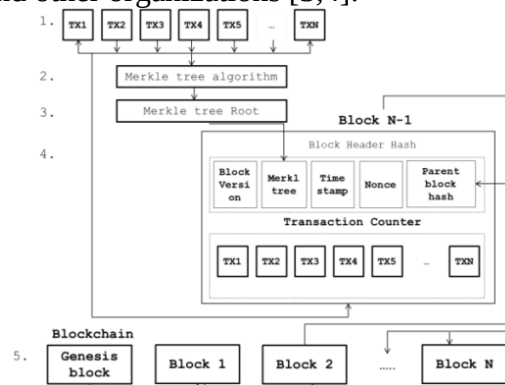

Fig. 2. The structure of the bank lending blockchain model

Thus, blockchain technology is based on the concepts of a decentralized network architecture and uses a distributed ledger of data, controlled by the established rules of the selected consensus algorithm. Based on this, the blockchain has a number of the following properties [4]:

- Decentralization. Decentralized network participants are equal to each other. In this case, due to the presence of a consensus algorithm, there is no need for nodes controlling the network, which means that the decentralized information network leads to complete dependence of operations;
- Immutability. The blockchain is supposed to be an immutable ledger of data due to its architecture. Each action of a participant (for example, a transaction) is recorded in the registry forever and cannot be changed;
- Anonymity. Each participant is assigned an address, which is used in the identity verification process. It is worth paying attention to the fact that the blockchain cannot guarantee perfect privacy due to certain internal limitations;

➤ **Checkability.** The consensus algorithm (hereinafter in the "Consensus" subsection) also allows an independent audit of the entire blockchain at a certain frequency and/or depending on certain conditions;

The model of the lending process in banking organizations based on blockchain technology is presented as follows in Figure 1. The blockchain infrastructure with incoming building blocks is shown in Figure 2. A block is the main structural element of a blockchain, serving as a container for transactions (see below) or other data types (depending on the implementation). Each block is linked to the previous block through the hash sum of that block's data, obtained using one of the hash functions: SHA1, SHA256, or Quark [5]. The diagram of the internal structure of the block is shown in Figure 3 below with a description of the elements from the BlockHeader in Table 1.

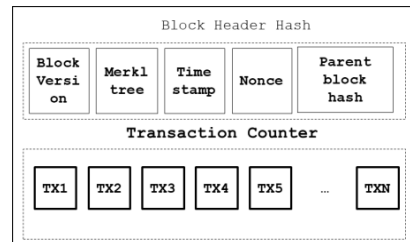

Fig.3. Diagram of the internal structure of the block

To ensure the security of bank lending operations based on blockchain technology, the following cryptographic mechanisms are used[4,5]:

– *SHA-256 hash function algorithm.* The function of hashing the state of the current block is to create a chain of blocks that refer to each other (immutability). The hash function, in this case, is used to create a string of 256 bits (when using SHA256) to further validate the contents of the block [6]. The SHA-256 hash algorithm is defined as follows.

– *MerkleTree (Hash tree).* This algorithm is used to create a hash tree from a given number of inputs (such as transactions). In the blockchain, an algorithm is often used to validate the content of a block, as a hash sum of the current block.

Table 1.

Meaning of block elements in BlockHeader.

Name	Description
Block Version	The current version of the block field structure
Merkle Tree Root Hash	The hash sum of the state of the block through the use of a hash tree of the transactions included in the block
Timestamp	Block creation time (Unix format)
n Bits	Block state length in bits
Nonce	The length of the generated hash sum after running the Proof-Of-Work consensus algorithm (see later in "Consensus")
Previous Block Hash	Hash sum of the state of the previous block in the chain

– *Time stamp.* Suppose a new block appears somewhere in the network, and nodes start transmitting it to each other. Each node must verify the validity of the block. To do this, it does the following: Must be greater than the arithmetic mean of the timestamps. This is because, for example, Block No. 123 was issued on March 12, 2011, and Block No. 124 was issued on February 13, 1984. But at the same time, a small margin of error is allowed.

– *Digital signature.* Transactions to send and receive information to verify identity use an electronic signature. In the context of blockchain technologies, an electronic signature is formed based on public and private keys (ECDSA or RSA) and is an encrypted string of arbitrary length [7]. The principle of operation is illustrated in Figure 5 below:

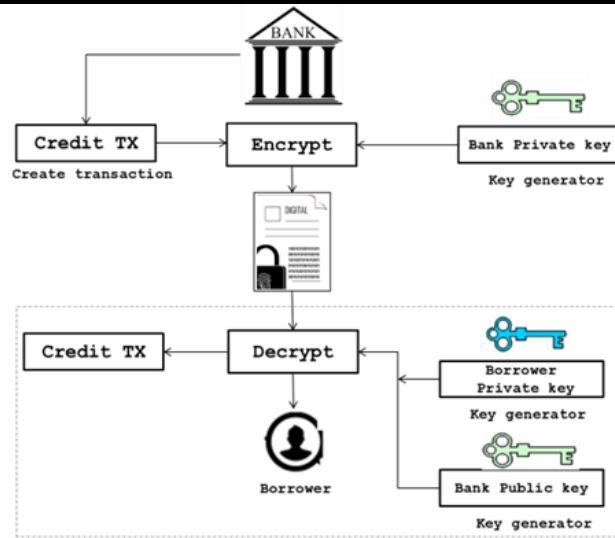

Fig.4. The principle of operation of the electronic signature in the blockchain

The first user (Bank) sends a pre-encrypted transaction to another user (borrower). Before sending, an electronic signature is generated based on the private key of the Bank or other users.

2. Application of random key generators in ECDSA electronic digital signature algorithm

Let there be a device (or program) that signs arbitrary input data using a given key according to the ECDSA algorithm. The article proposes similar methods for generating keys for ECDSA, a digital signature standard based on elliptic curves [8].

To generate a signature, characteristics (q, F) of the field $GF(2^q)$ in which calculations are performed, parameters (a, b) of the elliptic curve used, and its order n are specified. The base point of the G curve must be known.

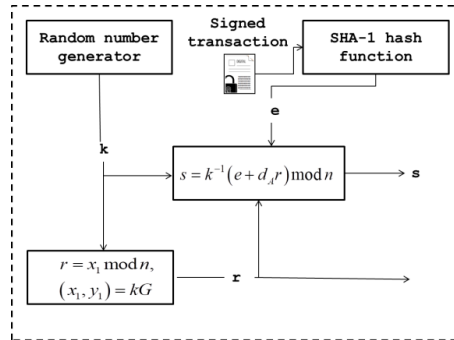

Fig.5. ECDSA signature generation scheme

Signer A must have a private key d_A (a random number in the range $[1, n-1]$, as well as a public key $Q_A = d_A G$. The algorithm for generating a signature according to the ECDSA standard is as follows [7,9]:

Algorithm 1. Signing Bank Lending Transactions

- 1 Compute the hash image of the message TX_n $e = H(TX_n)$: where $H(X)$ is the SHA-1 cryptographic hash function.
- 2 Choose a random number k from the range $[1, n-1]$.
- 3 We calculate $r = x_1 \pmod n$, where $(x_1, y_1) = kG$. If $r = 0$, go back to step 2.
- 4 Calculate $s = k^{-1}(e + d_A r) \pmod n$. If $s = 0$, we return to step 2.
- 5 The signature is the pair (r, s) .

The algorithm for verifying a signature using a Q_A public key is:

Algorithm 2. Transaction signature verification

- 1 Check that r and s are integers from the range $[1, n-1]$. If it is not, then the signature is rejected.
- 2 Compute $e = H(TX_n)$, where $H(X)$ is the SHA-1 cryptographic hash function.
- 3 We calculate $w = s^{-1}(\text{mod } n)$.
- 4 Compute $u_1 = ew(\text{mod } n)$ $u_2 = rw(\text{mod } n)$.
- 5 Compute $(x_1, y_1) = u_1G + u_2Q_A$.

The k-key generator is important in creating public and private keys and signing transactions based on the above ECDSA digital signature algorithm. the more efficient the key generator, the more efficient the process of saving transactions to the blockchain. That's why we offer a random key generator in the section below[10].

The Secp256k1 elliptic curve is used to sign transactions on the Bitcoin blockchain. The following algorithms are proposed for signing transactions using Elliptic Curves. The bitcoin blockchain protocol fixes a set of parameters for the elliptic curve and its final field so that each user uses a well-defined set of equations. Among the fixed parameters, the equation of the curve (equation), the value of the field modulus (prime modulo), the base point on the curve (base point) and the order of the base point (order) are distinguished. This parameter is chosen on purpose and is a very large prime number.

In the case of bitcoin, the following values are used. Elliptic curve equation:

$$y^2 = x^3 + 7 \quad (1)$$

Simple module:

$$2^{256} - 2^{32} - 2^9 - 2^8 - 2^7 - 2^6 - 2^4 - 1 = \text{FFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFF}$$

FFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFFC2F

Base point: **04 79BE667E F9DCBBAC 55A06295 CE870B07 029BFCDB 2DCE28D9 59F2815B 16F81798** 483ADA77 26A3C465 5DA4FBFC 0E1108A8 FD17B448 A6855419 9C47D08F FB10D4B8

Bold indicates the X coordinate in hexadecimal notation. It is immediately followed by the Y coordinate.

Order: FFFFFFFF FFFFFFFF FFFFFFFF FFFFFFFF BAAEDCE6 AF48A03B BFD25E8C D0364141

This elliptic curve parameter set is known as secp256k1 and is part of the SEC (Standards for Efficient Cryptography) family of standards proposed for use in cryptography. Bitcoin uses the secp256k1 curve in conjunction with the elliptic curve digital signature algorithm (ECDSA). In ECDSA, a secret key is a random number between one and an exponent value. The public key is formed based on the secret: the latter is multiplied by the value of the base point. The equation has the following form:

$$Public_{key} = Private_{key} * G \quad (2)$$

This shows that the maximum number of secret keys (hence bitcoin addresses) is finite and equals an order of magnitude. However, the exponent is an incredibly large number, so it is unrealistic to accidentally or intentionally pick up another user's secret key.

Now the results of programmatic implementation of Algorithm 1, Algorithm 2 and elliptic curve point reflection algorithms of ECDSA eletron digital signature based on elliptic curves in the implementation of lending processes based on blockchain technology and ensuring the security of transactions presented in Figures 1-2-3 above we bring.

Results of calculation practice.

First, to calculate the points of the elliptic curve, we can use the following class of Secp256k1 algorithm in the Python programming language.

```
class PrivateKey:
    secret: int
    def sign(self, z: int) -> Signature:
        e = self.secret
        k = randint(0, N)
        R = k * G
        r = R.x.value
        k_inv = pow(k, -1, N)
        s = ((z + r*e) * k_inv) % N
        return Signature(r, s)
```

Using this Python class, we can calculate the points of the elliptic curve of Secp256k1. The calculation result of the program is presented as follows (Table 2).

Table 2.

(1) the first 23 base points of the elliptic curve

Fixed points	$y^2=x^3+7 \pmod{170141183460469231731687303715884105727}$	
No	X	Y
1	1	36893488147419103232
2	2	48521454408564293890761491051289911625
3	3	141631489707866074590003022644645931621
4	9	7441701565595976779714283525662762893
5	10	107433408674738729129918730799497506517
6	11	127723079396803573811853061728647956205
7	13	160218945849582082887382349777393883387
8	15	35183837549574442576397199844275881416
9	17	95760002014505533181139775015951909426
10	18	98068639231218250154915906208662799833
11	20	109427753467115999349613977538080793530
12	21	76571999750394255033214225563080840280
13	24	28927918608177409496647707181030342765
14	25	150215580498427025664263827586756675726
15	27	88381234515339165310876637531279720990
16	29	108566193883372772861630968168997066091
17	30	36585431141877336854957946495846853959
18	32	132855898637433458283595866340592213564
19	35	20502942493477551060200982442395311984
20	36	119243756916351564669766066719872030666
21	37	12262124636621888562132524917376847965
22	39	143898016967773606022696346312048538667
23	41	32620465706298375949685736472254550053

23 base points of the elliptic curve given in the form of equation (1) are calculated in Table 2. Bank lending transactions using these points are now used to sign based on the ECDSA signature algorithm. Transaction signing process consists of signing and signature verification parts (see Algorithm 1 and Algorithm 2). The results of signing transactions are presented in Table 3.

Table 3.

Blockchain transaction signing process

Transaction	Public key			Signature			Private key in hex
Transaction number	x	y	64b hex	r	s	Compact	
TX1	1078720	7394023	0417d9577ce0	1279109	1968607	02d3f3553ae6	7dc377d
	5149072	3325673	6c6a48edc580	8499954	2212747	7dad96a3a920	147bc65
	1465878	5174832	d671d499ae27	4007080	6668942	9fa15aaff8851	3e21fbfc
	5351153	8196769	1c5027dc8600	3536931	4891690	6f2aa43e38f2c	a12f42d
	4994672	5792238	cdc8cfec3b81	4782392	1385555	50fc91a5aecc	04b13e9
	6018346	1572005	b2e0ba378b06	5740061	5570933	6d2b85ec0958	dd1d1ed

	9383762	6201061	259381f6fc1ae	5965242	7605191	10a24e5e4e6a	e991c61
	9885196	6776948	dbbcf308be2b	0188639	8012595	acc7b8087658	58263bf
	4999980	6502803	ec5efea67e24	8824626	2156796	93ea23fe0e5f2	5b13b7b
	7988107	7080681	22c2be2ab9f9	6811582	4273627	ea3dc6	
	0718475	5645447	e0adf07	958701	6744095		
TX2	4631426	3318601	046664f172ed	6031770	3546968	0d55dc694237	25b6910
	1681301	1127807	a65a11aa1ec1	2540526	2624362	1c52cf9b923a	baf4f7ae
	9529279	2890622	b6cc76871d6c	0214358	8422800	477af5dc4f46f	f124b62
	6603234	9330618	ccfb59582c32	4256907	6225511	78e319deac72	9503af6
	3858098	2138372	ab119112e943	0999589	1480790	07b605f4da3c	a294df7
	2153174	2201418	ffbe33495e9d	3550159	6966264	ac94e6b21018	0cd04e3
	3861163	2227470	ddeba1f5c322	5478642	1509626	83c904b7144b	f6e759f3
	7653205	8898559	de86c63229f5	1010782	1721567	788ce8c72a76	5072f1a
	8834304	2008694	7095430e3113	1002251	6551098	8b748c3dd4c3	298258
	2646940	0510841	852ec8e0dce9	0053854	7552410	81c9bfe1	
	7374899	8211730	67c4ad6f92	268105	5047958		

Table 3 shows the signing process of TX1 and TX2 transactions of the UzBCS blockchain lending platform transaction using the ECDSA electronic digital signature algorithm. In this table, Secpt256k1 is formed by the 23 base points of the elliptic curve presented in Table 2. Now the signed transactions are hashed by the Merkle tree algorithm and the Merkle Root value is calculated (see Figure 2). From this, one calculation process of blockchain blocks is performed and blockchain blocks are formed.

UzBCS (Uzbekistan Blockchain credit system) platform blockchain block value is presented in Table 4.

Table 4.

Results of the first 2 blocks of the bank lending blockchain system			
Block version	1	Block version	2
Block Header	0000000098B58D427A10C860335A21C1A9A7639E96C3D6F1A03D8C8C885B5E3B	Block Header	00000000CD339982E556DFFFA9DE94744A4135C53EEEF15B7BCC9BDEB9C2182
Hash of previous Block	00000000019D6689C085AE165831E934FF763AE46A2A6C172B3F1B60A8CE26F	Hash of previous Block	0000000098B58D427A10C860335A21C1A9A7639E96C3D6F1A03D8C8C885B5E3B
MerkleRoot	0E3E2357E806B6CDB1F70B54C3A3A17B6714EE1F0E68BEBB44A74B1EFD512098	MerkleRoot	E1CF3476234D8446653AD52A8939ED792003EEFDCD0E897319AB9D2CB4C14C8C
Timestamp	1231469665	Timestamp	1231567611
Bits Difficulty Parameter	486604799	Bits Difficulty Parameter	486604799
Nonce:	2573394689	Nonce:	1437882917
Signature (TX1)	E3E2357E806B6CDB1F70B54C3A3A17B6714EE1F0E68BEBB44A74B1EFD512098	Signature (TX2)	DF2B060FA2E5E9C8ED5EAF6A45C13753EC8C63282B2688322EBA40CD98EA067A

Conclusion. Currently, blockchain technology is rapidly being used in the fields of modern financial and banking services. The mass application of blockchain technology in the financial sector and the development of blockchain platforms, including fraud, corruption and cyber-attacks in the banking lending sector, as well as customer-oriented banking risks, will be reduced by 30%, resulting in a 130% profit for organizations. At the same time, a decentralized P2P network is a network that transfers funds without effective intermediaries. Banks can achieve high security and efficiency when conducting operations through this blockchain network. One of the main reasons for this is the modern cryptographic algorithms that make up blockchain technology. In this article, we propose an efficient blockchain platform and cryptographic algorithms.

REFERENCES:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 12, 2020 No. PF-5992 "On the strategy of reforming the banking system of the Republic of Uzbekistan for 2020-2025". Tashkent city, May 12, 2020.
2. Шнайер Б. Прикладная криптография. Протоколы, алгоритмы, исходные тексты на языке Си. –М.: издательство ТРИУМФ, 2003.
3. Харин Ю.С., Берник В.И., Матвеев Г.В., Агиевич С.Г. «Математические и компьютерные основы криптологии» ООО«Новое знание» 2003 г.
4. Н. Коблиц. Курс теории чисел и криптографии. – М. Научное изд-во ТВП, 2001г.
5. Молдовян Н.А. Проблематика и методы криптологии. СПб.: ИЗД-ВО СПбГУ, 1998.

6. Juraev, G. & Rakhimberdiev K. 2022. Prospects of application of blockchain technology in the banking. International Conference on Information Science and Communications Technologies: Applications, Trends, and Opportunities 1-5. Uzbekistan: Tashkent.

7. L'Ecuyer, P. 2007. Random Number Generation. Springer Handbooks of Computational Statistics: 93-137.

8. Berdimuratov M.Q., Mirzatayev S.M., Rakhimberdiyev Q.B., «Application of RSA system in electronic money circulation» Science and Education in Karakalpakstan 2019 № 1 ISSN 2181-9203.

9. Raximberdiyev Q.B., «Elliptik egri chiziqlar g'oyasini dsa elektron raqamli imzo algoritmiga qo'llash» Магистрантлардың илимий мийнетлериниң топламы, некис-2019.

UDC 351

IMPROVEMENT PROCESSES OF THE STATE ADMINISTRATION SYSTEM IN UZBEKISTAN

**M.Raximova, doc., PhD, Uzbekistan State University of World Languages.
University of Tashkent for applied sciences in Tashkent, Tashkent**

Аннотация. Мақолада муаллиф жамиятни изчил ривожлантириш, давлат бошқарувини демократлаштириш, давлат ҳокимиятини халқчиллаштиришга қаратилган муҳим объектив ва субъектив омилларни илгари суради, интуитив бошқариш жиҳатларини илмий тадқиқ қилади. Муаллиф томонидан мақолада давлат бошқарувининг конструктив усуллари, янги тенденциялари таҳлил қилинган. Мамлакатнинг ривожланишидаги муҳим омил сифатида стратегиянинг асосий хусусиятлари очиқ берилган. Мақолада маъмурий тизимни ислоҳ қилиш борасида гап кетади, унда “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари”ни ўз ичига олган Давлат дастури мавжуд.

Шунингдек, яқин келажакда самарали натижаларга эришиш омиллари илгари сурилган.

Калим сўзлар: давлат ҳокимияти, демократлаштириш, концепция, самарали бошқарув, ҳаракатлар стратегияси, портал, истиқбол, драйвер, аутсорсинг, электрон ҳукумат.

Аннотация. В статье автор выдвигает важные объективные и субъективные факторы, направленные на постепенное развитие общества, демократизацию государственного управления, популяризацию государственной власти, научное исследование интуитивного управления. Автор анализирует конструктивные методы и новые тенденции государственного управления. Раскрываются основные черты стратегии как важного фактора развития страны. В статье рассматривается реформа административной системы, которая включает государственную программу «Диалог с народом и интересы человека».

А также подчёркиваются драйверы эффективных результатов в ближайшем и дальнейшем будущем.

Ключевые слова: государственная власть, демократизация, концепция, эффективное управление, стратегия действий, портал, перспективы, драйверы, аутсорсинг, электронное правительство

Abstract. The significant objective and subjective factors aimed at the gradual development of society, the democratization of public administration, the popularization of state power, and the scientific study of intuitive management have been put forward by the author in the article. The author analyzes constructive methods and new trends in public administration. The main features of the strategy are revealed as an important factor in the development of the country. Consequently, the reforms of the administrative system, which includes the state program “Dialogue with the people and human interests” have been discussed in the article. Furthermore, some factors have been put forward to achieve effective results in the near future.

Keywords: state power, democratization, concept, effective management, action strategy, portal, perspectives, drivers, outsourcing, e-government

The implementation of active democratic renovation in the political process of our society and in the new look of the current stage of modernization of the country are the improvement of public administration and ensuring the public interests in the activities of state power. This is a necessary factor in the formation of state power. The first step in liberalizing state power and management,

which defines the main goal and task of the trend of modern development, was the creation of a mechanism that ensures the harmonization of the distribution of powers of the Presidential Institute, the Oliy Majlis and the Cabinet of Ministers, observed in 2007 by the abolition of the post of Chairman of the Cabinet of Ministers, held by the President of the Republic of Uzbekistan. Logically, the President, free from all branches of power, ensures the equality of the positions of the three branches of power, this corresponds to the essence of the requirements of the democratic principles that exist in the practice of world statehood. For example, as noted by President Sh. Mirziyoyev at the joint session of the Chambers of the Oliy Majlis dedicated to the appointment of the President of the Republic of Uzbekistan: “Generally speaking, now the result of the activities of ministries and institutions, heads of economic associations and khakims will be evaluated only by economic figures and the organization of work, how citizens' appeals are resolved and appropriate conclusions are drawn”[1]. The democratization of state governance requires, first of all, the establishment of relations of mutual trust, mutual understanding, sincerity and good faith between the state and citizens, state bodies and branches of government.

In the doctrines of government officials in Singapore, which has now become one of the leading countries in the world, the education of a new attitude to work was an important necessary factor. In this case, the salary was assigned not according to the time spent on the performance of the work, but according to its results[2]. It turns out that efficiency in the activity must necessarily ensure efficiency. This approach leads to an improvement in the quality of public services, the creation of a full-fledged civil society and, of course, the strengthening of trust in public authorities in the majority of the population[3]. Since the people's confidence in the state authorities today is the driver of the development of a stable society in the current situation. In another way, we are talking about covering the theoretical and practical aspects of this topic in detail with today's theory.

On this occasion, President Sh. Mirziyoyev will expel a simple, uncomplicated, popular principle of building society. It is known that a program has been developed to ensure effective communication with the people, as a measure to implement the most important and urgent tasks of this people's principle. Now our job is not to miss the smooth operation of the mechanisms that establish live-as-direct communication with the people. Introduced into our practice as the main criterion of public administration, the main idea of this mechanism is to serve the people! Because, employees of the state administration apparatus, who express the interests of a strong civil society, if they first understand the personal, general and specific historical, socio-political situation of the entire population of our country, if they democratize their approaches to managing society, only then can such management be considered a perfect form of managing an open society; secondly, if they express the importance and priority of the interests of the population objectively, fairly and very quickly-in practice, they can contribute to the protection of interests, really only then will the service be objectively rendered to the needs of people. This should be the immunity of the administrative head of a democratic society.

As President Sh. Mirziyoyev notes in this regard, “The Public Reception rooms and the Virtual Reception Room of the President of the Republic of Uzbekistan, which are the basis of this system, justify themselves in practice as a kind of democratic institution for working with citizens' appeals”[4]. Of course, this institution has become an effective system that uses the opportunities to maximize the implementation of the goals and objectives outlined in the action strategy for the further development of our country.

In the relevant units of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, the procedure for providing outsourcing services for catering personnel is defined[5]. The order of this approach is considered to be in the paramilitary structure and the process of outsourcing integration.

Also, according to the resolution of the Council of Ministers of the practice of the new mechanism, the procedure for providing outsourcing services in medical institutions of the Republic of Uzbekistan is defined[6]. This means that the use of outsourcing services, along with facilitating the implementation of functional tasks, will show a reduction in costs and the initiative of the private sector in this process. But, the introduction of the institution of private performers in the state system requires a deep analysis, - says in his opinion the deputy, chairman of the national movement

"Development", a member of the SDP faction "Adolat" Legislative Chamber of the Oliy Majlis A. Burkhanov. By the way, it would be appropriate to talk about two possible managements Concepts- New Public Management "new public administration" and Good Governance "effective management", formed on the basis of modern administrative reforms of the West, which can be borrowed accordingly in other states that are not related to the development of America or Europe. According to M. Barzli, she was thrown out by political scientists for a scientific discussion of "modern changes in the creation of the executive committee and in management"[7]. According to this, to determine the essence of the new management model, its basic principles, it is necessary to understand the goals of administrative reforms in most Western countries.

From the point of view of social justice, the course of the reforms will ensure the active participation of the democratic majority in the process of government. In this regard, the current and permanent task of the institutions of State power is determined by the services to the people. About this, President Sh. Mirziyoyev said: "... now the results of the activities of ministries and ministries, heads of economic associations and khakims will be evaluated only by economic figures and the organization of work, how citizens' appeals are resolved and appropriate conclusions are drawn"[8]. All this is certainly true. Since the urgency of change, the priority direction of improvement - the main goal of our direction is aimed at the fact that the people are the one and only source of the state. And ensuring the openness of the branches of state power is an important task. All this means that a completely new period has begun in the practice of Uzbek society in terms of quality.

REFERENCES:

1. Mirziyev S.M. We will definitely continue our way of national development and raise it to a new level. T.1.-T.: NMU "Uzbekistan", 2017. 153 p.
2. M.A Rakhmatov, B.Z. Zaripov. Talented people are invaluable wealth of the country. T., "Zamin Publication" 2019.str 21.
3. State and Municipal Service: Methodology, Theory, Practice, Foreign Experience. Rostov N / D, 1997.
4. President of the Republic of Uzbekistan Sh. The appeal of Mirziyoyev to Oliy Majlis. "People's speech", December 23, 2017, N. 258 (6952).
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 323 of April 17, 2019 "On the procedure for the provision of outsourcing services for the organization of the nutrition of the personnel of the relevant units of the National Guard of the Republic of Uzbekistan".
6. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 10, 2020 No. 16 "On the procedure for the provision of outsourcing services in organizations included in the structure of the Ministry of Health of the Republic of Uzbekistan".
7. Barzelay M. Origins of the New Public Management: an International View from Public Administration. Political Science. New Public Management: Current Trends and Future Prospects. ed. by K. McLaughlin, S. Osborne, E. Ferlie. London, 2002.
8. Mirziyev S.M. Together we will build a free and prosperous democratic society. We will definitely continue our path of national development and raise it to a new level.

UDC 338.48

TOURIST DESTINATIONS WITH GASTRONOMIC POTENTIAL IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

E.S.Salieva, doctoral student, Scientific research institute for the study of the problems of cultural heritage objects and tourism development, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada gastronomik turizmning ahamiyati, xususan, milliy taomlarni tayyorlash texnikasi muhokama qilinadi, shuningdek, O'zbekistonda gastronomik turizmni rivojlantirish yo'llari taklif etiladi. Oziq-ovqat va turizmning kombinatsiyasi tobora ommalashib bormoqda va agroturizm, vino sayohatlari, oziq-ovqat mahsulotlarini esdalik sovg'alari sifatida sotish va boshqalar kabi formatlarda namoyon bo'lmoqda. Rivojlanishning ushbu bosqichida gastronomik turizmning maqsadli auditoriyasi kengayib bormoqda, bu esa gastronomik turlarga talabni oshirmoqda. O'zbekiston hududlarida gastronomik turizmni rivojlantirish salohiyati sifatida milliy taomlar (mintaqaviy tafovutlar), noyob taomlar, tarixiy pazandalik an'analari, umumiy ovqatlanish muassasalari, oziq-ovqat festivallari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: gastronomik turizm, agroturizm, milliy oshxona, destinatsiya, gastronomik turizm salohiyati.

Аннотация. На данном этапе развития целевая аудитория гастрономического туризма становится шире, что повышает спрос на гастрономические туры. В статье рассматривается важность гастрономического туризма, особенно техника приготовления национальных блюд, а также предлагаются пути продвижения гастрономического туризма в Узбекистане. Сочетание еды и туризма становится все более популярным направлением и проявляется в таких форматах, как агротуризм, винные туры, продажа продуктов питания в качестве сувениров и т.д. В качестве потенциала развития гастрономического туризма в регионах Узбекистана рассматривались национальная кухня (региональные различия), уникальные блюда, исторические кулинарные традиции, учреждения общественного питания, кулинарные фестивали.

Ключевые слова: гастрономический туризм, агротуризм, национальная кухня, дестинации, потенциал гастрономического туризма.

Abstract. Article discusses the gastronomic tourism importance, especially the national dishes preparation, and also suggests ways to promote gastronomic tourism in Uzbekistan. The combination of food and tourism is becoming increasingly popular and is found in such formats as agrotourism, wine tours, the sale of food as souvenirs, etc. At this stage of development, the target audience of gastronomic tourism is becoming wider, which increases the demand for gastronomic tours. National cuisine (regional differences), unique dishes, historical culinary traditions, catering establishments, culinary festivals were considered as the potential for the development of gastronomic tourism in the regions of Uzbekistan.

Keywords: gastronomic tourism, agrotourism, national cuisine, destinations, potential of gastronomic tourism.

The gastronomic potential in Uzbekistan is divided into urban and rural. Rural destinations of gastronomic tourism are associated with agrotourism, ethnographic tourism and ecotourism. This peculiarity clearly characterizes the purpose of rural gastronomic tourism – the collection, processing and preparation of natural, environmentally friendly products. And also picking berries, grapes, fruits. Those who wish can visit wineries and participate in the creation of wine. Rural destinations offer cooking lessons from local chefs. More than 60% of the population of the Republic of Uzbekistan live in rural areas, and it is in the fields of farmers or small catering establishments in the regions that you can find such delicious dishes and products that you will never find in megacities or large restaurants. Historically, any oasis in Uzbekistan has a gastronomic uniqueness and diversity, contributes to the preparation of national Uzbek dishes [1, 141].

In fact, in the villages located in the provinces, there are only national dishes that are unique to this place, and their taste and composition are not repeated in other villages of the region. It is in this sense that such dishes are interesting for both foreign tourists and local residents.

For example, the Parkent district of the Tashkent region is a foothill zone where unique grape varieties are grown. There are local, unique varieties, and there are also table varieties of rizamat or taifi, known throughout Uzbekistan and beyond. These varieties are grown everywhere, but it is in Parkent that they have a special taste because of the natural and climatic features of this territory. Moreover, both technical, raisin-kishmish and wine varieties grow there. Similar tourist products are successfully implemented in Europe and the CIS countries. There is a certified cultural route of the Council of Europe "The Way of the Vine", through which the history of grapes and winemaking is studied. The states of Central Asia and Uzbekistan itself are an integral part of the Great Silk Road, along which not only goods, but also secrets of winemaking and grape varieties moved. Therefore, the destination has huge opportunities and history in order to create an interstate tourist product that attracts the attention of tourists from neighboring countries and far abroad.

City destinations involve visiting restaurants, festivals, bazaars with street food, factories, food production workshops, as well as visiting various public catering establishments where you can try

traditional Uzbek pilaf, manti, kebab, samsa, sweets, spices and teas. A visit to the wine cellars will give you the opportunity to taste wines of various varieties.

Each region of Uzbekistan specializes in the preparation and preparation of a certain type of dishes. Table 1 shows the traditional types of dishes of gastronomic destinations.

Thus, in Uzbekistan there are conditions for the formation of regional gastronomic destinations. First of all, they stand out for a set of unique dishes.

In Tashkent, tourists can find more than 17 types of pilaf. Recipes among them differ in the use of various types of meat, berries, rice and even fruits. This resource is widely used in tourism.

The Jizzakh samsa can weigh more than 500 g. This kind of samsa is the most delicious not only in Uzbekistan, but also outside the country.

Table 1.

Traditional types of dishes of gastronomic destinations of Uzbekistan [2, Compiled by the author].

Destination	Traditional dishes	Use in tourism
Tashkent	17 types of pilaf	Included in gastronomic tours
Samarkand	Local pilaf. Pilaf dishes	Included in gastronomic tours
Jizzakh	Jizzakh Samsa	No
Ferghana	Kabob, tukhum barak	No
Andijan	Lagman	Included in gastronomic tours
Namangan	Soup in a bottle-shorvu	No
Bukhara	Local pilaf	Included in gastronomic tours
Navoi	Dolma	No
Kashkadarya	Chi-yah	No
Khorezm	Local pilaf, tar-tar of meat	Included in gastronomic tours
Karakalpakstan	Beshbarmak, jvari kurdyuk	No

Fergana is famous for Kazan kabob, which is prepared in 10 regions, in addition to Fergana, where it is most famous, and the recipes in each region are different.

Andijan can attract tourists with an appetizing lagman. Its strips of noodles can grow to almost 600 meters before cooking.

If tourists visit Namangan, they can try the soup in a bottle-shorva. This dish can be kept on fire all day.

Bukhara pilaf "Oshi Sufi" stands out from the rest. "Oshi Sufis" are first boiled separately and only then boiled in a copper pot known as a cauldron.

Navoi can offer tourists a local dolma, known for its delicious meat and rice filling.

In Kashkadarya region, tourists can taste "Chi-yah"-a delicacy made of pressed meat. It is prepared only in one place - at the Chiyali bazaar, not far from Shakhrisabz. This is a unique resource for gastronomic tourism in Uzbekistan.

Surkhandarya is full of secrets, and one of them is a recipe from more than 100 years ago - chupancha made from fried lamb.

The cuisine in Khorezm is famous not only for its unique taste, but also for the selfless work of the chefs. Ijon, a meat tartare, is chopped with an axe and a knife for several hours without stopping.

People in Karakalpakstan creatively approach the preparation of beshbarmak. In addition to meat, they often add vegetables.

The historical region of Samarkand is known for boiled chickpeas with meat, which is served on Samarkand bread.

Uzbekistan's destinations are making large-scale efforts to develop tourism. For example, Samarkand occupies an advantageous geopolitical location on the Great Silk Road through Central Asia, has favorable geographical and climatic conditions, which has formed a rich national cuisine here.

At the meeting of the World Tourism Organization in Samarkand (October 5, 1994), which adopted a Declaration, which is now called the "Samarkand Declaration", where the city was unanimously recognized as the "heart of the Silk Road". For example, historians, tourists and merchants who visited Samarkand wrote about the city's paradisiacal gardens, sweet fruits and national dishes. In particular, Ruy Gonzalez de Clavijo, who visited the palace of Amir Temur in 1404, wrote in his memoirs about the markets of Samarkand, festive tables, hospitality. Also,

Zahiriddin Muhammad Babur in his memoirs "Boburnoma" gave valuable information about Samarkand pilaf, bread. Similarly, the Arab travelers Juwayni, Istakhri, al-Tabari, as well as the works of Chinese travelers told about the markets, cuisine and abundance of Central Asia, especially Samarkand [3, 55].

In recent years, a wide range of measures has been taken to accelerate the development of the tourism potential of the Samarkand region. Special attention is paid to the necessary conditions for tourists, the construction of 3, 4, 5-star hotels.

Samarkand is not only a tourist center with ancient historical monuments, but also a gastronomic and tourist destination with a wide variety of dishes.

According to WTO experts, gastronomic tourism accounts for 30% of tourism expenditures, and gastronomy is a key element of local culture and the basis of production, focusing on tourist offers of tourist destinations on the Great Silk Road.

In the Samarkand region, wheat, oatmeal, corn, barley and, in rare cases, millet, rye (Italian millet), lentil (lentil) flour were used in baking. Currently, barley, lentils, millet, flour are almost unused in other regions of the republic. Grain products are widely used, mainly rice, mung beans, beans, peas. Grain products are made from mashhur, moshkichiri, mastava or khurda, shirkhor or milk rice, and thicker ones are made from shirbirinja or shirguruch. It is also customary to cook zucchini or shirkad, cook rice with the addition of zucchini (kadi). A thick dish of wheat and barley turns into chicken soup or wheat chicken, chicken dishes with barley.

The unique dishes of Samarkand - sumalak, wheat bran and halim (halisa) are made from wheat and wheat flour. Sumalak is prepared by women from wheat grown to a length of 1 cm. Halim, on the other hand, is one of the royal dishes prepared by men on national holidays and Eid al-Adha. Another of the most delicious and well-known dishes of Samarkand is nahutishurak (delicious peas). Its cooking technology and the art of laying out on the table are performed in a unique way. Another symbol of the Uzbek cuisine of Samarkand is pilaf.

Samarkand bread and bakery products also play an important role in Samarkand gastronomy. After all, the role of Samarkand bread in the hospitality of the residents of Samarkand is great. Samarkand bread has a long history and there are various legends about its preparation. Real Samarkand bread, well kneaded and baked in the oven, can be eaten for up to 3 years. In Samarkand, tourists are offered such types of bread as Asian (halosio), khlebyuvelir, tafton bread, obaki bread, kulaboki bread, zabonigav bread, comb bread, khazzini bread, etc.

In ancient times, bread in Samarkand was baked at home for daily use from dough with a large amount of added yeast, while for special guests and at the market, bread decorated with various inscriptions, sesame seeds in the form of large circles was baked. Also, special bread with cream, sugar butter, melted butter was baked at weddings and celebrations [4, 239].

The next resource of destinations of gastronomic tourism in Uzbekistan is associated with national catering establishments, primarily restaurants, as the most status places. There is a special set of restaurants that distinguish Uzbek tourist centers. For example, in Tashkent, tourists are invited to visit the "Pilaf Center" (Tashkent, Iftikhor str., 1). This is a favorite place of locals and guests. Pilaf is prepared here from 11:00 to 15:00.

For example, the following restaurants in different cities are used in tourist programs in Uzbekistan:

Restaurant "Caravan" (Tashkent, A. Kakhkhara str., 22). This is the first Uzbek restaurant opened in Tashkent. The restaurant is colorful, has an old interior, Uzbek household items. The restaurant is spacious, lots of seats.

Restaurant "Karimbek" (Samarkand, Gagarina str., 194). This is a popular institution in the city. The restaurant is quite simple, but it has its advantages: the hall is shared, and there are also separate rooms for privacy, a summer veranda. Uzbek cuisine is well represented, a large selection of kebabs and pilaf.

Nodyra Devon-Begi restaurant (Bukhara, Nodyra Devon- Begi madrasah). This is a unique institution located in the immediate building of the ancient madrasah "Nodyra Devon-Begi" (XVII century), which is located in the eastern part of the Lyabi Hauz Square. The restaurant is very popular

among Bukhara tourists. The restaurant has a huge selection of dishes of local Bukhara cuisines. During the season, there is a folklore show in the restaurant every day from 18:00 (Uzbek dances) are one of the best examples of national culture [5, 57].

Not only architectural monuments and folk crafts (which are exempt from taxes) are tourist projects, but also catering establishments. And it is catering establishments, despite the lack of state support, that have been promoting Uzbek cuisine all over the world over the past ten years. However, due to very high competition, this sector is becoming investment-intensive.

Currently, the activities of restaurants specializing in the development and popularization of Uzbek national cuisine are not considered in conjunction with the development of the tourism sector.

The next resource of gastronomic tourism of Uzbekistan in different destinations of the republic is gastronomic festivals.

As part of the Uzbek traditional culture festival, a world record was set for cooking the largest pilaf, which entered the Guinness Book of Records. The event was held on Sayilgoh Street in Tashkent. Pilaf for this purpose was prepared in a special pot (called Kazan). Its diameter was 4.2 meters and could hold up to 8000 liters. The pot weighs 7070 kilograms and has a depth of 1 meter. The record plate was about 8 tons. To prepare this pilaf, 1.5 tons of beef, 400 kilograms of lamb, 1.9 tons of rice, 2.7 tons of carrots, 220 kilograms of onions, 440 liters of oil, 57 kilograms of salt are put on the pan. More than 50 famous chefs gathered from all over the country to cook a record dish. The finished pilaf was distributed to the guests of the event and residents of Tashkent [6, 710].

A major gastronomic festival in Uzbekistan is the Khorezm "PASTA" festival. The festival popularizes Khorezm dough dishes, such as "tukhumbarak" and "shivitosh", and dishes from more than twenty countries take part in it. The best chefs, as well as representatives of well-known restaurants and catering enterprises are represented at the festival. Entertainment programs are also presented at the event. The organizer of the festival is the Association of Gastronomic Tourism of Uzbekistan.

Table 2.

Characteristics of tourist destinations in Uzbekistan with gastronomic potential [8, Compiled by the author]

Destination	Resources	The state of the tourist infrastructure	Modern use in country tours
Tashkent	Regional cuisine. Restaurants. Street food. Festivals	A developed system of accommodation facilities. Transport accessibility. Excursion programs.	Gastronomic tours. Festival tourism
Samarkand	Regional cuisine. Restaurants. Street food. Festivals	Shortage of accommodation facilities. Transport accessibility. Excursion programs.	Gastronomic tours. Festival tourism.
Dzhizak	Unique dishes	Not developed infrastructure.	-
Ferghana	Unique dishes. Restaurants. Winemaking. Street food. Festivals	A developed system of accommodation facilities.	Agrotourism. Gastronomic tours
Andijan	Unique dishes. Street food	Not developed infrastructure.	-
Namangan	Unique dishes. Street food	Not developed infrastructure.	-
Bukhara	Regional cuisine. Restaurants. Street food. Festivals	Rich historical and cultural potential. Excursion programs. Shortage of accommodation facilities.	Gastronomic tours
Navoi	Unique dishes. Street food. Winemaking.	Not developed infrastructure.	-
Kashkadarya	Rural tourism, street food, restaurants, festival	Not developed infrastructure..	Rural and festival tourism
Khorezm	Regional cuisine. Restaurants. Street food. Festivals	Rich historical and cultural potential. Excursion programs. Shortage of accommodation facilities	As an addition to the excursion
Karakalpakstan	Regional cuisine. Rural tourism. Street food.	Not developed infrastructure.	Gastronomic tours. Agrotourism.

Another example is the Tashkent festival of "Street Food" held annually in September. The festival takes place in the center of Tashkent with street food. The most delicious dishes of national and European cuisine in street cuisine are presented here.

Another example is the festival "Poppy field and kebab". The Association of Gastronomic Tourism of Uzbekistan organizes this festival, which takes place in May in Kashkadarya region. Festival events:

- competition among skilled craftsmen for making the most skillful tandoor kebab;
- outdoor recreation;
- pleasant music, unique appearance of nature and delicious food;
- balloon walks [7, 13].

Guests of the festival will be able to taste the 10 best tandoor kebabs of Kashkadarya, prepared by the most popular masters. Participants can also participate in a collective, individual or family meal.

It can be concluded that the rich historical and cultural potential, regional culinary differences and the tradition of hospitality create conditions for the development of gastronomic tourism in different regions of Uzbekistan.

National cuisine (regional differences), unique dishes, historical culinary traditions, catering establishments, culinary festivals were considered as the potential for the development of gastronomic tourism in the regions of Uzbekistan.

There is a potential for the development of gastronomic tourism in many regions of Uzbekistan. Tashkent, Samarkand, Ferghana, Andijan, Bukhara, Khorezm, Karakalpakstan are identified as promising destinations. Each of these destinations has unique elements that distinguish it and allow you to create a regional tourist brand.

As possible for the development of types of tourism in these destinations can be called: gastronomic, festival, agricultural, wine.

REFERENCES:

1. Dracheva E.L., Hristov T.T. Gastronomic tourism: modern trends and prospects // Russian regions: a look into the future. 2015. No.3. pp. 141-148
2. Compiled by the author
3. Klimova T. On the development of the tourism industry in the Republic of Uzbekistan // Tourism and hospitality in the mainstream of the digital economy: collection of articles of the International Scientific and Practical Conference, NRU "BelSU", April 17, 2020 / rel. edited by O.K. Slinkov. – Belgorod: Publishing House "BelGU" NRU "BelGU", 2020. pp. 55-61
4. Sidikova MasturaXakberdievna Gastronomic tourism in Uzbekistan (on the example of Samarkand) // Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 2021, Volume 27, Issue 4, P. 239-248
5. Pirogova O.V. Prospects for the development of outbound tourism to the Republic of Uzbekistan // Eurasian Union of Scientists. Economic sciences. 2020/06/14; 74(1):57-60.
6. López T., Hernández Y., Sánchez L. and Pastaz, M. Gastronomic Tourism: Attitudes, Motivations and Satisfaction of the Visitor in Cantons of Tungurahua, Ecuador // American Journal of Industrial and Business Management, No.9. 2019. p.710
7. Fayzieva S.K. Prospects for the development of gastronomic tourism in Uzbekistan // Issues of science and education. 2020. No.2. pp. 13-18
8. Compiled by the author

UO'K 316.77

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINING JORIY HOLATI VA UNING TENDENTSIYALARI TAHLILI

Z.A.Shamansurova, dots., PhD, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Pensiya tizimini isloh qilish har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash jarayonidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli mazkur tizim faoliyatini takomillashtirish jarayonida xalqaro darajadagi umumiy standart va mezonlarga ye'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Shu sababli mazkur tadqiqot yo'nalishi doirasida atroflicha tadqiqot izlanishini amalga oshirdik.*

Tadqiqot jarayonida pensiya ta'minoti tizimining rivojlangan mamlakatlar amaliyoti, O'zbekiston Respublikasida pensiya ta'minoti tizimining joriy holati va uning tendentsiyalari tahlil qilingan, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga to'langan ijtimoiy to'lovlarga muvofiq ravishda pensiya darajasini belgilash mexanizmi asoslangan.

Xalqaro valyuta jamg'armasining tavsiyalariga asosan O'zbekistonda pensiya tizimini takomillashtirish orqali aholini ijtimoiy himoya qilish va moddiy qo'llab-quvvatlashga doir xulosa, taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqdik.

Kalit so'zlar: pensiya tizimi, pensiya ta'minoti, ijtimoiy himoya, aholini moddiy qo'llab-quvvatlash, pensiya darajasi, ijtimoiy to'lov.

Аннотация. Реформа пенсионной системы является одной из приоритетных задач в процессе обеспечения социально-экономического развития каждой страны. Поэтому в процессе совершенствования работы этой системы целесообразно обращать внимание на общие стандарты и критерии международного уровня. Поэтому в рамках данного исследования мы провели комплексный исследовательский поиск.

В процессе исследования были проанализированы практика пенсионной системы в развитых странах, современное состояние пенсионной системы в Республике Узбекистан и ее тенденции, а также механизм установления уровня пенсии в соответствии с социальными выплатами, выплачиваемыми был основан внебюджетный Пенсионный фонд.

На основе рекомендаций Международного валютного фонда нами разработаны выводы, предложения и практические рекомендации по социальной защите и материальной поддержке населения путем совершенствования пенсионной системы в Узбекистане.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионное обеспечение, социальная защита, материальное обеспечение населения, пенсионный уровень, социальная выплата.

Abstract. The reform of the pension system is one of the priority tasks in the process of ensuring the socio-economic development of each country. Therefore, in the process of improving the operation of this system, it is advisable to pay attention to the general standards and criteria of the international level. Therefore, in the framework of this study, we conducted a comprehensive research search.

In the course of the study, the practice of the pension system in developed countries, the current state of the pension system in the Republic of Uzbekistan and its trends, as well as the mechanism for setting the level of pension in accordance with social benefits paid, were analyzed, and an off-budget Pension Fund was founded.

Based on the recommendations of the International Monetary Fund, we have developed conclusions, proposals and practical recommendations for social protection and material support of the population by improving the pension system in Uzbekistan.

Key words: pension system, pension provision, social protection, material support of the population, pension level, social payment.

Kirish. Hozirgi paytda pensiya ta'minotini takomillashtirish dunyodagi eng global muammolardan biri hisoblanadi. Pensiya tizimlarini takomillashtirish to'g'risidagi xalqaro darajadagi muhokamalar Jahon banki tomonidan 1994-yilda nashr etilgan, aholining qarib borishi bilan bog'liq pensiya inqiroziga bag'ishlangan hisobotidan boshlangan. Ma'ruzada pensionerlarning kutilayotgan umr ko'rish davomiyligining uzayishi bilan bog'liq holda aksariyat mamlakatlarda mablag'larning qat'iy taqsimlashning "avlodlar birdamligi" tamoyillariga asoslangan pensiya tizimlarida taqchillik yuzaga kelishi natijasida ko'plab mamlakatlarda ushbu muammoni ijobiy hal etishga alohida e'tibor qaratilayotgani ta'kidlandi. Pensiya tizimlarini isloh etishdan maqsad pensionerning minimal turmush darajasini ta'minlay oladigan minimal pensiyani joriy etish, mehnat faoliyati davomida to'langan badallar va pensiya miqdori o'rtasida bevosita bog'liqlikni ta'minlash, pensiya to'lovlarini moliyalashtirish manbalarini tabaqalashtirishdan iborat.

Jahon mamlakatlarida demografik vaziyatning keskinlashuvi, jumladan, aholi yosh tarkibining jiddiy o'zgarishi, ya'ni aholi yosh tarkibida keksa yoshdagi fuqarolar ulushining ortib borishi, aholining o'rtacha umr ko'rish davomiyligining oshib borishi kabilar pensiya ta'minoti tizimi xarajatlarining ko'payishiga olib kelmoqda.

Adabiyotlar sharhi. Ushbu tadqiqot ishi respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining «Demokratik va huquqiy jamiyatni ma'naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish» ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

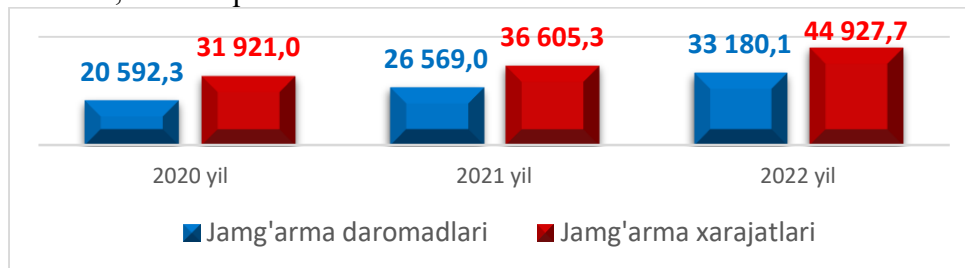
O'zbekiston respublikasida pensiya ta'minoti tizimining joriy holati va uning tendentsiyalari tahlili bo'yicha bir qator xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, xorijlik olimlardan Smit A, Kaplan R.S, Nayt F.X, Feroz Ye. H., Makkonel K.R., Robert W, ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Rossiyalik olimlardan Gavrilova A.N., Kuznetsova O.A., Stoyanova Ye.S., Shulyak P.N., Bрысаев A. S. Babich V Novikov A. A., Mileeva M. N., Garafiev I., o'zlarining ilmiy ishlarida ko'rib o'tgan. O'zbekiston Respublikasida bir qator iqtisodchi olimlardan Xamidullin M.B., Qurbonov X.A., Elmirzaev S.E., Sherqo'zieva N.A., Xamroev M.S. larning ilmiy ishlarida korxonalarning innovatsion faoliyatini moliyalashtirishning nazariy va amaliy asoslari tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tasviriy statistika, yekspert baholash, guruhlashtirish, dinamik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Jamg'armaning 2022-yilgi daromadlari prognoz ko'rsatkichlari

33 180,1 mlrd.so'm yoki 106,7% ga bajarildi, shundan, soliqlardan tashqari tushumlar miqdori 40,6 mlrd.so'mni tashkil etadi. Buning natijasida, 2023-yilning 1 yanvar holatiga 3 023,6 mlrd.so'm yoki 23 kunlik to'lov uchun yetarli erkin qoldiq mablag'lari saqlanishiga erishildi.

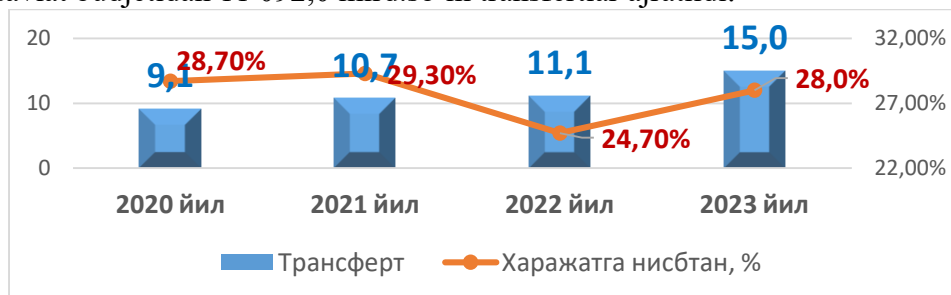
O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining moliyaviy ko'rsatkichlari shuni ko'rsatadiki, so'ngi 3-yil davomida uning daromadlari 1,681 va xarajatlari 1,41 barobarga mos ravishda ortgan. 2020-yilda Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasining daromadlari 20,6 trln. so'mni, xarajatlari esa 31,9 trln. so'mni, tashkil qildi.

1-rasm. Pensiya jamg'armasining daromad va xarajatlari, trln.so'm

Manba: Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

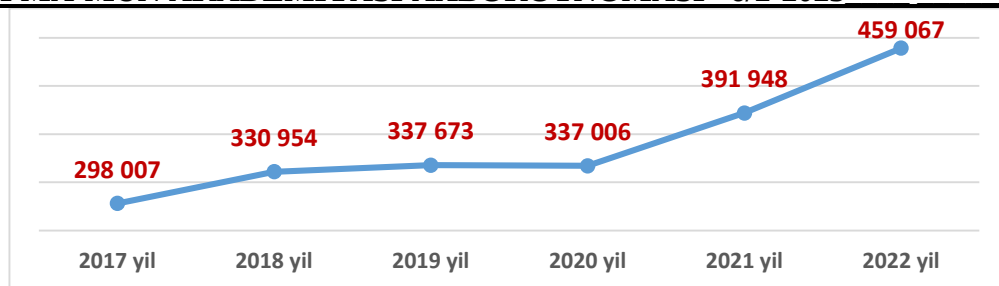
2022-yildagi haqiqiy xarajatlari Jamg'arma hisobidan 44 927,7 mlrd. so'm va Respublika budjeti hisobidan 6 275,0 mlrd. so'mni tashkil etdi. To'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish maqsadida davlat budjetidan 11 092,0 mlrd.so'm transfertlar ajratildi.

2-rasm. Davlat budjetidan ajratilayotgan transfert mablag'lari miqdori, trln.so'm

Manba: Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

2022-yilda 459,1 ming nafar fuqaroga pensiya va nafaqalar tayinlangan bo'lib (shundan, 299,7 ming nafariga pensiya va 159,4 ming nafariga nafaqa), ushbu ko'rsatkich 2017-yilga nisbatan 161,1 ming nafar fuqaroga yoki 154,0% ko'paygan.

3-rasm. 2017-2023-yillarda yangi tayinlangan pensiya va nafaqa oluvchilar soni

Jami 3 765,7 ming nafar pensiya oluvchilardan 3 124,0 ming nafari (83,0%) yoshga doir, 419,8 ming nafari (11,1%) nogironlik va 221,9 ming nafari (5,9%) boquvchisini yo'qotganlik pensiya oluvchilar tashkil etadi.

Pensiya oluvchilarning pensiya miqdorlari bo'yicha tahlil qilinganda 698 000 so'm ya'ni eng kam pensiya miqdorida va undan kam pensiya oluvchilar soni 1 663,8 ming nafari tashkil etib jami pensiya oluvchilarning 44,2%ni tashkil etadi.

1-jadval

Pensiya oluvchilarning pensiya miqdorlari to'g'risida

Pensiya miqdori	Yoshga doir		Nogironlik		Boquvchisini yo'qotganlik		Jami	
	soni	%	soni	%	soni	%	soni	%
500 000 so'm	544 809	17,4%	0	0,0%	0	0,0%	544 809	14,5%
500 001 - 697 999 so'm	469 610	15,0%	0	0,0%	110 837	50,0%	580 447	15,4%
698 000 so'm	349 795	11,2%	188 745	45,0%	0	0,0%	538 540	14,3%
698 001 - 700 000 so'm	7 325	0,2%	816	0,2%	173	0,1%	8 314	0,2%
700 001 - 800 000 so'm	274 665	8,8%	28 606	6,8%	7 410	3,3%	310 681	8,3%
800 001 - 900 000 so'm	169 939	5,4%	35 883	8,5%	7 457	3,4%	213 279	5,7%
900 001 - 1 000 000 so'm	130 239	4,2%	26 440	6,3%	33 983	15,3%	190 662	5,1%
1 000 001 - 1 100 000 so'm	118 380	3,8%	15 838	3,8%	8 428	3,8%	142 646	3,8%
1 100 001 - 1 200 000 so'm	105 388	3,4%	14 765	3,5%	8 370	3,8%	128 523	3,4%
1 200 001 - 1 300 000 so'm	94 965	3,0%	13 725	3,3%	8 224	3,7%	116 914	3,1%
1 300 001 - 1 400 000 so'm	86 228	2,8%	11 237	2,7%	17 443	7,9%	114 908	3,1%
1 400 001 - 1 500 000 so'm	78 819	2,5%	10 157	2,4%	3 187	1,4%	92 163	2,4%
1 500 000 so'm va yuqori	693 861	22,2%	73 613	17,5%	16 332	7,4%	783 806	20,8%
Жами	3 124 023		419 825		221 844		3 765 692	

Manba: Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari asosida tayyorlangan

Xulosa va takliflar. O'zbekiston Respublikasi davlat pensiya ta'minoti tizimining 2020-2050-yillar uchun bashorat qilinishi zururati, ya'ni pensiya tizimining uzoq muddatli rivojlanishini prognozlashtirish, pensiya islohotlarning ehtimolga eng yaqin stsenariyalarining ta'sirini modellashtirish va baholash o'tkazildi.

Pensiya ta'minoti tizimining barcha uchun tenglashtirilganligi va birxillashtirilganligi oqibatida aholining mehnatga layoqatli qismining ko'pchiligi davlat ijtimoiy sug'urtalash tizimi bilan qamrab olinmagan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'rta va uzoq muddatli kelajakda pensiya tizimining balansini ta'minlashga quyidagi omillar salbiy ta'sir etishi mumkin:

birinchidan, sug'urta to'lovchilar darajasining pensiya oluvchilarga nisbatan keskin kamligi pensiya ta'minoti tizimini stabillik mezoniga ta'sir etadi. Buning oqibatida mehnatga layoqatli aholining 60 foizdan ko'prog'i ijtimoiy sug'urtalash tizimi bilan qamrab olinmagan, bu esa xalqaro standartlarga ko'ra nostabil pensiya tizimi deb baholanadi;

ikkinchidan, rag'batlantirish va shaffof mexanizmlarning yo'qligi natijasida pensiya miqdori va to'lanayotgan ijtimoiy sug'urtalar o'rtasidagi bog'liklikning kuchsizlanishiga olib keldi, buning oqibatida esa oxirgi-yillarda to'liqsiz ish staji bilan tayinlangan pensiyalar soni 10 barobarga ortdi;

uchinchidan, respublika aholisi o'rtasida pensiya yoshidagilar ulushi ortib borayotganligi kuzatilmoqda, oxirgi davrlarda bir-yilda yoshga doir tayinlangan pensiyalar soni 200 mingtadan ortdi, bu esa 2011-yildagi ko'rsatkichga nisbatan 2,5 marotaba yuqoridir.

to'rtinchidan, sobiq ittifoq davrida belgilangan pensiyaga chiqish huquqini beruvchi yosh, jamiyatdagi stabillik va uzoq umr ko'rish yoshini ortishi natijasida boshqa davlatlarga nisbatan eng past bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni № 938-XII 1993-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8 yanvardagi PF-5614-son "Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 12 dekabrda PF-5597-son «Fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimi samaradorligini oshirish va pensionerlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28 dekabrda PF-5291-son "Mehnat faoliyatini olib borayotgan pensionerlarning alohida toifalariga qulay sharoitlar yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2 fevralda PQ-2753-son «Ish haqi, pensiyalar va stipendiyalarni to'lash mexanizmini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora tadbirlari to'g'risida»gi Qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13 fevralda PQ-2826-son "Pensiya va nafaqalar to'lovi mexanizmini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 8 sentyabrda "Davlat pensiyalarini tayinlash va to'lash tartibini yanada takomillashtirishga yo'naltirilgan normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 252-son Qarori.
8. Vaxabov A.V., Majidov N.M. Jamg'arib boriladigan pensiya jamg'armasining O'zbekistonda investitsiya siyosatini amalga oshirishdagi roli. Monografiya. – T.: "Universitet", 2017. – 128 b.;
9. Ижаева А.Р. Концепция развития пенсионной системы Российской Федерации в посткризисный период: Автореф. с.е.п. – Москва: ФГБОУ ВПО Гос. ун-т Администратор. 2013. – Ст. 31.

UO'K 330.131.52

MINTAQA AGRAR SEKTORIDA SUV RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNI TA'MINLASHNING OB'EKTIV ZARURIYATI

S.B.Shamurotov, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda suv resurslarining joriy holati, shakllanish manbalari va ularni kamayib borish sabablari tahlil qilingan. Ushbu suv taqchilligi sharoitida Xorazm viloyati qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanishga ta'sir qiluvchi omillar o'rganilgan va mamlakatimiz viloyatlari kesimida suvdan samarali foydalanish darajasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Suv resurslari, suv taqchilligi, suv tejovchi texnologiyalar (STT), Orolbo'yi havzasi, suv filtratsiyasi, suvdan samarali foydalanish (SSI) indeksi.

Аннотация. В данной статье анализируется современное состояние водных ресурсов в нашей стране, источники формирования и причины их уменьшения. В условиях этого дефицита воды были изучены факторы, влияющие на эффективное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве Хорезмской области, и разработан уровень эффективного использования воды в регионах нашей страны.

Ключевые слова. Эффективное использование водных ресурсов, водodefицит, водосберегающие технологии (СТТ), Аралский бассейн, фильтрация воды, индекс эффективности использования воды (ССИ).

Abstract. This article analyzes the current state of water resources in our country, sources of water resources and reasons for their decline. In the conditions of this water shortage, the factors affecting the efficient use of water resources in the agriculture of Khorezm region were studied and the level of efficient use of water in the regions of our country was developed.

Key words. Effective use of water resources, water scarcity, water-saving technologies (STT), Aral's basin, water filtration, water efficiency index (SSI).

Kirish. Bugungi kunga kelib global iqlim sharoitida daryolarni suv bilan ta'minlaydigan muzliklar belgilangan me'yordan ortiqcha erib borishi natijasida kelajakda Markaziy Osiyo mamlakatlarida suv taqchilligini vujudga kelishi xavf solmoqda. Xususan, bu holat O'zbekiston Respublikasida suv resurslarining asosiy foydalanuvchisi bo'lgan qishloq xo'jaligi sohasida suv resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 31-maqсадida suv resurslarini boshqarish tizimini tubdan isloh qilish va suvni iqtisod qilish bo'yicha alohida davlat dasturini amalga oshirish, jumladan, suv resurslaridan samarali foydalanish hisobiga kamida 7 milliard kub metr suvni iqtisod qilish, suv xo'jaligi ob'ektlarida elektr energiyasi iste'molini kamaytirish, soha ob'ektlarini davlat-xususiy sheriklik tamoyillari asosida boshqarish bo'yicha vazifalar belgilandi [1]. Undan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 martdagi "Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi [2]. Mazkur qarorda qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'oriladigan ekin maydonining har bir gektariga subsidiya beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Iqtisodiyot sohasiga oid ilmiy adabiyotlarda qishloq xo'jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha nazariy va uslubiy muammolar o'rganilgan. Unda o'zbek tadqiqotchilarining ilmiy ishlarida "suv resurslaridan samarali foydalanish deb, yer usti va yer osti suv manbalaridan tabiat unsurlari o'zaro muvozanatiga ta'sir ko'rsatmagan holda tejamli foydalanish tushuniladi" deb aytib o'tilgan. [3]

Suv resurslaridan samarali foydalanishda qator ko'rsatkichlar o'rganilgan bo'lib, tadqiqotimizda qishloq xo'jaligida suvdan unumli foydalanish darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimiga e'tibor qaratdik. Bu tizim quyidagi ko'rsatkichlar guruhidan tashkil topgan [4]:

- limit bo'yicha suv hajmi, m^3
- suvdan foydalanish darajasi, %;
- suv bilan ta'minlanganlik darajasi;
- sug'orish uchun ajratilgan pul mablag'i, so'm;
- sug'orish suvidan foydalanish unumdorligi, so'm;
- sof foyda, so'm;
- rentabellik darajasi, %.

Sh.T.Xasanovning tadqiqot ishida O'zbekistonda suvdan samarali foydalanishda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga sarflanayotgan resurslarni kamaytirish va mahsulotlar yetishtirishni ko'paytirishga qaratilgan DEA modelining mos kelishini ilmiy asoslangan. [5]

R.Muradovning ilmiy ishlarida qishloq xo'jaligida "Suv resurslari tanqisligida suvdan foydalanish rejasini tezkor to'g'rilashning iqtisodiy-matematik modeli" ishlab chiqilgan. [6]

A.Axmedov ilmiy ishlarida esa qishloq xo'jaligi va boshqa tarmoqlarda suv iste'moli bo'yicha tarmoqlararo balans modeli qo'llanilgan.[7]

Zhang, T. va boshqalar ilmiy tadqiqotlarda esa keltirib o'tilgan suv resurslarini samaradorligi yerni tarkibidagi azot moddasiga bog'liqligi, qishloq xo'jaligidagi yer qancha azotga boy bo'lsa, suv resurslari samaradorligi va hosil ham yuqori bo'lishini yoritilgan. [8]

M.M. Al-Kaisi va X.Yinlarning tadqiqotlarida suv kanallarini betonlashtirish kanallarni foydali ish koeffitsientini oshirishga, suv yo'qotilishini 75 % gacha kamaytirishga imkon berishi hisoblab chiqilgan.[9]

G. Meran va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida keng ko'lamli suv resurslari samaradorligini oshirish maqsadida qishloq xo'jaligida ishlatilgan suv uchun faqatgina qo'shimcha haq olinishi orqali amalga oshirilishga erishiladi [10]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy va taqqoslash usullari, iqtisodiy-statistik tahlil, tanlanma kuzatish hamda tajriba kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. XX asrning 70-80 yillarida O'zbekiston Respublikasi Amudaryo va Sirdaryo suv xavzasidan har yili $74,1 \text{ km}^3$ suv olgan, buning $28,4 \text{ km}^3$ Amudaryoga, $10,9 \text{ km}^3$ Sirdaryoga, $19,2 \text{ km}^3$ ichki kichik daryolarga, $12,6 \text{ km}^3$ yer osti va kollektor suvlariga to'g'ri kelgan. Hozir O'zbekiston olayotgan suvi 1980 yillardagi miqdorning 79 foizini tashkil qiladi. [11]

Amudaryo O'rta Osiyodagi eng sersuv daryo bo'lib, uzunligi 2540 km, maydoni 309 ming km^2 . Uning 74 foiz suvi Tojikistonda, 13,9 foizi Afg'oniston va Eronda, 8,5 foizi O'zbekistonda shakllanadi. [12]

Okean va yirik dengizlardan ancha olisda, qurg'oqchil mintaqada joylashgan. O'zbekiston uchun suvning ahamiyati benihoya katta. Mamlakatimizda foydalaniladigan suv resurslarining 80 foizga yaqini (taxminan $41,5 \text{ km}^3$ /yil) qo'shni respublikalar hududidagi muzliklar hisobiga shakllanadi. Global iqlim o'zgarishlari sababli Tojikistondagi mavjud 8 mingdan ortiq muzliklar maydonining 30 foizi, Qirg'izistondagi 10 mingga yaqin muzliklar maydonining 16 foizi erib ketgan. 2030 yilga borib muzliklarning yana 15–20 foizi yo'qolib ketishi bashorat qilinmoqda. Shu bilan birga, so'nggi paytlarda mintaqamizda suv kam bo'lgan yillar soni tobora ko'payib boryapti. Agar 2000 yillarga qadar har 6–8 yilda suv taqchilligi takrorlangan bo'lsa, keyingi vaqtlarda bunday holat har 3-4 yilda kuzatilyapti. Bundan ko'rinadiki, suvning har tomchisidan oqilona va unumli foydalanish bugungi kunda nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda eng dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. [13]

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shu narsalar aniq ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda suv muammosi yildan-yilga kuchayib borishi mumkin. Biz Qirg'iziston va Tojikiston davlatlari bilan o'zaro kelishilgan kvotadagi suvni olganimizda ham yangi yerlarni sug'orish uchun o'zlashtira olmaymiz, chunki ular hozirgi sug'orilayotgan 4 million 220 ming gektor yerlarni sug'orishga va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini ta'minlashga sarflanadi.

O'zbekistonda yaqin kelajakda suv tanqisligi 7 mlrd m^3 , 2050 yillarga borib 12-13 mlrd³ bo'lishi prognozlashtirilgan. Bunda Sirdaryo daryosining yillik oqim hajmi 2-5 foizga, Amudaryo daryosi va uning irmoqlarida esa 10-15 foizga qisqarishi ehtimoli yuqoriligi hisoblab chiqilgan. [14]

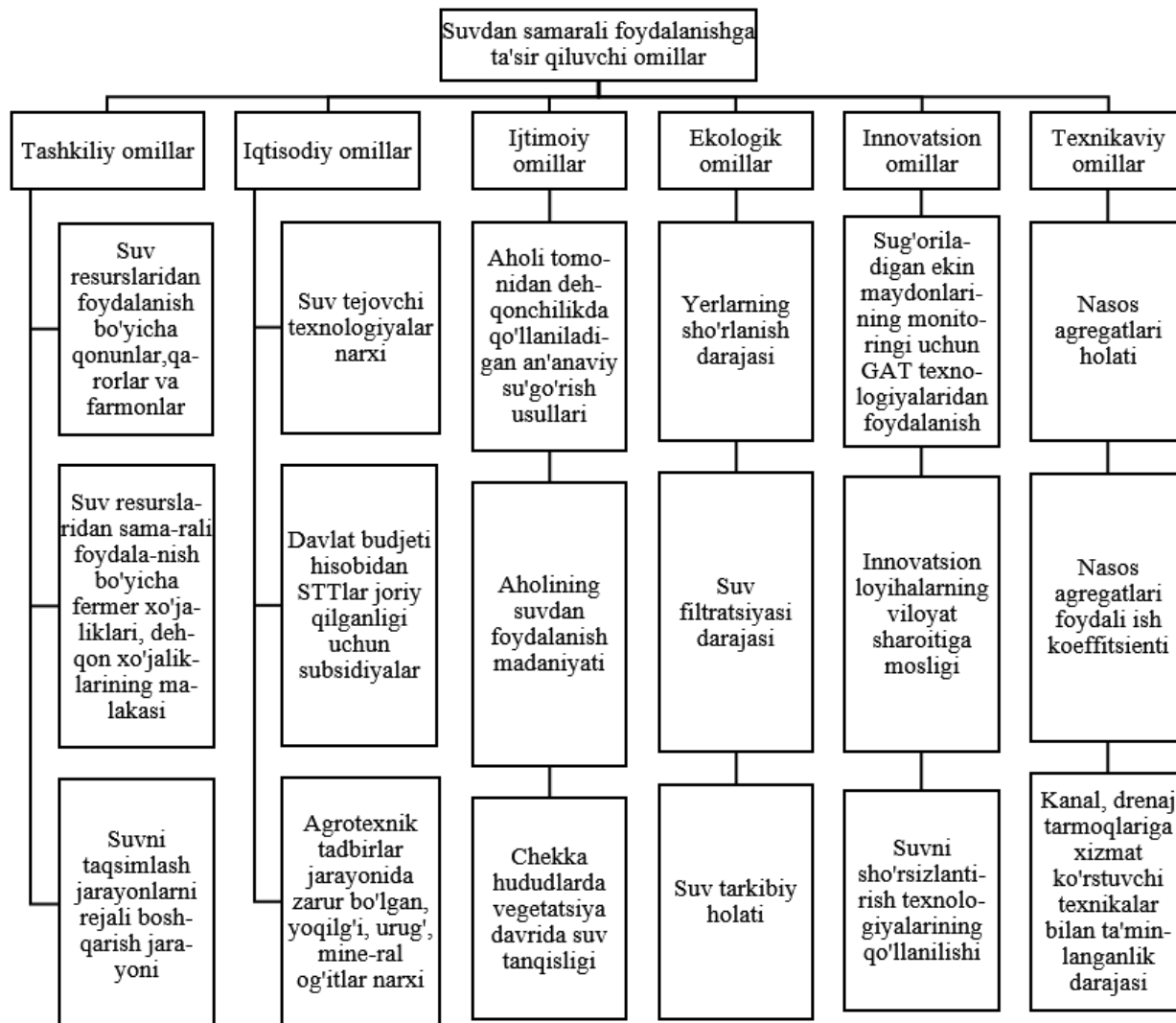
Undan tashqari suv manbalaridan kanallar, ariqlar orqali sug'orish dalasiga qadar yetib borgancha suvning 25 foizdan 40 foizgacha yo'qotiladi. Bu yo'qotish kanal, ariqlarda yerga singish (filtratsiya), bug'lanish, oqib ketish va boshqa yo'llar bilan ro'y beradi. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, kanallarda suvning shimilishi va bug'lanishi sarfi har 1 km masofaga 0,2-0,4 m^3 /sekund oralig'ida bo'ladi. [15]

Hozirda yuz berayotgan global iqlim o'zgarishlari muzliklarning ko'proq erishiga, oqibatda muzliklardan doimiy qorlardan boshlanadigan daryolar suvlarining kelajakda ancha kamayishi mumkinligi to'g'risidagi farazlar ham mavjud.

Sug'oriladigan ekin dalalaridan zovurlar, kollektorlar orqali katta miqdordagi suv chiqariladi. Ularning miqdori yiliga 28,0-33,0 km^3 ni tashkil etadi. Bu sug'orishda ishlatilayotgan suvning yarmidan ko'proqdir. Ushbu kollektorlar orqali chiqadigan oqova suvlar tufayli daryolar daltalari atroflarida yuzlab katta-kichik ko'llar hosil bo'ldi. Ushbu kollektorlar orqali chiqariladigan suvlarning sho'rli 4 g/l dan 12 g/l gacha bo'lib ular sug'orishga yaroqsiz hisoblanadi. Shulardan kelib chiqib Xorazm viloyat agrar sektorida suvdan samarali oydanlanishga ta'sir qiluvchi omillarni quyidagicha guruhlariga ajratdik (1-rasm).

Xorazm viloyatida suvdan samarali foydalanish darajasiga ta'sir qiluvchi omillardan biri ekologik omillar hisoblanadi. Viloyat Orolbo'yi havzasi quyi oqimida joylashgan bo'lganligi sababli Orol dengizining salbiy oqibatlari hudud qishloq xo'jaligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yerlarning sho'rlanish darajasi yuqoriligi, suvning gigienik holati va hudud cho'llanishi natijasida suv samaradorlik pasayishiga va hosildorlikning kamayishiga sabab bo'lmoqda. Qishloq xo'jaligida suv

resurslari samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri suv tejovchi texnologiyalar qo'llanilishi hisoblanadi. Lekin ularni qo'llashdagi ko'plagan to'siqlar mavjud bo'lib, ulardan eng muhimi texnologiya narxining qimmatligi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 martdagi "Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilinishi natijasida Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatidagi suvdan foydalanuvchilarga bir qator imtiyozlar berilgan.

1-rasm Xorazm viloyatida suvdan samarali foydalanishga ta'sir qiluvchi omillar

Manba. Muallif ishlanmasi

Mazkur qarorda qishloq xo'jaligida tomchilatib sug'oriladigan ekin maydonining har bir gektariga subsidiya berish belgilangan. Bunda respublika bo'yicha paxta maydonlari uchun 8 million so'm Qoraqalpog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida 12 million so'm, sabzavot va poliz ekinlari uchun 1,5 million so'mdan 2,5 million so'mgacha, mevali ekinlar uchun 6 million so'm, uzum maydonlari uchun esa 8 million so'm mablag' ajratiladi

Albatta bu imtiyoz STTlar qo'llanish ko'lamini oshirishga, natijada suv va mineral og'itlar sarfi kamayishiga, ishchi kuchi mehnatini qisqartirishga, hosildorlikni oshirishga katta yordam beradi.

Suv resurslaridan samarali foydalanishni kengroq tadqiq qilishi uchun mamlakatimizda qaysi hudud suv resurslaridan samarali foydalanish ko'rsatkichiga ega ekanligini tahlil qilish zarur. Bunda o'rtacha 1 gektar yerni sug'orish uchun sarflangan suv miqdori, o'rtacha 1 kub metr suv hisobiga yetishtirilgan mahsulot, hududlarda suv tejamkor texnologiyalar qo'llanilgan maydonlar qamrovi kabi samaradorlikni aks ettiruvchi ko'rsatkichlar o'zaro bog'langan indeksli uslubiyat asosida tahlili qilinib, hududlarda suvdan foydalanish samaradorligi (SSI) indeksi hisoblab chiqildi. So'nggi yillarda suvdan tejab foydalanishga qaratilgan islohotlar natijasida suvni tejovchi texnologiyalar (STT)

qo'llanilgan maydonlar Navoiy (28%), Andijon (23,6%), Jizzax (21,9%) viloyatlarida kengayib bormoqda. 2021-yilda Buxoro (16,1%) va Xorazm (23,1%) viloyatlarida qamrov darajasi avvalgi yildagiga qaraganda 2,3-4,3 marotaba ortgan.

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasi viloyatlarining suv resurslaridan foydalanish samaradorligi indeksi (SSI)

	2018	2019	2020	2021
Andijon	0.871	0.871	0.877	0.816
Samarqand	0.598	0.606	0.450	0.720
Toshkent	0.710	0.762	0.750	0.701
Jizzax	0.590	0.590	0.595	0.650
Buxoro	0.539	0.510	0.520	0.640
Navoiy	0.590	0.596	0.605	0.630
Namangan	0.510	0.508	0.541	0.610
Farg'ona	0.553	0.553	0.605	0.605
Qashqadaryo	0.304	0.292	0.280	0.462
Xorazm	0.427	0.430	0.432	0.455
Surxondaryo	0.418	0.413	0.410	0.430
Sirdaryo	0.418	0.411	0.420	0.401
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0.195	0.195	0.195	0.191

Manba. Muallif ishlanmasi

Hududlarda suvdan foydalanish samaradorligi integral indeksi (SSI) ning 2018-2021 yillardagi natijalari bo'yicha reyting guruhlash amalga oshirilgan (1-jadval).

I guruh. Andijon va Samarqand viloyatlari suvdan foydalanishda yuqori samaradorlikka erishgan.

II guruh. Suvdan foydalanish samaradorligi o'rtacha bo'lgan guruhda hududlar orasida Toshkent 2020-yilda I guruhdan o'rin olgan edi. Buni viloyatda 2021 yilda sug'orishda avvalgi yildagiga nisbatan ko'p suv sarflangani bilan izohlash mumkin.

Jizzax viloyatida suvni tejaydigan texnologiyalar qo'llanilgan maydonlar ortib borayotganligi hisobiga barqaror o'sishga erishilgan. Shuningdek, Navoiy va Namangan viloyatlarida SSI indeksi oldingi yillardagiga nisbatan yuqorilagan. Farg'ona viloyatida SSI indeksi o'zgarishsiz qolgan.

III guruh. Qashqadaryo, Xorazm, Surxondaryo viloyatlari suvdan foydalanish samaradorligi nisbatan past guruhidan joy olgan bo'lsada, SSI indeksi avvalgi yildagiga nisbatan ko'tarilgan

Xulosa va takliflar. Hozirgi davrda aholi soni bo'yicha o'sish tendensiyasiga ega mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizlikni ta'minlash maqsadida iste'mol uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlash zaruriyati juda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yer-suv resurslari cheklangan sharoitda mahsulot yetishtirishni muttasil ravishda oshirib borishning zaruriy shartlaridan biri suv resurslaridan samarali foydalanish hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan suvdan samarali foydalanishga ta'sir qiluvchi omillarni tadqiq qilish, ularni miqdor va sifat jihatidan yaxshilash dolzarb masalalardan biri sifatida qolmoqda. Hududlar kesimida suvdan samarali foydalanish samaradorligini joriy holatini baholab, samaradorlikni oshirish yo'llarini izlash, ayniqsa, yildan-yilga qishloq xo'jaligida suv taqchilligiga duch kelayotgan Xorazm viloyati uchun juda muhim ahamiyat kasb qiladi. Yuqoridagi tahlillar natijasida suv resurslari samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak:

1. Qishloq xo'jaligida suv tejovchi texnologiyalardan foydalanish qamrovini kengaytirish;
2. Nasos agregatlari va drenaj tarmoqlariga xizmat ko'rsatishda davlat xususiy sherikchilik shakllarini joriy qilish;
3. Aholi suvdan foydalanish madaniyatini oshirishda ta'sirchan vositalardan foydalanish;
4. Suv kam talab qiladigan ekinlarni ekish va qishloq xo'jaligida qo'shilgan qiymat zanjirini uzaytirishga erishish;
5. Suv tejamkor texnologiyalarni qo'llash mo'ljallangan xududlarning tuproq tarkibini va ekiladigan ekin turlarini ilmiy asoslash;
6. Suv tejamkor texnologiyalar uchun ajratiladigan subsidiyalardan samarali foydalanish bo'yicha kompleks nazorat o'rnatish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. 28.01.2022. <https://lex.uz/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-144-son "Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori. 01.03.2022 <https://lex.uz/docs/-5884584>
3. Qo'ziev K.F. Suv resurslaridan samarali foydalanishning mintaqaviy jihatlari (Sirdaryo havzasi misolida). Iqtisodiyot fanlari fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2019. – 52 b.
4. R.X.Ergashev, Sh.Sh.Fayzieva, S.N.Xamraeva Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti darslik Toshkent. "Iqtisod-moliya" 2018-155 b
5. Xasanov Sh.T. Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T-2017 y. – 69 b.
6. Muradov R.A. Suv iste'molchilari uyushmalarida irrigatsiya va melioratsiya tizimlaridan foydalanishning texnologik asoslari. Texnika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2015. – 80 b.
7. Axmedov A. K. Qishloq xo'jaligida suvni tejoychi innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2018. – 49 b.
8. Zhang, T., Huang, G.B., Han, Z.M., 2005. Arid Inland (Zhangye) River Irrigation-Saving Technology Systems Integration and Demonstration in Northwest China. A 863 State Project Report. pp. 48. The People's Republic of China ministry of Science and technology, Beijing. P 6
9. Al-Kaisi, M.M., Yin, X., 2003. Effects of nitrogen rate, irrigation rate, and plant population on corn yield and water use efficiency. Agron. J. 95, p 1475 – 1482.
10. Georg Meran, Markus Siehl, Christian von Hirschhausen The Economics of Water. Ebook.2021 p 12
11. A Raxmatullaev, EB Ulugmurodov. Problems arising from the use of trans-boundary river waters (on the example of the Syr Darya and the Amudarya)
12. Экономика и социум, 2021. p 3.
13. Кирсанов И., Битва за воду в Центральной Азии. Независимый обозреватель стран сотрудничества, 2006 № 12
14. O'zbekiston Respublikasi Suv Xo'jaligi Vazirligining 2018-2019-yillar sarhisobi. Baktria press. Toshkent 2020 4-5 b
15. Н. Агальцева. Воздействие изменения климата на водообеспеченность орошаемого сельского хозяйства –Ташкент: НИГМИ, Узгидромет 2010, 50с.
16. Бареславский Э.Н. Об учете инфильтрация или испарения со свободной поверхности методом круговых много угольников. ПММ 2010 Выпуск 2, ст 239-251.

UO'K: 338.43:330.322

QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARINI XARID QILISHGA KIRITILGAN INVESTITSİYALAR FAYDOLANISH SAMARALIGINI BAHOLASH

R.M.Shixiyev, katta o'qituvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi texnikalarini xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar hajmi hamda sotib olingan traktorlar sonini yalpi qishloq xo'jalik mahsulotlari hajmiga va har bir gektarga to'g'ri keladigan mahsulot miqdoriga ta'siri korrelyatsion-regression usullar asosida baholanilgan. Investitsiyalardan foydalanish samaradorligini baholash maqsadida sotib olingan traktorlar soni bo'yicha elastiklik koeffitsienti aniqlangan. Amalga oshirilgan tahlil natijalariga asoslanilgan holda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalari ishlab chiqilgan.

Kalt so'z: qishloq xo'jaligi, investitsiya, traktor, korrelyatsion tahlil, regression tahlil, elastiklik, samaradorlik.

Аннотация. В данной статье на основе корреляционно-регрессионных методов оценивается влияние инвестиций в приобретение сельскохозяйственной техники и количества закупаемых тракторов на объем валовой продукции сельского хозяйства и количество продукции с гектара. Для оценки эффективности использования инвестиций был определен коэффициент эластичности по количеству закупленных тракторов. По результатам проведенного анализа разработаны предложения и рекомендации по повышению эффективности использования инвестиций.

Ключевой слово: сельское хозяйство, инвестиции, трактор, корреляционный анализ, регрессионный анализ, эластичность, эффективность.

Abstract. In this article, on the basis of correlation-regression methods, the impact of investments in the purchase of agricultural machinery and the number of purchased tractors on the volume of gross agricultural output and the number of products per hectare is estimated. To assess the effectiveness of the use of investments, the elasticity coefficient was determined by the number of purchased tractors. Based on the results of the analysis, proposals and recommendations were developed to improve the efficiency of the use of investments.

Keyword: agriculture, investments, tractor, correlation analysis, regression analysis, elasticity, efficiency.

Kirish. Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish, mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, jahon talablariga mos bo'lgan sifatni ta'minlash, samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lgan investitsiya foydalanishni samaradorligini baholash muhim ahamiyatga ega bo'lgan muammolardan bo'lib qolmoqda. Jumladan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 29 oktyabrda "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmonida ilm-fan sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirishga alohida to'xtalib o'tilgan, ilmiy tashkilotlarning ilmiy-innovatsion faoliyati samaradorligini baholashga yo'naltirilgan milliy reyting tizimini joriy etish, ilm-fanda o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirish orqali davlat va ilmiy tashkilotlar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni rivojlantirish hamda uning doirasida loyihalarni amalga oshirish masalasi ko'rsatib o'tilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jaligi sohasida texnika xizmati boshqaruv tizimini yanada rivojlantirishda ilm-fanning o'rni beqiyosdir.

Hayotning uchta asosiy ehtiyoji (oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshpana) orasida oziq-ovqat insoniyatning omon qolish omillaridan eng kuchlisi hisoblanadi. Oziq-ovqatni oddiygina birlamchi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining bevosita mahsuloti deb hisoblash mumkin va u insonning uchta asosiy ehtiyojlari orasida eng yuqori baholanadi. Shuning uchun qishloq xo'jaligini hayot uchun xavfsizroq kasb deb atash mumkin. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va tarqatishda xavfsizlik va o'zini-o'zi ta'minlashga erishish uchun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sektorining barcha darajadagi traktorlar va mashinalar bilan ta'minlash. An'anaviy shakldagi mahsulot etishtirishni tezlashtirilgan materiallar orqali qo'llab-quvvatlashlari kerak. Turli qishloq xo'jaligi tizimlarini tahlil qilishda yer, suv va biologik resurslarni saqlashda ishtirok etadigan turli qishloq xo'jaligi mashinalarining kelajak avlodlar uchun qanchalik foydali ekanligini tushunishimiz mumkin. Bu qishloq xo'jaligini samarali mexanizatsiyalash orqali amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirish jamiyat faravonligini saqlash, oziq – ovqat xavfsizligini ta'minlashning asosi bo'lib hisoblanadi. Hududlarda soha rivojining joriy holatini turli statistik usullar yordamida tadqiq qilgan holda mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali usullarini ishlab chiqish bugungi kundagi muhim muammolardan biri hisoblanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi keng maydonga ega bo'lgan hududlardan biri bo'lishiga qaramasdan qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirishdagi ulushini pastligicha qolib kelayotganligi sohada tadqiqotlar olib borish va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish yo'nalishlarini izlab topishni talab qiladi.

Rivojlanishning yuqori bosqichga chiqishi va o'sish sur'atining pasayishi ishlab chiqarish jarayoniga ko'proq zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish hamda ishlab chiqarishda kapitalning ulushini oshirishni talab qiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarni xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar hamda sotib olingan traktorlar soni bo'yicha ma'ulmotlarni keltirib o'tamiz.

Investitsiyalar miqdori ikki xil pul birligida qarab chiqilgan, ya'ni AQSH dollari hamda so'mda. 2021 yildagi miqdorni 2010 yildagiga nisbatan o'zgarishi qarab chiqilganida AQSH dollarida 0,7 barobarga oshish, ya'ni kamayish aniqlangan bo'lsa, so'mda besh barobarga oshishi kuzatilgan. Inflyatsiya muammosining mavjudligini hisobga olgan holda qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar AQSH dollarida keltirib o'tishni

joiz topdik. Chunki, sotib olingan traktorlar sonidagi o'zgarishga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 0,97 ni tashkil qilmoqda va bu bizni AQSH dollarida ifodalaymiz degan fikrimizni asoslaydi (1-jadval).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, Qoraqalpog'iston Respublikasiga qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar o'zgarishida umumiy tendentsiya mavjud emas, ya'ni u doimiy ravishda oshib va pasayib turganligini kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari o'zgarishlardagi keskinlikning yuqoriligini kuzatish mumkin. Jumladan, 2017 yilda oldingi yilga nisbatan 25,8 foizga oshgan bo'lsa, 2018 yilga kelib 62,1 foizga kamaygan, 2019 yildagi pasayish esa eng yuqori bo'lib 78,9 foizni tashkil qilgan. Uch yil mobaynidagi keskin pasayish natijasida investitsiyalar miqdori 9856,1 million dollardan 503,4 million dollarga qadar kamaygan.

1-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasiga qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarni xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar hamda sotib olingan traktorlar soni

	texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar		sotib olingan traktorlar soni	
	qiymati mln.dollar	o'sish sur'ati foiz	Soni, birlik	o'sish sur'ati foiz
2010	4830,7	100,0	378,0	100,0
2011	3751,7	77,7	266,0	70,4
2012	3069,7	81,8	303,0	113,9
2013	4008,1	130,6	452,0	149,2
2014	4933,8	123,1	395,0	87,4
2015	8859,9	179,6	435,0	110,1
2016	7835,3	88,4	247,0	56,8
2017	9856,1	125,8	428,0	173,3
2018	3735,1	37,9	838,0	195,8
2019	788,9	21,1	818,0	97,6
2020	503,4	63,8	596,0	72,9
2021	3400,0	675,4	367,0	61,6
2021 yilda 2010 yilga nisbatan o'zgarish	0,70	x	0,97	x

Traktorlar sonidagi o'zgarishda ham umumiy tendentsiya mavjud emas va qizig'i ikkala ko'rsatkichning o'zgarishida bog'liqlik mavjud emas, aslida esa normal holatda ikkala ko'rsatkich orasida bog'liqlik ta'minlanishi kerak edi.

Mazkur ko'rsatkichlarning qishloq xo'jaligi rivojini ifodalovchi hamda unga ta'sir qiluvchi ko'rsatkichlarga ta'siri ham qarab chiqildi va hech biri bilan bog'liqlikka ega emasligi aniqlandi. Ammo, shuni alohida ta'kidlash kerakki, texnikalarni xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar yalpi qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarishda fermer xo'jaliklari ulushi bilan zaif va teskari bog'liqlikka ega bo'lmoqda, ya'ni korrelyatsiya koeffitsienti -0,34 ni tashkil qilmoqda. Boshqa tomondan esa dehqon xo'jaliklarining ulushi bilan musbat bog'liqlik (0,41) aniqlandi.

Traktorlar sonidagi o'zgarishning har bir gektar ekin maydoniga to'g'ri keladigan mahsulot qiymati bilan bog'liqlik darajasi nisbatan yuqori, ammo korrelyatsiya koeffitsienti (0,66) ahamiyatli darajada emas. Bundan tashqari traktorlar sonidagi o'zgarish ahamiyatsiz darajada bo'lsa ham, dehqonchilik ulushi bilan teskari, chorvachilik ulushi bilan to'g'ri bog'liqlikka ega bo'lmoqda.

Xo'jaliklarning qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirishdagi ulushi bo'yicha bog'liqlikka e'tibor qaratadigan bo'lsak, ikkala ko'rsatkich ham faqat dehqon xo'jaliklari ulushi bilan musbat bog'liqlikka ega bo'lmoqda.

Keltirib o'tilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda xulosa qiladigan bo'lsak, Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirishda dehqonchilik va chorvachilikning optimal nisbatlarini ta'minlash talab qilinadi. Shuningdek, fermer xo'jaliklarida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish istiqboldagi iqtisodiy o'sishni ta'minlashning eng maqbul yo'li bo'lib qolmoqda.

Sohaning investitsion jozibadorligini oshirgan holda ko'proq mablag' jalb qilish birinchi va muhim masala hisoblanadi, shu bilan birga sohaga kiritilgan investitsiyalar hamda sotib olingan texnikalardan foydalanish samaradorligini oshirish lozim. Chunki, texnikaning katta qismiga fermer xo'jaliklari egalik qilayotgan bo'lishiga qaramasdan ulardan foydalanish samaradorligi pastligicha

qolmoqda. Fikrimizcha, qishloq xo'jaligida texnikadan foydalanishda kam xarajat sarflagan holda yuqori samara olish masalalarini fermer xo'jaliklari amaliyotida joriy qilish yuqorida keltirib o'tilgan muammolarning yechimi bo'lib xizmat qiladi.

Qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar 2018-2019 pasayish tendentsiyasiga ega bo'lgan bo'lsa, ayni yilda sotib olingan traktorlar sonini o'zining maksimal qiymatlariga chiqqanligini kuzatish mumkin. Shu sababli ikkala ko'rsatkich orasidagi bog'liqlikni regression tahlil usulidan foydalangan holda qarab chiqamiz. Ikkala ko'rsatkichning turli birliklarga ega bo'lganligi sababli ularning bog'liqligini elastiklik ko'rsatkichidan foydalangan holda baholandi. Shu sababli regresion tahlilni amalga oshirgan holda quyidagi logarifmik funktsiyaga ega bo'lindi.

$$\ln(INUS) = 7,94 - 0,23\ln(TR)$$

Bu yerda: *INUS* – Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalar, mln. dollar; *TR* - Qoraqalpog'iston Respublikasida sotib olingan traktorlar soni, birlik.

Ushbu model va uning koeffitsientlari adekvatligini asoslash uchun zarur bo'lgan mezonlarga e'tibor qaratib o'tamiz (2-jadval).

2-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar va sotib olingan traktorlar soni orasidagi bog'liqlikni aniqlash bo'yicha amalga oshirilgan regression tahlil natijalari.

Model 3: MNK, 2010-2021 (T = 12) kuzatuvlaridan foydalanildi

Bo'g'liq kattalik: 1 TR

	Koeffitsient	St. oshibka	t-statistika	p-znachenie	
const	7,94123	0,960967	8,264	<0,0001	***
1_INUS	-0,230438	0,116975	-1,970	0,0771	*
Srednee zavis. peremen	6,058503		St. otkl. zavis. perem	0,390468	
Summa kv. ostatkov	1,208231		St. oshibka modeli	0,347596	
R-kvadrat	0,279580		Isprav. R-kvadrat	0,207538	
F(1, 10)	3,880794		R-znachenie (F)	0,077148	
Log. pravdopodobie	-3,252765		Krit. Akaike	10,50553	
Krit. SHvartsa	11,47534		Krit. Xennana-Kuinna	10,14647	
parametr rho	0,294680		Stat. Darbina-Uotsona	1,399512	

Keltirilgan natijalarga ko'ra ikkala ko'rsatkich orasidagi bog'liqlikni ifodalovchi koeffitsient Styudent mezoniga bo'yicha adekvat, ammo ehtimollik ko'rsatkichi 0,077 ni tashkil qilgani holda 95 foizlik ishonch bilan emas, balki 90 foizlik ishonch bilan adekvat ekanligini ko'rsatmoqda. Bundan tashqari determinatsiya koeffitsientining 0,28 ga teng ekanligi qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarini xarid qilishda kiritilgan investitsiyalarni sotib olingan traktorlar sonini muhim omili emasligini asoslamoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarni xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar hajmi kamaygan bo'lsada traktorlar sonida oshishi kuzatilgan. Natijada mazkur ko'rsatkichning sotib olingan traktorlar soni bo'yicha aniqlangan elastiklik koeffitsienti -0,23 ni tashkil qilmoqda.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlil natijalariga asoslangan holda xulosa chiqaradigan bo'lsak, Qoraqalpog'iston respublikasida qishloq xo'jaligida foydalanadigan texnikalarni xarid qilishga kiritilgan investitsiyalar hamda sotib olingan traktorlardan foydalan samaradoriligi past ekanligi korrelyatsion tahlil natijalariga asoslangan holda o'z tasdig'ini topdi. Shuningdek, investitsiyalar hajmi kamaygan holatda traktorlar sonini oshishi texnikalarni sotib olishda u asosida bajariladigan ish hajmi bilan uning quvvati orasidagi mutnosiblikni ta'minlash bilan bog'liq muammolar mavjudligidan dalolat beradi. Ya'ni amalga oshiriladigan agrotexnik tadbir uchun mos bo'lgan texnikani xarid qilish va undan foydalanish keltirib o'tilgan muammolarning asosiy echimi sifatida qaraladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shikhiyev R.M. Analysis of foreign experiences in development of digital economy in agriculture // Science and Education in Karakalpakstan №4/1 (19) 2021. ISSN 2181-9203 16-19 p. (08.00.00; №23).

2. Shixiyev R. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda axborot tizimlaridan foydalanish afzalliklari // AGRO ILM №5(84), 2022. 97-99 b. (08.00.00; №15).
3. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan samarali foydalanish axborot tizimi ma'lumotlar bazasini loyihalash // Amaliy matematika va axborot-texnologiyalarining zamonaviy muammolari xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari 2022 yil, 11-12 may. 426-427 b.
4. Shixiyev R.M. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda relyatsion ma'lumotlar bazasidan foydalanish // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. (91) 2022-7/4. 171-175 b. (08.00.00; №21).
5. Шихиев Р.М. Цифровая экономика в развитии сельского хозяйства // Экономика и предпринимательство. № 3 (140) 2022 г. Volume 16 Number 3. 323-326 с. <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=48646071>
6. K.McNamara, C.Belden, T.Kelly, E.Pehu, K.Donovan, (2011). Introduction ICT in agricultural development. ICT in Agriculture (Updated Edition): Connecting Smallholders to Knowledge, Networks, and Institutions. Washington, DC: World Bank.
7. Шодиев Т.Ш. Проблемы моделирования развития сельского хозяйства (на примере Узбекистана): Дис. ...док. экон. наук. Т. 1988. – 380 с.
8. <https://qrstat.uz>

UO'K 338.48-6

O'ZBEKISTON TURIZM SOHASIDA IJTIMOIIY MEDIADAN FOYDALANISH HOLATI**N.J.Xalimova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda O'zbekiston turistik destinatsiyasini ijtimoiy media orqali targ'ib qilish, targ'ibot qiluvchi korxonalar maqsadi, vazifalari va olib borayotgan ishlar ko'lami, sohaning yutuqlari va mavjud kamchiliklarni aniqlash, kelajakdagi istiqbollarini bayon qilish keltirilgan. Bundan tashqari, ma'lum metodlardan foydalanib, soha kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida xorij tajribasi hamda ushbu sohadagi yetakchi davlatlar o'rganilib, ma'lum kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida ma'lum tavsiya va yechimlar berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy media, turistik destinatsiyasi, ijtimoiy media akkaunti, davlat siyosati, targ'ibot, strategiya, kontent reja.

Аннотация. В данной статье представлены продвижение туристической дестинации Узбекистана через социальные сети, цель, задачи и сфера деятельности продвигающих предприятий, достижения и существующие недостатки отрасли и перспективы на будущее. Кроме того, с использованием определенных методов был изучен зарубежный опыт и стран-лидеров в этой области с целью устранения недостатков отрасли и даны определенные рекомендации и решения для устранения тех или иных недостатков.

Ключевые слова: социальные сети, туристическая дестинация, аккаунт в социальных сетях, государственная политика, продвижение, стратегия, контент-план.

Abstract. This article presents the current promotion of the tourist destination of Uzbekistan through social media, the goals, tasks and scope of the activities of promoting enterprises, the identification of the achievements and existing shortcomings of the industry, and the description of future prospects. In addition, foreign experience and leading countries in this field were studied in order to eliminate the shortcomings of the sector using certain methods, and certain recommendations and solutions were given in order to eliminate certain shortcomings.

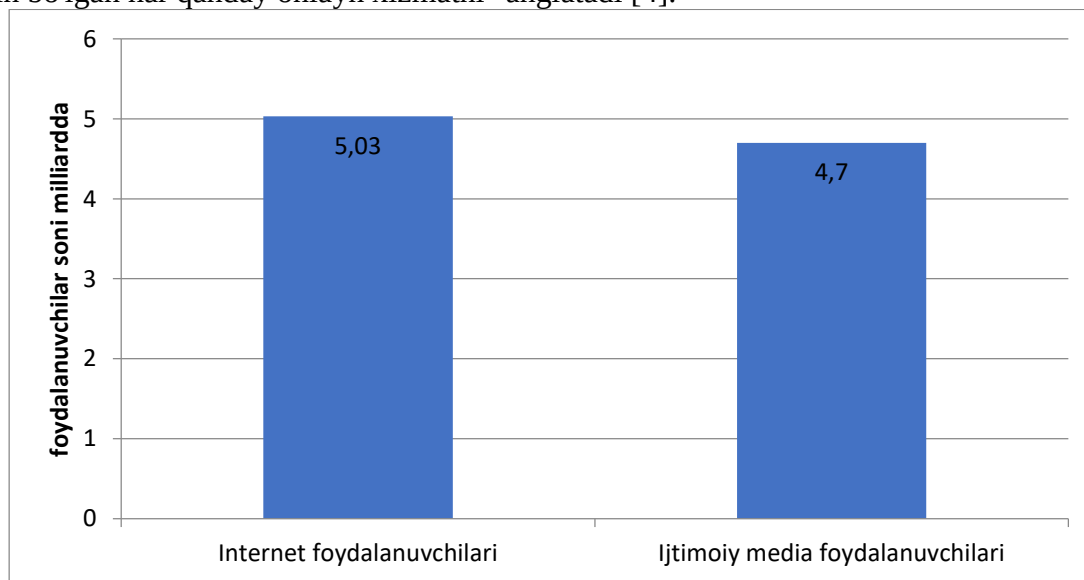
Keywords: social media, tourist destination, social media account, public policy, promotion, strategy, content plan.

Kirish. Dunyo global rivojlanib borayotgani sari, insonlarning ehtoyoji kundan kun ortib bormoqda, aloqa qilish vositalari rivojlanmoqda, buning natijasida, dunyo aholisi bir-biri bilan yanada yaqinlashmoqda. Ularning yaqinligi nafaqat kommunikatsiyada, balki, yashash tarzi, madaniyat, ijtimoiy va shaxsiy hayot, til, din, biznes, rivojlanish va hattoki ovqatlanish tarzida ham o'z aksini topmoqda. Bugungi kunda, dunyoning qaysi nuqtasida bo'lishimizdan qat'iy nazar, bizni mustahkam bog'lab turgan, minglab kilometrlarni yo'q qilgan vosita mavjud. Ushbu muhim kashfiyot, zamonaviy til bilan aytganda "ijtimoiy media" deb ataladi. Hozirgi kunda O'zbekistonning barcha turistik destinatsiyalari salohiyatidan samarali foydalanish maqsadida turli xildagi turizm turlarini rivojlanishga davlat tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Ushbu turizm turlarini sotish ham

davlat siyosati darajasida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu turizm turlarini va mamlakat turistik salohiyatini nafaqat an'anaviy yo'llar, ya'ni, turoperatorlik korxonalari, turistik yarmarkalar, konferensiyalar, reklamaning an'anaviy usullari, balki zamonaviy raqamli yo'llar orqali ham targ'ibot qilishga juda katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston respublikasi prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi № PF-5326-sonli farmoni asosida 76 ta mamlakat fuqarolari uchun turizm vizalarini rasmiylashtirishning soddalashtirilgan tartibi joriy etilishi, shuningdek, 2018-yil 10-fevraldan boshlab Isroil davlati, Indoneziya Respublikasi, Koreya Respublikasi, Malayziya, Singapur Respublikasi, Turkiya Respublikasi va Yaponiya fuqarolari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasiga muntazam aviaqatnovlarni amalga oshiruvchi xorijiy aviakompaniyalar havo kemalari ekipajining a'zolari uchun O'zbekiston Respublikasi hududiga kirgan kundan e'tiboran 30 kunlik muddatga vizasiz rejim belgilanishi buning yaqqol isboti bo'lishi mumkin [1]. Turistik destinatsiyalarning sayohatchilar tashrif buyurish ehtimolini oshirish uchun esa, birinchi navbatda ularning ushbu joy salohiyati haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishini ta'minlash kerak. XXI asrda esa buni internet, ayni damda ijtimoiy media orqali tasavvur qilish qiyin.

Metodlar. Tadqiqotda analiz, sintez, ekspert xulosasi, intervyu metodlaridan foydalanilgan.

Natijalar. Ijtimoiy media - virtual jamiyat va tarmoqlar orqali axborot, g'oyalar, qiziqishlar va boshqa turdagi ifodalarni yaratish va almashishni osonlashtiradigan interaktiv texnologiyalar va raqamli kanallar hisoblanadi [7]. Jimmie Manning ushbu atamani interaktiv ishtirokni o'z ichiga olgan media vositalarining yangi shakllariga nisbatan qo'llanilishini aytib o'tgan [2]. Bundan tashqari, ijtimoiy media yuqori darajada interaktiv platformalarni yaratish uchun mobil va vebga asoslangan texnologiyalardan foydalanadi, ular orqali shaxslar va jamoalar foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontentni ishlab chiqishlari, ulashishlari, muhokama qilishlari va o'zgartirishlari mumkin [2]. Merriam-Webster lug'atida ijtimoiy mediani "elektron aloqa shakllari bo'lib (ijtimoiy tarmoqlar va bloglar uchun veb-saytlar), ular orqali foydalanuvchilar ma'lumot, g'oyalar, shaxsiy xabarlar va boshqa kontentni (videolar sifatida) almashish uchun onlayn hamjamiyatlarni yaratadilar" deb ta'riflanadi. Keng ma'noda ijtimoiy media "foydalanuvchilar turli xil kontent yaratishi va bo'lishishi mumkin bo'lgan har qanday onlayn xizmatni" anglatadi [4].

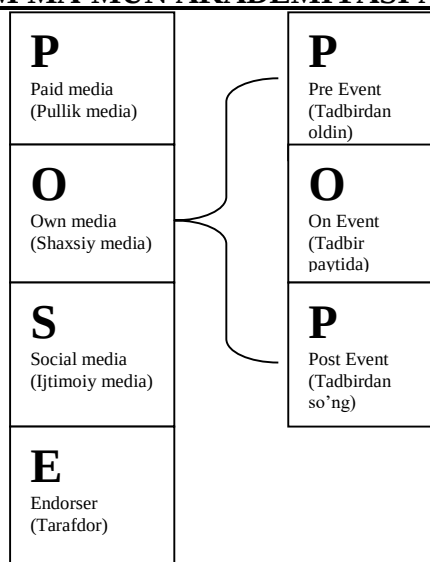
Shakl 1. 2022-yil iyul holatiga ko'ra butun dunyo bo'ylab internet va ijtimoiy media foydalanuvchilari soni [6]

Turkiya davlati Instagram sahifada juda faol hisoblanadi. U nafaqat davlat turistik destinatsiyasi targ'ibotini, balki, 18 ta viloyatlar bo'yicha turistik hudud targ'ibotini olib boradi. Mamlakat hamda turistik viloyatlar Instagram akkauntlari "Go" so'zi bilan boshlanadi hamda milliy brendni shakllantiradi (masalan, "goturkiye", "go_trace", "go_erzurum", "go_isparta" va boshqalar). Bundan tashqari Turkiya davlati mavjud barcha turistik potensialini ijtimoiy media orqali targ'ibot qilishga harakat qilmoqda. Turkiyada mavjud barcha muzeylar, musiqa festivallari, davlat hamda har bir viloyatlar bo'yicha madaniyat va turizm vazirliklari, Otaturk madaniyat markazi, president simfonik orkestrasi, Turkiya Respublikasi aloqa boshqarmasi, milliy saroylar, davlat teatrlari, topkapi saroyi, madaniyat portal Instagram akkauntida targ'ibot qilinadi.

Turkiya davlati hozirgi kunda ijtimoiy media orqali turizmni targ'ibot qilishga juda katta ahamiyat bermoqda. 2021-yilning 12-yanvarida "Daily Sabah" onlayn platformasi bergan xabariga ko'ra, Turkiya Madaniyat va turizm vaziri ijtimoiy media orqali "goturkiye" brendini yangi strategiyalar orqali ilgari surishni ta'kidladi. Ushbu strategiya qaysi davlat nima bilan qiziqayotganini aniqlash va bu jihatni ilgari surish g'oyasini o'z ichiga oladi [8].

Hozirgi kunda Osiyo davlatlari ijtimoiy media platformalari orqali turizm va mehmondo'stlik sohasini ilgari surishda yetakchi rol o'ynaydi. Instagram akkaunti orqali faol foydalanuvchi va targ'ibotchi turistik yo'nalishlardan biri Indoneziya bo'lib, u o'zining "wonderfulindonesia" brendi orqali mashhur. U Instagram akkauntida 769 000 ga teng katta auditoriyani qamrab oladi va hozirgacha 3536 post chiqargan. 10 ta yetakchi sayyohlik yo'nalishlari bilan solishtirilsa, kuzatuvchilari soni jihatidan u Ispaniya va Meksikadan keyin uchinchi o'rinda turadi. Indoneziyaning "Wonderful Indonesia" milliy brendi Indoneziyani dunyodagi eng tez rivojlanayotgan 20 ta destinatsiya qatoriga kiritadi. 2016 yilda "Wonderful Indonesia" 22 mamlakatda turli toifalar uchun 46 ta mukofotga sazovor bo'ldi. Dunyo bo'ylab turli mukofotlarga sazovor bo'ldi, jumladan, Dive Magazine Travel Awards mukofotlari bo'yicha 3 ta mukofot, TTG Travel Award Thailand mukofotida "Yilning eng yaxshi destinatsiyasi" va UNWTO Video tanlovining 2 ta mukofoti, ya'ni, "Odamlarning eng yaxshi tanlovi" va "Sharqiy Osiyo va Tinch okeani g'olibi". Jahon iqtisodiy forumi Indoneziyaning turizm sohasidagi raqobatbardoshligi soni 2017 yilda 65 tadan 47 taga oshganini ma'lum qildi. Ammo raqobatbardoshlik darajasi Singapur, Malayziya va Tailanddan past [5]. Indoneziya Respublikasining Turizm vazirligi "Wonderful Indonesia" brendi orqali mamlakat turizmini dunyodagi eng katta arxipelagga va aholi soni bo'yicha to'rtinchi mamlakatga aylantirish uchun yangi global raqamli marketing dasturini e'lon qildi. Indoneziya vaziri qo'yilgan maqsadiga erishish uchun o'z e'tiborini strategiyaga, ya'ni, marketing, kommunikatsiya, reklama va media strategiyasiga qaratdi. Bulardan asosiy maqsad "Wonderful Indonesia" brendini xalqaro miqyosda tanitish edi. Turizm vazirligi targ'ibot bilan yonma yon yuradigan 3 ta elementni ishlab chiqdi, bular, marketing strategiyasi, siljitish strategiyasi hamda media strategiyasi. "Wonderful Indonesia" brend qiymatini oshirishning asosiy strategiyasi esa media strategiyasini optimallashtirish bo'ldi.

Media strategiyasi o'z ichiga POSE (paid media, own media, social media and endorser) deb nomlangan 4 ta elementni oladi, bular, pullik media, shaxsiy media, ijtimoiy media va tarafdorlar). Pullik media - bu agentlik yoki tashqi tashkilot tomonidan boshqariladigan va Turizm vazirligi o'z maydonini ijaraga oladigan ommaviy axborot vositalaridir. Shaxsiy media ichki axborot vositalari tomonidan ishlab chiqiladi (Turizm vazirligi). Ijtimoiy media - bu odamlar shaxsiy media sifatida foydalanishlari uchun ba'zi kompaniyalar tomonidan ishlab chiqilgan raqamli platforma. Ijtimoiy tarmoqlardagi odamlar ko'plab obunachilarga ega bo'lganlarida, o'zaro munosabatlarni qurishgan va fikr yetakchisi bo'lganlarida media vositalariga aylanishdi. Tarafdorlar - bu aloqa dasturini qo'llab-quvvatlash uchun har bir media vositasida asosiy fikr yetakchisidan foydalangan holda media strategiyasi. Tarafdor - bu brendning belgisi, brendni ifodalaydi va brend haqida guvohlik beradi. Tarafdorlarning ba'zilari jamoat arbobi, rassom yoki ko'plab izdoshlari bo'lgan va media vositalari sifatida faol ishtirok etadigan odamlardir. Turizm vazirligi tomonidan belgilangan tarafdor - bu ma'lum miqdordagi izdoshlari bo'lgan rassomlar kabi turli xil asosiy fikr yetakchilari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishdir. Sayohat blogger hamda vloggerlari ham tarafdorlarning bir turi hisoblanadi. Turizm vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan media strategiyasini quyidagi jadvalda ko'rish mumkin [5]:

Shakl.2. Indoneziyaniya davlatining turizm sohasidagi ijtimoiy media strategiyasi

Indoneziya ijtimoiy mediada 2 ta akkaunt orqali ish olib borib, ular turli funksiyalarga. Biri rasmiy ommaviy axborot vositalari va turizm vazirligining jamoatchilik va turli manfaatdor tomonlar bilan muloqot qilish vositalari sifatida faoliyat olib boradi. Keyingisi destinatsiya bilan bog'liq.

Ushbu masalaning dolzarbligini mamlakatimiz prezidentining farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi huzuridagi "Milliy turizm mahsulotini targ'ib qilish markazi" DUK O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi huzuridagi "Milliy PR-markazi" DUK etib qayta tashkil etilishi, unga respublikaning turizm salohiyatini targ'ib qilishni tashkil etish bo'yicha vazifalar yuklatilishi, shuningdek, "Milliy PR-markazi" DUK uchun zamonaviy va yuqori texnologik suratga olish uskunalari, avtotransport vositalari, shu jumladan, yuqori o'tish qobiliyatiga ega bo'lgan avtotransport vositalarini sotib olishni o'z ichiga oluvchi zaruriy moddiy-texnik bazasi yaratilishi, shuningdek, ijara to'lovsiz zaruriy xonalar ajratilishi hamda ijodiy va suratga olish guruhlarini, shu jumladan, xorijiy mutaxassislarni jalb qilish yo'li bilan shakllantirish, ularni ta'minlash va moddiy rag'batlantirish uchun zaruriy mablag'lar ajratilishini shakllantirilgan ijodiy va suratga olish guruhlarining ssenariylar va suratga olish ishlari konsepsiyasini ishlab chiqilishi, respublika hududlariga ijodiy ekspeditsiyalar va xizmat safarlari, shuningdek, mamlakatning turizm salohiyatini targ'ib qilish bo'yicha materiallarni tayyorlaydigan boshqa ijodiy guruhlar faoliyatini doimiy asosda, shu jumladan outsorsing orqali moliyalashtirilishini ta'minlanishida ko'rishimiz mumkin [9].

Milliy PR-markaz hozirgi kunda O'zbekistonning turistik salohiyatini ijtimoiy medianing bir necha turlari orqali, shu jumladan, Facebook, Instagram, Pinterest, Telegram, Youtube hamda Twitter orqali yoritib, o'z kuzatuvchilarini muntazam turistik destinatsiyalarning go'zal qadamjolari haqida xabardor qilib boradi. Barcha ijtimoiy media vositalari hamda O'zbekistonning turistik veb-sayti uzbekistan.travel brendi ostida faoliyat olib boriladi. Uzbekistan.travel rasmiy veb-sayti hozirgi kunda 11 tilda faoliyat yuritib, mamlakatning barcha shaharlari, diqqatga sazovoz joylar hamda O'zbekistondagi mavjud turizm turlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ijtimoiy media orqali yoritiladigan ma'lumotlar maxsus kontent reja orali amalga oshirilib, aniq vaqt bo'yicha e'lon qilinib boriladi. Kontent – bu ijtimoiy mediada yoritiladigan mavzu. Kontent reja esa ushbu mavzuga aloqador bo'lgan bir nechta turdagi g'oyalar ro'yxati. Ijtimoiy media uchun tuziladigan kontent reja turistik destinatsiyalarda aniq maqsadga erishish yo'lida amalga oshiriladi. Masalan, e'lon qilingan postlar evaziga bir oyda 1000 ta kuzatuvchi yig'ish, turistik destinatsiyada mavjud diqqatga sazovor joylar haqida ko'proq ma'lumot berish, turistik brendni tanitish, sayyohlar xabardorligini oshirish, turistlar yashrif buyurish moyilligini oshirish va hokazo. Ushbu kontent rejaning asosini kuzatuvchilar uchun qiymatli bo'lish, dolzarblik, o'ziga xoslik hamda tushunish uchun oson va qulaylik tashkil etadi. Milliy PR-markaz tomonidan tuziladigan kontent reja 1 haftalik tuziladi va haftaning har juma kunida yangilanib, tasdiqdan o'tishi lozim. Har bir postga 3 tildagi izoh, ya'ni ingliz, rus hamda o'zbek tillarida amalga oshiriladi. Telegram tarmog'ida milliy PR-Markaz

tomonidan e'lon qilib boriladigan postlar butun O'zbekiston turistik salohiyatini namoyon qilib boradi hamda bir kunda postlar soni 3 taga teng va 3 tilda sharhlanadi.

Xulosa. Tadqiqot metodlaridan foydalangan holda shuni aytish lozim-ki, hozirgi kunda O'zbekiston turistik destinatsiyalarini targ'ib qilishda ijtimoiy mediadan yetarlicha foydalanilmayotganligi, mamlakat imidji to'liqligicha bitta umumiy akkauntida berilib, har bir viloyatlar bo'yicha taqsimlanmaganligi, ijtimoiy mediadan foydalanishda maxsus strategiyalar qo'llanilmaganligi, ma'lumotlar bazasi yetarlicha emasligi va bir qancha kamchiliklar aniqlangan. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida ijtimoiy mediadan foydalanish algoritmi va qoidalariga rioya qilinishi, turistik salohiyatni to'liq namoyon etish maqsadida faqat mamlakat emas, balki viloyatlar kesimida ijtimoiy media akkauntlarining joriy etilishi, oliy ta'lim muassasalarining turizm yo'nalishlarida esa turizmga ijtimoiy mediaga yanada chuqurroq yondashilishi lozimligi tadqiqot xulosasi sifatida bayon qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston respublikasi prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi № PF-5326-son "O'zbekiston respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni.
2. Manning, J. (2014.) Social media, definition and classes of. In K. Harvey (Ed.), *Encyclopedia of social media and politics* (pp. 1158-1162). Thousand Oaks, CA: Sage.
3. Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business horizons*, 54(3), 241-251.
4. Bolton, R. N., Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayi, S., Gruber, T., ... & Solnet, D. (2013). Understanding Generation Y and their use of social media: a review and research agenda. *Journal of service management*.
5. Chotijah, S. (2019). The effectiveness of media strategy by ministry of tourism Republic Indonesia for increase brand equity of wonderful Indonesia. *Global Research & Development Services*.
6. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media
8. <https://www.dailysabah.com/business/tourism/turkey-develops-new-promotion-platform-strategy-to-enhance-tourism-minister-ersoy-says>
9. <https://lex.uz/ru/docs/-3548467>

UO'K 330

MUSTAQILLIK YILLARIDA SANOAT ISHLAB CHIQRARISHIDA AMALGA OSHIRILGAN O'ZGARISHLAR

Z.H.Yo'ldasheva, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sovetlar davrining so'nggi yillarida iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishni mashinasozlikdan boshlanishi, korxonalar o'rtasida raqobat va ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarni joriy etishning sabab va omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Sanoat mahsuloti, konserva zavodi, iqtisodiyot, resurslari, qishloq xo'jalik, paxta tozalash, chigit, sanoat, metallsozlik.

Аннотация. В данной статье анализируются причины и факторы ускорения экономического развития начиная с машиностроения, конкуренции между предприятиями и внедрения новых технологий в производство в последние годы советской эпохи.

Ключевые слова: Промышленная продукция, консервный завод, экономика, ресурсы, сельское хозяйство, хлопкоочистительное производство, семена, промышленность, металлургия.

Abstract. This article analyzes the reasons and factors of the acceleration of economic development starting from machine building, competition between enterprises and the introduction of new technologies into production in the last years of the Soviet era.

Key words: Industrial product, cannery, economy, resources, agriculture, cotton ginning, seed, industry, metallurgy.

Haqiqatan ham, zamonaviy ishlab chiqarish usullarining sanoatga jalb etilmasligi, jihozlanish darajasining pastligi, rejali iqtisodiyot qonunlarining ma'muriy boshqaruv yo'li, kadrlar saviyasi va malakasizlik aksariyat qoniqsiz darajadali, ishlab chiqarishga zo'ravonlik va ma'muriy

choralarning keng qo'llanishi – bularning hammasi nafaqat sanoat, balki butun iqtisodiyot rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatar edi. Chunonchi, hamma narsa, hatto mix, gayka, ya'ni har bir zavodda ishlab chiqarish mumkin bo'lgan mahsulotlar ham albatta har joydan keltirilishi kerak edi. Ko'pgina mahsulotlar va uskunalarini O'zbekistonda ishlab chiqarish imkoniyati bo'lsa-da, markaz tomonidan mablag' yo'qligi pesh qilinib, unga ruxsat berilmagan. Ana shunday vaziyatda mustaqillikka erishgan O'zbekistonda iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish muhim ekanligini nazarda tutib, islohotlarning birinchi bosqichda strategik ahamiyati yuqori bo'lgan gaz, neft, oltin va boshqa boyliklarni qazib olish, ularni qayta ishlash, mashinasozlikni rivojlantirishga katta e'tibor berildi.

Shuni ta'kidlash joizki, Xorazm viloyati o'z sanoatining rivojlanishi jihatidan XX asrning 90-yillari boshlarida respublikada oxirgi o'rinlarda turar edi. Bunday qoloqlikni bartaraf etish uchun esa aniq chora-tadbirlar belgilash zaruriyati paydo bo'ldi. Bu davrda sanoatda ishlab chiqarish sur'ati pasayib, ishlab chiqarish hajmi kamaydi. Viloyatdagi ko'plab sanoat korxonalarida o'sish sur'ati pasaygan. Mustaqillik yillarida butun mamlakatda bo'lgani kabi Quyi Amudaryo hududida ham sanoat ishlab chiqarishini rivojlanlantirish uchun katta ishlar qilindi. Bozor munosabatlariga o'tish davrida hudud iqtisodiyoti, uning xo'jalik yurituvchi sub'ektlari, respublikaning boshqa mintaqalaridagi kabi, inflyatsiyani ham, xo'jalik aloqalari uzilishi tufayli ishlab chiqarishning pasayishini ham, ahvolning asta-sekin mo'tadillashuvi va o'sishga yuz tutish davrini ham boshidan kechirdi. Oqibatda, 1992 yil boshida Xorazm viloyati iqtisodiyotida muayyan inqirozli holatlar ro'y berib, viloyat sanoat korxonalari 48 foizida ishlab chiqarish hajmi pasayishiga olib keldi. Qoraqalpog'iston Respublikasida 1992-1995 yillarda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi ko'rsatkichlarining oldingi yilga nisbatan pasayishi kuzatildi. Faqatgina, keyingi yillari bu borada o'sish sur'atlari kuzatildi. Xususan, bu erdagi sanoat mahsulotining o'sish sur'atlari 1996 yilda 96 foizni, 1997 yilda 97 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 1998 yilda 102,4, 1999 yilda 102,1, 2000 yilda 112,2 foizga teng bo'ldi. Ammo, 2001 yilda bu ko'rsatkich yana pasaydi. Xuddi shunday holatni Xorazm viloyatida ham ko'rish mumkin. Xo'jalik rahbarlarining bir qismi yangicha iqtisodiy munosabatlarning mazmun mohiyatini to'la anglab etmaganliklari va ularda zamonaviy bilim va fikrlash, izlanuvchanlik etishmaganligi sababli viloyatda 1994 yilda 24 ta korxona o'z faoliyatini 40 million 500 ming so'm zarar bilan yakunladi. Ko'pgina sanoat korxonalari ishlab chiqarish hajmini 1993 yilga nisbatan ancha kamaytirib yubordilar.

Viloyatda sanoat mahsulotlarining o'sish sur'atlari 1996 yilda 85,3 foiz bo'lgan bo'lsa, 1997 yilda - 100,6 foiz, 1998 yilda 106,2 foiz, 1999 yilda 102,4 foiz, 2000 yilda 103,5 foiz, 2001 yilda 100,3 foizga teng bo'ldi. Ushbu ko'rsatkichlar tahlilicha, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham, Xorazm viloyatida ham sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sish sur'atlari respublika umumiy ko'rsatkichlaridan past bo'lgan. Faqatgina, 2000 yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida bu ko'rsatkich respublika bo'yicha o'rtacha o'sish sur'atidan yuqori bo'ldi. Mazkur davrda Xorazm viloyatidagi ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish bo'yicha qisqa muddatli dasturning amalga oshirilishi natijasida viloyat yalpi mahsuloti tarkibida sanoat mahsuloti ulushining ortishi ro'y berdi. Xususan, 1990 yilda sanoat mahsuloti hajmi yalpi ichki mahsulotning 31,1 foizini tashkil qilgan bo'lsa, 1996 yilda bu ko'rsatkich 35 foizga, 2001 yilda 38,6 foizga chiqdi [3]. SHunday bo'lsada, ayrim tarmoqlar bo'yicha yalpi ichki mahsulotda sanoat mahsulotlari hajmi kamaydi. Jumladan, 1998 yilda kimyo va neft, qurilish materiallari sanoati, yog'ochni qayta ishlash tsellyuza qog'ozlari sanoatida pasayish yuz berdi.

Tahlillarga ko'ra, 1990-1996 yillarda Xorazm viloyati bo'yicha sanoat ishlab chiqarish hajmi 2,4 marta ko'paygan. Bu davrda viloyat bo'yicha sanoat ishlab chiqarish umumiy hajmining respublika miqyosidagi ulushi 1991 yildagi 3,6 foizdan 1996 yilda 3,8 foizga oshgan bo'lsa, 2001 yilda 2,5 foizga tushdi. Alohida tarmoqlar bo'yicha tahlil qilinsa, ichki sabablar orqali bir qator tarmoqlarda ishlab chiqarish kamayishi yuz berdi. Bularga qariyb 87 foizga ishlab chiqarish hajmi kamaygan trikotaj mahsulotlari, 56 foizga kamaygan poyafzal, 30 foizga kamaygan gilam, 18 foizga kamaygan tozalangan moy mahsuloti ishlab chiqarishini misol qilish mumkin. Umuman olganda, XX asrning 90-yillarida Xorazm viloyati bo'yicha sanoat ishlab chiqarish hajmi 1,92 marta, jumladan, oziq-ovqat sanoati 1,65 marta, engil sanoat 1,32 marta o'sgan bo'lsada, energetika

sohasi 22 foizga, kimyo va neft kimyo 75,8 foiz, qurilish materiallari ishlab chiqarish 26,1 foizga pasaydi.

Amalga oshirilgan tarkibiy o'zgarishlar natijasida yalpi ichki mahsulot tarkibi ham o'zgarib bordi. Sanoat sohasida tashkil etilgan yangi korxonalarning mahsulot ishlab chiqarishdagi ulushi tobora oshib bordi. Jumladan, Qoraqalpog'istonda 1993 yilda ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlarining 6,9 foizini yangi bunyod etilgan korxonalar ta'minlab bergan bo'lsa, keyingi yillarda bu ko'rsatkichlar sezilarli oshdi. 1995 yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida sanoat majmuasi taraqqiyotining o'sish sur'atlari 1994 yilga nisbatan 92,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, Xorazm viloyatida 100,1 foiz, respublika bo'yicha 106,1 foizga teng bo'ldi. Tadqiq etilayotgan davrda Qoraqalpog'iston Respublikasida faoliyat olib borgan asosiy sanoat korxonalari soni 1991 yilda – 772 ta, 1992 yilda – 795 va 1998 yilga kelib 711 tani tashkil qilgan bo'lsa, keyingi yillarda ularning soni sezilarli o'sdi: 1999 yilda – 1330, 2000 yilda – 1857, 2001 yilda 1780 taga teng bo'ldi. Bu ko'rsatkichlardan respublikada faoliyat ko'rsatgan asosiy sanoat korxonalari soni 2001 yilga kelib, 1991 yilga nisbatan 2,3 marta ko'payganligini ko'rish mumkin.

Qoraqalpog'iston Respublikasidagi sanoat ishlab chiqarish ko'rsatkichi tahlil qilinganda, 1991 yilda respublikada jami 1993,6 mln. so'mlik sanoat mahsuloti ishlab chiqarilgan bo'lib, shuning 765,8 mln. so'mi, ya'ni 38,4 foizi xalq iste'moli mollari hissasiga to'g'ri kelar edi. Tarmoqlar bo'yicha esa, engil sanoat hissasi 47,5 foizni (947,3 mln. so'm), oziq-ovqat sanoati 18,6 foizni (372,4 mln. so'm), qurilish materiallari sanoati 8,4 foizni (168,4 mln. so'm)ni tashkil etgan. Agar ushbu ko'rsatkichlarni 2001 yil holati bo'yicha kuzatilsa, respublikada ishlab chiqarilgan 57588,2 mln. so'mlik sanoat mahsulotida xalq iste'moli mollari ishlab chiqarishning ulushi 68 foiz (33376,0 mln. so'm)ga teng bo'lganligi ma'lum bo'ladi. Tarmoqlar bo'yicha engil sanoat hissasi 25,5 foizni (14696,7 mln. so'm), oziq-ovqat sanoati 10,5 foizni (6071,7 mln. so'm), qurilish materiallari sanoati hissasi 7,8 foizni (4480,7 mln. so'm)ni tashkil etganligini ko'rish mumkin. Bundan xulosa qilish mumkinki, yuqorida qayd etilgan tarmoqlarning sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish tarkibidagi ulushi boshqa tarmoqlarning ham rivojlanishi hisobiga (masalan, elektroenergetika, yoqilg'i sanoati, oynasozlik sanoati) kamaygan. SHu davrda elektroenergetika sanoati ulushi 4,6 foizdan 21 foizga ko'tarilgan.

Xorazm viloyatida 1991-2000 yillarda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish umumiy hajmida kichik va o'rta biznes korxonalarining hissasi 0,5 foizdan 24,5 foizga, qo'shma korxonalarning hissasi 0,8 foizdan 10 foizgacha ko'paydi. Birgina 1995-2000 yillarda viloyatda 340 ta aktsiyadorlik jamiyatlari tashkil etildi. Ammo, viloyatning barcha joylarida ham bu jarayonlar yuqori sur'atlarda olib borilmadi. Jumladan, shu davrda sanoat ishlab chiqarish tarkibidagi kichik korxonalarning ulushi Bog'ot tumanida 1,1 foiz, Yangibozor tumanida 1,4 foiz, Pitnak shahrida 2,7 foiz, Qo'shko'pir tumanida 2,7 foiz, Xazorasp tumanida 2,8 foizga teng bo'ldi. Bu viloyatdagi barcha erlarda ham kichik va o'rta biznes talab darajasida bo'lmaganligini va bu sohani faol rivojlantirish zamon talabi ekanligini ko'rsatar edi.

Mustaqillikning dastlabki davrida hududda sanoat sohasida nodavlat sektorni rivojlantirish, xususiylashtirish shakllantirish borasidagi iqtisodiy siyosat izchillik bilan amalga oshirildi. 1994 yildan boshlab sanoat, agrosanoat kompleksining go'sht-sut, oziq-ovqat, paxta tozalash tarmoqlaridagi o'rta va yirik korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayoni boshlandi. XX asrning 90–yillari o'rtalariga kelib, Qoraqalpog'iston Respublikasida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish natijasida 144 ta sanoat korxonasidan 113 tasi mulkchilikning turli shakllariga o'tib ishlay boshladi. Lekin ko'p sanoat korxonalarining asosiy ishlab chiqarish fondlari (dastgohlar, mexanizmlar) ma'naviy va jismoniy jihatdan eskirganligi sezilib koldi. Ularning eskirish darajasi 35 foizdan yuqori edi. Avvalo, yigiruv-to'quv fabrikalari, go'sht-sut va oziq-ovqat sanoati korxonalari (konserva zavodi, vino zavodi) ishlab chiqarish parklarini yangilash talab etilar edi. 1996 yilga kelib, birgina Nukus shahrida 427 ta ob'ekt va korxonalar davlat tasarrufidan chiqarilgani holda, ularning 252 tasi xususiylashtirish korxonaga, 90 tasi aktsiyadorlik jamiyatlariga aylantirildi. Bu davrda Qoraqalpog'iston Respublikasida ishlab chiqarish quvvatidan unumli foydalanish darajasining pastligi tufayli 11 ta korxona ("Xo'jayli

tekstil”, “Qoraqalpog'qurilishsanoat”, “Yumurtov” hissadorlik jamiyati va boshqalar) da oxirgi 3 yildan buyon mahsulot ishlab chiqarish hajmining pasayish holatlari kuzatildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov Oliy Majlisning 1995 yil dekabr oyida bo'lib o'tgan IV sessiyasida so'zlagan nutqida tarkibiy o'zgarishlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida har bir viloyatning iqtisodiy imkoniyatlari va resurslaridan unumli foydalanishga yo'naltirilgan iqtisodiyotni takomillashtirishni ta'kidlab, bu borada asosiy e'tiborni Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Surxondaryo, Sirdaryo va Jizzax viloyatlarini rivojlantirishga qaratish lozimligini uqtirib o'tadi [1].

1995 yilda Qoraqalpog'istondagi 100 dan ortiq davlat korxonasida 27 ming kishi ishlagani holda, bu miqdor O'zbekiston Respublikasi sanoatida ishlaydiganlarning 2,5 foizini tashkil qilardi. Bu davrda respublikada ishlab chiqarilgan jami mahsulotlarning 60 foizi qishloq xo'jalik xom-ashyosini qayta ishlashga to'g'ri keldi. Ular ichida paxta tozalash korxonalari sanoatning etakchi tarmog'ini tashkil qilardi. Shu bilan bog'liq holda chigitni qayta ishlash, yog'-moy sanoati ham rivojlandi. Bu davrda qurilish materiallari ishlab chiqarish, metallsozlik sanoatlari ham tarkib topib bordi [2]. Bu davrda Qoraqalpog'iston Respublikasi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishi tarkibida engil sanoat–31,4 foiz; oziq-ovqat sanoati–9,3 foiz; elektroenergetika va mashinasozlik sanoati – 28,1 foiz; qurilish materiallari sanoati - 9,2 foizni tashkil etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning Oliy Majlisning 1995 yil dekabr oyida bo'lib o'tgan IV sessiyasida so'zlagan nutqi // O'zbekiston ovozi, 1995. 29 dekabr.
2. O'zbekiston viloyatlari. Qoraqalpog'iston. Toshkent, 1995. –B.124.
- 3.Xorazm viloyati hokimligi iqtisodiyot boshqarmasi ma'lumotlari. Urganch, 2001. – B. 29-30.

УЎК 330

МЕҲНАТ САМАРАДОРЛИГИНИ АКС ЭТТИРИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Л.Анварова, докторант, Қарши Давлат Университети, Қарши

Аннотация. Мақолада муаллиф меҳнат самарадорлигини иқтисодий тараққиётни таъминловчи асосий омиллардан бири сифатида талқин қилади. Меҳнат самарадорлиги даражаси, уни ошириш йўллари аниқлашда “амалдаги меҳнат самарадорлиги”, “нақд меҳнат самарадорлиги”, “потенциал меҳнат самарадорлиги” тушунчаларига мурожаат қилиш зарурлигини кўрсатади. Амалдаги меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи билан нақд меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи ўртасидаги тафовутни камайтириш қатор омилларга боғлиқлиги таъкидланади. Шунингдек, мақолада мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилган иқтисодий ислохотлар жамиятдаги меҳнат самарадорлигини ошириш имкониятларини вужудга келтиргани очи берилган.

Калит сўзлар: меҳнат самарадорлиги, амалдаги меҳнат самарадорлиги, нақд меҳнат самарадорлиги, потенциал меҳнат самарадорлиги, ислохотларнинг меҳнат самарадорлигига таъсири, меҳнат самарадорлигини камайтираётган омиллар, меҳнат самарадорлигини ошириш имкониятлари.

Аннотация. В статье автор трактует производительность труда как один из основных факторов, обеспечивающих экономический прогресс. Указывается, что для определения уровня производительности труда и путей ее повышения необходимо обратиться к содержанию понятий “фактическая производительность труда”, “наличная производительность труда”, “потенциальная производительность труда”. Подчеркивается, что сокращение разрыва между показателями фактической производительности труда и наличной производительности зависит от ряда факторов. В статье также раскрывается, что экономические реформы, проведенные в Узбекистане в годы независимости, создали возможности для повышения производительности труда в обществе.

Ключевые слова: производительность труда, фактическая производительность труда, наличная производительность труда, потенциальная производительность труда,

влияние реформ на производительность труда, факторы, снижающие производительность труда, возможности повышения производительности труда.

Abstract. *In the article, the author interprets labor productivity as one of the main factors that ensure economic progress. It is pointed out that in order to determine the level of labor productivity and ways to increase it, it is necessary to refer to the content of the concepts “actual labor productivity”, “actual labor productivity”, “potential labor productivity”. It is emphasized that the reduction of the gap between the indicators of actual labor productivity and cash productivity depends on a number of factors. The article also reveals that the economic reforms carried out in Uzbekistan during the years of independence created opportunities for increasing labor productivity in society.*

Keywords: *labor productivity, actual labor productivity, available labor productivity, potential labor productivity, the impact of reforms on labor productivity, factors that reduce labor productivity, opportunities to increase labor productivity.*

Янги Ўзбекистонда Иқтисодийни модернизатсиялаштириш шароитида меҳнат самараси алоҳида аҳамият кас этади. Иқтисодийда меҳнат самарадорлиги меҳнатни натижалилиги даражасини ифодаловчи тушунча сифатида таърифланади. У корхона ёки ташкилотда амалга оширилган меҳнат жараёнига, баъзида эса жамиятда кечаётган ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан ишлатилади. Мазкур субъектлардаги меҳнат унумини ўлчашнинг ўзига хос услублари мавжуд. Иқтисодчилар дастлаб ҳўжалик юритувчи субъект ёки тармоқ, туман ёки шаҳар миқёсидаги меҳнат самарадорлигини муайян вақт бирлиги давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорида қараб белгилардилар. Бироқ мавзуга оид изланишлар ошгани сайин меҳнат самарадорлигини аниқлаш услубиёти ҳам ўсиб борди. Бугунги кунда у нафақат муайян вақт давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорида, балки унинг кўринишига, сифатига, маҳсулотни ишлаб чиқаришга кетган харажатларига, маҳсулот савдосидан тушган даромад миқдорида қараб ҳам аниқланади[1].

Иқтисодчи олимлар меҳнат самарадорлигини, уни ошириш йўллари тўғрисида мулоҳаза юритаётганда, “амалдаги меҳнат самарадорлиги”, “нақд меҳнат самарадорлиги”, “потенциал меҳнат самарадорлиги” тушунчаларини қўллайдилар. Чунки, “амалдаги меҳнат самарадорлиги” тушунчаси корхона ёки тармоқдаги меҳнатнинг самарасини ифодалаш имконини беради. Лекин асл мақсад муайян вақт бирлиги давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини шунчаки ҳисоблаб чиқишда эмас. Меҳнат самарасини ўлчашдан мурод уни юксалтириш йўллари, реализация қилинмаган имкониятларни топиш билан боғлиқ. Бунинг учун эса иш вақтидан ва меҳнат ресурсларидан унумсиз фойдаланиш ҳолларига чек қўйилса, мавжуд шарт-шароитларда қанча маҳсулот ишлаб чиқариш мумкинлигини аввалдан ҳисоблаб чиқиш керак бўлади. Айнан шу ҳисоб-китоб натижаси “нақд меҳнат самарадорлиги” тушунчаси ёрдамида ифодаланади. Бошқача айтганда, нақд меҳнат самарадорлиги – барча имкониятлар ишга солинганда мавжуд шароитларда ишлаб чиқариш мумкин бўлган маҳсулот ҳажмини кўрсатувчи бирликдир.

“Потенциал меҳнат самарадорлиги” тушунчасига келадиган бўлсак, у иқтисодий кибернетикада ижтимоий тараққиётнинг бугунги даврида мавжуд шарт-шароитларга таянган ҳолда назарий жиҳатдан қанча маҳсулот ишлаб чиқариш мумкинлигини ифодалашда қўлланилади. Потенциал меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи меҳнат унумини қай ҳажмда оширишдан умид қилиш мумкинлигини аниқлаб беради.

XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб меҳнат самарадорлигини мажбурий меҳнат эвазига таъминлаш амалиёти камайди. Бу даврдан бошлаб жамиятда-ги меҳнат унумини социалистик меҳнат муносабатлари эвазига таъминлаш-га интилина бошланди. Бироқ, таассуфки, бу муносабатлар ҳам меҳнат самарадорлигини таъминлай олмади. Маъмурий-буйруқбозликка асосланган иқ-тисодий корхоналарга моддий-техника базасини мустақил мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, инновацияларни ишлаб чиқариш-га татбиқ этиш имконини бермас эди. Уларнинг асосий вазифаси юқоридан белгилаб берилган режаларни тўлақонли адо этиш билан чекланган эди. Иш-лаб чиқариш жараёни ҳам турли

минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олмаган ҳолда ташкил этилган эди. Бунинг натижасида иш вақти-нинг беҳуда сарфланиши авж олиб борди. Меҳнатга адолатли ҳақ тўлаш тизимининг татбиқ этилмагани, турли жамоа аъзолари ижодий фаоллигининг рағбатлантирилмаганлиги вазиятни янада чигаллаштирди. Оқибатда барча корхона ва ташкилотларда меҳнат самарадорлиги даражаси тушиб кетди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилган иқтисодий ислохотлар жамиятдаги меҳнат самарадорлигини ошириш имкониятларини вужудга келтирди. Жумладан, мустақилликнинг илк йилларида “қуйидагилар иқтисодиётни ислох қилиш соҳасида стратегик мақсадлар қилиб белгиланди:

1. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини босқичма-босқич шакллантириш, кудратли ва тинимсиз ривожланиб борадиган, миллий бой-ликнинг ортишини, кишилар ҳаёти ва фаолияти учун зарур шарт-шароит-ларни таъминлайдиган иқтисодий тизимни барпо этиш.

2. Кўп укладли иқтисодиётни яратиш, инсоннинг мулкдан маҳрум бўлишига барҳам бериш, ташаббускорлик ва уddaбуронликни бутун чоралар билан ривожлантириш негизи бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимоя қилинишини таъминлаш.

3. Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш, уларнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллари бартараф этиш, иқтисодий омиллар ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдалана-ниш.

4. Иқтисодиётда моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайдиган чуқур структуравий ўзгаришлар қилиш, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимида кўшилиб бориш.

5. Кишиларда янгича иқтисодий фикрларни шакллантириш, уларнинг дунёқарабини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллари мустақил белгилаш имконини бериш.

Мазкур чоралар корхона ва ташкилотлардаги меҳнат самарадорлиги даражасига салмоқли таъсир кўрсатди. Айнан шу сабабга кўра мамлакатда ялпи ички маҳсулот ўса бошлади, халқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмлари кенгайди. Кейинги йилларда Ҳаракатлар стратеги-яси ва Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида амалга оширилган ислохотлар эса мазкур омиллар ривожига тенденциявий тус берди. Масалан, сўнгги беш йил мобайнида иқтисодиёт таркибидаги нодавлат секторни кенгайтириш, корхона ва ташкилотлар фаолиятига давлатнинг бевосита арала-шувини камайтириш масалаларига алоҳида эътибор берилди бошланди. Бу-нинг натижасида субъектларнинг иқтисодий эркинлиги меъёри сезиларли равишда ошди. Иқтисодий эркинлик, бир томондан, тадбиркорлик ва кичик бизнес субъектлари сонининг кескин ошишига замин яратди. Хусусан, 2016 йилда мамлакатда 207 минг 104 та тадбиркорлик субъектлари фаолият кўр-сатган бўлса[2], 2022 йилга келиб уларнинг сони 517 минг 501 тага етди[3]. Иккинчи томондан, иқтисодий эркинлик шарофати билан корхона ва ташки-лотлардаги меҳнат самарадорлиги оша бошлади. Меҳнат унуми юксалгани боис, айтилик, 2005 йилда тадбиркорлик субъектларининг мамлакатимиз ял-пи ички маҳсулотидаги улуши 38,2 фоизни ташкил қилган бўлса[4], 2022 йил-га келиб бу кўрсаткич 51,8 фоизни ташкил этди[5].

Бироқ бундан мамлакат корхоналарида амалдаги меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи билан нақд меҳнат самарадорлиги кўрсаткичи ўртасидаги тафовутни камайтириш бўйича барча чоралар кўриб бўлинди, деган хулоса келиб чиқмайди. Ҳанузга қадар жамиятда меҳнат самарадорлигини ошириш-га ҳалал бераётган қатор муаммолар сақланиб қолмоқда. Масалан, корхона ва ташкилотларнинг моддий-техника базасини ривожлантириш, ишлаб чиқа-ришни диверсификация қилиш, инновацияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш, ишлаб чиқариш жараёнини илмий асосда ташкил қилиш, иш вақтидаги йўқотишларни камайтириш, ходимларнинг маълумоти ва малакасини оши-риш, меҳнатга адолатли ҳақ тўлаш тизимини татбиқ этиш билан боғлиқ маса-лалар ўз ечимини кутиб турибди. Мазкур масалаларнинг

муваффақиятли ҳал этилиши корхона ва ташкилотлардаги меҳнат самарадорлигини янада юксалтирган бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рофе А.И. Экономика труда.- М.:Кнорус, 2010.- С.78.
2. Кичик тадбиркорлик субъектлари сони 207,1 мингдан ошди.// uzdaily.uz, 2016, 20 январь.
3. Ўзбекистондаги тадбиркорлик субъектлари сони 517,5 мингтани ташкил этди.// xabardor.uz, 2022, 1 июнь.
4. Заҳирова Г.М., Қодиров С.М. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини бошқаришда маҳаллий ҳокимият органларининг роли.// Мамлакатни модернизациялаш шароитида Ўзбекистон иқтисодиётини бошқаришнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари.- Т.:ЎзМУ, 2016.- Б.21.
5. Кичик тадбиркорлик субъектларининг ЯИМдаги улуши маълум қилинди.// aniq.uz, 2023, 17 март.

УДК 316.334:61

СОЦИАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА

Ш.Бахтиярова, студент, Ургенчский филиал ТМА, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada koronavirus pandemiyasi sharoitida tibbiy xizmatlarni ijtimoiy harakteri tahlil qilingan. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozorni bildiruvchi tibbiy xizmatlar bozorining tuzilmasi taklif qilingan.

Kalit so'zlar. tibbiy xizmatlar bozori, koronavirus pandemiyasi, ijtimoiy xizmatlar, xususiyy tibbiy xizmatlar, tibbiy sug'urta, ijtimoiy bozor.

Аннотация. В статье рассматривается социальный характер медицинских услуг в условиях пандемии коронавируса. предложено структура рынка медицинских услуг, обозначающая социальный рынок.

Ключевые слова. Рынок медицинских услуг, пандемии коронавируса, социальные услуги, частный медицинский услуги, медицинское страхование, социальный рынок.

Abstract. The article discusses the social nature of medical services in the context of the coronavirus pandemic. The international specialization of individual countries in the provision of medical services is studied.

Key words. Medical services market, coronavirus pandemic, social services, private medical services, health insurance, social market.

Международная практика обосновывает стремительное развитие рынка медицинских услуг следующими положениями: во-первых, ввиду того, что государству не удастся финансировать растущие затраты при предложении качественных услуг, осуществляет ее за счет развития частного сектора.

Как показывает мировой опыт, развитие рынка медицинских услуг, обеспечивает формирование конкурентной среды, предложение современных услуг, возможность выбора и сопоставительных сравнений для населения при использовании услуг государственных или негосударственных учреждений, право требовать качественные услуги и заключать договора.

Призывает население быть внимательнее к своему здоровью с ощущением того, что они платят за медицинские услуги, и обеспечивает разделение необходимых бюджетных средств для развития здравоохранения. Тем не менее, то, что широко распространившаяся в мировом масштабе «пандемия Covid-19 еще больше усугубила ряд форм неравенства для малообеспеченных при пользовании медицинскими услугами, лиц с ограниченными возможностями»[1], требует более глубокого изучения данной сферы.

Совокупность социальных услуг как экономическая категория представляет собой сферу, в которой проявляются экономические отношения, направленные на удовлетворение социальных и духовных потребностей людей.

Ю.П.Лисицын определяет здравоохранение как совокупность государственных мероприятий политического, экономического, социального, правового, научного, медицинского, санитарно-эпидемиологического и культурного характера, которые оказывают

медицинскую помощь каждому человеку при ухудшении его здоровья, поддерживают его долголетие физически и морально[2].

Система здравоохранения способствует социальной гармонии и экономической стабильности в обществе путем восстановления и улучшения здоровья населения, применения лечебно-профилактических мероприятий.

Развитие рыночных отношений ставит более сложные задачи перед социальной политикой страны. Принимая во внимание теоретическое и практическое обобщение формирования и развития рынка медицинских услуг в условиях модернизации экономики нашей страны, его состав, являющегося социальным рынком и, что им могут пользоваться люди разных категорий и возрастов. А также глубоко изучая и анализируя передовой опыт по реформированию рынка медицинских услуг стран, достигших высоких результатов в этой сфере, необходимость разработки научных предложений и практических рекомендаций, направленных на усовершенствование механизма функционирования рынка медицинских услуг, становится актуальной задачей. В частности, в новой Стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы предлагается сформировать рынок, адекватно оценивающий потенциал формирования рынка медицинских услуг, обеспечивающий баланс предложения и снижающий рыночные конфликты «Идея внедрения механизма оказания бесплатных медицинских услуг частным медицинским учреждениям через электронную информационную систему направления на лечение лиц льготной категории за счет средств государственного бюджета»[3] согласуется с социальными аспектами медицинской помощи сервисы.

На рынке медицинских услуг закон предложения также имеет свои особенности. Относительная стабильность заметна в предложении медицинских услуг. Анализ показывает, что предложение медицинских услуг меняется медленно и, естественно, может контролироваться государством.

Такая ситуация наблюдается и в частных учреждениях. Ожидания будущих изменений цен не сразу повлияют на их предложение.

Социальный характер системы здравоохранения заключается в том, что ее проблемы затрагивают все население. Поэтому существует ряд факторов, ограничивающих рынок и препятствующих внедрению рыночных отношений, игнорирование которых может привести к негативным последствиям (рис. 2).

Мировая практика показывает, что внедрение медицинских услуг в рыночную экономику сложнее, чем внедрение товаров. Эти услуги основаны на интересах людей, будущих поколений и общества.

Учитывая наличие неравенства между сегментами, участвующими в рынке медицинских услуг-различными слоями населения, - рынок медицинских услуг может быть не в состоянии равномерно защищать свои интересы, и по этим причинам необходимо активное вмешательство государства в регулирование рынка медицинских услуг.

Рис.1. Структура рынка медицинских услуг, обозначающая социальный рынок

Источник: Составлено автором

Развитые страны мира имеют богатый, передовой опыт развития рынка медицинских услуг, где частный сектор стал движущей силой здравоохранения.

В частности, в начале XXI века страны с развитыми рыночными отношениями проявляют себя с брендами, которые занимают международные медицинские услуги,

благодаря специализации на предоставлении определенных медицинских услуг на мировом рынке (таблица 1).

Таблица 1

Международная специализация отдельных стран на предоставлении медицинских услуг

Страны	Специализация
Германия	Кардиохирургия, неврология
Китай	Онкология, народная медицина
Индия	Трансплантация органов
Таиланд	Пластическая хирургия
Израиль	Онкология, ортопедия, неврология, микрохирургия
Чехия	Физиотерапия
Турция	Трансплантация органов, онкология

Источник: Составлено автором

При внедрении рыночных механизмов в зарубежных странах, где развита медицинская сфера, не остаются без внимания и ее социальные аспекты. В частности, в Канаде в управлении рынком медицинских услуг преобладают механизмы, представляющие интересы населения. В Канаде медицинские услуги предоставляются по тарифу, установленному государством.

Тарифы на медицинские услуги устанавливаются территориальными органами здравоохранения и медицинскими учреждениями по согласованию[4].

Такой экономический механизм ограничивает необоснованный рост платы за медицинские услуги.

Исследования показывают, что с ростом доходов населения и стимулированием частного сектора в нашей стране частная медицина имеет тенденцию к росту, что пропорционально спросу населения на качественные и современные медицинские услуги. В частности, количество частных больниц в период с 2015 по 2021 год увеличилось с 406 до 637, а количество коек в них увеличилось с 6697 до более чем 18700. Такое положение свидетельствует о том, что спрос населения на частные медицинские услуги постоянно увеличивается, совершенствуются организационно-правовые и экономические основы развития частного сектора в здравоохранении, растет заинтересованность предпринимателей в создании частных учреждений.

На сегодняшний день количество государственных и негосударственных больниц, действующих в нашей республике, составляет 1281, из них 637 негосударственных, а их доля составляет 49,7 процента от общего количества. За анализируемый период количество коек в больницах составило 153,4 тыс., из них количество коек в частных больницах - 18,7тыс., то есть 12,2 процента от общего количества.

В условиях пандемии коронавируса показано, что государство должно выступить главным реформатором и использовать альтернативные методы регулирования при равноправном использовании частных медицинских услуг совместно с государственными медицинскими учреждениями. Мы считаем, что государство должно использовать следующие рычаги и методы регулирования рынка медицинских услуг:

- применение налоговых льгот на медицинские услуги, бесплатно предоставляемые частным сектором населению;
- поощрение частных медицинских учреждений, проявивших особую инициативу в борьбе с заболеванием в условиях пандемии, путем информирования населения;
- при лицензировании частных медицинских учреждений установить бесплатное оказание услуг населению в чрезвычайных ситуациях;
- установление верхнего предела цен на медицинское оборудование и лекарственные средства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Доклад о человеческом развитии 2020. Следующий рубеж Человеческое развитие и антропоген. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2020_ru.pdf
2. Лисицын Ю.П. История медицины: краткий курс. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010 – С. 93
3. Постановление Президента Республики Узбекистан ОФ-60 от 28.01.2022 г. «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы». . <https://lex.uz/uz/docs/5841063>
4. Зияев Т.М, Исроилова Ш.Т. Ёкуб Д.Т. Ижтимоий соҳа иқтисодиёти –Т.: —ТДИУЎ, 2011. - Б. 65

МИНТАҚА ЗИЁРАТГОҲ ВА ҚАДАМЖОЛАРНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ВА АХБОРОТЛАРНИ ЙИГИШНИНГ УСЛУБИЙ АСОСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Э.Б.Бозаров, тадқиқотчи, Қариш Давлат Университети, Қариш

Аннотация. Мақолада туризмда юқори сифатли хизматлар кўрсатилишини таъминлаш, ўз навбатида, инновацион жараёнларга узвий боғлиқ эканлигини таъкидлаш жоиздир. Зотан, модернизациялашда инновацион янгилекларни олиб кириш, туризм соҳасини интенсив ривожлантириш, рақобатдош қилиш, янги самарали тизимни шакллантириш ва туризм хизматлари натижадорлигини оширишга мустаҳкам замин яратишда ахборотларни йиғиш ва баҳолаш асосий усуллар деб ҳисоблаш мумкин.

Калит сўзлар. Минтақа, зиёрат, рақамли зиёратгоҳ, тузилма. Модернизациялаш, тарихий қадамжолар.

Аннотация. В статье следует отметить, что обеспечение предоставления качественных услуг в туризме, в свою очередь, неразрывно связано с инновационными процессами. По сути, сбор и оценка информации можно рассматривать как основные методы внедрения инновационных инноваций в модернизацию, интенсивное развитие сферы туризма, повышение ее конкурентоспособности, формирование новой эффективной системы, создание прочной основы для повышения эффективности туристских услуг.

Ключевые слова: Регион, паломничество, цифровая святыня, структура. Модернизация, исторические объекты.

Abstract. The article should note that the provision of quality services in tourism, in turn, is inextricably linked with innovative processes. In fact, the collection and evaluation of information can be considered as the main methods of introducing innovative innovations in the modernization, intensive development of the tourism sector, increasing its competitiveness, forming a new efficient system, creating a solid foundation for improving the efficiency of tourism services.

Key words: Region, pilgrimage, digital shrine, structure. Modernization, historical objects.

Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг 2021 йил 01 март кунидаги №112 сонли “Қашқадарё вилоятида туризм соҳасини янада қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш чора-тадбирлари” тўғрисидаги қарорида Қашқадарё вилоятидаги туризм салоҳиятига эга ҳудудларнинг муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини тартибга келтириш ва ахборот коммуникация технологияларни ривожлантириш чора тадбирлари белгилаб берилган.

Ўз навбатида ахборот технологияларининг жадал ривожланиши, соҳаларнинг янада ривожланишига туртки бўлувчи, ахборот қийматини оширувчи глобал ахборот инқилобини ўзида мужассам этади. Бу эса тизмда ахборот технологиялари, телекоммуникация тизимлари, замонавий моддий техник базага асосланган ягона ахборот майдонига олиб келади. Ахборот энг муҳим стратегик ва бошқарув ресурсларидан бири бўлиб, уни яратиш ва ундан фойдаланиш ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларининг самарали ривожланиши ва фаолият кўрсатиши учун зарурий асос бўлиб хизмат қилади. Энг юқори даражада хизмат кўрсатишга эришиш учун кўп факторли тўплам сифатида, айниқса ички ва ташқи туризмни ривожлантиришга оид ахборотлар зарур ҳисобланади.

Туризмни модернизациялашда ахборотларнинг адекватлиги олинган ахборот ёрдамида яратилган образ (қиёфа) нинг реал объект, жараён, ҳодиса ва уларга мослигининг маълум даражасидир. Маълумки, ҳақиқий ҳаётда ахборотнинг тўла равишда адекват бўлишига ишониш қийин. Чунки, доимо қайси бир даражадаги ноаниқлик учраб туради. Ахборотнинг адекватлиги даражаси масалани ечишда тўғри йўл танлашга катта таъсир қилади. Ахборотнинг адекватлиги унга шаклда ифодаланиши мумкин: семантик, синтактик, прагматик.

Семантик (маъноли) адекватлик - объектнинг унинг образига (қиёфасига) мувофиқлик даражасини аниқлайди. Семантик нуқтаи назар ахборотнинг маъноли мазмунини ҳисоблашни кўзлайди. Бунда ахборот акс эттирган маълумотлар таҳлил қилинади, маънолар боғлиқлиги кўрилади. Бу шакл ахборот хусусида тушунчалар ва тасаввурларни шакллантиришга,

маъносини, мазмунини аниқлашга, умумлаштиришга хизмат қилади. Масалан, ахборотни кодлар орқали ифодалашни кўрсатиш мумкин.

Синтактик адекватлик - ахборотнинг мазмунига тегмаган ҳолда, унинг расмий-структуравий характеристикаларини ифодалайди. Синтактик даражада ахборотни ифодалаш усулида ахборот элтувчи тури, узатиш ва қайта ишлаш тезлиги, ифодалаш коднинг ўлчамлари, бу кодларни ўзгартириш аниқчилиги ва ишончилиги ҳисобга олинади. Ахборотнинг мазмунига аҳамият берилмаганлиги сабабли, бундай ахборот маълумот деб аталади.

Прагматик адекватлик - ахборот билан фойдаланувчининг муносабатларини акс эттиради, ахборотни унинг асосида амалга ошириладиган бошқариш системаси мақсадига мувофиқлигини ифодалайди. Ахборотнинг прагматик хусусиятлари фақат ахборот (объект), фойдаланувчи ва бошқариш мақсадларининг умумийлигида намоён бўлади. Адекватликнинг ушбу шакли ахборотдан амалий фойдаланиш билан бевосита боғланган, шунинг учун ҳам фойдаланувчанлик хусусиятлари таҳлил этилади.

Хўжалик ёки объектнинг ахборот ресурсларини шакллантириш манбалари. Юзага келиш манбаига боғлиқ ҳолда иқтисодий объект доирасидаги ахборот ресурсларини ташкил этувчи ички ва ташқи ахборотлар мавжуд. Ички муҳит ахбороти одатда аниқ бўлиб, хўжаликнинг молиявий ҳолатини тўлиқ акс эттиради. Уни таҳлил этиш кўпинча стандарт формалашган процедуралар ёрдамида амалга оширилади.

Ташқи муҳит – иқтисодий объектдан ташқарида бўлган иқтисодий ва сиёсий субъектлардир. Бу объектнинг мижозлар, воситачилар, рақобатчилар, давлат органлари ва ҳақозо билан иқтисодий, ижтимоий, технологик, сиёсий ва бошқа муносабатларини ўз ичига олади. Ташқи муҳит ҳақидаги ахборот кўпинча тахминий, ноаниқ, тўлиқсиз, зиддиятли, эҳтимолли бўлади.

Бу ҳолатда у ностандарт қайта ишлаш усулларини талаб этади. Иқтисодий объект турли манбалардан қуйидаги ташқи ахборотларни олиши мумкин:

1. Иқтисодиётнинг аҳоли ҳақида умумий ахборот. Манбалар: ахборот – таҳлилий материаллар, ихтисослашган газеталар, журналлар, Интернет ресурслари.

2. Ихтисослашган иқтисодий ахборот: молиявий бозор бўйича.

3. Товарлар нархлари бўйича ахборот. Манбалар: ихтисослашган журнал ва бюллетенлар, каталоглар, Интернет маълумотлар базаси.

4. Ўзига хос ахборот. Турли манбалар, жумладан, Интернет манбалари. Уни ахтаришда излаб топиш тизимларидан фойдаланилади.

5. Давлат бошқариш органларининг ахборотлари (қонунлар, қарорлар, солиқ органлари хабарлари ва ҳақозо).

Ҳар қандай ресурслар каби, ахборот ресурсларини ҳам бошқариш мумкин, лекин уларни миқдорий ва сифат жиҳатидан баҳолаш методологияси, уларга бўлган эҳтиёжни олдиндан белгилаш ҳали ишлаб чиқилмаган, шунга қарамай иқтисодий объект даражасида ахборот эҳтиёжларини ўрганиш, ахборот ресурсларини режалаштириш ва бошқариш мумкин.

Ахборот ресурсларини бошқариш деганда:

- ҳар бир даражада ва бошқариш функцияси доирасида ахборотга бўлган эҳтиёжларни баҳолаш;

- иқтисодий объектнинг ҳужжат айланишини ўрганиш, уни оптималлаштириш, ҳужжатлар тури ва шакллари стандартлаш, ахборот ва маълумотларни тўплаш;

- маълумотлар турлари номуносиблигини енгиб ўтиш;

- маълумотларни бошқариш тизимини яратиш аниқланади.

- комплекс баҳолаш мақсадида табиий-экологик, ижтимоий-демографик ва сиёсий-иқтисодий омилларни ҳисобга олиш имконини берадиган индикаторли ёндашув танлаб олиниши мақсадга мувофиқдир.

Минтақа зиёратгоҳ ва кадамжоларни модернизациялашда ахборотнинг қадрлиги аниқлик даражаси ошгани сайин ёки хабар қилинаётган ва аниқ натижалар ўртасидаги фарқ камайганда тез кўтарилади. Ахборотнинг қиммати ушланиб қолиш вақти олиши билан

камаяди, шу туфайли ахборот эскиради. Ахборотни қайта ишлашда ушланиб қолиш камайганда, биринчидан, қарорлар олдинроқ қабул қилиниши мумкин, иккинчидан, унинг мазмуни яхшиланилади. Шундай қилиб, ахборотнинг қиймати фақат унинг миқдори билангина белгиланмайди. Ахборот бирлигининг қиймати ёки мураккаблилиги даражасига қараб баҳолаш ҳам муҳим. Унда бошқарув ходимлари ишини улар ишлаб чиқараётган ахборот миқдори ва қиймати бўйича (бошқариш самарадорлиги учун зарур ва етарли бўлган) баҳолаш имконияти туғилади. Ушбу формула бўйича фойдаланувчи (ижрочи) фойдали иши коеффитсенти шундай баҳолаш кўрсаткичи бўлиб хизмат қилиши мумкин:

$$\mu = \frac{U_{chiq} * L_{chiq}}{U_{kir} * L_{kir}} \quad (1)$$

Бунда L_{chiq} , L_{kir} – юналтирилган соҳалар бўйича кириш ва чиқиш ахборотлари қиймати, U_{chiq} , U_{kir} – юналишлар бўйича тегишли ахборотлар ҳажмларидир.

Туристтик хизматлар ва зиёратгоҳларни модериницасиялашда ахборот йиғиш инфратузилмасини шаклантиришда қуйдагилар қамраб олган бўлиши керак:

- ахборотдаги жамиятлашган фаолият
- ахборотларни қидириш, таҳлил қилиш бўйича билим ва кўникмалар
- катта ҳажмдаги ахборотларни таҳлил этиш
- мутахассислараро ахборотларни алмашинуви
- коммуникация каналлари
- интелектуал мулкчилик қонунлари
- ахборот саводхонлиги ва назарий билимлар

Тадқиқотда юқоридаги фикрларни инобатга олган ҳолда ахборот йиғиш жараёнида қуйдагиларни инобатга олиш лозим:

- яратиш, узатиш, англаш, фойдаланиш, хотирада сақлаш, қабул қилиш, нусхалаш
- формалаштириш, тарқатиш, ўзгартириш, комбинациялаш, қайта ишлаш, бўлаклаш, соддалаштириш
- тўплаш, доимий сақлаш, қидириш, ўлчаш, бузиш

Шу сабабли ахборотларни йиғиш жараёнида маълумотлар ҳам кенг қўлланилади. Туристтик ахборот маҳсулотларига қуйдаги 1-жадвални мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин.

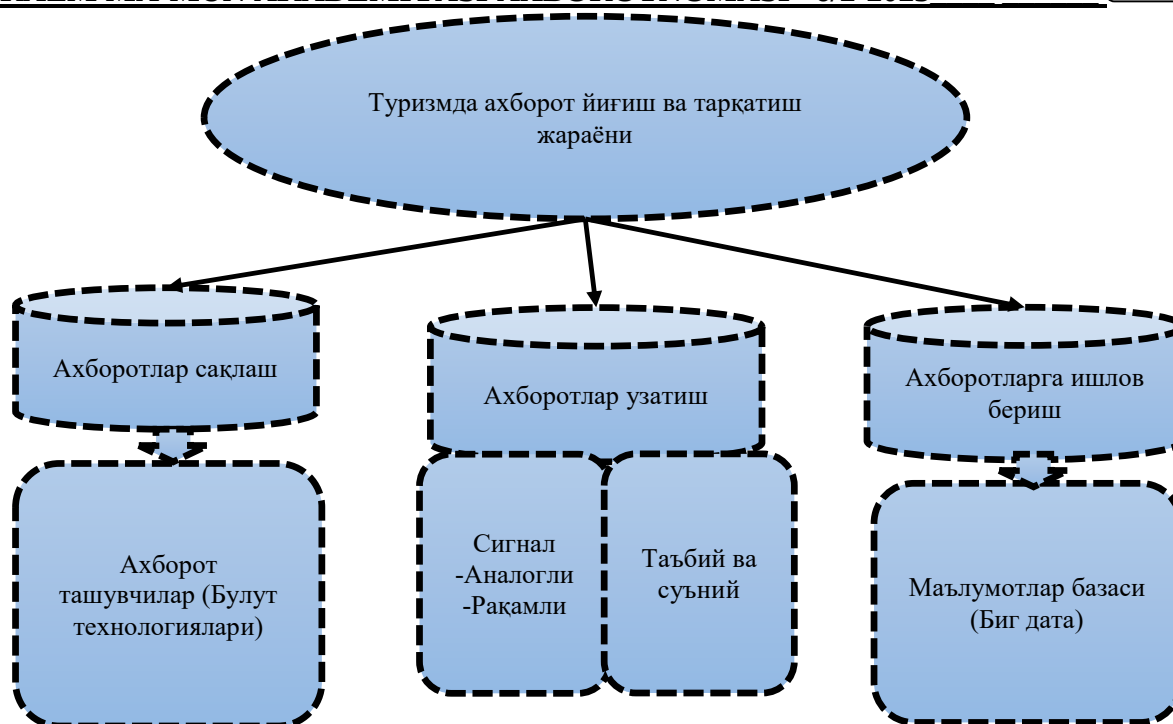
1-жадвал

Туристтик ахборот маҳсулотлари ва хизматлари келтирилган

Қўйладиған функциялар	Маҳсулот турлари	Хизмат кўрсатиш соҳаси
Маълумотлар йиғиш ва компьютер хизматлари	Дастурлаш тиллари (C++, C#, Жава,)	Туристтик хизматлар ва бошқа ижтимоий-иқтисодий соҳалар
Маркетинг ва реклама хизматлари	Оффлине ва Онлине	Турист ва саёҳатчилар
Туроператорлар хизматлари	Меҳмонхона Транспорт Овқатланиш ва бошқалар	Турист ва саёҳатчилар
Интернет тармоғи билан боғлиқ хизматлар	Веб сайт ва мобил иловалар	Турист ва саёҳатчилар

Туризмда минтақа зиёратгоҳларини модернизация қилишда ахборотларни йиғишнинг назарий жиҳатлари рақамли дастурлар асосида қуйдаги занжир тармоқларини ташкил этиш зарур:

- ахборотларни чоп этилиши
- буюртма бўйича маълумотлар қидириш
- илмий маълумотларни қайта ишлаш
- маълумотлар базасига қайта ишлаш
- дастурий таъминотларни ўрнатиш
- алоқавий хизматлар
- асосий манбани тақдим этиш

1-расм. Минтақа туризмда ахборотларни йиғиш ва тарқатиш жараёнининг институционал ҳолати

Ҳозирги замонинг замонавий рақамли технологиялари ривожланаётган бир вақтнинг ўзида бевосита боғлиқ бўлган давлат чегаралари каби тўсиқлардан бемалол ўтиб ҳар хил маданий иқтисодий ривожланган ва ривожланмаган жамиятларнинг бирлаштириш қobiliяти яққол намоён бўлмоқда. Туризмда минтақа зиёратгоҳларини ахборот жараёнларининг аҳамияти қуйдагича ифодалаш мумкин:

1. Ахборотлар алмашинуви муҳитида маълумотларни узатиш жуда юқори натижаларга эришилади. Булар албата иқтисодиётга кескин ўзгаришларга, ўз новбатида саёҳлик индустриясида кескин ўзгаришлар олиб келади.

2. Иқтисодиётнинг рақамли технологияларда ривожланиши учта соҳанинг ривожланишига асос бўлмоқда, булар;

- реал иқтисодиётни ривожланиши
- электрон тўлов тизимлар
- виртуал иқтисодиёт

3. Ахборот маданиятининг шаклланиши виртуал саёҳатларни ривожланиши ва шулар орқали туристик виртуал бирлашмаларининг пайдо бўлишидир.

Юқоридаги изланишлар натижасида минтақа туризм ва унинг занжири бўлмий зиёратгоҳларнинг модернизациялашда ахборотларнинг коммуникациялар билан боғлиқлигини ўрганиш мақсадга мувофиқдир ушбу жараёнларда албатта маълумотлар базасини яратишда ва кенг қўлашда хизмат кўрсатиш тармоқларини сифатли бажаришда катта аҳмиятга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mukhitdinov, H. S., and F. A. Norkobilova. "Prospects for Development of Digital Economy in Entrepreneurship." *Academic Journal of Digital Economics and Stability* (2021): 27-36.
2. Madina Bozorova Xudayar Muxitdinov, Farrux Qodirov "The role and importance of telemedicine in the provision of medical services to the population". International Conference on Information Science and Communications Technologies ICISCT 2022.
3. Suyunovich, Mukhitdinov Khudoyar, and Norqobilova Feruza Abdihamidovna. "Prospects Of Digitalization Of Craftsmanship Development In The Region." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 345-352.
4. Норқобилова, Ф. А. "Хизмат кўрсатиш тармоқларини моделлаштиришда тизимли таҳлил қилиш, синтезлаш ва оптималлаштириш." *International journal of conference series on education and social sciences* (Online). Vol. 1. No. 2. 2021.

СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМЫ КЛЮЧЕВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

З.Б.Джумаева, преподаватель, Азиатский международный университет, Бухара

Annotatsiya. Ushbu maqolada universitetlar faoliyati samaradorligini baholash tizimini shakllantirishga ilmiy yondashuvlar, asosiy faoliyat ko'rsatkichlari tizimining universitet faoliyati ko'rsatkichlari tizimidagi o'rni hamda imkoniyatlari haqidagi tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim va iqtisodiy samaradorlik, boshqaruv samaradorligi, mehnat unumdorligi, universitet xodimlari, mehnat samaradorligi, iqtisodiy usullar.

Аннотация. В данной статье представлена аналитическая информация о научных подходах к формированию системы оценки деятельности вуза, роли и возможностях системы основных показателей эффективности в системе показателей эффективности вуза.

Ключевые слова: воспитательно-экономическая эффективность, эффективность управления, производительность труда, персонал университета, эффективность труда, экономические методы.

Abstract. This article provides analytical information on scientific approaches to the formation of a system for evaluating the activities of a university, the role and capabilities of the system of key performance indicators in the system of university performance indicators.

Key words: educational and economic efficiency, management efficiency, labor productivity, university staff, labor efficiency, economic methods.

Эффективное управление персоналом в настоящее время становится одним из основных условий достижения образовательными учреждениями устойчивых и лидирующих позиций на рынке образования. Эффективность управления персоналом напрямую влияет на конкурентные преимущества образовательного учреждения. Это связано с тем, что воспитательно-экономическая эффективность педагогической деятельности достигается только в результате взаимодействия трудовых ресурсов с материальными, финансовыми, информационными и другими видами ресурсов учебного заведения. В связи с этим кадры имеют первостепенное значение в условиях жесткой конкуренции в современной экономике.

Кроме того, использование современных моделей управления в отечественной и зарубежной практике вызывает необходимость переосмысления научных взглядов на управление персоналом и требует формирования новых подходов, способствующих повышению эффективности управления персоналом в современных условиях. Одним из таких инструментов является система ключевых показателей эффективности - эффективный способ достижения целей и задач высшего учебного заведения.

Основная проблема исследования заключается в том, что для каждой организации, сферы деятельности, отрасли и даже должности существуют так называемые ключевые показатели эффективности. Например, для производственного предприятия важнейшими показателями являются такие показатели, как производительность труда, количество брака, степень соответствия разряда рабочего разряду труда и др. Именно поэтому для успешного функционирования и развития предприятия предприятия, очень важно определить те самые ключевые показатели, по которым будет осуществляться дальнейшая оценка эффективности использования персонала предприятия и приниматься соответствующие управленческие решения.

Однако в научной литературе до сих пор отсутствует общепринятая терминология относительно ключевых показателей эффективности, кроме того, отсутствуют унифицированные и универсальные положения по разработке и внедрению системы ключевых показателей эффективности, вопросы управления персоналом на ее основе инструментарий остаются методологически неразработанными и освещаются только на уровне общих рекомендаций. Управление человеческими ресурсами в последнее время

становится все более важным для успешного управления всей организацией и в то же время все более сложным. Появление новых моделей развития вузов, совершенствование трудового законодательства, преобразования на рынке труда, появление более высоких требований к профессиональной подготовке и уровню квалификации ППС способствовали коренному изменению отношения к работе с персоналом. В связи с этим возникла необходимость превратить управление персоналом в целостную систему, в которой различные способы работы с персоналом неразрывно связаны с результатами их труда.

Под управлением персоналом понимается качественно определенное, приоритетное направление работы, разрабатываемое руководством организации для формирования ответственного, высокопрофессионального и сплоченного трудового коллектива, его развития и мотивации, необходимых для достижения поставленных перед организацией целей.

Кроме того, деятельность по управлению персоналом представляет собой целенаправленное воздействие на персонал, направленное на приведение в соответствие его возможностей и целей организации.

Персонал университета. Рассматривая управление персоналом как целостную систему, его можно определить и как деятельность по обеспечению организации необходимым количеством работников с требуемой квалификацией, мотивацией и эффективным использованием как в экономическом, так и в социальном плане.

Другими словами, управление персоналом – это система методов, инструментов и средств управления персоналом вуза, применяемых в течение определенного периода для достижения поставленных целей. Персонал – это, прежде всего, люди, обладающие совокупностью многочисленных индивидуальных качеств, среди которых значительную роль играют социально-психологические, это часть экономического и инновационного потенциала организации, в которой рациональные рыночные преобразования должны не только целенаправленно адаптироваться, но и приносят от них ожидаемые результаты. Предметом управления персоналом является сам персонал и отношения работников в производственном процессе с точки зрения полного и эффективного развития и использования их потенциала в функционировании производственных систем, а также достижения целей вуза.

В современном управлении персоналом человеческие ресурсы рассматриваются как конкурентная ценность организации, которую необходимо развивать и мотивировать для достижения поставленных целей.

В управлении персоналом выделяют подсистемы, являющиеся основой для разработки методики оценки эффективности управления персоналом, включающей показатели формирования, использования и развития персонала. Эти показатели функционируют в тесной взаимосвязи друг с другом, отражая количественные и качественные характеристики эффективности использования персонала [1].

Состав и количество подсистем управления персоналом формируются для каждой организации индивидуально [2]. Однако их состав должен охватывать все основные этапы управления персоналом в учреждении, начиная от планирования потребности в кадрах и заканчивая увольнением сотрудников. Управление человеческими ресурсами — это сложный процесс, который включает в себя планирование потребностей в персонале, анализ работы, найм и оценку эффективности, обучение, развитие персонала, систему оплаты труда и многое другое.

Многие ученые считают, что управлению персоналом обязательно должен предшествовать подробный анализ. Например, по мнению Парментера Д., основные параметры, отражающие месячную или годовую деятельность вуза, должны быть заменены показателями эффективности [3]. Разработка грамотного механизма управления персоналом в учреждении начинается с серьезной работы по анализу экономического положения учреждения, что является ключевым фактором предпринимательской успешности всего учреждения.

Экономический подход к управлению персоналом породил концепцию использования трудовых ресурсов. В рамках этого подхода ведущее место занимает техническая (инструментальная), а не управленческая подготовка людей в учреждении [4].

В современных условиях экономический подход к управлению представляет собой совокупность приемов и способов воздействия на персонал путем конкретного сопоставления затрат и результатов. Экономический подход предполагает обоснование необходимости реализации функций управления персоналом во взаимосвязи с результативностью отдельного работника и организации в целом. То есть предполагается, что человеческие ресурсы вуза должны использоваться эффективно [5].

Под эффективностью использования персонала понимается результативность его работы. Эффективность труда выражает степень производительности труда при наименьших затратах труда, то есть степень достижения запланированной цели в результате трудовой деятельности. Считается, что функционирование любой экономической системы представляет собой цепочку «затраты — результаты — цели». Понятие эффективности автоматически привязывается к полноте данной цепочки. То есть управление персоналом с экономической точки зрения может быть признано эффективным, если не только затраты успешно конвертируются в результаты, но и полученные результаты соответствуют целям системы управления и всего вуза в целом.

Таким образом, в самом общем виде экономический подход к управлению персоналом предполагает достижение целей учреждения при оптимальных затратах на персонал.

Экономические методы – это способы и средства достижения экономических целей хозяйствования. Экономическая цель подразумевает получение вузом дохода, размер которого определяется заранее и является целью трудовой деятельности работников организации.

Экономические методы деятельности по управлению персоналом в следующих формах: планирование, анализ, обеспечение экономической самостоятельности, что вызывает заинтересованность работников в результатах их труда, в том числе материальном.

Экономические методы управления персоналом. [6]

Экономический анализ	- устанавливает причины несоответствия исходных, плановых и фактических данных; - выявляет резервы улучшения показателей управления персоналом, определяет их влияние на качество образования, количество статей и их цитируемость, прибыль; - создает информационную базу для принятия управленческих решений
Технико-экономическое планирование	- разработка планов повышения производительности и качества труда для снижения затрат на оплату труда и обеспечения дальнейшего развития учреждения; - определение потребности в кадрах по профессии, специальности и уровню квалификации; - определение расходов на персонал, включая средства на потребление, заработную плату по категориям работников и т.д.
Формирование системы экономических показателей	- из всего многообразия показателей необходимо выбрать наиболее значимые с точки зрения управления персоналом, т.е. сформировать для ведения сбалансированный набор показателей, характеризующих различные стороны хозяйственной деятельности.
Экономический стимул	- побуждает отдельных сотрудников повышать свою эффективность, выполнять планы и цели организации

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. http://www.ft-group.ru/upload/Kniga_KPI_Klochkov.pdf
2. Examples of KPI : study, evaluate, apply // Commercial director: electronic version of the magazine. 2017. David Parmenter, Key Performance Indicators - Developing, Implementing, and Using Winning KPIs. (4th Edition) . John Wiley & Sons 2020,
4. What to consider when developing a bonus system based on key performance indicators // Financial Director: electronic version of the journal. 2018. URL: <https://fd.ru/articles/38621-kpi-kak-vnedrit-sistemu-klyuchevyh-pokazateley-effektivnosti>
5. Carol Fitz-Gibbon (1990), "Performance indicators" , BERA Dialogues (2), ISBN 978-1-85359-092-4

УДК 164.01

**РОЛЬ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ В РАЗВИТИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА
УЗБЕКИСТАНА***М.Х.Дустова, старший преподаватель, КарИЭИ, Карши**С.Х.Махмутуллаева, студент, КарИЭИ, Карши*

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston eksport salohiyatini oshirishda logistika tizimlarining roli muhokama qilinadi. Unda xarajatlarni kamaytirish, raqobatbardoshlikni oshirish va umumiy ta'minot zanjirini boshqarish jarayonini yaxshilash uchun samarali logistika operatsiyalarining muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: logistika tizimi, eksport salohiyati, ta'minot zanjiri boshqaruvi, xalqaro savdo, logistika infratuzilmasi.

Аннотация. В статье рассматривается роль логистических систем в повышении экспортного потенциала Узбекистана. В нем подчеркивается важность эффективных логистических операций для снижения затрат, повышения конкурентоспособности и улучшения общего процесса управления цепочками поставок.

Ключевые слова: логистическая система, экспортный потенциал, управление цепочками поставок, международная торговля, логистическая инфраструктура.

Abstract. The article discusses the role of logistics systems in enhancing the export potential of Uzbekistan. It highlights the significance of efficient logistics operations in reducing costs, increasing competitiveness, and improving the overall supply chain management process.

Keywords: logistics system, export potential, supply chain management, international trade, logistics infrastructure.

Системы логистики играют решающую роль в развитии экспортного потенциала, особенно в таких странах, как Узбекистан. Узбекистан с населением более 36 миллионов человек и площадью 448 978 квадратных километров является одной из крупнейших и самых густонаселенных стран Центральной Азии. Также имеет стратегическое расположение, граничащее с Афганистаном, Казахстаном, Кыргызстаном, Таджикистаном и Туркменистаном, что делает его важным транзитным узлом для торговли и транспорта. Несмотря на эти преимущества, экспортный потенциал Узбекистана остается в значительной степени неиспользованным. Экспорт страны в основном ограничивается такими товарами, как золото и природный газ, с небольшой добавленной стоимостью. Отсутствие диверсификации и увеличения стоимости экспорта привело к дефициту торгового баланса, когда импорт превышает экспорт. Экспорт Узбекистана в январе-декабре 2022 года составил 19,31 миллиарда долларов, что на 10,6% больше, чем за аналогичный период 2019 года.

Одной из причин низкого экспортного потенциала является неразвитость логистической инфраструктуры в Узбекистане. Система логистики играет жизненно важную роль в снижении затрат, повышении эффективности и повышении общей конкурентоспособности экспорта. Отсутствие эффективных логистических операций в Узбекистане привело к увеличению транспортных расходов, увеличению сроков выполнения заказов и снижению надежности, что в конечном итоге снижает конкурентоспособность экспорта.

Логистические системы играют решающую роль в развитии экспорта за счет снижения затрат, повышения эффективности и повышения конкурентоспособности экспорта. Эффективные логистические операции могут помочь снизить транспортные расходы, стоимость запасов и время выполнения заказов, что в конечном итоге снизит стоимость экспорта. Кроме того, эффективные логистические операции могут повысить надежность доставки, снизить риск повреждения или потери и повысить удовлетворенность клиентов, что может повысить конкурентоспособность экспорта. Однако развитие логистических систем требует значительных инвестиций в инфраструктуру, технологии и человеческие ресурсы.

Логистическая инфраструктура Узбекистана развита слабо, что создает серьезную проблему для развития экспортного потенциала. Транспортная сеть страны в первую очередь ориентирована на автомобильные перевозки, на долю которых приходится более 80% грузовых перевозок. Железнодорожная система также имеет большое значение общей протяженностью около 4000 км, соединяя Узбекистан с соседними странами. Однако железнодорожная система страдает от низкой эффективности, ограниченной пропускной способности и неадекватной инфраструктуры, что препятствует ее способности поддерживать международную торговлю. В Узбекистане также есть несколько аэропортов, в том числе международные аэропорты в Ташкенте, Самарканде и Бухаре.

Развитие логистических систем в Узбекистане сталкивается с рядом проблем, включая неадекватную инфраструктуру, ограниченный доступ к технологиям и слабый институциональный потенциал. Одной из ключевых проблем развития логистики в Узбекистане является неадекватная инфраструктура. Транспортная сеть страны страдает от ограниченной пропускной способности, плохой связи и неадекватной инфраструктуры, что препятствует ее способности поддерживать международную торговлю.

Стратегия логистики должна отдавать приоритет развитию транспортной инфраструктуры, включая порты, аэропорты, железные дороги и автомагистрали, для улучшения связности и снижения транспортных расходов. Стратегия также должна уделять приоритетное внимание внедрению технологий для повышения эффективности логистических операций, снижения затрат и улучшения управления цепочками поставок.

Есть несколько исследований и отчетов, которые связаны с использованием логистических систем в развитии экспортного потенциала в Узбекистане. Вот некоторые из этих исследований:

«Развитие логистики в Центральной Азии: вызовы и возможности» Азиатского банка развития (АБР). В этом отчете обсуждаются проблемы и возможности для развития логистики в Центральной Азии, включая Узбекистан. В отчете подчеркивается необходимость инвестиций в инфраструктуру, технологии и институциональный потенциал для повышения эффективности логистики и облегчения международной торговли.

«Оценка сектора логистики в Узбекистане» Международной финансовой корпорации (IFC). В этом отчете представлена оценка сектора логистики в Узбекистане и определены возможности для улучшения. В отчете подчеркивается необходимость инвестиций в инфраструктуру, технологии и человеческие ресурсы для повышения эффективности логистики и повышения конкурентоспособности экспорта.

«Эффективность логистики и экспортная конкурентоспособность: данные из Центральной Азии». Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН). В этом исследовании рассматривается взаимосвязь между эффективностью логистики и конкурентоспособностью экспорта в Центральной Азии, включая Узбекистан. Исследование показывает, что эффективность логистики является важным фактором, определяющим конкурентоспособность экспорта, и определяет несколько областей для улучшения, включая инфраструктуру, технологии и институциональный потенциал.

Эти исследования дают ценную информацию о проблемах и возможностях развития логистики в Узбекистане и подчеркивают необходимость инвестиций в инфраструктуру, технологии и институциональный потенциал для повышения эффективности логистики и содействия международной торговле.

Для анализа использования логистических систем в развитии экспортного потенциала в Узбекистане мы сначала рассмотрели текущее состояние логистической инфраструктуры и производительность в стране. Согласно индексу эффективности логистики (LPI) Всемирного банка, за последние годы Узбекистан добился значительного прогресса в повышении эффективности своей логистики.

Тем не менее, Узбекистан по-прежнему сталкивается с рядом проблем в развитии логистики, включая неадекватную инфраструктуру, ограниченный доступ к технологиям и слабый институциональный потенциал. Например, транспортная инфраструктура страны

недостаточно развита, с ограниченным сообщением между различными видами транспорта и неадекватными возможностями для обработки и хранения товаров.

Чтобы решить эти проблемы и использовать возможности для развития логистики в Узбекистане, правительство запустило несколько инициатив и программ. Например, правительство вложило средства в строительство новой транспортной инфраструктуры, включая модернизацию портов, аэропортов, железных и автомобильных дорог. Правительство также внедрило электронные системы таможенного оформления для упрощения таможенных процедур и сокращения времени и стоимости трансграничной торговли.

Правительство создало Центр развития логистики для обеспечения программ обучения и наращивания потенциала для специалистов в области логистики, также запустило несколько программ по содействию внедрению технологий, таких как внедрение цифровой системы управления транспортом и разработка платформы электронной коммерции для экспорта. Эти инициативы дали положительные результаты: внедрение электронных систем таможенного оформления сократило время и стоимость трансграничной торговли и повысило конкурентоспособность экспорта. Модернизация транспортной инфраструктуры улучшила связь и снизила транспортные расходы, сделав экспорт более конкурентоспособным.

Тем не менее, в Узбекистане еще есть возможности для улучшения развития логистики. Правительству необходимо продолжать свои усилия по инвестированию в инфраструктуру, технологии и институциональный потенциал для дальнейшего повышения эффективности логистики и облегчения международной торговли. Кроме того, правительству необходимо улучшить бизнес-среду для логистических компаний, включая упрощение правил и процедур, а также сокращение бюрократических препон.

Использование логистических систем играет важнейшую роль в развитии экспортного потенциала Узбекистана. В последние годы страна добилась значительного прогресса в повышении эффективности своей логистики, но все еще сталкивается с рядом проблем в развитии логистики. Правительство запустило несколько инициатив и программ для решения этих проблем и использования возможностей для развития логистики в стране. Эти инициативы дали положительные результаты в повышении эффективности логистики и облегчении международной торговли. Тем не менее, еще есть возможности для улучшения, и правительству необходимо продолжать свои усилия по инвестированию в инфраструктуру, технологии и институциональный потенциал для дальнейшего повышения эффективности логистики и повышения конкурентоспособности экспорта.

В заключении развитие логистической системы в Узбекистане имеет решающее значение для экспортного потенциала страны. Стратегическое расположение страны, богатые природные ресурсы и растущая экономика открывают значительные возможности для развития логистики. Однако недостаточно развитая логистическая инфраструктура и производительность, неэффективные таможенные процедуры и неадекватные логистические услуги создают серьезные проблемы для логистической системы страны. Инициативы и программы правительства по содействию развитию логистики, такие как Национальная экспортная стратегия, Стратегия развития Узбекистана на 2017–2021 годы и Национальная логистическая стратегия, предлагают основу для решения этих проблем и повышения эффективности логистики. В целом, развитие надежной системы логистики в Узбекистане имеет решающее значение для дальнейшего экономического роста страны и глобальной конкурентоспособности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Federation of International Trade Associations. (2021). Uzbekistan Logistics and Transportation. Retrieved from <https://www.fita.org/countries/uzbekistan.html>.
2. Uzbekistan State Customs Committee. (2021). Customs Clearance. Retrieved from <https://customs.uz/en/tamoyil-turlari/tamoyil-talablarini-bajarish.html>.
3. Uzbekistan Today. (2021). National Logistics Center of Uzbekistan to Open in Tashkent. Retrieved from <https://www.ut.uz/en/business/national-logistics-center-of-uzbekistan-to-open-in-tashkent>.
4. World Bank Group. (2019). Uzbekistan National Logistics Strategy. Washington, D.C.: World Bank Group.

МИНТАҚАДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Х.А.Жураев, ўқитувчи, Термиз иқтисодий ва сервис университети, Термиз

Аннотация. Мақолада Сурхондарё вилоятидаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш истиқболлари тадқиқ этилиб, илмий таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: Глобаллашув, ишбилармонлик муҳити, кичик тадбиркорлик фаолияти, ишбилармонлик салоҳияти, минтақа, тадбиркорлик субъекти.

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы развития малого бизнеса и частного предпринимательства в Сурхандарьинской области, разрабатываются научные предложения и практические рекомендации.

Ключевые слова: Глобализация, бизнес-среда, активность малого бизнеса, бизнес-потенциал, регион, хозяйствующий субъект.

Abstract. The article examines the prospects for the development of small business and private entrepreneurship in the Surkhandarya region, and develops scientific proposals and practical recommendations.

Keywords: Globalization, business environment, small business activity, business potential, region, business entity.

Бугунги глобаллашув жараёнида мамлакатлар иқтисодиётининг барқарор ривожланишида ишбилармонлик муҳити, жумладан, кичик тадбиркорлик фаолияти муҳим ўрин эгаллаб, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишда етакчи ўрин тутмоқда. Дунё иқтисодиётида аҳоли бандлиги, ижтимоий ҳимоя, товар ва хизматларнинг янги турларини яратишда бу соҳа муҳим аҳамият касб этади. Халқаро валюта жамғармаси маълумотларига кўра, “ҳозирги вақтда дунёдаги 90,0 фоиз корхоналар кичик ва ўрта бизнесга тегишли бўлиб, улар жаҳон аҳолисининг 63,0 фоизини иш билан таъминламоқда. Европа Иттифоқида кичик ва ўрта бизнеснинг номолиявий корхоналардаги умумий салмоғи 99,8 фоизни ташкил этгани ҳолда аҳолининг учдан икки қисмини иш билан таъминламоқда”[1].

Жаҳон иқтисодиётида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш жараёнларининг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш, жойларда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорларнинг ташқи иқтисодий фаолиятдаги иштирокини кучайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва даромадларини кўпайтириш борасидаги имкониятлардан тўлақонли фойдаланиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистонда маҳаллий ишбилармонлик салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида минтақани комплекс ривожлантиришни тизимли равишда қўллаб-қувватлаш, унинг барқарор ривожланишини, жумладан, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)даги, ишлаб чиқариш ва аҳоли бандлигини таъминлашдаги улушини ошириш, кредит ресурсларига бўлган эҳтиёжини қондириш ва қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш каби йўналишларда тизимли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитлар яратиш, хусусий секторнинг Ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш, ҳудудларда 200 та янги саноат зоналарини ташкил этиш ва бизнес-инкубаторлар тизимини ривожлантириш, шароити оғир бўлган туманларда тадбиркорликни ривожлантириш учун янада қулай шарт-шароитлар яратиш, илғор хорижий тажриба асосида факторинг амалиётини ривожлантириш, 2026-йилга бориб тадбиркорлик субъектларига солиқ юкламасини ялпи ички маҳсулотнинг 27,5 фоизидан 25 фоизи даражасига камайитириш, ҳудудларда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, ишсизлик

ва камбағалликни қисқартириш бўйича мавжуд тузилмалар фаолиятини такомиллаштириш, иқтисодиётда давлат иштирокини қисқартириш ва хусусий секторга кенг йўл очиш, иқтисодий муносабатларда эркин бозор тамойилларини жорий этишни кенгайтириш каби устувор вазифалар белгилаб берилди [2]. Ушбу вазифалар маҳаллий ишбилармонлик салоҳиятидан самарали фойдаланиш асосида минтақани комплекс ривожлантиришнинг турли даражаларда ривожланиш омиллари ва тенденцияларини статистик усулларда баҳолаш, статистик кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш, ҳудудий иқтисодий ривожланиш стратегияларининг статистик моделларини тузиш ва прогнозлашнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади ҳамда соҳа самарадорлигини истикболли йўналишларини белгилаб беришга қаратилган илмий изланишларни янада кенгайтириш жуда долзарб вазифа ҳисобланади.

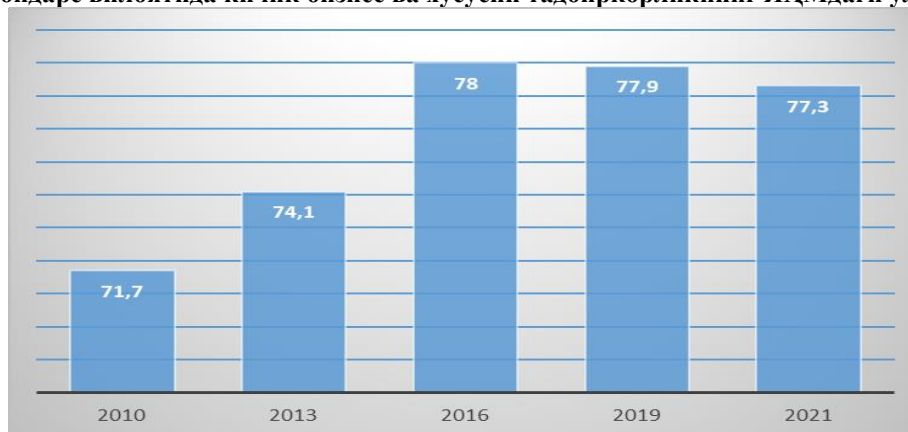
Ўзбекистонда мустақиллик йилларида минтақаларни комплекс ривожлантиришга эътибор кескин кучайтирилиб, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, махсус мақсадли давлат дастурлари ва чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек, иқтисодий ислохотларни янги, янада юқори даражага кўтаришга эришиш учун амалга ошириладиган устувор вазифалар қаторида "... ҳудудларни комплекс ривожлантириш тадбирларини изчил давом эттириш" туради.

Шу сабабли, минтақадаги мавжуд салоҳиятдан унумли фойдаланишга қаратилган ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш, самарали ишбилармонлик муҳитини шакллантиришни таъминловчи янги омилларни излаб топиш энг долзарб муаммолардан ҳисобланади. Айниқса, ишбилармонлик муҳитида фаолликни талаб этувчи етакчи тармоқларни аниқлаш, уларнинг минтақадаги бошқа соҳаларни ривожланишига асос бўлишини илмий-услубий асослаш, бу борада жаҳон амалиётидаги илғор тажрибаларни, инновацион усул ва моделларни қўллаш муҳим аҳамият касб этади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг тараккий этиши кўп устуворликларга эга. Улар, хусусан, қуйидагиларда намоён бўлади: иқтисодий жиҳатдан фаол бўлган аҳоли улушини ўсишида, фаол ва тадбиркор шахсларни рағбатлантириш ва юқори лавозимларга кўтаришда, нисбатан кам маблағ сарфлаб, иш ўринларини яратишда, техник ва технологик янгиликларни яратиш ва жорий этишда, эркин рақобат муҳитини юзага келтиришда, молиявий ресурсларни сафарбар этишда, улардан янада самаралироқ фойдаланишда, иқтисодиётнинг турли секторлари орасидаги ўзаро алоқани яхшилашда. Булардан ташқари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ялпи ички маҳсулотнинг ўсишида ва аҳоли бандлигини таъминлашда муҳим манбадир. Сурхондарё вилоятида ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича амалга оширилаётган комплекс чора-тадбирлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш ва барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш имконини бермоқда (1-расм).

1-расм.

Сурхондарё вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши, фоизда

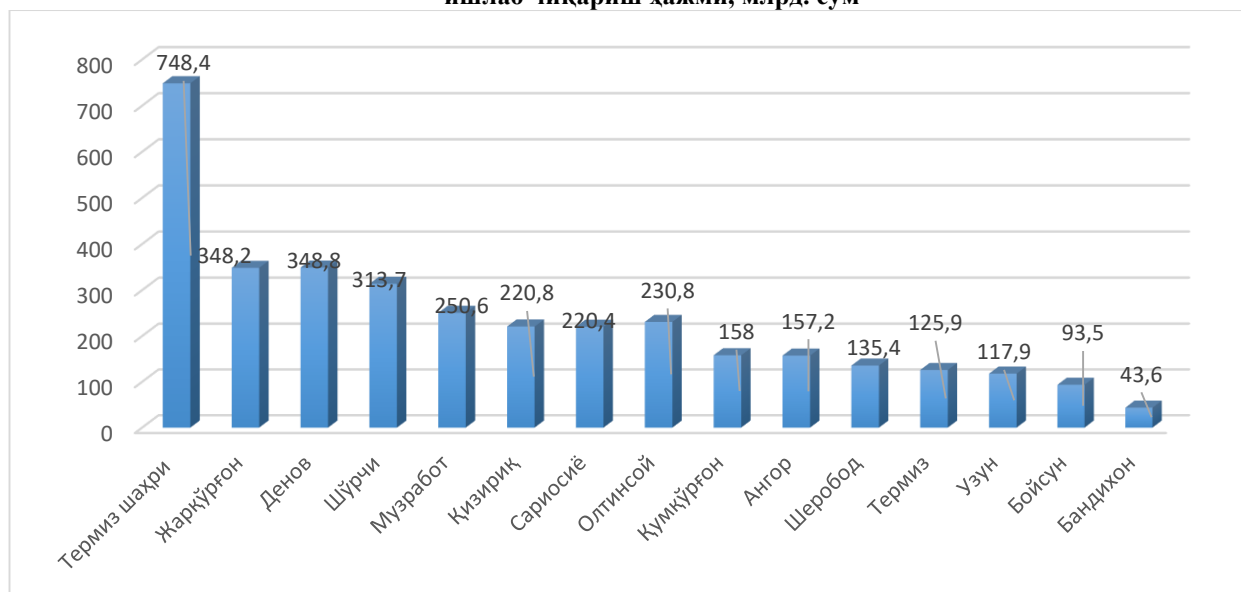
Манба: <https://surxonstat.uz> маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Таҳлилларга кўра, Сурхондарё вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯХМдаги улуши 2010 йилда 71,7 фоизни, 2013 йилда 74,1 фоизни, 2016 йилда 78 фоизни, 2019 йилда 77,9 фоизни ва 2021 йилда 77,3 фоизни ташкил этган. 2010–2021 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 71,7 фоиздан 77,3 фоизга ўсиб, 6,4 фоиз бирликка ортган.

2021 йил якунларига кўра фаолият юритаётган кичик тадбиркорлик субъектлари 1000 аҳолига нисбатан 11,8 бирликни ташкил этган. Кичик тадбиркорлик субъектларининг сони ҳар 1000 аҳолига ҳудудлар бўйича қаралганда энг юкори кўрсаткич Термиз туманига (25,7 бирлик), Термиз шаҳрига (24,2 бирлик) тўғри келади. Бу кўрсаткич Қизириқ туманида 14,2 бирлик, Бойсун туманида 13,3 бирлик, Шеробод туманида 11,8 бирликни ташкил этган. Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан 3488,2 миллиард сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилган (2-расм).

2-расм

2021 йилда Сурхондарё вилояти ҳудудлари бўйича кичик тадбиркорликда саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми, млрд. сўм

Манба: <https://surxonstat.uz> маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Ҳудудлар кесимида кичик тадбиркорлик субъектларининг энг кўп саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми Термиз шаҳри (748,4 млрд. сўм), Жарқўрғон (348,2 млрд. сўм), Денов (343,8 млрд. сўм), Шўрчи (313,7 млрд. сўм) ва Музработ (250,6 млрд. сўм) туманлари ҳиссасига тўғри келади Бандихон туманида (43,6 млрд. сўм) саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми энг паст бўлиб қолмоқда.

Тадбиркорлик субъектларининг хом ашё ресурсларига бўлган эҳтиёжини қондириш масаласи Сурхондарё вилояти шароитида жуда муҳим ҳисобланади. Ушбу муаммо айниқса саноатни ривожлантиришда ўта долзарб ҳисобланади. Шу туфайли ҳам четдан келтирилаётган хом ашёни олишда бир қанча муаммолар туғилмоқда. Муаммоларни бартараф этишнинг йўлларида бири хом ашё манбалари мавжуд ҳудудардаги тадбиркорларни лойиҳага шерикликка чақириш. Шу аснода қушни вилоят тадбиркорлари билан ҳамкорликда амалга ошириладиган минтақалараро лойиҳаларни ишга тушириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай лойиҳаларда хом ашёни қазиб олиш ва етказиб бериш қўшни минтақа тадбиркорлари зиммасига юклатилса, уни қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш маҳаллий тадбиркорлар томонидан амалга оширилади.

Вилоятда шунингдек тадбиркорлик муҳитини яхшилашда хорижий инвестицияларни жалб қилишдаги муаммолар ҳам ўз ечимини топиши керак. Ҳозирги пайтда вилоятда вужудга келган беқарор экологик вазият хорижий инвестицияларни, хусусан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишга жиддий тўсқинлик қилмоқда. Бироқ, маҳаллий ташаббускорлик ва иш кучи сифати борасида мазкур минтақада мавжуд таққослама устунликлари хорижий инвестициялар оқимининг кескин ўсишига имкон яратади. Бу, ўз

навбатида, қурилиш материаллари, машинасозлик, енгил ва озиқ-овқат саноат тармоқлари ривожланишига туртки беради.

Ишбилармонлик муҳитини яхшилаш ва маҳаллий ташаббускорликка кенг йўл очиш борасида рақобат муҳитини минтақада шакллантириш катта аҳамият касб этади ва бу энг долзарб масалалардан бирига айланиб боради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1504.pdf>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022- 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 21 апрелдаги ПҚ-5087-сонли “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги ПФ-4848-сонли “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.
5. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлаш, хусусий мулкни ҳар томонлама муҳофаза қилиш ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир комплекс чора-тадбирлар ДАСТУРИ, 2016 йил 5 октябрь.

УЎҚ 336.6

ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР ШАРОИТЛАРИДА КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИДА ИНВЕСТИЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ ФАОЛЛАШТИРИШ

Э.С.Жураев, таянч докторант, Наманган муҳандислик-қурилиш институти, Наманган

Аннотация. Мақолада кичик биз корхоналарида инвестицион жараёнлар моҳияти, зарурлиги ҳамда хусусиятлари тадқиқ этилган. Инвестицион жараёнларни фаоллаштириш омиллари ёритилган.

Калит сўзлар: корхона, кичик бизнес, инвестиция, инвестицион жараён, инвестиция стратегияси, инвестицион лойиҳа, ресурслар.

Аннотация. В статье исследованы сущность, необходимость и особенности инвестиционных процессов в субъектах малого бизнеса в условиях структурных изменений. Освещены факторы активизации инвестиционных процессов.

Ключевые слова: предприятие, малый бизнес, инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционная стратегия, инвестиционный проект, ресурсы.

Abstract. The article explores the essence, necessity and peculiarities of investment processes in small business entities in the context of structural changes. The factors of activation of investment processes are highlighted.

Key words: enterprise, financial business, investment, investment process, investment strategy, investment project, resource.

Мамлакат иқтисодиётининг таркибий қисми бўлган кичик бизнесда инвестиция жараёнларини режалаштириш ва ташкил этишни рағбатлантириш ҳамда самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, бу ўз навбатида инвестиция ресурслари оқимини ва молиявий барқарорлик ҳамда корхоналар ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг рақобатбардошлик даражасини оширади.

Инвестицион жараёнларни фаоллаштириш муаммолари бўйича ўрганиш натижаларини ҳисобга олган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, ҳозирги вақтда мавзу доирасида тадқиқот мақсадига эришиш учун бир қатор ҳал этилмаган муаммолар мавжуд. Бу борада айнан Наманган вилоятининг кичик бизнес субъектларида инвестиция жараёнларини фаоллаштириш йўналишлари ва усуллари аниқлаш ҳамда институционал ўзгаришлар нуқтаи назаридан инвестиция самарадорлигини ошириш учун имкониятларни ишга солиш лозим. Саноат корхоналарига хорижий инвестицияларнинг етишмаслиги уларни жалб этишни рағбатлантириш йўналишида давлат инвестиция сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирларини амалга оширишни тақозо этмоқда.

2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси [1] га мувофиқ 2026 йилгача бўлган даврда мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш, иқтисодиётда молиявий ресурсларни кўпайтириш мақсадида, келгуси 5 йилда фонд бозори айланмасини 200 миллион АҚШ долларида 7 миллиард АҚШ долларига етказиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитлар яратиш, хусусий секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш каби мақсадлар белгилаб олинди.

Ушбу мақсадларга эришиш учун инвестиция жараёнларини фаоллаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш зарур, улар иккита асосий миллий ва хорижий инвестициялар даражасида амалга оширилади. Миллий даражадаги чора-тадбирлар мамлакат инвестиция салоҳиятини тўплаш ва сафарбар этиш стратегиясини амалга ошириш ҳамда кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашни ривожлантиришни назарда тутди. Корхона даражасидаги чора-тадбирларга келсак, инвестиция лойиҳалари самарадорлигини ошириш, корхонанинг ички инвестиция манбаларини фаоллаштириш, ташқи манбаларни жалб қилишни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, шунингдек, инвестиция фаолиятини бошқаришда турли хил ёндашувлардан фойдаланишни назарда тутди (1-расм).

1-расм. Инвестицион жараёнларни фаоллаштириш чора-тадбирлари

Давлат томонидан муайян инвестиция сиёсатини амалга ошириш самарадорлиги иқтисодий фаолиятни тартибга солувчи расмий институтлар (нормалар, қоидалар, қонунлар) фаолиятига боғлиқ. Инвестиция стратегияси вазибаларини муваффақиятли амалга ошириш ҳал қилувчи жиҳатдан инвестиция ресурсларини сафарбар этиш ва уларни бошқаришнинг самарали тизимини жорий этишга боғлиқ бўлади. Инвестиция стратегияси узоқ муддатга мўлжалланган пул-кредит, молиявий, бюджет-солик, ташқи иқтисодий, иқтисодий-ҳуқуқий ва бошқа соҳалардаги ўзаро боғлиқ чора-тадбирлар мажмуидир. Макроиқтисодий барқарорликни қўллаб-қувватлаш заруратидан воз кечмаган ҳолда, унинг асосий эътиборини корхоналарнинг молиявий аҳволини барқарорлаштириш ва миллий инвестиция салоҳиятини тўплашга қўмаклашишга қаратиш лозим.

Миллий хавфсизликка иқтисодий, ижтимоий ва экологик таҳдидлар даражасини пасайтириш зарурати иқтисодиётнинг реал секторига инвестициялар ҳажмининг ялпи ички

махсулот ўсиш суръатларидан олдинроқ ўсишини таъминлашни тақозо этмоқда. Бу борада авваламбор, пул-кредит, молия ва ташқи иқтисодий соҳаларда амалга оширилаётган чора-тадбирлар мажмуасида самарали инвестиция сиёсати марказий ўринни эгаллаши керак [2]. Тадқиқот натижасида олинган фикр-мулоҳазалар ва муаммолардан хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг инвестиция салоҳиятини ошириш ва самарали фойдаланиш стратегиясида қуйидагиларни ифода этиши мақсадга мувофиқдир. Жумладан:

- Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий маконида тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун қулай макроиқтисодий шароитларни таъминлаш, мақбул фойда ставкасини олиш, мамлакатда молиявий ресурсларни шакллантириш ва тўплашни рағбатлантириш;

- кредит-молия соҳаси ресурсларини иқтисодиётнинг реал секторига инвестицияларни амалга оширишга йўналтириш, пул-кредит ва фискал сиёсатни инвестиция стратегияси мақсадларига мослаштириш.

- инвестиция лойиҳаларини маҳаллий ва хорижий инвесторлар томонидан корпоратив (қўшма) молиялаштириш имкониятини таъминлаши керак бўлган фонд бозори, кредит, инвестиция фондлари ва бошқа молия институтларининг ривожланишини рағбатлантириш;

- аҳоли, миллий корхоналар ва давлатнинг молиявий ресурсларини кўпайтириш ҳамда уларни иқтисодиётнинг реал секторига йўналтириш;

- бюджет маблағларини тежаш ва улардан оқилона фойдаланиш режимини жорий этиш, уларнинг макроиқтисодий тартибга солувчи ҳамда инвестиция салоҳиятининг таркибий қисми сифатидаги ролини ошириш;

- хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва улардан режалаштирилган таркибий ўзгаришларни амалга ошириш учун фойдаланишда қулай шароитлар яратиш, миллий иқтисодиётнинг ушбу инвестицияларни идрок этиш қобилиятини ошириш;

- тадбиркорлик субъектлари ҳамда аҳоли инвестицияларини иқтисодиётнинг реал секторига йўналтириш, ижобий таркибий ўзгаришларни амалга оширишга рағбатлантирилишини таъминлаш ва ривожлантириш;

- бюджет харажатлари тузилмасини ислоҳ қилиш, субсидиялар туридаги харажатларни камайтириш ва шунга мос равишда инвестиция ҳамда инновацион дастурларни молиялаштиришни кўпайтириш орқали мутаносиб бюджет инвестиция сиёсатини олиб бориш. Инвестиция стратегиясининг миллий микёсда муваффақиятли амалга оширилиши замонавий иқтисодий тизимда муҳим ўрин тутаётган кичик бизнесни молиявий-кредит қўллаб-қувватлашни амалга оширишни белгилаб беради. Бу борадаги ислохотларнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- ҳудудий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш жамғармалари ва кредит-кафиллик институтлари тармоғини шакллантириш;

- кичик тадбиркорлик субъектларини микрокредитлашнинг самарали кредит ҳамда кафолат механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- кичик тадбиркорликни ривожлантириш бўйича фаолият юритувчи молия институтларини яратиш ва қўллаб-қувватлаш. Кичик бизнесни молиявий-кредит қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларини амалга ошириш бутун иқтисодиётдаги инвестиция жараёнларининг рентабеллиги ва самарадорлигини оширишга олиб келади. Шу билан бирга, агар кичик бизнес субъектларнинг ўзлари ўзларининг молиявий-иқтисодий жараёнларини оптималлаштиришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга оширмасалар, миллий даражадаги чора-тадбирлар инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг юқори самарадорлигини таъминламайди. Бунинг учун инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигига таъсир этувчи омилларни гуруҳлар бўйича тақсимооти ва уларнинг таъсир даражасини чуқур ўрганиш талаб этилади.

Корхона даражасида инвестиция жараёнларини фаоллаштириш давлатдаги иқтисодий шароитларга боғлиқ. Шунинг учун корхоналар фаолиятига институционал жараёнлар ривожланишининг таъсири алоҳида аҳамиятга эга. Корхонанинг институционал хусусияти шундан далолат берадики, муассасаларнинг мавжудлиги хавфларни камайтиради. Институтларга бўлган ишонч даражаси алоҳида хусусий шахсларга қараганда анча юқори,

шунинг учун уларни яратиш хавфларнинг олдини олишга ва мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлашга қаратилган жараёндр.

Бу борада И.Акимова “Расмий ва норасмий институтлар маълум умид ва мақсадларнинг бажарилишини, эҳтиёжларни қондиришни, маълум натижаларни олишни кафолатлайди” [3] – деб таъкидлайди. Муайян инвестиция лойиҳасининг самарадорлиги кўп жиҳатдан корхона бошқарув тизимига, хусусан, корхонада инвестиция фаолиятини бошқаришга боғлиқ. Инвестицион лойиҳалар самарадорлигини шакллантиришга ички ва ташқи муҳитнинг бир қатор таркибий қисмлари таъсир кўрсатади (2-расм).

2-расм. Инвестиция лойиҳалари самарадорлигига таъсир этувчи омиллар

Корхонанинг ички муҳити инвестиция жараёнлари самарадорлигини ошириш воситалари хусусан, жамғарма фондининг кўпайиши билан корхона фойдасини қайта тақсимлаш, инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳисобига инвестицияларни қоплаш муддатини қисқартириш ва маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишга эга. Инвестиция жараёнларининг ташқи муҳити инвестиция муҳити, қонунчилик базаси ва солиқ сиёсатига боғлиқ. Қулай инвестиция муҳитини яратиш, энг аввало, ҳам миллий инвесторлар (солиқ ва амортизация сиёсатининг рағбатлантирувчи функциясини кучайтириш), ҳам хорижий инвесторлар (барқарор ва кенг қамровли қонунчилик базасини яратиш) нуктаи назаридан норматив-ҳуқуқий муҳитни такомиллаштиришни тақозо этади. Инвестицион муҳитни шакллантириш учун тегишли ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва инфратузилмавий шарт-шароитларни таъминлаш давлат инвестиция сиёсатининг асосий вазифаси ҳисобланади.

Солиқ сиёсатини ўзгартириш мақсадида кичик тадбиркорликни рағбатлантириш билан бир қаторда ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш сиёсатини олиб бориш, маъмурий, солиқ, молиявий-кредит ва инвестициявий имтиёзларни бериш тавсия этилади. Жаҳон инвестиция бозорларида рақобатнинг кучайиши ва Ўзбекистон Республикаси кичик бизнес субъектлари корхоналарига хорижий инвесторларни жалб қилиш учун нисбатан заиф рағбатларнинг мавжудлиги инвестицияларнинг ички манбаларини фаоллаштириш ва ташқи манбаларни жалб қилишни рағбатлантириш заруратини туғдиради. Корхонанинг ички ресурсларини қуйидаги йўналишларда сафарбар этиш мақсадга мувофиқ:

- корхонани қайта қуриш ва устав капитали таркибини такомиллаштириш;
- амортизация сиёсати ва сифат жиҳатидан янги технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- инвестицион кадрлар лойиҳаларини амалга ошириш. Шунинг таъкидлаш жоизки, кичик бизнес субъектларида инвестицион жараёнларни фаоллаштириш учун ташқи ресурсларни жалб қилиш қуйидагича амалга оширилиши кўзда тутилади:
- рисксиз қимматли қоғозлар (давлат акциялари ва облигациялари) портфелини шакллантириш орқали инвестиция рискларини камайитириш;
- кичик бизнес субъектларининг молиявий барқарорлигини ва унинг инвестицион жозибдорлигини ошириш. Маркетингни амалга ошириш билан чамбарчас боғлиқ бўлган корхонанинг энг муҳим ички ресурсларидан бири бу қайта қуриш бўлиб, молиявий-хўжалик

фаолиятининг самарадорлиги ва барқарорлиги ҳамда инвестицион жозибадорлигини ошириш мақсадида корхона тузилмасини оптималлаштиришни англатади. Қайта куриш корхонани бир-бири билан боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаган юридик жиҳатдан мустақил хўжалик юритувчи субъектларга бўлишдан ҳам, янги хизматлар, бўлинмалар ташкил этиш ёки мавжудларининг функцияларини тартибга солиш шаклида корхонанинг ички тузилмасини ўзгартиришдан иборат бўлиши мумкин.

Амортизация сиёсати инвестиция фаолиятининг умумий стратегияси билан боғлиқ бўлиши керак. Бунинг учун корхона фойдасидан солиқ ажратмалари, амортизация, инвестиция кредитлари бўйича имтиёзлар ва илмий-тадқиқот ишлари бўйича харажатларни ягона тизимга бирлаштириш зарур. Фақат бу ҳолатда амортизация ажратмалари ҳақиқатан ҳам ишлаб чиқаришни модернизация қилишни рағбатлантиради ва капитал қўйилмалар самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Инвестицион лойиҳани ишлаб чиқиш босқичида инвестиция фаолияти самарадорлигини оширишга қуйидаги чора-тадбирлар орқали эришиш мумкин:

- лойиҳалаш муддатини қисқартириш;
- лойиҳага лойиҳани амалга оширишнинг прогрессив шакллари кириштириш;
- лойиҳалаш харажатларини сезиларли даражада, хатарларни эса кескин камайтириш имконини берувчи амалиётда ўзини исботлаган намунавий лойиҳалардан кенг фойдаланиш;
- маҳаллий ва хорижий ютуқларни ҳисобга олган ҳолда лойиҳада энг илғор технологияларни қўллаш. Бюджет тизими бошқарув жараёнини структуралаш ва оптималлаштириш имконини беради. Шу билан бирга, асосий эътибор бюджет тизимини лойиҳа тамойилига мувофиқ куриш кераклигига қаратилмоқда.

Корхонада инвестиция фаолиятини бошқариш, бизнингча, аниқ меъёрий ҳужжатлар ва корпоратив тартиб асосида амалга оширилиши керак. Инвестицион фаолиятни бошқаришнинг энг самарали усули бу замонавий молиявий режалаштириш тизимини жорий этиш орқали корхона фаолиятида хатарларнинг салбий таъсирини камайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга оширишдир.

Шу билан бирга, корхонанинг асосий фаолияти йўқотилишининг олдини олиш қўшимча даромад манбаи сифатида қаралиши мумкин. Мамлакатимиз воқелигининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, замонавий шароитда инвестиция фаолиятини ички режалаштириш ва бошқариш жиддий қийинчиликларга дуч келди. Бунинг сабаби бошқарув иерархиясидаги бўшлиқ эди, чунки ривожланишнинг тегишли прогноз сценарийларига мос келадиган турли хил бошқарув вариантларини асослаш ўз вақтида қабул қилинадиган қарорларни режалаштирмасдан мумкин эмас.

Бугунги кунда корхонанинг инвестиция фаолиятини бошқаришда инвестиция фаолиятдан олинadиган даромадлар ва харажатларни, шунингдек, барча танланган йўналишлар ҳамда инвестиция лойиҳалари бўйича инвестиция ресурсларига бўлган эҳтиёжни ўз ичига олган инвестиция бюджетидан тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Шу билан бирга, инвестиция лойиҳасининг бюджети алоҳида инвестиция лойиҳасини бошқариш учун ишлатилади, у ҳам операцион, ҳам молиявий бюджетларни ўз ичига олади ва уни амалга оширишнинг барча жиҳатларини қамраб оладиган инвестиция лойиҳасининг батафсил молиявий режасидир. Бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнида бюджетлаштиришнинг барча босқичларини яқунлаш қуйидаги имкониятларни беради:

- инвестиция лойиҳаларини батафсил ишлаб чиқиш;
- корхонанинг бутун молиявий-хўжалик фаолияти доирасида инвестиция фаолиятини ҳар томонлама кўриб чиқиш ва унинг корхонанинг молиявий ҳолатига таъсирини таҳлил қилиш;

- ҳар бир алоҳида лойиҳанинг кейинги амалга оширилиши ва умуман инвестиция бюджетининг бажарилиши устидан назоратни ташкил этиш.

Инвестицион фаолиятни бошқариш самарадорлигини оширишнинг яна бир усули - яқуний молиявий ресурслар тамойилларидан фойдаланиш ва комплекс инвестиция режалаштириш корхонада инвестиция фаолиятини бошқаришнинг мақбул усулларида бири

сифатида қаралиши мумкин. Корхонанинг инвестиция дастурини амалга ошириш жараёнида ушбу концепцияни қўллаш инвестиция соҳасидаги бошқарув қарорларини оптималлаштиришга, корхонанинг чекланган инвестиция ресурсларидан самаралироқ фойдаланишга, ресурсларга бўлган эҳтиёжни камайитиришга ва молиявий-хўжалик фаолиятининг асосий кўрсаткичларини ижобий динамикасини шакллантиришга ёрдам беради.

Шундай қилиб, корхоналарда инвестиция жараёнларини фаоллаштириш жараёни икки йўналишда амалга оширилиши керак: республика даражасида ва бевосита корхоналар даражасида. Биринчи ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг инвестиция салоҳиятини тўплаш ва сафарбар этиш стратегиясини амалга ошириш ҳамда бюджет инвестицияларини кўпайтириш бўйича чора-тадбирларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Инвестиция фаолиятини бевосита корхоналарда фаоллаштириш учун инвестиция жараёнлари самарадорлигига таъсир этувчи омилларни батафсил кўриб чиқиш, рисклар ва ноаниқлик таъсирини камайитириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш, инвестиция лойиҳасини режалаштиришда инвестиция бюджетидан фойдаланиш зарур.

Корхоналарда инвестиция фаолиятини бошқаришни ташкил этиш ва инвестиция механизми ҳам инвестиция жараёнларининг самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, инвестиция жараёнларини фаоллаштиришнинг бошқа жиҳатларига, хусусан, инвестиция салоҳияти динамикасини таҳлил қилиш ва баҳолаш, корхоналарнинг инвестиция ҳажмини прогнозлаш каби масалаларга алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаш лозим. Бу инвестиция жараёнларини ривожлантириш муаммоларини тўлиқроқ очиб беришга, уларни диагностика қилиш ва режалаштириш учун аниқ воситаларни олиш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони, ПФ-60-сон 28 январь 2022 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони. www.lex.uz
3. Ўзбекистон Республикасининг «Инвестиция фаолияти тўғрисида»ги Қонуни - Т.: 1998 й. 24 декабрь.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Чет эл инвестициялари тўғрисида»ги Қонуни - Т.: 1998 й. 30 апрель.
5. Мирзиёев Шавкат. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: «O'zbekiston» нашриёти, 2021. 464 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Инвесторлар учун қулай ва жозибадор шароит яратишга қаратилган амалий ишларимизни янада жадаллаштирамиз. Ўзбекистон Президентининг биринчи Тошкент халқаро инвестиция форумининг очилиш маросимидаги нутқи. 24.03.2022 йил (<https://president.uz/uz/lists/view/5077>)
7. Арипов О.А. Ўзбекистонда кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солиш ва ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш. –Т.: «LESSON PRESS» нашриёти, 2021. – 225 б.
8. Мустафакулов Ш. Хорижий инвестицияларни жалб этиш ва уни такомиллаштириш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. №2. 2017. 38-41 бетлар.
9. Э.С. Жўраев. Ўзбекистонда инвестицияларни жалб этиш масалалари // Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi –11/2-2022. 9 б.
10. E.S. Juraev. Real investment processes and acceleration of territorial economic development // International journal of research in commerce, it, engineering and social sciences. ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876., Volume: 16 Issue: 04 in April 2022.
11. Жураев, Э. С. (2018). Зарубежный опыт по ведению финансовой политики для развития малого бизнеса. Экономика и социум, (11), 357-362.
12. Ботирова, Р. А., Сирожидинов, И. К., & Жураев, Э. С. (2020). Поддержка и стимулирование инвестиционных процессов в экономике в условиях короновирусной пандемии. Экономика и социум, (5-1), 416-421.

УЎК 338.22

ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАМИЯТ ВА ИНСОН ФАРОВОНЛИГИНИНГ МУҲИМ МЕЗОНИ

М.Исахонова, талаба, Самарқанд давлат университети, Самарқанд

Аннотация. Жамиятнинг барча соҳаларини тубдан модернизациялаш, яъни замонавий қўламда такомиллаштириш умумтараққиётнинг муҳим мезони, инсон фаровонлигининг

зарурий шарти ҳисобланади. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш ижтимоий ва иқтисодий муносабатларнинг барқарорлашувига хизмат қилади.

Калим сўзлар: иқтисодиёт, модернизация, тараққиёт, фаровонлик, иқтисодий соҳа, иқтисодий сиёсат, иқтисодий инфратузилма, инновация, барқарорлик.

Аннотация. Коренная модернизация всех сфер общества, т. е. совершенствование в современных масштабах, является важным критерием всеобщего развития, необходимым условием благополучия человека. Модернизация экономики служит стабилизации социально-экономических отношений.

Ключевые слова: экономика, модернизация, развитие, процветание, экономическая сфера, экономическая политика, экономическая инфраструктура, инновация, стабильность.

Abstract. Fundamental modernization of all spheres of society, i.e. improvement on a modern scale, is an important criterion of general development, a necessary condition for human well-being. Modernization of the economy serves the stabilization of social and economic relations.

Key words: economy, modernization, development, prosperity, economic sphere, economic policy, economic infrastructure, innovation, stability.

Бугунги кунда глобал ва миллий миқёсда олиб қарайдиган бўлсак, жамиятнинг барча соҳаларини тубдан модернизациялаш, яъни замонавий кўламда такомиллаштириш умумтараққиётнинг муҳим мезони, инсон фаровонлигининг зарурий шарти бўлиб қолмоқда. Хусусан, иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш давлатнинг юқори самарали ижтимоий ва иқтисодий сиёсати, кенг қамровли ижтимоий-иқтисодий инфратузилмалари мавжуд бўлган шароитда катта суръатлар билан кечади. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш жамиятнинг истикболдаги тараққиётига эришиш билан биргаликда, ижтимоий ва иқтисодий муносабатларнинг барқарорлашувига хизмат қилади.

Мамлакатимизда бугунги кунда иқтисодиёт соҳасини модернизация қилиш ва иқтисодий барқарорлик ва иқтисодиётда ўсиш суръатларини доимий таъминлаш мақсадлари давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, бу борада муҳим чора-тадбирлар олиб борилмоқда. “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида “Иқтисодиёт тармоқларида барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни — 1,6 барабар ва 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадни 4 минг АҚШ долларида ошириш ҳамда “даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар” каторига кириш учун замин яратиш [1], мақсадлари кўзда тутилган.

Модернизация жамиятнинг барча соҳаларида ўзига хос кўринишга ва миқёсга эгадир. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш ва инновационлаштириш шундай жараёнки, унда анъанавий иқтисодий жараёнлардан замонавий босқичга ўтилади ва унинг заминиди иқтисодий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларга эришилади. Шундан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, Иқтисодиёт соҳасида модернизация жараёнлари жамият тараққиётида ўзига хос ҳаракатлантирувчи восита бўлиб хизмат қилади, иқтисодий инфратузилмада туб ўзгаришлар кузатилади.

Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш шароитида мамлакатда замонавий ишлаб чиқариш тенденциялари вужудга келади, инсоннинг иқтисодий жараёнларда инновацион иштирокига реал имкониятлар яратади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, ўз навбатида жамиятда барча соҳаларда тараққиёт тамойиллари вужудга келади. Америкалик социолог олим Н.Смелзер фикрича, “модернизация ижтимоий-иқтисодий, маданий ва сиёсий ўзгаришларни ўз ичига оладиган мураккаб ҳолат бўлиб, жамиятдаги саноатлаштириш жараёнлари ҳамда фан-техника ютуқларининг самарали ўзлаштирилиши натижасида содир бўлади” [2].

Бизнинг фикримизча, иқтисодиёт соҳасини модернизация қилиш жараёнлари иқтисодий инфратузилмани ривожлантириш, ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш билан биргаликда, у сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий ва маданий соҳалардаги ўзгаришлар, янгиланишлар ва замонавийлаштириш жараёнларини ҳам вужудга келтиради. Шу мазмунда Й.Шумпетер “модернизация жараёнларини аниқ йўналтирилган инновациялар вужудга келтиришини ҳам

таъкидлаган” [3]. Иқтисодиёт соҳасидаги модернизацияга бўлган зарурият бошқа соҳаларда ҳам ўзгаришлар бўлишини тақозо этади. Иқтисодиёт соҳасини биронтасидаги янгилашни ўша соҳанинг нисбий мустақиллиги ва ўзини ўзи ташкиллаштириш қонуниятлари асосида ривожланишига асос бўлади.

Модернизация иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили сифатида жамиятда иқтисодий институтлар, ишлаб чиқариш тузилмалари ва фуқаролар иқтисодий жараёнлар иштирокчилари ўртасида фаол муносабатларни таъминлайди, ўз навбатида бу жараён тараққиёт тамойилларига ижобий таъсир кўрсатади. Россиялик олим Р.Мухаевнинг таъкидлашича, “Модернизацияда жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаёти қуйидаги ўзгаришларни ўз бошидан кечиради:

- оддий социал структурадан мураккаб тизимга ўтилади;
- ижтимоий интеграциялашув иқтисодий моҳият касб этади;
- этатизмдан бозор муносабатларига ўтиш рўй беради;
- инсон табиатнинг бир бўлаги эканлиги ҳолатидан ижодкор - кашфиётчи ҳолатига

ўтади;

- одамлар онгида плюралистик қарашлар рўй беради;
- тоталитаризм ва авторитаризмдан демократияга ўтиш рўй беради” [4].

Жамият тараққиётининг ҳар бир бочкида иқтисодиётни модернизация қилиш ишлари ҳам муҳим роль ўйнайди. Иқтисодиёт ва унинг тармоқларини модернизация қилиш ўз навбатида социал соҳани ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади, унда халқ манфаати учун устувор бўлган янги аъёнлар вужудга келади. А.Аузан, К.Келимбетовлар “Глобализация шароитида иқтисодиёт тармоқлари ўртасидаги алоқаларни янги босқичга кўтариш учун модернизация ишларини амалга ошириш нафақат муҳим балки, ривожланишнинг зарурий шарти ҳисобланади” [5] - деб таъкидлаган.

Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш жараёнида иқтисодий муносабатларда инсон, давлат ва жамиятнинг ўзаро алоқадорлиги кучаяди, инсоннинг жамият иқтисодий манфаатлари ва унинг ижтимоий тараққиётини кўзлаб моддий яратувчанлик ва инновацион фаоллиги кучайиб боради. Чунки, жамиятни иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан тараққий эттириш, умуман олганда модернизация қилиш биринчидан, инсон салоҳиятининг устуворлиги, иккинчидан, давлатнинг доимий ташаббускорлиги, учинчидан, жамиятнинг барча соҳаларини барқарор ривожланиши билан бевосита боғлиқдир.

Иқтисодиёт соҳасининг асосий таркибий қисми иқтисодий инфратузилмалар, ишлаб чиқарувчилар, моддий ҳаётнинг ядроси-иқтисодий ресурслар, қолаверса иқтисодий маданият бир-бирини тақозо этади. Улар функционал ҳолатларга кўра бир-бирлари билан моддий ва маънавий асосларга кўра амал қиладиган қонунлар замирида ўзаро алоқада бўладилар. Жамиятнинг мазкур корреляцион-функционал қонунлари иқтисодиёт соҳасининг ҳам модернизациялаш ва инновацион ривожлантиришнинг объектив заминлари ҳисобланади.

Иқтисодий тизимлар модернизациялашган сари жамият тараққиёти жараёнлари тезлашади, инсонлар ҳаётида дунё тамаддуни мезонлари даражасида фаровонлик даражалари босқичи кузатилиб, бу жараён уларнинг жамият ҳаётидан розилик туйғуларини ривожланиши билан биргаликда кечади. Америкалик сиёсатшунослар С. Верба ва Л. Пай [6] модернизациялашда биринчи навбатда жамият аъзолари психологиясини ўзгартириш ва янги қадриятлар тизимини қабул қилишни, У.Мур ва Х. Экстайн [7] жамиятни индустриллаштиришни биринчи ўринга қўйдилар.

Иқтисодиёт соҳасини модернизациясининг барча босқичларини таҳлил қилар эканмиз, унинг жамиятдаги барча жабҳаларини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи комплекс характерга эгаллигини яққол кўрамиз. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш жараёнлари комплекслик, тизимлилик, глобаллик, давомийлик, босқичлилик, гомогенлик ва прогрессивлик каби хусусиятларга эга бўлади, макон ва замон тақозосига кўра муаммаллашиб боради. Иқтисодиёт соҳасини модернизациялаш шароитида тизимдаги деярли барча эски ишлаб келатган аъёнавий иқтисодий муносабатлар инкор қилинади, янги ишлаб чиқариш жараёнлари вужудга келади. Бу муаммони ўрганган россиялик олим

В.Г.Федотованинг фикрича, “анъанавий жамиятларни замонавий жамиятга айлантириш масаласи модернизация ривожланишининг муҳим шаклидир” [8].

Мамлакатимизда иқтисодий соҳасининг модернизациялаш жараёнлари ва унинг тизимли равишда ташкил этилиши сабабли аҳоли жон бошига реал даромаднинг ўн баробардан ортиқ ўсганлиги кузатилди. Бу эса, ҳозирги кунда аҳолининг моддий фаровонлиги ва турмуш даражасининг юксалиши билан боғлиқ муҳим воқелик ҳисобланади. Бу жараён нафақат мамлакатимиз аҳолисининг турмуш фаровонлиги белгилайди, балки, давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи, фаровонлик индексида муҳим ўринларга кўтарилаётганлиги кўрсатади. Иқтисодий ривожланиш ва аҳолининг фаровонлиги борасида М.Ходжаеванинг таъкидлашича, “Мустақиллик йилларида мамлакатда иқтисодийнинг олти баробарга, аҳоли жон бошига реал даромаднинг 12 ўн баробардан ортиқ ўсганлиги, экспортда тайёр маҳсулотлар ҳажмининг етмиш фоиз даражасига кўтарилганлиги давлатнинг чуқур ўйланган иқтисодий сиёсатининг натижаси ҳисобланади” [9].

Иқтисодий соҳасини модернизациялашнинг стратегик мақсадларини амалга оширишда қуйидаги йўналишларда вазифалар ҳал этилади:

алоҳида илмий, техник ва технологик янгиликларни амалга ошириш, қисқа муддатли дастурларини бажариш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш;

иқтисодий тизимлар модернизацияси билан боғлиқ ҳолда барқарор ижтимоий ривожлантириш, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини оширишга эришишга қаратилган самарали институционал ислохотларни амалга ошириш;

иқтисодий муносабатларда инсон, жамият ва давлатнинг ўзаро алоқадорлиги кучайтириш, инсоннинг жамият иқтисодий манфаатлари ва унинг тараққиётини кўзлаб яратувчанлик ва инновацион фаоллигини ошириш;

илғор таркибий силжишлар, илмий, техник ва технологик янгиликлар негизида жамият соҳаларида тубдан сифат ўзгаришларини таъминлаш, янги ижтимоий-иқтисодий тизимни шакллантириш ҳисобланади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎҲАТИ:

1. “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон
2. Smelser N.. Sociology. New-Jersey. Prentice Hall. 1988.
3. Қаранг. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. —Москва: Экономика, 1995. -С. 128.
4. Мухаев Р.Т. Политология. —Москва: Проспект, 2011, -С. 492.
5. Аузан А., Келимбетов К. Социокультурная формула экономической модернизации. //Вопросы экономики, 2012 г. № 5. —С. 38.
6. Pye L.W., Verba S. Political Culture and Political Development. -Princeton, N.J.,1965. -P. 13.
7. Moore J. Colonialism: The case of Mexican-Americans. in Social Problems, 1970, Nr. 17. -P. 463-472; Eckstein H. The Idea of Political Development: From Dignity to Efficiency, in: World Politics, 1982, NY. 34. -P. 451-486.
8. Федотова В.Г. Типология модернизаций и способов их изучения // Вопросы философии, 2001 ,№4. -С.10.
9. Ходжаева М. Факторы и цели модернизации экономики Республики Узбекистан. <https://reu.uz/publikacii-zhurnala/factory-i-celi-modernizacii-jekonomiki-respubliki-uzbekistan>. 05.02.2020.

УЎК 339.7

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ МОЛИЯСИ ВА ЛИЗИНГ ХИЗМАТЛАРИ

О.Б.Исаев, ўқитувчи, Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда жуда катта потенциал талабга эга бўлган соҳа — Исломо молияси хизмат турларини кенг жорий қилишда лизинг хизмат турининг имкониятлари ва ўзига хос жиҳатлари, шунингдек ушбу хизмат турини исломий молиялаштиришга мослаштириш йўллари ва аҳамияти ёритилган.

Калит сўзлар: Исломо, молия, лизинг, ААОИФ, ижара, стандартлар, жарима.

Аннотация. В данной статье описаны возможности и специфические аспекты лизинговой услуги, а также пути и важность адаптации этой услуги к исламскому финансированию, в широком внедрении услуг исламского финансирования, области с большим потенциальным спросом в Узбекистане.

Ключевые слова: Ислам, финансы, лизинг, AAOIFI, аренда, стандарты, пеня.

Abstract. This article describes the opportunities and specific aspects of the leasing service, as well as the ways and importance of adapting this service to Islamic financing, in the wide introduction of Islamic finance services, a field with great potential demand in Uzbekistan.

Keywords: Islam, finance, leasing, AAOIFI, rent, standards, penalty.

Кириш. Анъанавий молиялаштириш турлари ичида исломий молиялаштиришга энг яқин тури бу лизинг хизмати ҳисобланади. Бугунги кунда инглиз тилида “лизинг” деб аталувчи ижара битими ҳам дастлаб Муробаҳа сингари молиялаштириш усули сифатида ишлатилмаган. Бу шунчаки бир шахснинг мулкни бошқа бир шахсга келишилган муддатга, муайян тўлов асосида фойдаланиш ҳуқуқини бериш битими бўлган. Бироқ кейинчалик баъзи молиявий муассасалар фоизга асосланган узоқ муддатли кредит бериш ўрнига лизингдан молиялаштириш усули сифатида фойдалана бошлашган. Ижаранинг бир тури борки, у “молиявий лизинг” деб аталади ва бунда амалий (ҳақиқий) ижаранинг бир қанча асосий хусусиятлари йўқ.

Фоизсиз ишлайдиган молия муассасалари фаолият бошлаган пайтга келиб лизинг бутун дунёда молиялаштириш усули сифатида танилиб бўлган эди. Тез орада ислом молия муассасалари ҳам ижарадан фоизсиз молиялаштириш учун фойдаланиш мумкинлигини ва бу шариятга зид эмаслигини англашган. Шундай қилиб, лизинг исломий молия муассасалари томонидан қабул қилинган, аммо уларнинг кўпчилиги “молиявий лизинг”ни амалий (ҳақиқий) ижарадан кўра кўпроқ фоизли молия амалиётига ўхшаш томонлари борлигига эътибор қаратишмаган. Шу сабабли улар анъанавий молия муассасалари фойдаланадиган лизинг шартномалари намуналаридан ҳеч қандай ўзгаришларсиз фойдалана бошлашган, ҳолбуки уларнинг бир қатор шартлари ислом қоидаларига мос эмас эди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, дастлаб лизинг молиялаштириш усули / маҳсулоти бўлмаган. Бироқ, ижара битими маълум шартларга риоя қилинган ҳолда молиялаштириш учун ишлатилиши мумкин. Албатта бунда “фоиз” сўзини “ижара”га “ипотека” (яъни кўчмас мулкни гаровга қўйиш эвазига олинган кредит)ни “ижарага олинган мулк”га ўзгартириб қўйиш билан иш битмайди. Лизинг ва фоизли кредит ўртасида жиддий фарқлар борки, ислом дини талабларига жавоб бера оладиган ижара шартномаси тузиш учун ижарага бағишланган мақоламизнинг биринчи қисмида эслатиб ўтилган лизингга алоқадор барча шарт ва қоидаларга риоя қилиш зарур бўлади. Қуйида замонавий молиявий лизинг ва исломда рухсат этилган ижара ўртасидаги асосий фарқларни кўрсатиб ўтамыз.

Лизингнинг луғавий маъноси бирор бир мулкни шартнома асосида ва муайян тўлов эвазига вақтинча фойдаланишга беришдир. Бугунги кунда асосан корхоналарга бирор-бир ускуна ва дастгоҳларни кейинчалик сотиб олиш ҳуқуқи билан ижарага беришга айтилади.

Савдо битимидан фарқли ўлароқ, ижара шартномаси келажакдаги бирор муайян санадан бошланиш шarti билан тузилиши ҳам мумкин (масалан ижара шартномаси 2022 йил 1 январ куни тузилади, лекин 2022 йил 1 мартдан бошлаб кучга киради ва ижара ҳам 1 мартдан бошланади).

Демак, шариятда бирор нимани олдиндан сотиш таъқиқланган бўлсада, ижарада бунга рухсат берилади, албатта бунда ижара ҳақи тўлаш ҳам ижарага берилаётган мулк ижара олувчига етказилгандан (тақдим этилгандан) кейин бошланади.

“Молиявий лизинг”нинг аксарият кўринишларида лизинг берувчи молия муассасаси лизингга берилаётган мулкни лизинг олувчининг ўзи орқали сотиб олади. Бунда лизинг олувчи мулкни лизинг берувчи номидан сотиб олади, лизинг берувчи эса мулк нархини сотувчига (яъни мол етказиб берувчига) тўғридан-тўғри ёки лизинг олувчи орқали ўтказди.

Баъзи лизинг шартномалари, лизинг берувчи тўловни амалга оширган кундан бошлаб кучга киришини кўзда тутди, бунда лизинг олувчи мулкни қабул қилиб олган ёки олмаганлиги эътиборга олинмайди. Бу эса, лизинг олувчининг (лизинг бўйича) жавобгарлиги (маъсулияти) лизингга олинаётган мулкни қабул қилиб олишидан олдин бошланишини англатади. Аммо шариятда бунга йўл қўйилмайди, чунки бу ҳудди мижозга берилган пул

учун ижара ҳақи олишдек гап, яъни бу айни фоиз (рибо)нинг ўзи.

Шариятга кўра тўғри йўл қуйидагича: ижара ҳақи бўйича тўловларни амалга ошириш лизинг олувчи мулкни қабул қилиб олганидан кейин бошланади, лизингга олинаётган мулк учун тўлов амалга оширилгандан кундан эмас. Агар мол етказиб берувчи тўловни тўлиқ равишда қабул қилиб олгандан кейин молни етказиб беришни кечиктирса, лизинг олувчи бу давр учун жавобгар бўлмайди.

Ўзбекистон аҳолисининг 90 фоиздан ортиғини мусулмонлар ташкил қилади ва шу фактнинг ўзи Ўзбекистонда исломий молиялаштиришга бўлган қизиқишнинг қанчалик катта эканлигидан далолат беради.

Жарима масаласининг жуда кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўладиган муҳим масалалардан бири эканлигини инобатга олиб бугунги кунда ислом молияси соҳасида энг обрўли ташкилотлардан бўлган “Kuwait Finance House” Фатво қўмитасининг ислом молиясига алоқадор шартномалардан келиб чиқувчи қарз мажбуриятлари билан боғлиқ бўлган тўловларни кечиктирганлик учун жарима ҳисоблаш бўйича фатволаридан қуйидагича хулосалар қилиш мумкин [6]:

Лекин, агар мижоз тўловни иқтисодий-молиявий ҳолати ёмонлашгани учун, яъни объектив сабабларга кўра ўз вақтида амалга оширилмаганлигини исботлаб берса, бундай мижозга нисбатан жарима қўллаш мумкин эмас.

Жарима ҳисоблашдан кўра мижозларни тартибга соладиган бошқа самарали (масалан, гаровни ундириш, атайлаб тўламаган қарздори судга бериш, “қора рўйхатга” киритиш каби) усуллар бўлса, ана шу усулдан фойдаланишлари зарур.

Лизинг берувчи юқорида келтирилгандек, пеняни шартномада кўрсатмаслиги мумкин, лекин кейинчалик солиқ ёки аудит текширувлари давомида савол туғдириши мумкин, чунки қонунчиликка кўра пеня тўғрисида банд шартномада келтирилмаса ҳам бу ерда Лизинг берувчининг маълум бир миқдордаги олиши мумкин бўлган пул маблағлари олинмай қолгани билан бу сумма даромадга олиниши ва ундан солиқ тўланиши лозимлиги келиб чиқиши мумкин.

Тадқиқот методологияси. Мавзуни илмий ўрганиш, таҳлил ва тадқиқ этиш жараёнида тизимли таҳлил каби усулларидан фойдаланилган. Ислом молиясини жорий қилиш бўйича мавжуд бўлган илмий тадқиқотларни ўрганиш, турли тажрибаларни солиштириш, иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гуруҳлаш усулларидан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Исломий молиялаштиришнинг анъанавий молиялаштиришдан асосий фарқи шундан иборатки, исломий молия фойда ва зарарни бўлиши ҳамда реал активларга асосланган молиялаштиришни ўзида намоён қилади. Бошқача қилиб айтганда, исломий молиялаштириш шерикчиликка, ҳамкорликка асосланган.

Хулоса ва таклифлар. Мавжуд барча лизинг компаниялар хизматлари қаторига исломий лизинг, яъни “ижара” хизматини ҳам киритиш бўйича қуйидаги таклифларни бериш:

1) Лизинг ташкилоти аутсорс келишув асосида (маҳаллий ёки хорижий ислом молияси бўйича эксперт (ёки экспертлар Кенгаши) билан ишлаши ва янги хизмат турларини келишиши лозим (бунда эксперт ёки Кенгаш етарли даражада компетенцияга эга ва хулоса беришда мустақил бўлиши шарт);

2) Жарима (пеня) ундириш масаласида:

- Ундирилган жарима тўлиқ суммасидан қонунчилик бўйича белгиланган тартибда солиқ ҳисобланиши ва тўланиши лозим;

- жарима ундириш (муддати кечиктирилган тўловлар борлиги сабабли) суд орқали амалга оширилган тақдирда ундирилган жарима суммасидан суд ва адвокатларга, ундирувчи гаровга қаратиш бўйича амалга оширилган харажатлар қопланиши мумкин;

- юқоридаги иккита бандда кўрсатилган солиқ ва харажатлар тўланганидан қолган жариманинг барча миқдори ҳайрияга йўналтирилиши керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси “Лизинг тўғрисида”ги Қонуни, 14.04.1999й.

<https://lex.uz/ru/docs/85259>

2. Ўзбекистон Республикаси “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонуни, 29.08.1998й. <https://lex.uz/docs/18942>
3. Ўзбекистон Республикаси “Нобанк кредит ташкилотлари ва микромолиялаштириш фаолияти тўғрисида”ги Қонуни, 20.04.2022й. <https://lex.uz/en/docs/5972411>
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
5. Differences and similarities between ijara and conventional operating lease contracts. Mateeha Fatima. College of Management Sciences. PAF-Karachi Institute of Economics and Technology. <https://core.ac.uk/download/pdf/268095035.pdf>
6. islommoliyasi.uz сайти маълумотлари.
7. taibaleasing.com сайти маълумотлари.

УЎК 330

БОШҚАРУВДА ЕТАКЧИЛИК КОНЦЕПЦИЯСИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИ

О.С.Казаков, и.ф.н., проф., Наманган мухандислик технология институти, Наманган

Аннотация. Иқтисодиётнинг глобаллашуви амалга ошаётган шароитда менежер бўлишнинг ўзи етмайди, балки етакчи бўлиш ҳам талаб этилади. Мақолада менежментнинг етакчилик концепцияларининг аҳамияти ўрганилган ва улардан бошқарув фаолиятида фойдаланиш самараси аниқланган.

Калит сўзлар: иқтисодиёт, глобаллашув, бошқарув, менежер, самарали фаолият, етакчилик, етакчилик концепциялари.

Аннотация. В условиях глобализации экономики быть менеджером недостаточно, но еще и необходимо быть лидером. В статье рассматривается значение концепций лидерства в менеджменте и определяется эффективность их использования в управленческой деятельности.

Ключевые слова: экономика, глобализация, менеджмент, менеджер, эффективная деятельность, лидерство, концепции лидерства

Abstract. In the context of the globalization of the economy, being a manager is not enough, but it is also necessary to be a leader. The article discusses the importance of leadership concepts in management and determines the effectiveness of their use in management activities.

Keywords: economics, globalization, management, manager, effective activity, leadership, leadership concepts

Замонавий бошқарув фаолиятида етакчилик концепцияларини яхши билиш ва улардан фаолиятда фойдаланишнинг катта аҳамияти бор. Ҳозирги глобаллашув шароитида менежер бўлишнинг ўзи етмайди, балки етакчи бўлиш ҳам талаб этилади. Қўл остидаги ходимларга таъсир кўрсатиш ва белгиланган мақсадларга эришиш учун уларга ўрнатилган бўлиш, етакчилик салоҳиятига ҳам эга бўлишнинг аҳамияти каттадир. Етакчилик тушунчасининг тарихи узоқ даврларга бориб тақалади. Етакчилик менежерларнинг табиатини ўрганишни, уларни ҳар қандай шароитга мослаштиришларини, тезликда ва самарали қарорларни қабул қилишларини, ҳамма вақт қўл остидагиларга ўрнатилган бўлишларини ва олдинда юривчилардан бўлишларини талаб этади. Етакчилик бўйича дастлабки маълумотлар Платон яшаган даврдан бошланган. Унинг фикрича етакчи-раҳбар ҳам бошқарувчи раҳбар, ҳам файласуф, ҳам тадбиркор бўлиши керак эди [1].

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг тармоқлари ва соҳалари билан бир қаторда ҳудудлари ҳам ривожланиб бормоқда. Барча соҳалар ва тармоқларда, ташкилотларда ҳамда ҳудудларда олиб борилаётган фаолиятнинг самараси бир хил эмас. Айримларида юқори даражада ривожланиш амалга оширилаётган бўлса, айримларида ривожланиш суръатлари пастроқ бўлиб қолмоқда. Бунинг сабабларини ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида унга менежерларнинг таъсири юқорилиги аниқланди. Менежерлар етакчилик салоҳиятига эга бўлган ташкилотлар ва ҳудудларда самарадорлик юқори бўлиб қолмоқда. Етакчилик

концепцияларини билиш ва улардан оқилона фойдаланиш ҳозирги даврнинг энг муҳим масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мамлакат иқтисодиётининг жадал суръатларда ривожланиши учун унинг ҳар бир соҳа ва тармоқлари, ҳудудларининг юқори суръатларда ривожланиши талаб этилади. Афсуски, кейинги пайтда ривожланиш суръатлари барча ташкилотлар ва ҳудудлар учун бир эмаслиги, илғор ташкилотлар, ҳудудлар билан биргаликда улардан ортда қолаётганлари ҳам борлиги ўтказилган тадқиқот натижаларидан маълум бўлди. Биз томонимиздан Наманган вилоятининг ҳудудлари бўйича асосий иқтисодий кўрсаткичлар бўйича рейтингини аниқлаш мақсадида таҳлил ўтказилди ва натижада муваффақиятли ва муваффақиятсиз ривожланаётган ҳудудларни аниқладик. Муваффақиятли даража 1 дан бошланади ва жойлашган ўрнига мос равишда юқорилаб боради. Наманган шаҳар бўйича бу кўрсаткич 1 га тенг, Тўрақўрғон туманида 2,2, Чуст туманида 3,4, Косонсой туманида 4,4 ва Наманган туманида 5,2 га тенг бўлди. Вилоятнинг қолоқ туманлари Норин туманида бу кўрсаткич 11,4 га, Мингбулоқ туманида 10,0 га, Чортоқ туманида 9,8 га ва Поп туманида 9,0 га тенг бўлди. Энг илғор ҳудуд Наманган шаҳри ҳисобланса, энг ортда қолаётган ҳудуд Поп тумани эканлиги аниқланди. Бу ҳудудларнинг фаолиятини ижобий томонга ўзгартириш ва бир хил суръатларда ривожланишини таъминлаш мақсадида улардаги менежерлар фаолияти ўрганилди. Раҳбарлик ҳамма жойда яхши амалга оширилмоқда, аммо етакчилик тўғрисида бў фикрни айтиб бўлмайди. Барча раҳбарлар тиниб-тинчимасдан фаолият олиб боришмоқда. Кун давомида қўплаб ҳаракатларни амалга оширишмоқда. аммо, натижалар турлича бўлмоқда. Худди шундай ҳолатни вилоятдаги корхона ва ташкилотларда ҳам кузатиш мумкин.

Ташкилотлар ва ҳудудлар самарали фаолиятини йўлга қўйиш ва муваффақиятини таъминлаш мақсадида бошқарувни янада такомиллаштириш ва менежерларнинг етакчилик хислатларини юзага келтириш, такомиллаштириш, юқори ахлоқ-одоб намуналарини яратиш ва оммалаштириш зарур. Ташкилотлар ва ҳудудлардаги бошқарув фаолиятида етакчиликни ривожлантириш, етакчилик хислатларига эга бўлган менежерларни тайёрлаш улар самарадорлигининг орттиришга олиб бориши лозим. Фаолият самарадорлигини орттириш учун корхона ва ташкилотларда ишлаб чиқариш жараёнидаги барча турдаги иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишлари талаб этилади. Ушбу иқтисодий ресурслардан фойдаланиш йўлини танлаш, улар сарфини орттирмасдан туриб ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажмини орттириш ёки камайтирмасликка эришиш катта аҳамият касб этади. Ҳудудлар самарадорлигини орттириш бўйича иқтисодиёти ривожланган мамлакатлардаги менежерларнинг тажрибаларини ўрганиш лозим. Улар «ресурсларни самаралиларини топиш орқали улардан муваффақиятли равишда фойдаланиш, меҳнат ресурсларини мотивлаштириш орқали қизиқтир, шунда самарадорлик ортиб бораверади» деган шиор остида фаолият олиб борадилар. Бу тушунчада асосий урғу меҳнат ресурсларига қаратилган. Меҳнат ресурсларини тўплаш, танлаш, иш билан таъминлаш, улар меҳнатини ташкил этиш, рағбатлантириш, мансабдан-мансабга кўтариш, тушириш, раҳбар ходимларни тайёрлаш орқали амалга ошириалётган меҳнат ресурсларини бошқариш орқали улардан самарали тарзда фойдаланиш билан самарадорлик ўртасида юқори даражада боғлиқ бўлган алоқа мавжуддир. Ходимлар бўйича сиёсат шакллантирилганидан сўнгра иш юритишдаги бошқа босқичлар амалга оширилади. Ташкилотлардаги менежерлар етакчилик концепцияларидан фойдаланган ҳолда ўз бошқарувларидаги ҳудудда мавжуд бўлган меҳнат ресурслари бўйича сиёсатни шакллантиришлари ва амалга оширишлари лозим. Бунинг учун етакчилик таъсирини оширишга эришиш талаб қилинади. Етакчилик таъсирини оширишга эришиш асосида устувор йўналишлар мавжуд бўлиб, уларнинг тузилмасини ўрганиш ва барқарорлаштириш зарур. Етакчиликнинг ташкилот ривожига таъсир этиш йўналишларидан фойдаланиб, уларнинг барқарорлаштирилган тузилмаси ёрдамида бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилувчи етакчи ва қолоқ ташкилотларни аниқлаш услугиётини ишлаб чиқиш зарурати туғилди.

Ҳозирги шароитда ташкилотларни муваффақиятли бошқаришни йўлга қўйиш ва такомиллаштириш учун ундаги раҳбарларга ўзига хос бўлган талаблар қўйилади, улар янгича шароитларда муваффақиятга эришиш учун янгича фикрлашга ва ишлашга ўтишлари зарур,

етакчилик концепцияларини билиш ва уларга амал қилиш, етакчилик хислатларига эга бўлиш лозим. Ташкилотларнинг муваффақиятида ва самарадорлигини даражасини орттиришда улардаги раҳбарларнинг хиссалари жуда юқоридир. Улар ташкилотнинг мақсад ва вазифаларини аниқлайдилар, зарур ҳолларда ўзгартириш киритадилар, узоқ муддатли стратегик мақсадларини қўядилар.

Самарали ишлаётган ташкилотлар ва улардаги менежерлар ўз ихтиёрларидаги ресурслардан самарали ва мақсадга мувофиқ фойдаланиб, самарадорликдаги йўқотишларни камайтирадилар, масъулиятни тақсимлайдилар, бўлимлар ишидаги номувофиқликни аниқлайдилар, уни йўқотиш йўллариини белгилайдилар, меҳнат ихтисослашуви ва унинг тақсимоти ишлаб чиқаришда самарадорликнинг ортишига олиб боради.

Ташкилотлар муваффақиятини таъминлашнинг асосий йўллариини бири – ундаги ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг техникавий даражасини оширишдир. Ҳозирги вақтда баъзи бир корхона ва ташкилотлардаги ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишларнинг техникавий даражаси нисбатан паст бўлиб қолмоқда. Самарадорлик нуқтаи назаридан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг техникавий даражасини ошириш учун қуйидагиларни амалга оширилиши лозим:

1. Корхоналардаги асосий фондларни қайта рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг ёши ва ҳолати бўйича баҳолашни амалга ошириш.
 2. Эскирган ва самарасиз технологик асбоб-ускуналарни, дастгоҳларни янгилаш. Илғор замонавий технологияни жорий қилиш.
 3. Жараёнларни механизациялаш ва автоматлаштириш ишларини амалга ошириш.
 4. Корхоналардаги ҳар бир иш жойида изланишлар олиб борилиши ва тадқиқотларнинг натижаларини жорий этиб борилишни таклиф қиламиз. Шу билан биргаликда, ҳар бир иш жойида яратилган янгиликлар учун рағбатлантириш тизимини яратиш катта самара келтиради.
 5. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларида ёнилғи ва энергиянинг янги замонавий турларини жорий қилиш. Ресурстежамкор технологияларни жорий қилиш.
 6. Хом ашё ва материаллардан фойдаланиш даражасини ошириш.
- Юқордагилардан келиб чиқиб, қуйидаги ҳулосаларни қилиш мумкин: Корхона ва ташкилотларни ҳамда ҳудудларни бошқариш жараёнида етакчилик таъсирини ошириш асосидаги устувор йўналишлар қуйидагилар бўлиши мумкин:
1. Маҳаллий ресурсларга алоҳида эътибор қаратиш. Маҳаллий ресурслар асосидаги янги моддий ресурсларни топиш ва ишлаб чиқариш жараёнларида қўллаш учун ҳаракат қилиш.
 2. Унумдорлигини аниқлаш ва ошириш бўйича тадбирлар кўриш. Бу унумдорлик ташкилотга киришнинг чиқишга нисбати бўлиб, самарадорликнинг ортишига олиб боради.
 3. Меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш. Меҳнатни илмий ташкил этишга ҳаракат қилиш.
 4. Асосий фондларнинг эскирган турларини янгилаш чораларини кўриш.
 5. Ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш.
 6. Даромадни оширишга ҳаракат қилиш.
 7. Фойда ва рентабеллик даражасини орттириш бўйича тадбирлар тузиш ва амалга ошириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони. Тошкент, "Ўзбекистон", 2022 йил.
2. Kazakov O.C. The Role of the Textile Industry in the Economy of Uzbekistan Журнал *Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR)* ISSN: 2249 –0892 Vol9 Issue–2, Dec -2019
3. Kazakov Olim Sabirovich Management of the economic power of business activities and its impact on its efficiency Journal of Pharmaceutical Negative Results, Volume 13 Spesial Issue 6, 2022 <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/issue/view/25>

4. Olim Kazakov, Shaxboz Valijanov, Bobur Nabiyeu, Abdullo Mirzababayev. Economic power of entrepreneurship and its impact on its efficiency Namangan Institute of Engineering and Technology, Namangan, Uzbekistan Central European Management Journal, Vol. 30 Iss. 3 (2022) ISSN:2336-2693 | E-ISSN:2336-4890,

5. Elnara Alievaa, Olim Kazakov Effective application of innovations of the "third renaissance" in increasing the competitiveness of small businesses Namangan Institute of Engineering and Technology, Namangan, Uzbekistan Central European Management Journal, Vol. 30 Iss. 3 (2022) ISSN:2336-2693 | E-ISSN:2336-4890,

6. Платон. Государство / Платон — «КноРус», IV век до н.э. — (Классическое наследие). 572 с.

УДК 338.1

ВНЕДРЕНИЕ МСФО И ТРАНСФОРМАЦИЯ ОТЧЁТНОСТИ В АО «ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛЛАРИ»

М.К.Кодиров, соискатель, Институт повышения квалификации кадров и статистических исследований, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada temir yo'l transportida ufrsni amalga oshirishning mavjud muammolari, raqamli tranzaktsiyalar misollari, moliyaviy hisobotlarni konsolidatsiya qilish texnologiyasi ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, transformatsiya, konsolidatsiyalangan hisobot

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы практического внедрения МСФО на железнодорожном транспорте, примеры цифровых транзакций, технология консолидации финансовой отчетности

Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчётности, трансформация, консолидированная отчётность

Abstract. The article discusses the existing problems of the introduction of IFRS in railway transport, examples of digital transactions, the technology of consolidation of financial statements

Keywords: international financial reporting standards, transformation, consolidated financial statements

Интеграция Республики Узбекистан в мировое сообщество вызывает настоятельную необходимость унификации бухгалтерского финансового учета и приведения принципов бизнеса к международным стандартам. В настоящее время ключевым элементом реформирования этой сферы является поэтапное внедрение международных стандартов финансовой отчётности (МСФО) и международных стандартов аудита (МСА) в практику хозяйствования акционерных обществ.

Опыт зарубежных стран показывает, что МСФО намного «облегчают» выход на мировой рынок, способствуют снижению уровня затрат на привлечение иностранного капитала. Цель, поставленная перед акционерными обществами Республики Узбекистан - реализация иностранным инвесторам 15% доли, требует составления финансовой отчётности в соответствии с международными стандартами, ведь как иначе можно будет убедить инвестора в привлекательности такого финансового вложения.

Однако только лишь подготовка бухгалтерской финансовой отчетности по МСФО сама по себе не может гарантировать приток иностранных инвестиций. Применение МСФО требует новых знаний, принципов и навыков специалистов соответствующих служб. МСФО это не свод строгих, конкретных правил, скорее это определенный набор требований и принципов. В МСФО не приведены традиционные для отечественного бухгалтерского учета: план счетов бухгалтерского учета, корреспонденции счетов, формы документов первичного учета и регистров учета. Примеры таких оформления учётных операций в МСФО приведены в таблице 1.

Консолидированная финансовая отчетность АО «Ўзбекистон темир йўллари» отражает финансовое положение, результаты деятельности и изменения финансового положения компании в целом. Составление консолидированной отчетности АО «Ўзбекистон темир

йўллари» в соответствии с МСФО регулируется МСФО 22 «Объединение компаний» и МСФО 27 «Консолидированная финансовая отчетность и учёт инвестиций в дочерние компании».

Таблица 1.

Примеры цифровых транзакций в МСФО для АО «Ўзбекистон темир йўллари»

Наименование транзакции	Краткая характеристика
1. Переоценка основных средств.	Переоценка основных средств может привести к нереализованному убытку при условии, что денежные средства и нереализованная прибыль не уменьшаются и сумма денежных средств не увеличивается. Поэтому в Республике Узбекистан в 2022 году в Налоговый кодекс внесены ряд изменений, касающихся переоценки основных средств [1].
2. Создание оценочных обязательств.	Признание оценочного обязательства (на практике - создание резерва) сопровождается признанием расходов, и это признание не вносит никаких изменений в денежные потоки.
3. Реализация товаров (услуг, строительных работ)	Согласно МСФО (IAS) 15 "Выручка от договоров с клиентами", определенная виртуальность возникает при распределении сумм признанной выручки в случае продаж, включающих дополнительные программы (бонусы). Поэтому средства, поступившие на счет, не будут равны признанной выручке. Аналогичная ситуация может возникнуть и в сделках, связанных с финансированием
4. Обесценение основных средств и нематериальных активов.	В рамках МСФО (IAS) 36 "Обесценение активов" такие статьи подлежат проверке на обесценение, и для некоторых из них эта проверка должна проводиться ежегодно в обязательном порядке.
5. Обесценение финансовых активов	В соответствии с последними поправками к МСФО (IFRS) 9 "Финансовые инструменты", сумма резервов, созданных под обесценение финансовых активов, значительно увеличилась. Правила настоящего стандарта требуют признания нереализованных убытков по многим финансовым инструментам.
6. Оценка активов и обязательств.	Эта оценка основана на модели справедливой стоимости, которая всегда приводит к нереализованным прибылям и убыткам [3].

Консолидированная отчетность АО «Ўзбекистон темир йўллари» в соответствии с МСФО может составляться только на основе финансовой отчетности структурных подразделений, подготовленных в соответствии с МСФО. В случае, если финансовая отчетность структурного предприятия не составляется в соответствии с МСФО, его отчетность не может включаться в состав консолидированной финансовой отчетности АО «Ўзбекистон темир йўллари». Функции Консолидации бухгалтерской отчетности в цифровом формате группируются следующим образом:

- консолидация бухгалтерской отчетности по национальным стандартам по каждому виду основной деятельности;
- консолидация бухгалтерской отчетности по национальным стандартам по всем видам основной деятельности в целом.

Именно поэтому Консолидированная финансовая отчетность АО «Ўзбекистон темир йўллари» составляется в два этапа, как показано на рисунке 1.

Международные стандарты финансовой отчетности являются стандартами последнего этапа бухгалтерской работы, т. е. исключительно только отчётности. Задача состоит в том, чтобы подготовить отчетность по МСФО. Такая отчетность может быть подготовлена способом преобразования, т. е. трансформации бухгалтерской отчетности, что при прочих условиях улучшит её качество и полезность.

Таким образом, сводная (консолидированная) отчетность железнодорожного транспорта составляется путём объединения отчётных показателей Региональных железнодорожных узлов (РЖУ) и предприятиями промышленной деятельности. В ней они отражают совокупные итоги работы всех предприятий, входящих в состав компании. Полученные в сводной отчетности обобщенные показатели хозяйственно-финансовой деятельности АО «Ўзбекистон темир йўллари» являются важным источником экономического анализа. Понятие «консолидация бухгалтерской отчетности» подразумевает составление сводной бухгалтерской отчетности, но не простое суммирование показателей всех участников,

объединяемых в сводную отчетность, а ее составление с использованием взаимоисключения ряда показателей между предприятиями одного собственника. Предлагаемая технология консолидации финансовой отчетности разработана в соответствии с Методикой консолидации МСФО и предполагает соблюдение следующих правил:

- показатели активов и пассивов балансов предприятий, включаемых в свод, необходимо суммировать;
- показатели баланса, отражающие взаимные расчеты и обязательства предприятий, в сводную отчетность не включаются;
- прибыль предприятий суммируется;
- взаимные доходы и расходы предприятия в консолидированную отчетность также не включаются.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 24.02.2020 г. № ПП-4611 «О дополнительных мерах по переходу на международные стандарты финансовой отчетности». – Т.: 2020.
2. Елисеева А. А. Особенности методики составления консолидированной отчетности железнодорожного транспорта в соответствии с МСФО // Молодой ученый. — 2018. — № 13 (199). — С. 233-235.
3. Sultanova S.M. Public-private partnership in the railway industry of Uzbekistan. Journal of Critical Reviews, ISSN- 2394-5125 Alembic Research Center, Вадодара, Индия Vol 7, Issue 5, 2020.
4. С.М. Султанова, М.К. Кодиров. Информационно-аналитическое обеспечение финансовой отчетности предприятия транспорта.// «Транспорт в интеграционных процессах мировой экономики». Материалы III Международной научно-практической онлайн-конференции - Гомель, 29 апреля 2022 г., с.97-98.

УЎК 338.001.36

МАМЛАКАТИМИЗ ИҚТИСОДИЁТИДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ЗАРУРЛИГИ

И.О.Мадаминов, PhD, доц., Урганч давлат университети, Урганч

Т.Ғ.Дурумов, таянч докторант, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакат иқтисодиётида инновацияларнинг моҳияти, ҳозирги глобаллашув шароитида миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлашда инновацион фаолиятнинг зарурлиги кўрсатилган. Шунингдек, иқтисодиётдаги инновацияларни кенг жорий қилиш бўйича айрим кўрсаткичлар таҳлил қилинган ва мавзу юзасидан илмий хулосалар келтирилган.

Калим сўзлар: молиявий-иқтисодий юксаклик, глобал инновациялар индекси, инновацион инфратузилма, ижтимоий-иқтисодий самара, инновацион манба, инновацион лойиҳа, тадбиркорлик руҳи, ялпи ички маҳсулот, билимлар иқтисодиёти, молиялаштириш.

Аннотация. В данной статье показана природа инноваций в экономике страны, необходимость инновационной деятельности в обеспечении конкурентоспособности национальной экономики в современных условиях глобализации. Также проанализированы некоторые показатели по широкому внедрению инноваций в экономику и представлены научные выводы по данному вопросу.

Ключевые слова: финансово-экономическое превосходство, глобальный инновационный индекс, инновационная инфраструктура, социально-экономические показатели, инновационный ресурс, инновационный проект, предпринимательский дух, валовой внутренний продукт, экономика знаний, финансирование.

Abstract. This article shows the nature of innovation in the country's economy, the need for innovation in ensuring the competitiveness of the national economy in the current conditions of globalization. Some indicators on the widespread introduction of innovations in the economy are also analyzed and scientific conclusions on this issue are presented.

Key words: financial and economic growth, global innovation index, innovative infrastructure, socio-economic performance, innovative source, innovative project, entrepreneurial spirit, gross domestic product, knowledge economy, financing.

Кириш. Жаҳонда ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, миллий иқтисодиётнинг энг муҳим ва долзарб масалаларидан бири—бу молиявий барқарор ва

инновацияларга асосланган бозорни барпо қилиш ҳисобланади. Ўзбекистон мустақилликнинг илк кунлариданоқ миллий иқтисодий ривожлантириш борасида қатор йўналишларни белгилаб олди. Чунки молиявий-иқтисодий юксакликка интилаётган мамлакатлар молия бозорида ва иқтисодиётида инновацияларнинг зарурлиги барчага маълум.

Маълумки, инновация–фуқаролик муомаласига киритилган ёки шахсий эҳтиёжлар учун фойдаланиладиган, қўлланилиши амалиётда катта ижтимоий-иқтисодий самарага эришишни таъминлайдиган янги ишланма ҳисобланади.

Дунёда ҳозирги кунда содир бўлаётган жараёнлар қатор мамлакатларда давлат қарзининг ошиши, ишсизлик муаммосининг халқаро миқёсда кескинлашувини юзага чиқармоқда. Бундай шароитда мамлакатлар ўз иқтисодиёти барқарорлигини сақлаб қолишга уриниши табиий. Ўзбекистон ҳам бу борада белгиланган сиёсатни изчил давом эттириши лозим. Айтиш мумкинки, жаҳон амалиётида молиявий маблағларни жалб этишнинг турли хилдаги инновацион манбалари аниқланган.

Президентимиз томонидан таъкидланганидек, “...бирорта ҳудудни ҳам, тармоқни ҳам замонавий илм ва билимларсиз ривожлантириб бўлмайди. Тараққий этган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоизидан ортиғи “билимлар иқтисодиёти” ҳисобидан, яъни, инновациялар ва юқори малакали кадрлар томонидан яратилаётгани буни яққол исботламоқда” (Президент мурожаатномаси, 2020).

Барча инновацион усулларни қўллаш имкониятлари Ўзбекистонда ҳам мавжуд. Ушбу усуллардан фойдаланган ҳолда мамлакатимизга молиявий маблағларни жалб этишнинг турли хилдаги инновацион манбаларини жорий этиш асосий вазифа бўлиб қолмоғи керак.

Адабиётлар шарҳи. Мамлакат иқтисодиётида инновацияларнинг зарурлиги борасида турлича қараш ва ёндашувлар, фикрлар ҳамда мулоҳазалар мавжуд. Жумладан, инновацион иқтисодиёт назарияси биринчи бўлиб австриялик иқтисодчи Йозеф Шумпетер томонидан XX-асрнинг бошларида яратилган (1911).

У биринчи бўлиб иқтисодиётнинг ўсиши ва ривожланишини фарқлади, инновацияларга таъриф берди. Йозеф Шумпетернинг таърифича “инновация–тадбиркорлик руҳи билан рағбатлантирилган ишлаб чиқариш омилларининг янги комбинацияси” ҳисобланади.

Э.Тоффлер (2010), Ф.Фукуяма (2000), Д.Белл (2007), Дж.Нейсбитт (2003) каби тадқиқотчилар эса “замонавий дунёнинг аксарият ривожланган мамлакатлари учун айнан инновацион иқтисодиёт мамлакатнинг глобал иқтисодий устунлигини таъминлайди”, деб ҳисоблайдилар.

В.В.Глушенко, И.И.Глушенколар “Инновация–товарлар, хизматлар ва технологияларнинг фирма даражасидаги ташкилий шакллариининг янги турларини ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва тарқатишга йўналтирилган ижодий ва инвестицион фаолият натижаси”-деб ҳисоблайдилар (2016).

Маҳаллий иқтисодчи олимларимиздан Р.Гимуш (2013) ва Ф.Матмуродов (2018), Х.Абдусаттарова (2012) ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида инновациянинг “миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш, саноат тармоқларини ривожлантиришдаги аҳамияти” очиб берилган.

Биз эса мамлакат иқтисодиётида инновацияларнинг зарурлигини янада тўлиқ англаш, бу борада амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларни тушуниш, ўрганиш ва таҳлил қилиш орқали ривожланишга эришиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши доирасида қиёсий таҳлил, манتيқий фикрлаш ва эксперт баҳолаш, умумлаштириш ва гуруҳлаштириш, истиқболни прогноллаштириш, танланма адабиётлар таҳлили, шунингдек, соҳа бўйича олим ва экспертларнинг ушбу мақола мавзуси бўйича қараш ва ёндашувларидан самарали фойдаланилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, соҳага оид норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ушбу мақоланинг ҳуқуқий жиҳатларини мустаҳкамлашда дастурамал вазифасини бажарди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Мамлакат тараққиётининг замини ҳеч шубҳасиз, илм-фан ва инновациялардир. Бунинг асосий шартларидан бири эса инновацион инфратузилманинг мавжудлигидир. Инновацион инфратузилма–инновацион фаолиятни моддий-техник, молиявий, ташкилий-услубий, ахборот, консултив ва бошқа жиҳатдан таъминлайдиган корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, мулкчиликнинг исталган шаклидаги улар бирлашмаларининг мажмуи ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда иқтисодиётнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган инновацион иқтисодиётга эга мамлакатлар қаторига АҚШ, Германия, Япония, Австралия, Канада, Швеция, Финляндия, Сингапур, Исроил каби давлатлар киради.

Йозеф Шумпетер инновацияларни қуйидаги концепцияларга ажратади:

- истеъмолчиларга ҳали таниш бўлмаган янги маҳсулот ёки маҳсулотнинг янги сифатини яратиш;

- саноатнинг ушбу соҳасида ҳали синаб қўрилмаган, янги илмий кашфиётга асосланмаган ва товарларнинг тижорат айланишининг янги шаклидан иборат бўлиши мумкин бўлган янги ишлаб чиқариш усулини яратиш;

- янги бозорнинг очилиши, яъни ушбу бозор илгари мавжуд бўлган ёки бўлмаганлигидан қатъий назар мамлакатда савдо қилмаган бўлиши лозим;

- илгари мавжуд бўлган ёки янгидан яратилгидан қатъий назар ишлаб чиқариш омилларининг янги манбасини кашф қилиш;

- монополияга эришишга ҳаракат қилаётган ёки монопол корхонани йўқ қилиш учун янги саноат ташкилотини яратиш.

Инновациялар ҳар қандай мамлакатда тараққиётнинг муҳим мезони бўлмоғи керак. Шу боисдан ҳам мамлакат иқтисодиётини инновацион ривожлантиришнинг стратегиясини олиб бориш муҳим ҳисобланади.

Маълумки, Глобал инновациялар индекси (Global Innovation Index, GII) 2007 йилдан бери Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти ва унинг ҳамкорлари томонидан ҳисоблаб чиқилади. Кўрсаткич турли жиҳатларни, жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими, ялпи ички маҳсулот ҳажми, инфратузилма, инсон капитали, фаннинг ривожланиш даражаси ва бошқа омилларни ҳисобга олади. Сўнги йилларда мамлакатимизда бу борада қатор салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, 2022 йил учун Халқаро глобал инновацион индекс рейтинг натижалари бўйича Ўзбекистон рейтингда 2021 йилги кўрсаткични 4 поғонага яхшилаб, 132 давлат орасида 82-ўринда қайд этилди. Ўзбекистон 2015 йилда 141 та давлат орасида 122-ўринни, узоқ танаффусдан кейин, яъни 2020 йилда 131 та давлат орасида 29 поғонага юқорилаб, 93-ўрин билан ушбу рейтингга қайтган. 2022 йилда эса, бу рейтингда умумий 4 поғонага кўтарилиб, “Инновацияларни жорий этиш учун мавжуд ресурслар ва шароитлар” бўйича 7 поғона кўтарилиб 68-ўринда, “Инновацияларни жорий этишда эришилган амалий натижалар” бўйича 9 поғонага юқорилаб 91-ўридан жой олди. Индексда мамлакатлар 4 та даромад гуруҳига бўлинган (юқори даромад, юқори ўрта даромад, қуйи даромад ва паст даромад). Ўзбекистон ўз гуруҳида 36 та давлат ичида 10-ўринни, Марказий ва Жанубий Осиё мамлакатлари орасида Ҳиндистон ва Эрондан кейин 3-ўринни эгаллади.

Ўзбекистон “Илм-фан ва муҳандислик соҳасида битирувчилар сони” бўйича 6-ўрин, “Капитални ялпи тарзда тўплаш” бўйича 6-ўрин, “Меҳнат унумдорлигини ўсиши” бўйича 7-ўрин, “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш сиёсати” бўйича 22-ўрин, “Кластерларнинг ривожлангани” бўйича 27-ўринда. Мамлакат “Олий маълумотли аёлларнинг иш билан таъминланганлиги” кўрсаткичи бўйича илк бор 56-ўринда қайд этилди (2022).

Албатта ушбу кўрсаткичлар ўз-ўзидан эмас балки, мамлакатимизда инновацион фаолият соҳасидаги давлат сиёсатининг оқилона олиб борилаётганлиги самараси эканини биламиз.

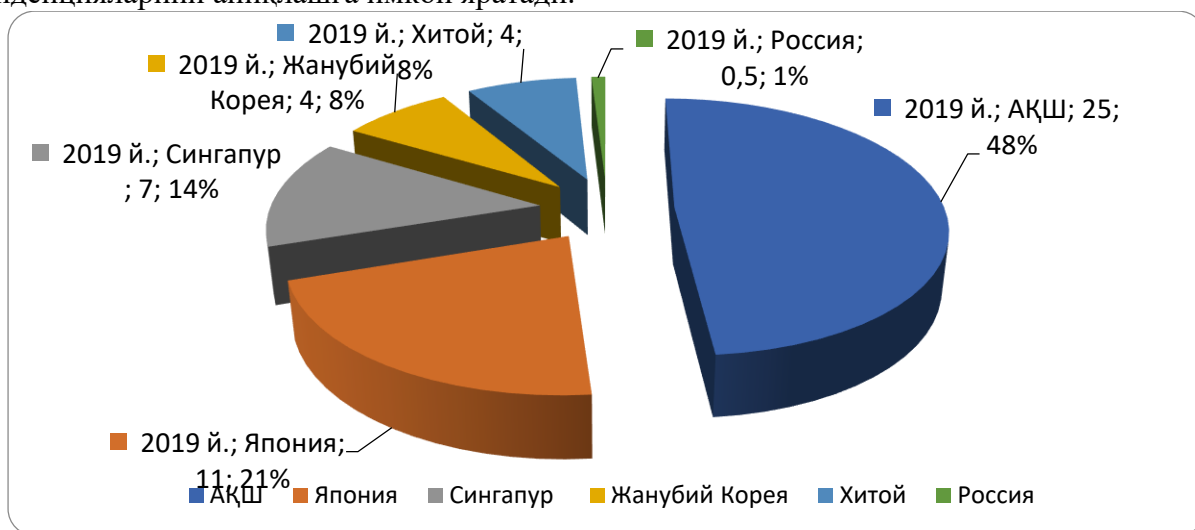
Чунки дунёдаги ривожланган мамлакатлар ўз олдига нафақат кўплаб маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни бозорга олиб чиқишни, балки чуқур билим ва илмий ютуқларга асосланган инновацион иқтисодиётга ўтиш вазифасини қўймоқда. Яъни, ўз иқтисодиётини мавжуд табиий ресурсларни сарфлаш эвазига эмас, инновацион маҳсулотлар яратиш, ўзлаштириш ва илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш орқали ривожлантириш

тараққиётнинг асосий омилига айланмоқда. Мамлакатни инновацион ривожлантириш стратегияси ва механизмлари энг аввало шу давлатда яратилган интеллектуал ва илмий-техникавий салоҳиятдан қанчалик самарали фойдаланиш билан чамбарчас боғлиқ [1].

Бугунги кунда мамлакатнинг инновацион фаолиятини баҳоловчи яна бир муҳим кўрсаткичлардан бири бўлган илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларга қилинган харажатлар Ўзбекистон Республикасида ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,2 фоизни ташкил этмоқда.

Ривожланган мамлакатлар да бу қиймат умумий қийматдан 20 фоизга юқори ҳам бўлиши мумкин. Юқори технологик тармоқларда маҳсулотнинг умумий қийматида илмий тажриба ва конструкторлик ишланмаларга қилинадиган харажатлар анча юқори улушни ташкил этмоқда [2]. Шунингдек ривожланган мамлакатларда илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмаларига харажатлар кўламини ошириш учун энг аввало сотиш бозорини кенгайтириш талаб этилади. Маълумки, истеъмолчига маҳсулот ишлаб чиқарувчи томонидан таклиф этилаётган маҳсулотнинг бозор ҳажми чекланган характерга эга. Шунинг учун ривожланган мамлакатларда айнан товарнинг ҳаётийлик даврини янада узайтириш ва унинг сифат жиҳатдан тақрибан янгиланиб туриши учун илмий тадқиқотларга яратилаётган ЯИМнинг маълум бир қисми ажратилади.

Мисол учун, саноат тармоқлари ўз фаолиятларини янада кенгайтириш ва маҳсулотнинг инновацион жараёнини тезлаштириш учун давлатдан ёрдам олади ва давлат илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига ЯИМнинг маълум бир қисмини ажратади. Ривожланган мамлакатларда бу улуш 1 фоиздан 4 фоизгача бўлиши мумкин. Ривожланган мамлакатлар юқори технологияли глобал бозорини таҳлил қилиш ва унинг ривожланишининг янги тенденцияларини аниқлашга имкон яратади.

1-расм. Дунё бўйича мамлакатлар томонидан инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш улуши (фоизда) [3]

Дунё бўйича 80 фоизлик инновацион маҳсулот саноати ривожланган мамлакатлар томонидан ишлаб чиқарилади (1-расм). АҚШда бу улуш 25 фоизни, Японияда 11 фоизни, Сингапурда 7 фоизни, Жанубий Кореяда 4 фоизни, Хитойда 4 фоизни, Россияда 0,5 фоизни ташкил этмоқда.

Шунингдек, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида “Иқтисодиётга инновацияларни кенг жорий қилиш, саноат корхоналари ва илм-фан муассасаларининг кооперация алоқаларини ривожлантириш” мақсади белгиланган. Унга кўра инновацион ҳудудга айлантирилаётган туманларда мавжуд аналогларидан 50 фоизгача арзонлаштирилган ва сифатли, хом ашё нархига нисбатан 2-3 барабар юқори қўшилган қиймат яратадиган инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологияларини ўзлаштириш, шу жумладан умумий қиймати 165,9 миллиард сўмлик жами 195 та лойиҳани амалга ошириш (2022) лозим.

Шунинг учун ҳам мамлакат иқтисодиётида инновацион фаолликка эришиш вазифаси долзарб бўлиб қолаверади. Сўнги йилларда нуфузли хорижий олий таълим муассасалари,

илмий ва инновацион марказлар билан алоқалар кучайиб, кадрлар тайёрлаш бўйича ҳамкорликни янада кенгайтириш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Негаки, илмий-техник кадрларни тайёрлаш, уларнинг билим даражасини ошириш мамлакат иқтисодиётини инновацион ривожлантиришнинг энг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ялпи ички маҳсулот таркибида илм-фан соҳасига йўналтирилаётган маблағларни босқичма-босқич ошириб бориш вазифаси белгиланган. Жумладан, Ўзбекистонда илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси мақсадли кўрсаткичлари ва индикаторлари таркибида ҳам инновацияларга алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, 2025 йилга қадар илм-фанни умумий молиялаштириш ҳажмида илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига хусусий сектор томонидан ажратиладиган маблағлар улушини амалдаги 8 фоиздан 20 фоизга, 2030 йилгача эса 30 фоизга етказиш белгиланган. Инновацион ишланмалар ва стартап лойиҳаларни молиялаштириш мақсадида хорижий етакчи инвестиция компаниялари билан ҳамкорликда 2021 йилда 2 та, 2025 йилда 10 та венчур жамғармаларини ташкил қилиш мақсади кўзланган (2020).

Бир миллион аҳолига тўғри келадиган тадқиқотчилар сони бўйича ҳам ривожланган давлатлар ривожланаётган давлатлардан анча илгарилаб кетганлигини кўришимиз мумкин. Хусусан, Корея Республикасида бир миллион аҳолига 6533 нафар тадқиқотчи тўғри келади, Японияда ушбу кўрсаткич 5195 нафарни, Канадада 4494 нафарни, Германияда 4355 нафарни, Францияда 4125 нафарни, Буюк Британияда 4108 нафарни, Америка қўшма штатларида 3984 нафарни, Россия Федерациясида 3085 нафарни, Хитойда 1071 нафарни ташкил этган бўлса, Мисрда 581 нафарни ва Ўзбекистон Республикасида эса 495 нафарни ташкил этмоқда.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, мамлакатимизда инновацион фаолликни таъминлашда қуйидаги жараёнларни йўлга қўйиш ва ривожлантириш зарур:

инновацион жараёнлар ривожланишининг меъёрий-ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;

инновацион жараёнларни амалга ошириш учун ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси инновацион фаолият ахборот тизимини яратиш ва хавфсизлигини таъминлаш;

инновацион жараёнларни амалга оширувчи кадрлар малакасини ошириш ва салоҳиятини юксалтириш;

инновацион лойиҳалар бошқарув жараёнини йўлга қўйиш ва инновацион лойиҳаларни бошқариш бўйича мутахассисларни жалб этиш;

инновацион ғоялар генерациясини амалга оширувчи чора-тадбирлар ишлаб чиқиш.

Чунки ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, давлат асосий эътиборни инвестиция сиёсатини шакллантириш ва миллий иқтисодиётдаги корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлайдиган самарали механизмларни яратиш ва муваффақиятга эришиш учун йирик даражадаги миллий, тармоқ ва ҳудудий инновацион лойиҳаларни амалга оширишга қаратади.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, мамлакатимиз иқтисодиётида инновацион инфратузилманинг алоҳида элементлари (инновацион жамғармалар, технологияларни жорий этиш марказлари, муҳандислик лабораториялари, технопарклар ва бошқалар) ўртасида иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш масаласи долзарб бўлиб қолаверади. Инновацияларнинг зарурлиги эса янги замонавий корхоналарини ташкил этиш бўйича тажриба ва кўникмаларнинг етарлича эмаслиги билан кўзга ташланмоқда. Ҳозирги кунда илм-фан ва илмий фаолиятга йўналтирилаётган маблағ мамлакат ялпи ички маҳсулотининг атиги 0,2 фоизини ташкил қилади ва ушбу кўрсаткич қатор ривожланган ва ривожланаётган давлатлар томонидан илм-фанга йўналтирилаётган маблағларга нисбатан камдир.

Фикримизча, мамлакат иқтисодиётида инновацияларнинг зарурлиги корхоналарда инновацион фаолиятни ривожлантириш ва янги турдаги маҳсулот (хизмат)ларни яратишга қаратилган давлат сиёсатининг амалга оширилиши билан намоён бўлмоқда. Мамлакатимиз томонидан ҳозирги глобаллашув шароитида янги инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, жаҳон молия бозорларида корхоналаримиз ўз ўрнига эга бўлиши учун шароит яратилмоқда. Бу эса албатта, мамлакатимиз иқтисодиётида инновацион инфратузилманинг

шаклланиши ҳамда самарали фаолият юритишини талаб этади. Иқтисодиётда инновациялар асосида фаолият юритадиган корхоналарнинг улуши қанчалик кўп бўлса, бу мамлакат иқтисодиёти рақобатбардошлигини таъминлашига хизмат қилади. Пировардида ишлаб чиқаришга янги (замонавий) техник-технологиялар жорий қилинади. Мамлакат иқтисодиётининг ишлаб чиқариш салоҳияти янада ортади. Бу ўз-ўзидан жаҳон бозорига миллий инновацион маҳсулотни олиб чиқиш каби вазифаларнинг бажарилишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М.Мирзиёев, Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.- 168-бет
2. Денисов, А. О новом образе будущего [Текст] / А. Денисов, Е. Денисова // Экономические стратегии. - 2016.-№ 1.-С. 118-132.
3. Innovation and technology industry in Finland. Legislative council Secretariat. FSC41/13-14 [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.legco.gov.hk/research-publications/english/1314fsc41-innovation-and-technology-industry-infinland-20140902-e.pdf> (date of application: 14.05.2019)
4. Й. Шумпетер Теория экономического развития. М. - «Эксмо», 2007.
4. Глущенко В.В., Глущенко И.И. Исследование систем управления: социологические, экономические, прогнозные, плановые, экспериментальные исследования. 2-е изд. - М.: ООО НПЦ «Крылья», 2004 г. С.30.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг статистик тўпламлари маълумотлари. <http://www.stat.uz>
6. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Инновацион ривожланиш агентлиги расмий статистик маълумотлари. <https://mininnovation.uz/>
7. Global Innovation Index, GII расмий маълумотлари. <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2022-report>

УЎК 338.46

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Б.Б.Мардонов, докторант, PhD, доц., Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасининг вазифалари келтирилган ва илмий жиҳатдан асослаб берилган. Шунингдек, мамлакатлар ўртасида иқтисодий ҳамкорликни баҳолашда хизмат кўрсатиш соҳасидан фойдаланишнинг ноанъанавий усули аниқланган ҳамда ҳисоблаб берилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион иқтисодиёт, хизмат кўрсатиш соҳаси, бандлик, миллий иқтисодиёт, рақобат, постиндустриал жамият, талаб ва таклиф, бозор, иш ҳақи.

Аннотация. В данной статье представлены и научно обоснованы задачи сферы услуг в формирование инновационной экономики. Также определен и рассчитан нетрадиционный метод использования сферы услуг в оценке экономического сотрудничества между странами.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, сфера услуг, занятость, национальная экономика, конкуренция, постиндустриальное общество, спрос и предложение, рынок, заработная плата.

Abstract. In this article presents and scientifically substantiates the tasks of the service sector in the formation an innovative economy. New method of using the service sector in assessing economic cooperation between countries is also defined and calculated

Key words: innovations, innovative economy, service sector, employment, national economy, competition, post-industrial society, supply and demand, market, wages.

Кириш. Бугунги кунда жаҳон ва миллий иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашда иқтисодиётни инновацион ривожлантириш устувор аҳамият касб этмоқда. Иқтисодиёти жадал ривожланган Ғарб мамлакатларида ялпи ички маҳсулотнинг 70-90 фоизи айнан инновация фаолиятини ривожлантириш ҳисобига яратилаёпти[1]. Ўзбекистонда ҳам таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инновацион муҳитнинг яратилиши муҳим устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Ўзбекистон

Республикаси Олий Мажлисга Мурожаатномасида давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтаётганлигимиз тўғрисида тўхталиб, «Инновация- бу келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашувлар асосида бошлашимиз керак»[2] - деб, таъкидлаб ўтди. Шунингдек, 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга қилинган навбатдаги Мурожаатномасида ҳам "... биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз" деб, таъкидлади [3].

Кишилиқ жамиятининг иқтисодий тараққиётида содир бўлган туб ўзгаришларнинг, янгича ёндашувларнинг моҳиятини ўзида акс эттирган инновация йиллар давомида ўзининг аҳамиятини йўқотгани йўқ. Аксинча, унга эътибор янада кучайиб, биринчи даражали аҳамият касб этди. Айниқса, иқтисодиётнинг доимий ва тобора мураккаблашиб бораётган муаммосини ҳал этишда инновация жуда катта ижобий самара бермоқда ва ушбу ўта мураккаб муаммони ечишнинг етакчи омилига айланиб инновацион иқтисодиётни шакллантирди. Бу, ўз навбатида, хизмат кўрсатиш соҳаси олдида муҳим вазифаларни қўяди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси олдида муҳим вазифалар туради. Инновацион иқтисодиёт ва меҳнат унумдорли ўртасидаги боғлиқликни К.Н. Юсупов, А.В.Янгиров, Р.Р.Ахунов, Ю.С.Токтамышевлар [4] илмий асарларида тадқиқ этишган. Инновацион иқтисодиётни - ички ва ташқи ўзгаришларга тез мослашадиган динамикли иқтисодиёт эканлигини И.В.Бойка[5] эътироф этган. Инновацион иқтисодиёт ҳар қандай ресурслардан самарали фойдаланишни тақозо этишини ва хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожланишида муҳим ўрин тутишини О.С.Андреев[6] илмий тадқиқот ишда таҳлил қилган. Инновацион иқтисодиёт ва хизмат кўрсатиш соҳаси ўртасидаги боғлиқликни Р.Г.Маннапов[7] тадқиқ этган. Инновацион иқтисодиёт шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси секторлар ўртасида, хўжалиқ юритувчи субъектлар ҳамда ҳар бир индивид ўртасида ўзаро алоқаларни айир бошлашда муҳим вазифаларни бажаришини М.Б.Щепакин ва В.М.Михайловлар[8] илмий ишларида муҳокама қилишган. Хизмат кўрсатиш соҳасида улгуржи савдо хизматларнинг аҳамиятини ва рақамли иқтисодиётни шакллантиришдаги муҳим вазифаларни бажаришини А.И.Миронов [9] эътироф этади. Инновацион иқтисодиётда эса хизмат кўрсатиш соҳаси олдида турган муҳим вазифа – бу тадбиркорликни ривожлантиришдир, деб Т.Д.Бурменко [10] ўз асарида таъкидлаб ўтган. А.Юданов [11] эса “Что такое инновационная фирма?” номли илмий мақоласида хизмат кўрсатиш соҳаси миллий иқтисодиётда инновацион жараёнларни кучайтиришда муҳим вазифаларни бажаришни тушунтириб берган. Иқтисодчи В.П.Леонова [12] эса инновацион иқтисодиёт шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси инсон капиталини ривожлантиришда, ижтимоий ва демографик муаммоларни ҳал этишда муҳим вазифаларни бажаради, деб таъкидлайди. Иқтисодчи олимлар ва мутахассисларнинг хизмат кўрсатиш соҳаси олдида турган бу каби муҳим вазифаларни яна кўп давом эттириш мумкин. Аммо жамият тараққиёти бугунги кунда ҳар бир табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни, инсон манфаатлари таъминланишини, шунингдек, инсон қадрини оширишни назарда тутди. Бундай вазифаларни бажаришда иқтисодиётда инновацион ривожланиш катта аҳамият касб этади.

Тадқиқот методологияси. Инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасининг вазифаларини методолик ўрганиш, соҳани таснифлаш бўйича диалектик ва тизимли ёндашув, унинг имкониятларини аниқлаш учун қиёсий ва солиштира таҳлил, статистик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усулларида кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда инновацион иқтисодиётни шакллантириш 2005 йилдан бошланган[13]. Айнан ушбу йили Ўзбекистонда иқтисодий ўсиш суръатлари барқарор даражага эришган. Кишилиқ жамиятининг тараққий этиши инновация сабабли содир бўлган десак, айти ҳақиқатни айтган бўламиз. И.Шумпетер инновацияни бозордаги рақобат курашида ғолиб чиқиш, тадбиркорликнинг даромадини кўпайтириш мақсадида ишлаб чиқариш омилларни янгича илмий-ташкилий асосда ўзаро мувофиқлаштиришни ифода

этувчи тушунча сифатида қўллаган [14]. Модомики, И.Шумпетер бозорда янги ғояларни кириб келишини ҳамда бозордаги рақобатда ғолиб чиқиш, даромадларни ошириш инновациялар билан боғлиқ деб тушунтирар экан, демакки аграр жамият аъзолари ҳам ишлаб чиқарилган махсулотларини сотиш жараёнида турли усулларни (товарларга ном қўйиш, тарғибот қилиши ва ҳоказо) қўллаш орқали истеъмолчиларни жалб этган. Индустриал жамиятда ҳам ички ва ташқи бозорда рақобат кураши шу даражада кескинлашиб кетадики, бу рақобат курашида енгиб чиқиш янгилик яратиш ва уни жорий этишга боғлиқ бўлади. Постиндустриал жамиятда эса инновация янги хусусиятларга эга бўлган махсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйишни, ишлаб чиқариш жараёнида янги хомашёни, хизмат кўрсатиш соҳасида янги усулларни қўллашни тақозо этди. Демак, кишилиқ жамиятининг ўша даврларида «инновация» тушунчаси қўлланилмаган бўлсада, унинг вазифалари жумладан, янгилик яратиш, янги ғояларни илгари суриш, илм-фан ютуқларидан фойдаланиш амалда тадбиқ этилган.

Ўзбекистон қимматбаҳо ва нодир ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги миллий иқтисодиёт устун ривожланган Ғарб мамлакатларига нисбатан сезиларли даражада паст. Буни иқтисодиётда илм-фан ютуқларидан кам фойдаланилаётганлиги билан изохлаш мумкин. Ўзбекистонда инновациялар алоҳида корхоналар (фирмалар) ва бутун мамлакат иқтисодиётини суръатли ривожлантиришнинг ва жаҳон рейтингида пешқадамликка эришишнинг асосий шарти ҳисобланади. Шу сабабли инновациялар, уларни ишлаб чиқариш ва амалиётга жорий этиш фаолиятини жадаллаштириш Ўзбекистоннинг ривожланган мамлакатлар сафидан муносиб ўрин олишга мўлжалланган стратегияни ҳаётга тадбиқ этишнинг ишончли воситаси ҳисобланади. Бироқ, иқтисодиётни юксалтиришда фан ва техника ютуқларидан унумли фойдаланиш, миллий иқтисодиётни модернизациялаш, инновацион иқтисодиётни шакллантиришга қаратилган макроиқтисодий сиёсат ҳам меҳнат унумдорлигининг тез суръатлар билан ўсишига ва меҳнат бозорида эса ишчи кучига бўлган талаб кескин камайишига олиб келиши мумкин. Инновациялар билан боғлиқ тадқиқотларнинг кўрсатишича, уларнинг иқтисодиётга жорий этилиши меҳнат унумдорлигини оширади [15]. Инновацион иқтисодиётда ҳар бир бирлик ресурсдан унумли фойдаланилади. Жумладан, молиявий ресурс бўладими ёки айтилик меҳнат ресурсларими улардан фойдаланиш самарадорлиги жуда юқори бўлади. Шунингдек, ҳар бир ресурслар учун сарф-харажатлар тежалади. Демак, инновацион иқтисодиёт ишчи кучи талабига кескин таъсир қилади.

Инновацион иқтисодиётда табиий ресурслардан унумли фойдаланиш зарурияти хизмат кўрсатиш соҳаси вазифаларини такомиллаштиришни тақозо этади. Шу ва юқоридаги фикрларни инобатга олиб инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси қуйидаги вазифаларни бажаради:

Биринчиси, инсон кадрини оширишда хизмат кўрсатиш соҳасидан фойдаланиш вазифаси. Иқтисодиётда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожланиш даражасига, кишиларга кўрсатилаётган хизматларнинг сифатига қараб инсон кадрини баҳолаш мумкин.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурслари ва банд аҳоли сони динамикаси

Кўрсаткичлар	Йиллар				2020 йилнинг 2010 йилга нисбатан ўсиши, %
	1991	2010	2019	2020	
Доимий аҳоли сони, минг киши	21106,3	29123,4	33905,2	34558,9	118,6
Меҳнат ресурслари сони, минг киши	10213,2	16504,2	18949,0	19158,2	116,1
Иш билан бандлар сони, минг киши	8254,6	11628,2	13541,1	13239,3	113,8
Мустақил тарзда иш қидираётганлар сони, минг киши	283,4	617,3	978,2	1012,1	163,9
Ишсизлик даражаси, фоизда	3,8	5,1	9,0	10,5	X

Манба: Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланди.

Иккинчиси, постиндустриал жамиятни шакллантириш вазифаси. Постиндустриал жамиятда инсоният тараққиётининг асосини хизмат кўрсатиш соҳаси ташкил этади. Ўз-ўзидан аёнки, бундай жамиятда хизмат кўрсатиш соҳаси миллий иқтисодиётда, умуман, ижтимоий-

иктисодий тараққиётда муҳим аҳамиятга эга бўлган, биринчи даражали сектор сифатида қаралади.

Учинчидан, аҳоли бандлигини таъминлашнинг янги шакллари ташкил этиш вазифаси. Республикамизда доимий аҳоли сони мунтазам ошиб бориши кузатилмоқда, яъни 2020 йилда доимий аҳоли 34558,9 минг кишини ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткичнинг 1991 йилга нисбатан ўсиши 163,7 фоизга, 2010 йилга нисбатан эса 118,6 фоизга ошган. Республикамизда иш билан бандлар сони 2020 йил 2010 йилга нисбатан 113,8 фоизга кўпайган. 2020 йилда ишсизлик даражаси 10,5 фоизни ташкил этди (1-жадвал). Иқтисодиёт тармоқларида бўлаётган таркибий ўзгаришлар аҳоли бандлиги таъминлашга катта таъсир кўрсатади. Баъзи тармоқларда жумладан банк ва молия, ташиш ва сақлаш, савдо тармоқларида банд аҳоли қисқариб, таълим, соғлиқни сақлаш, туризм каби тармоқларида банд аҳоли сони ортиб бораёпти [16]. Маълумки, хизмат кўрсатиш соҳасининг баъзи тармоқлари мавсумий характерга эга бўлганлиги сабабли аҳолини доимий иш билан таъминлаш имконини бермайди. Шунинг учун аҳолини иш билан таъминлашнинг янгича, яъни “кунлик иш билан таъминлаш” шаклини жорий этиш лозим.

Тўртинчидан, камбағалликни тугатишда хизмат кўрсатиш соҳаси имкониятларидан унумли фойдаланиш вазифаси. Бирлашган миллатлар ташкилотининг 2030 йилга мўлжаллаган тараққиёт дастурида хизмат кўрсатиш соҳаси қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва камбағалликни барҳам беришда муҳим аҳамият касб этиши таъкидланган. Шунингдек, Халқаро меҳнат ташкилотининг ҳисоб-китобларига кўра, хизмат кўрсатиш соҳасининг 1 фоизга ўсиши камбағаллик даражасини 1,5 фоизга камайтиради [17]. Мамлакатда камбағалликка барҳам бериш учун хизмат кўрсатиш соҳасининг асосий турлари, жумладан таълим, соғлиқни сақлаш каби хизматлар етарли даражада ривожланган бўлиши ҳам даркор. Бу ҳақда “Камбағалликни баҳолаш ва уни камайтириш йўллари” номли илмий-услубий тавсияда ҳам шундай фикрлар билдирилган: “.....камбағалликни аниқлашда хизматларнинг ривожланиш даражасига ва ундан аҳоли фойдаланишига ҳам қаралади” [18].

2-жадвал

2020 йилда Жомбой туманида аҳолига тиббий хизматлар кўрсатиш ҳолати*

№	ОШП	Олий маълумотли ходимлар сони, (киши)	Ўрта маълумотли ходимлар сони, (киши)	Тиббий хизмат кўрсатилаётган маҳалла ва аҳоли сони	
				маҳалла (та)	аҳоли (киши)
1	Ногоҳон	2	14	2	9066
2	Наймантепа	2	20	3	8935
3	Оқ-олтин	1	18	2	7671
4	Зарафшон	3	25	3	10653
5	Сариқипчоқ	1	17	1	3583
6	Й.Охунбобоев	2	16	3	7720
7	А.Курбонов	3	21	3	8364
8	Жомбой	3	22	3	8702
9	Эсонтурдиев	4	28	2	11712

*Манба. Жомбой туман тиббиёт бирлашмаси маълумотлари асосида тузилди.

Бешинчиси, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда хизмат кўрсатиш соҳасининг вазифаси. Президент Ш.Мирзиёев вилоятлардаги ташрифларида ҳудудларнинг иқтисодий, меҳнат ва табиий салоҳиятдан яхши фойдаланилмаётганлиги, уларларнинг келгуси тараққиётини аниқлашга етарли эътибор берилмаётганлиги қайд этилмоқда. Шу нуқтаи назардан Самарқанд вилоятининг баъзи ҳудудларида тадқиқот ишлари ўтказилди. Тадқиқотлар ҳудудларда ижтимоий соҳа объектлари, савдо, банк ва маиший хизмат кўрсатиш шаҳобчалари етарли даражада таъминланмаганлигини аниқлади. Масалан, Жомбой тумани тиббиёт бирлашмасига қарашли бўлган Оилавий шифокорлар пунктлари (ОШП) ўрганиб чиқилганда олий маълумотли шифокорларга эҳтиёж борлиги аниқланди (2-жадвал). 2-жадвал маълумотлари “Ногоҳон” ОШПнинг атиги 2 нафар олий маълумотли шифокорлари 2 та маҳалланинг 9066 нафар аҳолисига, “Зарафшон” ОШПнинг 3 нафар олий маълумотли шифокорлари эса 3 та маҳалланинг 10653 нафар аҳолисига тиббий хизмат кўрсатиб

келаётганини кўрсатяпти. Худди шундай ҳолатлар вилоятларнинг барча ҳудудларида ҳам учрайди.

Ваҳоланки, қишлоқ жойларда ҳар 2000 кишига бир нафар олий маълумотли шифокор хизмат кўрсатиши белгиланган [19]. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда жумладан, Францияда ҳар 1000 кишига 3 нафар олий маълумотли шифокор тўғри келади [20]. Шу нуқтаи назардан қаралганда Жомбой туманидаги ОШП ларида олий маълумотли шифокорларга эҳтиёж бор. Шунингдек, ҳудудларда меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш, жумладан, қишлоқ аҳолиси турмуш даражаси ва сифатини оширишдек долзарб муаммо мавжуд. Ўзбекистонда жами аҳолининг қарийб 50,0 фоизи қишлоқ жойларда истиқомат қилади [21]. Маълумотларга қараганда жаҳондаги жами қашшоқ аҳолининг 70 фоизи ҳам айнан қишлоқ жойларда яшовчи аҳолидир [22]. Ўзбекистонда ҳам камбағал oilалар сонининг аксарияти бизнинг тахминий ҳисобимиз бўйича 60 фоиздан ортиғи қишлоқ жойларига тўғри келади. Ушбу долзарб муаммонинг ечими иқтисодиётнинг асосий соҳаси ва ҳозирда мамлакат иқтисодиётини жадал ривожлантиришнинг «драйвери»га айланган хизмат кўрсатиш соҳаси ҳал этиши мумкин. Демак, ҳудудларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш бугуни кунда долзарб вазифа ҳисобланади.

Олтинчиси, постиндустриал жамиятда мамлакат миллий иқтисодиётининг юксалишини, унинг яқин ва узоқ келажакдаги истиқболларини ҳалқаро иқтисодий ҳамкорликсиз тасаввур қилиш қийин. Ҳалқаро иқтисодий ҳамкорликнинг олий шакли бу жаҳон ҳўжалигидаги интеграция алоқаларидир. Иқтисодий интеграция учинчи секторнинг етакчи тармоқларида чуқур ва барқарор кооперация алоқаларини шакллантиради, мамлакатлараро иқтисодий ҳамкорликнинг турли шакллари ривожлантиришни билдиради. Натижада ҳалқаро ишлаб чиқариш ва бозор инфраструктураси юзага келади, савдо, молия ва банк соҳасидаги ҳамкорлик мунтазам ва доимо тус олади. Мамлакатлараро иқтисодий интеграция ғоят мураккаб жараён бўлганидан унга хос ҳодисаларни ҳисобга олган ҳолда уни баҳолаш мумкин. Ҳозирги адабиётларда мамлакатлараро иқтисодий интеграция алоқаларини экспорт товарлари таркибидаги хизмат кўрсатиш соҳасининг улушига қараб баҳолаш мумкинлиги эътироф этилган. Бироқ бизлар ушбу масалага ноанъанавий шаклда ёндашишни лозим топдик. Бунинг учун Ньютоннинг тўртинчи “Бутун олам тортишиш қонуни” формуласидан фойдаланишни тавсия этамиз:

$$F = G \frac{M_1 * M_2}{R^2} \quad (1)$$

Бу ерда: F-мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий интеграция алоқаларининг кучи;

M_1 – биринчи мамлакатнинг ялпи хизматлар ҳажми;

M_2 – иккинчи мамлакатнинг ялпи хизматлар ҳажми;

R^2 – икки мамлакат ўртасидаги масофа;

G – мамлакатлардаги ялпи хизматлар фарқи, коэффициентда;

G- коэффициентини икки мамлакат ялпи хизматлар ўртасидаги фарқ орқали тузиб чиқамиз. Агарда мамлакатлар ўртасидаги ялпи хизматлар 50,0 млрд АҚШ долларигача фарқ қиладиган бўлса, коэффициент 1 деб қабул қиламиз. Ялпи хизматлар ҳажми икки мамлакатлар ўртасида 50,0 млрд АҚШ долларидан зиёд бўлиб, 200,0 млрд АҚШ доллари атрофида бўлса у ҳолда коэффициент 1/2 деб қабул қиламиз. Худди шундай тарзда коэффициентлар жадвалини тузиб чиқамиз (3-жадвал).

3-жадвал

“G” –коэффициенти

G	Мамлакатлардаги ялпи хизматлар ўртасидаги фарқи, млрд, АҚШ долл.
1/1	50,0 гача
1/2	50,0 дан то 200,0
1/3	200,0 дан то 350,0
1/4	350,0 дан то 500,0
1/5	500,0 дан то 650,0
1/6	650,0 дан то 800,0
1/7	800,0 дан то 950,0
1/8	950,0 дан то 1100,0

1/9	1100,0дан 1250,0
1/10	1250,0 дан юқори

Бу ерда «F» иқтисодий интеграция алоқалар кучи қанчалик катта бўлса, икки мамлакатлар ўртасида ҳамкорлик кучли эканлигидан далолат беради. Агарда, аксинча бўлса, икки мамлакат ўртасидаги алоқа кучсизлигини англатади.

Ушбу формула ёрдамида Ўзбекистон Республикасини дунё мамлакатлари билан иқтисодий ҳамкорлигини ҳисобладик ва қуйидаги натижаларни олдик.

4-жадвалда Ўзбекистонни дунё мамлакатлари билан иқтисодий ҳамкорлиги келтирилган. Унда 2020 йилда Ўзбекистон жадвалда келтирилган мамлакатлар орасида Қозоғистон Республикаси билан иқтисодий ҳамкорлиги қолган мамлакатларга қараганда кучли эканлиги кўрсатилган. Чунки 2020 йилда улар орасидаги иқтисодий интеграция кучи қолган мамлакатларга қараганда катта. Яъни 5023732,0 АҚШ долларини ташкил этган. 2020 йилда Ўзбекистоннинг Россия Федерацияси билан иқтисодий ҳамкорлиги 633306,2 АҚШ долларини, Хитой Халқ Республикаси билан эса 1995826,9 АҚШ долларни ташкил этган. Ўзбекистон дунё мамлакатлари билан ўрнатилган иқтисодий алоқаларини ҳамкорлик натижаларига қараб баҳо бериш мумкин. Демак жадвал маълумотларига қараб, 2020 йилда Ўзбекистонни Қозоғистон Республикаси билан иқтисодий ҳамкорлигини Ҳиндистон ва Хитой Халқ Республикасига қараганда биринчи ўринга қўйиш мумкин. Кейинги ўринларга эса Ҳиндистон ва Хитой Халқ Республикаси туради. Шу тариқа Ўзбекистонни қолган мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорлигини баҳолаб чиқиш мумкин.

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг дунё мамлакатлари билан иқтисодий интеграцияси*

№	Ҳамкор мамлакатлар	Интеграция кучи, АҚШ долл		
		Йиллар		
		2010	2015	2020
1	Россия Федерацияси	412037,0	530272,9	633306,2
2	Хитой	521215,5	1222709,4	1995826,9
3	Ҳиндистон	1072363,9	1680436,1	2103034,0
4	Германия	228206,3	346034,6	413682,2
5	Франция	142350,8	208097,1	239508,7
6	Туркия	284620,2	413719,9	454717,8
7	Қозоғистон	2050925,6	4141423,2	5023732,0
8	Тожикистон	755375,7	1250404,6	1839075,1
9	Туркменистон	217231,4	646602,5	1096251,6

*Манба: Муаллиф томонидан ҳисоблаб чиқилди.

Хулоса ва таклифлар. Умуман олганда хизмат кўрсатиш соҳасининг инновацион иқтисодиётни шакллантиришдаги вазифалари миллий иқтисодиётни мувозанатли ривожлантиришда, барча иқтисодий ресурслардан унумли фойдаланишда катта рол ўйнайди. Шунингдек, инсон қадрини оширишда, янги жамиятни (постиндустриал жамият) шакллантиришда, камбағалликка барҳам беришда, мамлакатлар ўртасида иқтисодий интеграцияни кучайтиришда, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда, аҳоли бандлигини таъминлашнинг янги шакллари ташкил этишда муҳим вазифаларни бажаради, деган хулосага келинди. Энг муҳими, мамлакатлар ўртасида иқтисодий ҳамкорликни баҳолашда хизмат кўрсатиш соҳасидан фойдаланишнинг ноанъанавий усули кўрсатиб берилди. Бунинг учун “Бутун олам тортишиш қонуни”дан фойдаланиш тавсия этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. <https://theworldonly.org>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент, «Ўзбекистон» НМИУ, 2018, 20 бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи. – Т.: “Шарқ” нашриёти, 2020 йил 25 январь, №19 (7521), 2-4 бетлар.
4. Юсупов К.Н., Янгиров А.В., Ахунов Р.Р., Токтамышева Ю.С. Качество инвестиции как фактор повышения воспроизводственного потенциала и конкурентоспособности региона // изв. Саратов. Ун-та. Нов. Сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2015. Т.15, вып.1. С.19-28.
5. Бойко И.В. Основы инновационного развития и новой экономики. – СПб: Университет ИТМО, 2015. – 120 с.

6. Андреев О.С. развитие инновационной экономики на основе трансформации наукоемкого сектора 08.00.08 – Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями) Диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук Самара 2021 г.- С.27.
7. Маннапов Р.Г. Организационные аспекты инновационного развития сферы услуг региона // Инновационная деятельность. 2012. № 19. С. 83–88.
8. Щепакин М.Б., Михайлов В.М. Сфера услуг как экономическая категория и вид экономической деятельности. // Journal of economics, entrepreneurship and Law. №1.2020.- С.73-75
9. Миронов А.И. Роль и значение оптовой торговли в сфере услуг в условиях цифровой экономики. Развитие сферы услуг: стратегии, инновации, компетенции: Материалы Всероссийской научно-практической конф., Н. Новгород, 26 марта 2019 г. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2019. – С.189.
10. Бурменко Т.Д. Сфера услуг: экономика, менеджмент, маркетинг. Практикум: учебное пособие.-М.: КНОРУС, 2016.-422 с.
11. Юданов А.. Что такое инновационная фирма? // Вопросы экономики. 2012. № 7. С. 30–46.
12. Леонова В.П. Структурные реформы в сфере услуг и их воздействие на развитие и использование трудовых ресурсов. Специальность 08.00.05.- Экономика и управление народным хозяйством. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Санкт-Петербург 2006 .
13. Мамлакатимизда 2005 йилдан бошлаб иқтисодийти модернизациялаш стратегияси қабул қилиниши муносабати билан асосий макроиқтисодий индикаторларнинг ўсиш суръатлари барқарор қўринишга (7-9 фоиз) эга бўлди.
14. Шумпетер, Й. Теория экономического развития [Текст] / Й. Шумпетер. – Москва : Прогресс, 1982. – 455 с
15. Юсупов К.Н., Янгиров А.В., Ахунов Р.Р., Токтамышева Ю.С. Качество инвестиции как фактор повышения воспроизводственного потенциала и конкурентоспособности региона // изв. Саратов. Ун-та. Нов. Сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2015. Т.15, вып.1. С.19-28.
16. Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик. Статистик тўплам. Т.: -2021 й. Б.40.
17. <https://мулохаз.уз/хабар/сфера-услуг-в-приоритетах-посстановления> (мурожаат қилинган сана: 16.03.2021 йил).
18. Пардаев М.Қ. Пардаев О.М. Камбағалликни баҳолаш ва уни камайтириш йўллари. Илмий-услубий тавсия. Самарқанд: СамИСИ.- 2020. -68 бет. Б.6.
19. Временные штатные нормативы медицинского персонала учреждений первичной медико-санитарной помощи сельских районов. Утвержденно Министр здравоохранения Республики Узбекистан. 24.07.2017 г. №06-3/448,0. 8-10 стр.
20. Орлов А. Медпрактикум. Свободная медицина свободной Франции. Деловой партнер.uz // №15(991) 11-17 апрель 2013 г., -21 с.
21. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. Т.: 2020 й. – Б. 36.
22. https://www.eurekalert.org/pub_releases/2019-03/ifpr-2gf032219.php (мурожаат қилинган сана: 20.11.2020 йил)

УЎК 338.48:333.01(575.1)

ЎЗБЕКИСТОНДА АГРОХИЗМАТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ
Қ.Ж.Мирзаев, и.ф.д., проф., Самарқанд Иқтисодий ва сервис институти, Самарқанд
Б.К.Жанзаков, PhD, Тошкент Давлат Иқтисодий университети, Тошкент
Д.Б.Эгамкулов, талаба, Самарқанд Иқтисодий ва сервис институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада хизмат кўрсатишнинг муҳим тури ҳисобланган агрохизматларни республикада ривожлантириш масалалари мавжуд иқтисодий имкониятлардан келиб чиққан ҳолда ўрганилган. Шунингдек, мазкур мақолада агрохизматларни ривожлантиришда ўзига хос аҳамиятга эга бўлган муҳим хусусиятлари ҳамда уни тараққий эттиришнинг таъкилий-иқтисодий механизмлари такомиллаштириш йўналишлари асослаб берилган.

Калит сўзлар: Агрохизмат, аграр соҳада ишлаб чиқариш, таъкилий-иқтисодий механизм, агрохизматни модернизациялаш, агрохизматни диверсификациялаш, рақамли технология, молиявий рицаглар.

Аннотация. В данной статье изучаются вопросы развития агроуслуг, которые являются исходя из имеющихся экономических возможностей важным видом предоставления услуг в республике. Также, в данной статье обосновываются важные особенности, а также основные направления совершенствования организационных и экономических механизмов его развития.

Ключевые слова: Агроуслуги, производство в аграрной сфере, организационно-экономический механизм, модернизация агроуслуги, диверсификация агроуслуги, цифровые технологии, финансовые рычаги.

Abstract. This article examines the development of agricultural services, which, based on the available economic opportunities, are an important type of service provision in the republic. Also, this article substantiates important features, as well as the main directions for improving the organizational and economic mechanisms of its development.

Keywords: Agricultural services, production in the agricultural sector, organizational and economic mechanism, modernization of agricultural services, diversification of agricultural services, digital technologies, financial levers.

Кириш. Агрохизматлар – бу бозор иқтисодиёти шароитида аграр соҳа тизимида маҳсулот ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ва шу мақсадда замонавий техника ва технологиялардан фойдаланилган ҳолда ҳамда уни амалга ошириш даврида даромад келтиришга йўналтирилган мақсадга мувофиқ фаолиятлар мажмуидир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномасида таъкидлаганидек “Барча вилоятларда қишлоқ хўжаликларида билим ва инновациялар марказлари ташкил этилиб, уларда “ягона дарча” тамойили асосида 100 дан ортиқ агрохизматлар кўрсатиш йўлга қўйилади. Бу марказлар орқали ернинг сифатини яхшилаш, касалликларга қарши курашиш, уруғларни танлаш билан боғлиқ муҳим хизматлар кўрсатилади” [1].

Шунингдек, республикамызда “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясида” таъкидланганидек “илм-фан ва инновацияга асосланган агрохизматлар кўрсатиш тизимини такомиллаштириш. Агросаноат корхоналарини ҳам-ашё билан таъминлаш ва ишлаб чиқариш ҳажмини 1,5 бароварга ошириш” [2] муҳим стратегик вазифа сифатида белгиланган.

Асосий қисм. Бугунги кунда агрохизматларни ишлаб чиқариш жараёнига бевосита ва билвосита таъсирини ҳисобга олган ҳолда ҳамда саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқлари интеграциясига асосланган агрохизматлар қуйидаги асосда фаолияти ташкил этиши тизимлаштирилган. Жумладан:

1. Аграр соҳа учун саноат ишлаб чиқаришдан техника, зарур ҳам-ашё ва ресурслар, асбоб ускуналар етказиб бериш (сотиб олиш) агрохизматлари(лизинг хизматлари, минерал ўғут ва турли зарарқунандаларга қарши дори-дармон агротармоқ хизмати, ҳам-ашё, асбоб-ускуна, ёқилғи-мойлаш материаллари (нефт маҳсулотлари) сотиш, етказиб бериш хизматлари).

2. Етиштирилган аграр соҳа (қишлоқ хўжалиги) маҳсулотларини қайта ишлаш билан боғлиқ агросервис хизматлари(маҳсулотларни дастлабки қайта ишлаш агрохизмати, тара ва қадоқлаш хизматлари, маҳсулотларни сақлаш хизматлари, маҳсулотларни истемоилчига етказиб бериш хизматлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш хизматлари, агротранспорт хизматлари).

3. Аграр соҳа (қишлоқ хўжалиги) маҳсулотларини етиштиришни ташкил этиш бўйича агрохизматлар(машина трактор парки хизмати, сув истемолчилари уюшмаси хизмати, маҳсулотларни сотиш хизматлари, деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини етиштириш билан боғлиқ агрохизматлар, зоветириания хизматлари, маҳсулотларнио йиғиштириш билан боғлиқ агрохизматлар).

4. Аграр соҳада ер (қишлоқ хўжалигини)ни тайёрлаш билан боғлиқ агрохизматлар(ер-бали банитетини баҳолаш агрохизмат, қишлоқ хўжалик ерларини кадастрлаш хизмати, қишлоқ хўжалиги ерларида иригациялаш ва мелорациялаш хизмати).

5. Аграр соҳани молиявий маблағлар таъминоти билан боғлиқ агрохизматлар(минибанк хизматлари, молиявий лизинг хизматлари, агросуғурталаш хизмати, агроконсалтинг ва агроаудит хизматлари ва бошқалар).

Шундай экан бугунги рақамли иқтисодиёт шароитида агрохизматни ташкил этишнинг асосий шартларидан бири, ушбу тизим объектлари учун замонавий, охириги жаҳон технологик ютуқларига асосланган агрохизмат турларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Дарҳақиқат, соҳани тизимли тараққиёти учун қулай шарт-шароитларга асосланган, бошқа соҳа ва тармоқлардан фарқли муҳим жиҳатларини, хусусиятларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ(1-расм).

Юқорида таъкидланганидек, агрохизматлар аграр соҳа билан боғлиқ бошқа барча иқтисодий-ижтимоий жараёнларни ҳам қамраб олади. Бунда айниқса замонавий агрохизмат турларини кўпайтириш, жараёнининг сифатли хизматини ташкил этиш, соҳани модернизациялаш ҳамда истеъмолчилар эҳтиёжига мос диверсификациялашни тақозо этади.

Агрохизматни модернизациялашда аграр соҳанинг барча йўналишларини (иқтисодий, ташкилий, молиявий, ижтимоий, бошқариш, кадрлар таъминоти ва ш.к. ҳамда таркибий субъектлари фаолиятини барча инвестиция ресурслари ҳамда манбаларини мақсадли ва манзилли жалб этган ҳолда) замонавий инновацион (рақамли) технологиялар, илмий-услубий ишланмалар ва усуллар асосида интенсив ривожлантиришни ўз ичига оладиган иқтисодий жараён сифатида янги иқтисодий тараққиёт имкониятларни вужудга келтиради. Шунингдек, агрохизматни диверсификациялаш натижасида янги хизмат кўрсатиш турларини кўпайтириш, шу асосда соҳада маҳсулотлар миқдори ва улар ҳажмини ошириш, замонавий инновацион янги хизмат турлари бўйича сифатини яхшилаш ҳамда янги агрохизмат бозорини сегментларини шакллантириш чора-тадбирлар тизими сифатидаги муҳим иқтисодий жараён юқори натижадорликка олиб келади.

1-расм

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда республикада соҳани замонавий, рақамли иқтисодиёт талаблари асосида ривожлантиришнинг муҳим йўналиши сифатида агрохизматларни ташкилий-иқтисодий механизмлари илмий асосланилди(2-расм).

Хулоса. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим ҳаракатлантирувчи кучларидан ҳисобланган агрохизматни бозор иқтисодиёти, айниқса рақамли иқтисодиёт талабларига мос ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат. Жумладан:

1. Агрохизматни тараққий эттиришда аграр соҳа билан боғлиқ муҳим хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ривожланишини шакллантириш;

2. Агрохизматни рақамли иқтисодиёт талабларига мос модернизациялаш, замонавий технологиялардан фойдаланиш энг муҳими соҳа тараққиётида “чиқитсиз технология” тамойили асосида ривожлантириш чора-тадбирлар тизимидан фойдаланиш;

3. Агрохизматни ўсиб бораётган аграр соҳа талабларидан ҳамда соҳа субъектлари эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда диверсификациялашни амалга ошириш ва бунда агрохизматлар ҳажмини оширишга, ўзаро интеграцион алоқаларни кучайтиришга, интенсив омиллардан самарали фойдаланган ҳолда харажатларини камайтиришга ва юқори даромад олишга эришишга йўналтириш;

2-расм

4. Агрохизматни ривожлантиришнинг муҳим йўналиши сифатида ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштиришга шунингдек, бунда соҳани ташкилий-бошқарув тузилмасини, кластер тизими билан интеграциялашган инновацион фаолиятини ташкил этишга ҳамда соҳа нормативлари, меъёрлари ва стандартларини янги талаблар асосида шакллантиришга айланиб, рақамли технологиялар талабларига мос рағбатлантирувчи механизмларини, банк-кредит ҳамда бошқа молиявий рицаглар ва солиқ имтиёзларидан фойдаланишга устуворлик бериш юқори иқтисодий самарадорликни беради.

Умуман, республика иқтисодиётини тараққий эттиришнинг муҳим регулятори ҳисобланган агрохизматлар соҳаси, бир томондан, ўсиб бораётган республика аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноатни эса зарур ҳом-ашё билан таъминлаш имкониятини яратса, иккинчи томондан, ортиқча иш кучига эга бўлган мамлакатимизда янги иш ўринларини яратишнинг муҳим манбаи бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining 07.01.2021 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida bayon etilgan takliflar va xulosalardan kelib chiqadigan vazifalar to‘g‘risida” qarori, 681-IV-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni, PF-60-son
3. Қ.Ж Мирзаев, Э.Ш. Шавқиев, Б.К. Жанзаков. Инновацион иқтисодиёт. (Укув кулланма - Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020. - 298 бет.
4. Мирзаев Қ.Ж. Агросервис иқтисодиёти. Монография.-Т.: "IQTISOD-MOLIYA" нашриёти, 2013. - 212 Б. - 13,25 б.т.
5. Mirzaev K. The market livestock service of the Republic Uzbekistan // Spanish journal of rural development University of Santiago de Compostela. Volume II, - No2. Spain. 2011. - P. 97-106.
6. Mirzaev K. Approaches and issues for developing livestock services in Uzbekistan // International Cross-Industry Research Journal Perspectives of Innovations, Economics and Business. Volume 8, Issue 2, Praga. 2011. - P.23-25.
7. "Agro-services in Uzbekistan: Status, Problems and Prospects" - Наида Исмаилова, "Journal of Economics and Sustainable Development", Volume 6, Issue 2, 2015.

УЎК 38.2

ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИ САМАРАДОРЛИГИ ТАҲЛИЛИ

М.Қ.Муфтайдинов, таянч докторант, Андижон машинасозлик институти, Андижон

Аннотация. Мақолада озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини ривожлантиришда унинг фаолияти ҳамда иқтисодий механизм самарадорлиги таҳлил қилинган. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ иқтисодий кўрсаткичлар динамикаси, уни техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш ҳисобига интенсив ўсишига эришилади деган хулосалар ишлаб чиқилган.

Калит сўз: озиқ-овқат саноати, иқтисодий механизм самарадорлиги, маҳсулот ишлаб чиқариш, ресурслар, пулдаги қиймати, маҳсулот нархи, ишлаб чиқариш ҳажми, ишлаб чиқариш ҳаражатлари.

Аннотация. В статье анализируется активность и эффективность хозяйственного механизма в развитии предприятий пищевой промышленности. Сделаны выводы, что интенсивный рост будет достигаться за счет динамики экономических показателей, связанных с производством продукции, ее технической и технологической модернизацией.

Ключевые слова: пищевая промышленность, эффективность хозяйственного механизма, производство продукции, ресурсы, денежное выражение, цена продукции, объем производства, себестоимость продукции.

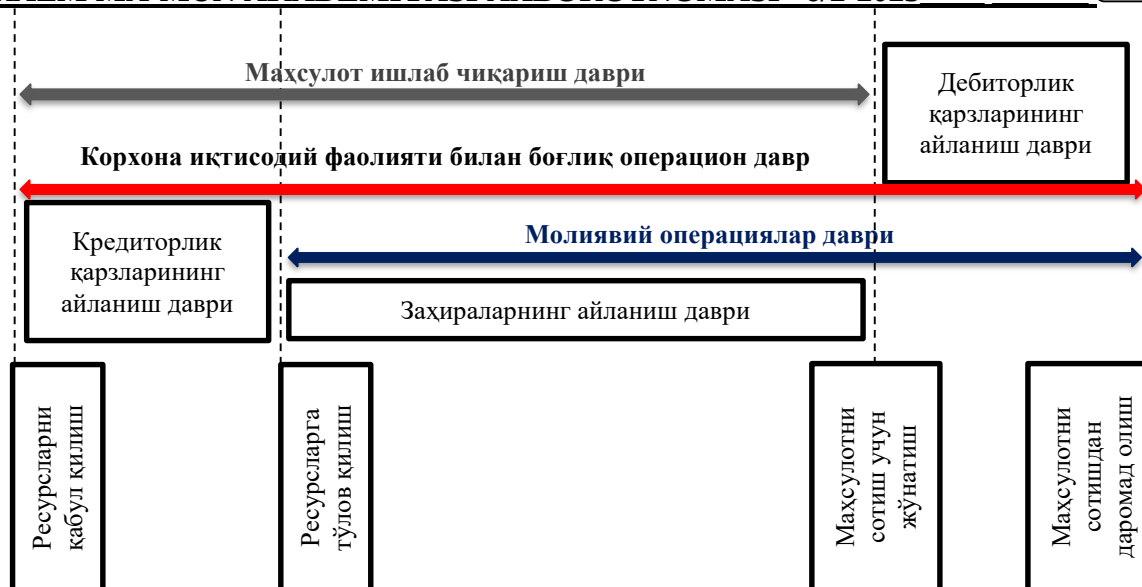
Abstract. The article analyzes the activity and efficiency of the economic mechanism in the development of food industry enterprises. Conclusions have been made that intensive growth will be achieved due to the dynamics of economic indicators related to product production, its technical and technological modernization.

Key words: food industry, efficiency of the economic mechanism, product production, resources, value in money, product price, production volume, production costs.

Мамлакатда озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини ривожлантиришда корхоналар фаолияти самарадорлигини таҳлил этиш талаб этилади. Бу орқали корхонанинг хўжалик юритиш фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини аниқлашга эришилади. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг иқтисодий механизми самарадорлигини таҳлил қилиш орқали корхоналар фаолиятидаги ижобий тенденциялар ва мавжуд муаммоларни аниқлашга эришилади. Бунда корхона фаолиятида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг илк босқичларидан бошлаб то ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотилгунга қадар даврни қамраб олиниши талаб этилади. Яъни, озиқ-овқат саноати корхонасига маҳсулот ишлаб чиқариш учун ресурслар олиб келинишидан бошлаб тайёр маҳсулот ҳолатига келтирилиб корхона томонидан истеъмолчи ёки дилерларга сотиб юборилгунгача бўлган барча босқичларни ўзи ичига олиши лозим бўлади.

Қуйида келтирилган 1-расмда биз нафақат озиқ-овқат саноати корхоналари, балки ҳар қандай саноат тармоғида хўжалик фаолияти юритаётган корхоналар учун мос келадиган уларнинг иқтисодий механизми самарадорлигини тавсифловчи маҳсулот ишлаб чиқаришдан тортиб то уни реализация қилгунга қадар бўлган даврларни ўз ичига олган хўжалик юритиш фаолиятининг схематик тузилишини шакллантирдик. Бу турдаги ёндашувни амалга оширилиши орқали корхона иқтисодий фаолияти билан боғлиқ бўлган барча операцион даврларни ўзида қамраб олган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини қандай тартибда шаклланишига аниқлик киритилган.

Андижон вилояти озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизмининг амал қилиш хусусиятлари, унинг самарадорлиги кўрсаткичига таъсир қилувчи омилларни аниқлаш мақсадида вилоят озиқ-овқат саноати тармоғида хўжалик фаолияти юритаётган «Rash milk» МЧЖ ва «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ каби корхоналар фаолиятини таҳлил қилдик.

1-расм. Озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизми самарадорлиги баҳолашда фойдаланиладиган ҳўжалик юритиш фаолиятининг схематик тузилиши

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Таҳлилларга кўра, 2015-2021 йилларда «Rash milk» МЧЖ корхонаси томонидан ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг физик ҳажми қарийб 1,8 марта ортган бўлса, уларнинг пулдаги қиймати эса қарийб 1,5 марта ортган. Бу эса корхона томонидан ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотларининг физик ҳажми ортиши билан маҳсулот нархининг ўсиш тенденциялари ўтасидаги нисбат ўзаро тенг эмаслигини англатади. Яъни, ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши маҳсулот нархининг пасайишига олиб келаётганлигидан далолат беради. Шу ўринда корхона томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларининг ривожланиш тенденцияларига эътиборни қаратиш лозим. Таҳлил этилаётган даврда «Rash milk» МЧЖ корхонаси томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари қарийб 1,6 марта ортган. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ иқтисодий кўрсаткичларнинг ривожланиш динамикаси таҳлилларига кўра, корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш ҳисобига интенсив ўсишга эришилмоқда деган хулосага келиш мумкин. Озиқ-овқат саноати корхонаси иқтисодий фаолияти натижалари ва уни иқтисодий механизми амал қилиш самарадорлигини баҳолаш имконини берувчи якуний натижалар корхона даромади ва фойдаси ҳажмидаги тенденциялар орқали аниқлаштирилган. Таҳлилларга кўра, «Rash milk» МЧЖ корхонаси маҳсулот сотишдан олган даромади ҳажми қарийб 1,5 марта ортган, соф фойдаси ҳажми 2015 йилга нисбатан 2021 йилда 15 фоизга камайган. Корхона томонидан озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнларини техник ва технологик жиҳатдан модернизациялашга устуворлик қаратилган. Ушбу жараёнлар билан боғлиқ харажатлар соф фойда ҳисобидан амалга оширилган. Бу эса, сўнгги йилларда корхона фаолиятида модернизациялаш харажатлари кейинги йилларда юқори иқтисодий самарадорликка эришиш мақсадида амалга оширилган.

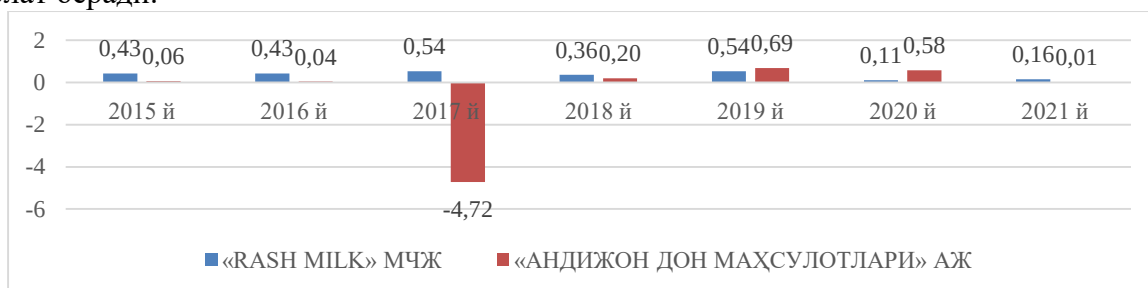
«Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси 2015-2021 йилларда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг физик ҳажми 7,6 фоизга камайиб, жами ишлаб чиқарилган маҳсулот нархи 2,6 марта ортган. Корхона томонидан ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот ҳажми билан уларни ишлаб чиқариш харажатларининг ривожланиш тенденциялари ўртасидаги нисбат ўзаро тенг эканлигини инобатга олган ҳолда, корхона иқтисодий фаолиятини ривожлантиришда экстенсив омилларга асосланган.

«Rash milk» МЧЖ корхонасидан фарқли ўлароқ, «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ томонидан корхона фаолиятига инвестициялар жалб қилишда корхона фойдасидан эмас, балки тижорат банклари кредит линияларидан кенг фойдаланилган. 2015-2021 йилларда корхона фаолиятига жалб этилган кредит ҳажми қарийб 20 фоизга ортган. Мамлакат амалиётида тижорат банклари томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш учун ажратилаётган кредитлар юқори фоиз ставкаси асосида берилиши корхона фойдаси ҳажмига салбий таъсир

кўрсатган. Шу ўринда ўрганилаётган даврда «Rash milk» МЧЖ корхонасида ёлланиб ишловчилар сони қарийб 2,0 марта ортган, «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонасида эса 27,9 фоизга камайган. Корхонада ишчилар сонининг қисқариши иш ҳақи фонди ҳажми ва сунъий равишда солиқ юкини камайтириш ҳисобидан ортган молиявий ресурслари ҳисобига юқори фоиз асосида олинган кредитларни қайтаришга мажбур бўлаётганлигидан далолат беради.

Шу билан биргаликда, «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини техник куруллантириш борасидаги ишлар «Rash milk» МЧЖ корхонаси каби юқори суръатларда амалга оширилмаган. Таҳлилларга кўра, 2015-2021 йилларда корхона ихтиёридаги маҳсулот ишлаб чиқариш техникалари сони ўзгаришсиз қолиб, уларнинг қиймати 6,8 марта ортган. Бу эса корхона иқтисодий механизми самарадорлиги кўрсаткичига салбий таъсир кўрсатади.

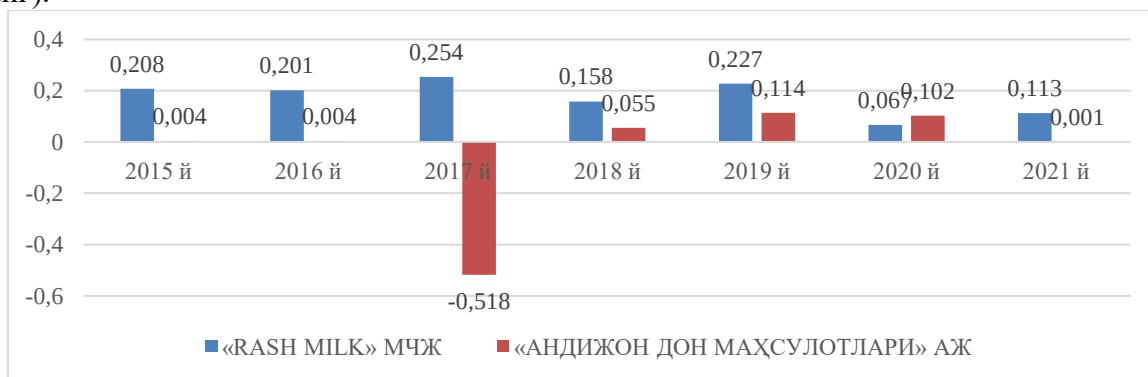
Шу ўринда «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси иқтисодий фаолиятининг якуний натижаларига эътиборни қаратиш лозим. Таҳлилларга кўра, ўрганилаётган даврда корхона даромади ҳажми 2,3 марта ортган, соф фойда ҳажми эса 31,6 фоизга камайган. «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси иқтисодий механизми самарадорлиги кўрсаткичи «Rash milk» МЧЖ қайд этган кўрсаткичларга нисбатан паст даражада эканлигидан далолат беради.

2-расм. Озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини модернизациялаш самарадорлиги кўрсаткичлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

«Rash milk» МЧЖ корхонасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини техник ва технологик куруллантириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш учун сарфланаётган харажатларнинг самарадорлиги кўрсаткичи «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси кўрсаткичига нисбатан сезиларли даражада ижобий тенденцияга эга эканлиги билан ажралиб туради (2-расмга қаранг). Шу ўринда озиқ-овқат саноати корхоналарининг иқтисодий механизми самарадорлигини тавсифловчи ишлаб чиқариш харажатлари рентабеллиги кўрсаткичларини қиёсий таққослаш мақсадга мувофиқ. Таҳлилларга кўра, 2015-2021 йилларда «Rash milk» МЧЖ корхона маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари самарадорлиги кўрсаткичи пасайган бўлишига қарамай, «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси қайд этган кўрсаткичга нисбатан сезиларли даражада юқори эканлиги билан ажралиб туради (3-расмга қаранг).

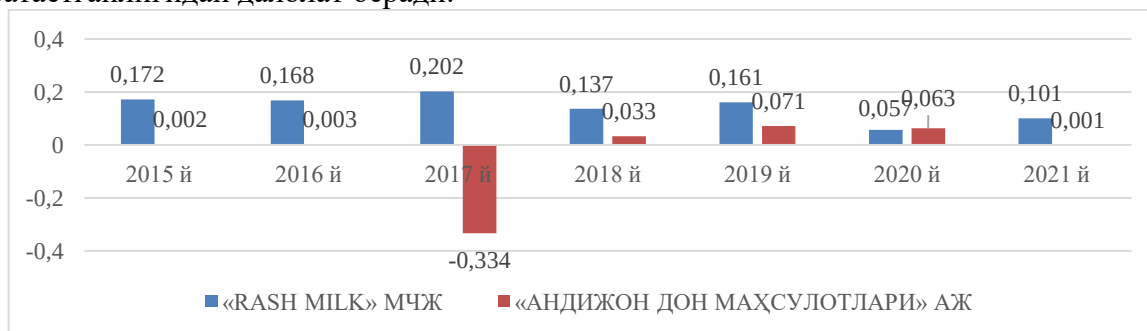
3-расм. Озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари самарадорлиги кўрсаткичлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, «Rash milk» МЧЖ корхонаси маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари самарадорлиги кўрсаткичи пасайиш тенденциясига эга бўлишини асосий сабаби бу ишлаб чиқариш жараёнларини техник куроллантириш харажатларини йилдан-йилга корхона фойдаси ҳисобидан ўсиб боришидир. Бу эса кейинги йилларда корхона маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини барқарор ўсиш тенденциясига эга бўлишига олиб келган.

Озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизми самарадорлиги-ни аниқлаш учун уларни умумий рентабеллиги кўрсаткичларини ҳам эътиборга олиш лозим.

Таҳлилларга кўра, 2015-2021 йилларда «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонасининг иқтисодий фаолияти самарадорлиги кўрсаткичи «Rash milk» МЧЖ корхонаси кўрсаткичига нисбатан сезиларли даражада паст бўлганлиги билан характерланади (4-расмга қаранг). Ушбу ҳолат «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонаси даромадининг аксарият қисми корхона ихтиёрида қолмаётганлиги, жумладан, корхона иқтисодий фаолиятини ривожлантиришда қабул қилинаётган қарорларнинг корхона фаолиятига салбий таъсир кўрсатаётганлигидан далолат беради.

4-расм. Озиқ-овқат саноати корхоналарида иқтисодий фаолияти самарадорлиги кўрсаткичлари
Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Амалга оширилган тадқиқотларимиз натижаларига асосланган ҳолда, «Rash milk» МЧЖ корхонасининг иқтисодий механизми самарадорлиги «Андижон дон маҳсулотлари» АЖ корхонасига нисбатан юқори даражада эканлиги аниқланди. Шу билан биргаликда, юқоридаги икки озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизми самарадорлигини таҳлил қилиш асосида қуйидаги хулосалар олинди:

-озиқ-овқат саноати корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини техник ва технологик жиҳатдан ривожлантириш орқали корхона томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг нархини мақбуллаштириш билан биргаликда, уларни сифат жиҳатдан такомиллаштириш;

-озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини модернизациялаш харажатларини ўз маблағлари ҳисобидан амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Яъни корхона фойдасини маълум бир қисмини корхонани модернизациялаш учун йўналтириш корхоналар иқтисодий механизми самарадорлигини ошириш имконини беради;

-озиқ-овқат саноати корхоналарининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, уларнинг иқтисодий фаолиятини ривожлантиришда юқори фоиз ставкасига асосланган тижорат банклари кредитларидан фойдаланиш ҳар доим ҳам юқори иқтисодий самарадорликка эришиш имконини бермайди;

-озиқ-овқат саноати корхоналари иқтисодий механизми самарадорлигини оширишда экстенсив омилларга устуворлик қаратилиши корхона томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулот нархининг ошиб кетиши ва бу ҳолат корхона иқтисодий фаолиятига салбий таъсир кўрсатади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎҲАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика озиқ-овқат саноатини жадал ривожлантириш ҳамда аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлақонли таъминлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4821-сон Қарори, 09.09.2020 й. <https://lex.uz/docs/4990322>
2. Rizou M., Galanakis I.M., Aldawoud T.M.S., and Galanakis C.M. (2020). Safety of Foods, Food Supply Chain and Environment within the COVID-19 Pandemic. Trends Food Sci. Technol. 102, – pp. 293-299.
3. Saima Hamid and Mahammed Yaseen Mir. Global Agri-Food Sector: Challenges and Opportunities in COVID-19 Pandemic. Frontiers in Sociology. July 2021. Vol. 6. – 2021. – 11 p.

4. Каримов М.А. Озиқ-овқат саноати корхоналарида бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.ф.д. дисс. автореф. –Андижон.: 2021. –52 б.;
5. Сабиров Х.Н. Озиқ - овқат саноатининг ривожланиш тенденцияларини эконометрик моделлаштириш: и.ф.ф.д. дисс. автореф. –Тошкент.: 2021. –49 б.;
6. Дехконова Н.С. Озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини самарали ривожлантириш: и.ф.ф.д. дисс. автореф. –Тошкент.: 2022. –54 б.;
7. Ибрагимов Ғ.Ғ. Озиқ-овқат саноатини трансформациялаш асосида иқтисодий самарадорликни ошириш («Когон ёғ экстракция заводи» акциядорлик жамияти мисолида): и.ф.ф.д. дисс. автореф. –Тошкент.: 2022. –56 б.;
8. Муродова М.Ч. Озиқ-овқат саноатини барқарор ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий асосларини такомиллаштириш: и.ф.ф.д. дисс. автореф. –Тошкент.: 2022. –60 б.

УЎК 368.036

СУҒУРТА КОМПАНИЯЛАРИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИК МОНИТОРИНГИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ

Ж.Т.Носиров, катта ўқитувчи, Тошкент давлат иқтисодий университет, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторингини ташкил этишда хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш масалалари ўрганилган. Бундан ташқари, суғурта компаниялари молиявий барқарорлиги мониторинги – суғурта компаниялари молиявий барқарорлик даражаси бўйича бир қатор кўрсаткичлар таклиф этилди.

Калим сўзлар: суғурта компаниялари, барқарорлик мониторинги, корхонанинг ҳаётий таъминоти, суғурта бозори.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы эффективного использования зарубежного опыта организации мониторинга финансовой устойчивости страховых компаний. Кроме того, мониторинг финансовой устойчивости страховых компаний - предложен ряд показателей уровня финансовой устойчивости страховых компаний.

Ключевые слова: страховые компании, мониторинг устойчивости, жизнеобеспечение предприятий, страховой рынок.

Abstract. This article examines the issues of effective use of foreign experience in organizing financial stability monitoring of insurance companies. In addition, monitoring of financial stability of insurance companies - a number of indicators on the level of financial stability of insurance companies were proposed.

Keywords: insurance companies, stability monitoring, enterprise life support, insurance market

Кириш. Халқаро амалиётда суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини таъминлаш амалиётининг таҳлили шуни кўрсатадики, молиявий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омилларидан бири, молиявий барқарорлик мониторингини самарали ташкил этиш ҳисобланади. Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторинги замонавий корпоратив бошқарувнинг янги шаклланаётган функцияларидан бири десак ҳам бўлади.

Фикримизча, суғурта компаниялари молиявий барқарорлиги мониторинги – суғурта компаниялари молиявий барқарорлик даражасига доир маълумотларни тўплаш, ушбу даражага таъсир этувчи турли омиллар таъсирини таҳлил қилиш, ҳамда ҳақиқатдаги молиявий барқарорлик даражасини оптимал ҳолатига мос келишини назорат қилиш тизими. Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторингини амалга ошириш тартиби бир қанча босқичлардан иборат бўлиб, ушбу жараёни куйидаги расм орқали ифодалаш мумкин.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, суғурта компанияларнинг молиявий барқарорлик мониторинги дейилганда молиявий барқарорликни таъминловчи кўрсаткичларни мунтазам кузатиш, таҳлил қилиш ва прогноз қилиш, тактик ва стратегик қарорларни қабул қилиш, шу билан бирга қабул қилинган қарорларни самарадорлигини баҳолаш тушунилади.

Молиявий барқарорлик мониторингини самарали ташкил этилиши суғурта компаниялар молиявий кўрсаткичларининг ўзгариш тенденциясини кузатиш имкониятини яратиш билан

бирга, стратегик қарорларни қабул қилишда маълумотларни ишончлилиги, тизимлилиги ва ўз вақтида тақдим этилишини таъминлаш; бошқарув қарорларини ўз вақтида асослаш учун тезкор таҳлилни амалга ошириш; молиявий режалаштиришга доир сифатли маълумотларни олиш; банкротлик ҳолатларини олдиндан аниқлаш ҳамда суғурта компаниялар молиявий ҳолатини мустахкамлашга қаратилган молиявий соғломлаштиришга доир чора тadbирлар ишлаб чиқиш имкониятини яратади.

Адабиётлар шарҳи. Суғурта фаолиятини ташкил этиш, суғурта бозорини ривожлантириш ҳамда суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини таъминлашга доир масалалар хорижий иқтисодчи олимлар С.Ритчер, Д.Рэш, М.Риккинен, П.Сарлин, А.Шарма, Д.Джади А.Архипов, Н.Петров, Е.Москалева, Л.Трофимова, Л.Цветкова, С.Куликов, Н.Никулина, С.Березина, Ю.Миронкина, Л.Иванова, Н.Аведисян,

А.Гудковлар томонидан ўрганилган ва бу тадқиқотларнинг натижалари уларнинг асарлари ва илмий ишларида акс эттирилган .

Сўнгги йилларда мамлакатимизда молия бозорини муҳим сегменти ҳисобланган суғурта бозори фаолиятини илмий-назарий муаммоларига доир кўплаб илмий тадқиқот ишлари амалга ошириб келинмоқда. Жумладан, мамлакатимиз суғурта компаниялар фаолиятини самарали ташкил этиш ва молиявий барқарорлигини таъминлашга доир масалалар Х.М.Шеннаев, Қ.М.Қўлдошев, М.Х.Ходжаева, А.У.Бурханов, М.Т.Аскарова, Т.М.Баймуратов, А.С.Нуруллаев, С.Х.Умаров, И.Х.Абдурахмонов, Х.М.Боев, О.Т.Юлдашев, И.Ғ.Кенжаев, Г.Т.Халикулова, Г.Д.Адиловаларнинг илмий тадқиқот ишларида ўрганилган.

Таъкидлаш лозимки, юқорида келтирилган олимларнинг илмий тадқиқот ишларида суғурта фаолиятини ривожлантиришнинг илмий услубий муаммолари, алоҳида суғурта турларини ривожлантириш, суғурта ташкилотларини молиявий ресурсларини самарали жойлаштириш, алоҳида тармоқ суғурта ташкилотларининг фаолият механизмини такомиллаштиришга доир тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини таъминлаш амалиётини такомиллаштириш мавзуси алоҳида комплекс тадқиқ этилмаган. Бу ҳолат эса, танланган мавзунинг долзарблигини англатади.

Тадқиқот методологияси. Мақолада илмий мушоҳада, тизимли ёндашув ва Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторингини ташкил этишда хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш масалалари тадқиқот усулларида фойдаланилди. Жаҳондаги мавжуд усул ва ёндашувлар таҳлилларига асосланиб, Суғурта компаниялари молиявий барқарорлик мониторингини ташкил этишининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда саноати корхоналари иқтисодий хавфсизлик тизмини ифодаловчи кўрсаткичларни такомиллаштириш таклиф этилган.

Таҳлил ва натижалар. Биз томондан суғурта компанияларида молиявий барқарорлик мониторинги механизмини ташкил этиш жараёнида кўплаб давлатларнинг тажрибаларини ўрганиш баробарида асосий эътиборни ушбу амалиёт бўйича кўп йиллик тажрибага эга АҚШ тажрибаларини ўрганишга ҳаракат қилдик. АҚШ лари нафақат суғурта компаниялари молиявий барқарорлигини мониторингини ташкил этиш балки молиявий барқарорликни баҳолашга доир кўплаб услубий ёндашувларни ишлаб чиққан давлат ҳисобланади. Айнан америкаликлар суғуртани фуқароларнинг кундалик ҳаётига энг чуқур ва кенг жорий қилганлигидан ташқари, суғурта килувчининг ўз капитали етарлилигини баҳолаш борасида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари сингари мустақил тизимини ишлаб чиққанлар. Мазкур услубиятнинг асосий моҳияти хусусий капитал реал миқдорини компания амалиётида фойдаланиладиган айрим норматив меъёрлар билан солиштириш орқали уни таркибий баҳолашга асосланади ҳамда бугунги кунда молиявий рискларни баҳолаш борасида қўлланиладиган тизим Европада қўлланаётган тизимдан фарқ қилади.

Хусусий капиталнинг амалдаги (жорий) қиймати (RBC - Risk Based Capital) кўрсаткичини ҳисоблашда, компаниялар амалиётида учраши мумкин бўлган асосий рискларнинг ҳар бир тури эътиборга олинади: активлар қийматининг ўзгариш rischi, суғурта rischi, даромадлилик меъёрининг ўзгариш rischi ва тadbиркорлик rischi. Ўз навбатида, таъкидлаш лозимки молиявий барқарорликни таъминлашга айрим билвосита таъсир эувчи

қуйидаги омиллар ҳисобга олинмайди ходимларнинг малакаси, компаниянинг ташқи муҳит ўзгаришларга мослашиш имкониятлари, келажакдаги стратегиялар, акциядорлар ва мулкдорлар ишончилиги, компания учун капитал бозорининг очиклиги, захиралар етарлилиги, суғурта қилувчининг ахборот инфратузилмаси самарадорлиги, компания тасаруфида бўлган қўчмас мулк сифати эътиборга олинмайди. Умуман олганда RBC ни аниқлаш формуласи қуйидагича кўринишга эга:

$$RBC = \frac{C0 + C4a + \sqrt{(C1o + C3a)^2 + C1cs^2 + C2^2 + C3b^2 + C3c^2 + C4b^2}}{2}$$

Бу ерда: C0-компания шўъба ташкилотларида активлар қийматининг ўзгариш rischi; C4a-бизнес rischi, C1o-бошқа активлар турлари бўйича активлар қийматининг ўзгариш rischi; C3a-даромадлиликни камайиш rischi; C1cs-бошқа (шўъба бўлмаган) компаниялар оддий акциялари бўйича активлар қиймати ва уларнинг фаолияти суғурта билан боғлиқ бўлмаган шўъба ташкилотлар акциялари қийматининг ўзгариш rischi; C2-суғурта rischi; C3b-ҳаётни суғурта қилиш жараёнидаги кредит rischi; C3c-бозор rischi; C4b-ҳаётни суғурталаш билан боғлиқ бошқарув харажатлар rischi.

Таҳлил жараёнида ҳисобланган RBC кўрсаткичи TAC (Total Adjusted Capital – капиталнинг норматив даражаси) қиймати билан таққосланади:

$$TAC = TOE + ABV + 0,5 * DP + STL$$

Бу ерда: TOE-устав капитали ва қўшимча капитал; ABV-активлар қийматининг ўзгариш захираси; DP-дивиденд тўловлари бўйича мажбуриятлар; STL-қисқа муддатли мажбуриятлар миқдори.

TAC ва RBC кўрсаткичлари аниқлангандан кейин, уларнинг қиймати ўзаро таққосланади, шундан сўнг тартибга солувчи ва назорат органлари суғурта қилувчи билан боғлиқ қарор қабул қилади. Ўзаро нисбат нормативлари ва бошқарув-назорат ташкилотларининг мос келувчи қарорларини қуйидаги жадвал маълумотлари орқали келтириш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Суғурта компаниялари капиталининг ҳақиқий ва меъёрий даражаси нисбатининг норматив қийматлари

Тартибга солиш даражаси	TAC/RBC нинг нисбати	Амалга ошириладиган чора-тадбирлар
Компания	150%-200%	Компания капитал амалдаги даражаси ҳисоб-китобини назорат органларига топширади. Шундан кейин назорат вакиллари унинг миқдори мослиги бўйича қарор қабул қилади
Тартибга солувчи органлар	100%-150%	Компания капитал амалдаги даражаси ҳисоб-китобини назорат органларига топширади. Назорат вакиллари қандай тузатиш киритиш ҳаракатлари амалга оширилиши ҳақида қарор қабул қилади
Ишонч асосида бошқарув	70%-100%	Назорат органлари кредиторлар ва суғурта қилувчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун мустақил равишда зарур ҳаракатлари амалга оширади
Мажбурий назорат	< 70%	Назорат органлари компанияга бевосита назорат ўрнатиш ҳуқуқига эга (тўғридан-тўғри бошқариш ёки тугатиш)

Таҳлил жараёнларида хулосага келдикки, суғурта қилувчининг ўз капитали етарлилик даражасини баҳолашда АҚШ тизимининг афзалликлари сифатида, 2000 та аниқ кўрсаткичлар асосида муҳим коэффицентлар олинганлиги ҳисобланади. Улардан фойдаланиш нафақат аввалги таҳлил даврларида тўловга қобиллик ва молиявий барқарорлик билан боғлиқ муаммоларга доир хулоса ва таклифларни шакллантириш, балки келажакда юзага келиши мумкин бўлган банкротлик эҳтимоллиги ва бошқа муаммоларни олдиндан прогноз қилиш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Иқтисодиётда суғурта компанияларининг молиявий барқарорлиги муҳим, чунки улар молия бозорларининг йирик инвесторлари ҳисобланади. Суғурта компаниялари ўзларининг рискларини суғурта қилиш орқали уй хўжаликлари ва фирмаларнинг молиявий барқарорлигини таъминламоқда. Суғурта компаниялари бундай функцияни бажариш учун, аввало, ўзларининг молиявий барқарорлигини таъминлашлари

зарур. Бу эса амалиётда суғурта компаниялари учун энг долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Суғурта компаниялари суғурта мукофотларини қоплаш учун зарур бўлган суғурта жамғармасини яратиш учун жуда аниқ ҳисоб-китоб қилишлари зарур. Суғурта компанияларида даромаднинг шаклланиши йиллик ўсишни таъминлайди, аммо бу бозорнинг ҳақиқий имкониятларига боғлиқ. Бунда бир қатор таъсир этувчи сабаблар, хусусан, аҳоли орасида суғурта маҳсулотлари тўғрисида маълумот етишмаслиги, сотиб олиш қобилиятининг пасайиши, суғурта маҳсулотларининг жамиятдаги роли сезиларли даражада эмаслиги ва бошқалар суғурта компаниялари назорати остида эмаслигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон фармони. <https://lex.uz/uz/docs/5841063>.
2. Shennaev X.M., Matiyazova S.R. O'zbekiston sug'urta bozorida sug'urta vositachilari faoliyatini takomillashtirish yo'nalishlari//Monografiya. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019 y.
3. Ядгаров А.А. Агросаноат мажмуи корхоналари фаолиятини суғурталаш. Монография ТДИУ.: – Т: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2020 -135 бет
4. Ҳақбердиев Б.Ў. Ўзбекистонда суғурта компанияларининг молиявий барқарорлигини таъминлаш йўналишлари//Автореферат. ТМИ-Тошкент 2020 й.
5. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғуртанинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, Ўзбекистонда уни жорий этишнинг афзалликлари// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2017 йил
6. Қўлдошев Қ.М. Ўзаро суғурталаш жамиятларини ташкил этиш ҳамда улар фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш (хорижий мамлакатлар мисолида) //“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 2, апрель, 2019 йил
7. Аведисян Наталья Николаевна Совершенствование инструментов оценки финансовой устойчивости страховой организации.Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Краснодар 2013 г.

УЎК: 330.322.54

ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ САЛОҲИЯТИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ

*М.Л.Нуманова, кичик илмий ходим, ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази,
Тошкент*

Аннотация. Мақолада инсон капиталини ривожлантиришга инвестицияларнинг муҳим аҳамиятга эгалиги кўриб чиқилди. Инсон капиталини ривожлантиришнинг турлари бўйича хорижий мамлакатларнинг тажрибаси ўрганилди ва ушбу мамлакатларнинг инсон капиталига инвестиция қилиш орқали эришган муваффақияти аниқланди.

Калит сўзлар: самарадорлик, инсон капитал, таълим, инвестициялар, ривожланиш, рейтинг, замонавий ташиқлотлар, муваффақият, омилар.

Аннотация. В статье рассматривается важность инвестиций в развитие человеческого капитала. Изучен опыт зарубежных стран по типам развития человеческого капитала и определена успешность этих стран в инвестировании в человеческий капитал.

Ключевые слова: эффективность, человеческий капитал, образование, инвестиции, развитие, рейтинг, современные организации, успех, факторы.

Abstract. The article discusses the importance of investment in the development of human capital. The experience of foreign countries on the types of human capital development was studied and the success of these countries in investing in human capital was determined.

Key words: efficiency, human capital, education, investments, development, rating, modern organizations, success, factors.

Кириш. Келажак дунё эшикларининг калити шу ерда ва ҳозир қурилиши керак ва бунинг учун сармоя киритиш ва ривожланиш учун асосий тармоқларни ривожлантириш керак. Улардан бири инсон капиталидир. Ушбу мақоланинг асосий мақсади узоқ муддатли

истикболда инсон капиталига инвестиция қилишни тўхтатмаган мамлакатларнинг муваффақият омилларини аниқлаш ва уни ривожлантиришга инвестицияларнинг хусусиятларини ўрганишдир. Кўтарилган саволларнинг долзарблиги муаммо билан боғлиқ технология ва билимлар асрида рақобат муҳотида инсон омилининг етарли даражада ривожланмаганлигидадир.

Кўпгина замонавий тадқиқотчилар ўз ишларини инсон капиталига инвестициялар самарадорлиги муаммосига бағишладилар, уларнинг мамлакат иқтисодиёти ва турмуш даражасига таъсирини аниқлашга ҳаракат қилдилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ60-сон фармонининг йўналишларидан бири “Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталининг ривожлантириш” ҳисобланади[1]. Ривожланган мамлакатларининг тажрибасидан ва амалиётидан шуни биламизки, айнан инсон капиталига йўналтирилган инвестицияни устувор вазифа ҳисобланади ва шу орқали турли мамлакатлар юксак баркамол ривожланишга эришишмоқда. Хориж мамлакатларида таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, боланинг 3 ёшдан то 22 ёшга киргунига қадар унинг ҳулқ атвори, таълим тарбиясига сармоя киритишни муҳим деб билишади.

Адабиётлар шарҳи. Нобел мукофоти совриндори Т.Шултс АҚШ иқтисодиётини ўрганар экан, инсон капиталига қўйилган инвестициялардан олинadиган даромад жисмоний капиталга қўйилган маблағлардан кўра кўпроқ эканлигини такидлаган [2] Г.Псачаропулос эса таълимга сармоя ва мамлакатнинг аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромадлари ўртасидаги боғлиқликни аниқлашга ҳаракат қилган[3].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотнинг методологик асосини қиёсий таҳлил, мантиқий усул, таҳлил ва синтез, меъёрий ёндашув ташкил этади. Тадқиқотнинг назарий ва услубий асоси бўлиб, хорижий олимларнинг асарлари, шунингдек, хорижий мамлакатлар тажрибаси ва Юнесконинг инсон капиталининг индекси бўйича норматив ҳужжатлари хизмат қилди.

Таҳлил ва натижалар. Замонавий дунёда инсон капиталига инвестициялар давлат характериға эга бўлган давлатлар мавжуд. Бундай мамлакатларда инсон капитали миллий бойлик ва бойлиكنинг бир қисми ҳисобланади ва айнан одамлар муҳим капитал ҳисобланади ва одамларсиз ва малакали ишчиларсиз мамлакат иқтисодий тизимни ривожлантира олмайди ва нормал фаровонликни сақлай олмайди.

1-жадвал

Дунё мамлакатларида таълимни тўлиқ циклига сарфлаган сармояси[4]

Мамлакат	Таълимнинг тўлиқ циклига сарфланган сармоя (доллар)	Бир ходим яратадиган қўшимча қийматнинг миқдори (доллар)
АҚШ	231 000	3,1 млн
Жанубий Корея	130 000	2,1 млн
Ўзбекистон	19 000	77 минг

Юқорида келтирилган жадвалдан кўришимиз мумкинки, АҚШ ва Жанубий Кореяда бир ишчи кучини шакллантиришга кетган харажат ўзини 13-17 карра оқлайди. Ўзбекистонда сарфланган сармоянинг жамиятга келтирадиган фойдаси атиги 4 бароварни ташкил этади.

2018-йилда Жаҳон Банки томонидан элон қилинган “Инсон капитали индекси–2018” рейтингда Сингапур 0,88 коэффициент, Япония 0,84, Корея 0,84, Гонгконг 0,82 ва Финландия 0,81 пешқадамлик қилган.[4]

2-жадвалда 2019-йилда мамлакатлар бўйича тўғридан тўғри хорижий инвестициялар ҳажми келтирилган.

2-жадвал

2019-йилда мамлакатлар бўйича тўғридан тўғри хорижий инвестициялар ҳажми[4]

№	Мамлакат	Тўғридан тўғри хорижий инвестициялар ҳажми (\$ млн)
1	АҚШ	258 390 000 000
2	Хитой	203 492 014 029

3	Германия	105 277 588 652
4	Бразилия	88 324 149 805
5	Гонконг	86 462 759 029
6	Сингапур	82 039 577 168
7	Ўзбекистон	624 293 458

Хорижий мамлакатларга тўғридан тўғри инвестицияларни жалб этган мамлакатларнинг 2019-йилги рейтингига қарайдиган бўлсак, бугунги кунда хорижий инвестициялар арзон ишчи кучи бўлган мамлакатларга эмас, балки интеллектуал салоҳияти ҳамда инсон капитали юқори салоҳиятга эга бўлган мамлакатларга киритилаётганига гувоҳ бўламиз. 2021-2022-йил учун инсон капитали индексида Ўзбекистондаги соғлиқни сақлаш ва таълим соҳасига оид маълумотлар ҳам киритилди.

Инсон капитали индексини ҳисоблаш аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигининг ўзгаришини тавсифловчи тўртта кўрсаткич, яъни ўртача умр кўриш давомийлиги, мактабда ўқишнинг кутилаётган ва ўртача йиллари, аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад кабилар асосида амалга оширилади[5]. Замонавий дунёда инсон капиталининг ривожланиши билан боғлиқ вазият қандай? Хозирги замонда технология, демография ва иқлимдаги тез глобал ўзгаришлар шароитида инсон капитали тақчиллиги хавфли даражада ошиб бормоқда. Можаролар ва пандемия инсон капиталига салбий таъсир кўрсатди, одамларнинг ҳаётига зомин бўлди, овқатланишни ёмонлаштириши ва асосийси соғлиқни сақлаш ва таълим хизматларида турили қийинчиликларни келтириб чиқарди. Аммо шу билан бирга, Сингапур, Корея Республикаси ва Ирландия каби мамлакатларда инсон капиталининг тез ўзгариши, шунингдек, дунёнинг энг қашшоқ мамлакатлари томонидан ажойиб муваффақиятларга эришилганлигини гувоҳи бўлдиқ. 3-жадвалда инсон капитали индекси бўйича мамлакатларнинг 2021-йил рейтинг кўрсаткичлари келтирилган.

3-жадвал

Инсон капитали индекси бўйича мамлакатлар рейтинг 2021-йил кўрсаткичи[4]

№	Мамлакат	Инсон капитали индекси
1	Швейцария	0,962
2	Норвегия	0,961
3	Исландия	0,959
4	Гонконг, Китай	0,952
5	Австралия	0,951
6	Дания	0,948
7	Швеция	0,947
8	Ирландия	0,945
9	Германия	0,942
10	Нидерланды	0,941
11	Финляндия	0,940
12	Сингапур	0,939
13	Белгия	0,937
14	Новая Зеландия	0,937
15	Канада	0,936
16	Лихтенштейн	0,935
17	Люксембург	0,930
	...	
101	Ўзбекистон	0,727

Ушбу жадвалдан кўришимиз мумкин, инсон капитали индекси бўйича 191 та иштирок этган мамлакатлар ичида Ўзбекистон Республикаси 101-ўринни эгаллаб, 0,727 индекс кўрсаткичини намоён қилган. 2020-йилги инсон капитали индекс кўрсаткичидан +5 поғона юқорига кўтарилган.

Инсон капитали индекси бўйича юқори ўринларни Швейцария, Норвегия, Исландия, Гонконг, Австралия, Дания ва Швеция каби ривожланган мамлакатлар эгаллаб турибти. Ушбу мамлакатлар инсон капитали индекс кўрсаткичлари жуда юқори бўлган мамлакатлар сафига кириди.

Швейцарияда таълим тизимига катта эътибор қаратилади. Швейцариядаги таълим ягона миллий таълим тизими ва миллий таълим вазирлигининг йўқлиги билан тавсифланади.

Мактабгача таълим мажбурий эмас, уларнинг даромад даражасига қараб, қисман давлат томонидан, қисман ота-оналар томонидан молиялаштирилади. Мактаб таълими 2 дан 7 гача бўлган ўқув дастурларини ўз ичига олади. Агар бошланғич таълим мажбурий бўлса, ўрта таълим 2 босқични ўз ичига олади, шундан фақат биринчиси мажбурий, ўрта таълимнинг иккинчи босқичи фақат олий таълим муассасаларига кирувчи талабалар учун мажбурийдир. Мажбурий таълим бепул, тўлиқ ўрта таълим нархи эса танланган муассасага боғлиқ. Мамлакатда 12 та университет ва 120 та коллеж мавжуд.

Мамлакатда олий таълим пулики ва уч босқичли: бакалавриат, магистратура, докторантура. Шу билан бирга, Швейцария университетларининг дипломлари бутун дунёда қадрланади. Бизнес, туризм, меҳмондўстлик олий таълимнинг энг кучли йўналишлари сифатида тан олинган. Мамлакат аҳолисининг асосий қисми туризм ва хизмат кўрсатиш соҳасида банд. Дунё мамлакатларида ўртача умр кўриш даражаси рейтингида Швейцария учинчи ўринда (83,6 йил), соғлиқни сақлаш харажатлари бўйича эса ЯИМнинг 12,2% миқдорида 7-ўринни эгаллайди.[6]

Хулоса. Шундай қилиб, хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб, инсон капиталига инвестицияларнинг хусусиятларини умумлаштириб, уларнинг самарадорлиги параметрларини баҳолаймиз:

1. Барча ёш гуруҳлари учун юқори сифат, узлуксизлик, фойдаланиш имкониятига асосланган таълим.

2. Юқори малакали тиббиёт кадрлари билан таъминлаш, овқатланиш сифатини ошириш, аҳолининг, шу жумладан, меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг юқори умр кўриш давомийлиги ва сифатини таъминлайдиган қулай соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот тизими.

3. Ресурсларни қўллаб-қувватлаш ва илм-фанга сезиларли молиявий киритиш, энг янги технологияларга сармоя киритиш, шу жумладан интеллектуал капитални жалб қилиш.

Инсон капиталига сармоя киритиш самарадорлиги параметрларини таққослашда, биринчи навбатда, меҳнатни, унинг сифати ва унумдорлигини баҳолаш керак. Меҳнат сифати эса минтақадан минтақага, мамлакатдан мамлакатга сезиларли даражада фарқ қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. <https://www.lex.uz> Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси
2. Schultz T.W. Investment in Human Capital.N.Y.; L., 1971
3. Psacharopoulos G. Returns to Investment in Education//Policy Research Working Papers, The World Bank, January 1993, 68 p.
4. <https://www.worldbank.org/>
5. Garavan T.Thomas N. Morley M., Gunnigle P. Human Capital Accumulation: The Role of Human Resource Development // Journal of European Industrial Training. 2001, Vol.25 (2). Pp. 48–68
6. Статистическое управление Швейцарии [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home.html>

УЎК 338.43

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ҚАЙТА ИШЛАШДА АГРОКЛАСТЕРЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

**З.Б.Нусратова, катта ўқитувчи, Қариш иқтисодиёт ва педагогика университети,
Қариш**

Аннотация. Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш жараёнида фаолият кўрсатаётган агрокластерлар, уларнинг давлат томонидан қўллаб – қувватланиши, яратилган шарт-шароитлар ва такомиллаштириши мақсадида ишлаб чиқилган чора-тадбирлар тўғрисида фикрлар юритилган.

Калит сўзлар: қайта ишлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, агрокластер, агробизнес, агросаноат, кластер тизими, чорвачилик, самарадорлик.

Аннотация. В данной статье рассматриваются агрокластеры, работающие в процессе переработки сельскохозяйственной продукции, их государственная поддержка, созданные условия и разработанные меры по улучшению.

Ключевые слова: переработка, сельскохозяйственная продукция, агрокластер, агробизнес, агропромышленность, кластерная система, животноводство, эффективность.

Abstract. This article discusses agroclusters operating in the process of processing agricultural products, their state support, created conditions and measures developed for improvement.

Key words: processing, agricultural products, agro-cluster, agribusiness, agro-industry, cluster system, animal husbandry, efficiency.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш соҳасидаги салоҳиятини янада ошириш, олиб борилаётган ислохотлар ва замон талабига тўлиқ жавоб берадиган ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, стандартлаш ҳамда агробизнес йўналишида консалтинг, маркетинг хизматларини ривожлантириш ва илмий тадқиқотларга асосланган интенсив агросаноат тизимини ташкил қилиш, озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш, соҳанинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш ва аграр соҳага замонавий технологияларни жорий қилиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Қишлоқ хўжалигининг барча йўналишларидаги кластерлар жойларда тадбиркорликни ривожлантиришнинг локомотиви бўлиши керак” ҳамда “кластер тизими – бу манфаатдорлик, соҳага илм-фан ва инновациянинг кириб келиши, қишлоқ хўжалигининг келажаги ва рақобатбардош бўлиши демакдир”. Юртбошимизнинг қишлоқ хўжалик соҳасидаги кластернинг ўрнини муносиб баҳолаганидан илҳомланиб, деҳқонлар ва чорвадорлар агрокластерлар раҳбарларининг вакиллариغا мурожаат билан чиқишлари ўзининг амалий ифодасини кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда ташкил этилган шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллари бош сонини кўпайтиришни рағбатлантириш, сервис хизматлари тармоғини ташкил этишга доир чора-тадбирлар дастурининг амалга оширилиши натижасида чорвачилик соҳасида ижобий натижаларга эришилмоқда. Жумладан, қорамолчилик йўналиши бўйича янгидан 1592 та лойиҳалар ташкил этилди ва уларда 62 минг 232 бош қорамолларни парвариши йўлга қўйилди. Ташкил этилган янги лойиҳалар ҳисобига 5648 та янги ишчи ўринлари яратилди. 2616 та зооветеринария пунктлари орқали шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларидаги чорва молларига 14 млрд. 200 млн. сўмлик турли хилдаги зооветеринария сервис хизматлари кўрсатилди. Чорва моллари наслини яхшилаш ва маҳсулдорлигини ошириш мақсадида жорий йилда хориждан 10793 бош юқори маҳсулдор насли қорамоллар олиб келиниб, жами хориждан олиб келинган қорамоллар бош сони 82 минг 435 бошга етди. Олиб келинган насли моллардан жорий йилнинг якунига келиб 330 минг бошга яқин бузоқлар олинди, бир бош насли сигирдан кунига ўртача 20-22 кг дан сут соғиб олинмоқда. Маҳсулдорликни ошириш мақсадида қорамолларни сунъий уруғлантириш учун чорвачилик субъектларига “Ўзнаслчилик” корхонаси томонидан маҳаллий шароитда ишлаб чиқарилган 3 млн. 667 минг дозадан ортиқ насли буқаларнинг уруғлари етказиб берилди ҳамда 2 млн. 839 минг бош сигир ва урғочи таналар сунъий уруғлантирилди. 217 та қорамолчилик фермер хўжаликлари наслчилик тоифасига ўтказилди ва ушбу тоифадаги хўжаликлар сони 827 тага етказилди ва улар томонидан 9 минг 491 бош насли моллар тайёрланиб деҳқон ва фермер хўжаликлариغا шартнома асосида етказиб берилди.

Мамлакатимиз Президенти томонидан 2021 йил 3 март куни “Чорвачилик тармоқларини давлат томонидан янада қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор имзоланди. 2021 йил 1 мартдан бошлаб Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармасининг компенсация ва кафилигидан фойдаланган чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва қуёнчилик йўналишидаги кредити бўйича тўловларни ўз вақтида қайтараётган тадбиркорлик субъектларига, уларнинг кредит бўйича қарздорлиги тўлиқ қопланмагунча, янги кредитлар бўйича жамғарманинг кафилигидан яна фойдаланишга рухсат берилганлиги мақсадга мувофиқдир. Президентимизнинг 2019 йил 18 мартдаги йилдаги “Чорвачилик тармоғини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4243-сон қарори 2-бандига мувофиқ берилган имтиёзлар чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи барча хўжалик субъектларига ва омухта ем ишлаб чиқарувчи

корхоналарга нисбатан ҳам татбиқ этилади. 2021 йил 1 январдан бошлаб 2024 йил 1 январга қадар наслчилик субъектлари учун уларнинг асосий фаолият тури бўйича фойда солиғи, мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси 50% миқдорида қўлланилиши белгиланган.

Тадбиркорлик субъектлари томонидан товарлар республика ҳудудига олиб кирилганда уларни олиб киришда ҳисобланган қўшилган қиймат солиғини тўлаш муддати 180 кунга узайтирилади, тўланган ҚҚСнинг ҳисобот даври якунидаги салбий фарқ суммаси солиқ тўловчининг аризасига асосан тезлаштирилган тартибда 20 кундан кечиктирмасдан қоплаб берилади.

Ўзбекистонда 2021 йил 1 июлдан бошлаб қўшилган қиймат солиғи тўловчиси бўлган хўжаликларга қуйидаги миқдорларда республика бюджетидан субсидиялар ажратилиши белгиланган:

- чорвачилик хўжаликларига – ўз хўжаликларида етиштирилиб, гўшт учун реализация қилинган йирик ва майда шохли қорамоллар тирик вазнининг ҳар бир килограмми учун 2 000 сўм ҳамда сутининг ҳар бир литри учун 200 сўм;

- паррандачилик хўжаликларига – ўз хўжаликларида етиштирилиб, реализация қилинган тухумнинг ҳар бир донаси учун 50 сўм ҳамда парранда гўштининг ҳар бир килограмми учун 800 сўм;

- балиқчилик хўжаликларига – интенсив усулда етиштирилган совуқ сув балиқлари (лосос, форел ва осётр) нинг ҳар бир килограмми учун 3 000 сўм, қолган турдаги балиқлар учун 1 000 сўм;

паррандачилик ва балиқчилик хўжаликларига ўзи ишлаб чиқарган тухум, парранда гўшти ва балиқ маҳсулотларини сотиш учун деҳқон бозорлари ва аҳоли гавжум ҳудудлардан ўрнатилган тартибда доимий савдо жойлари (нуқталари) куриш учун.

Ислохотлар натижасида Қашқадарё вилоятининг Касби, Нишон, Миришкор ва Косон туманларини чорвачиликка ихтисослаштириш, ушбу туманларда замонавий чорвачилик комплексларини ташкил этиш мақсадида қуйидагилар тасдиқланди:

Қашқадарё вилоятида чорвачиликни ривожлантиришга доир чора-тадбирлар дастури;

Қашқадарё вилоятида 2021-2022 йилларда Дастур доирасида ерларни мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича прогноз кўрсаткичлари;

Вилоятда 2021-2022 йилларда суғориш каналларини тозалаш ҳисобига қўшимча ер майдонларини ўзлаштириш параметрлари ҳамда пичанзор ва яйлов ерларида янгидан қазиладиган қудуқлар дислокацияси.

Тасдиқланган вазифалар асосида Қашқадарё вилоятининг барча туманларида чорвачиликни ривожлантиришга оид лойиҳаларни амалга оширишга АТ “Халқ банки” ва бошқа тижорат банклари томонидан 2021-2022 йилларда хорижий молия институтлари кредит линиялари ҳисобидан 50 млн АҚШ доллари миқдоридаги маблағлар йўналтирилади. Қашқадарё вилоятига 2021-2022 йилларда чет давлатлардан олиб келинадиган чорва молларини сотиб олиш учун аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига зарур кредитлар ваколатли банklar томонидан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида мавжуд ресурслар ҳисобидан ажратиб борилиши таъкидланганлиги ишлаб чиқарувчиларда катта қизиқиш уйғотади.

Мева-сабзавот кластерлари фаолияти ташаббускор, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ўртасида тузиладиган уч томонлама келишув асосида, шолчилик кластерлари ташаббускор ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлар билан тузиладиган икки томонлама битим асосида йўлга қўйилади;

-агросаноат кластерлари ва давлат ўртасидаги муносабатлар тартибга солинмаган;

-фермер хўжаликларини агросаноат кластерларига мажбурий тартибда бириктирилиши амалиёти мавжуд;

-агросаноат кластерларига ер участкаларини ажратишда ягона ёндашув мавжуд эмас;

-агросаноат кластерларининг ер участкаларини олиб қўйиш ва фермерлар хўжаликлари билан шартномаларини бекор қилишда маъмурий аралашувлар мавжуд;

-агрокластерларнинг ривожланишига асосий туртки бўладиган қишлоқ хўжалиги кооперацияларини шакллантириш тизими мавжуд эмас;

-ўзаро ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш ва эркин бирлашишга рухий (психологик) жиҳатдан тайёр эмаслик, хўжалик юритишда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларининг етишмаслиги;

-кооперация тузилмаларини ташкил этишга агробизнеснинг ҳиссадорлик корхоналари, хусусий тадбиркорлари ва воситачилари томонидан қарши таъсир ва рақобатнинг мавжудлиги таъсир кўрсатмоқда.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, иқтисодиёт тармоқларида хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширишда қишлоқ хўжалиги агрокластерларининг аҳамияти алоҳида ўрин эгаллайди. Агрокластер маҳаллий давлат ҳокимияти ташкилотлари, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, қайта ишловчи корхоналарнинг ўзаро ҳамкорликдаги ёки алоҳида ташаббуси бўйича ташкил этилиб, уни ташкил этишнинг муҳим жиҳатларидан бири иштирокчиларининг биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини - ишлаб чиқариш - қайта ишлаш- сотиш - илмий-тадқиқот жараёнларини ўзида мужассамлаштирган ҳамкор-ликдаги лойиҳаларни амалиётда қўллаш орқали бир-бирларига ишончларининг юқорилиги ҳисобланади. Ўзбекистонда агрокластерларни барпо этиш заруриятидан келиб чиққан ҳолда ривожланган давлатлардан Жанубий Корея тажрибалари ўрганилиб, тегишли хулосалар асосида амалда қўлланилмоқда. Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитасига қўшимча равишда республикада гўшт, сут ва бошқа чорвачилик маҳсулотларини етиштирувчи ва қайта ишловчи, тайёрловчи ҳамда реализация қилувчи корхоналар фаолиятини ривожлантиришга, шунингдек ўзаро ҳамкорлигини таъминлашга кўмаклашиш вазифаси агрокластерлар фаолияти учун ўзига хос тажрибаларни қўллашни кўрсатади. Агрокластерлар асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни мустаҳкамлашда ҳамда хизматлар самарадорлигини оширишда янги лойиҳалар асосий механизм сифатида хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 29 июлдаги “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори

2. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг “2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. 2022 йил 28 январь

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Чорвачилик тармоқларини давлат томонидан янада қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарор 2021 йил 3 март.

УЎК 330

ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШГАН ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ ФАОЛИЯТИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

**Б.Р.Рахматуллаев, мустақил изланувчи, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти,
Самарқанд**

Аннотация. Мазкур мақолада хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда трансформациялашган иқтисодиётни ривожлантириш шароитида хизмат кўрсатиш соҳаси фаолиятининг хусусиятлари очиб берилган.

Калим сўзлар: Трансформация, хизмат кўрсатиш соҳаси, иқтисодий ривожланиш, иқтисодий ўсиш, драйвер, оилавий тадбиркорлик.

Аннотация. В данной статье раскрываются особенности деятельности сферы услуг в контексте развития трансформационной экономики при развитии сферы услуг.

Ключевые слова: трансформация, сектор услуг, экономическое развитие, экономический рост, движущая сила, семейное предпринимательство.

Abstract. This article reveals the features of the activity of the service sector in the context of the development of the transformational economy in the development of the service sector.

Keywords: transformation, service sector, economic development, economic growth, driving force, family entrepreneurship.

Кириш. Маълумки, мамлакатимиз ижтимоий ва иқтисодий сиёсатида хизматлар соҳасини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январда ПФ-60-сонли “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони билан тасдиқланган 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг учинчи “Миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш” устувор йўналишида 29 - “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитлар яратиш, хусусий секторнинг Ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш” ва 34- “Худудларнинг муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма тизимини ҳамда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш” мақсадлари белгиланди [1].

Дунё мамлакатларида иқтисодиётининг кенгайиб бориши ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулот таркибини ҳам ўзгаришига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Ҳозирги вақтда муайян мамлакатни ривожланган мамлакатлар қаторига қўшиш учун яратилаётган ялпи ички маҳсулот таркибида хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасини 65 %дан юқори бўлиши асосий мезон ҳисобланади. Иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатларда ялпи ички маҳсулот таркибида хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасининг улуши 65-80 %ни, илм-фан ва инновацион фаолиятни инвестициялашга сарфланаётган маблағлар ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3,0 % ни ташкил этмоқда. Шунингдек, жаҳон мамлакатларида тўғридан-тўғри инвестициялар ҳажмининг 40,0 %и хизмат кўрсатиш соҳасига тўғри келмоқда.

Таҳлил ва натижалар. Худудларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, алоҳида ёндашувлар асосида хизматлар соҳасини ривожлантириш, тадбиркорлик субъектларини молиявий ресурслар ва инфратузилма билан таъминлаш ҳамда уларга қулай солиқ режимини жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 январдаги ПҚ-104-сонли “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори[2] қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан, «Янги Ўзбекистон» массивларида хизмат кўрсатиш объектларини ташкил этишнинг мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланиб, Самарқанд вилоятининг Булунғур ва Ургут тумани маҳаллаларида 121 та хизмат кўрсатиш объектлари ташкил этилиши белгиланди. Шунингдек, вилоятда Самарқанд шаҳрида 5 та, Самарқанд туманида 1 та, Ургут туманида 1 та жами 10,3 гектра майдонга 7 та йирик савдо комплекслари ва ҳудудий савдо-логистика марказлари ташкил этилиши назарда тутилиб, фойдаланишга топширилмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларининг ривожланишининг саноат ишлаб чиқаришига нисбатан ўзига хос жиҳати, саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги мунтазам ўсиш тенденциясига эга бўлса, хизмат кўрсатишда эса унинг баъзи тармоқларида вақт ўтиб бориши билан меҳнат унумдорлиги ҳам пасайиш тенденциясига эга бўлади.

1-жадвал

Самарқанд вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаси ва тармоқларида хизматлар турлари бўйича ҳажми (млрд. сўм) [19]

Соҳалар ва тармоқлар	Йиллар						2022 йил 2017 йилга нисбатан ўсиш, (%)
	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	
Жами хизматлар Шу жумладан:	8343,2	10043,5	12786,8	14086,1	18259,0	22734,9	2.7 баравар қўп
Алоқа ва ахборот-лаштириш	536,5	620,3	633,7	716,9	835,8	1059,9	2 баравар
Молия хизматлари	650,9	997,7	1712,7	2123,6	2613,6	3585,6	5 баравар

Транспорт хизматлари	2494,7	2764,0	3152,9	3371,1	4604,7	5333,6	2 баравар
<i>Шу жумладан: авто-транспорт хизматлари</i>	2379,7	2522,1	2889,3	3252,1	4335,5	5059,2	2 баравар
Яшаш ва овқатланиш хизматлари	225,9	319,5	461,4	400,0	629,6	860,9	3 баравар
Савдо хизматлари	2493,9	2977,6	3648,9	4205,2	5175,9	6428,5	2 баравар
Кўчмас мулк билан боғлиқ бўлган хизматлар	243,1	316,1	329,4	321,7	466,8	567,7	2 баравар
Таълим хизматлари	368,7	432,9	556,8	694,2	1003,6	1208,7	3 баравар
Соғлиқни сақлаш хизматлари	119,4	145,5	193,8	260,7	341,2	454,2	3 баравар
Ижара хизматлари	301,7	337,2	404,6	423,6	548,4	662,5	2 баравар
Компьютер ва маиший товарларни таъмирлаш	268,0	286,3	349,5	367,7	538,3	672,3	2,5 баравар
Шахсий хизматлар	344,8	415,0	522,5	545,0	761,3	1002,5	3 баравар
Меъморчилик, муҳандислик изланишлари, техник синовлар ва таҳлил соҳасидаги хизматлар	55,4	109,2	313,8	321,1	318,3	341,9	6 баравар
Бошқа турдаги хизматлар	240,2	322,2	506,8	335,3	421,9	557,0	2 баравар

Манба: Самарқанд вилояти Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган

Ҳозирги вақтда Самарқанд вилояти хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларида мавжуд механизм хизматлар бозорида улар фаолиятини тўлиқ назоратини амалга ошириш ва субъектлар фаолиятини бошқариш тизимини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда хизмат кўрсатиш корхоналари фаолиятини ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг устувор йўналишлари сифатида соҳани молиявий қўллаб-қувватлаш ва кредитлаш, фондлар билан қуролланиш даражаси, ҳуқуқий хизматлар кўрсатиш ва маркетинг тадқиқотлари ҳамда суғурталаш хизматларини ўз ичига қамраб олади.

Шунинг учун ҳозирги инновацион ривожланиш шароитида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, бир томондан, бандлик даражасини оширишни таъминласа, иккинчи томондан, меҳнат салоҳиятини ошириш имконини беради. Хизматлар соҳасининг ривожланиши ва иқтисодиётнинг трансформациялашуви аҳоли бандлиги даражасини ошириш ва ишга жойлашиш ҳамда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишда мослашувчанликнинг шаклланишини зарурат этмоқда.

Самарқанд вилоятида хизмат кўрсатиш соҳаси ва тармоқларида хизматлар турлари бўйича ҳажмига назар ташлайдиган бўлсак, айниқса меъморчилик, муҳандислик изланишлари, техник синовлар ва таҳлил соҳасидаги хизматлар ҳамда молия хизматлари салмоғи катта бўлиб, Вилоятда алоқа ва ахборотлаштириш, компьютер ва маиший товарларни таъмирлаш, шахсий хизматлар фаолиятларини модернизациялаш ҳамда кўламини ошири тақозо қилмоқда (1-жадвал).

Хизмат кўрсатиш соҳасида ҳўжалик юритувчи субъектлари фаолиятининг ўзига хос хусусияти, уларнинг бошқарув тизимида намоён бўлади. Бу эса ўз навбатида ташкилотда турли хил қарорлар қабул қилиниши ҳамда режа кўрсаткичларини тузишнинг илмий жиҳатдан асосланишига боғлиқ бўлади. Шундай экан, корхонани бошқариш бўйича қабул қилинган ҳар қандай қарорлар ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) жараёнларини самарали ташкил этишга қаратилади. Сервис ва хизматлар соҳаси иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш сиёсатини амалга ошириш, мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришни рағбатлантириш ҳисобига ижобий натижаларга эришилди.

Хулоса ва таклифлар. Хизмат кўрсатиш соҳасининг динамик ўсишига ёрдам берадиган асосий омил сифатида унинг кўлами ва ҳозирги йўналиши илмий, техник ва технологик тараққиёт ҳисобланади. Илмий техник тараққиёт натижалари туфайли интернет ва электрон почта хизматлари, кабел телевидениеси ва сунъий йўлдош алоқаларидан фойдаланиш имконияти пайдо бўлди. Бундан ташқари, янги турдаги хизматлар ва хизмат кўрсатиш фаолияти махсус кичик тармоқларга, масалан, электрон тижорат, уяли алоқа ва бошқаларга

ажратилган. Бу ўз навбатида кўшимча меҳнат ва капитал оқимини таъминлади. Янги технологиялар мижозларга хизмат кўрсатиш билан шуғулланадиган ташкилотларда бизнес юритиш усуллари тубдан ўзгартирмоқда. Бундай кучли импульслардан бири ҳозирги вақтда компьютер технологиялари ва телекоммуникацияларнинг интеграцияси ҳисобланади.

Технологик тараққиёт бошқа кўплаб хизмат турларига ҳаво транспортидан тортиб то чакана савдога таъсир қилади. Янги ёки такомиллаштирилган хизмат кўрсатиш тизимларининг авлоди тўловларни амалга ошириш, буюртмаларни қабул қилиш каби операцияларни сезиларли даражада ўзгартиришга, шунингдек монотон ишларни машиналар билан алмаштиришга ва ўз-ўзига хизмат кўрсатиш тизимларини ишга тушириш орқали истеъмолчиларни ташкилот фаолиятига кўпроқ жалб қилишга имкон беради. Масалан, банкоматларни жорий этиш орқали банк операцияларини автоматлаштириш хизмат олувчиларга ходимлардан фойдаланиш деярли имконсиз бўлган жойларда кечаю кундуз хизмат кўрсатишга имкон беради. Тўлов воситаси сифатида аста-секин қоғоз пулларни алмаштирадиган кредит карталаридан фойдаланиш мижозларга тўғридан-тўғри савдо марказларида ва тегишли электрон терминаллар билан жиҳозланган бошқа харид қилиш жойларида тўловларни амалга ошириш имконини беради. Шундай қилиб, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш каби ахборот-коммуникация технологияларининг натижаси кўплаб хизматлар учун жуда муҳимдир, чунки тўплаш ва сақлаш имконияти уларнинг умумий хусусиятлари, яъни ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг вақт ва маконда мос келиши, транспортнинг йўқлиги туфайли хизматларнинг ўсишига нисбатан кучли чекловларни бартараф этади. Хизматлар учун тўсиқларни бартараф этиш ёки камайитириш орқали ахборот-коммуникация технологиялари хизматлар, шу жумладан хорижий хизматлар учун янги имкониятлар ва янги бозорларни пайдо бўлишига сабаб бўлади. Бундан ташқари, сифат кўрсаткичлари сезиларли даражада яхшиланади: истеъмолчилар Реал вақт режимида жуда кўп маълумот ва юқори даражадаги хизматлардан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар, бошқача айтганда, харажатлар бирлиги учун юқори фойда олишади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январда ПФ-60-сонли “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 январдаги ПҚ-104-сонли “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори.
3. Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж. Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. - Т.: “Иқтисод-молия”, 2014. - 384 б.
4. К.Хаксевер, Б.Рендер, Р.Рассел, Р.Мердик Управление и организация в сфере услуг, 2-е изд. / Пер. с англ. Под ред. В. В. Кулибановой. - СПб: Питер, 2002. - 752 с : ил. - (Серия «Теория и практика менеджмента»).
5. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Прогресс, 1991. С. 638.
6. Яковлев В.А. Карьера менеджера: пер. с англ. М.: Прогресс, 1990. – С. 16.

УДК 330

АДАМ СМИТ – ОСНОВАТЕЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ

М.И.Саидкаримова, к.э.н., доц., Ташкентский государственный технический университет, Ташкент

Аннотация. В статье рассмотрены основные экономические мысли Адама Смита по вопросам трудовой теории стоимости, прибыли, международной торговли.

Ключевые слова: Адам Смит, стоимость, труд, экономическая мысль.

Аннотация. Мақолада Адам Смитнинг қийматнинг меҳнат назарияси, фойда, халқаро савдо каби масалалари бўйича асосий иқтисодий фикрлари кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: Адам Смит, қиймат, меҳнат, иқтисодий фикр.

Abstract. The article deals with the main economic thoughts of Adam Smith on the labor theory of value, profit, international trade.

Keywords: Adam Smith, value, labor, economic thought.

Во второй половине 18-века на многие отрасли сферы экономики распространилась предпринимательская деятельность и именно в это время возникает новое направление в истории экономической мысли – классическая политическая экономия, которая пришла на смену протекционизму, господствующей политикой которого был протекционизм, т.е. жесткий контроль со стороны государства. Протекционизм становился невыгодным ни государству, ни производителям, а потому возникла необходимость обеспечения свободной конкуренции между производителями. Данную концепцию и стала выдвигать классическая школа, которая также заложила основы для выделения экономической теории в отдельную, самостоятельную науку. С тех пор экономика перестала быть уделом ученых-самоучек, а стала обязательным элементом образования.

Вклад классиков в экономическую науку бесценна, ибо именно они начали развивать теорию стоимости, начали применять прогрессивные методы исследования, выявили тесную взаимосвязь факторов производства, а также обосновали принцип экономической свободы.

Большая заслуга в этих вопросах принадлежит яркому представителю классической школы английскому экономисту Адаму Смиту (1723-1790), которого называют отцом экономики. Адам Смит исходил из того, что главным мотивом человеческой деятельности является его корыстный интерес: именно из-за собственных интересов, собственного эгоизма производители той или иной продукции предлагают нам их, а не из благожелательности. И, как ни странно, они приводят общество к благосостоянию. Речь идет о принципе «невидимой руки», согласно которому: если каждый будет думать о своем и только о своем благополучии, то он, тем самым, принесет обществу намного большую пользу, нежели если он будет думать о благе общества. Из этой концепции вытекала и политика невмешательства, или «естественной свободы». Ведь если экономическая деятельность каждого ведет, в конечном счете, к благу общества, ее нельзя стеснять.

В своих работах [1. С.8] А.Смит в качестве естественных характеристик человека в своей работе вводит два основных понятия: «чувство симпатии» и «внутренний наблюдатель» (совесть). При этом основой симпатии Смит считал способность человека силой воображения ставить себя на место других людей и чувствовать за них. Оставаясь на позиции существования естественных законов, Смит утверждает, что справедливо то, что естественно, а естественно стремление человека к собственному благу при благожелательном отношении к другим людям. Возможность же согласования эгоизма и симпатии, в конечном счете, заложена природой (Богом), наделившей человека совестью, т.е. у Смита поиск экономических законов опирается на веру в естественную, изначальную гармонию, в мудрость Провидения, признание ограниченности человеческого разума.

Именно в «Теории нравственных чувств» Смит описывает ситуацию, когда направляемый «рукой Провидения» бесчувственный, гордый и жадный богатый собственник без всякого преднамеренного желания служит интересам общества, ибо, заботясь исключительно о собственном богатстве он дает работу, а, следовательно, и пропитание нищим. При этом богатый из своих богатств потребляет лишь небольшую часть, сопоставимую с уровнем потребления каждого из нищих. Поэтому только кажется, что Провидение немногим дало все, а других лишило наследства и превратило в наемных рабочих. Кажущееся громадным имущественное неравенство между людьми при внимательном рассмотрении является равенством, причем таким, как если бы земля была распределена поровну между всеми людьми.

Бог создал все, он же печется и об устройстве общества. С виду устройство кажется несправедливым, но на самом деле стоит только постичь тайный замысел Бога и мир предстанет в ином свете.

Но мировую известность А.Смит получил не благодаря «Теории нравственных чувств». Этим он обязан своей второй книге - «Исследование о природе и причинах богатства народов» [2], которая была опубликована в Лондоне в 1776 году. Эта работа - одна из немногих книг, которая входит в сокровище человеческой мысли. Ее можно положить на одну полку с такими

книгами, как "Капитал" К.Маркса, "Общая теория процента и денег" Дж.М.Кейнса, которые также являются основой современной экономической теории.

В этой книге исследует причины роста богатства нации, роль труда в этом процессе, факторы увеличения его производительности, «естественный» порядок распределения продукта между различными классами, природу капитала, способы его постепенного накопления и многое другое.

По Смиту богатство нации — это продукты материального производства, величина которых зависит от 1) доли населения, занятого производительным трудом и 2) производительности труда.

Что такое производительный труд? Под ним А.Смит понимал только тот труд, который был занят в сфере материального производства, увеличивает стоимость предмета, к которому он прилагается. А главным фактором роста производительности труда Смит считал разделение труда или специализацию. В качестве примера мы можем привести хрестоматийный пример с булавочной мануфактурой, где производство булавки было разделено на 18! операций.

Обосновав преимущества разделения труда, Смит переходит к вопросу о деньгах. Смит не считал деньги товаром, т.е. результатом развития общественного разделения труда, а - техническим орудием, которое облегчало отношения обмена, как результат договоренности между людьми. В этом вопросе А.Смит соглашался с Аристотелем.

Что касается стоимости, то Смит считал, что стоимость — это количество заключенного в товаре необходимого труда, т.е. труд является не только источником богатства, но и мерой стоимости. Стоимость же определяется таким количеством труда, на которое можно купить данный товар.

Из теории стоимости А.Смита вытекает, что в условиях капиталистического производства, когда работник отчужден от средств производства, часть созданного им продукта вычитается в пользу землевладельца (в форме ренты) и в пользу предпринимателя (в форме прибыли).

Сложив стоимость из доходов, Смит пытается определить, чем определяется естественная норма каждого дохода, особое внимание уделяя факторам, определяющим уровень заработной платы. Обычный уровень заработной платы, по его наблюдению, зависит от договора между предпринимателями и рабочими, потому что:

— уровень заработной платы сельскохозяйственных рабочих всегда выше летом, чем зимой, хотя стоимость жизни для рабочих зимой, безусловно, выше,

— в разных частях страны заработная плата различна, а цены на продовольствие везде одинаковы,

— заработная плата и цены на продовольствие нередко движутся в противоположных направлениях и т.д.

А.Смит связывал изменения заработной платы также с экономическим состоянием страны, считая, что рост заработной платы есть свидетельство экономического прогресса, поскольку рост заработной платы обусловлен большим спросом на труд.

Прибыль же, согласно представлениям Смита, это не только заработная плата за особый вид труда по управлению, она включает и другие элементы, так как очевидно, что размеры прибыли определяются размерами капитала и не связаны с тяжестью труда. Что касается тенденции в изменении размеров прибыли, то они вызываются, по его мнению, теми же причинами, которые вызывают повышение или уменьшение заработной платы.

Большое внимание Смит уделяет также проблеме накопления капитала, считая его ключом к богатству нации, которое зависело от доли производительного населения, к которому относились и предприниматели, выполняющие важнейшую социальную функцию — функцию накопления.

У Смита именно бережливость является непосредственной причиной возрастания капитала.

Значительное внимание уделил А. Смит и вопросу государственных финансов, сформулировав, в частности, свои знаменитые четыре принципа налогообложения. Смит считал, что государственные расходы носят непроизводительный характер и поэтому считал, что нельзя облагать налогом капитал, ибо это приведет к его уничтожению. Но налоги государству необходимо платить как плату за оказанные им, государством, услуги.

Вслед за меркантилистами А.Смит внес вклад в основы теории международной торговли, [3] предложив теорию абсолютных преимуществ, согласно которой покупать товары надо там, где они дешевле, соответственно предлагая в обмен свои товары, затраты на производство которых ниже, чем в других странах. Он писал: «Если какая-либо чужая страна может снабжать нас каким-нибудь товаром по более дешевой цене, чем мы сами в состоянии изготавливать его, гораздо лучше покупать его у нее на некоторую часть продукта нашего собственного промышленного труда, прилагаемого в той области, в которой мы обладаем некоторым преимуществом».

А. Смит обосновал также принцип «свободной торговли» [4] между странами, согласно которому внешняя торговля не должна подвергаться каким-либо ограничениям со стороны отдельных национальных государств.

Итак, А.Смит считал, что в человеке изначально заложены такие качества как склонность к обмену и эгоизм. Первая ведет к разделению труда, вторая — к выбору занятия, которая принесет человеку больший доход, а это означает, что человек будет специализироваться на производстве той продукции, которая получается у него лучшего качества и с меньшими издержками, чем у конкурентов. Здесь прорисовывается фигура «экономического человека», рационального и своекорыстного, которая станет центральной фигурой экономических исследований в последующие два столетия. Но у классиков модель экономического человека относиться пока только к предпринимателям.

Смит источником богатства нации считал труд, рост спроса на который приводил к процветанию государства и росту заработной платы. А рост заработной платы, в свою очередь, будет приводить к увеличению производительности труда и снижению затрат на производство.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Смит А. Теория нравственных чувств/ Вступ. ст. Б. В. Мееровского; Подгот. текста, коммент. А. Ф. Грязнова.- С.8.
2. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов/ Адам Смит; [пер.с англ. П. Ключкина]. – М.: Эксмо, 2016. – 1056 с. (Великие экономисты).
3. https://edu.tltsu.ru/book_view
4. <https://buklib.net/books>

УЎК: 633

ЖИЗЗАХ ВИЛОЯТИНИ ЭКОТУРИСТИК РАЙОНЛАШТИРИШ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Л.Ш.Санаева, ўқитувчи, Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах

Аннотация. *Жиззах вилояти олтита экотуристлик районларга бўлинди: Туркистон тоғ тизмаларидаги арчазор ўрмонлари ва биологик ресурслари экотуристлик райони; Молғузар тоғ тизмаларидаги арчазор ўрмонлари билан боглиқ табиат ландшафтлари экотуристлик райони; Мирзачўл текисликлари ва Шимолдаги қумли чўл табиати экотуристлик райони; Айдар-Арнасой кўллари сув ҳавзаси экотуристлик райони; Нурота тоғ тизмаларининг шимолий-Ғарбий қисмидаги тоғ ўрмонлари, ёнғоқзорлар табиий ландшафтлари экотуристлик райони; Жиззах сув омбори ҳавзаси экотуристлик райони.*

Калит сўзлар: *экотуризм, экологик районлаштириш, яшил туризм, экотуристлик районлаштириш, зиёрат туризми, агротуризм, этнотуризм, орнитологик туризм, қишлоқ туризми, Мирзачўл текисликлари, Молғузар тоғи, Туркистон тоғ тизмаси.*

Аннотация. *Джизакская область разделена на шесть экотуристических районов: экотуристический район арчовых лесов и биологических ресурсов Туркестанского хребта;*

экотуристический район природных ландшафтов, связанных с арчовыми лесами Малгузарского хребта; район экотуризма Мирзачульских равнин и песчаных пустынь на севере; водохранилище Айдар-Арнасайских озер район экотуризма. Экотуристический район природных ландшафтов горных лесов, ореховых роц в северо-западной части Нуратинского хребта; Джизакское водохранилище, район экотуризма.

Ключевые слова. Экотуризм, экологическое районирование, зеленый туризм, экотуристическое районирование, паломнический туризм, агротуризм, этнотуризм, орнитологический туризм, сельский туризм.

Abstract. The Jizzakh region was divided into six ecotourism regions: the ecotourist region of juniper forests and biological resources of the Turkestan Range; ecotourist area of natural landscapes associated with juniper forests of the Molguzar Range; Ecotourism area of Mirzachol plains and sandy deserts in the north; Reservoir of Aaidar-Arnasoy lakes ecotourism area. Ecotourist area of natural landscapes of mountain forests, walnut groves in the northwestern part of the Nurata Range; Jizzakh reservoir, ecotourism area

Key words. Ecotourism, ecological zoning, green tourism, ecotourism zoning, pilgrimage tourism, agrotourism, ethnotourism, ornithological tourism, rural tourism

Кириш. Туризм мамлакатлар ва миллатлар ўртасидаги ўзаро ижтимоий-иқтисодий ва маданий муносабатларни янада барқарорлаштиришнинг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимизнинг туризм соҳасида етарлича даражада ва ҳар қандай хорижий мамлакатлардан қолишмайдиган имкониятларга эгаллиги бу борада кўплаб муваффақиятларга эришишни таъминловчи асосий манба ҳисобланади. Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан то ҳозирга қадар замон талабларига жавоб берадиган туризм инфратузилмасини таркиб топтириш ва ривожлантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотлар ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Айнан Жиззах вилоятида туризмни ривожлантириш борада кўплаб қарор ва фармойишлар қабул қилинди [1,2,3,4]. Экотуризм-табiiй туризм бўлиб, табиат муҳитини шакллантириш ва уни сақлашни ўз ичига олади. Унинг менежменти шундай амалга ошириладики, натижада бу фаолият экологик, ижтимоий ва маданий жиҳатдан барқарор бўлиб, “табiiй муҳит”, маданий таркибларни, “экологик барқарорлик” маҳаллий аҳоли учун тегишлича даромадни ва фойдаланилаётган ресурсларнинг узоқ муддатли муҳофаза қилинишини ўз ичига олади [10].

Ўзбекистоннинг табiiй-экологик хусусиятларига кўра бир томондан йирик табiiй-экологик иқтисодий-макро зоналарга, бошқа томондан эса экологик – иқтисодий районлар тизимига ажратиш мумкин. Уларнинг ҳар бири ҳудудий экологик–иқтисодий ривожланишнинг маълум вазифаларига жавоб беради. Ўзбекистоннинг экологик – иқтисодий районлаштиришнинг асосини мамлакатни 3 та йирик макрозонага ва 8 та экологик–иқтисодий районга бўлиш ташкил этади. Макрозоналар мамлакат халқ хўжалиги мажмуасининг ҳудудий – зонал, экологик – иқтисодий хусусиятларини умумий таҳлил қилиш ва муаммоларини аниқлаш, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш истиқболларини белгилаш учун ажратилади. Шу ўринда Жиззах вилоятининг экотуристик жиҳатидан районлаштирилиши вилоятнинг иқтисодий ривожлантирилишига ва ижтимоий жиҳатдан қўллаб қувватланилишига асос бўлади. Ҳудуднинг экологик-иқтисодий районларининг иқтисодий районлардан асосий фарқи бунда ишлаб чиқариш кучларининг табiiй муҳитга таъсирининг ҳудудий фарқлари асосий районлаштириш мезони эканлигидадир. Ҳар бир экологик-иқтисодий район ишлаб чиқариш кучларини табиатга таъсири даражаси бўйича бошқаларидан фарқ қилади [10].

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. А.Н.Норчаев ва Э.Т.Раббимов-ларнинг 2010 йил йилда нашр этирилган ҳамда Олий ўқув юртларининг иқтисодий мутахассисликлари бўйича билим олаётган талабалар, тадқиқотчилар, профессор - ўқитувчилар, туризм касб-хунар коллежлари ўқувчилари ҳамда туризм соҳаси билан шуғулланаётган барча ходимларга мўлжалланган “Экологик туризм” ўқув қўлланмасида экотуристик районлаштириш зарурати ва истиқболлари ҳақида батафсил баён этилган. Шунингдек, ушбу қўлланмада Ўзбекстон

Республикасининг экотуристтик районлари баён этилган бўлиб, Жиззах Вилояти Нурота ва Туркистон тоғ тизмалари экотуристтик районларининг тасарруфига киритилган. Аммо вилоятнинг ўзи экотуристтик районларга бўлиб чиқилмаган ва чуқур таҳлил қилинмаган.

Жиззах вилоятининг экотуристтик салоҳияти ва имкониятлари Б.Т.Холматов, Г.Р. Караевнинг “Экономические науки” журналидаги 2016 йил № 3-3 (16) сонидида чоп эттирган “Жиззах вилоятида экотуризмни ривожлантириш истиқболлари мавзусидаги” мақоласида ёритилган. Яна Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти дотсенти А.П. Махмудованинг “Жиззах экотуристтик минтақасида экологик туризм ресурсларининг тавсифи ва салоҳияти” мавзусида чоп эттирган мақоласида ҳам вилоятнинг туристик имконияти ҳақида ҳамда экологик район сифатида эътироф этилган мажмуалар ҳақида маълумотлар келтирилган, аммо тўлиқ экотуристтик районларга ажратиш ҳақида маълумотлар берилмаган [10].

Ишнинг мақсади. Жиззах вилоятининг экотуристтик салоҳияти юқори эканлигини ҳисобга олиб уни экотуристтик районлаштириш ва вилоятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишидаги аҳамиятини таҳлил қилиш.

Натижалар ва уларнинг таҳлили. Маълумки Ўзбекистоннинг экологик –иқтисодий районлаштирилишида мамлакат 3 та йирик макрозонага ва 8 та экологик–иқтисодий районга бўлинади. Унга кўра Жиззах вилояти Сирдарё вилояти билан биргаликда Мирзачўл экологик – иқтисодий районга киритилган [10].

Экотуристтик район сифатида Жиззах вилояти Туркистон экотуристтик райони[10].

Аслини олганда вилоятнинг табиий иқлим шароити ўзига хос бўлиб географик жойлашган ўрни ва табиий рекреатцион майдонларнинг кўплиги билан ҳам бошқа вилоятларидан ажралиб туради.

Жиззах вилоятининг иқлим шароити ўзига хос турли бир-биридан кескин фарқ қилувчи табиий экологик муҳитларга эга. Шулардан келиб чиқиб вилоятда экологик ва рекреация туризмни ривожлантириш учун унинг экологик-рекреация ресурсларини яъни экотуристтик районларини қуйидагича тавсия қилиш мумкин бўлади (1-жадвал):

I. Туркистон тоғ тизмаларидаги арчазор ўрмонлари ва биологик ресурслари экотуристтик райони:

- 1.1.Зомин давлат миллий боғи.
- 1.2.Зомин давлат табиат қўриқхонаси.
- 1.3.Зомин тоғлари арчазор ўрмонлари табиати ландшафтлари.
- 1.4.Зоминсув дарёси ҳавзаси.

II. Молгузар тоғ тизмаларидаги арчазор ўрмонлари билан боғлиқ табиат ландшафтлари экотуристтик райони:

- 2.1.Бахмал тоғлари арчазор ўрмонлари табиат ландшафтлари;
- 2.2.Сангзор дарёси ҳавзаси;
- 2.3.Ойқор тоғи арчазор ўрмонлари табиати биохилма-хиллиги ландшафтлари;

III. Мирзачўл текисликлари ва шимолдаги қумли чўл табиати экотуристтик райони:

- 3.1. Агроландшафтлардаги миллий деҳқончилик.
- 3.2. Арнасой давлат буюртмахонаси биологик ресурслари.
- 3.3. Қумли чўл табиати ландшафтлари.

IV. Айдар- Арнасой қўллари сув ҳавзаси экотуристтик райони.

V. Нурота тоғ тизмаларининг Шимолий-Ғарбий қисмидаги тоғ ўрмонлари, ёнғоқзорлар табиий ландшафтлари экотуристтик райони:

- 5.1. Нурота давлат табиат қўриқхонаси.
- 5.2. Фориш тоғлари табиий ландшафтлари.
- 5.3. Қўйтош тоғларидаги табиий тош шакллари ва қоятошлардаги қадимий расмлар.

VI. Жиззах сув омбори ҳавзаси экотуристтик райони:

- 6.1. Жиззах шаҳридаги экологик, ижтимоий-маданий ресурслари.
- 6.2. Жиззах шаҳри атрофидаги агротуризм ва маданий ландшафтлар.

Юқорида келтирилган маълумотлар, тадқиқотлар натижаларидан маълум бўладики, биринчидан, вилоятда экологик туризм ресурслари салоҳияти жуда катта бўлиб, туризмнинг

махсус турларини ривожлантириш имкониятлари катта. Шу сабабли вилоятда экотуризмни ривожлантиришда туристик талаб+туристик таклиф+туристик истеъмол муаммоларининг ечимини ишлаб чиқиш талаб қилинади[4].

Иккинчидан, вилоятнинг табиий иқлим ресурсларини, биологик-хилма-хилликни бетакрор табиат ландшафтларини экотуризмнинг нодир, мўъжизавий, маънавий бойликлар деб тушуниш ва билиш муҳитини яратиш лозим бўлади (2-жадвал).

1-жадвал

Жиззах вилояти экотуристтик районларининг туристик салоҳияти ва ривожланишидаги ҳозирги ҳолати

№	Жиззах вилоятининг экотуристтик районлари	Туристтик салоҳияти	Туризм ривожланиш даражаси
1	Туркистон тоғ тизмаси экотуристтик райони	Зомин давлат миллий боғи, Зомин давлат қўриқхонаси, Зоминсув дарёси ҳавзаси, Зомин сув омбори, Зомин давлат ўрмон хўжалиги.	Юқори
2	Молгузар тоғи экотуристтик райони	Бахмал тоғлари арчазор ўрмонлари табиат ландшафтлари, Сангзор дарёси ҳавзаси, Ойқор тоғи арчазор ўрмонлари табиати биохилма-хиллиги ландшафтлари.	Ўртача
3	Айдар-Арнасой қўллари сув ҳавзаси экотуристтик райони.	Агроландшафтлардаги миллий деҳқончилик, Арнасой давлат буюртмаси (заказник) биологик ресурслари. Қумли чўл табиати ландшафтлари.	Ўртача
4	Қизилқум экотуристтик райони	Агроландшафтлардаги миллий деҳқончилик, Арнасой давлат буюртмаси (заказник) биологик ресурслари, Қумли чўл табиати ландшафтлари.	паст
5	Нурота тоғи экотуристтик райони	Нурота давлат табиат қўриқхонаси, Фориш тоғлари табиий ландшафтлари, Қўйтош тоғларидаги табиий тош шакллари ва қоятошлардаги қадимий расмлар.	юқори
6	Жиззах сув омбори ҳавзаси экотуристтик райони	Жиззах шаҳридаги экологик, ижтимоий-маданий ресурслари. Жиззах шаҳри атрофидаги агротуризм ва маданий ландшафтлар	паст

Жадвал-2

Жиззах вилояти экотуристтик районларининг туристик салоҳияти ва ривожланишидаги ҳозирги ҳолати

№	Жиззах вилоятининг экотуристтик районлари	жами	экотуризм	этнотуризм	агротуризм	Қишлоқ туризми	гастротуризм	Ов туризми	Орнитологик туризм	Тоғ туризми	Тарихий туризм	Спелео туризм	МАИС туризм	Зиёрат туризми	Насталгия туризми	Спорт туризм	Сув туризми	фитотуризм
1	Туркистон тоғ тизмаси экотуристтик райони	14	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+
2	Молгузар тоғи экотуристтик райони	14	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+		+
3	Айдарқўл экотуристтик райони	5	+					+	+							+	+	
4	Қизилқум экотуристтик райони	8	+	+	+	+	+	+	+				+					+
5	Нурота тоғи экотуристтик райони	14	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+			+	+
6	Жиззах сув омбори ҳавзаси экотуристтик райони	12	+	+	+	+	+	+	+		+				+	+	+	+

Мамлакатимизнинг халқаро сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларининг шаклланишини, унинг табиий, ижтимоий ва иқтисодий географик ўрни белгилайди. Ўзбекистоннинг табиий-иқтисодий ўрнини қайд қилинган талаблар бўйича белгилашда таниқли географ олимлар катта тадқиқотларни ўтказишган. Уларнинг хулосалари бўйича Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг ўрнини иқтисодий географик жиҳатдан уч микро, мезо ва макро даражаларга бўлинади [5].

Хулоса. Жиззах вилояти 6 та экотуристтик туманларга бўлинади. Улардаги туристик манзиллар ва туризмнинг ривожланганлик ҳолати баҳоланди. Унга кўра Туркистон, Молгузар ва Нурота тоғлари экотуристтик туманларининг туристик салоҳияти юқори бўлиб Жиззах сув омбори ва Қизилқум экотуристтик районлари туризм потенциаллари ўрта даражада ва Айдар-Арнасой кўллариининг туризм салоҳияти унинг ҳудудида инфратузилмалар кам ташкил этилганлигини туристик салоҳияти камроқ кўрсаткичда бўлсада, кейинги йилларда вилоятнинг бошқа экотуристтик туманларида учрамайдиган йўналишларидан экотуризм, спелеотуризм, агротуризм, қишлоқ турзми, этнотуризм каби махсус туризм турларини ташкил қилиш борасида сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Умуман олганда Жиззах вилоятининг ҳар бир туристик тумани туризм имкониятлари ўзига ҳос бўлиб, улар маршрутларни нафақат маҳаллий, балки хорижий туризм бозори таъминловчи бўлиб қолади.

Ҳозирги кунда вилоятда туризмнинг ушбу соҳалари билан бирга экотуризмнинг ҳолатини яхши йўлга қўйилган ва катта натижаларга эришилган деб бўлмайди. Шунинг учун Жиззах вилоятида туризмни ривожлантириш имкониятларини ўрганиш ва чуқур тадқиқ қилишда қуйидагиларга эътибор қаратиш талаб этилади.

1. Вилоятнинг туризмни ривожлантириш нуқтаи назаридан географик жойлашиш қулайлиги.

2. Вилоятда меҳмонхоналар инфратузилмаларидаги шароитлар.

3. Вилоятнинг ҳудудлари бўйлаб транспорт коммуникация хизматларининг ҳолати.

4. Вилоятдаги туризм ресурсларининг тавсифлари, улардан халқаро ва ички туризмни ривожлантиришдаги талаблар ва эҳтиёжларнинг қондирилиши ҳолати.

5. Экологик ва рекреация ресурсларининг туристларни қабул қилиши ва хизматлар кўрсатиш салоҳияти ва имкониятлари.

6. Экологик ва рекреация ресурсларига туристик-экскурсия маршрутларининг ишлаб чиқилганлиги ва тур маршрутларнинг реклама қилинганлиги ҳолати.

7. Вилоятда туристик ташкилотларининг ташкил қилинганлиги ва уларнинг фаолияти, ихтисослашуви ва самарадорлиги.

8. Вилоят аҳолисининг туризмга қизиқиши ва ундан фойдаланиш имкониятлари.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4165-сонли Фармони,

2. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 24 февралдаги “Ички ва зиёрат туризмни ривожлантириш бўйича қўшимча чора тадбирлари тўғрисида”ги 100-сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 апрелдаги «Зомин» туристик-рекреацион зонасини ва халқаро умуммавсумий курортини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6201-сон Фармони.

4. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 28 апрелидаги «“Зомин” туристик –рекреацион зонаси фаолиятини ташкил этиш чора тадбирлари тўғрисида” ги 254-сон қарори.

5. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 июндаги “Ўзбекистон Республикасида сувда дам олиш ва пляж туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 368-сон қарори айнан Жиззах вилояти туристик масканларини ҳар томонлама ривожланишига алоҳида эътибор деб қараш мумкин.

6. Л.Санаева, Б.Мирзаев. Экологический туризм, его состояние по Джизакской области и меры по его улучшению “Научная дискуссия: вопросы математики, физики, химии, биологии” Сборник статей по материалам ХИИИ международной заочной научно-практической конференции . Москва. №1 (13) , С. 93, январь 2014 года.

7. Л.Санаева, Х. Бердикулов ва бошқалар., В.Айдар - Арнасой кўллар тизими экотуристтик манзил сифатида Айдар - Арнасой кўллар тизими экотуристтик манзил сифатида. “Инновацион техника ва технологияларни қўллашнинг устивор йўналишлари: тажрибалар, муаммолар, истикболлар”. Иқтидорли талабаларнинг илмий техник анжумани маъруза тезислари тўплами. Жиззах, 17 март, 2015 йил.

8. Т.Холдаров, Л.Санаева Туризм. Касб-хунар коллежлари учун қўлланма.-Т.: ”ИҚТИСОД - МОЛИЯ”, 2017.(23-26)

9.Тошбоев З.М., Ҳақимов Б.Б. Мирзачўл воҳасининг туристик имкониятлари (214) Ўзбекистонда туризм ва рекреацияни ривожлантиришнинг географик муаммолари ва имкониятлари. Халқаро илмий-амалий конференция. Чирчиқ шаҳри, 2019 йил 11-12 октябрь

10.А.Н.Норчаев,Э.Т.Раббимов. Экологик туризм. Ўқув қўлланма, – Т.: ТДИУ, 2010 й. : (5-6, 42-42 б.)

УЎК: 330.322

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТНИ СТАТИСТИК БАҲОЛАШДАГИ МАВЖУД ТЕНДЕНЦИЯЛАР ТАҲЛИЛИ

К.А.Сапаров, мустақил изланувчи, кадрлар малакасини ошириш ва статистик тадқиқотлар институти, Нукус

Аннотация. Ушбу мақолада Қорақалпоғистон Республикасида инвестицион фаолиятини статистик баҳолашдаги тенденциялар таҳлили, инвестиция фаолиятини статистик ўрганишнинг дастлабки босқичи умумий ҳажмда уларнинг ҳар бирининг улушини аниқлаш асосида инвестиция ва таркибий таҳлил бўйича инвестицияларни гуруҳланиши, хусусан молиявий инвестицияларни статистик баҳолаш тизимлари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Инвестиция фаолиятини статистик ўрганиш, инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, инвестицион жараён, инвестиция манбаси, инвестицияларнинг иқтисодий хусусияти.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ тенденций статистической оценки инвестиционной деятельности в Республике Каракалпакстан, начальный этап статистического исследования инвестиционной деятельности, группировка инвестиций в инвестиционный и структурный анализ на основе определения доли каждого из них в общем объеме, в частности, систем для статистической оценки финансовых вложений.

Ключевые слова: Статистическое исследование инвестиционной деятельности, сущность инвестиций, инвестиционный процесс, источник инвестиций, экономическая природа инвестиций.

Abstract. This article discusses the analysis of trends in the statistical evaluation of investment activity in the Republic of Karakalpakstan, the initial stage of the statistical study of investment activity, the grouping of investments in investment and structural analysis based on determining the share of each of them in the total volume, in particular, systems for the statistical evaluation of financial investments.

Keywords: Statistical research of investment activity, essence of investments, investment process, source of investments, economic nature of investments.

Кириш. Глобаллашув шароитида молиялаштириш турини интенсив кўпайтиришни амалга оширишни талаб қилади. Бу, ўз навбатида, жамғарманинг тубдан янги даражасини талаб қилади. Инвестицион жараёни асосий ишлаб чиқариш фондларининг сифат жиҳатидан янги моддий элементларини сотиб олиш бўйича тезкор равишда амалга оширилиши керак. Мавжуд корхоналарни техник қайта тиклаш ва реконструкция қилиш, шунингдек, асосий ишлаб чиқариш фондларининг фаол қисмини модернизация қилиш ҳамда алмаштириш учун капитал қўйилмаларнинг тузилишини ўзгартириш керак. Маънан ва жисмонан эскирган ускуналарни алмаштиришни тезлаштириш ва асосий капитални қоплаш тезлигини ошириш, ишлаб чиқариш фондини ҳамда фойдаси учун компенсация ставкаси ўртасидаги нисбатни ўзгартириш керак.

Кўпгина ҳолларда, бизнинг фикримизча, бу камроқ ишлаб чиқариш ускуналаридан фойдаланиш орқали кўпроқ ишлаб чиқаришни тезлаштиради ва капитал таъмирлашда тежашга ёрдам беради. Корхоналарни реконструкция қилиш ва дизайн имкониятларини ривожлантириш даврларини сезиларли даражада тезлаштириши мумкин. Корхонани кенгайтирилган кўпайтириш мақсадида улар маълум миқдорда нақд пул, фойда ва рентабелликка эга бўлишлари керак. Инвестицияларнинг иқтисодий хусусияти кенгайтирилган кўпайиш жараёнининг шакллари билан боғлиқ ва ишлаб чиқариш кучларининг барча элементларининг сонини ҳамда сифатини ошириш учун қўшимча

ижтимоий маҳсулотнинг бир қисмидан фойдаланишдир. Инвестиция манбаси - бу ишлаб чиқариш омиллари кўпайтириш ва ривожлантиришга қаратилган ва эскирган маҳсулот воситаларини амортизация шаклида янгилаш учун ишлатиладиган компенсация фонди. Миллий ҳисоб-китоб тизимида шарҳлаш якуний истеъмолда сарфланмаган даромаднинг бир қисмидир

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мавзу доирасида иқтисодиётда инвестицияларнинг мазмун-моҳияти, таркиби ва унинг динамикаси бўйича иқтисодий, молиявий ҳамда эконометрик таҳлиллари, ундан самарали фойдаланиш масалалари ва муаммолари устида кўплаб иқтисодчи олимлар тадқиқотлар олиб боришган. Жумладан, академик С.С.Ғуломов ва А.М.Абдуллаев инвестиция жараёни бизнес методологиялари ҳамда хавф-хатарда бизнеснинг ноҳушлик сиёсатини ва инновацион тадбиркорликни амалга ошириш мажмуй бўйича концептуал ёндашувларни ишлаб чиқдилар [1].

Инвестиция жараёнлари тўғрисида Б.Т.Байхонов “Инвестиция жараёни – инвестициялар амалга оширилувчи инвестицияга бўлган талаб ва таклиф муносабатлари таҳлили, унинг жамғармасини шакллантириш, ундаги таваккалчилик ва қопланиш муддатларини ўрганиш, самарадорлигини баҳолаш ҳамда инвестиция сиёсатини танлаш босқичларини амалга оширишдир [2] – деб таъкидлайди.

Профессор Д.Ғозибековнинг инвестициялар тўғрисидаги назарий қарашларида қуйидаги фикрлар баён этилган: “Инвеститсиялар бир иқтисодиёт субъекти капиталини ўзга иқтисодиётга муайян муддатга боғлаш бўлиб, ички инвестициялардан рисклар кенглиги билан фарқланган ҳолда, ҳуқуқий шароитларнинг, инвестиция муҳитининг ўзгариши билан тавсифланади ва натижада мамлакатлар ва минтақалар бўйлаб капитал кўчиши юз беради” [3]. Ушбу фикрлардан шундай хулоса қилиш мумкинки, инвестициялар муҳим капитал бўлиб, у рисклар доираси кенглиги билан фарқланади.

Тадқиқот методологияси. Инвестиция фаолиятини статистик ўрганишнинг дастлабки босқичи умумий ҳажмда уларнинг ҳар бирининг улушини аниқлаш асосида инвестиция ва таркибий таҳлил бўйича инвестицияларни гуруҳлашдир. Ушбу ёндашув статистик усулларнинг бутун мажмуасини инвестиция фаолиятининг асосий йўналишларини чуқур ва тўлиқ ўрганишга йўналтиради. Статистика фанлари ва амалиётни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида инвестиция фаолиятининг ҳар бир йўналиши бўйича статистик кўрсаткичлар тизими, хусусан молиявий инвестицияларни статистик баҳолаш тизимлари ишлаб чиқилган.

Ҳар қандай мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг зарурий шarti юқори инвестицион фаолликдир. Бунга реализация қилинган инвестиция ресурслари ҳажмини кўпайтириш ва улардан моддий ишлаб чиқаришнинг устувор соҳаларида, шунингдек, ижтимоий соҳа объектларида энг самарали фойдаланиш ҳисобига эришилади. Инвестициялар ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва ривожлантириш, унинг қувватларини, технологик даражасини ошириш, янги, юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқиш ва чиқаришга мўлжалланган. Инвестициялар янги илмий-техника базасида ишлаб чиқариш салоҳиятини шакллантиради ва мамлакатнинг жаҳон бозорларидаги рақобатбардош мавқеини белгилайди [4].

Таҳлил ва натижалар. Капитал қўйилмалар давлат саноат сиёсатини амалга оширишда муҳим рол ўйнайди, чунки улар репродуктив жараённинг асосий кўрсаткичи бўлиб, асосий капитални янгилаш, таркибий ислохотларни амалга ошириш, мамлакатнинг узоқ муддатли барқарор иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш имкониятларини белгилайди [5]. Сўнгги пайтларда Қорақалпоғистон Республикасида капитал қўйилмалар ўсишининг ижобий тенденцияси аниқ кузатилмоқда. Хусусан, 2022 йилда Республика асосий капиталга инвестициялар ҳажми 29925,4 млрд. сўмга тенг бўлиб, бу кўрсаткич ўтган 2021 йилга нисбатан 3674,7 млрд. сўмга ошди. Бу албатта, молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга инвестициялар таркибидаги ижобий натижалар билан изоҳланади (1-жадвал).

Жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, Қорақалпоғистон Республикасининг молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга инвестициялар

таркибида 2010 йилда корхоналар ва аҳолининг ўз воситалари ҳисобидан мос равишда 57,3 % ва 42,7 %ни ташкил этган бўлса ушбу кўрсаткичлар 2022 йилга келиб 40,0% ва 60,0 % га тенг бўлган. Бу ўз навбатида, молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга инвестициялар таркибида ички инвестициялар камайтирилиб, ташқи инвестициялар ортганлигидан далолат беради. Таҳлил натижаларининг ижобий натижаси сифатида кўриш мумкинки, чет эл инвестициялари ва кредитлари 2010 йилда жами молиялаштириш ҳажмига нисбатан атига 12,6 %га тенг бўлган бўлса 2022 йилга келиб жами инвестициялар ҳажмида 38,9 %ни ташкил этди.

1-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасининг молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга инвестициялар таркиби (%)

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2022	2022 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (+, -)
Корхоналар ва аҳолининг ўз воситалари	57,3	27,8	39,1	39,9	40,0	-17,3
Қабул қилинган маблағлар	42,7	72,2	60,9	60,1	60,0	17,3
улардан: давлат бюджети	6,6	2,6	12,1	12,4	12,7	6,1
банкларнинг кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	9,3	5,0	7,7	6,1	5,3	-4,0
Чет эл инвестициялари ва кредитлари	12,6	48,2	38,9	37,4	38,9	26,3

Манба: Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Аммо шуни ҳам таъкидлаш керакки, 2022 йилда капитал қўйилмаларнинг ўсиш суръати ўтган йилларга нисбатан сезиларли равишда (2019 йилда 100,3 %, 2022 йилда 113,2 %) ўсган бўлсада, 2010-2015 йилларга нисбатан анча пасайган (2010-2015 йилларда ўртача 131,8 %га тенг бўлган). Албатта, ўтган пандемия таъсири натижасида пасайиш кузатилган бўлса, 2022 йилда бошлаб олдинги йилларга нисбатан ўсишни кузатилиши республика олдида инвестициялардан самарали фойдаланиш масъулиятини юклайди (2-жадвал).

2-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари динамикаси (млрд. сўм)

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2022	2022 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (+, -)
Ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми	2181,7	6703,8	21881,0	26250,7	29925,4	27743,7
Саноат маҳсулоти	697,2	2387,6	13981,3	16630,4	17794,6	17097,4
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	1060,0	3452,1	10532,2	12339,3	14359,1	13299,1
Асосий капиталга инвестициялар	496,4	6021,2	7089,8	8110,7	10099,8	9603,4
Қурилиш ишлари	237,1	1219,3	3992,5	4480,6	5289,6	5052,5
Хизматлар ҳажми	671,1	2550,3	6520,3	8458,4	10421,9	9750,8

Манба: Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Қорақалпоғистон Республикасининг ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми 2010 йилда 2181,7 млрд. сўмга тенг бўлган бўлса 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 27743,7 млрд. сўмга ошиб 29925,4 млрд. сўмга тенг бўлди. Бу борада саноат ишлаб чиқариш ҳажми 17794,6 млрд. сўм, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми кузатилаётган йилга нисбатан 13299,1 млрд. сўмга ошиб 14359,1 млрд. сўмга етганини таъкидлаш мумкин.

Иқтисодиётига капитал қўйилмалар ҳажмининг максимал ўсиш суръати 2010-2022 йилларда бошқа йилларга нисбатан 2018 йилда (169,9 %га тенг бўлган) 57,1% даражасида кузатилди. Инвестицион фаолиятни таҳлил қилишда капитал қўйилмалар ҳажмининг миқдорий кўрсаткичларигагина эмас, балки уларнинг таркибига ҳам эътибор қаратиш лозим.

Аҳолининг хизмат кўрсатиш соҳасига бўлган талабининг йилдан-йилга ортиб бориши, аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш ва шунинг ҳисобига 2022 йилда хизмат кўрсатиш йўналишида жами қиймати 2010 йилга нисбатан 10421,9 миллиард сўмга ошиб 10421,9 миллиард сўмга етишига ҳамда янги иш ўринларини яратилишига олиб келди.

2017-2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида»ги ПҚ-2731-сонли Қарори [6] га асосан 2017-2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастурига асосан, комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш хусусан:

- сув таъминоти тизимини ривожлантириш ва аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминланиш даражасини ошириш, канализация, санитария ва маиший чиқиндилардан фойдаланиш тизимларини яхшилаш;

- минтақада яшовчи аҳолининг уй-жой шароитларини яхшилашга йўналтирилган чора-тадбирларни амалга оширишни давом эттириш, кўп квартирали уйларда уй ичи муҳандислик коммуникациялари ва умумфойдаланадиган жойларни таъмирлаш, шунингдек болалар ва спорт майдончаларини барпо этган ҳолда уйларга туташ ҳудудларни ободонлаштириш;

- минтақа аҳоли пунктларининг транспорт, муҳандислик ва коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, суғориш ва ташқи ёритиш тармоқларини такомиллаштириш, Нукус ва Урганч шаҳарларининг замонавий энергия тежайдиган технологияларни жорий этган ҳолда иссиқлик таъминоти тизимларини яхшилаш вазифаларини бажариш учун 2018 йилдан олдинги даврларга нисбатан қурилиш ишлари ҳажми 2 баробарга (2015 йилда 1219,3 млрд. сўм 2020 йилда 3992,5 млрд. сўмга) ошди. Республикада амалга оширилган иқтисодий ислохотларнинг амалга ошириш натижаларида аҳоли турмуш фаровонлиги яхшиланиб, истеъмол товарлари ҳажми 2010 йилга нисбатан 2022 йилда 3068,5 млрд. сўмга ошиб 3319,2 млрд. сўмга етди (3-жадвал).

3-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари динамикаси

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2022	2022 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (+, -)
Истеъмол товарлари, млрд. сўм	250,7	1051,1	2804,2	2945,6	3319,2	3068,5
Чакана савдо айланмаси, млрд. сўм	711,3	2397,7	6861,8	8498,6	10803,0	10091,7
Ташқи савдо айланмаси, млн. АҚШ доллари	126,3	286,1	539,0	649,2	611,8	485,5
Экспорт, млн. АҚШ доллари	98,3	95,4	362,7	416,2	365,3	267,0
Импорт, млн. АҚШ доллари	28,0	190,7	176,3	233,0	246,5	218,5

Манбаа: Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

3-жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, республикада чакана савдо товар айланмаси таркибида йирик корхоналарнинг товар айланмаси ҳажми 106,2 млрд. сўмни ташкил қилиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 63,6 фоизни ташкил этди. Бу эса умумий савдо ҳажмининг 6,9 % улушига тўғри келади. Кичик тадбиркорлик субъектларининг чакана савдо товар айланмаси ҳажми статистик ҳисоб-китобларга кўра, 1424,4 млрд. сўмни ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 107,1 фоизни ташкил этди. Республика миқёсида ушбу секторнинг жами чакана савдо товар айланмасидаги улуши 85,3 фоизга тенг келмоқда. Умумий чакана савдо айланмаси 2022 йилда 2010 йилга нисбатан 10091,7 млрд. сўмга ошиб 10803,0 млрд. сўмга етди.

Мамлакатимизда маҳаллий маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмини орттириш, инвестицион жозибадорлик муҳитини барпо этиш, янги иш ўринлари яратиш, халқимизнинг фаровон ҳаёт кечириши йўлида амалга оширилаётган ислохотлар бугун ҳар бир жабҳада ўзининг натижасини кўрсатмоқда. Давлат бюджетига валюта тушумини таъминлашда ва ички бозоримизни зарур маҳсулотлар билан тўлдиришда мамлакат ташқи савдо айланмасининг ҳажми муҳим аҳамият касб этади.

2022 йилда Қорақалпоғистон Республикасининг ташқи савдо айланмаси 381,4 млн. АҚШ долларини, жумладан 365,3 млн. АҚШ долларини экспорт операциялари, 246,5 млн. АҚШ долларини - импорт операциялари ташкил этди. Ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдоси 118,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилди. Ҳудуднинг экспортбоп маҳсулотлари ҳисобланувчи пластмассадан ясалган буюмлар (полиэтилен), ип-калава, фармацевтика, кимё-саноати маҳсулотлари, тирик ҳайвонлар ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари асосан Хитой халқ

Республикаси, Туркия, Россия Федерацияси, Латвия ва Қозоғистон бозорларига йўналтирилган. Эришилаётган кўрсаткич ва натижалар божхона тизимининг ислоҳ этилиши ва соҳага илғор ахборот тизимларининг жорий қилиниши натижасида, “рақамли божхона” сари ташланаётган дадил қадамлар самараси, деб қараш мумкин.

Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий салоҳиятини ошириш, аҳоли бандлиги ва фаровонлиги даражасини ошириш, ҳудудлар ва тармоқларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштириш зарурлиги бўйича белгиланган вазифалар Қорақалпоғистоннинг мавжуд имконият ва ресурсларидан самарали фойдаланишнинг аҳамиятини белгилайди. Мавжуд имкониятдан самарали фойдаланиш Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий кўрсаткичларини ижобий натижаларга эга бўлишини ифода этди (4-жадвал).

4-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасининг иқтисодий кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	2010	2015	2020	2021	2022	2022 йилда 2010 йилга нисбатан ўзгариши (+, -)
Аҳоли жон бошига асосий капиталга инвестициялар, минг сўм	302,6	3388,2	3710,0	4189,2	4668,4	4365,8
Иқтисодиётда бандлар сони, минг киши	580,8	630,0	707,4	702,6	709,1	128,3
Фаолият кўрсатаётган корхоналар сони, бирлик	9835	12234	18404	21968	26692,1	16857,1
Номолиявий активларга инвестиция, млрд. сўм	522,0	6153,1	7601,3	8423,8	9246,3	8724,3

Манбаа: Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Экологик муаммоли ҳудудларни ривожлантириш, аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш, бу каби саъй-ҳаракатлар учун сармоя киритиш долзарб аҳамиятга эга ҳисобланади. Бу каби муаммоли ҳудудга мисол қилиб Оролбўйи минтақаси ҳисобланмиш Қорақалпоғистон Республикасини айтиш мумкин. 4-жадвал бўйича ҳудуднинг асосий иқтисодий кўрсаткичларидан ҳисобланувчи аҳоли жон бошига асосий капиталга инвестициялар ҳажми динамикасига эътибор қаратадиган бўлсак, 2022 йилда 2010 йилга нисбатан 4365,6 минг сўмга ошиб 4668,4 минг сўмга тенг бўлди.

Минтақага йўналтирилаётган инвестициялар, асосан, йирик газ-кимё корхоналарини куришга сарфланмоқда. Минтақада инвестиция ҳажмларининг ўсиш суръатлари охириги йилларда мамлакатнинг ўртача кўрсаткичига эга бўлган. Бу каби ҳудудларни ривожлантириш, аҳоли турмуш сифати ва фаровонлигини ошириш, аҳоли учун экологик ноҳуш таъсирларни камайтириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ҳамда иқтисодий-ижтимоий барқарор риволантиришга эришишга қаратилган бўлиб, ҳудудда аҳоли бандлиги 2010 йилда 580,8 минг кишини ташкил этган ва бу кўрсаткич 2022 йилга келиб 128,3 минг кишига ўсиб 709,1 минг нафарга етди.

2022-йилда капитал қўйилмалар таркибида моддий бойликларга йўналтирилган маблағлар 96,2 фоизни, номоддий активларга йўналтирилган маблағлар 3,8 фоизни ташкил этди. Моддий активларга инвестициялар таркибида энг катта улуш машиналар, асбоб-ускуналар ва инвентарларга – 31,8%, муҳандислик иншоотларига – 23,9%, нотураржой биноларига – 16,1% инвестицияларга тўғри келди. Капитал қўйилмалар таркибида 2022 йилда номолиявий активларга йўналтирилган инвестициялар ҳажми 2010 йилга нисбатан 8724,3 млрд. сўмга ошиб 9246,3 млрд. сўмга тенг бўлди. Номоддий активларга инвестициялар ҳажмини камайтиришга эътибор қаратиш лозим. Бундай динамика ниҳоятда салбий, чунки XXI асрда ривожланган мамлакатларда айнан номоддий активлар инвестициялар учун янада жозибадор объектга айланиб бормоқда.

Хулоса қилиб айтганда, тадқиқот услуби соҳасида ҳам, йўналишларини танлашда ҳам янги комплекс вазифалар билан янги мураккаб вазифаларга дуч келади. Услубий жиҳатдан, ушбу муаммони барча элементларини боғлаш билан текшириш керак, шунинг учун инвестиция жараёни ва фақат мутлақ микдордаги инвестицияларни таҳлил қилиш асосида

минтақавий миқёсда репродуктив жараёнларда ҳулоса чиқариш имконсиздир ва улар асосида ҳисоблаб чиқилган.

Бизнинг фикримизча, энг илмий асосланган, асосий воситаларнинг кўпайиши жараёнини ўз ичига олган ушбу муаммони ўрганишга ёндашувни кўриб чиқилди. Бунинг учун инвестиция фаолиятининг репродуктив томонини таҳлил қилиш зарурияти мавжуд. Тўғридан-тўғри ўрганиш объекти сифатида инвестиция айирбошлаш айланмаси инвестицион циклининг энг кенг ифодаси сифатида танлаш тавсия этилади.

Бундай контекстда асосий капитални кўпайтириш жараёни икки босқични яъни, асосий воситаларни яратиш, яъни тўғридан-тўғри инвестициялар ва асосий воситалар томонидан ишлаб чиқарилган инвестициялар натижасида яратилган инвестициялар ҳамда истеъмолни ўз ичига олади. Биринчи босқични ўрганиш, асосий воситалар тузиш, яъни инвестиция даврини чуқурлаштириш учун даврни қисқартиришга алоҳида эътибор берилиши керак. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, замонавий шароитда янги қурилишларнинг кўпчилиги техник реконструкция қилиш ва қайта техник қайта қуриш ҳамда қайта жиҳозлаш учун инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланишни тақозо этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Гулямов С.С., Абдуллаев А.М. и др. Инновационный потенциал и его влияние на конкурентное развитие экономики страны (теоретико методологические аспекты). - Т.: Фан ва технология, 2016 – 884 с.
2. Байхонов Б.Т. Ўзбекистон иқтисодиётида инвестицияларни тармоқлараро тақсимлашнинг эконометрик моделлаштириш услубиятини такомиллаштириш: Иқтисодиёт фанлар доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2019. 14 б
3. G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – Т.: «Moliya», 2003. – В. 45;
4. Foreign Direct Investment for Development. Maximising benefits, minimising costs. OECD, 2020. Head of Publications Service. <https://www.oecd.org/investment/investmentfordevelopment/1959815.pdf>
5. Radevych, T.V. (2015) “Capital investments in Ukraine: current trends and prospects”, *Stalyy rozvytok ekonomiky*, vol. 2, pp.317-322
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 январдаги «2017-2021 йилларда Оролбўйи минтақасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида»ги ПҚ-2731-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/3099705>
7. <http://www.stat.uz/>
8. <http://www.qrstat.uz/>
9. <http://lex.uz/>
10. <http://miit.uz/>
11. <http://karakalpakstan.uz/>

УЎК 338.173.51

ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ КЛАСТЕРЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ Н.О.Султонова, талаба, Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Мақолада тўқимачилик саноати кластерлари фаолиятини ташкил этиши ва бошқариши механизмларини такомиллаштириши, саноат корхоналари рақобатбардошлигини ошириши, янги бозорларга чиқиши истиқболлари бўйича вужудга келадиган имкониятлардан фойдаланиши асосида амалга ошириши йуллари тадқиқ этилган.

Калим сўзлар: тўқимачилик саноати, бошқарув, кластер, рақобатбардошлик, корхона.

Аннотация. В статье исследуются пути совершенствования организации и управления кластерами текстильной промышленности, повышения конкурентоспособности промышленных предприятий, использования имеющихся возможностей для выхода на новые рынки.

Ключевые слова: текстильная промышленность, управление, кластер, конкурентоспособность, предприятие.

Abstract. The article explores ways to improve the organization and management of cluster industry clusters, increase the competitiveness of industrial enterprises, and take advantage of opportunities to enter new markets.

Keywords: textile industry, management, cluster, competitiveness, enterprise.

Мамлакатимизда истиқлол йилларида изчил амалга оширилаётган ислохотлар туфайли иқтисодиётнинг барча тармоқлари, хусусан, енгил саноат тизимида ҳам улкан муваффақиятларга эришилмоқда. Бунда ҳар йили мазкур соҳага ихтисослаштирилган юзлаб

янги корхоналар ишга туширилиб, мавжудлари техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозланаётгани муҳим аҳамият касб этади. Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, шу жумладан саноатни юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатдан янги босқичга ўтказиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида алоҳида кўрсатилган. Мамлакатимизда тўқимачилик маҳсулотларига бўлган талаб ниҳоятда катта бўлиб, ушбу эҳтиёжларни қондириш мақсадида тўқимачилик саноати тармоғида хорижий мамлакатлар билан ҳамкорликда қўшма корхоналар ташкил этилмоқда. Ишлаб чиқариш жараёнларининг модернизациялашуви, тармоқ корхоналарида фаолиятни ташкил этиш ва бошқаришда илм-фан ютуқларининг кенг жорий этилиши билан мамлакатимиз тўқимачилик саноатида ишлаб чиқариш технологиясининг янги авлодини яратиш, мавжуд ишлаб чиқариш тезликларини аввалгидан бир неча баробар жадаллаштириш зарурияти туғилмоқда.

Иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим шартларидан бири бу ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишдир. Иқтисодиётда янгича, замон талабига мос бўлган ишлар олиб борилмагунча юқори қийматга ега, жаҳон товарлари билан рақобатлаша оладиган товар ишлаб чиқариш мумкин эмас. Маълумки, ишлаб чиқаришнинг асосий таркибий қисмлари таркибининг моҳияти жамиятни сафарбар қилишнинг асосий воситасидир. Ишлаб чиқариш омиллари инсон ривожланишининг барча босқичларида кенг тарқалган бўлсада, улар мутахассислар томонидан бошқача талқин қилинади. Масалан, "Сиёсий иқтисод" дарслигида: ишлаб чиқаришнинг моддий ва шахсий омиллари мавжудлигини тан олади. [1]

Асбоблар ва меҳнат объектлари (ер, сув, минераллар ва бошқалар каби табиий ресурслар) ишлаб чиқариш воситаларига киритилган. Бошқа томондан, ишчи кучи ишлаб чиқаришнинг шахсий омили сифатида қаралади. бу ерда енг муҳим савол ишчи кучи ва ишчи кучи ўртасидаги фарқни аниқлашдир. маълумки, меҳнат-бу инсоннинг мақсадли фаолияти, яъни ишчи кучи жараёни. шу нуқтаи назардан, у ишчи кучи тушунчасидан бутунлай фарқ қилади. баъзи ёзувчилар уларни бир хил маънода ишлатишга одатланган, бу еса ўз навбатида чалкашликка олиб келади. Биз меҳнат турли омилларни бирлаштирган ва уларга амал қиладиган жараён еканлигини яхши тушунамиз.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 16 сентябридаги "Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чоратадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4453-сонли қарорида сўнгги йилларда республикада енгил саноатнинг тўқимачилик, тикув-трикотаж, чарм-пойабзал ва мўйначилик тармоқларини ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган тайёр маҳсулотларнинг турлари ва ассортиментини кенгайтириш, шунингдек тармоқ корхоналарининг инвестиция ва экспорт фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш бўйича комплекс чоратадбирлари амалга оширилмоқда.

Бугунги кунгача бўлган даврда тизимда 2014-2020 йилларга мўлжалланган махсус дастур асосида муайян ишлар амалга оширилиб, унга кўра, 2020 йилга келиб, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2013 йилдагига нисбатан 3,2 марта, калава ип ишлаб чиқариш ҳажмини 2,5 марта, газлама ишлаб чиқариш ҳажмини 2,8 марта, трикотаж матолар ишлаб чиқариш ҳажмини 2,7 марта, нотўқима материаллар тайёрлаш ҳажмини 1,5 марта, хом ипак ишлаб чиқаришни эса 2,1 марта оширишга эришилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 декабрдаги ПФ-5285-сон Фармони билан белгиланган вазифалардан бири хом ашёни қайта ишлаш, юқори қўшилган қийматли тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш бўйича ягона комплекс сифатида, шу жумладан саноат кооперациясини кенгайтириш ва қўллаб-қувватлаш, тўқимачилик маҳсулотлари ички ва ташқи бозорларида тадқиқотлар ўтказиш асосида тармоқни барқарор ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқишдан иборат.[2]

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун, яъни тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини 2018-2028 йилларда ва келажакда 2030 йилгача ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилган.

Стратегияда 2018-2030 йилларда 170 та лойиҳани амалга ошириш ҳисобига газламалар ишлаб чиқаришни 5,8 баробарга, трикотаж мато – 7,3 баробарга, тикув-трикотаж маҳсулотларини – 6,3 баробарга ва пайпоқ маҳсулотларини – 7,6 баробарга ошириш ҳамда экспорт ҳажмини энг камида 5 баробарга ошириш кўзда тутилган.[3]

Тўқимачилик саноати ривожланишининг ҳозирги ҳолати жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг глобал таъсири интенсивлиги, рақобатнинг сезиларли даражада ортиши ва ташқи омиллар ролининг ортиши фонида рўй бермоқда. Айниқса, Жаҳон савдо ташкилоти мажбуриятларини амалга ошириш ва айрим ҳудудий гуруҳлар (МДХ, ШХТ ва бошқалар) билан аъзолик доирасида давом этаётган эркинлаштириш жараёнлари сифатини ошириш, маҳаллий тўқимачилик корхоналарини илғор хорижий корхоналар билан тенг асосда рақобатлаштириш ва ташқи бозорларга чиқишда эркинлаштиришдан фойда олиш йўллари топишдан иборат.

1-расм. Тўқимачилик саноати кластерининг рақобатбардошлигини белгиловчи омиллар

Бундай шароитда тўқимачилик саноати рақобатбардошлигини ошириш, ҳудудлардаги корхоналарнинг рақобат устунликларини оширишнинг энг самарали йўлларида бири давлат самарали кластер сиёсатини ишлаб чиқиш орқали тўқимачилик саноати кластерларини шакллантиришдир. Тўқимачилик саноатининг кластерлашуви соҳада рақобат ва ҳамкорлик омилларининг оптимал комбинациясини рағбатлантириш имконини беради. Бу юқори ресурс салоҳиятига эга бўлган миллий иқтисодиётимизни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим шартидир. Тўқимачилик саноати кластерларининг шаклланиши ички ва ташқи бозорларда миллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини янада юқори даражага кўтаришга ёрдам беради (1-расм).

Кластерларнинг шаклланиши ва ривожланиши ички бозорлардаги шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда яратилган кластер объектларининг рақобат устунликлари билан чамбарчас боғлиқ. Миллий саноат тармоғи таркибидаги тўқимачилик саноатини ривожлантиришнинг асосий йўналишларини ва уни кластерлашнинг мавжуд шарт-

шароитларини аниқлаш мақсадида мезо даражада рақобатбардошликнинг омилли таҳлили амалга оширилди.

Рақобатбардошликнинг омилли шарт-шароитларининг айрим элементлари мамлакатда тўқимачилик саноатини кластерлаштириш учун реал имконият яратади. Энг муҳими, мамлакатда арзон меҳнат ва табиий ресурслар, шунингдек, пахта хом ашёсини етиштириш учун қулай иқлимнинг мавжудлиги ҳисобланади. Шу билан бирга, мамлакатдаги омил шароитининг бошқа элементлари (ривожланмаган капитал бозори, паст ишлаб чиқариш инфратузилмаси, тадқиқот ва ривожланишнинг паст даражаси) яхшиланиши керак.

Шуни таъкидлаш керакки, меҳнат инсоннинг ақлий ва жисмоний ишлаш қобилиятининг йиғиндиси бўлганлиги сабабли, бозор иқтисодиётида меҳнат шахс сифатида ёки меҳнат жараёни сифатида емас, балки товар сифатида сотилади, у бошқа товарлар билан бир хил қиймат ва қизиқишга ега ва шунинг учун унинг бозорига айланади. Шу сабабли, ҳозирги кунда кенг қўлланиладиган меҳнат бозори тушунчаси ўрнига меҳнат бозори меҳнат ресурслари емас, балки меҳнат, дейиш ўринли бўлади. Ижтимоий-иқтисодий тизимларнинг ривожланиш тарихи шуни кўрсатадики, ривожланиш маълум қонунларга асосланган ўзгаришлар таъсири остида содир бўлади.

Ҳозирги вақтда шаклланган иқтисодий ривожланиш назариялари шуни кўрсатадики, маълум бир вақт ичида содир бўлган ўзгаришлар жаҳон иқтисодиёти ривожланишидаги ўзига хос бурилишлар ва бурилишлар асосида содир бўлган. Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши. иқтисодий ривожланиш назарияларининг биринчи шакли классик назария бўлиб, унинг асосчилари ўзларининг илмий қарашларида иқтисодий ўсиш ва ривожланиш ялпи талабнинг ялпи таклифга нисбати асосида содир бўлишини таъкидладилар. Неоклассик назария вакиллари Кейнс, Р. Солоу, Р. Харрод ва Е. Домар классик назарияда илгари сурилган ёндашувларни кенгайтirdилар ва замонавий шароитда кўп даражали омилларнинг ресурслар мувозанатига таъсири назарий жиҳатдан ўргандилар. иқтисодий ўсишнинг саноат моделига асосланган постиндустриал model глобаллашув ва илмий-техник тараққиёт таъсири остида классик назариянинг ўзгаришига қаратилган. Бугунги кунда дунёнинг барча мамлакатларида моддий ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришда ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил етишга алоҳида ётибор қаратилмоқда. Керакли ресурслар мавжуд ва истеъмолчиларга, шунингдек, зарур тузилмалар билан биргаликда осонгина етказиб берилади. Ўзбекистон, халқ хўжалигининг етакчи тармоқларидан бири, хусусан, тўқимачиликдир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ф.Тейлор илмий бошқарув тамойиллари / trans. инглиз тилидан. - М.: Назорат қилиш, 1991 йил. -104 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 декабрдаги ПҚ-5285 сон « Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. www.lex.uz.
3. Азимова Ф.П. Тўқимачилик корхоналарининг ташкилий-иқтисодий фаолиятини такомиллаштириш асосида самарадорлигини ошириш йўллари. “Логистика ва иқтисодиёт” илмий электрон журнали. 2020 йил. 2-сон. 20-21-бетлар.
4. Хамракулов, И. Б. (2021). Теоретические основы создания и развития малых промышленных зон. *Наука сегодня: проблемы и перспективы развития [Текст]: ма*, 2, 49.
5. Хонкелдиева, К., & Хўжамбердиев, Ж. (2020). Проблемы развития организации: управленческий и логистический аспекты. In *Наука сегодня: история и современность* (pp. 17-19).

УДК 656:005.932

ЭКСТЕНСИВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАБОТЫ ТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

С.М.Султанова, к.э.н. (PhD), Ташкентский Государственный Транспортный университет, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada temir yo'l transportida yuk tashishni statistik tahlil qilishning nazariy va uslubiy asoslari muhokama qilinadi

Kalit so'zlar: statistik tahlil, yuk aylanmasi, yuk tashish tahlili, hajm va sifat ko'rsatkichlari

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические и методические основы проведения статистического анализа грузоперевозок на железнодорожном транспорте

Ключевые слова: статистический анализ, грузооборот, анализ грузоперевозок, объёмные и качественные показатели

Abstract. *In this article discusses the theoretical and methodological foundations of statistical analysis of freight transportation by rail*

Keywords: *statistical analysis, cargo turnover, cargo transportation analysis, volume and quality indicators*

Современная транспортная инфраструктура в Республике Узбекистан представляет собой единую транспортную сеть железнодорожных, автомобильных, водных, воздушных, беспроводных общегосударственных и промышленных коммуникаций.

Проблемой на железнодорожном транспорте на сегодняшний день является то, что транспортные издержки по перевозке грузов железнодорожным транспортом остаются достаточно высокими в силу географического фактора удаленности Узбекистана от морских портов территориями двух и более стран, так и низкой эффективности работы транспортного сектора. Низкая эффективность работы транспортного сектора обусловлена тем, что в настоящее время в Узбекистане наблюдается износ инфраструктуры и подвижного состава, парка транспортных средств и их нехватка. По статистическим данным «Управления учёта и статистики» АО «Ўзбекистон темир йўллари» средний износ парка магистральных тепловозов составляет 28,2%, маневровых тепловозов – 49%, электровозов – 48,8%, грузовых вагонов – 75%, пассажирских вагонов – 65,4%. 60% локомотивного состава находится в эксплуатации в течение 20-30 лет. В силу высокого износа подвижного состава скорость передвижения поездов имеет тенденцию снижения на 20-25%, при том, что повышаются издержки на эксплуатацию и текущий ремонт состава. Одной из основных причин неудовлетворительного состояния железных дорог является недостаток финансирования, который составляет 34,5% (в 2022 г.) от требуемого объёма.

Основные задачи статистического анализа железнодорожных грузоперевозок представлены на рисунке 1.

Рис.1. Основные задачи анализа грузоперевозок

Исходя из основных специфических преимуществ железнодорожного транспорта выявляются основные экстенсивные показатели, а именно:

- возможность массовых перевозок грузов и пассажиров и высокая пропускная и провозная способность железнодорожных линий, исчисляемая десятками миллионов тонн грузов в год в каждом направлении;
- регулярность перевозок независимо от климатических условий, времени года и суток;
- большая эффективность при перевозках массовых грузов на средние и дальние расстояния, особенно маршрутами;
- относительно невысокая себестоимость по сравнению с другими видами транспорта (кроме трубопроводного);
- высокая безопасность движения и более низкий экологический ущерб окружающей среде.

Статистические экстенсивные факторы, являющиеся резервами оптимизации себестоимости грузовых железнодорожных перевозок приведены на рисунке 2.

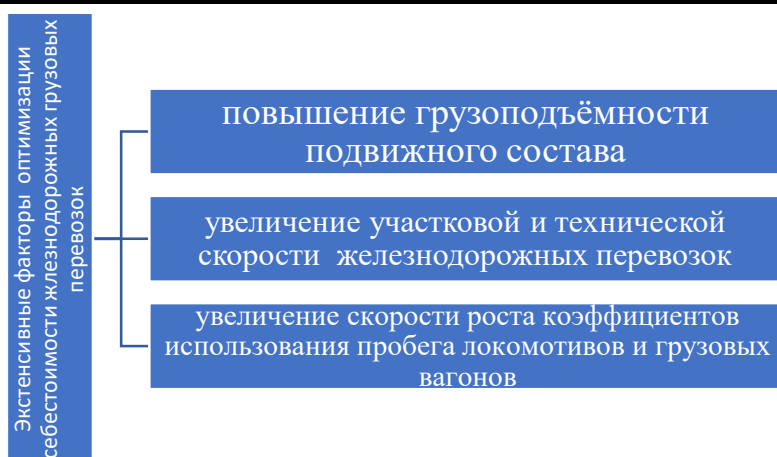

Рис.2. Экстенсивные факторы оптимизации себестоимости грузовых железнодорожных перевозок

С целью статистического анализа деятельности железнодорожного транспорта применяются приведенные в таблице экстенсивные показатели.

Экономической характеристикой необходимости осуществления технического обслуживания и текущего ремонта подвижного состава является стоимость проведения данных работ, на один километр локомотивного и вагонного пробега, также включает затраты на осуществление технического обслуживания и текущего ремонта и связанные с этим транспортные расходы.

Таблица 1.
Экстенсивные показатели оценки эффективности работы подвижного состава АО «Ўзбекистон темир йўллари»

Показатель	Формула расчета	Характеристика
Коэффициент перевозимости продукции $K_{перевоз}$	$K_{перев} = \sum P_i / \sum Q_i$, где $\sum P_i$ – объем перевозок i -го груза, тн; $\sum Q_i$ – объем производства i -го груза, т.	отношение объема перевозок i -го груза к объему его производства в целом
Коэффициент транспортности продукции. $K_{трансп}$	$K_{перев} = \sum P_i / \sum Q_i$, где $\sum P_i$ – грузооборот i -го груза, тн; $\sum Q_i$ – объем производства i -го груза, тн.	отношение грузооборота i -го груза к объему его производства в целом
Густота грузовых перевозок $f_{густ}$	$f_{густ} = \sum P_i / \sum L_i$,	интенсивность грузового потока отдельных участков и подразделений железных дорог
Грузонапряженность, Γ_{AB}	$\Gamma_{AB} = \sum P_{AB} / \sum P_{BA}$.	сумма перевозок по направлениям «туда» и «обратно»
Средний показатель грузонапряженности, $\Gamma_{ср.}$	$\Gamma_{ср} = \sum P_i / L_{э}$. где $\sum P_i$ – грузооборот, ткм; $\sum L_{э}$ – эксплуатационная длина, км.	частное от деления грузооборота ($\sum P_i$) на соответствующую эксплуатационную длину ($L_{э}$):

Состав анализируемых статистических показателей на транспорте должен учитывать специфику оказываемых железной дорогой услуг и их экономического значения. Грузооборот, выраженный в тонно-километрах (перевозка 1 тонны груза на расстояние 1 км) является основным показателем. Данный показатель является универсальным, так как он отражает перемещение грузов на определенное расстояние. На практике его применение позволяет соотнести транспортные издержки любых видов транспорта и выбрать предприятиям-заказчикам оптимальные транспортные расходы. Он используется в системе стратегического управления предприятием, и наиболее эффективно отражает объем транспортной продукции.

Производственная программа по эксплуатации подвижного состава характеризуется следующими количественными показателями:

- общий пробег в километрах;
- объём перевозок грузов в тоннах;
- эксплуатационный грузооборот в тонно-километрах.

С целью статистического анализа построим факторную линейную модель эксплуатационного грузооборота с учётом влияющих факторов в виде:

$$\sum Y = M_3 \cdot D \cdot \Pi \cdot V_t \cdot P \cdot K_v \cdot K_{гр} \cdot K_{п}, \text{ тн} \cdot \text{км.}$$

где Y - объём грузооборота. M_3 - среднегодовое число локомотивного парка, D - количество дней, отработанных 1 локомотивом за год; Π - длительность работы локомотива согласно "Маршрутного листа машиниста"; V_t - средняя техническая скорость локомотива; P - средняя грузоподъёмность; K_v - коэффициент фактически работающих локомотивов на железнодорожных путях; $K_{гр}$ - коэффициент использования грузоподъёмности. $K_{п}$ - коэффициент использования пробега локомотивного парка.

Таким образом, можно сделать вывод, что для оценки выполнения производственного плана по структурному предприятию железнодорожного транспорта АО «Ўзбекистон темир йўллари» предлагается применять обобщающий показатель грузооборот в условно-натуральных или стоимостных показателях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Талавира Е. Необходимость проведения оценки эффективности работы предприятий железнодорожного транспорта в современных условиях // Сборник научных трудов «Экономика и управление». – 2015. – № 21-22, – Ч. 1. – С. 84-88.
2. Беляева Е.Р., Кушева С.Н. Оценка эффективности деятельности на железнодорожном транспорте. Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. 2020;(3):49-54. <https://doi.org/10.24411/2225-8264-2020-10046>.
3. Sultanova S.M. Improvement of Financial Flow Management of a Railway Transport Enterprise. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI) Volume 12, Issue 6, July, 7117-7121, 2021, июль <https://www.tojq.net/index.php/journal/article/view/2993/1994>.
4. Цой А. Г. Особенности организации деятельности транспортного предприятия // Экономика и управление: проблемы, тенденции, перспективы развития: материалы V МНПК. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс». 2017 — с. 187-191.

УЎК 343

КИМЁ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

*Х.Ф.Уктамов, мустақил изланувчи, Тошкент давлат иқтисодий университети,
Тошкент*

Аннотация. Ушбу кимё саноати корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш амалиётини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ўрганилган. Бундан ташқарисаноати корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш амалиётини такомиллаштириши бир қатор кўрсаткичлар тақлиф этилди.

Калит сўзлар: кимё саноати, корхоналарининг иқтисодий хавфсизлиги, корхонанинг ҳаётий таъминоти, хавфсизлик, ташкилий-иқтисодий механизм.

Аннотация. Изучены основные направления совершенствования практики обеспечения экономической безопасности этих предприятий химической промышленности. Кроме того, предложен ряд показателей для совершенствования практики обеспечения экономической безопасности промышленных предприятий.

Ключевые слова: химическая промышленность, экономическая безопасность предприятий, жизнеобеспечение предприятия, безопасность, организационно-экономический механизм

Abstract. The main directions of improving the practice of ensuring the economic security of these chemical industry enterprises have been studied. In addition, a number of indicators were proposed to improve the practice of ensuring the economic security of industrial enterprises.

Keywords: *chemical industry, economic security of enterprises, life support of the enterprise, security, organizational and economic mechanism.*

Кириш. Жаҳон кимё тармоғининг ҳозирги ҳолати шуни кўрсатмоқдаки, тармоқ ривожланишига салбий таъсир этаётган асосий омиллардан бири бу геология-қидирув ишлари харажатлари ҳисобланади. «Дунё бўйича ушбу харажатлар 60%дан ортиқ камайган ва 2014 йилда 153 млрд. АҚШ долларидан 2017 йилда тахминан 58 млрд. АҚШ долларигача етган. Инвестицияларнинг кескин камайиши янги конларда қазиб олиш ҳажмига бевосита таъсир кўрсатади». Кимё тармоғи экспертларининг фикрича, нефть ва газга бўлган талаб йиллик прогнозга нисбатан юқори бўлмоқда, товар захиралари қисқарган ҳолда нефть ва газ захиралари камаймоқда. Бу борада жаҳоннинг бир қатор мамлакатларида, хусусан АҚШ, Хитой, Россия Федерацияси, Қозоғистон каби давлатларда геология-қидирув ишлари орқали янги конларни ишга туширилиши муҳим вазифалардан ҳисобланмоқда. Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида бутун халқ ҳўжалигининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш масаласига катта ётибор қаратилмоқда. Бутун миллий иқтисодиётнинг ривожланиши барқарорлиги ҳудудлар ва корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини ривожлантириш даражасининг барқарорлигига боғлиқ. Бу борадаги иқтисодий тадқиқотлар нафақат тадбиркорларни, балки ҳокимиятни ҳам ҳаяжонга солмоқда.

Иқтисодиёт ривожланишининг ҳозирги босқичида бутун миллий иқтисодиётнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш масаласига катта ётибор қаратилмоқда. Бутун миллий иқтисодиётнинг ривожланиш барқарорлиги ҳудудлар ва корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлигини ривожлантириш даражасининг барқарорлигига боғлиқ. Ушбу соҳадаги иқтисодий тадқиқотлар нафақат тадбиркорларни, балки ҳокимият органларини ҳам ташвишга солмоқда.

Жаҳоннинг кимё саноати ривожланган давлатларида мазкур тармоқда ресурс ва энергия тежаш технологияларидан кенг фойдаланган ҳолда геология-қидирув ишлари харажатларини камайтириш; маҳсулот ассортиментининг кенгайтириш ва таннархини пасайтириш; замонавий миллий кимё саноатини шакллантириш мақсадида институционал, ҳукукий ва инвестицион муҳитни яратиш, кимё саноати корхоналарини иқтисодий рағбатлантириш, кимё тармоғини модернизациялаш, бошқариш тизимида бозор механизмларини кенг жорий қилиш, кимё саноати корхоналари иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ташкилий-иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш каби йўналишларда кенг қўламли илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Шунингдек, кимё саноати корхоналари иқтисодий барқарорлигини замонавий молиявий-иқтисодий менежмент ёндашувлари асосида таъминлашни илмий-услубий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш бугунги куннинг долзарб илмий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон миллий иқтисодиёти, жумладан кимё саноати корхоналарининг жаҳондаги рақобатбардошлигини ошириш юзасидан кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Адабиётлар шарҳи. Бугунги кунда иқтисодий адабиётларда ва иқтисодий амалиётда корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги даражасини миқдорий баҳолашга уринишлар мавжуд бўлиб, бу бир нечта услубий ёндашувларни шакллантиришга имкон берди. Асаул А.Н., Алексеева М.Б., Бендиков М.А., Багиева Г.Л., Герасимов П.А., Горин С.В., Горфинкел В.Я. корхоналарнинг алоҳида тузилмаларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммоларига бағишланган.

Корхоналарнинг айрим тузилмаларининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммоларига асаул А. Н., Алексеева М. Б., Бендикова М. А., Багийева Г. Л., Герасимова П. А., Горина С. В., Горфинкел В. я., Грунина С. О., Гусева В. С., Ярочкина В. И., Дадалко А. В., Евсеева А. ю., Пономарева В.П., Зубенко В. Н., Козаченко А. В., Страхова А. И., Судоплатова А. П., Шликова В. В., Гапоненко В. Ф. ва бошқалар ўрганган.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини комплекс стратегик ривожлантириш доирасида корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги омилларини ўрганишга алоҳида қизиқиш хорижий

муаллифлар Портер М., Аскофф Р., Мескон М., Ансофф И. асарларида кўриб чиқилган. Карлоф Б., Вебер М., Друскер П. Фатхутдинова Р.А., Булатов А.С., Глушков В.М. , Бусйгин А.В., Глухов В.В., Герчикова И.Н., Юданов А.Ю. ва бошқалар. Ушбу муаллифларнинг ишларида ташқи ва ички муҳит омиллари бўйича корхона фаолиятига характерли таъсирларни баҳолашга алоҳида ётибор берилган.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини комплекс стратегик ривожлантириш доирасида корхоналарнинг иқтисодий хавфсизлиги омилларини ўрганишга алоҳида қизиқиш хорижий муаллифлар Портер М., Аскофф Р., Мескон М., Ансофф И., Карлоф Б., Вебер М., Друскер П. ва бошқалар, шунингдек маҳаллий олимлар Фатхутдинов Р. А., Булатов А. С., Глушков В. М. , Бусйгин А. В., Глухов В. В., Герчикова И. Н., Юданов А. ю. ва бошқалар ушбу муаллифларнинг асарларида корхона фаолиятига ташқи ва ички муҳит омиллари билан характерли таъсирларни баҳолашга алоҳида ётибор қаратилди.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини баҳолаш методологияси ва усуллари Глазйев С.Ю., Яшина С.Н., Долматова И.В., Дюзхенова Н.В., Усенко Л.Н., Илларионова А.И., Татаркина А.И., Ивантера В.В., Иншакова О.В. Перфильева А.Б., Куклина А.А., Олейникова Е.А., Лившиц С.В., Матвеева Н.В., Медведева В.С., Нузова Е.Н. ва бошқалар ўрганган.

Иқтисодий хавфсизлик даражасини баҳолаш методологияси ва усуллари қуйидаги асарларда баён этилган: Глазйева С. ю., Яшина С. Н., Долматова И. В., Дюженкова Н. В., Усенко Л. Н., Илларионова А. И., Татаркина А. И., Ивантера В. В., Иншакова О. В., Перфилева А. Б., Куклина А. А., Олейникова Е. А., Лившиц С. В., Матвейева Н. В., Медведева В. С., Пузова Е. Н. ва бошқалар асарларида учратиш мумкин.

Тадқиқот методологияси. Мақолада илмий мушоҳада, саноати корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш амалиётини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини самарали фойдаланиш масалалари тадқиқот усулларида фойдаланилди. Жаҳондаги мавжуд усул ва ёндашувлар таҳлилларига асосланиб, саноати корхоналарининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ўзига хос хусусиятларини иноватга олган ҳолда саноати корхоналари иқтисодий хавфсизлик тизмини такомиллаштириш таклиф этилган.

Таҳлил ва натижалар. Иқтисодий хавфсизликка таҳдидларни зарарсизлантириш учун корхона –ўз фаолиятининг мазмуни жиҳатидан бир-биридан сезиларли даражада фарқ қиладиган асосий йўналишлари самарадорлигини ошириш бўйича ишларни амалга ошириши керак. Иқтисодий хавфсизликнинг функционал таркибий қисмларининг таркиби унинг ресурслари билан биргаликда техник ва технологик , –маркетинг, молиявий, кадрлар ва бошқарувни ўз ичига олади.

Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги –тартибга солувчи, ташкилий ва моддий кафолатларнинг самарадорлиги, шунингдек, корхонага, унинг молиясига, мулкига ёки интеллектуал мулкига, ишбилармонлик –муносабатларига, технологияга тажовузларни ўз вақтида аниқлаш, олдини олиш ва самарали бостириш орқали таъминланади. ма`лумот.

Инқирозли вазиятлар, сиёсий беқарорлик, қонунчилик базасининг номувофиқлиги ва номукамаллиги, ислохотларнинг илмий асосланган концепсиясининг йўқлиги, бизнесни жиноятчиликка айлантириш билан тавсифланган замонавий бизнес шароитида бизнесни шакллантиришга услубий ёндашувларни ўрганиш ва такомиллаштириш зарурати туғилади. корхона хўжалик фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш.

Инқирозли вазиятлар, сиёсий беқарорлик, ҳуқуқий базанинг номувофиқлиги ва номукамаллиги, ислохотларнинг илмий асосланган концепциясининг йўқлиги, бизнесни криминаллаштириш билан ажралиб турадиган замонавий бизнес шароитида корхонанинг иқтисодий фаолиятини шакллантириш ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга услубий ёндашувларни ўрганиш ва такомиллаштириш зарур.

Ўзбекистон иқтисодиётининг бугунги кундаги ҳолати, бозор муносабатларининг ривожланиши, корхона ташқи муҳитдаги ўзгаришларга мослаштириш зарурати корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини таъминлаш муаммосини ҳал қилишни куннинг долзарб масаласига айлантирмоқда. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизми ташқи муҳитдаги шароит таъсирида корхонанинг ички компонентларини мувозанатлаштириш

механизми сифатида корхонани бошқариш функцияларини амалга оширишдек асосий ва мураккаб вазифани бажариши лозим.

Корхонада иқтисодий хавфсизлик тизимини шакллантириш бошқарувнинг ҳар бир даражаси олдида турган муайян мақсад ва вазифалар ўртасида ўзаро боғлиқ бўлишини тақозо этади. Умумий бошқарув тизими қандай мақсадларни кўзласа, менежментнинг горизонталь ва вертикаль даражалари ҳам шу мақсадларни кўзлаши лозим. Ўйлашимизча, корхонанинг молиявий хавфсизлигини бошқариш тизими ўзида ҳам хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги, ҳам унинг иқтисодий фаолиятини бошқаришдаги ўзаро боғлиқ мувозанатлаштирилган ечимларни жамлаши лозим.

Иқтисод нуқтаи назардан корхонанинг ишончлилиги унинг барқарорлигини акс эттиради, яъни, корхонанинг молиявий-иқтисодий аҳволи шундай бўлади-ки, даромади ҳамда даромади ва харажатлари нисбати мақбул даражада бўлгани сабабли унинг хўжалик фаолияти нормал шароитда корхонанинг ходимлар, бошқа ташкилотлар, давлат олдидаги мажбуриятари бажарилишини таъминлайди.

Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш механизмнинг шаклланиши стратегик режалаштиришнинг негизини ташкил этади, чунки қутилган натижаларга эришиш учун ўзаро боғлиқ ечимлар зарур. Бундай механизмни ишлаб чиқишнинг биринчи ва асосий бўғини – бу корхонанинг молиявий хавфсизлигини баҳолаш услубини ишлаб чиқишдир.

Иқтисодий хавфсизликни баҳолаш учун корхоналар турли услублардан фойдаланиши мумкин :

- пул оқимларини таҳлил қилишга асосланган услуб;
- молиявий барқарорликни таҳлил қилишга асосланган услуб;
- банкротликни прогнозлаш услублари;
- балли баҳолаш услуби;
- ресурс-функционал услуб;
- иқтисодий хавфсизликни таҳлил қилиш тизимларига асосланган услуб;
- график услуб;
- индикаторли услуб.

Услубларни қўллашнинг ўз чегаралари бор, улар ёрдамида иқтисодий хавфсизлик турли нуқтаи назарлардан ўрганилади. У ёки бу услубни қўллаш самарадорлиги муайян вазиятга боғлиқ. Услублардан бирини танлаш учун баҳолашдан мақсад ва унинг вазифалари, ташкилот фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари, зарур маълумотлар борлиги, ходимнинг малакаси ва бошқа объектив омиллар ҳисобга олинади. Индикаторли услуб ёрдамида комплекс баҳолаш мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бўйича концептуал йўналишлар иқтисодий адабиётларда деярли ёритилмаганлигини инобатга олиб, ишда қуйидагиларни тавсия қилдик:

- корхона ҳудудини кўриқлаш тизимини мукаммаллаштириш ва уларни замонавий техник воситалар билан таъминлаш;
- корхона мулкни (асосий воситалар, товар захиралари, хомашё ва материаллар, ярим фабрикатлар, тайёр маҳсулотлар кабилар) асраш тизимини яратиш ва уни муттасил такомиллаштириб бориш;
- корхоналар мулкни ташиш жараёнида хавфсизликни таъминлаш масаласини замонавий талаблардан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш;
- корхоналарнинг ахборот ва илмий-техник хавфсизлигини таъминлашни такомиллаштириш;
- корхонанинг иқтисодий хавфсизлигини баҳолаш ва таҳлил қилиш тизимини ва услубиётини ишлаб чиқиш ва уларнинг тезкорлигини таъминлашни такомиллаштириш кабилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Russia's strategic response to the challenges of the new century / Ed. L.I. Abalkin. - M.: Exam, 2004. -608s.
2. Bezuglaya I.S. The essence of the economic security of the enterprise / I.S. Cornerless // Russian Entrepreneurship. - 2010. - No. 4. - P. 63-67.

3. Blank I.A. Management of the financial security of the enterprise / I.A. Form. - 2nd ed., revised. - K.: Elga, 2009. - 776s.
4. Gaponenko V.F. Economic security of enterprises. Approaches and principles / V.F. Gaponenko, A.A. Besialko, A.S. Vlaskov. - M.: Os - 89, 2007. - 208 p.
5. Uktamov, H. F. (2020). Problems of Evaluation and Procuring Economic Security At Enterprises. Asian Journal of Technology & Management Research, 10(01).
6. Brown, R., & Mason, C. (2017) "Looking inside the spiky bits: A critical review and conceptualisation of entrepreneurial ecosystems." Small Business Economics, 49(1): 11–30.
7. Rakhmonov, A. N., Tukhtabaev, J. S., Eshbaev, A. X., Uktamov, K. F., Tillaeva, B. R., Taylakova, D. B., ... & Saidov, M.A. O. L. (2021). Economic And Legal System Of Elections And Characteristics Of Electoral Legislation In Germany. Int. J.of Aquatic Science, 12(2), 3008-3016.
8. Uktamov, K. (2021). The Role of Economic Security in the Enterprise Management System. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892).

УЎК 338.43

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА МЕВА-САБЗАВОТ КООПЕРАЦИЯСИНING ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ *Ш.Ш.Файzieва, доцент, ҚарМИИ, Қарши*

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва соҳа самарадорлигини оширишда мева-сабзавот кооперациясини таъкил этиш лозимлиги келтирилган.

Калит сўзлар: мева-сабзавот, кооперация, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат, самарадорлик, экспорт.

Аннотация. В данной статье изложена необходимость организации плодовоовощной кооперации для развития сельского хозяйства в Узбекистане и повышения эффективности сферы.

Ключевые слова: фрукты и овощи, кооперация, сельское хозяйство, продовольствие, эффективность, экспорт.

Abstract. This article presents the need to organize fruit and vegetable cooperations in the development of Agriculture and increasing the efficiency of the sphere in Uzbekistan.

Keywords: fruits and vegetables, cooperative, agriculture, food, efficiency, export.

Мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини узлуксиз ва кафолатли қондириш, ички истеъмол бозорини Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар билан таъминлаш эвазига, импорт ҳажмини қисқартириш натижасида экспорт миқдорини ошириш қишлоқ хўжалиги салоҳиятини юксалтиришда устувор вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки бу тармоқ аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат корхоналарининг эса ҳам ашё ресурсларига бўлган талабини узлуксиз қондириш имкониятини беради. Қолаверса, Ўзбекистон мева-сабзавотчилик маҳсулотларини етиштириш учун юксак потенциал ва ишлаб чиқариш салоҳиятига эга давлатдир.

Маълумки, экологик тоза ва хавфсиз бўлган қишлоқ хўжалик маҳсулотларига талаб дунё бозорларида тобора ортиб бормоқда. Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича ривожланган давлатлар тажрибаларининг таҳлиллари ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқарувчиларнинг кооперацияси ва кластерларини ривожлантириш зарурати борлигини кўрсатмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек: “Келгусида қишлоқ хўжалиги вазирлиги соҳа корхоналарига кўрсатма бериш, ресурсларни тақсимлаш, режа белгилаш каби эски иш усулларида мутлақо воз кечиши зарур. Бунинг ўрнига, вазирлик сервис ташкилотига айланиши, хусусий агросаноат ташкилотларига ер ҳолатини аниқлаш, экин турлари ва уруғни тўғри танлаш, зараркундаларга қарши курашиш, молиявий кўмаклашиш, маҳсулот бозорини топиш бўйича хизмат кўрсатиши керак”[1]. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги тармоқлари олдида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг таннархи паст бўлишини таъминлаш, маҳсулотлар миқдорини кўпайтириш

ва ассортиментини яхшилаш, мамлакат қишлоқ хўжалигида меҳнат умумдорлигини ошириш каби асосий вазифалар турибди.

Ривожланган мамлакатларда меҳнат ресурсларининг 2-5 фоизи, кам тараққий этган аксарият мамлакатларда эса 90 фоизгача қишлоқ хўжалиги тармоғида меҳнат қилади. Ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши ривожланган мамлакатлардагига нисбатан анча катта рол ўйнайди. Ялпи ички маҳсулотда қишлоқ хўжалигининг салмоғи ривожланаётган мамлакатларда ўртача 22 фоизни, ривожланган мамлакатларда 4 фоизни ташкил этади. Ривожланаётган мамлакатларда ривожланган мамлакатларда етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ярмидан кўпроғи етиштирилмоқда. БМТ экспертлари фикрларича, ҳар йили озиқ-овқат муаммосини ечиш учун унинг ҳажми 6 фоиз ошириб борилиши талаб этилади[2].

Таҳлилларга қараганда, юртимизда боғ ва токзорларда ҳосилдорлик жуда паст. Масалан, қишлоқ хўжалиги ривожланган АҚШ, Хитой, Италия, Франция каби давлатларда бир гектар интенсив боғдан 80-120 тонна, айрим мевалардан 140 тоннагача ҳосил олинса, юртимизда бир гектардан 10-30 тонна, анъанавий боғ-токзорлардан эса 4-5 тонна маҳсулот олинади[3]. Бу албатта иқтисодий жиҳатдан самарасиз қишлоқ хўжалигидир.

Ҳозирги вақтда дунёдаги ривожланган мамлакатларда замонавий занжирли озиқ-овқат дўконлари орқали мева-сабзавот савдоси тез суръатлар билан ўсиб бормоқда, бу асосан анъанавий чакана бозорлар ҳисобига яратилмоқда. Айтиш керакки, мева-сабзавотнинг 65 фоизи, гўшт ва сут маҳсулотларининг 93-95 фоизи деҳқон хўжаликлари ва аҳоли томорқаларида етиштирилмоқда. Бироқ, шу маҳсулотларни қайта ишловчи корхоналар 50-60 фоиз қувватда фаолият юритмоқда. Мева-сабзавотчилик маҳсулотлари ҳажмларининг йилдан-йилга ошиб бориши сақлаш ва қайта ишлаш тармоғидаги бир қатор муаммо ва камчиликларни бартараф этиш, соҳани ислоҳ қилишда замонавий инновацион, ресурс тежайдиган рақамли технологиялардан кенг фойдаланган ҳолда туб бурилишни амалга оширишни талаб этмоқда. Хусусан:

- республикада умумий ишлаб чиқариш ҳажмларига нисбатан меванинг 18,9 фоизи, сабзавот ва полиз маҳсулотларининг 5,6 фоизи, узумнинг 9,5 фоизи саноат корхоналарида қайта ишланмоқда;

- етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотларини ҳудудларда сақлаш учун совутгичлар билан таъминланганлик даражаси 3,7 фоизни (совутиш омборхоналари йил давомида бор-йўғи 20-22% га маҳсулот билан таъминланган) ташкил этмоқда;

- мавжуд совутгичларнинг аксарияти маънан эскирган, технологик жиҳатдан янгиланмаган, замонавий технология ва рақамли инновацион ишланмалар лозим даражада татбиқ этилмаган;

- соҳа учун малакали кадрлар тайёрлаш масаласига инновацион ёндашувни тақозо этмоқда. Илғор тажрибали замонавий ускуналар билан ишлаш қобилиятига эга, қайта ишлаш, сақлаш йўналиши бўйича мутахассислар тайёрлашга етарлича эътибор берилмаяпти;

- сақлаш ва қайта ишлаш корхоналарининг замонавий-технологик талаблари ва ҳажмларидаги маҳсулотлар билан етарли даражада таъминлаш масалаларига тизимли ёндошилмаяпти;

- транспорт ва логистика соҳаси замон талабидан ортда қолмоқда;

- сўнгги йилларда мева-сабзавотчиликни юритиш интенсив технология асосида олиб борилмоқда. Натижада қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ресурслар, жумладан, ёнилғи мойлаш материаллари, кимёвий воситалар (мева-сабзавот етиштириш учун 255 минг тонна фосфорли, 290 минг тонна азотли ўғит етишмайди) ва уруғлик нархларининг ортиб кетиши, қишлоқ аҳолиси даромадларининг пастлиги, шунингдек, минерал ўғитлар, кимёвий воситаларнинг қўлланилиши, оғир техникадан фойдаланиш, ер ресурслари сифатининг ёмонлашуви, экологик мувозанатнинг бузилишига олиб келмоқда[3].

Ҳудудларда етиштирилаётган маҳсулотлар ҳақида харидорларга зарур бўлган маълумотларни берувчи ахборот-маслаҳат марказлари ва рақамли технологиялар фаолияти йўлга қўйилмаганлигидир.

Бундан ташқари республикада транспорт-логистика борасидаги мавжуд муаммоларни ҳозиргача ҳал этилмаганлиги маҳсулотларни саралаш, қайта ишлаш, қадоқлаш ва харидорларга юбориш муаммолигича қолмоқда.

Шу боис қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун қишлоқ хўжалиги соҳасида мега лойиҳалар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарурати туғилади. Мева-сабзавотчилик маҳсулотларини ташқи бозорларда сотиш ҳисобига мамлакат валюта тушумининг сезиларли қисми шаклланаётганлиги ҳам соҳани тубдан ислоҳ қилиш ва жадал ривожлантиришнинг устуворлигидан далолат беради.

Ҳозирги кунда мева-сабзавот маҳсулотларини узлуксиз ишлаб чиқариш, кооперативларга бирлаштириш ҳамда экспорт салоҳиятини ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратишда мавжуд бўлган куйидаги жиддий тўсиқларни бартараф этиш талаб этилади:

- кичик ишлаб чиқарувчилар (деҳқон хўжаликлари) ўртасидаги ҳуқуқий-иқтисодий ҳамкорликни рағбатлантирадиган тартибга солиш муҳити яратилиши лозим. Бунинг натижасида маҳсулот етиштирувчилар томонидан талаб этиладиган катта ҳажмдаги маҳсулотларни доимий равишда етказиб бериш имконияти пайдо бўлади.

- ички истеъмол бозорини қиш-баҳор мавсумида ҳам мева-сабзавот маҳсулотлари билан барқарор таъминлаш мақсадида уларни захирага ғамлаш, шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи маҳаллий корхоналар эҳтиёжини таъминлаш бўйича шартнома асосида давлат буюртмаси тизимини жорий этиш ҳамда имтиёз ва преференциялар бериш лозим.

- ички бозорни ҳимоялаш мақсадида протекционистик, компенсацион ва демпингга қарши чоралар қўллаш тизими жорий этилиши зарур.

- мева-сабзавотчилик маҳсулотларини қайта ишлаш, логистика ва экспортни қўллаб-қувватлаш мақсадида соҳага тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилиш, шунингдек, озиқ-овқат хавфсизлиги, сифатни бошқариш тизимлари, илмий тадқиқотлар ва хорижда маҳсулотларимизнинг рекламасига эътибор қаратилиши керак.

- дунёда электрон тижоратнинг жадал ривожланишини ҳисобга олиб, янги бозорларга чиқиш имкониятларини ошириш мақсадида, қишлоқ хўжалигида рақамли технологияларни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш борасида янада самарали фаол чоралар кўрилиши зарур. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар, кластер ва кооперациялар, агрологистик марказлар, қайта ишлаб чиқарувчилар, савдо тармоқларини ўз ичига олган электрон агросаноат савдо порталини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

- тармоққа инновацион, ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш, “Ақлли қишлоқ хўжалиги” (Смарт агрисултуре) ва рақамлаштирилган агротехнологиялар комплекс тизими жорий этилиши керак[4].

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, мева ва сабзавотчилик маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш, экспорт қилиш ҳамда тайёр маҳсулот ҳолига келтириш учун куйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- ҳудудлар кесимида мева–сабзавотчилик маҳсулотларини етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва экспорт бўйича замонавий агрокластерларни ташкил этиш. Бунда асосан мавжуд ерлардан фойдаланиш яхши самара беради;

- инновацион нано технологияларни қўллаш ҳамда илмий-текшириш институтлари ходимларининг салоҳиятини босқичма-босқич ошириб бориш;

- мева-сабзавот маҳсулотлари асосан тайёр ҳолда экспортга йўналтирилаётгани туфайли иқтисодий самара етарли бўлмаёпти. Соҳага янги инновасиялар ва илмий ишланмалар жалб қилинса, янада юқори самарадорликка эришиш мумкин;

- хўл мева-сабзавот ва тайёр маҳсулот экспорт қиладиган хўжалик субъектларининг ишида юзага келадиган ташкилий муаммоларни бартараф этиш ҳамда имтиёзлар тизимини ишлаб чиқиш. Бунда давлат хусусий шерикликни ривожлантириш ижобий таъсир кўрсатади;

- мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва бир вақтнинг ўзида қайта ишлаш билан шуғулланувчи ишлаб чиқариш мажмуалари, холдинглар ва илмий ишлаб чиқариш

бирлашмалари фаолиятини кенгайтириш. Ушбу тармоқнинг ривожланиши натижасида янги иш ўринлари яратилади.

Бизнинг фикримизча юқоридаги таклиф ва тавсиялар мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш ҳамда қайта ишлаш тизимига жорий этилиши соҳаларнинг иқтисодий самарадорлигини ошишига хизмат қилади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь.
2. Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах/Т.С. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015.
3. Ў.Умурзаков “Мева-сабзавотчилик қиймат занжирида вертикал ва горизонтал интеграциянинг аҳамияти” Тошкент, 2017 й.
4. Қ.С.Ҳамдамов “Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш”, Т:- 2004 й.

УЎК 332.12

ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИК ИҚТИСОДИЙ ТИЗИМНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАРУРИЙ ШАРТИ СИФАТИДА

А.Ф.Хуррамов, и.ф.д., профессор., ҚарМШИ, Қариш
С.А.Маматов, мустақил изланувчиси, ТДИУ, Тошкент

Аннотация. Мақолада иқтисодий хавфсизлик давлатнинг миллий хавфсизлигининг асоси сифатида уни барқарор ривожлантириш учун институционал асосини ва тизимини шакллантиришнинг назарий ва амалий жиҳатлари ҳамда институционал тузилмасининг трансформациясига таъсир этувчи экзоген ва эндоген омиллар тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: иқтисодий хавфсизлик, институционал тузилма, трансформация, экзоген ва эндоген омиллар, технологик ривожланиш, рақамли иқтисодиёт, инновацион тизим, модернизация, синергетик таъсир, стратегия.

Аннотация. В статье исследуются экономическая безопасность как основа национальной безопасности и теоретические и практические аспекты формирования институциональной основы и системы устойчивого развития государства, экзогенные и эндогенные факторы, влияющие на трансформацию институциональной структуры.

Ключевые слова: экономическая безопасность, институциональная структура, трансформация, экзогенные и эндогенные факторы, технологическое развитие, цифровая экономика, инновационная система, модернизация, синергетическое воздействие, стратегия.

Abstract. The article examines economic security as the basis of national security and theoretical and practical aspects of the formation of the institutional framework and the system of sustainable development of the state, exogenous and endogenous factors affecting the transformation of the institutional structure.

Keywords: economic security, institutional structure, transformation, exogenous and endogenous factors, technological development, digital economy, innovation system, modernization, synergetic impact, strategy.

Кириш. Мамлакатимизда 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида иқтисодий хавфсизлик иқтисодий тизимни барқарор ривожланиш, янги технологик уклад талабларига мос келувчи иқтисодиётнинг институционал таркибий тузилмасини трансформациялаш, сунъий интеллект ёрдамида ресурсларни оқилона тақсимлаш ва трансакцион харажатларни пасайтириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. “Маъмурий ислохотларнинг иккинчи босқичи сифатида келгуси йилда ҳудудлардаги бошқарув тизими ҳам ислох қилинади. Барча маъмурий ислохотлар доирасидаги янги ташаббуслар Конституциямизда албатта белгилаб қўйилиши лозим [1]. Иқтисодий хавфсизлик бу иқтисодий тизимни барқарор ривожланиши, янги технологик укладнинг такрор ишлаб чиқаришни институционал таркибий тузилмасини шакллантириш, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ривожлантириш, билимларнинг жадал равишда инновацион маҳсулотга айланишини рағбатлантириш, мавжуд ресурсларни қайта

тақсимлашга имкон берувчи ваколатли молиялаштириш механизмини яратиш зарурати вужудга келмоқда. Бу эса миллий иқтисодиётда иқтисодий хавфсизликни таъминлашда унинг институционал таркибий тузилмасини такомиллаштиришга бағишланган мазкур тадқиқот мавзусининг долзарблигидан далолат беради.

Илмий муаммонинг қўйилиши. Иқтисодий хавфсизлик иқтисодий тизимнинг барқарор ривожланишининг зарурий шарти ва уни трансформация қилиш механизмлари таъсирини тадқиқ этган хорижлик олимлар қаторида Т.Кун, К.Перес, М.С.Роко, В.С.Бейнбридж, Т.Жотсана, Э.Себастиан, Д.Белл, Й.Шумпетер, С.Кларк, П.Арнолд, Г.Доси кабиларни келтириш мумкин.

Россиялик олимлардан Абалкин Л.А., Бухвальд Э.М., Сенчагов В.К., Колосов А.В., Плесовских Ю.Г., Васильев В. Л., Романова О.А., Сухарев О.С. ва бошқалар ушбу мавзуга бағишланган илмий-тадқиқот ишларини олиб боришган.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан С.С.Гулямов, А.В.Вахабов, А.В.Вахабов, А.Ўлмасов, Ж.С.Шукуров., Х.П.Абулқосимов, А.Ф.Хуррамов., Т.Т.Жўраев, А.А.Маматов, Б.Х.Маъмуров ва бошқаларнинг илмий изланишларида иқтисодий хавфсизлик иқтисодий тизимнинг барқарор ривожлантириш масалалари бўйича атрофлича тадқиқотлар олиб боришган.

Д.Норт ва Л.Девисларнинг фикрига кўра, институционал муҳит – бу асосий сиёсий, ижтимоий ва ҳуқуқий қоидалар мажмуи бўлиб улар ишлаб чиқариш, айрбошлаш ва тақсимои учун баъзис яратади [2]. Дж.Р. Коммонс институтларни тарихий ривожланишидаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларни қўллаб-қувватлаб унга кўра "эволюцион" тушунчаси "институционал" тушунчаси билан мазмун ва маъноси бир хил бўлади деб таъкидлайди [3].

Рус олими Л.А.Абалкин иқтисодий хавфсизликни талкин қилишда, иқтисодий хавфсизлик таркибида турли хил элементларнинг мавжудлигини таъкидлаб ўтади [4]. Э.М.Бухвальд иқтисодий хавфсизликнинг мазмун, моҳиятини таҳлил қилар экан, давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги миллий иқтисодий тизимнинг сифат тавсифи эканлигига эътибор қаратади [5].

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан профессор Маматов А.А., Жўраев Т.Т. "Индустриал жамиятдан постиндустриал жамиятга ўтиш, жамият ҳаётида туб ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, унда инновацияларни кенг яратиш ва жорий этишга асосланган янги иқтисодий тизим моделига ўтиш билан амалга ошмоқда. Табiiйки, ушбу даврда кластер моделида чуқур ўзгаришлар юз беради" [6]. Б.Маъмуровнинг фикрича, "Рақамли иқтисодиёт – иқтисодиётнинг таркибий қисмлари сифатида сунъий ақл(онг)дан фойдаланиш, иш жараёнларини роботлаштириш, ишлаб чиқариш жараёнида турмуш меҳнат харажатларини камайтириш, махсус компьютер дастурлари ёрдамида иқтисодий тизимларни моделлаштириш ва дастурий қобилятини оширишдир" [7] деб хулоса қиладилар .

Бироқ янги саноат инқилобини шаклланиши шароитида иқтисодий хавфсизлик иқтисодий тизимнинг барқарор ривожланишига таъсирини оширишнинг назарий асосларини такомиллаштиришга қаратилган илмий изланишларни олиб боришни тақозо этилмоқда. Ушбу жиҳатлар илмий мақола мавзусининг долзарблиги ва муҳимлигини белгилаб беради ҳамда тадқиқот мавзусини танлаш учун асос бўлди.

Тадқиқот методологияси. Мақолада диалектик, тизимли, интеграл ва синергетик ёндашувлар, иқтисодий, мантиқий, илмий абстракция, монографик таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, қиёслаш, умумлаштириш, гуруҳлаш усулларида фойдаланилди.

Асосий таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда иқтисодий хавфсизлик давлатнинг миллий хавфсизлигининг асоси бўлиб, у давлатни барқарор ривожлантириш учун иқтисодий омилнинг аҳамияти юқори эканлиги билан белгиланади. Сиёсий, иқтисодий, экологик, маданий, саноат ва бошқа соҳалардаги глобал беқарорлик шароитида ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг барқарор ривожланишини таъминлаш учун маълум бир стандартлар зарур. Бугунги кунда иқтисодий хавфсизлик ҳар қандай давлат аҳолиси учун юқори турмуш даражасини шакллантиришнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Рус олимлари В.К.Сенчагов, Е.А.Иванов ўзларининг "Россиянинг иқтисодий хавфсизлигини замонавий мониторинг қилиш механизмининг тузилиши" номли илмий мақоласида таҳлил қилиб, иқтисодий хавфсизлик тушунчаси Америка Қўшма Штатларида Ф. Рузвелт даврида пайдо бўлган ва дастлаб махсус қўмита сифатида номланган бўлиб, унинг мақсади давлатни буюк депрессиядан олиб чиқиши эди. Инқироз ва унинг оқибатларини бартараф этилгандан сўнг, ушбу қўмита ўз ваколатларини кенгайтирди ва миллий хавфсизлик масалалари билан шуғуллана бошлади[8].

Иқтисодий хавфсизликнинг моҳиятини талқин қилган кўплаб муаллифлар глобаллашув жараёнларининг кучайиши шароитида жаҳон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида иқтисодий хавфсизлик ва жаҳон интеграция жараёнлари ўртасидаги узвий боғлиқликни қайд этган. Европа Иттифоқи томонидан берилган иқтисодий хавфсизликнинг талқинига кўра: "Европа Иттифоқида аъзо давлатлар ўзида юқори миқдордаги ресурсларга эга, шунинг учун максимал даражада юқори иқтисодий натижаларга фақатгина Иттифокнинг барча аъзо давлатларининг фаол синергетик ўзаро ҳамкорлиги орқали эришиш мумкин[9].

Аксарият муаллифлар иқтисодий хавфсизликни тадқиқ этиб, уни фуқаролар ҳаёти учун мақбул шарт-шароитларни таъминлаш зарурати ва имконияти билан боғлашади. Иқтисодчи олим Колосов А. В, иқтисодий хавфсизлик умуман давлатнинг иқтисодий тизими ҳолатининг ўзига хос тавсифловчи, ҳамда, давлатнинг барқарор, ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлаш нуктаи-назарида ишлаб чиқарувчи кучларнинг тавсифловчи ва глобаллашув жараёнларининг кучайиши шароитида жаҳон бозорларида давлатнинг рақобатбардошлигини ҳам таъминлашини таъкидлаб ўтган[10].

Ўз навбатида, иқтисодий хавфсизликнинг моҳияти бу давлатнинг мудофаа салоҳиятига катта боғлиқ ва иқтисодий хавфсизлик биринчи навбатда мудофаа кучларини таъминлашга йўналтирилиши керак. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига ҳам ички ва ташқи омиллар таъсир қилади. Иқтисодий хавфсизлик нафақат давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига таъсир қилувчи ташқи салбий омилларни зарарсизлантиришга, балки ички омилларни юмшатишга ҳам йўналтирилиши ҳам керак. Глобал иқтисодий инқирознинг салбий таъсири ва дунёнинг аксарият мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида унинг салбий таъсири оқибатлари иқтисодий хавфсизликни тартибга солувчи ҳаракатларни амалга оширишни тақозо этади. Жаҳон иқтисодиётидаги инқироз ҳодисалар миллий иқтисодий тизимда сезиларли институционал деформацияларга олиб келди, бу эса асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ва аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келди.

Бугунги кунда дунёда иқтисодий ривожланишнинг барқарорлиги Ўзбекистоннинг миллий манфаатларини амалга ошириш учун асосдир. Иқтисодий хавфсизлик Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яшовчи аҳолининг миллий манфаатларини амалга оширишнинг фундаментал асосдир. Иқтисодий хавфсизлик нафақат кўп миллатли давлатнинг иқтисодий манфаатларини амалга ошириш учун баъза бўлиб хизмат қилади, балки молиявий, ижтимоий, маданий, ҳуқуқий каби бошқа алоқалар сифатини яхшилашга ҳам имкон беради. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги тамойилларини амалга ошириш шароитида фаолиятнинг бошқа соҳаларида ҳам техник, интеллектуал ва бошқаларда ривожланишнинг юқори кўрсаткичларига эришилади. Бугунги кун иқтисодчи олимлар иқтисодий хавфсизликни нафақат миллий ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилиш, балки давлатда миллий манфаатларни рўёбга чиқаришга иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлашга ҳисса қўшадиган институтларни шакллантириш ва ривожлантириш зарурлигини таъкидлайдилар[11].

Иқтисодиётда глобаллашув ва минтақалаштириш жараёнларининг фаол ўзаро таъсири ва ўзаро боғлиқлиги шароитида, иқтисодий тизимни ривожлантиришда иқтисодий хавфсизликни институционал асосларини таъминлаш масалалари катта аҳамиятга эга. Ушбу мавзу бўйича кўплаб тадқиқотлар мавжудлигига қарамай, миллий давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш муаммосини ҳал қилишда ягона ёндашувлар мавжуд эмас. Хавфсизлик муаммосига нафақат иқтисодиёт доирасида, балки бошқа бир қатор: социологик, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа жиҳатларга ҳам катта эътибор қаратилмоқда.

Миллий иқтисодий тизимларга халқаро интеграция жараёнларининг юқори даражада кириб боришига асосланган жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг замонавий трендлари давлатларнинг ижро этувчи органлари олдида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш зарурати билан боғлиқ масалаларни ўртага қўймоқа. Давлатлар миллий хавфсизлик ва унинг асосий таркибий қисми бўлган – иқтисодий масалаларга алоҳида эътибор билан қарашади. Бугунги кунда давлат иқтисодий хавфсизлик соҳасида миллий сиёсатни шакллантиришда унинг ҳолатига таъсир қилувчи қўплаб омиллар (коррупция, капиталнинг чиқиб кетиши, яширин меҳнат бозори, хуфёна бозорнинг умумий ҳажми ва бошқалар.) ҳисобга олинади. Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш соҳасидаги миллий иқтисодий сиёсат иқтисодий хавфсизлик институтларини шакллантириш зарурлигини назарда тутди, бу мавжуд институционал матрицани таҳлил қилишни ва мамлакатдаги иқтисодий ва миллий хавфсизлик ҳолатини баҳолашни ўз ичига олади. Иқтисодий хавфсизлик институтларининг шаклланиши қўплаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда юз берган бўлишига қарамай, ҳозирги вақтда иқтисодий хавфсизлик доирасида институционал муносабатларни тадқиқ этиш муаммосига ягона услубий ёндашув шаклланган эмас.

Институционаллаштириш тушунчасини ривожланишига "институционал асос", "институционал тизим", "институционал тузилма", "институционал муҳит" тушунчаларининг таърифларини аниқлашдан иборат бўлиб ҳисобланади. Бироқ, иқтисодий адабиётларда уларнинг ўзага хос бир хил таснифи мавжуд эмас, бу тушунчаларнинг барчасида, ўзаро боғлиқ институтлар тўпламига урғу берилади ва уларнинг фарқи бу институтларни тушунишда турли хил ёндашувларни мавжудлигидир. Масалан, институционал муҳит деганда жамиятдаги барча иқтисодий агентларнинг хатти-ҳаракатларининг умумий хулқи векторини ва ўзига хос аниқ ҳаракатларини белгилайдиган расмий ва норасмий институтлар (қоидалар, нормалар, қонунлар ва анъаналар) мажмуи тушунилади.

"Иқтисодий хавфсизлик муносабатларининг институционал асослари" тушунчасини шакллантириш қуйидаги қоидаларга асосланиши керак:

- Ижтимоий маконда институтлар ўзига хос тузилма, умум эътироф этилган қоидалар ва нормаларнинг маълум бир тизими (қонунлар, хулқ-атвор қоидалари, ахлоқий ва ахлоқий тамойиллар ва бошқалар) сифатида қаралади. Ижтимоий институтлар барча соҳаларда, шу жумладан иқтисодиётда ўз хос намоён бўлиш шакллариغا эга, уларнинг энг муҳимлари иқтисодий тенденцияларнинг моҳиятини тубдан ўзгартириши ёки мамлакат хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги иқтисодий вазият омиллари ва шароитларига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Бинобарин, иқтисодий хавфсизлик муносабатларининг институционал асосларини ташкил этувчи институтлар иқтисодий хавфсизликни таъминлаш мақсадларига эришишга ҳисса қўшадиган расмий ва норасмий нормалар, қоидалар, ташкилотлар, муассасалар сифатида тушунилади.

- Иқтисодий хавфсизликни институционаллаштириш иқтисодий соҳани барқарор ривожлантириш учун миллий манфаатларни амалга ошириш бўйича давлат сиёсатининг мазмунини белгилайдиган турли даражаларда энг муҳим таъсир кўрсатадиган институтларнинг ролини ҳисобга олишни ўз ичига олади. Мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш бу таҳдидларнинг олдини олиш ва уларга қарши курашишга, шунингдек, мамлакат иқтисодиётининг барқарор, мувозанатли ривожланишини таъминлашнинг ички механизмларини ва унинг хавфсизлик чегарасини таъминлаш бўйича фаол ҳаракатларни ўз ичига олган институционал хавфсизлик муҳитини шакллантиришга йўналтирилган бўлиши керак.

- Иқтисодий муносабатларни институционаллаштириш доирасида узлуксиз иқтисодий жараёни таъминлаш учун барча иқтисодий агентларнинг манфаатларини мувофиқлаштириш зарур. Иқтисодий тизимларнинг институтлаштириш ижтимоий-иқтисодий тизимнинг ривожланиши билан бир вақтда ривожланадиган турли институтларни шакллантиришнинг мақсадга мувофиқлигини англатади.

Шундай қилиб, иқтисодий хавфсизлик муносабатларининг институционал асослари – бу барқарор, самарали иқтисодий ривожланишни таъминлаш механизмларининг тузилишини ва

давлат бошқарувига иқтисодий муносабатлар иштирокчиларининг ҳар бирининг манфаатларини мувозанатлаш тамойилларини жорий этишни таъминлайдиган ўзаро боғлиқ расмий ва норасмий институтлар (нормалар ва қоидалар, ташкилотлар, муассасалар) ўз ҳиссасини қўшадиган тўпламдир. Бу, юқори даражадаги стратегик мақсадларга эришиш, шу жумладан муайян геосиёсий ва тарихий шароитларда миллий (иқтисодий) хавфсизликни таъминлаш ҳисобланади.

Институционал асос - бу иқтисодий агентларнинг ўзаро таъсири мазмунини ва иқтисодий тизим ривожланишининг асосий йўналишини белгилайдиган яхши ташкил этилган институтларнинг ёпиқ тизими. Институционал асосни амалга ошириш шакли институционал шарт-шароитлар бўлиб, улар субъектларнинг иқтисодий хулқ-атвор йўналишини белгилайдиган муайян тартибланган институтлар тўплами сифатида аниқлаши мумкин. Институционал асос, агар у турли хил ташқи ва ички омилларнинг салбий таъсирини зарарсизлантиришга, қодир бўлса, соф миллий ва жамият маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг мақбул ҳажмини таъминлаш орқали стратегик мақсадларига эришишга, уларни миллий манфаатларни таъминлаш йўналишлари билан ташкил этиш ва мувофиқлаштириш орқали жамият манфаатларига эришишни амалга оширишга ва шу билан мамлакатнинг бутун ижтимоий ривожланиши самарадорлигига эришишга қодир бўлса самарали деб талқин қилиниши мумкин.

Иқтисодий хавфсизликни институционал таъминлаш-бу муайян геосиёсий ва тарихий шарт-шароитларда миллий (иқтисодий) хавфсизликни таъминлашга қаратилган институтларнинг мақсадли фаолиятидир. Иқтисодий хавфсизлик тизими иқтисодий фаолиятнинг барча тармоқлари ва соҳаларида ноаниқликларни камайтириш мақсадида фаол давлат томонидан тартибга солишни назарда тутди. Юқорида айтилганларнинг барчаси давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги соҳасидаги институтлар тизимини қуйидаги йўналишларда шакллантиришнинг мақсадга мувофиқлигини асослайди:

- барқарор ва рақобатбардош иқтисодий ривожланишни таъминлаш;
- иқтисодий агентларнинг турли хил манфаатларини ҳаётга жорий этиш;
- жаҳон иқтисодий жараёнларининг юқори даражадаги ўзгарувчанлиги шароитида давлатнинг иқтисодий хавфсизлигига таҳдидлардан ҳимоя қилиш.

Давлатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш тизимига қўйиладиган асосий талаб, хусусан, иқтисодий хавфсизликни ва умуман миллий хавфсизликни таъминлаш бўйича миллий сиёсатда компенсацион салоҳиятни мавжудлиги ҳисобланади. Компенсацион салоҳият-бу иқтисодий тизимнинг маълум салоҳияти бўлиб салбий томонларни зарарсизлантиришга имкон берадиган ва қоида тариқасида, аниқланган салбий томонларни бартараф этишга йўналтирилган маълум моддий захиралар (иқтисодий агентларга молиявий ресурсларни қоплаш, суғурта ва бошқалар.) мавжудлигини назарда тутди.

Янги иқтисодий муносабатлар тизимида иқтисодий хавфсизликни институционал тузилманинг трансформация оид илмий тадқиқотларни Ўзбекистонлик олимлар томонидан ҳам кенг тадқиқ этилган. Жумладан, Д.Тожибоевнинг фикрича, “Рақамли иқтисодиёт фақатгина инсоннинг интеллектуал салоҳияти туфайлигина эмас, балки институционал муҳит яратилиши, бу муҳитнинг бизнес ва истеъмолчилар амалиёти, иқтисодий агентларнинг ахборот ва коммуникацион компонентлар билан таъминланишининг шакли, усулларини ўзгартиришига таъсир кўрсатиши ҳам муҳим ўрин тутди[12]. Бу жиҳатдан рақамли иқтисодиётга ёндашиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унга берилган таърифларда акс этади. Муҳими рақамли иқтисодиёт янги институционал муҳит яратилишига олиб келадики, у рақобатбардошликни таъминлаш учун маҳсулот ишлаб чиқариш сифатининг яхшиланиши ва нархининг оммабоп бўлиши, мувофиқ равишда инфратузилмани барпо этишга олиб келади.

Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизимини фаолият кўрсатиш моделида хусусий мулк тамойилларини рўёбга чиқариш, мулк ҳуқуқини ҳимоялашни ифода этувчи давлат ва инновацион инвестицион корхоналарнинг ўзаро боғлиқлиги сифатида акс эттирилган. А.Хуррамовнинг фикрича, давлатнинг асосий иқтисодий вазифаси – бу, мулк ҳуқуқини алоҳидалаштириш, унинг қонуний кафолатларини ва шунингдек товарлар бозори агентлари

ўртасида қонуний битимларни амалга оширишда вужудга келадиган мулк ҳуқуқи борасидаги ўзгаришларни ҳимоя қилишдан иборатдир[13].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29 ноябрь 2021 йилдаги «2022-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-27-сон Фармони қабул қилинди. Фармонга асосан ишлаб чиқилган стратегия мамлакатда жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича ҳуқуқий, услубий, илмий, ташкилий чораларни ишлаб чиқиш ва самарали амалга оширишни ўз ичига олган. Стратегияда 6 та истиқболли йўналиш бўйича 96 та соҳавий тадбирлар, уни 2022 йилда амалга ошириш бўйича «йўл харитаси»да эса 30 та аниқ чоралар назарда тутилмоқда. Чоралар жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, йўл ҳаракати ва ёнғин хавфсизлигини таъминлаш, соҳани рақамлаштириш, соғлиқни сақлаш ва маҳаллабай ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган[14].

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига кўра, иқтисодий хавфсизликни таъминлайдиган асосий субъект бу (қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органлари) давлат бошқарув органлари томонидан тақдим этилади. Давлат барча иқтисодий агентларнинг манфаатларини амалга оширишни таъминлайдиган, мавжуд ҳуқуқий нормаларга асосланиб, мамлакат ичида замонавий иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий воқеликка мос келадиган барқарор, мувозанатли иқтисодий муносабатларни таъминлаши лозим:

- уй ҳўжаликлари (жисмоний шахслар);
- фирмалар;
- давлат (давлат таркибидаги ҳудудий бирлашмалар, минтақалар).

Давлат учун нафақат миллий иқтисодий хавфсизликни таъминлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий нормаларни шакллантириш, балки шаклланган нормаларни амалга ошириш механизмларини, уларнинг бажарилишини назорат қилиш инструментларини яратиш ҳам муҳимдир.

Институционал тузилмани трансформацияси экзоген, эндоген омиллар ва комбинацион омиллари таъсирида содир бўлиши мумкин. Экзоген омиллар деганда ташқи шароитдан келиб чиқадиган омиллар: инқирозлар ва бошқа иқтисодий ҳодисалар, табиий ва иқлимий ҳодисалар тушунилади. Эндоген омиллар институционал ўзгаришларнинг ички сабаблари: иқтисодиётнинг циклик табиати, янги кашфиётлар, технологияларнинг пайдо бўлиши. Комбинацион тавсифдаги омиллар синергетик таъсир орқали институционал тузилмаларга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар мажмуасидир.

Рақамли иқтисодиётга ўтиш шароитида реал институтларнинг вертуал шаклга эга бўлиш тенденциясини қайд этиши мумкин. Институтларни амалга оширишнинг янги шаклининг кутилаётган ижобий самарасини бюрократик тартибларни соддалаштириш, вақт ва моддий харажатларни камайтиришда ифодалаш мумкин. Институционал иқтисодиёт назарияси доирасида ахборот технологияларининг кенг тарқалиши туфайли электрон институционализм йўналиши шаклланмоқда. “Ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишнинг халқаро тенденцияси таҳлили бугунги кунда ишлаб чиқаришни бошқариш, ресурсларни иқтисод қилиш ва ишлаб чиқариладиган маҳсулотларнинг сифат параметрларини қатъий назорат қилишга қаратилган интеграциялашган аппарат-дастурий комплексларини жорий этиш истиқболли йўналишлардан бири эканлигини кўрсатмоқда” [15].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ-4699-сон Қарорига кўра, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукумат соҳаларида ягона ваколатли орган этиб белгиланиб, Вазирлик қошида “Электрон ҳукумат лойиҳаларини бошқариш маркази” ҳамда “Рақамли иқтисодиёт тадқиқотлари маркази” ташкил қилинди. 2020–2022 йилларда жами 268 та лойиҳаларни амалга ошириш режалаштирилмоқда[16].

Бизнинг назаримизда рақамли иқтисодиётга ўтиш шароитида институционал тузилмани такомиллаштиришнинг асосий йўналишларига қуйидагиларни тақлиф этиш мумкин:

- янада мослашувчан, адаптив ва инновацияларни қабул қилувчи ташкилот шаклида;

- тузилма субъектлари ўртасида горизонтал боғланишларнинг устунлиги;
- янги институтларни мавжуд тузилмаларга жалб қилиш тезлигини ошириш;
- транзаксион харажатларини камайтириш (мисол сифатида, блокчейн технологияни келтириш мумкин, кодлаш мумкин бўлган ҳар қандай битимни ҳар қандай турини тасдиқлаш имконини беради, бу ўз навбатида транзаксион битим харажатларини сезиларли камайтишига олиб келади);

- вертуал институтчионал тузилма таркибига реал институтчионал тузилмаларни модификациялаш ёки вертуал майдонда мавжуд анъанавий муассасалари такрорланиши.

Хулоса сифатида миллий иқтисодий хавфсизлик тизимини шакллантириш ва ривожлантириш ҳар қандай давлат учун мураккаб вазифадир, чунки у нафақат тегишли институтларни яратишни, балки уларнинг самарали ишлашини таъминлаш механизмларини такомиллаштиришни ҳам ўз ичига олади. Ўзбекистон Республикаси учун иқтисодий агентлар ва умуман мамлакат манфаатларига таҳдидларнинг олдини олишга қаратилган превентив механизминини яратиш муаммоси долзарб бўлиб қолмоқда. Институтчионал тузилмани трансформацияси экзоген, эндоген омиллар ва комбинацион омиллари таъсирида содир бўлади. Рақамли иқтисодиётга ўтиш шароитида реал институтларнинг вертуал шаклга эга бўлиш тенденциясини қайд этиши мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси 21.12. 2022 йил.
2. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. –Cambridge, 1971. –pp. 5-6.
3. Квашникий, В. Истоки эволюционной экономики / В. Квашникий // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса / [редакционная коллегия: Я.И. Кузьминов и др.]. - 2-е изд. - Москва: Изд. дом ВШЭ, 2007. – С.95.
4. Абалкин Л. А. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. А. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
5. Бухвальд Е. Макросистемы экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 25.
6. Маматов А.А., Жўраев Т.Т. Кластерларни ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйишнинг хориж тажрибаси. “XXI аср: фан ва таълим масалалари” электрон журнали. №1, 2020. –Б.12.
7. Маъмуров Б.Х. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг концептуал асослари ва хориж тажрибаси. Иқтисодиёт ва таълим журнали. 2020 йил № 4. –Б.44.
8. Сенчагов В. К. Структура механизма современного мониторинга экономической безопасности России / В. К. Сенчагов, Е. А. Иванов // Институт экономики РАН. Центр финансовых исследований. – : <http://inecon.org/docs/>.
9. Ocepek A. Economic Security and the European Dream / Antony Louis Ocepek. – Marquette University.: <http://www.anselm.edu/>.
10. Колосов А. В. Экономическая безопасность хозяйственных систем/ А. В. Колосов. – М.: РАГС, 2001. – 314 с.
11. Плесовских Ю. Г. Деликт-менеджмент в системе экономической безопасности бизнеса: монография / Ю. Г. Плесовских, Ю. В. Рожков, Г. П. Старинов; под науч. ред. Ю. В. Рожкова. – Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2011. – 220 с.
12. Васильев В. Л., Ханипова Е. Х. Укрепление экономической безопасности России: тактика и стратегия институциональных реформ / В. Л. Васильев, Е. Х. Ханипова // Актуальные проблемы современной экономики России. Международная науч.-практ. конф. (5 февраля 2013 г.). Сборник материалов. – Казань, 2013. – С. 25–29.
13. Хуррамов А.Ф. Қишлоқ хўжалигида мулкый муносабатлар ва уларни ривожлантириш йўналишлари. Монография. –Т.: “Фан ва технологиялар”нашриёти, 2008. – Б.39.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 29 ноябрь 2021йилдаги «2022-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-27-сон Фармони.
15. Шукуров Ж.С. Ўзбекистон республикасида рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш истиқболлари. Рақамли иқтисодиётни шакллантиришдаги замонавий трендлар: тажриба, муаммо ва истиқболлар: Республика онлайн илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. –Т.: ТДИУ, 2020. –Б.53.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ-4699-сон Қарори.

ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТ БЕЛГИЛАРИ ВА УНИ БАҲОЛАШ ИНДИКАТОРЛАРИ

Ф.Б.Шакирова, PhD, проф.в.б., Тошкент Давлат Транспорт Университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада илм-фан ва инновацияларга асосланган иқтисодиётнинг айрим жиҳатлари моҳияти очиб берилган. Шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида инновацион иқтисодиётни қўлланилишини акс эттирувчи белгилар ва ун баҳолаш индикаторлари атрофлича ёритиб берилган.

Калим сўзлар: Инновация, инновацион иқтисодиёт, инновацион ривожланиш, инновацион салоҳият, индекс, баҳолаш индикаторлари.

Аннотация. В статье раскрывается сущность некоторых аспектов экономики, основанной на науке и инновациях. Также детализированы признаки и оценочные показатели, отражающие применение инновационной экономики в социально-экономической системе страны.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, инновационное развитие, инновационный потенциал, индекс, оценочные показатели.

Abstract. The article reveals the nature of some aspects of the economy based on science and innovation. Also, the signs and evaluation indicators reflecting the application of innovative economy in the socio-economic system of the country are detailed.

Key words: Innovation, innovative economy, innovative development, innovative potential, index, evaluation indicators.

Кириш. Тез ривожланаётган, илм-фан соҳасида тобора яхшиланаётган мамлакат эса дунёдаги энг тараққий этган давлатлар рўйхатида етакчилик қилади. Инновацион ғоялар, янгиликлар -мамлакатнинг ривожланиш даражасини белгилаб бермоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2030 йилга қадар мамлакатни Глобал инновацион индекс баҳолаш рейтингида етакчи 50 та давлатлар қаторига киритилиши борасидаги вазифани белгилаб беришлиши ҳам мавзунинг нақадар долзарб эканлигидан далолатдир [1].

Дунё мамлакатларининг инновацион фаолияти динамикасида пандемия таъсири остида қатор ўзгаришлар юзага келганини кўришимиз мумкин. Ўзбекистон 2015 йил глобал инновацион индекс рейтингида 140 дан ортиқ давлатлар ичида 122 ўринни эгаллаган эди. 2020 йилда эса 131 дан ортиқ дунё мамлакатлари ичида 80 та кўрсаткичлардан иборат бўлган мазкур рейтингда мамлакатимиз 93 ўринни эгаллаган. Жумладан, Институционал ривожланиш (Institutions), Инсон капитали ва илмий тадқиқот фаолияти (Human capital & research), Инфраструктура (Infrastructure), Билим ва технологиялар натижадорлиги (Knowledge & technology outputs) ва Ижодий натижадорлик (Creative outputs) каби йўналишлардаги индикаторларда ижобий натижаларга эришилди. “Албатта, эришаётган барча ютуқларимиз, инсон қадри улуғ бўлган диёр – Янги Ўзбекистонни барпо этиш йўлидаги дастлабки натижалардир. Биз бунёдкор халқимиз билан бирга бундай эзгу ишларни давом эттирамиз ва олдимизга қўйган катта-катта марраларга албатта эришамиз” [2].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Инновацион ривожланиш – миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини инсон интеллектуал капитали ва юқори технологияларига асосланиб таъминлашнинг ижтимоий-иқтисодий жараёнидир [3].

Инновацион иқтисодиёт 1920 йилларнинг охири 1930 йилларнинг бошларида иқтисодий фан сифатида шаклланди, иқтисодчи олим Н.Кондратьев техника соҳасида юз бераётган ўзгаришлар иқтисодий ривожланишга ижобий таъсир кўрсатади, деб таъкидлаган [4].

Иқтисодий фанда “инновация”нинг моҳиятини илк бор австриялик олим Й.Шумпетер куйидагича таърифлаган: “Инновация – мавжуд жараёнга янгича қараш, ёндашув бўлиб, замонавий кашфиёт, ишланма ёки инсоният фаолияти билан боғлиқ бўлган янги ишлаб чиқаришни муайян жараёнга қўллаш”. Унинг фикрича, иқтисодий фаолиятга айнан инновацион ёндашув ҳар бир давр иқтисодий тизимининг ривожланиш даражасини белгилаб

беради. Унинг назариясида тадбиркорлик ишлаб чиқаришнинг тўртинчи омили сифатида қаралади [5].

Америкалик иқтисодчи олим С.Кузнец 1980 йилларда “даврга оид инновациялар” тушунчасини фанга киритди, унинг таълимотига кўра, иқтисодиёт ривожланишининг муайян даврида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва унинг даражасини ошириш асосини даврга оид инновацияларни жорий этиш ҳисобланади, унинг манбаи эса илм-фан [6]. С.Кузнец муайян даврга оид инновацияларнинг жорий этилиши ижобий самара бериши билан бирга унинг салбий таъсири бўлиши мумкинлигини ҳам таъкидлаб ўтади.

Бир гуруҳ иқтисодчи олимлар [7] ўз тадқиқотларида ривожланаётган мамлакатлар инновациялар ҳисобидан жадал иқтисодий ўсишининг ички омилларини кўрсатиб бердилар. Уларнинг фикрича, иқтисодиётни инновацион ривожлантириш омилларидан бири таълим ҳисобланади.

А. Арора ва А. Гамбарделалар олий маълумотли мутахассислар мавжудлигини инновацион ривожланишнинг асосий омили сифатида алоҳида қайд этиб, ушбу назария тарафдорлари ҳисобланишади. Уларнинг фикрича, иқтисодиётнинг юқори технологияли сектори ривожланаётган барча мамлакатларда минтақани ривожлантириш даражасига нисбатан олий маълумотли мутахассислар кўпроқ [8].

К.Р. Макконнелл, С.Л. Брюларнинг фикрича, йирик компаниялар ташкил этиш иқтисодиётни инновацион ривожлантиришнинг асосий йўли, омили сифатида эътироф этилиб, бу ривожланиш янги технологияларга таянади ва қуйидаги тамойиллар асосида амал қилади: а) йирик капиталдан фойдаланиш; б) йирик бозорлардан фойдаланиш; в) комплекс, марказлашган ва қатъий интеграциялашган бозор ташкил этиш; г) бой ва ишончли хом ашё манбаларини талаб қилиш. Муаллифларнинг фикрича, фақат йирик компаниялар етарлича ресурс базасига эга бўлган ҳолда техник инқилобни таъминлаши, кичик бизнеснинг эса бунга қурби етмаслиги мумкин [9].

Мамлакатларнинг инновацион потенциали индекси миллий инновация тизими назарияси [10-13], ижтимоий-техник назариялар [12], индекслар ёрдамида ўлчаш назариялари [13] ва тизим динамикаси назариялари [14]га асосланади. Дунё мамлакатларининг инновацион салоҳиятининг мавжуд кўрсаткичларига таълим, фан, технология, инсон капитали, сиёсий ва инновацион муҳитни ўз ичига олган 100 тагача миқдорий ва сифат ўзгарувчилари киради

Тадқиқот методологияси. Мазкур мақолада илмий-назарий асос сифатида инновацияга оид иқтисодий адабиётлар ҳамда илмий мақолалар, хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг иқтисодиётни инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолаш индикаторларга бағишланган илмий асарлари ўрганилган. Мазуни ўрганиш давомида адабиётлар қиёсий таҳлили, мантикий ва таркибий таҳлил қилиш, гуруҳлаштириш ва қиёсий таққослаш усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашда инновацион иқтисодиётнинг иштироки ва жорий қилинганлиги макро, мезо ва микроиқтисодий даражадаги белгилари орқали аниқлаш мумкин.

Мамлакатда инновацион иқтисодиётнинг жорий этилганлиги макроиқтисодий даражада белгилар қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Қонунчилик базаси ва меъёрий ҳужжатларнинг инновацион иқтисодиётни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш нуктаи назаридан янгидан қабул қилинганлигида.

Бу борада мамлакатимизда янгидан қабул қилинган қатор қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар базасининг шакллантирилиши инновацион ривожланишни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Қуйидаги жадвалда айрим қонунчилик ва меъорий ҳужжатлар келтирилган (1-жадвал).

Инновацион ривожланишни таъминлаш ва янада ривожлантириш мақсадида 2018-2020 йилларда қабул қилинган айрим қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар

№	Қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар
1.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 21.09.2018 й. ПФ-5544-сон "2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси
2.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 25.02.2019 й. ПҚ-4210-сон "Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори
3.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 02.06.2020 йилдаги ПФ-6003-сон Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида
4.	Ўзбекистон Республикасининг 29.10.2019 й. ЎРҚ-576-сон "Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида"ги Қонуни
5.	Ўзбекистон Республикасининг 24.07.2020 йилдаги ЎРҚ-630-сон "Инновацион фаолият тўғрисида"ги қонуни

Юқоридаги жадвалда берилган қонунчилик ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилиниши натижасида Ўзбекистоннинг ҳам узоқ муддатли танаффусдан кейин Глобал инновацион индекс рейтингга киритилганлиги муҳим ўзгариш бўлиб, бу албатта республикамизда олиб борилаётган одилонга шаффофлик, очиклик сиёсати натижасидир. Бунини эса ўз навбатида инновацион фаолиятдаги ижобий ўзгаришлар, илм-фанга берилаётган эътибор, инновацион ривожланишига қаратилган ресурсларнинг самарасидир деб эътироф этиш мумкин.

2. Мамлакатда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бизнесни юритишни молиялаштиришнинг янги институтларини ташкил этилганлигида. Маълумки, хўжалик юритишнинг ҳар қандай шаклида жорий этилаётган янги технология, ғоя ёки инновацион иқтисодиёт молиявий маблағ орқали молиялаштиришни талаб этади. Инновацион иқтисодиётни жорий этган мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак бу соҳани молиялаштиришда давлатнинг бюджет маблағлари ва хусусий маблағлар ҳисобидан амалга оширилган. Унинг миқдори мамлакат ЯИМга нисбатан баҳоланади. Инновацион фаолиятда нафақат илмий тадқиқот муассасалари, конструкторлик бюрolari, балки барча жисмоний ва юридик шахсларнинг иштирокини таъминлаш зарур.

Шунингдек давлат-хусусий шериклик муносабатлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Зеро "фаол инвестицияларни жалб қилишда хусусийлаштириш ва давлат-хусусий шериклик имкониятларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш зарур" [2]. 2019 йил 10 майда Ўзбекистон Республикасининг "Давлат-хусусий шериклик тўғрисида"ги ЎРҚ-537 сонли қонуни қабул қилинган. Бундан ташқари, соҳани янада ривожлантириш мақсадида 2020 йил 26 апрелда Вазирлар Маҳкамасининг "ДХШ лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида"ги 259-сонли қарори ишлаб чиқилди [8]. Янги технологияларни ишлаб чиқиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш мураккаб жараён бўлиб, бу жараёнда олимлар, тадбиркорлар ва меҳмонлар ўртасида ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарали механизмини йўлга қўйиш зарур [16]. Жаҳон амалиётидан маълумки, ДХШ механизми эса инновацияларни жорий этишда самарали ечим ҳисобланади.

3. Ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг барча бўғинларида босқичма-босқич асосий ва ёрдамчи фондларни замонавий технолялар билан алмаштириш сиёсатининг жорий этилганлиги. Хусусан, бу борада гап кетганда, асосан мамлакат ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланилаётган асосий воситаларнинг ёшига эътибор қаратилади. Масалан, Японияда асосий ишлаб чиқариш воситалар ҳар 6-7 йилда, АҚШда 8-9 йилда, Германияда 9-10 йилда тўлиқ янгиланади, яъни уларда асосий воситаларнинг ўртача фойдаланиш даври мос равишда, 6,5, 8,5 ва 9,5 йили ташкил этади [18]. Инновацион иқтисодиёт жадал қўлланилган шароитда ушбу кўрсаткич янаям қисқаради.

Таъкидлаганимиздек, мамлакатда инновацион иқтисодиётни жорий этилганлигининг кейинги белгиларидан бири мезоиктисодий даражада намоён бўлади. Тадқиқотлар натижасида, инновацион иқтисодиёт қўлланилганда мезоиктисодий даражада қуйидаги жараёнлар содир бўлади.

1. Худудларнинг инновацион фаоллиги ортади. Бу мамлакат худудларини қисқа, ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган инвестицион ва иқтисодий ривожлантириш дастурлари орқали амалга оширилиб, ушбу дастурлар қабул қилингандан сўнг, уларни амалиётда жорий этилиши ва ўзининг ижтимоий-иқтисодий самараси худудларнинг инновацион фаоллиги ортиб бориши ёки пасайишида кузатилади.

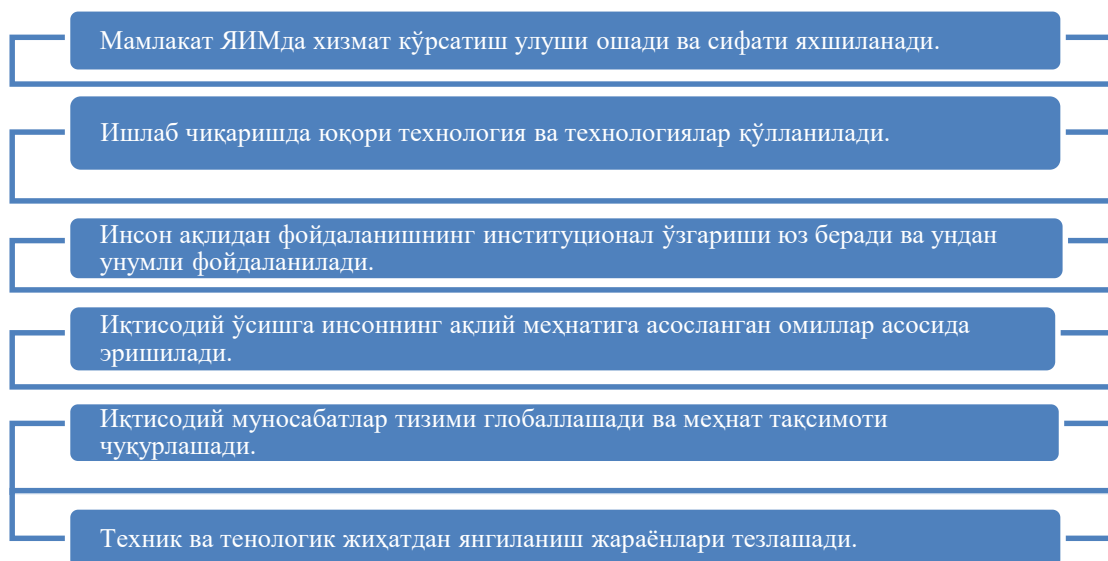
2. Худудлардаги асосий ва етакчи саноат тармоқларида ишлаб чиқаришнинг таркибий ўзгариши ва диверсификациялашуви юз беради. Бу борада мамлакатимиз Иқтисодиёт таркибида саноатнинг ривожланиш динамикасидаги муҳим ўзгариш корхоналар ва ишлаб чиқаришни модернизатсия қилиши, техник ва технологик янгиланиш асосида чуқур таркибий ўзгаришлар ва диверсификациянинг амалга оширилгани ҳисобланади.

3. Мамлакат худудларида инвестицияларни жалб этиш ва асосий фондларни модернизатсия қилиш муҳити пайдо бўлади. Бунда давлатнинг ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида: “мамлакатда бизнес муҳитни яратиш, бозор механизмлари, қоида ва тартибини жорий этиш ва уларнинг тўлиқ амал қилишини таъминлаш” эканлигини таъкидлаган эдик. Инновацион иқтисодиётни жорий этилганлиги даражасини мезоиктисодий даражадаги кўрсаткичлари сифатида худудларда газ, сув ва электр-энергия таъминоти ҳамда йўлларнинг сифатини келтириш мақсадга мувофиқ. Хусусан, Ўзбекистонда айнан шу инфратузилманинг етарли ва узлуксизлигини таъминланиши инновацион иқтисодиётни самарли жорий этиш имкониятини беради, шу билан бирга худудларга инвестицияларни жалб этиш ва асосий ишлаб чиқариш воситаларини модернизатсия қилиш муҳити пайдо бўлади.

Инновацион иқтисодиётни жорий этиш даражасини белгиловчи макро ва мезодаражадаги белгиларини атрофлича кўриб чиқдик, таъкидлаганимиздек унинг микродаражаги белгилари ҳам мавжуд, уларнинг асосийлари бўлиб: корхона ва ташкилотлар ҳамда хизмат кўрсатиш бўғинларида асосий ва ёрдамчи фондларнинг янгиланиши, ишлаб чиқариш унумдорлиги ва рентабеллигининг ошиши, ишлаб чиқариш жараёнларини таркибий ўзгартириш ва диверсификациялаш, етарли даражада молиявий маблағларга эга бўлиш каби кўрсаткичларда намоён бўлади.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодиётда инновацион иқтисодиётни белгиловчи кўрсаткичлар жуда кўпқирралидир. Уларни барчасини мазкур мақолада келтиришнинг биринчидан имконияти йўқ, иккинчидан аҳамиятга эга ҳам эмас.

Биз уларнинг асосийларини ягона бир тизимга келтирган ҳолда макро, мезо ва микродаражада ёритиб беришга ҳаракат қилдик, энди уларнинг ёрдамида миллий иқтисодётда инновацион иқтисодиёт жорий этилганда мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизими қандай кўриниши қуйидаги расмда келтирилган.

1-расм. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида инновацион иқтисодиётни қўлланилишини акс эттирувчи белгилар

Манба: Тадқиқотлар натижасига асосланиб муаллиф томонидан тузилди

Юқорида мамлакат иқтисодиётига инновацион иқтисодиётни қўллаш ва унинг ижтимоий-иқтисодий тизимида акс этувчи белгиларини атрофлича ўргандик. Албатта, қайсидир даражада мамлакат иқтисодиётида инновацион иқтисодиётнинг қўланилиши ва унинг аҳамиятини аниқлашда муҳим ўрин тутди. Бироқ, мамлакат иқтисодиётида инновацион иқтисодиётнинг ривожланиш ҳолатига баҳо бериш имкониятини бермайди.

Бундай баҳо, фикримизча, инновацион иқтисодиётни баҳолаш индикаторлари орқали амалга оширилади. Маълумки, бозор иқтисодиёти шаоритида иқтисодий индикаторлар мамлакат ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳолатини аниқлашда муҳим кўрсаткич бўлиб ҳисобланади. Инновацион иқтисодиётни баҳолаш индикаторларини тадқиқ этиш куйидаги асосий жиҳатларни эътироф этишга асос бўлди. Зеро, ҳар мамлакатда ва иқтисодиётда ушбу масалаларни ижобий ҳал этилиши иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини кейинги босқичга ўтиш жараёнларини тезлаштиради.

Инновацион иқтисодиётнинг ҳолатига баҳо берадиган индикаторлар устида амалга оширилган тақиқотлар натижасидаги унинг куйидаги расмда келтирилган кўринишда тизимлашга келтирдик (2-расм).

Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти

Инновацион иқтисодиёт самарадорлигини баҳолаш индикаторларининг турлича эканлигини ҳисобга олиш ва статистик ҳисоботларини юритиш

Инновацион ривожланиш даражасини баҳоловчи индикаторларни жорий этиш муаммолари

2-расм. Мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида инновацион иқтисодиётни ҳолатига баҳо берадиган индикаторлар тизими

Манба: Тадқиқотлар натижасига асосланиб муаллиф томонидан тузилди

1. Иқтисодиётни инновацион ривожлантириш салоҳиятини баҳолаш индикаторларининг аҳамияти. Инновация назариясининг ривожланиш тарихи ўрганиб, ўтган асрнинг иккинчи ярмидан инновациялар иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминловчи энг асосий восита бўлганлигига ҳулоса қилишимиз мумкин. Ўз навбатида инновацияларга асосланган иқтисодиётни салоҳиятига баҳо беришда инновация индикаторларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш алоҳида аҳамият касб этади. Иқтисодий адабиётларда инновацион ривожланиш самарадорлигини баҳолашдаги индикаторлар тизими инновацияларнинг хусусиятларига ва турли бошқа омилларга боғлиқ равишда ҳисобланади. Бинобарин, бугунги кунда халқаро амалиётда иқтисодиётни инновацион ривожланиш даражасини баҳолашнинг Innovation Index WB, Innovation Capacity Index, Global Innovation Index INSEAD, Innovation Index WEF каби кўрсаткичлари мавжуд. Ушбу кўрсаткичларнинг аҳамияти ва ҳисоблаш усуллариининг ўзига хос хусусиятлари турлича бўлиб, ҳар бир иновацион ривожланиш индекси маълум бир таҳлилий ва бошқарув вазифаларини бажаришга мўлжалланган [15]

Таъкидлаш жоизки, инновация индексларини ҳисоблаш асосан Жаҳон банки [23], Халқаро иқтисодий форум (The World Economic Forum WEF), БМТнинг ривожлантириш дастури (the UN Development Program UNDP), БМТнинг sanoatни ривожлантириш ташкилоти (the UN Industrial Development Organisation UNIDO), Yнинг Европа инновациялари комиссияси (EU Commission European innovation) каби халқаро ташкилотлари буюртмасига асосан RAND Corporation ва бошқа йирик халқаро аналитик компаниялар томонидан амалга оширилади[24]. Шуниндек, ушбу таҳлиллар давлат ҳукуматларининг миллий иқтисодиётнинг инновация салоҳиятига баҳо бериши, йирик инвесторлар ёки халқаро молия ташкилотлари томонидан маблағ ажратишда давлатнинг инновация сиёсати олдидаги вазифаларини белгилаб олиш мақсадида ўтказилади.

Дунёнинг етакчи давлатларининг илғор тажрибаларига назар ташлайдиган бўлсак, бугунги кунда мамлакатларнинг инновацион салоҳиятини ўлчашда миқдорий ва сифатни

аниқловчи ҳамда турли омилларга боғлиқ равишда ўзгариб турувчи 100 га яқин индикаторлар (индекс) амал қилади. Ушбу индексларни ҳисоблашда таълим, илм-фан, технологиялар, инсон капитали, инновацион ва ижтимоий-сиёсий муҳит, расмий миллий статистика маълумотлари, аҳоли ва тегишли мутахассислардан олинган сўров натижалари бирлаштирилган ҳолда яхлит тизимга келтирилади.

Бизга маълумки, кейинги йилларда экологик муаммолар юзага келгани сабабли олимлар инновацион экотизимни барпо этиш бўйича ишларни амалга оширмоқда. Ўз навбатида, ривожланган мамлакатларда инсон капиталига ва инновация инфратузилмасига йўналтирилган инвестициялар инновацион экотизимни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда.

Биз тадқиқот ишининг олдинги параграфида миллий инновация тизимини шакллантириш лозимлигини назарда тутиб, бунда давлат иштироки зарурлиги хусусидаги тавсияларни илгари сурдик. Ушбу тавсияларнинг миллий инновация амалиётида жорий этилиши мамлакатимиз ЯИМи таркибида илм-фан ютуқларига асосланган юқори технологиялари товар, иш, хизматлар ҳажмининг ошишига ижобий таъсир кўрсатади деган фикрдамиз.

2. Инновацион иқтисодиёт самарадорлигини баҳолаш индикаторларининг турлича эканлигини ҳисобга олиш ва статистик ҳисоботларини юритиш. Илмий манбаларда иқтисодиётни инновацион ривожланиш салоҳиятини баҳолашга турлича ёндашувлар мавжудлигини кўришимиз мумкин. Бундай ёндашувлар инновацион жараёнларнинг асосий мақсадини кўрсатиш билан бирга, унинг натижавийлигига баҳо беради. Шунингдек, мамлакатнинг инновацион салоҳиятини аниқлашда тадқиқотлар ўтказиш, фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш (янги билим, ғоя, технология, товар, иш, хизмат, бошқариш методлари, жараёнлар, ижтимоий-маданий намуналар ва х.к.) имкониятларини кенглиги тушунилади[20]. Масалан, А.А.Макаров илмий-техникавий фаолиятни натижасини акс эттирувчи қуйидаги кўрсаткичларни қайд этади [21].

- патент статистикаси;
- технологик тўлов баланси;
- юқори ишлаб чиқариш технологияларининг бозори.

Шунингдек, В.Ф.Шаров эса инновация тизимини баҳолаш учун инновация индикаторларига қуйидагиларни қўшган.

- мамлакатдаги олий маълумотли аҳолининг улуши;
- илмий тадқиқотларда хусусий капиталнинг улуши;
- янги саноат намуналари;
- патентлар сони ва х.к.

Миллий иқтисодиётни модернизатсиялаш шароитида илм-фан ютуқларидан ишлаб чиқаришда фойдаланиш таборо ортмоқда. Лекин, таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда инновацияларнинг самарадорлигини баҳолаш индикаторлари ишлаб чиқилмаган.

Шу билан бирга давлат томонидан илмий-амалий ва техникавий лойиҳаларни молиялаштиришга ажратиладиган маблағлар салмоғи ҳам ўсиб бориш тенденциясига эга. Шу нуқтаи назардан, миллий инновация сиёсатининг самарадорлигини аниқловчи бирламчи таянч индикаторлар тизимини жорий этиш ва статистик ҳисоботларни юритиш мақсадга мувофиқ.

Иқтисодий манбаларда давлатнинг инновация фаолиятини баҳолаш индикаторлари қуйидаги кўрсаткичлардан кам бўлмаслиги тавсия этилади[21]:

- ИТТКИларни жорий этиш интенсивлиги индикатори;
- инсон капитали индикатори;
- ишлаб чиқариш технологиясини ривожланиш индикатори;
- тўлов баланс индикатори;
- йиллик илмий тадқиқотлар;
- илмий тадқиқотларнинг ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- патентлар сони;

- янги билимлар оқими ва моделлари;
- сўровлар ва интервьюлар;
- мураккаб ва доимий лойиҳаларни баҳолаш.

Бизнинг назаримизда, корхоналарнинг инновацион фаолияти самарадорлиги ёки давлатнинг инновация салоҳиятига баҳо беришда қўлланиладиган индикаторлар тизимини фақатгина статистик маълумотлардан ташкил этилиши инновация жараёнларининг сифати тўғрисида етарли даражада маълумот бермайди. Шунинг учун инновация тизими элементлари самарадорлигини баҳолашда миқдорий статистик кўрсаткичлар билан бирга, сифатни баҳоловчи кўрсаткичлар асосида комплекс индикаторлар тизимини жорий этиш лозим. Албатта, бундай жараёнлар ташкил этиш ва сифатли бажарилишида давлатнинг иштироки зарур.

Тадқиқотлар ва ўрганишлар натижасига таяниб таъкидлаш жоизки, миллий иқтисодийнинг барқарор ўсишини таъминлашда инновация салоҳиятини янада ошириш ва унинг самарадорлигини баҳолашда қуйидаги индикаторларни эътиборга олиш мақсадга мувофиқ.

1. Инновация фаолиятини ташкил этиш, юритиш ва ривожлантириш бўйича меъёрий-ҳуқуқий асослар билан таъминланганлик даражаси: ушбу иқтисодий фаолият қонунлар билан тартибга солиниши, соҳани ривожланишини давлат ва хусусий сектор ўртасида инновацион алоқаларни мустаҳкамлайди. Ушбу индикатор самарадорлиги қуйидаги мезонлар асосида баҳоланиши тавсия этилади:

- мамлакатда инновацион ривожланишни қўллашда давлатнинг солиқ сиёсатининг қўлланилиши ва самарадорлиги даражаси орқали (солиқ имтиёзлари ва молиявий қўллаб-қувватлаш йўналишлари, корхоналарнинг тадқиқотлар олиб бориш учун лаборатория ташкил этиш мажбуриятлари ва бошқалар);

- бизнес ва илм-фан ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш бўйича ҳуқуқий асослар даражаси (меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сони ва сифати таҳлили. Масалан, институт, университетлар тадқиқот билан шуғулланиш мажбуриятлари ёки инновация корхоналари ташкил этиш, иштирок этиш ҳуқуқларини қонун билан мустаҳкамланлиги, муаллифлик ҳуқуқи бўйича ихтироларни буюртмачиларга бериш механизмларининг мавжудлиги ва бошқалар).

2. Инновацияларни яратишда хусусий секторнинг иштироки даражаси: ривожланган мамлакатларда хусусий сектор асосий истеъмолчи сифатида инновация фаолиятини ҳаракатга келтирувчи муҳим куч ҳисобланади. Ўз навбатида, иш жойларини яратиш ва бюджет тушумларида ҳам ушбу йўналишнинг улуши юқори ҳисобланади. Ушбу кўрсаткични баҳолаш давлат ва хусусий сектор томонидан илмий-тадқиқот ишларига сарфланаётган харажатлар миқдориغا нисбатан амалга оширилади.

3. Инновацияларни яратишда илмий-тадқиқот секторнинг иштироки даражаси: илмий-тадқиқотларни амалга оширувчилар сектори миллий инновация тизимининг ажралмас қисми бўлиб, амалий ва фундаментал тадқиқотларнинг ривожланиши, мамлакат ёки корхоналар миқёсида илмий ишланмаларнинг самараси бевосита ушбу секторга боғлиқ. Бу индикаторни баҳолашда илмий тадқиқотларда банд бўлган мутахассислар, уларнинг натижавийлиги каби мезонлар қўлланилади.

Шундай қилиб келтирилган индикаторлар тизими давлат, корхона, ташкилотни инновация фаолияти самарадорлигига комплекс баҳо беришга хизмат қилади.

3. Инновацион ривожланиш даражасини баҳоловчи индикаторларни жорий этиш муаммолари. Маълумки, макроиқтисодий даражадаги иқтисодий индикаторларни ҳисоблашнинг турли йўллари ва методологияси мавжуд. Таъкидлаш жоизки, мазкур индикаторларни ҳисоблашнинг ягона методологияси халқаро ташкилотлар томонидан андоза сифатида ишлаб чиқилган, бироқ улар кўпчилик ҳолатда тавсиявий характерга эга бўлганлиги туфайли мамлакатдаги у ёки бу иқтисодий индикаторларни аниқлашда жорий этиш бўйича мажбурият юкламайди. Бу албатта, халқаро андозалрни ҳисоблашнинг ягона методологиясини

қўлламаган мамлакатларнинг инвестицияларни жалб қилиш ва асосий фондларни модернизатсия қилиш муҳитига салбий таъсир кўрсатади

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан келиб чиқиб, инновацион ривожланишнинг назарий асослари ва иқтисодий аҳамиятини атрофлича тадқиқ этиш натижаларига таяниб қуйидаги хулосаларни шакллантирилди:

–Миллий иқтисодиётни барқарор ўсишини таъминлашда инновацион иқтисодиётнинг иштироки ва жорий қилинганлиги макро, мезо ва микроиқтисодий даражадаги белгилари орқали аниқлаш мумкин;

–Инновацион иқтисодиётнинг асосий кўрсаткичларидан бири мамлакат ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланилаётган асосий воситаларнинг ёши ҳисобланади.

–инновацион иқтисодиётни қўллаш ва унинг ижтимоий-иқтисодий тизимига баҳо беришда иқтисодий индикаторлар мамлакат ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳолатини аниқлашда муҳим кўрсаткич бўлиб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, инновацион иқтисодиётни жорий этишнинг қатор белгилари мавжуд бўлиб, халқаро амалиётда уларни ҳолатига баҳо берадиган индикаторлар қўлланилади. Мазкур иқтисодий категорияларнинг миллий иқтисодиётда қўллаш ва улар орқали баҳолаш учун мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий вазият мавжуд бўлиши жуда муҳим ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сон Фармони, 21.09.2018 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 20.12.2022 йил.
3. Шакирова, Ф. Б. (2022). Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг назариялари, шаклланиши ва миллий иқтисодиёт ўсишини таъминлашдаги имкониятлари. *Journal of new century innovations*, 16(3), 86-96.
4. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. 1925. № 1.
5. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1983.С. 278-285.
6. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция, стр 105.// Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. Под ред. Ю.В. Яковца. Спб.: Гуманистика, 2003.
7. Innovation Policy and the Economy, Volume 5, National Bureau of Economic Research, Adam B. Jaffe, Josh Lerner, and Scott Stern: The MIT Press, Cambridge, Massachusetts – 2005.
8. Arora A. and Gambardella A.: “ Bridging the Gap”. In A. Aurora and A. Gambardella, eds., From Underdogs to Tigers: The Rise and Growth of the Software Industry in Some Emerging Economies. Oxford, UK: Oxford University Press. - 2005.
9. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ. – М: 1997. Т.2. – С. 89.
10. Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. N.Y.: Anthem Press, 2010.
11. Bruijn H., Voort H., Dicke W., Jong M., Veeneman W. Creating System Innovation: How Large Scale Transitions Yemerge. N.Y.: Taylor & Francis, 2004.
12. Fischer M., Fröhlich J. Knowledge, Complexity and Innovation Systems. Berlin.: Springer, 2001.
13. Geels F. Technological Transitions and System Innovations: A Co-yevolutionary and Socio-technical Analysis. N.Y.: Yedward Yelgar Publishing, 2005.
14. Nauwelaers C., Wintjes R. Innovation Policy in Yeurope: Measurement and Strategy. N.Y.: Yedward Yelgar Publishing, www
15. Давыдов А.А. Конкурентные преимущества системной сотсиологии. (Электронное издание) М.: ИС РАН, www (<https://www.isras.ru/publ.html?id=855> , <http://www.yecsocman.yedu.ru/db/msg/324618.html>)
16. Шакирова, Ф. Б. (2022). Темир йўл транспорти соҳасидаги давлат-хусусий шерикчилик муносабатлари. *Journal of new century innovations*, 16(3), 82-85.
17. Шакирова, Ф. Б., & Махмудова, П. (2022). Влияния инвестиций и инноваций на экономической рост. *Journal of new century innovations*, 15(2), 142-146.
18. Щербин В.К. Инновационная экономика и экономика знаний. //Наука и инновация. 2017. 289 с.
19. Давыдов, А.А. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее
20. Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. N.Y.: Anthem Press, 2010.; Bruijn H., Voort H., Dicke W., Jong M., Veeneman W. Creating System Innovation: How Large Scale Transitions Emerge. N.Y.: Taylor & Francis, 2004.; Fischer M., Frohlich J. Knowledge, Complexity and Innovation Systems. Berlin.: Springer, 2001.; Geels F. Technological Transitions and System Innovations: A Co-evolutionary and

Socio-technical Analysis. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2005.; Nauwelaers C., Wintjes R. Innovation Policy in Europe: Measurement and Strategy. N.Y.: Edward Elgar Publishing, 2008.

21. Бессонов В. А. О развитии сектора ИКТ в российской экономике / В. А. Бессонов, Н.Ю. Бродский // Вопросы статистики. 2011. № 12. С. 26-31.

22. Carl Schramm et al. The advisory committee on measuring innovation in the 21 century. Innovation measurement: Tracking the state of innovation in the American economy. A report to the secretary of commerce. January 2008 [Electronic resource]. - Access mode: http://www.esa.doc.gov/sites/default/files/reports/documents/innovation_measurement_01-08.pdf.

23. World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator>

24. RAND Corporation. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1357.0/

УЎК 338.15.0758(132)

АНДИЖОН ВИЛОЯТИДА БАНДЛИК МАСАЛАЛАРИНИ ОШИРИШ

З.Э.Юсупова, талаба, Андижон иқтисодиёт ва қурилиш институти, Андижон
И.Ю.Умаров, и.ф.д., доц., Андижон иқтисодиёт ва қурилиш институти, Андижон

Аннотация. Мақолада Андижон вилоятида бандлик масалаларини ошириш ўрганилган. Шунингдек, бандлик масалалари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар аниқланган. Жаҳонда бандлик масалаларини ошириш йўналишлари. Ишчи кучи бозори бўйича ишчи кучига бўлган талабни унинг таклифига мутаносиблиги нуқтаи назаридан муайян бир ёндашувлар асосида ўрганилган.

Калит сўзлар: бандлик, ишсизлик, ишчи кучи бозори, Ишга жойлаштириш, ишсизлик даражаси, корхона ва ташиқлот.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы улучшения занятости в Андижанской области. Также выявлены проблемы занятости и факторы, влияющие на нее. Направления роста проблем занятости в мире. Спрос на труд на рынке труда изучается на основе определенных подходов с точки зрения его пропорциональности его предложению.

Ключевые слова: занятость, безработица, рынок труда, занятость, уровень безработицы, предприятие и организация.

Abstract. The article examines the improvement of employment issues in Andijan region. Also, employment issues and factors affecting to it are identified. Directions for increasing employment issues in the world. The demand for labor in the labor market is studied based on certain approaches from the point of view of its proportionality to its supply.

Key words: employment, unemployment, labor market, employment, unemployment rate, enterprise and organization.

Мамлакат аҳолисининг эркин иш топиши учун шарт-шароит яратадиган самарали иқтисодий сиёсат ҳамда ҳукукий асосларнинг мавжудлиги жуда аҳамиятли. Аммо, бу ҳукукий асослар иқтисодий ўсиш ҳамда товар ва хизматларга бўлган ялпи талабни ошириш билан уйғунликда амал қилиши керак. Шунингдек, юқоридаги мақсадга эришиш учун нафақат ҳукукий база балки бизнес циклини барқарорлаштирадиган, янги иш ўринларини яратишга хизмат қиладиган инвестицияларни таъминлайдиган фискал ҳамда монетар сиёсатнинг ёрдами зарур бўлади. Одатда, дунё бўйича кўплаб давлатларда ишчилардан кўра иш ўринлари сони камлиги кузатилади. Сўнги йилларда инфляция таргетлаш орқали нархлар даражасининг барқарорлигига эришиш марказий банк томонидан амалга ошириладиган монетар сиёсатнинг асосий мақсадларидан бирига айланди. Islam ва Kucera ўзларининг илмий мақоласида иқтисодиётда инфляцияни назорат қилиш муҳим ҳисобланади, аммо бунга ишсизликнинг ошиши ҳисобига эришилиши керак эмас, балки у инвестициялар ва янги иш ўринлари сонининг ошишига хизмат қилиши керак дея таъкидлайди [1]. Шунингдек энг кам ойлик иш ҳақи ва юридик шахслардан олинадиган фойда солиғидаги ўзгаришлар ҳам бандлик талабининг эластиклигига таъсир этади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, тадбиркорлик субъектлари ишчи кучига бўлган талабни шакллантиришдаги ноёб омил сифатида қаралиши зарур [2]. Аммо, 90- йилларда ишчи кучи бозорида мувозанатни сақлаш мақсадида тадбиркорларнинг иш ҳақини белгилаш бўйича қарорларига эркинлик бериш, фискал ва

монетар сиёсатга доир турли хил чоралар ҳам етарлича фойда бермаган бир пайтда, фақатгина иқтисодиётда кичик бизнес вакиллари кўпайтириш ишчи кучи бозорида ишчи кучи ортиқчалиги ортиб кетишига йўл бермади [3]. Ишчи кучи бозори доимий ўзгарувчан характерга эга бўлади. Ишчиларнинг аксарият қисми ўз ишларидан айрилган пайтда, ишсизларнинг кўпчилиги ўзлари учун янги иш топишади кўпчилиги. Баъзи фирмалар иш ўринларини қисқартириш орқали жон сақлашга ҳаракат қилса, баъзилари вақант жойларни яратиб ўсишга эришади. Айрим ҳолларда, иш банд бўлганлар бир иш берувчидан иккинчисига тўғридан-тўғри кўчиб ўтади. Мазкур иш ўринлари ва ишчилар оқими бизнес циклларида сезиларли ўзгаради [4]. The OECD Jobs Strategy юқори сифатли инклюзив бандликни таъминлашда фаол ишчи кучи бозори сиёсатини аҳамиятини ёритиб берди. Жумладан, бундай сиёсат ишчиларни фирмалар, иқтисодиёт тармоқлари ҳамда ҳудудлар кесимида тақсимлашга ва муқим иш жойига эга бўлмаганларни ҳимоя қилиш ва уларни зарур қобилиятлар билан қуроллантиришга ёрдам беради [5].

Таҳлил ва натижалар Шу сабабдан мамлакатимизда ҳам бу борада кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, тадбиркорлик соҳасини янада ривожлантириш учун талайгина қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, бу йўналишда ҳуқуқий асослар яратилиниб келмоқда. Қуйидаги, 1-жадвалда бир қанча наъмуналарни кўришимиз мумкин.

1-жадвал.

Ўзбекистонда тадбиркорлик соҳаси бўйича сиёсатни янада ривожлантиришнинг айрим ҳуқуқий асослари

№	Қонун ҳужжати номи	Ҳужжат рақами	Кучга кириш сана
1	Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси	-	08.12.1992
	“2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони	ПФ-60-сон	29.01.2022
2	“Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни	ЎРҚ-328-сон	02.05.2012
3	“Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб, таомилларини янада қисқартириш ва соддалаштириш, шунингдек, бизнес юритиш шарт-шароитларини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони	ПФ-5409-сон	12.04.2018
4	“Республика ҳудудларида тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони	ПФ-54-сон	21.01.2022
5	“Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони	ПФ-29-сон	03.12.2021

1-жадвал маълумотларига асосан у ерда бир қанча тадбиркорлик соҳасини назорат қилиш ва ривожлантиришга қаратилган ҳуқуқий асослар бўйича наъмуналар келтирилган. Мисол учун, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунининг 8 моддасида тадбиркорлар “.....кредитлар олишга, бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағларини ҳамда ўзга мол-мулкни шартнома шартлари асосида жалб этишга, шу жумладан биноларни, иншоотларни, ускуналарни ва ўзга мол-мулкни олишга ва (ёки) текин, ижарага (лизингга) олишга ҳамда уларни тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга йўналтиришга” ҳақли эканликлари келтириб ўтилган. “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб таомилларини янада қисқартириш ва соддалаштириш, шунингдек, бизнес юритиш шарт-шароитларини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонида кўра 2018 йил 1 июндан тадбиркорлик соҳасидаги лицензиялаш ва рухсат бериш хусусиятига эга ҳужжатларни расмийлаштириш муддатини қисқартириш ҳамда рухсат бериш тартибларининг айримларини бирлаштириш каби чора-тадбирларнинг амалга оширилганлиги тадбиркорлик субъектларининг ўз фаолиятларини янада ривожлантириш ҳамда янги фаолиятларнинг бошланиши учун аҳамиятли туртки бўлиб хизмат қилади.

Юқоридаги каби мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Сўнги йилларда янги бизнес вакилларининг шаклланиши, мавжуд тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини кенгайтириш ҳамда тадбиркорлик муҳитини янада яхшилаш борасида жуда катта ишлар амалга оширилганининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Шу билан биргаликда, ишчи кучи бозори бўйича тадқиқотлар ишчи кучига бўлган талабни унинг таклифига мутаносиблиги нуқтаи назаридан муайян бир ёндашувларни ишлаб чиқишга зарурат борлигига ишора бермоқда. Ушбу заруратнинг айрим сабабларини куйида келтириб ўтамиз.

- аҳоли сонининг ўсиш хусусиятига эга бўлиши;
- ишчи кучига бўлган талабнинг таркиб жиҳатдан доимий ўзгаришда бўлиши;
- мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув даражаси;
- иқтисодий сиёсат ҳолати;
- фавқулотда ҳолатлар.

Ишчи кучига бўлган талаб томондан масалага ёндашадиган бўлсак, уни таклифга нисбатан мутаносиблигини таъминлашда барча йўналишдаги бир-бирдан мустақил бўлган: 1) қонун чиқарувчи, 2) ижро этувчи ҳамда 3) суд ҳокимятларининг ролини тенг кучли дейиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 05.04.2022 йилдаги “Ишга жойлаштиришга муҳтож аҳоли сонини аниқлаш, шу жумладан, уй хўжаликларини меҳнат билан бандлик масалалари бўйича ўрганишлар ўтказиш, шунингдек, меҳнат ресурслари, бандлик ва аҳолини ишга жойлаштириш балансини шакллантириш методикасини такомиллаштириш тўғрисида” ги 1011-сонли қарорига кўра, Ўзбекистон Республикасининг ишчи кучига бўлган талаб ҳамда унинг таклифи ўртасидаги баланснинг 2022 йил 1 майдан бошлаб юритилишини амалиётга жорий этилиши кўзда тутилган. Шунингдек, мазкур балансни юритиш учун Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қискартириш вазирлиги ва Давлат статистика қўмитаси масъул этиб белгиланган.

Ўзбекистон вилоятларидан бири Андижонда ишчи кучига бўлган талабни хусусий секторда шакллантирувчилар статистикасига қондирилган талаб жиҳатидан қарасак куйидагича маълумотларни кўришимиз мумкин.

2-жадвал.

Андижонда корхона ва ташкилотлар демографияси таҳлили

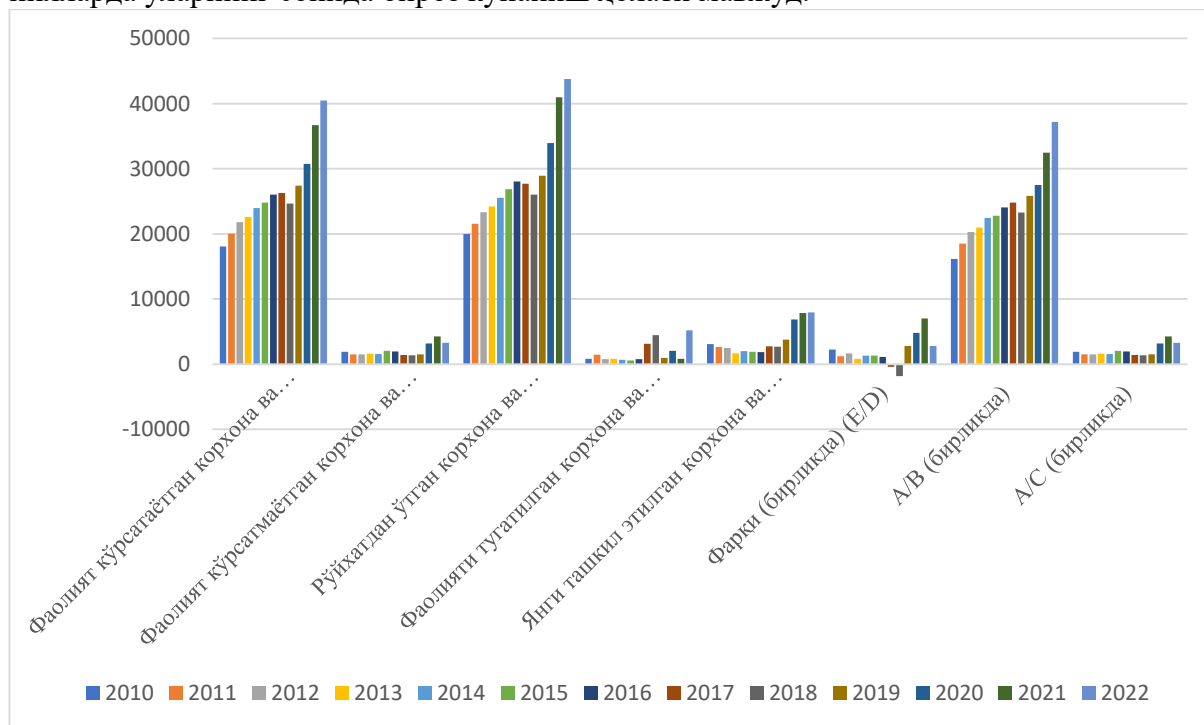
Йиллар	Фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони (А)	Фаолият кўрсатмаётган корхона ва ташкилотлар сони (В)	Рўйхатдан ўтган корхона ва ташкилотлар сони (С)	Фаолияти тугатилган корхона ва ташкилотлар сони (D)	Янги ташкил этилган корхона ва ташкилотлар сони (E)	Фарқи (бирликда) (E/D)	A/B (бирликда)	B/C (бирликда)
2010	18070	1904	19974	845	3115	2270	16166	1904
2011	20041	1533	21574	1450	2653	1203	18508	1533
2012	21815	1515	23330	793	2484	1691	20300	1515
2013	22606	1612	24218	853	1684	831	20994	1612
2014	23991	1562	25553	691	2011	1320	22429	1562
2015	24835	2054	26889	582	1922	1340	22781	2054
2016	26048	1985	28033	771	1874	1103	24063	1985
2017	26278	1444	27722	3161	2765	-396	24834	1444
2018	24644	1377	26021	4476	2678	-1798	23267	1377
2019	27391	1525	28916	1002	3779	2777	25866	1525
2020	30740	3206	33946	2070	6878	4808	27534	3206
2021	36726	4256	40982	848	7849	7001	32470	4256
2022	40474	3280	43754	5181	7968	2787	37194	3280

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, охириги ўн йилликда фаолият кўрсатмаётган корхона ва ташкилотларнинг умумий рўйхатдан ўтган корхона ва ташкилотлар ҳажмидаги улуши кескин равишда пасайган, аммо охириги уч йилда биров ошган. Яна бир

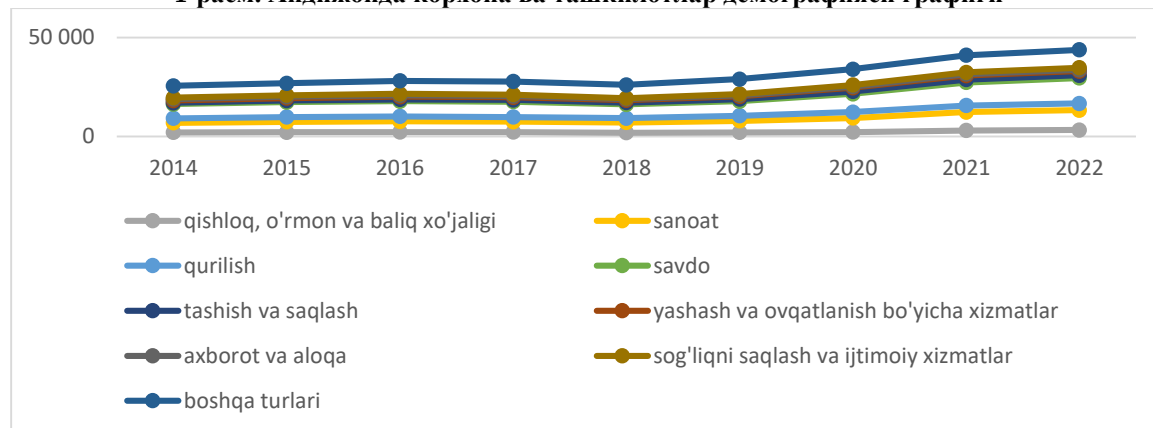
эътиборли жиҳати шундаки, фаолияти пасив ҳолатда бўлган корхоналар сони энг паст кўрсаткичга (1377 та) етган 2018 йилдан 2021 йилгача 2879 тага ошган.

Аммо, 2021 йилдаги натижа (848), яъни ўтган 2020 йилга нисбатан деярли уч баробарга камайгани қувонтиради. Агар базис йилни 2010 йил деб оладиган бўлсак, фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони 2021 йилга келиб 2,2 баробарга ошгани ачинарли десак, фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони 2 баробарга, рўйхатдан ўтган корхона ва ташкилотлар сони ҳам 2 баробарга, фаолияти тугатилган корхона ва ташкилотлар сони деярли ўзгармаган (салбий ҳолат), янги ташкил этилган корхона ва ташкилотлар сони 2,5 баробар ошгани маълум бўлади.

1-расмда ифодаланган корхона ва ташкилотлар демографияси ўзгаришига асосан айтиш мумкинки, сўнги йилларда мамлакатимизда амалга оширилган ислохотлар натижасида, давлат рўйхатидан ўтган ва актив ҳолатда фаолият юритилаётган корхоналар сони аҳамиятли даражада параллел равишда ошган. 2017 йилдан бошлаб корхоналарни янгидан ташкил этиш бўйича ҳам фаолликни кузатишимиз мумкин. Аммо корхоналар фаолиятини тугатиш ҳолатлари ҳам сезиларли даражада юқорилаган. Фаолият юритмасдан пасив ҳолатда бўлган корхона ва ташкилотлар сониди ҳам айрим тебранишларни кўришимиз мумкин. Бироқ, сўнги йилларда уларнинг сониди бироз кўпайиш ҳолати мавжуд.

1-расм. Андижонда корхона ва ташкилотлар демографияси графиги

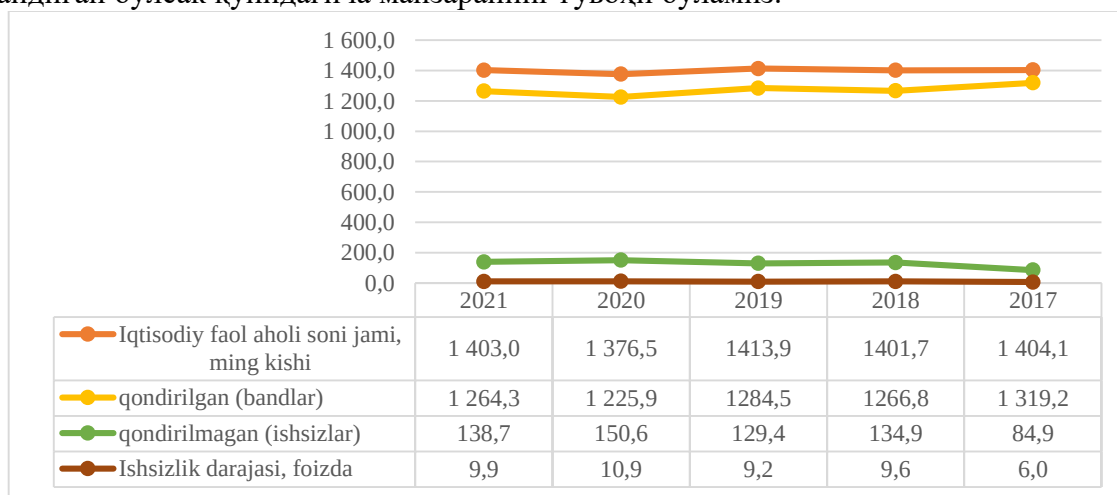

2-расмда берилган иқтисодиёт тармоқлари кесимида фаолият кўрсатаётган корхона ва ташкилотлар сони тўғрисидаги маълумотлар асосида айтиш мумкинки, 2018 йилдан бошлаб

иктисодиётнинг барча тармоқларида фаолият кўрсатиш бўйича корхоналар фаоллаша бошлаган.

Бу ерда эътиборлиси шуки, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар соҳасидаги корхоналар сони бошқа соҳаларга нисбатан доминантликни сақлаб қолган ва 2019 йилдан 2022 йилгача каррасига ўсганини кўришимиз мумкин. Шунингдек, охириги тўрт йилда иккинчи ўринни ахборот ва алоқа тармоғи банд этиб келмоқда ва унда ўрта даражадаги ўсишни кузатишимиз мумкин. Қурилиш соҳасида уй-жой қурилиши ҳажмининг ошиши натижасида, мазкур соҳада ҳам фаолият кўрсатаётган фирмалар сони сезиларли даражада ошган. Бундан ташқари, ташиш ва сақлаш соҳасида ҳам яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар соҳасидаги каби фаолликни кузатиш мумкин.

Ишчи кучига бўлган талабни биз қондирилган (бандлар) ва қондирилмаган (ишсизлар) турларга ажратиб олдик. Агар вилоятимизда қондирилган ишчи кучига бўлган талабга назар ташлайдиган бўлсак қуйидагича манзаранинг гувоҳи бўламиз.

3-расм. Андижонда ишчи кучи бандлиги

3-расм маълумотларидан маълумки, охириги 5 йилда бандлик бўйича иқтисодда иш билан бандлар устун мавқега эгалик қилмоқда. Кейинги навбатда мос равишда ишсизлик даражаси ҳам 1 % га камайгани қувонарли ҳолат ва умумий ҳолатда барчаси ижобий томонга силжимокда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижаси ўлароқ, иқтисодий фаолият билан шуғулланиш учун имкониятлар янада кенгайди:

1. Тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий база шакллантирилди;
2. Мулк дахлсизлиги ҳуқуқи яхшиланди.

3. Янгидан тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишдаги тўсиқлар бартараф этилиб, талаб этиладиган вақт кескин қисқарди;

4. Молиявий чекланганлик муаммоси мавжуд фирмалар учун молиявий қўллаб-қувватлаш тизими такомиллаштирилди. Натижада, янги иш ўринларини яратувчи сифатида қараладиган, янгидан ташкил этилаётган фирмалар сони кескин ошди. Аммо, бу ҳолатда айрим номутаносибликлар мавжуд. Сўнги йилларда савдо соҳасида янгидан ташкил этилган фирмалар бошқа соҳаларга нисбатан каррасига юқорилигини, аммо банлик бўйича пасайишни кузатиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Islam, I. and D. Kucera. "Beyond Macroeconomic Stability: Structural Transformation and Inclusive Development", Basingstoke/Geneva: Palgrave Macmillan/International Labour Office, 2014.
2. Paul Beaudry, David A. Green, and Ben M. Sand, "In search of labor demand", American Economic Review, 2018.
3. Абдурахмонова Г.К. "Кичик бизнесда аҳолини иш билан таъминлаш" (монография), Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2013
4. Michael W L Elsby, Axel Gottfries, Firm Dynamics, On-the-Job Search, and Labor Market Fluctuations, The Review of Economic Studies, 2021; rdab054, <https://doi.org/10.1093/restud/rdab054>.
5. Designing active labour market policies for the recovery © OECD 2021
6. Корхона ва ташкилотлар демографияси (andstat.uz)

UO'K 728.1

TURAR-JOYLARI ARXITEKTURASINI O'RGANISH VA ULARNI SHAKLLANTIRISH TAMOYILLARINI ISHLAB CHIQISH

S.A.Yusufov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. O'zbekiston tarixiy turarjoylari quyidagi xususiyatlar asosida tashkil qilingan: hovli atrofida yozgi va qishki yashash xonalari bir biriga qarama qarshi holatda joylashtiriladi – yozgi xonalar shimolga qaratilib, qishki xonalar janubga qaratilib. Odatda hovlining uch tomonida yashash xonalari joylashtirilib to'rtinchi tomondan yordamchi xonalar joylashtiriladi.

Kalit so'zlar: Tabiiy – iqlimiy omillar, yashash xonalari, ochiq muhit, maishiy jarayonlar, kam qavatli turarjoylar, turarjoylar loyihalaniishi va qurilishi.

Аннотация. Исторические поселения Узбекистана устроены по следующим признакам: летняя и зимняя жилые комнаты расположены напротив друг друга по всему двору - летние комнаты выходят на север, а зимние - на юг. Обычно жилые комнаты размещают с трех сторон двора, а хозяйственные помещения – с четвертой стороны.

Ключевые слова: Природно-климатические факторы, жилые помещения, открытая среда, бытовые процессы, малоэтажные жилища, проектирование и строительство жилищ.

Abstract. Planned housing solutions are adopted under the constant influence of natural and climatic factors. The natural and climatic conditions of Samarkand region are characterized by diversity. But there are also common conditions in this diversity, and they are characterized by a sharp continental climate, dry air, and excessive sunlight.

Keywords: Natural-climatic factors, sharp continental climate, dry air, solar radiation, design and construction of low-rise housing, low-rise housing

O'zbekiston shaharlarida o'rta asrlarda qurilgan aksari uylar hovlili va ko'p xonali qilib ishlangan. Ularda yozgi va qishki xonalar, yozgi va qishki oshxonalar, mehmonxona va xo'jalik xonalari mavjud bo'lgan. Uylarning bir-ikki va umuman ko'p qavatli qilib qurilishi o'rta asrlar O'rta Osiyo shaharlariga xos xususiyatdir [1].

Tarixiy shaharlar turarjoylarida quyidagi xususiyatlarni ko'rsatib o'tish kerak: hovli atrofida yozgi va qishki yashash xonalari bir biriga qarama qarshi holatda joylashtiriladi – yozgi xonalar shimolga qaratilib, qishki xonalar janubga qaratilib. Odatda hovlining uch tomonida yashash xonalari joylashtirilib to'rtinchi tomondan yordamchi xonalar joylashtiriladi. Tashqi hovli derazalari ko'chaga qaratilib, ichki hovli derazalari ichki hovligi qaratilib joylashtiriladi. Ichki hovli tashqi devorlari derazasiz bo'ladi. Qishki yashash xonalari balandligi bo'yicha yozgi xonalarga nisbatan ancha pastroq qilib quriladi. Yozgi xonalar odatda tagxona ustida quriladi. Tagxona nafaqat uyda qushimcha xona, shuningdek yashash xonasi uchun sovuq havo manbai bulib ham xizmat qiladi. Tagxona yoz paytida yashash xonasini salqin havo bilan ta'minlaydi. Shuningdek, tagxonadan chiqadigan salqin havo ichki hovli mikroiklimini mo'tadillashtirishga xizmat qiladi. Ikkita yashash xonalari orasida dahliz joylashtiriladi. Dahlizda marmar toshlardan yasalgan tashnov qilinadi.

O'zbekiston hududlarida xalq me'morchiligida o'ziga xos uslub shakllangan. Bu uslubning umumiy xususiyatlari turarjoylarni 2 qismdan, ya'ni ichkari va tashqaridan iborat bo'lib, yashash xonalarining hovli atrofida chiziqli tarzda joylashuvi. Turarjoyining hajmiy loyihaviy elementlari quyidagilar iborat: 1-o'rtadagi dahliz orqali bog'langan yashash xonalari va unga to'g'ri burchak ostida joylashgan ayvon; 2-o'rtadagi ayvon orqali bog'langan yashash xonalari; 3-chiziqli joylashgan yashash xonalari va ular oldidagi ayvon. Ushbu elementlar hovli atrofida ikki va uch tomonlama joylashgan. Yashash xonalari asosan janub va janubiy-sharqiy tomonlarga qaratilgan. Janubga qaratilgan yashash xonalari oldidan odatda ayvon joylashtirilgan [1].

An'anaviy turarjoylarda yashash xonalari ochiq hovli atrofida perimetral tarzda tashkillashtirilgan. Yashash xonalarini quyoshning ortiqcha nurlanishidan himoyalash maqsadida

dereza va eshiklar yo'nalishi (orientatsiyasiga) katta e'tibor berilgan. Bundan tashqari quyosh nurlanishidan himoyalaniş uchun o'simliklardan foydalanilgan. Yashash xonalari albatta kesib o'tuvchi yoki burchak shamolatishga ega bo'lgan.

Turarjoylarda mikroiklimiy jihatdan qulay sharoitlar yaratish uchun quyidagi tadbirlar amalga oshirilgan [2]: - yashash xonalari yetarli darajada aeratsiyaga ega bo'lib, ichki xovli atrofida shakllangan; - yashash xonalari orientatsiyasi yoz paytida quyosh nurlaridan saqlanadigan holatda va qish paytida ufqga nisbatan past bo'lgan quyosh nurlaridan foydalangan holda tashkillashtirilgan; - ichki hovlilar ko'kalamzorlashtirilgan va sug'orilgan; - yashash xonalari devorlari issiqlikni va sovuqlikni sekin o'tkazadigan darajadagi qalinliklarga ega mahalliy qurilish ashyolaridan bajarilgan; To'rt tomonidan imoratlar bilan chegaralangan ko'kalamzorlashtirilgan va sug'oriladigan ichki hovli sahni salqinlik va qulaylik manbai sifatida xizmat qiladi. Hovli sahniga barcha yashash xonalarining derazalari qaratiladi va turarjoyning barcha elementlari bir butun tizim sifatida umumiy qulay mikroiklimdan bahra oladi.

Ichki hovlidan foydalanish – xalq me'morchiligi asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Yilning issiq fasllari davomida maishiy va hayotiy jarayonlarning aksariyati hovli sahnida o'tkaziladi. Ushbu holat aholining hayot tarziga ta'sir ko'rsatib turarjoylarning hajm fazoviy tuzilishida o'z aksini topgan. Turarjoylarning hajmiy va fazoviy tuzilishi va rejaviy echimlari hovli ochiq sahni, ayvonlarning yarim ochiq sahni va xonalarining yopiq fazoviy tuzilishidan tashkil topgan. Ushbu loyihaviy unsurlarning har biri alohida xususiyatlarga ega, ammo ular faqat mushtarak tizim sifatida mikroiklim shakllantirishga qodir. Ushbu unsurlar bir biri bilan funksional jihatdan chambarchas bog'liq bo'lib, alohida olib qaralganda ahamiyatli jixatlarini yo'qotishi mumkin.

Yangi turdagi kam qavatli turar joy uylarni xajmiy-rejaviy echimlarini, tashkillashtirish takliflari va turar joy qurilishni tashkillashtirish usullari. Hozirgi vaqtda hovlili uylar majmuasi tarixiy shahar va qishloq qurilishida alohida o'zining iqtisodiy-ijtimoiy funksional va konstruktiv qulayliklari bilan afzal bo'lib qolmoqda. Bunday uylarni qurish vaqtda kichik, o'rta shahar va qishloq qurilishining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanib davlatimiz tomonidan ham qo'llab-quvvatlanib kelinmoqda. Keyingi yillarda respublika arxitektorlari tomonidan tarixiy shaharlarga 1-2 qavatli yangi loyihalari ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Bu uylarda tarixiy shahar hayotining ijtimoiy va madaniy jihatlari, tabiiy - iqlim sharoitlari bilan bir qatorda tejamkorlik omillari, ilg'or texnik va konstruktiv yechimlar, zamonaviy me'moriy-badiiy talablar ham e'tiborga olingan. Xalq-an'anaviy uylari asosida mana shu uslub yotadi, ya'ni oila talablariga bo'lib, bu o'sish hovlili uylarda oilaning katta-kichikligiga bir necha marotaba o'zgarish mumkin. Bu uslub shahar va qishlaq oilalari uchun juda qulay bo'lib, muhim ahamiyatga egadir. Shuning uchun ham o'suvchan uy g'oyasi zamonaviy 1-2 qavatli hovlili turar joy binolarini loyihalashda asosiy tamoyillardan biri bo'lib qolishi kerak.

Sharq va g'arb mamlakatlarida qurilgan zamonaviy 1-2 qavatli turar joy binolarini loyihalash va qurilishi ilg'or tajribalarni tahlil qilib chiqilgan. An'anaviy uylar asosida 1-2 qavatli hovlili turar joy uylarning hajmiy - rejaviy va arxitekturaviy echimlari. Respublikamiz Bosh qomusida, hamma mulklarga ruxsat berilgandan keyin, zamonaviy 1-2 qavatli turar joy binolarining yangi tiplariga ehtiyoj oshdi va shu bino majmualarining rivojlanishiga asos bo'ldi.

Bu turar joy binolarining loyahasini ishlab chiqishda, an'anaviy loyihalash usulini yanada takomillashtirib xalq an'anaviy va g'arb usullarini birga qo'shib ishlash natijasida biz kutmagan darajadagi 1-2 qavatli hovlili turar joy binolarining yangi tipi yaratildi.

Bizning tadqiqotimizda hozirda bajarilgan loyihalarning samaradorligi quyidagi talablar asosida solishtirildi: - turarjoy yashash xonalarining hovli bilan bog'lanishi; - yozgi xonalarining tashkillashtirilishi; - hovlining vazifasi va tashkillashtirilishi; -xonadonlar turlari va ularning bloklashtirish orqali turli variantlarni yaratish imkoniyati. 1980 – 1990 yillarda ishlab chiqilgan loyihalarda kam qavatli turarjoylarning nomenklaturasi sezilarli darajada keng bo'lgandi. Masalan, 101 seriyadagi turarjoylarda blok-xonadonlar, blok-bo'linmalar va uylar ishlab chiqilib, turli tarkibdagi oilalar, shu jumladan, murakkab va katta oilalar uchun ham qulay sharoitlar yaratishga harakat qilingan. Ushbu seriyadagi uylarda 30 – 60 kvadrat metrli ichki hovlililar tashkil qilingan. Shahar joylari uchun bunday hovlilar yetarli bo'lishi mumkin, ammo qishloq hududlarida bunday

hovlida yetarli darajada sharoitlar yaratilishi mumkin emas. Bunday loyihalar amalda yetarli darajada keng qo'llanishga olib kelmadi, chunki ular mahalliy hayot tarziga mos kelmas edi [4].

2005 yildan boshlab viloyatda keng ko'lamda qishloq hududlarida namunaviy loyihalar asosida kam qavatli 6 sotikli hovliga ega turarjoylar loyihalanishi va qurilishi keng ko'lamda olib borilmoqda. 2009-2015-yillarda qurilgan namunaviy uylarning tadqiqoti shu narsani ko'rsatadiki, ushbu loyihalar ma'lum yutuqlar bilan bir qatorda jiddiy kamchiliklarga ham ega. Masalan, «Qishloqqurilishloyiha» LITda ishlab chiqilgan bir qavatli besh xonali uyni ko'rib chiqamiz. Uyni umumiy maydoni 169,8 kvadrat metr bo'lib, yashash xonalari maydoni 108,4 kvadrat metrni tashkil qiladi va yozgi ayvon maydoni 24,70 kvadrat metrni tashkil qiladi. Imorat ostidagi maydon 219 kvadrat metr bo'lib 600 kvadrat metr yer uchastkasida joylashtirilgan. Umuman olganda, xonadon loyihaviy va funksional echimi talab darajasida bo'lib, umumiy xona, oshxona va dahliz tinch zonadan, ya'ni yotoqxonalar zonasidan yetarli darajada ajratilgan. Dahliz, oshxona, umumiy xona va yozgi ayvon yaxshi bog'lanishlarga ega. Bino devorining bir tomoni derazasiz bo'lib, ikkita turarjoy bloklashtirilishi imkoni mavjud. Endi bu turarjoy binosini iqtisodiy ko'rsatgichlar va energiya samardorlik darajasini ko'rib chiqamiz. Binoning K1 ko'rsatgichi [5], ya'ni yashash maydonining umumiy maydoniga (yozgi ayvonning maydoni ham hisobga olingan paytda) $108,4 / 195,5 = 0,55$ tashkil qiladi. Bu umuman olganda yaxshi ko'rsatgich xisoblanmaydi va binoning qiymati va energiya samaradorligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Endi binoning orientatsiyalash imkoniyatini ko'rib chiqamiz [2]. Agarda biz umumiy xona + oshxona + yozgi xona joylashgan blokni janub tomonga yo'naltirsak, unda yotoqxonalar bloki shimolga qaragan bo'lib, umuman insolyasiyaga ega bo'lmaydi. Agarda yotoqxonalar blokini janubga yo'naltirsak, umumiy xona + oshxona + yozgi xona bloki shimolga qaragan bo'ladi va insolyasiyalash imkoni bo'lmaydi. Agarda biz umumiy xona + oshxona + yozgi xona blokini sharq tomonga yo'naltirsak, unda yotoqxonalar bloki g'arbga yo'naltirilgan bo'lib, shaharsozlik va qurilish normalariga to'g'ri kelmaydi. Binoning faqatgina JSH-SHG' yo'nalishida joylashtirgan paytda insolyasiya talablari barcha yashash xonalari uchun qisman bajariladi. Ammo mahalliy shaharsozlikda binolarni joylashtirishda asosan meredional SH-J va ekvatorial SH-G' yunalishlari ko'proq ishlatiladi. Shamollatish talablari bo'yicha ham ushbu loyihaviy echim yaxshi ko'rsatgichlarga ega emas. Burchak 20 shamollatishni tashkillashtirish mumkin, ammo yotoqxonalar blokida hatto burchak shamollatishni tashkillashtirish mushkil hisoblanadi.

Umuman olganda namunaviy loyihalarda kam qavatli turarjoylarga xos ustunliklardan foydalanilmagan va ularning yechimlari o'rta qavatli uylar echimiga o'xshaydi. Xonadonlar 2-3-4 xonali bo'lib, yozgi xonalar lodjiy shaklida echilgan, bloklashtirish bo'linmali va chiziqli qilib amalga oshirilgan. Qabul qilingan loyiha echimlarida mahalliy tabiiy-iqlimiy sharoitlar va milliy-maishiy hayot tarzi hisobga olinmagan. Aynan shu narsa ishlab chiqilgan loyihalarning eng katta kamchiligidir.

Shunday qilib, kam qavatli uy qurilishi industriyasiga ega bulgan mayda shaharlarda turarjoylarni past qavatli yuqori tig'izli ichki hovlilari uylardan qurish maqsadga muvofiq hisoblanib, bu esa qurilishda qullanilayotgan uylar tasnifini boyitishimizdir. Bunday loyihalarni an'anaviy turarjoylarni va chet el tajribasini o'rgangan holda, zamonaviy talablar asosida shinam va qulay, tabiiy iqlim va hayot tarziga mos namunalarini yaratish dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурасулов Р.Р. Архитектура народного жилища. В кн.: Архитектурное наследие Узбекистана—Т.:1960.
2. Архитектурно-строительное районирование Средней Азии. Пособие для проектирования. Ташкент.1980.
3. Дмитриев В.М. Вопросы использования архитектуры узбекского народного жилища в современной практике. - Ташкент: Фан, 1980. - 64 с.
4. Джаббар О.С. Новый тип жилища для Бухары. - Строительство и архитектура Узбекистана, 1980, № 7, с.24-29.
5. Correa C, Architecture in a Warm Climate. Thames and Hudson, London. 1982.

ХИВА “ДЕШОН ҚАЛЪА” МЕЪМОРИЙ ОБИДАСИНИ ТЕХНИК ҲОЛАТИ БЎЙИЧА МОНИТОРИНГ ИШЛАРИ ВА ТАВСИЯЛАР

Г.С.Дурдиева, арх.ф.д., Хоразм Маъмун академияси, Хива
А.К.Заргаров, катта илмий ходим, Хоразм Маъмун академияси, Хива
И.О.Рустамов, таянч докторант, Хоразм Маъмун академияси, Хива
З.Х.Рахимов, таянч докторант, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада Хива шаҳридаги Дешон Қалъа пахсадевор меъморий ёдгорлиги бўйича ўтказилган мониторинг кузатув ишлари ва обидани техник ҳолати ёритилган. Малумки, Жанубий Оролбўйи ҳудудидаги - Коракалпокистон ва Хоразм узининг ноёб пахсадевор меъморий ёдгорликлари - қалъалари, кургонлари билан дунёга машҳурдир.

Калим сўзлар: пахсадевор, меъморий ёдгорлик, техник ҳолат, намлик, шўрланиш, қалъа девори, сақлаш, таъмирлаш, лойиҳа.

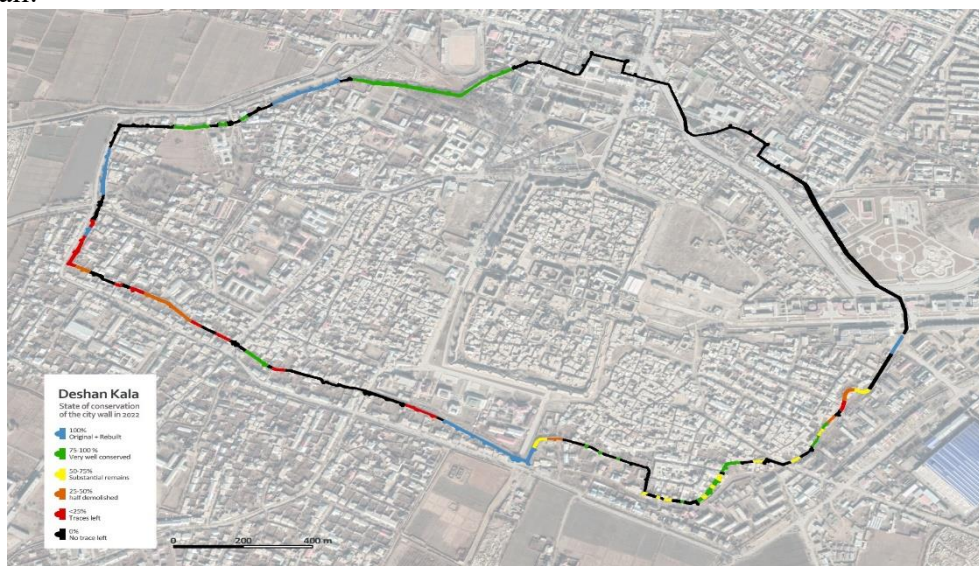
Аннотация. В этой статье рассматриваются работы по мониторингу, проведенные на памятнике архитектуры глинобитной стены Дишан калъа в Хиве, и техническое состояние памятника. Известна на весь мир своими уникальными мемориальными памятниками глинобитной стены Дишан калъа своими дворцами, замками, на южной территории Приаралья Коракалпакистана и Хорезма.

Ключевые слова: глинобитное, памятников архитектуры, техническое состояние, влажность, засоленность, стены, сохранение, реставрация.

Abstract. This article discusses the monitoring work carried out on the architectural monument of the Dishan Kala mud wall in Khiva, and the technical condition of the monument. It is famous all over the world for its unique memorial monuments of the mud-brick wall of Dishan kala, its palaces, castles, in the southern territory of the Aral Sea region of Karakalpakistan and Khorezm.

Keywords: mud wall, adobe, architectural monuments, technical condition, humidity, salinity, walls, preservation, restoration.

Жанубий Оролбўйидаги қадимий Хоразм тарихига оид бўлган 100 га яқин қалъа давлат муҳофазасидир. Академик Яхё Ғуломовнинг кўҳна Хоразм тўғрисида айтган бебаҳо бир сўзлари бор Дунё тарихининг отаси Геродот бутун Мисрни Нил ҳадяси деб ҳисоблаган бўлса, Истахрий Хоразм Жайхуннинг бутун фойдасини ола билган мамалакатдир”, деб ёзган. Бу икки қадимий мамлакат одамлари сахролар оралиғида яшай олган ва дунё тамаддунида алоҳида мавқега эга бўлган, ҳамда давлатчилик тамойилларига асос сола билганлар. Ҳар қандай давлатчилиқни ривожлантиришда, албатта қалъалар, кўргонлар қурилишининг аҳамияти катта бўлган.

1-расм. Ичан Қалъа ва Дешон Қалъанинг умумий кўриниши

Мамлакатимиздаги қадимий шаҳарларнинг кўпчилиги бир қанча маданий-тарихий даврларни босиб ўтган, бугунги кунгача шаҳарсозлик меросини сақлаб қолган, бир неча бор ўз тузилишини ўзгартирган. Ҳар бир даврга мос алоҳида шаҳарлар ва уларнинг алоҳида марказлари кетма-кет шаклланган. Шаҳар меъморий тузилишининг ўзгаришидаги кетма-кетлик жамият тараққиёти билан аниқланган. Юксалиш даврлари инқироз даврлари билан алмашинган, лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам ижтимоий - иқтисодий омиллар билан шаҳар меъморчилиги ўртасида боғлиқлик ўзгармай қолаверган. Шу хусусда, айтиш жоизки Хива шаҳридаги Ичан Қалъа ва Дешон Қалъалар бунга яққол мисолдир (1-расм).

Қадимий Хоразм ҳудудидаги ушбу пахсадевор меъморий ёдгорликлари 1500-2000 йиллардан бери табиатнинг иссиқ-совуғи, қор-ёмғири, зилзила-ю сув тошқинларига бардош бериб келганлиги эътиборга лойиқдир. Хоразмнинг бино ва иншоотлари қурилишларида оддий лойдан ишланган хом ғишт ва пахса қўлланилган, бўлсада, улар жуда мураккаб муҳандислик қурилиш услубларида барпо этилган. Шу хусусда, Дешон Қалъа пахсадевор меъморий ёдгорлиги асрлар давомида табиий ва инсон фаолияти билан боғлиқ бўлган техноген салбий таъсирлар натижасида йўқолиб кетиш даражасига (2-расм) келиб қолган бўлсада, бироқ ҳозирда мавжуд қисмидан намуна олиб олимларимиз тадқиқ қилганларида, деворнинг мустаҳкамлиги меъёрий ҳужжатлар бўйича етарли эканлиги аниқланганлиги эътиборга моликдир.

Хива шаҳрининг умумий майдони 468 таноб бўлиб, бу 200 гектарга яқин демакдир. Дешон қалъа деворининг қурилишига хонликдаги ишга яроқли эркаларнинг деярлик ҳаммаси қатнашган.

2-расм. Дешон қалъа деворининг сақланиб қолган бир қисми

1842 йилда қурилган бу қалъани XIX аср рус тарихчи олимлари туркман ёвмутларининг тез-тез қилиб турадиган ҳужумларидан сақланиш учун қурилган, деб ёзишади. Қалъа деворининг қурилиши 30 кун давом этди. Унинг қурилиши учун зарур бўлган тупроқ деворнинг ташқари томонидан ва махсус жойлардан олинган. Қалъа деворининг узунлиги 6250 метр. Қалъа деворининг турли тарафида - 10 та дарвозаси бўлган. Ҳозирда ушбу дарвозалардан фақатгина икkitаси – Қўша Дарвоза ва Қўй Дарвоза сақланиб қолган.

Қалъанинг асосий қурилиш материаллари – лой, ғишт, тупроқ ва гувалақлардир. Қалъанинг девор қисми тўла хом-лой, пахсадан тикланган ва деворнинг пастки қисмлари эса катта-катта гувалақлардан териб чиқилган. Қалъанинг тиклашда деворнинг зилзилабардошлик хусусиятини ва ер ости сувларининг таъсирини камайтириш мақсадида пойдевор устидан махсус кум тушама - платформалар ишланган. Қалъа режаси бўйича периметр бўйлаб, 75-80 та овал шаклдаги кунгуралар қилинган бўлиб, улар ҳарбий мақсадлардан ташқари деворларнинг устуворлигини таъминлашда ҳам муҳим ўрин тутди. Қалъа деворининг юқори қисмининг қалинлиги 80-100,0 см. бўлиб, заминдан тованигача майда ва йирик хом ғиштлардан кўтарилган.

Дешон Қалъа пахса деворининг минора-буржлари орасидаги масофа – $15,0 \div 25,0$ метрни ташкил этади. Қалъа режасидан кўриниб турибдики, барча йўналишларда деворлардан ташқи томонга овал шаклда режада бутун периметр бўйлаб, бўртиб чиққан кунгуралар мавжуд бўлган. Бу кунгуралар атрофни назорат қилиш учун мўлжалланган бўлиб, қурилиш нуқтаи назаридан

унинг асосий вазифаси деворнинг зилзилабардошлик хусусиятини оширган. Ҳозирда кунграларнинг кўпчилиги турли хил салбий таъсирлар натижасида йўқолиб кетган.

Бошқа қурилиш материаллари қаторида ёғоч ҳам пахса девор қурилишида муҳим аҳамиятга эга бўлган, девор тиклаш жараёнида уларнинг ораларига ёғоч болор-тўсинлар қўйиб юборилган (3-расм).

3-расм. Дешон-Қалъа ёдгорлигининг деворида ёғочларнинг ишлатилиши

Қурилишдаги бу тадбир девор конструкциясини бинонинг замин қисмида бўлиб турадиган зилзилаларга чидамли бўлишини ва атрофидаги пахса-лойни маълум бир чегарагача бўлган масофада намликни ўзига тортиб, сувни буғлатиб юборишга мўлжалланган, ҳамда ушбу болор-тўсинлар усталар юриши учун “ховаза” вазифасини ҳам ўтаган (3-расм).

Хоразм Маъмун академияси олимлари томонидан Дешон Қалъа деворини сақлаб қолиш бўйича бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Ҳозирда қалъа деворларининг баъзи қисмлари таъмирланди, айрим қисмларида эса таъмирлаш ишлари давом этмоқда, шунингдек қалъа деворини йўқолиб кетган қисмларини ҳам тўлиқ тиклаш учун лойиҳалар тайёрланмоқда.

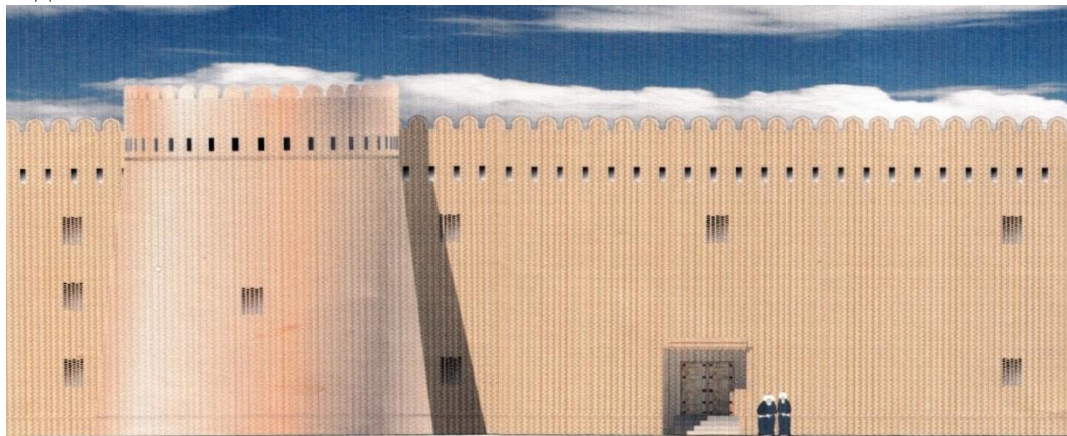
4-расм. Дешон Қалъа деворининг шимолий қисминини таъмирлаш жараёни

Улар Дешон Қалъани таъмирлаш ишлари учун қалъанинг конструктив хусусиятлари, унинг қурилишида ишлатилган ашёларини ҳамда қурилиш усулларини таҳлил қилиш орқали мутасаддиларга илмий тавсиялар бериб бормоқдалар. Дешон Қалъа пахсадеворини таъмирлашда қуйидаги ишлар бажарилиши тавсия этилади:

- Энг аввало кўп қаватли девор оралиқ бўшлиқлари чанг-тўзон ва чиқиндилардан яхшилаб тозалаш;
- Девор ости нураган жойларини сомон тупроқ қоришмасидан тайёрланган пахса лойи билан ишлаб чиқиш;
- Девор остидан бетон пойдевор ишлаш;
- Девор юзаси Хива гилам комбинатининг тола чиқиндисидан аралаштирилган сомонли лой қоришмаси билан суваш;

- Деворнинг остки қисми бутун узунлиги бўйича ички ва ташқи томонидан 3 метр баландликкача сифатли қилиб тузатиш, бунинг учун деворнинг ташқи юзаларидаги ёриқлар ичи тозаланади.

- Деворнинг ҳар икки ён томонидаги ер майдони тахминан эни 4 метр келадиган қилиб текислаш, бунда майдон, сув тўпланиб қолмаслигини инобатга олиб 3:5% қияликда текисланади.

5-расм. Келгусида Дешон-Қалъа пахсадеворини қайтадан тиклаш режалаштирилмоқда (макети)

Ўзига хос ноёб ва ягоналиги билан машҳур бўлган, Хива шаҳридаги бир неча асрлардан бери сақланиб келаётган меъморий обида - Дешон Қалъани келгуси авлодларга сақлаб қолиш долзарб вазифалардан биттасидир. Бугунги кунда ушбу тарихий обиданинг йўқолиб кетаётган бир неча қисмларини реконструкция қилишга оид амалий ишлар қилинган. Аммо, бу маълумотлар ва қилинган ишлар бугунги кунда экологик ёмон муҳитда жойлашган ушбу тарихий обидани сақлаб қолиш ва умрини узайтириш муаммоларини ечиш учун етарли эмас. Шунинг учун Дешон Қалъа меъморий обидасининг техник ҳолатини баҳолаш ва таъмирлаш ишларига оид махсус тадқиқотлар олиб бориш ҳамда тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, 36 кун ичида тикланган ушбу Дешон Қалъа девори келгусида яна қанчадан-қанча хорижий ва маҳаллий сайёҳларни лол қолдиради ҳамда қадимий Хоразмнинг қурилиш ва меъморчилиги бениҳоя даражада ривожланганлигини исботлаб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Костенко Л. Город Хива в 1873 году. //Туркест. сборн. Т. 82., Венюков В. Военный сборник.-СПб.: 1873. № 3.–10с., Данилевский Г.И. Описание Хивинского ханства. СПб.: 1851. кн. V.-С. 112-114.
2. Огахий. Риез уд давла.-Т.: 1978. Асарлар V-жилд. Б.153.

UDC 629.114.2

CHOOSING THE TYPE OF THE ASSEMBLY THAT MINIMIZES RADIUS OF FOUR-WHEEL TRACTOR TURN**B.A.Kambarov, PhD, scientific-research Institute of Agricultural Mechanization, Tashkent****S.A.Abdullaev, doctoral student, scientific-research, Institute of Agricultural Mechanization, Tashkent**

Annotatsiya. Maqolada to'rt g'ildirakli traktorni aylantirish jarayonini o'rganish natijalari ko'rib chiqilgan. Bu tufayli o'zgaruvchan boshqarish trapezoid bilan boshqarish tishli foydalanish rulda har burchagi burilish mustaqil o'zgarishlar ehtimoli asoslab beradi. Rulda mexanizmining ushbu dizaynini qo'llash to'rt g'ildirakli traktorni orqa g'ildiraklaridan biri atrofida minimal radiusga aylantirish uchun sharoit yaratadi.

Kalit so'zlar: traktor, burilish, chaqqonlik (sozlash qobiliyati), g'ildirak, rul mexanizmi, rul trapetsiyasi, burilish radiusi, qatorlar oralig'i.

Абстракт. Были рассмотрены результаты исследования процесса поворота четырехколесного трактора. Это обосновывает возможность независимого изменения угла поворота каждого из рулевых колес за счет использования рулевого механизма с изменяемой рулевой трапецией. Таким образом, применение данной конструкции рулевого механизма создает условия для поворота четырехколесного трактора с минимальным радиусом вокруг одного из его задних колес.

Ключевые слова: трактор, поворот, маневренность (возможность настройки), колесо, рулевой механизм, рулевая трапеция, радиус поворота, ширина междурядий

Abstract. The results of a study of the process of turning a four-wheeled tractor has been reviewed. It substantiates the possibility of independent variations in turning angles of each of the steered wheels due to use of steering gear with a variable steering trapezoid. Thus, application of this design of steering gear creates the conditions for turning a four-wheel tractor with a minimum radius around one of its rear wheels.

Keywords: tractor, turning, agility (turning ability), wheel, steering gear, steering trapezoid, turning radius, row spacing.

Introduction. Vast majority of sown areas in the Republic is characterized by small contour and in this regard, significant part of the total tractor path is spent on turnarounds and laps. Therefore, the most wide-spread properties of agriculture production are geometric restrictions on movement of machine and tractor units on turning lanes. In this regard, issue on minimizing the turning radius of the machine-tractor unit (MTU) is highest degree importance in solving such type of problems, especially in combination with reduction of unproductive time spent for implementation [1–6].

In recent years, activities have been carried out in world practice aimed on improving turning capacity of the tractor and reducing unproductive time spent on sheds when MTU is reoriented to implement working mode stroke in the opposite direction [2, 4]. Among these works, the most interesting is activities carried out at New Holland, at the Belarussian National Technical University, and at the Design and Technology Center for Agricultural Engineering (DTCAE).

Materials and methods of research. Thus, New Holland has developed new generation front traction, the distinguishing feature of which is that the Super Steer™ system used in it ensures, in addition to turning the pivot pin, also the front traction beam at a certain angle [1]. As a result, the angle of rotation of the guide wheels reaches up to 65°, which significantly reduces the radius of the tractor rotation. Undoubtedly, compared to conventional serial mechanisms, this mechanism contributes to a 30% reduction in turning lane width by reducing the turning radius. But, despite this, utilization of this mechanism does not provide rotation of a four-wheel tractor around one of its rear wheels.

Differing from New Holland company, a simple device - support wheel of piano-type was

proposed at the Belarussian National Technical University in effort to increase the maneuverability of four-wheeled tractor. It can be installed on front hinged system of the tractor and will provide quick turnaround in almost at the same place, allowing several times to reduce unproductive time spent on turns, up to 20-30% of shift time [7].

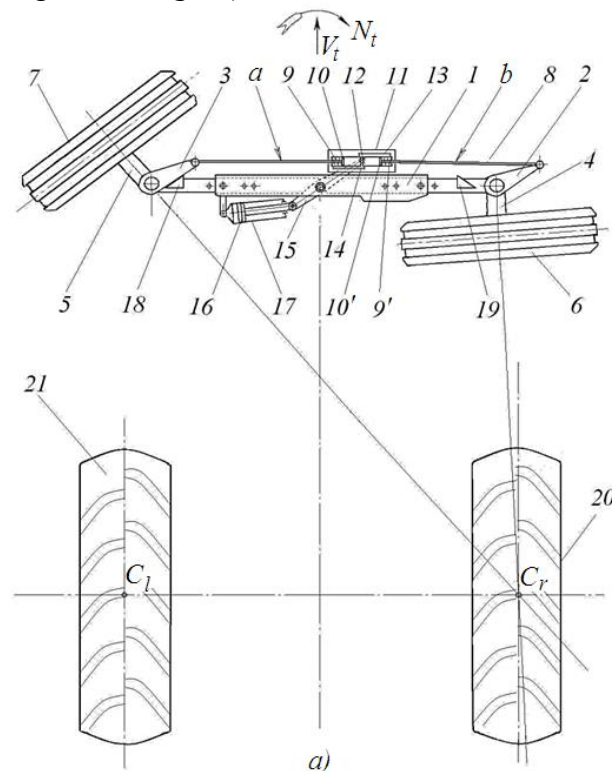
Minimizing the radius of tractor rotation allows the leaning of its rear part to the support wheel, which can itself be installed in the direction of movement, and create turning moment by separately braking or driving the rear wheel propels ors in opposite directions.

Results and discussing. In contrast to the two previous ones, DTCAE has developed more compact assembly for turning a four-wheel tractor, based on a variable-trapezoid steering gear. A four-wheel tractor equipped with this mechanism rotates around one of its rear wheels with a minimum radius [8].

A universal cultivating tractor equipped with this mechanism (Fig. 1) contains steering gear, with steering trapezoid of front location, consisting of the fixed beam 1 of the front girder, two identical levers 2, 3 of the pivot pins 4, 5 of the right 6 and the left 7 steering wheels connected between front cut symmetrical traction 8.

To the opposite levers 2, 3 of the end of each «a» and «b» half of front cut symmetrical traction there is a spring-loaded 9, 9' disc-piston 10, 10' freely placed inside the common clip 11. The common clip itself 11 is made in the form of a liquid filled and divided partition 12 communicating by means of a ditch 13 and 14 vessel «A», «B» and «G», «D». In this case, the common casing body is pivotally fixed to the central lever 15 of the steering gear. The ditches 13 and 14 of the common holder are made so that they connect the opposite (relative to the springs of the piston disks of the halves «a» and «b» of the front cut symmetrical traction) cavity. For example, the ditch 14 connect the cavity «A» and «B», and the ditch 13 connect the cavity «G» and «D» of the total girdle.

Maximum angles of rotation of the levers of pivot pins are limited on the one hand by piston stroke 16 of hydraulic cylinder 17, which is connected by means of the central lever 15 with girdle, on the other, by the stops 18, 19 welded to the front traction. The maximum angle of rotation of the levers of the pivot pins is the angle of rotation at which the axis of rotation of the right 6 and left 7 of the steered wheels intersect with the point of intersection of the symmetrical axes of the braked rear right 20 - «C_r» (when turning «to the right») or left 21 - «C_l» in case if turning «left») wheels.

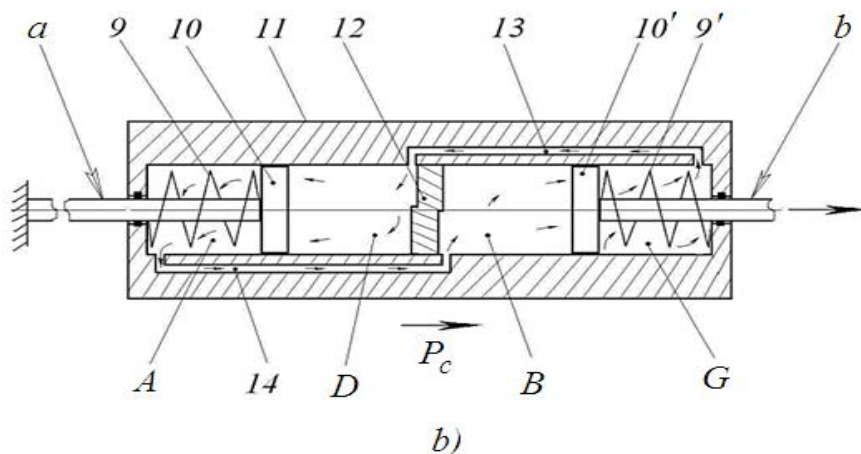

Fig. 1. Universal cultivating tractor equipped with steering gear with variable steering trapezoid

In effort to turn tractor to the right, it brakes the rear right wheel 20 and turns the steering wheel to the right, while the hydraulic cylinder 17 moves the common yoke 11 in the N_t direction through the central lever 15 until the lever 3 of the rotary pin 5 of the left 7 of the steered wheel abuts against the stop 18. When this axis of rotation of the left 7 of the steered wheel intersects with the point « C_r » and in further rotation of steering wheel due to the mutual movement of the common cage 11 and half « a » of cut symmetrical rod 8, due to possibility of compression of springs by 9 disc-piston 10, the position of the left 7 of steered wheel remains unchanged.

Whereas the second half « b », due to the possibility of expansion under the action of the force P_c of the hydraulic cylinder of the piston disks 10, 10' inside the common casing 11, therefore, by increasing the length of the cut symmetrical rod 8, turn the lever 2 of rotary pin 4 of the right 6 is turned wheels. This will continue until the axis of rotation of the right 6 of steered wheel does not intersect with the point « C_r ». This occurs as in the following.

In the event when lever 3 of pivot pin 5 of the left 7 of the steered wheel rests against the stop 18, then in further rotation of steering wheel, due to possibility of compression of the spring 9 by the piston disk 10 under influence of the force P_c of hydraulic cylinder, the liquid is displaced from the cavity « A » into the cavity through ditch 14. At the same time, fluid entering the cavity « C » pushing the other piston disk 10' squeezes the fluid out of the cavity « G » into the cavity « D » and, moving together with half « b » increases the total length of cut symmetrical rod 8, therefore, occurs when the position of lever 3 further rotation of the lever 2 of rotary pin 4 of the right 6 of steered wheel. Process of such rotation of the steering wheel will continue until the axis of rotation of the right 6 steering wheel intersects with the point « C_r » and the tractor makes a sharp turn with a minimum radius around the right 20 of the rear wheel.

Turning around the tractor to the left is carried out in exactly the same way, but it brakes the rear left wheel 21 and turns the steering wheel to the left.

Rectilinear movement of the tractor under influence of the compression force of the spring 9, 9', the piston disks 10, 10' return to their original position, i.e. they rest against the baffle 12 of the general girdle 11 and both 6, 7 steered wheels move linearly.

Conclusions. As you know, during wheel collision with an obstacle, hit occurs, the impact force arising from it through the lever of steering traction of steered wheel and cut by a symmetrical thrust acts on disc piston. Since the fluid in the cage is not compressed and the fluid does not instantly flow through the ditches into the other cavity of the cage, hit force is damped by them, thereby preventing possible wheel oscillations. In this case, fluid and spring plays the role of damper, and thereby preventing the possibility of wheel oscillations, ensures the reliability of entire steering trapezoid.

REFERENCES:

1. Akhmetov A.A. Front axles of universal cultivating cotton tractors. Tashkent: Science, 2021. –176 p. (In Russian).
2. Akhmetov A.A, Kambarov B.A., Isokova Z.X. and Xatamov B.A. / Fitability the high-clearance tractor with the 4K4 wheel arrangement at the row spacing // ETESD-2022 IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, International Conference on Environmental Technologies and Engineering for Sustainable Development, – Tashkent,

1112 (2022) 012038. <http://DOI:10.1088/1755-1315/1112/1/012038>.

3. Akhmetov A.A., Kambarov B.A., Isokova Z.X., Xatamov B.A. To the issue about the tractional passability of high-clearance completely-driven four-wheeled universal-row cotton crop tractor // ETESD-2022 IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, International Conference on Environmental Technologies and Engineering for Sustainable Development, – Tashkent, Volume 1112 (2022) 012017. doi:10.1088/1755-1315/1112/1.

4. Akhmetov A.A., Kambarov B.A., Kambarova D.U. / The increase of four-wheel tractor maneuverability // Tractors and agricultural machines. Moscow 2020. No 3. – P. 48-53. <http://DOI: 10.31992/0321-4443-2020-3-48-53>. (In Russian).

5. Kambarov B. A. / Method of calculating the kinematic parameters of steering gear ensuring a tractor minimum turning circle radius // European science review. Vienna, 2016. № 11-12. – P. 131-134. DOI: <http://dx.doi.org/10.20534/ESR-16-11.12-131-134>.

UDC 001

THE HISTORY OF NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING (NLP)

V.R.Ochilova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Neyro lingvistik dasturlash zamonaviy psixologiyaning eng ajoyib yo'nalishlaridan biridir. Bu odamlarni qadrlash va muloqotni kuchaytirish uchun psixologik vakolatlarni beradi. NLPning eng muhim fikrlari va strategiyalari turli sohalarda keng qo'llaniladi. Bu ularni yaxshilashga va qo'shimcha muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. NLP neyrolingvistik dasturlashni anglatadi.

Kalit so'zlar: ulkan suhbat, xulq-atvorni o'zgartirish, gestalt vositasi, sifat, tashkilot, vakolat va niyatlar.

Аннотация. Нейролингвистическое программирование - одна из самых выдающихся областей передовой психологии. Это обеспечивает психологические компетенции для того, чтобы ценить людей и улучшать общение. Наиболее важные идеи и стратегии НЛП широко используются в самых разных областях. Это помогает усилить их и сделать еще более успешными. НЛП расшифровывается как нейролингвистическое программирование.

Ключевые слова: потрясающая беседа, изменение поведения, гештальт-терапия, качество, организация, компетентность и намерения.

Abstract. Neurolinguistic programming is one of the most superb areas of cutting-edge psychology. It provides psychological competencies for appreciation human beings and enhancing communication. The most essential thoughts and strategies of NLP are extensively used in a variety of fields. This helps to enhance them and make them extra successful. NLP stands for Neuro-Linguistic Programming.

Key words: tremendous conversation, behavioral change, gestalt remedy, quality, organization, competence, and intentions.

Originally, Richard Bandler, a laptop programmer, mathematician and psychologist, (Biography, n. d.) and John Grinder, a professor of linguistics with a diploma in psychology, (Dilts, 1998) developed Neuro-linguistics Programming, (NLP), as a device for tremendous conversation and behavioral change. Neuro-linguistics is an amalgamation of the works of many outstanding, revered humans whose works Bandler and Grinder studied, researched, and emulated in their work. Noam Chomsky, a linguist, Milton Erickson, a psychiatrist, Fritz Perls, the founder of gestalt remedy and Virginia Satir, a therapist, had been the most influential. According to Jacobson, (1999-2002, p.1), the lookup performed in the subject of NLP “is quite unpleasant in phrases of the quality, organization, competence, and intentions of these doing”. Bolstad, (1997, p. 1), cites simply a few of the research completed on the a number of methods reporting that the difficulty has no longer but been “fully researched”. Chomsky’s work as a structural linguist centered on Transformational Analysis and Syntactical Structure (1957). Among Chomsky’s ideas, there have been two ideas most essential to the area of NLP. The first used to be that deeply implanted in the brain, language and the capability to use it are genetic, and the second is that there is solely a restricted range of guidelines governing this process. Throughout his writings, Chomsky re-emphasized the underlying policies of the thinking as they practice to all languages. Chomsky’s research of linguistics additionally led him

away from the quantitative strategy used in behavioral sciences to the utilization of qualitative strategies as a substitute (Language and Mind, 1968).

Of specific software of Chomsky's work to Neuro-linguistics was once the notion that Language "is related with a particular kind of intellectual organization." Chomsky discovered that this deep structural stage of wondering and language utilized to all languages that he known as "universal grammar", later postulating "the organic foundation of human language" (Language and Mind, 1968). This can be evidenced through the truth Neuro-linguistics is a science purposeful these days in Germany, France, and Sweden as nicely as in many cultures in which different languages are spoken. Chomsky drew a parallel between cybernetics and linguistics, discussing the opportunity of programming the laptop with a set of "universal...rules and principles...of...grammar" (Language and Mind, 1968). Bandler and Grinder later developed their representational structures of deep thinking and language agency into three categories, visual, kinesthetic, and auditory. This used to be due to the impact of each Chomsky's and Milton Erickson's work. A psychiatrist and hypnotherapist, Milton H. Erickson, M. D. used to be famend for his successes as a therapist due to his spontaneity and "metaphors the usage of oblique recommendations and symbolic language" (Rosen, 1982). He labored with his sufferers in a manner that later lead to Bandler and Grinder's NLP method known as Pacing and Leading, (defined above) (Erickson, biography, 2004). A professional in his therapeutic work, Erickson right away received rapport as he diagnosed and matched the verbal linguistic representational structures of his patients. Using his hypnotic voice, metaphor, matching, persuasion, humor, and pacing and main techniques, Erickson used trance and "unconscious learning" to information sufferers to states of inner combat decision (Rosen, 1982). (All phrases described above). Erickson developed a method that grew to be famous, in which he stated to sufferers as he hypnotized them, "My voice will go with you" (Rosen, 1982) which created security internet as they explored thru the unconscious mind. Erickson's use of "gestalt", reframing, oblique pointers or embedded commands, and well-formed outcomes, later end up vital principles in NLP.

The mentioned founder of the gestalt method, Frederick "Fritz" Perls, M. D. was once a German born psychiatrist who moved from Germany for the duration of the upward push of Nazism (Tobin, 2003- 2004). Noted for the improvement of Gestalt Therapy, "a phenomenological existential therapy", (the learn about of the phenomena of existence), the purpose of Perls' strategies used to be to create cognizance in his patients, which then generated the perception integral to locate options to issues (Yontef, 1993). Perls' gestalt remedy later grew to be an issue necessary in the improvement of NLP techniques in focusing on the "wholeness", or completeness, of the phenomena, the existential issue of interrelationships with others, as properly as the subject principle approach.

As with Erickson's methods and all of the NLP strategies, Satir created an environment in which purchasers, felt attended to, secure and in my opinion cared for. Virginia Satir's strategies of very attractive her consumers in the trade technique had been possibly the most influential of all the above-mentioned treatment plans on the improvement of Neuro-linguistic programming (Andreas, 2003). The best frequent issue of the work of Erickson, Perls and Satir is the flexibility of the therapists and the strategies they used, whilst Chomsky's work in linguistics used to be the most secure of these who influenced NLP (Language and Mind, 1968). Chomsky, in drawing the parallel between cybernetics and linguistics would have attraction for a mathematician and laptop programmer analyzing psychology, Bandler (Biography, n. d.) As a psychologist and professor of linguistics, Grinder used to be additionally conscious of the achievable of Chomsky's transformational theories, which had been later to end up some of the most effective of the NLP techniques for therapeutic change. (Dilts, 1998)

Chomsky's work (Language and Mind, 1968) influenced the fields of behavioral science, psychiatry and psychology as properly as in the discipline of linguistics. His findings and the utility of his theories made him one of the most revered and quoted linguists of our time. His work influenced Erickson, Perls, and Satir as properly as Bandler and Grinder. Erickson, Perls, and Satir, as college students of psychiatry and psychology, utilized Chomsky's transformational thoughts in their respective practices. As until now mentioned, they differed from Chomsky in that they have been extraordinarily bendy in their practice. Erickson and Satir each utilized Perls' gestalt methods,

(Andreas, 2003; Rosen, 1982) in addition to different techniques and techniques, gaining reputation for their high-quality success costs with affected person after patient. The flexibility of these esteemed therapists used to be so integral to the principles of NLP that one of the simple pre-suppositions is that the man or woman with the most requisite range (of behavioral flexibility, see chart above), has the best power. This is every other way of pronouncing that behavioral flexibility offers one extra options.

Chomsky, Perls, and Satir had been all viewed radicals in their time, Satir for her work with people whilst Chomsky and Perls won notoriety for their long way left political leanings (Andreas, 2003; Tobin, 2003-2004; Chomsky, 2005). Mention is made of this due to the fact NLP additionally got here to censure as radical and used to be adverse all through the world of psychology and psychiatry. When utilized to business, marketing, advertising, and the subject of human achievable that has won repute in latest years, many names different than NLP got here into utilization in order to keep away from identification with NLP. Bandler located himself a whole lot reviled (The Skeptic's Dictionary, 2005) for his excessive views and behaviors in each his private lifestyles and when doing trainings and working with people in therapy.

Defined inside a number of exclusive contexts, NLP is a device utilized for trade in advertising, business, coaching, communication, and therapy. Credit is granted to Richard Bandler and John Grinder for the improvement of Neuro-linguistics as a discipline of learn about and as a product for coaching and remedy (History of NLP, n. d.; Jacobson, 1999-2002). Alfred Korzybski (1933) at first coined the time period Neuro-linguistics, in an eight hundred-page e book about semantics and the find out about of science as a "system of good judgment and of analyzing man's relation to his world" (Funch, 1994, p. 1). Korzybski delivered the notion of a holistic method to science as hostile to viewing actuality in stark, finite Aristotelian grasp (Funch, 1994).

REFERENCES:

1. Alderman, M. K. (1999). Goals and goal setting. *Motivation for achievement: possibilities for teaching and learning*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Brown, D. F. (2001). The significance of congruent communication in effective classroom management. Retrieved February 05, 2006 from the Questia Database.
3. Cameron, J. & Pierce, D. W. (2002). Reward and intrinsic motivation: Resolving the controversy. Retrieved February 4, 2006 from <http://site.ebrary.com/lib/capella/Doc?id=100>
4. Chomsky, N.. (2005). *Biography*. Retrieved July 15, 2005 from <http://webmit.edu/linguistics/www/biography/noambio.html>.
5. Efklides, A. Kuhl, J. & Sorrentino, R. M. (2001). Trends and prospects in motivation research. Retrieved February 04, 2006 from <http://site.ebrary.com/lib/capella/Doc?id=10053382&ppg=four>.

УЎК 631.363.7

КИЧИК ЧОРВАЧИЛИК ХЎЖАЛИКЛАРИ УЧУН ОЗУҚА ТАРҚАТГИЧ ҚУРИЛМАСИ КУРАКЧАЛАР СОНИ ВА РОТОРНИНГ АЙЛАНИШЛАР СОНИНИ ТАЖРИБАВИЙ АНИҚЛАШ

Ф.У.Қаришеев, ўқитувчи, Термиз давлат университети, Термиз
Д.Х.Худайназаров, ўқитувчи, Тошкент Давлат Техника Университети, Тошкент
М.У.Юнусова, ўқитувчи, Тошкент Давлат Техника Университети, Тошкент
О.Қ.Раимқулов, ўқитувчи, Тошкент Давлат Техника Университети, Тошкент

Аннотация. Ўзбекистонда чорва моллари асосан 10-20 бош қорамол ёки 50-60 бош қўйга эга кичик оилавий чорвачилик хўжаликларида боқиланти. Бу хўжаликлар учун озуқаларни тарқатишда фойдаланиладиган кичик ўлчамли қурилмалар йўқлиги сабабли озуқа тарқатиш ишлари кўп меҳнат сарфлаб, қўлда бажарилмоқда. Шуни ҳисобга олиб кичик хўжаликлар учун озуқаларни тарқатишда қўлланиладиган озуқа тарқатиш қурилмаси ишлаб чиқилди ва озуқаларни тарқатиш сифати кўп жиҳатдан куракчалар сони ва роторнинг айланишлар сонига bogлиқ бўлганлиги учун уларнинг мақбул ўлчамларини аниқлаш мақсадида тажриба тадқиқотлари олиб борилди.

Калит сўзлар. Куракчалар, ротор, дагал озуқалар, майдаланган маккажўхори, майдаланган сомон, майдаланган беда, бункер.

Аннотация. Животноводство в Узбекистане в основном разводят в небольших семейных животноводческих хозяйствах с 10-20 головами крупного рогатого скота или 50-60 головами овец. Из-за отсутствия мелкомасштабного оборудования для раздачи кормов на этих фермах раздача кормов является трудоемкой и выполняется вручную. С учетом этого было разработано корморазбрасывающее устройство для малых ферм, а поскольку качество разбрасывания кормов во многом зависит от количества лопастей и числа оборотов ротора, были проведены экспериментальные исследования с целью определения их оптимальных размеров.

Ключевые слова. Лопаты, ротор, грубый корм, молотая кукуруза, молотая солома, молотая люцерна, бункер.

Abstract. Animal husbandry in Uzbekistan is mainly bred in small family livestock farms with 10-20 heads of cattle or 50-60 heads of sheep. Due to the lack of small scale feed distribution equipment on these farms, feed distribution is labor intensive and is done manually. With this in mind, a feed spreader for small farms was developed, and since the quality of feed spreading largely depends on the number of blades and the number of revolutions of the rotor, experimental studies were carried out to determine their optimal sizes.

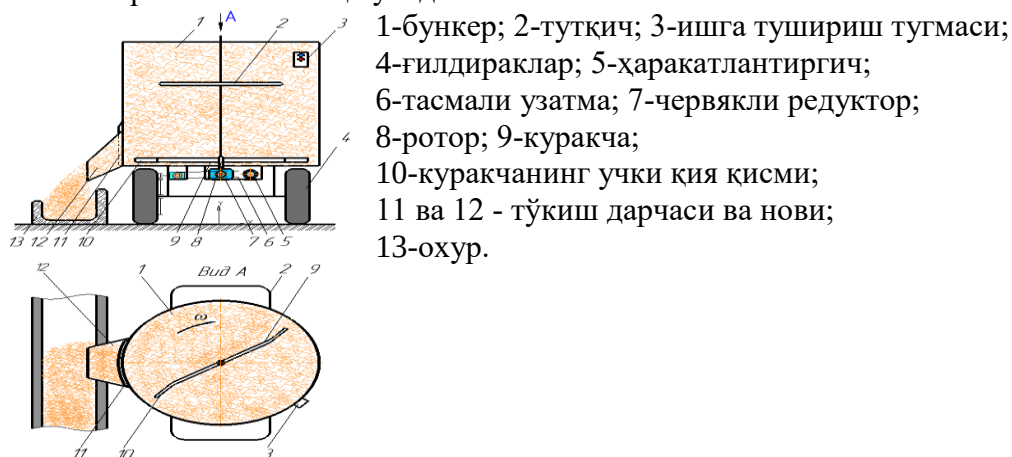
Keywords. Shovels, rotor, roughage, ground corn, ground straw, ground alfalfa, bunker.

Ҳозирда йирик чорвачилик фермаларига мўлжалланган озуқа тайёрлаш ва тарқатиш қурилмалари мавжуд, шу билан бирга кичик чорвачилик фермер хўжаликлари ва шахсий оилавий хўжаликларда қўллаш учун озуқа майдалагич қурилмалар ишлаб чиқилган. Аммо кичик хўжаликлар учун озуқа тарқатиш қурилмалари йўқлиги сабабли мазкур ишлар қўл меҳнати билан амалга оширилмоқда. Бу эса иш сифатининг паст, меҳнат сарфининг эса юқори бўлишига олиб келяпти [1].

Шу сабабли кичик оилавий чорвачилик хўжаликларидаги чорва моллари учун майдаланган дағал озуқаларни белгиланган кунлик рацион бўйича сифатли бир хил меъёрга тарқатиб берадиган қурилмани ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади [2].

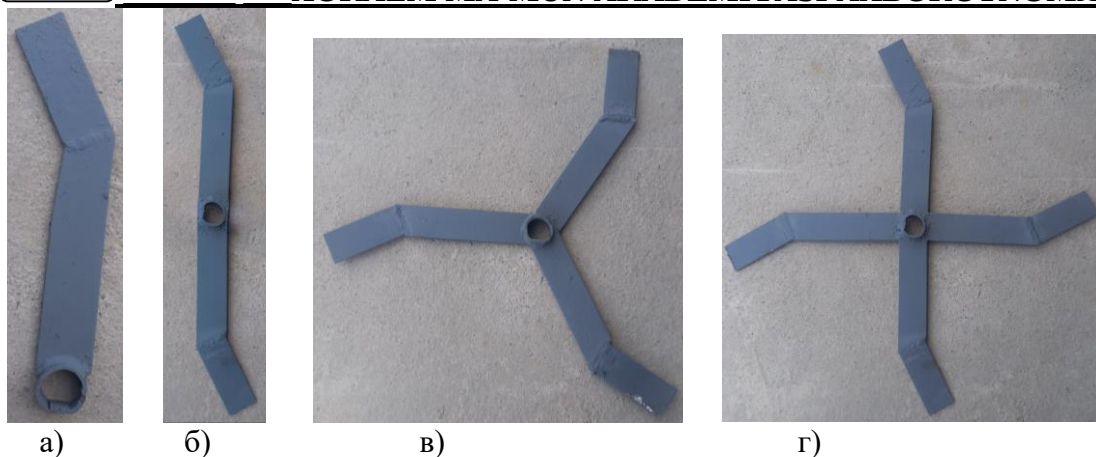
Дағал озуқаларни тарқатиш қурилмаларининг конструкцияси ва технологик иш жараёни, уларни тадқиқ этиш бўйича ўтказилган тадқиқотлар ҳамда дағал озуқаларнинг таркибий тузилишини ўрганиш асосида деҳқон (шахсий ёрдамчи) ва кичик чорвачилик хўжаликлари учун ихчам вариантдаги енгил конструкцияга эга дағал озуқаларни тарқатиш қурилмаси ишлаб чиқилди (1-расм).

Дағал озуқаларни тарқатиш сифати кўп жиҳатдан куракчалар сони ва роторнинг айланишлар сонига боғлиқ бўлади.

1-расм. Дағал озуқаларни тарқатиш қурилмасини схемаси

Шуни инобатга олган ҳолда, тарқатгич қурилманинг дастлабки талаб ва техник топшириқда белгиланган иш унуми ва ўлчамидан келиб чиқиб куракчалар сони 1 та, 2 та, 3 та ва 4 талик куракчалар тайёрланди (2-расм).

а)

б)

в)

г)

а - 1 донали куракча; б - 2 донали куракча; в - 3 донали куракча; г - 4 донали куракча

2-расм. Турли хил сондаги куракчалар

Тайёрланган ҳар бир куракчада куракчалар сонини 1 дондан 4 донагача ўзгартириб, кетма-кет равишда 1 дона, 2 дона, 3 дона ва 4 дона куракчалар ясаиб ҳамда роторнинг айланишлар сони 30 r/min дан 60 r/min гача ораликда 10 r/min интервал билан ўзгартирилиб тадқиқотлар ўтказилди.

Тажрибани ўтказишда бир омилли тажрибалар ўтказиш тартибига кўра, қурилманинг қолган ишчи қисми параметрлари, яъни куракчалар сонини 2 дона, тўкиш дарчасининг эни 40 см, тўкиш дарчасининг баландлиги 30 см, тўкиш дарчасининг қиялиги 35° , куракчалар ва бункер туби орасидаги тирқиш 8 см, куракчалар ва бункер девори орасидаги тирқиш 20 mm ва куракчаларнинг иш сирти баландлиги 20 mm ни ташкил этди. Қурилма иш сифатини баҳолаш мезони сифатида озуқа тарқатиш жойи узунлиги бўйича ҳар бир метр масофага тарқатилган озуканинг ўртача миқдори олинди [3].

Тажрибалар роторнинг айланишлар сони ошгани сари тарқатиладиган озукаларнинг миқдори ҳам ортиб бориши кузатилди.

Маккажўхорини тарқатиш бўйича тажрибалар натижалари таҳлил этилганда, роторнинг айланишлар сони 30 r/min бўлганда ўртача 2,68 kg/m, 40 r/min бўлганда 3,28 kg/m, 50 r/min бўлганда 4,4 kg/m ва 60 r/min бўлганда эса ўртача 5,85 kg/m гача ортиб бориши аниқланди.

Майдаланган бедада тажриба олиб борилганда роторнинг айланишлар сони 30 r/min бўлганда ўртача 2,22 kg/m, 40 r/min бўлганда 3,09 kg/m, 50 r/min бўлганда 4,17 kg/m ва 60 r/min бўлганда эса ўртача 5,43 kg/m гача ортиб бориши аниқланди.

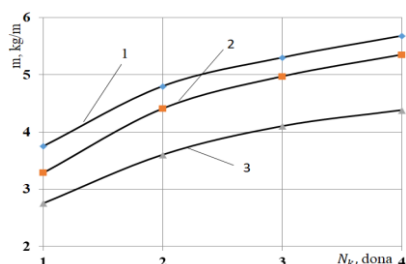
Майдаланган сомонда ҳам шу ҳолатда тажриба олиб борилганда роторнинг айланишлар сони 30 r/min бўлганда ўртача 1,77 kg/m, 40 r/min бўлганда 2,46 kg/m, 50 r/min бўлганда 3,65 kg/m ва 60 r/min бўлганда эса ўртача 5,05 kg/m гача ортиб бориши аниқланди.

Юқоридаги тажрибалар натижаларига кўра, агар майдаланган маккажўхори, беда ва сомонларни тарқатиш сифати чорва молларининг кунлик рационидagi бир марталик тарқатиладиган озуқа миқдори маккажўхори ва беда учун 4-5 kg/m, сомон учун 3-4 kg/m оралиғида тарқатилиши кераклигини ҳисобга олсак ушбу талаб тарқатгич роторининг айланишлар сони 50 r/min бўлганда таъминланади. Шу сабабли куракчали ротор айланишлар сони 50 r/min этиб танлаб олинди [4].

Шу асосида тажрибанинг кейинги босқичида роторнинг юқоридаги айланишлар сони бўйича, яъни роторнинг айланишлар сони 50 r/min, тўкиш дарчасининг эни 40 см, тўкиш дарчасининг баландлиги 30 см, тўкиш дарчасининг қиялиги 35° , куракчалар ва бункер туби орасидаги тирқиш 8 см, куракчалар ва бункер девори орасидаги тирқиш 20 mm ва куракчаларнинг иш сирти баландлиги 20 mm бўлганда куракчалар сони аниқланди.

Майдаланган маккажўхорини тарқатиш бўйича тажрибалар натижалари таҳлил этилганда, куракчалар сони 1 дона бўлганда ўртача 3,75 kg/m, 2 дона бўлганда 4,8 kg/m, 3 дона 5,3 kg/m ва 4 дона бўлганда эса ўртача 5,68 kg/m гача ортиб бориши аниқланди (3-расм).

Майдаланган бедани тарқатиш бўйича тажрибалар натижалари таҳлил этилганда, куракчалар сони 1 дона бўлганда ўртача 3,28 kg/m, 2 дона бўлганда 4,41 kg/m, 3 дона 4,97 kg/m ва 4 дона бўлганда эса ўртача 5,35 kg/m гача ортиб бориши аниқланди (3-расм).

1) маккажўхори

2) беда

3) сомон

4-расм. Куракчаларнинг сонига боғлиқ ҳолда дағал озукалар тарқатиш миқдорининг ўзгариши

Майдаланган сомонда ҳам шу ҳолатда тажриба олиб борилганда куракчалар сони 1 дона бўлганда ўртача 2,75 kg/m, 2 дона бўлганда 3,6 kg/m, 3 дона 4,1 kg/m ва 4 дона бўлганда эса ўртача 4,38 kg/m гача ортиб бориши аниқланди (3-расм).

Юқоридаги куракчалар сонини аниқлаш тажрибалари натижаларининг таҳлиliga кўра, майдаланган дағал озукаларнинг маккажўхори, беда ва сомонни тарқатиш сифати чорва молларининг кунлик рационидagi бир марталик озуқа миқдорини ҳисобга олган ҳолда куракчалар сонини 2 доналик куракча танлаб олинди [5].

Шу иккала тажрибалар асосида роторнинг айланишлар сони 50 r/min, куракчалар сонини эса 2 доналик куракча мақбул деб топилди ва кейинги тажрибалар ушбу параметрлар асосида ўтказилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистан Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 13 ноябрь куни “Қишлоқ хўжалиги тармоқларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари” бўйича ўтказган видеоселектор материаллари.
2. Choriev R.K., Khudaynazarov D.Kh., Israilova D.A.; Dependence of the amount of feed distribution in the small-sized feed distribution device on the number of rotations of blade rotor. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 213.230.109.7 on 23/08/2022.
3. F.U.Karshiev, D.Kh.Khudaynazarov, Sh.Ch.Tursunov, A.D.Rasulov Development of a small grain crusher device for small livestock, poultry and fish farms // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 11.12(2022) 012054
4. Астанакулов К.Д., Қаршиев Ф.У., Худайназаров Д.Х.; Кичик чорвачилик хўжаликлари учун озуқа тарқатгич қурилмани тадқиқ этиш.// Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал) 2022 йил №9 (35). 98 – 102 б.
5. Қаршиев Ф.У., Худайназаров Д.Х.; Оилавий чорвачилик хўжаликларига мўлжалланган озуқа тарқаткич.// “Эффективность применения инновационных технологий и техники в сельском и водном хозяйстве” Материалы международной научно-практической конференции. Бухара - 2021, С.32-34

УЎК 532.545

ЭЛАСТИК ЁПИШҚОҚ СУЮҚЛИКЛАРНИНГ УМУМЛАШГАН РЕОЛОГИК МОДЕЛИ

К.Наврузов, проф., Урганч давлат университети, Урганч

С.Х.Ражабов, декан, Самарқанд давлат университетининг Каттақўрғон филиали, Каттақўрғон

Н.Р.Насруллоева, талаба, САМДУКФ, Каттақўрғон

Аннотация. Мақолада эластик ёпишқоқ суюқликларнинг умумлашган модели шаккиллантирилган бўлиб, хусусий ҳолда ундан Ньютон, умумлашган Ньютон, Максвелл ва бошқа бирнеча моделларини келтириб чиқариш мумкин. Асосан эластик ёпишқоқ суюқликларнинг умумлашган модели Трусделл ва Ноллинг аксиоматик принципларига асосланган Астарита ва Марруччиларнинг топологик гипотезалари орқали яратилган. Яратилган эластик ёпишқоқ суюқликларнинг умумлашган модели инженерлик масалаларини ечишда аннча қулайликларга эга бўлиб, уни ноньютон суюқликларининг ясси каналлардаги ва доиравий цилиндрик трубалардаги ностационар ҳаракатларини тадқиқ қилишга қийинчиликларсиз қўллаш мумкин.

Калим сўзлар: Эластик, ёпишқоқ, Ньютон модели, Максвелл модели, аксиома, топология, гипотеза.

Аннотация. В статье формируется обобщенная модель упруговязких жидкостей, в частности из нее могут быть выведены модели Ньютона, обобщенные модели Ньютона, Максвелла и ряд других. Обобщенная модель существенно упругих вязких жидкостей была создана посредством топологических гипотез Астариты и Марруччи, основанных на аксиоматических принципах Трасделла и Кнолла. Созданная обобщенная модель упруговязких жидкостей очень удобна для решения инженерных задач и легко применима для исследования неньютоновских жидкостей в плоских каналах и круглых цилиндрических трубах.

Ключевые слова: Упругое, вязкое, модель Ньютона, модель Максвелла, аксиома, топология, гипотеза.

Abstract. In the article, a generalized model of elastic-viscous fluids is formed, in particular, Newton, generalized Newton, Maxwell and several other models can be derived from it. A generalized model of essentially elastic viscous fluids was created through the topological hypotheses of Astarita and Marruchchi based on the axiomatic principles of Trusdell and Knoll. The created generalized model of elastic-viscous fluids is very convenient for solving engineering problems, and it can be easily applied to the investigation of non-Newtonian fluids in flat channels and circular cylindrical tubes.

Keywords: Elastic, viscous, Newton's model, Maxwell's model, axiom, topology, hypothesis.

Кўпчилик суёқликлар эластиклик хусусиятига эга бўлиб, у механик хотирани ташкил қилади. Қаттиқ жисмларда бу хотира бошланғич деформацияга нисбатан аниқланади. Суёқликларда эса бошланғич деформация деган тушунча мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам суёқликларда вақтнинг бирор лаҳзасидаги ҳолатига нисбатан олдинги деформацияни сақлаш, “хотирлаш” ўрганилади. Бу ўз навбатида чекли деформацияланувчи эластик ёпишқоқ суёқликларда феноменологик нуқтаи назардан реологик ҳолат тенгламасини тузишни анча мураккаблаштиради. Умумий ҳолда суёқликларда “хотира” тушунчаси муҳит деформациясининг релаксация жараёнини вужудга келтириши билан ифодаланади. Шу сабабли эластик ёпишқоқ суёқликларда, бошқа суёқликларга қараганда уларнинг эластик хусусиятлари ностационар оқимда акс этади. Стационар оқимда эса эластиклик хусусияти оқимга таъсир кўрсатмайди. Бундай ҳолатда эластик ёпишқоқ суёқликлар ньютон суёқлигига, яъни ёпишқоқ суёқликка айланади. Эластик ёпишқоқ суёқликларда, суёқликларнинг турига қараб, бу суёқликларда “наследственный фактор” “мерослик фактори” сезиларли даражада намоён бўлиши мумкин, агарда релаксация жараёнининг чўзилишига “хотира”нинг чўзилиши мос келса, бу ҳолда ностационар оқимда суёқлик ўзининг олдинги ўтган вақт ичидаги ҳолатини, жумладан тезлик майдонини ва бошқа гидродинамик характеристикаларини эслайди. Асосан “наследственный” “мерослик” фактори Дебор сони билан аниқланади. Бу сон, релаксация жараёни вақтининг асосий гидродинамик

ходисаларни характерловчи вақтига нисбати билан характерланади, яъни: $De = \frac{\lambda}{T}$ бу ерда λ

– релаксация вақти; T – гидродинамик ходисаларни характерловчи вақт. Одатда бу нисбат юкоримолекулали моддалар, жумладан коллоид, дисперсион биологик моддалар (эластик ёпишқоқ суёқликлар) учун 10^{-2} дан 10^2 секундгача бўлиши мумкин [20]. Эластик ёпишқоқ суёқликларнинг ҳаракати, эластик хусусиятга эга бўлмаган суёқлик ҳаракатидан тубдан фарқ қилади. Эластик ёпишқоқ (полимер) суёқликларнинг босим градиенти таъсиридаги ҳаракатининг ривожланишида бўйлама тезлик профили ньютон суёқлигига ўхшаш монотон шаклда эмас, балки бошланғич вақтда кескин ўсадиган, кейинчалик максимум қийматга етгандан кейин камайиш жараёни бошланиб, стационар ҳолатдаги қиймати атрофида сўнувчи амплитуда бўйича тебраниб, стационар ҳолатга ўтадиган жараёни ҳосил қилади. Таъсир кучини тўхтатиш натижасида эластик ёпишқоқ суёқликларда, деформация юксизланиш жараёнини вужудга келтиради. Масалан, қувурда оқаётган полимер суёқлигида, босим

градиентини олиб ташлаш ёки нолга тенглаш натижасида суюқликнинг асосий оқим йўналишига қарама-қарши йўналишида, оқимга тескари оқим ҳосил бўлишини кузатиш мумкин. Шу муносабатдан келиб чиққан ҳолда эластик ёпишқоқ (полимер) суюқликларининг кувурлардаги ҳаракатини татқиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳозирги вақтга келиб, эластик ёпишқоқ суюқликларининг реологик моделлари жуда кўп олимлар томонидан турли хил кўринишдаги суюқликлар учун ҳар хил моделлар таклиф қилинган [1- 26]. Лекин ханузгача таклиф қилинган моделлар ичида, барча моделларни умумлаштирувчи ягона универсал модел таклиф қилинганича йўқ [2, 20]. Шу боисдан эластик ёпишқоқ суюқликларнинг конвектив кўчиш жараёнларини назарий жиҳатдан татқиқ қилиш мураккаб жараён бўлиб келмоқда. Таклиф қилинган моделлар ичида мавжуд, моделларни маълум маънода умумлаштирадиган модел, қуйидаги нозикли интеграл кўринишидаги тенглама орқали аниқланади дейишимиз мумкин [2, 20,21]:

$$T = \int_{-\infty}^t m[(t-t'), S_D(t')] \left[\left(1 + \frac{\varepsilon}{2}\right) (C_t^{-1}(t') - E) + \frac{\varepsilon}{2} (C_t(t') - E) \right] dt' \quad (1)$$

Бу ерда $m[(t-t')S_D(t')] = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\eta_k}{\lambda_k^2} f_k[S_D(t')] \exp\left[-\int_0^t \frac{g_k(S_D(t''))}{\lambda_k} dt''\right]$, $S_D^2 = 2trD^2$

$C_t(t')$ – Коши тензори; $C_t^{-1}(t')$ – Фингер тензори; E – бирлик тензор.

Юқорида келтирилган (1) умумий кўринишдаги эластик ёпишқоқ суюқликлар моделига жуда кўп полимер суюқликлар ва бошқа эластик ёпишқоқ суюқликлар моделлари киради. Асосан бу моделларнинг бир-биридан фарқи, (1) интеграл тенгламага кирувчи $f_k(S_D(t'))$ ва $g_k(S_D(t'))$ функцияларнинг берилишидандир. Хусусан кичик деформацияларда $f_k = g_k = 1$ бўлиб, бу ҳолда эластик ёпишқоқ суюқликлар модели чизиқли кўринишга келади. Сонли ҳисоб юритишда λ_k ва η_k – катталиклар, хусусан

$$\lambda_k = \frac{\lambda}{k^\alpha}, \quad \eta_k = \frac{\eta}{\xi(\alpha)k^\alpha} \text{ кўринишида олинади, бу ерда } \eta \text{ – бошланғич ҳолатдаги}$$

ньютон суюқлигининг динамик ёпишқоқлик коэффисиенти; λ – релаксация вақти; α – релаксация вақти тақсимланиш спектрини характерловчи сон; $\xi(\alpha)$ – Риман дзета

функцияси, у $\xi(\alpha) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{1}{k^\alpha}$ кўринишидаги ифода орқали аниқланади.

Эластик ёпишқоқ суюқликнинг (1) кўринишидаги интеграл тенгламасини, ушбу кўринишдаги дифференциал тенглама шаклида ифодалаш мумкин [20]:

$$T = \sum_{k=1}^{\infty} \left(1 + \frac{\varepsilon}{2}\right)' T_k^{(1)} + \frac{\varepsilon}{2} T_k^{(2)}, \quad T_k^{\nabla(1)} + \frac{g_k}{\lambda_k} T_k^{(1)} = 2 p_k D, \quad (2)$$

$$T_k^{\Delta(2)} + \frac{g_k}{\lambda_k} T_k^{(2)} = -2 p_k D, \quad \frac{Dp_k}{Dt} + \frac{g_k}{\lambda_k} p_k = \frac{2}{\lambda_k^2} f_k.$$

бу ерда юқори конвектив ҳосила ушбу ифода орқали

$$T_k^{\nabla(1)} = \frac{DT_k^{(1)}}{Dt} - T_k^{(1)} \nabla V^T - \nabla V \cdot T_k^{(1)},$$

пастки конвектив ҳосила эса қуйидаги ифода орқали аниқланади

$$T_k^{(2)} = \frac{DT_k^{(2)}}{Dt} + T_k^{(2)} \nabla V + \nabla V^T \cdot T_k^{(2)}.$$

$$\text{Яуманн хосиласи эса ушбу ифодага тенг бўлади } \frac{DA}{Dt} = \frac{\partial A}{\partial t} + V \nabla A + W A - A W,$$

$$\text{бу ерда } \nabla V = D + W, \quad D = \frac{1}{2}(\nabla V^T + \nabla V), \quad W = \frac{1}{2}(\nabla V - \nabla V^T);$$

ε – нолдан фаркли иккинчи нормал кучланишлар айирмасини ифодаловчи параметр сифатида киритилган бўлиб, у қуйидаги формула орқали аниқланади $\frac{\varepsilon}{2} = \frac{\Psi_2}{\Psi_1}$. Бу ерда

$\Psi_1 = (\sigma_{11} - \sigma_{22}) / \gamma^2$, $\Psi_2 = (\sigma_{22} - \sigma_{33}) / \gamma^2$. Шунини айтиш керакки юқори конвектив хосила, пастки конвектив хосила ва Яуманн хосиласи ихтиёрий координаталар системасида олинган бўлиб, улар ортогонал система Декарт ва цилиндрик координаталар системасида оддий ҳосилаларга айланади.

Конкрет ҳолларда сонли ҳисоб юритиш учун ушбу кўринишдаги уч хилдаги реологик моделлар амалда қўп қўлланилади:

$$1. \text{ Мейстер (М) модели } f_k = 1, \quad g_k = 1 + \left(c / \sqrt{2}\right) \lambda_k S_D;$$

$$2. \text{ Берд-Карро (БК) модели } f_k = 1(1 + \lambda_k^2 S_D^2), \quad g_k = 1;$$

$$3. \text{ Макдоналд-Берд-Карро (МБК) модели}$$

$$f_k = \frac{1 + \lambda_k^1 S_D}{1 + \lambda_k S_D}, \quad g_k = \frac{(1 + \lambda_k^1 S_D)^{3/2}}{(1 + \lambda_k S_D)^{1/2}}, \quad \lambda_k^1 = \lambda^1 / k^\alpha \text{ бу ерда } \lambda_k^1 = x \lambda_k, \quad 0 \leq x \leq 1$$

ҳар уччала модел учун:

$$\lambda_k^1 = \frac{\lambda^1}{k^\alpha}, \quad \eta_k = \frac{\eta}{\xi(\alpha) k^\alpha}, \quad S_D^2 = 2 \text{tr} D^2; \quad \lambda_k^1 = x \lambda_k, \quad 0 \leq x \leq 1$$

Бу ерда $c^2 = (2 - 2\varepsilon - \varepsilon^2)/3$; баъзи ҳолларда $\lambda^1 = 0, 2\lambda$ деб олинади. Агар $\lambda^1 = \lambda$ бўлса, у ҳолда Макдоналд-Берд-Карро модели Мейстер моделига мос келади; $k = 1, 2, \dots, \infty$.

Бу ердаги Мейстер моделида деформация тезлигининг релаксация вақти таъсири ҳисобга олинган. БК моделида эса деформация тезлиги силжиш моделига боғланганлиги акс эттирилган, МБК моделида эса умумлашган модел бўлиб, бунда релаксация вақтининг, ҳамда силжиш моделининг ўзгариши ҳисобга олинган. Стационар силжишдаги динамик ёпишқоқлик коэффициентини аниқлаш формулалари, Вейсенберг сонига нисбатан қуйидаги кўринишда аниқланади:

$$\begin{aligned} \eta(\dot{\gamma}) &= \frac{\eta}{\xi(\alpha)} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{k^\alpha}{(k^\alpha + We)^2}, & We &= \frac{c \lambda \dot{\gamma}}{\sqrt{2}} \\ \eta(\dot{\gamma}) &= \frac{\eta}{\xi(\alpha)} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{k^\alpha}{k^{2\alpha} + We^2}, & We &= \lambda \dot{\gamma} \\ \eta(\dot{\gamma}) &= \frac{\eta}{\xi(\alpha)} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{k^\alpha}{\left(k^\alpha + We \frac{\lambda^1}{\lambda}\right)^2}, & We &= \lambda \dot{\gamma} \end{aligned} \quad (3)$$

Бу ерда $\dot{\gamma}$ – силжиш деформацияси тезлиги ёки тезлик градиенти; $\eta(\dot{\gamma})$ – деформация тезлигига боғлиқ ньютон ёпишқоқлик коэффиценти.

Силжиш тезлигининг кичик қийматларида яъни $|\lambda\dot{\gamma}| \ll 1$ бўлиб, $f_k \rightarrow 1$, $g_k \rightarrow 1$ интилганда, қаралаётган модел релаксация вақтининг спектри билан бир хилда бўлади. $We = 0$ бўлганида юқорида келтирилган модел стационар оқимдаги ньютон ёки умумлашган ньютон моделига айланади. Лекин бу ҳолда бу моделдан хусусий кўринишда ёпишқоқ пластик суяқлик моделини келтириб чиқариб бўлмайди, чунки гидростатик (тинч) ҳолатда максвелл суяқлиги ноизотроп кучланиш ҳолатини чегараланмаган тарзда узоқ сақлаб қола олмайди. Яъни кучланиш ўзгариши билан албатта суяқлик ҳаракати ёки деформацияси рўй беради. Шунинг учун пластик суяқликларнинг ностационар ҳолатини умумлашган эластик ёпишқоқ модел билан ифодалаб бўлмайди. Юқорида келтирилган модел тезлик градиенти $\dot{\gamma} \geq 0,1 \text{сек}^{-1}$ бўлгандаги суяқлик оқими учун қўлланилиши мумкин. Аммо $\dot{\gamma} \leq 0,1 \text{сек}^{-1}$ кичик қийматларни қабул қилганда ноньютон суяқликларида пластиклик хоссалар пайдо бўлиши мумкин. Бундай суяқликларнинг умумлашган моделини яратиш, алоҳида илмий тадқиқот орқали амалга оширилади. Буни биз кейинги илмий тадқиқот ишларимизда келтиришимиз мумкин. Юқорида таклиф қилинган моделдан хусусий ҳолда, ёпишқоқ суяқлик учун ньютон моделини, ёпишқоқ эластик суяқлик учун максвелл моделларини келтириб чиқариш мумкин. Агар $\lambda_k = 0$ бўлса, у ҳолда (2) тенгламалар системасидан ньютон моделига мос тенглама келиб чиқади. Ҳақиқатдан ҳам $\lim(\lambda_k \rightarrow 0)\lambda_k p_k = \eta$ бўлиб, (2) тенглама бир ўлчовли фазода ньютон тенгламасига айланади. Яъни $T = \eta \frac{\partial u}{\partial y}$ бўлади, бу эса ньютон моделидир. Худди шунга ўхшаш амалларни бажариб, $\alpha \rightarrow \infty$ интилганда (2) тенгламалар системасидан $|\lambda\dot{\gamma}| \ll 1$ $f_k \rightarrow 1$, $g_k \rightarrow 1$ бўлганда ва $p_k = \frac{\eta_k}{\lambda_k}$ тенглик бажарилганда Максвелл моделига мос келувчи тенгламани ҳосил қилиш мумкин. Демак ҳуоса қилиб шуни айтиш мумкинки, (2) кўринишидаги тенгламалар системаси эластик ёпишқоқ суяқликларнинг маълум маънодаги умумлашган моделидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Астарита Дж., Марруччи Дж. Основы гидромеханики неньютоновских жидкостей – М.: Мир, 1978. – 309 с.
2. Виноградов Г.В., Малкин А.Я. Реология полимеров. – М.: Химия, 1977. – 44 с.
3. Козлов Л.Ф., Воропаев Г.А., Кузьменко А.М. Течение вязкоупругой жидкости в трубе с деформирующейся стенкой // Прикл. Мат. и механика. Т. 14, 1978, № 6. – С. 84-89.
4. Кекалов А.Н., Попов В.И., Хабахпашева Е.М. Экспериментальное исследование пульсирующего течения вязкоупругой жидкости в круглой трубе // Тез. докл. III Всесоюз. конф. по механике аномальных систем. Баку: Азинефтехим, 1982. – С. 27-28.
5. Кристенсен Р. Введение в теорию вязкоупругости. – М.: Мир, 1974. – С. 338.
6. Литвинов В.Г. Движение нелинейновязкой жидкости. – М.: Наука, 1982. – С. 374 с.
7. Мирзаджанаде А.Х., Огибалов П.М. О физической полноте и корректности модельных формализаций в механике неньютоновских систем // Упругость и не упругость, 1978, №5. – С. 195-210.
8. Мукук К.В. Дисперсия вещества жидкости Олдройда // Инж. физ. журн., Т. 42, 1982, №3. – С. 408-412.
9. Наврузов К. Биомеханика крупных кровеносных сосудов. – Ташкент, “Fan va texnologiya”, 2011. – 144 с.
10. Наврузов К. Пульсирующее течение упруговязкой жидкости в круглой цилиндрической трубе // Узб. журн. Проблемы механики, 2001, №5. – С.
11. Наврузов К. Пульсирующее течение упруговязкой жидкости в плоской трубе // Узб. журн. «Проблемы механики», 2002, №1. – С.
12. Наврузов К., Хакбердиев Ж.Б. Динамика неньютоновских жидкостей. – Ташкент: Фан”, 2000. – 246 с.

**ПРОИЗВОДСТВО ИСКУСТВЕННЫХ ОБЛИЦОВОЧНЫХ ПЛИТ НА ОСНОВЕ
ОТХОДОВ МРАМОРНОГО ПРОИЗВОДСТВА С ПРИМЕНЕНИЕМ
СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРОВ МЕСТНОГО ПРОИЗВОДСТВА**

*М.Х.Сиддиқов, к.т.н., доц., Ургенчский Государственный Университет, Ургенч
О.Э.Атамуратов, ст. преподаватель, Ургенчский Государственный Университет,
Ургенч*

М.А.Атамуратов, магистрант, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada sun'iy tosh, marmar ishlab chiqarish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari aks ettirilgan bo'lib, u beton qoplamali plitalarning qurilish ishlab chiqarishida nihoyatda katta tejash imkonini beradi. Keyinchalik bu ishda ishlab chiqarish ko'rsatkichlari yaxshilangan beton qoplamali plitalar tarkibini ilmiy asoslangan ishlab chiqish muammosi ko'rib chiqiladi, shu bilan birga toshni qayta ishlash chiqindilaridan kompleks foydalanish va modifikatsiya qiluvchi komponentlardan foydalangan holda an'anaviy bog'lovchilarni ishlab chiqarishda energiya xarajatlarini kamaytirish.

Kalit so'zlar: Marmar plitalar ishlab chiqarish, sun'iy marmar, beton qoplamali plitalar tarkibi, Infinity M-1 superplastifikatori.

Аннотация. В статье отражены исследовательская работа при производстве искусственного камня- мрамора, которая даёт невероятно большую экономию в строительном производстве бетонных облицовочных плит. Далее в этой работе рассмотрена проблема научно-обоснованной разработки состава бетонных облицовочных плит с улучшенными эксплуатационными характеристиками при одновременном комплексном использовании отходов камнеобработки и сокращением энергозатратов при изготовлении на традиционных вяжущих, используя модифицирующие компоненты.

Ключевые слова: Производство мраморных плит, искусственный мрамор, состав бетонных облицовочных плит, суперпластификатор Infinity M-1.

Abstract. The article reflects the research work in the production of artificial stone, marble, which gives incredibly large savings in the construction production of concrete facing slabs. Further in this work, the problem of scientifically based development of the composition of concrete facing slabs with improved performance characteristics is considered, while the integrated use of stone processing waste and reduction of energy costs in the manufacture of traditional binders, using modifying components.

Key words: Production of marble slabs, artificial marble, composition of concrete facing slabs, Infinity M-1 superplasticizer.

Согласно Указа Президента Республики Узбекистан и Программы развития строительства, основными направлениями экономического и социального развития Узбекистана на период до 2025 года особое значение уделяется решению задач капитального строительства-уменьшению себестоимости строительных материалов, изделий и конструкций путем снижения материалоемкости продукции экономии сырья, топлива, энергии, металла, цемента и других строительных материалов, что способствует снижению стоимости строительства зданий и сооружений, сокращению удельных капитальных вложений, повышению уровня индустриализации строительного производства и увеличению степени готовности заводских строительных конструкций.

В настоящее время в Узбекистане сильно развивается добыча мрамора и производство изделий из мраморов. По некоторым данным, по запасам натуральных камней Узбекистан занимает второе место в СНГ после России. Мировой популярностью пользуется узбекистанский мрамор, особенно белой расцветки. Основные залежи которого расположены в Самаркандской и Кашкадарьинской областях [1].

Потенциальные мощности отечественных мраморных карьеров позволяют добывать ежегодно до 200 тыс. м³ мрамора. В настоящий момент в республике находятся в промышленной разработке шесть крупных месторождений мрамора: Газган и Нурата

(Навоийская область), Зарбанд (Самаркандская область), Савук булак и Томчи ота (Кашкадарьинская область) и «Оксок-ота» (Ташкентская область).

Месторождение Газган в Навоийской области является самым крупным в Узбекистане. Его суммарные запасы оцениваются в 7,5 млн. м³. Так, потери каменного сырья в промышленности стеновых материалов составляют 50-70%, а в промышленности облицовочных материалов из природного камня - более 70% перерабатываемой горной массы [1].

Невысокая степень утилизации отходов камнедобычи и камнеобработки обуславливает их постоянно растущее накопление в районах функционирования предприятий. Особенно много отходов образуется при добыче блоков стенового камня (пыльных известняков, ракушечников, вулканических туфов и т. п.). Это свидетельствует о существовании колоссальных минерально-сырьевых резервов для организации производства различных строительных материалов, а также материалов и изделий для других отраслей народного хозяйства[5].

Существенную роль может играть использование вторичного сырья, обычно приводящее к значительному снижению себестоимости продукции[3].

Промышленные отходы камнедобычи и камнеобработки в качестве вторичного сырья являются крупным резервом интенсификации производства.

Большое содержание количества камня в агломерате (95% от общей массы) позволяет сравнить его с натуральным камнем. Внешний вид зависит от применённых в производстве типов фракции мраморного щебня и пигмента, добавленного связующее вещество для придания агломерату различных оттенков. Материал с крупными включениями натурального мрамора наиболее близок и по рисунку и по цвету к "живому" природному камню. Получение одного и того же оттенка в больших объемах производства не представляет трудностей, так как цвет и тон зависит от количества пигмента, добавляемого в материал. Это значит, что не требуется подбирать продукцию по рисунку и по тону. Качество агломерата подтверждено лабораторными данными проведённых исследований. Каждая плитка агломерата (конгломерированного камня) проявляет превосходные, по сравнению с традиционными материалами (природным камнем), характеристики:

- износостойкость агломерата
- механическая прочность
- устойчивость агломерата к стиранию и ударам
- химическая стойкость
- высокая сопротивляемость агломерата атмосферным воздействиям
- морозостойкость

Типы поверхностной обработки агломерата

Возможно изготовление агломератной плитки с тремя видами поверхности:

- матовая агломератная плитка
- полированная агломератная плитка
- глянцевая агломератная плитка

В данной статье отражена исследовательская работа в которой нами использованы вместо полиэфирных смол суперпластифицирующие добавки. Главным преимуществом СП является то, что, не смотря на сильное разжижающее действие, они практически не снижают прочности бетона, что позволяет применять значительно более высокие дозировки по сравнению с обычными пластификаторами и соответственно получать более высокий пластифицирующий эффект. Применение суперпластификаторов и комплексов на их основе,

в сочетании с повышением активности цементов позволило в разы увеличить среднюю и максимальную прочность бетона[8].

Но при сравнении со смолами использование суперпластифицирующих добавок является наиболее рациональным использованием при производстве облицовочных плит.

Материалы использованные в исследованиях.

Для исследования был принят белый портландцемент (ГОСТ 965-89) марки М-500. С целью улучшения технологических и физико-механических, эксплуатационных свойств бетона применены: дроблённый мрамор фракции 15-20мм, белый портландцемент М-500, мраморный песок фракции 0,1-5мм (отход камнепиления) и суперпластификатор Infinity М-1.

Белый портландцемент.

Белый портландцемент- вяжущее вещество представляет собой тонкомолотый порошок, который при соединении с водой быстро твердеет и превращается в стойкую и прочную структуру. Светлый оттенок получают благодаря использованию сырья, содержащего минимальное количество железистых соединений (марганец, хром) [10].

Отходы мраморного производства в виде мраморного песка.

Мраморный песок — побочный продукт дробления натурального камня при изготовлении щебня. Это сыпучий материал из смеси частиц размером от 0 до 5 мм блестящего белого или серо-голубого цвета. Каролит придает изделиям из него привлекательный внешний вид. Крошка сохраняет почти все свойства камня, из которого ее получают[11].

Суперпластификатор “INFINITI M1”.

Современные добавки для бетона представлены в очень большом количестве. Чтобы упорядочить информацию о них и облегчить выбор конкретной присадки, на законодательном уровне была предложена основная классификация добавок. Ее положили в основу ГОСТа 24211-03 «Добавки для бетонов и строительных растворов. Общие технические условия».

В настоящей статье мы хотим рассказать о технологическом процессе для производства 1 м² искусственного мрамора, который состоит в следующем:

1. 15,15 кг куски мрамора разного размера и толщины измельчаем с помощью электрической дробилки до измельчения. Измельчённый мрамор пропускаем через сито и отделяем на фракции необходимые для использования в нашем эксперименте размерами от 5мм до 10мм.
2. Измельченный мрамор засыпаем на бетономешалку и поочерёдно добавляем согласно установленной норме следующие строительные материалы:
3. Белый портландцемент ПЦ М-500 -5,85 кг;
4. Мраморный песок -8,9 кг;
5. Барханный песок -5,1 кг;
6. Воды- 2,94 литра;
7. Добавку (пластификатор) infinity-0,06 кг;
8. Добавка (пластификатор) предварительно добавляется в канистру с водой (2,94 литров), а затем хорошенько перемешав добавляется в сухой перемешанный состав вышеупомянутого состава в бетономешалку;
9. Затем подготавливается металлическая опалубка-формы для плиток (кисточкой обмазывается внутренние поверхности специальным маслом);
10. Следующим этапом является кропление цветных пигментов(3-4-цветов: чёрный, жёлтый, синий и зелёный) на внутреннюю нижнюю горизонтальную поверхность опалубки-формы заранее обмазанную маслом;
11. После 20 минутного перемешивания в бетономешалке белого бетона, её заливаем на подготовленные листы опалубки-формы.
12. Затем эти формы для плиток, устанавливаем на вибростол;

13. Бетонную массу укладываем на формы так чтобы бетон не был на уровне борта формы.
14. Запускаем вибростол, пока бетон не наполнит все края формы.
15. После оставляем бетон высохнуть на 72 часа; После просушки получаем готовые плиты - искусственный мрамор.

По экономическим расценкам 1м² искусственной мраморной облицовочной плитки со всеми транспортными и прочими затратами нам обходится в 20 000 сумов. Стоимость 1м² естественного мрамора на оптовых рынках Узбекистана оценивается в 40 000-45 000 сумов. И так наша цель достигнута и мы получили высококачественный искусственный камень намного дешевле чем природный мрамор. Отличительным качеством нашего агломрамора от других производств является низкая себестоимость конечного продукта, который зависит от малого срока затрат на изготовление, дешёвого местного сырья (барханный песок-содержание 14,16 %) и конечно относительно меньших трудозатрат.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Касимов Э., Рахимов Р. Строительные материалы. Тошкент 2015 год
- 2.Бакка Н.Т., Ильченко И.В. Облицовочный камень. – М.: Недра, 1992
3. Волуев И.В., Сычев Ю.И., Ткач В.Р. Безотходная технология добычи и обработки блочного природного камня. – М.: Недра, 1994.- 192с.
- 4.ГОСТ 24099-80. Плиты декоративные на основе природного камня. Тех. усл. - М.: Издательство стандартов, 1980. Империя камня. – 2003. - №1. – С.77-79.
- 5.Технология белого портландцемента. /А.Н. Грачмян, П.П. Гайджуров, А.П. Зубехин, Н.В. Ротыч/ -М.: Стройиздат, 1970. 69с.
- 6.Добавки в бетон. Справочное пособие Рамачандран В.С.

UO'K: 577.353.4

GIPOOSMOTIK STRESS SHAROITIDA TIMOTSITLAR HAJM BOSHQARILISHIGA GOSSIPOLNING DOZAGA BOG'LIQ TA'SIRI

N.M.Chorieva, PhD, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

O.J.Xamidova, PhD. O'zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti, Toshkent

S.I.Rustamova, PhD. O'zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti, Toshkent

R.Sh.Kurbannazarova, DSc, O'zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti, Toshkent

P.G.Merzlyak, DSc, O'zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti, Toshkent

M.B.Gafurov, k.f.d. O'zR FA Bioorganik kimyo instituti, Toshkent

R.Z.Sabirov, akad., O'zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti, Toshkent

Annotatsiya. Biz gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hujayra hajm boshqarilishiga gossipol dozaga bog'liq ta'sir ettirganimizda, gossipolning ta'siri ikki fazali bo'lgani kuzatildi. Olingan natijalarga ko'ra birinchi faza uchun yarim-maksimal effekt $2,1 \pm 0,3$ mkM ga teng bo'ldi.

Kalit so'zlar: gossipol moddasi, timus, timotsit, Ringer eritmasi, H-bufer eritmasi, gipoosmotik stress.

Аннотация. Мы исследовали эффекты госсипола, зависящие от регуляции объема, с использованием лимфоцитов тимуса. При добавлении к суспензии тимоцитов госсипол вызывал сильное угнетение способности клеток восстанавливать свой объем в условиях гипоосмотического стресса с полумаксимальной активностью на уровне $2,1 \pm 0,3$ мкмоль/л.

Ключевые слова: госсипол, тимус, тимоцит, раствор Рингера, H-буфер раствор, гипоосмотическом стрессе.

Abstract. We examined volume regulation-dependent effects of gossypol using thymic lymphocytes. When added to the thymocytes suspension, gossypol caused a strong depression of the ability of cells to restore their volume under hypoosmotic stress with a half -maximal activity at 2.1 ± 0.3 $\mu\text{mol/L}$.

Key words: gossypol, thymus, thymocyte, Ringer's solution, H-buffer solution, hypoosmotic stress.

Gossipol g'o'za o'simligi tarkibida gemigossipolning dimerizatsiyalanishi natijasida biosintezlanadi [1]. O'simlikning pigment bezlaridagi yarim terpenoidlar kabi gossipol ham o'simliklarni mikroorganizmlar va hasharotlardan himoyalovchi insektitsid vazifasini bajaradi [2]. Gossipol sarg'ish rangli kristall ko'rinishida bo'lib, aseton, etanol, DMSO, efir, xloroformda yaxshi eriydi, piridinda – 15,3 g/100 g miqdorida eriydi. Gossipolning suyuqlanish harorati – 171-182 °S ni tashkil qiladi [3].

Timus–bu immunokompetent T hujayralari ishlab chiqarilishi uchun mas'ul bo'lgan asosiy limfoid organ bo'lib, organizmning qarishi bilan atrofiyaga uchraydi va funksiyasining pasayishiga olib keladi [4]. Uning immun tizimini yaratishda hal qiluvchi rol o'ynashi birinchi bo'lib 1961 yilda aniqlangan. Shundan keyin darhol timektomiya qilingan sichqonlarning limfoid to'qimalari yomon rivojlanganligi, immunitetga javoban zaiflashganligi va interkurrent infeksiyalarga haddan tashqari ta'sirchanligi ko'rsatilgan edi [5]. Timus tashqaridan kuchli stressga uchratilganda timotsitlarining soni apoptoz tufayli sezilarli darajada kamayadi. Timusdan perefirik immun tizimi organlariga ko'chgan hujayralarda ham T-hujayra retseptorlari kamayib ketadi [6].

Barcha turdagi hujayralar singari timus hujayralari ham normal va patofiziologik holatlarda o'z hajmini boshqarishga harakat qiladi [7]. Timotsit hujayralar plazmatik membrana orqali suv va osmolitlarning o'tishini boshqarish orqali hajmining statsionarligini ta'minlaydi. Timotsitlar hajmini izotonik muhitda (normal Ringer eritmasi) 20-30 daqiqa davomida o'zgarmasdan saqlaydi. Gipotonik muhitga tushganda esa timotsitlar dastlab tezda shishadi (passiv javob), so'ngra izotonik hajmga yaqin darajagacha o'z hajmini tiklaydi (aktiv javob). Bu jarayonga boshqariluvchi hajm kamayishi (RVD – regulatory volume decrease) deyiladi [8].

Ushbu tadqiqotimizda biz gossipol moddasining timotsitlar hujayra hajm boshqarilishiga dozaga bog'liq ta'sirini tekshirdik.

Ishni bajarishda quyidagi kimyoviy preparatlar va reaktivlardan foydalanildi: HEPES (Sigma, AQSh), CaCl_2 , MgCl_2 , NaCl, KCl, glyukoza, BaCl_2 (Rossiya). Foydalanilgan barcha reaktivlar tajriba uchun kimyoviy tahlil uchun tozalik kvalifikatsiyasiga ega.

Tajribalarimizda quyidagi tarkibli eritmalaridan foydalanildi. Normal Ringer eritmasi tarkibi (mM): 135NaCl, 5KCl, 10HEPES, 2 CaCl_2 , 1 MgCl_2 , 5glyukoza, pH 7,4 (290 ± 2 mOsm/kg N_2O).

N-bufer eritmasi tarkibi (mM): 5KCl, 10HEPES, 2 CaCl_2 , 1 MgCl_2 , 5glyukoza, pH 7,4 (40 ± 2 mOsm/kg H_2O). Gipotonik eritma ushbu eritmani quyidagi tarkibli N-bufer eritmasi bilan 3:4 nisbatda aralashtirilib tayyorlandi. Tajribalar zotsiz (100-150 gr), vivariyda oddiy parhezda boqilgan, 6-8 haftalik oq kalamushlarda olib borildi. Oq kalamushlar timusidan timotsit hujayralari standart metod orqali ajratib olindi [9]. Timotsit hujayralarini yashovchanligini aniqlash uchun ko'k tripan eritmasidan foydalanildi [10, 11].

Tajribada hujayra hajmini yorug'lik o'tkazuvchanligi bo'yicha qayd qilish usuli qo'llanildi [9, 10]. Timotsitlar hajmi o'zgarishini mikrokolorimetr MKMF-1 yordamida qayd qilindi. Yutilish maksimumi 610 nm bo'lgan yorug'lik filtri qo'llanildi.

Tajribalarda tarkibida Ringer normal eritmasidan (izotonik), normal gipotonik Ringer eritmasidan (nazorat) yoki sinalayotgan (gossipol) moddasining eritmalaridan 900 mkl shisha kyuvetaga solindi. Shisha kyuveta U-3 (Germaniya) suvli termostati bilan bog'langan. Harorat barqarorlashgandan so'ng, hujayra suspenziyasi (100 mln/ml, 100 mkl) yacheykaga solindi va 15 minut davomida tajriba olib borildi.

Regulyator hajm kichrayishi (RVD) quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$RVD = ((T_{\max} - T_0) / (T_{\max} - T_{15})) \times 100\%$$

Bu yerda T_0 va $T_{\max}$ – yorug'lik o'tkazuvchanlikni boshlang'ich va maksimal ko'rsatkichi, T_{15} – gipotonik shokdan 15 daqiqa o'tgandan so'ng o'lchangan yorug'lik o'tkazuvchanlik ko'rsatkichi.

Boshlang'ich darajaga yetguncha hujayra hajmining to'liq tiklanishi $RVD = 100\%$ ga to'g'ri keladi. Hajm boshqarilishining to'liq to'xtatilishida $RVD = 0\%$.

Gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hujayra hajm boshqarilishiga flavonoidlarning dozaga bog'liq ta'siri quyidagi Xill tenglamasi asosida approksimatsiya qilindi:

$$RVD = RVD_{\min} + (RVD_{\max} - RVD_{\min}) / (1 + (C/C_{50})^h)$$

Bu yerda $RVD_{\min}$ va $RVD_{\max}$ – hujayra hajm kamayishining minimal va maksimal ko'rsatkichi (%), C – moddaning konsentratsiyasi (mkM), C_{50} – moddaning yarim-maksimal konsentratsiyasi (mkM), h – Xill koeffitsienti.

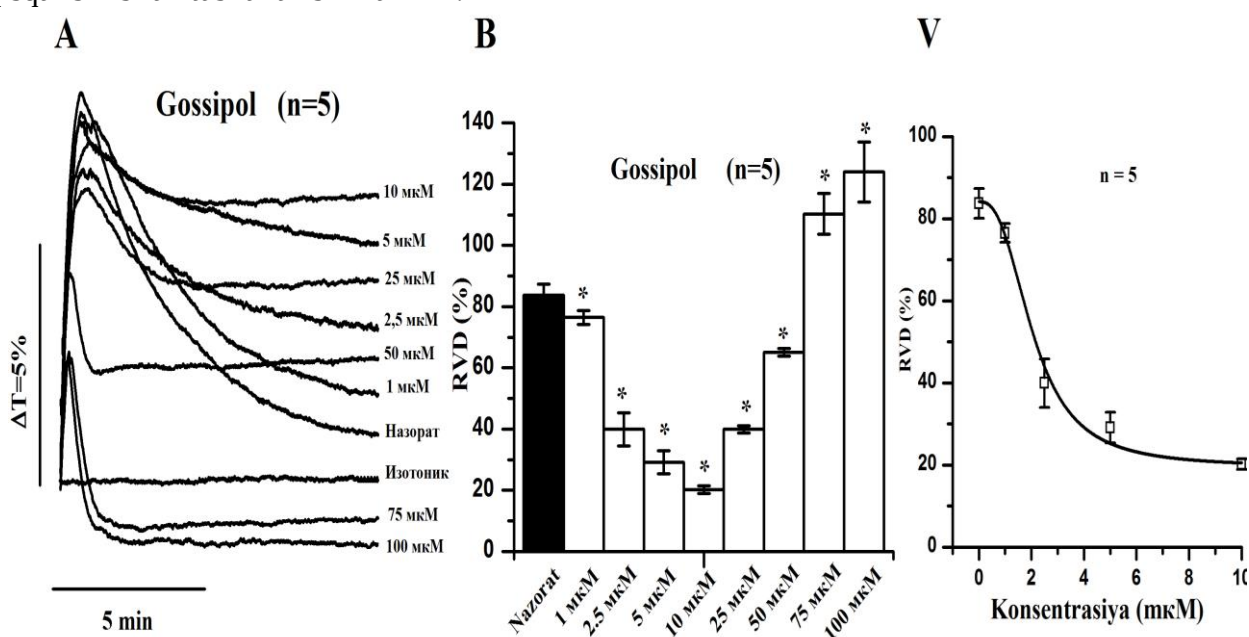
Barcha tajribalarda izotonik muhitda (normal Ringer eritmasi) timotsitlar hajmi 15 minut davomida o'zgarimasdan saqlandi ($n=3$). Hujayralar gipotonik muhitga tushganda dastlab tezda shishdi va 20-30 minut davomida o'z hajmini dastlabki holatgacha qayta tikladi. Nazoratda gipoosmotik stress sharoitida 15 minut davomida inkubatsiya qilingan timotsitlarda hujayra hajm kamayishi 70,2% dan 91,2% gacha, o'rtacha $83,7 \pm 3,6\%$ ga ($n=27$) teng bo'ldi. Nazoratda hujayra hajm kamayishining bunday o'zgarishiga sabab, har bir konsentratsiyaning alohida kunda o'tkazilganligi va oq kalamushlar fiziologik holatining ular timusiga ta'siri bo'lishi mumkin. Gossipol uchun olingan natijalar Xill tenglamasi asosida approksimatsiya qilindi.

Tajribalarimizda gossipolning gipoosmotik (147 mOsm/kg H_2O) stress sharoitda timotsit hujayralari hajm boshqarilishiga ta'sirini o'rgandik. Izoosmotik muhitda (normal Ringer eritmasi) timotsitlar hajmi 15 minut davomida o'zgarimasdan saqlandi. Timotsitlar gipoosmotik muhitga tushganda dastlab tezda shishdi va keyin o'z hajmini dastlabki holatiga qaytarishga harakat qildi (1-rasm, A, nazorat yozuvi). Hujayralarning hajmini tiklash samaradorligini ta'riflash uchun biz RVD ko'rsatkichidan foydalandik va uni Xill tenglamasi asosida hisobladik. Mazkur parametr hujayra 15 daqiqa davomida o'z hajmini necha foizini tiklashini ko'rsatadi. Tajribalarimizda gipoosmotik stress sharoitida, nazorat (gossipolsiz) eritmada aniqlangan RVD ko'rsatkichi 70,2% dan 91,2% gacha tashkil etdi va o'rtacha $83,7 \pm 3,6\%$ ga ($n=5$) teng bo'ldi.

Gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hujayra hajm boshqarilishiga gossipol moddasining dozaga bog'liq ta'sir ettirilganda, uning ta'siri ikki fazali bo'lgani kuzatildi (1-rasm, B). Past

konsentratsiyalarda inkubatsiya muhitiga gossipol qo'shilganda hujayra hajm boshqarilishi konsentratsiyaga bog'liq ravishda pasayib bordi va 10 mkM konsentratsiyada RVD miqdori $20,2 \pm 1,3\%$ ni ($n=5$) tashkil etdi. Gossipol dozasi 10 mkMdan oshganda regulyator hajm kamayishi ko'rsatgichi tiklanib bordi va 100 mkM konsentratsiyada RVD ko'rsatgichi $124,0 \pm 9,8\%$ ni ($n=5$) tashkil etdi (1-rasm). Olingan natijalar Xill tenglamasi asosida approksimatsiya qilinganda, birinchi faza uchun yarim-maksimal effekt $2,1 \pm 0,3$ mkM va Xill koeffitsienti $2,6 \pm 0,6$ ga teng bo'ldi (1-rasm, V). Katta konsentratsiyalardagi RVD parametrining o'sishi gossipol membrana stabililigini pasaytirishi yoki membranada poralar hosil qilishi va shu poralar orqali sitoplazmadagi osmolitlar chiqishi natijasida ichki osmotik bosim pasayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Laboratoriyamizda olib borilgan tajribalarda gossipol moddasi membrana stabililigini pasaytirishi qayd etilgan edi [13].

Gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hujayra hajm boshqarilishiga gossipol ta'sir ettirilganda gossipolning ta'siri ikki fazali bo'lgani kuzatildi. Gossipol moddasi kichik konsentratsiyalarda timotsitlar hajm boshqarilish sistemasini keskin faolsizlantirishi aniqlandi. Gossipol moddasi yuqori konsentratsiyalarda membranada yangi poralar hosil qilishi va shu poralar orqali hujayra ichki osmolitlari chiqib, sitoplazma osmotik bosimi pasayishi va natijada hujayra hajmi qisqarishi bilan tushuntirish mumkin.

1-rasm. Gipoosmotik stress sharoitida timotsitlar hajm boshqarilishiga gossipolning dozaga bog'liq ta'siri. A) Hujayralar suspenziyasining yorug'lik o'tkazuvchanligi o'zgarishi registratsiyasining original yozuvlari ko'rsatilgan. B) Ordinata o'qida – hujayra hajmining boshqarilishi % hisobida ko'rsatilgan, absissa o'qida – gossipol miqdori mkM da ifodalangan. V) Egrisimon chiziqlar eksperimental nuqtalarni Xill tenglamasiga approksimatsiya qilish natijasi. Barcha holatlarda nazoratga nisbatan statistik ahamiyatli ($P < 0,05$) farq (*) belgisi bilan ifodalangan, n – tajribalar soni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. King T.J., De Silva L.B. Optically active gossypol from *Thespesia populnea*. // Let. Let.-1968.-V.3.-P.261-263.
2. Jodi S.A., Gabriela B.R. Modifying gossypol in cotton (*Gossypium hirsutum* L.): A cost effective Method for small seed samples. // The J. Cotton Sci.-2008.-V.12.-P.202-209.
3. Dodou K. Investigations of gossypol—past and present developments. // Expert Opin. Inv. Drugs.-2005.-V.14.-P.1419-1434.
4. Rezzani R., Nardo L., Favero G., Peroni M., Rodella L.F. Thymus and aging: morphological, radiological and functional overview. // AGE.-2014.-V.36.-P.313-351.
5. Miller J.F. The discovery of thymus function and of thymus-derived lymphocytes. // Immunol.Rev.-2002.-V.185.-P.7-14.
6. Maruyama S., Tsukahara A., Suzuki S., Tada T., Minagawa M., Watanabe H., Watanabe H., Hatakeyama K., Abo T. Quick recovery in the generation of self-reactive CD4 low NKT cells by an alternative intrathymic pathway when restored from acute thymic atrophy. // Clin.Exp.Immunol.-1999.-V.117.-P.587-595.
7. Hooper L., Kroon P.A., Rimm E.B., Cohn J. S., Harvey I., Le Cornu K.A., Ryder J.J., Hall W.L., Cassidy A. Flavonoids, flavonoid-rich foods, and cardiovascular risk: a meta-analysis of randomized controlled trials. // J.Clin.Nutr.-2008.-V.88.-P.38–50.

8. Delpire E, Gagnon K.B. Water Homeostasis and Cell Volume Maintenance and Regulation. // Curr. Top. Membr.-2018.-V.81.- P.3-52.
9. Клаус Дж. // *Лимфоциты. Методы*. М.:Мир.1990. С. 395
10. Kurbannazarova, R. S., Tashmukhamedov, B. A., Sabirov, R. Z. Osmotic water permeability and regulatory volume decrease of rat thymocytes // *Gen. Physiol. Biophys.* 2003. Vol.22. P. 221-232.
11. Sabirov R.Z., Manjosova M.A., Tadjibaeva E.T. and Krasilnikov O.V. The interaction of Amphotericin B with cell membrane of rat thymocytes. // *Gen. Physiol. Biophys.* 1993, 12: 249-257.
12. Hempling H.G.,Thompson S., Dupre A. Osmotic properties of human lymphocyte. // *J. Cell Physiol.* -1977.- V.93.-P.293-302.
13. Chorjeva N.M., Fayziev D.D., Tsiferova N.A., Toshtemirova G.A., Khamidova O.J., Merzlyak P.G. Lytic and sublytic effects of gossypol on red blood cells and thymocytes. // *Clin Exp Pharmacol Physiol.* 2021. 48(2): 227-237.

UO'K 611.91+616-053.5

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA PESHONA DIAMETRINING KRANIOMETRIK KO'RSATKICHLARI

G.J.Ulug'bekova, dots., t.f.n., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon
S.B.Parpiyeva, assistant, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon
Sh.A.Adhamov, talaba, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada kichik maktab yoshidagi (7-12 yosh) bolalarda peshona diametrining yoshga va jinsga mos kraniometrik ko'rsatkichlari, o'sish va rivojlanish jarayonida o'g'il va qiz bolalardagi tafovutlari, ushbu ko'rsatkichni o'lchash uslubi, o'sish dinamikasi va jadal o'sish davrlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshidagi bolalar, peshona sohasi, peshona diametri, jadal o'sish davrlari, o'sish dinamikasi, yoshga va jinsga mos kraniometrik ko'rsatkichlar.

Аннотация. В данной научной статье дали краниометрические параметры диаметра лба у детей младшего школьного возраста (7-12 лет) в зависимости от возраста и пола, различия между мальчиками и девочками в процессе роста и развития, методика измерения этого индикатора, о динамике роста и периодах быстрого роста.

Ключевые слова: дети младшего школьного возраста, площадь лба, диаметр лба, периоды быстрого роста, динамика роста, возрастные и половые краниометрические показатели.

Abstract. In this scientific article, the craniometric parameters of the forehead diameter in children of junior school age (7-12 years old) according to age and gender, the differences between boys and girls in the process of growth and development, the method of measuring this indicator, o growth dynamics and periods of rapid growth are described.

Keywords: children of junior school age, forehead area, forehead diameter, periods of rapid growth, growth dynamics, age- and gender-appropriate craniometric indicators.

Kirish. Respublikamizning ijtimoiy sohadagi dasturlarini amalga oshirishda faol ishtirok etish, sog'lom avlodni tarbiyalash, yuksak umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan hayotiy nuqtai nazarga ega bo'lgan ma'naviy boy, axloqiy etuk, intellektual rivojlangan, jismoniy sog'lom, barkamol shaxsni shakllantirish, ona va bola sog'lig'ini muhofaza qilish davlatimizning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Respublikamiz aholisi, xususan bolalar salomatligini saqlash, mustahkamlashda ularning jismoniy o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlarini baholash muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda bolalar salomatligi saqlashda profilaktik tadbirlarni amalga oshirish, ularning jismoniy o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlarini muntazam kuzatib, baholab borish muhim ahamiyatga egadir. Jismoniy rivojlanishni ilmiy tadqiqotlarga asoslangan holda o'rganish aholi salomatligini baholashning nisbatan ob'ektiv va yagona ko'rsatkichi hisoblanadi. Shu o'rinda kichik maktab yoshidagi (7-12 yosh) bolalarda peshona diametrining yoshga va jinsga mos kraniometrik ko'rsatkichlarini, o'sish va rivojlanish jarayonida o'g'il va qiz bolalardagi tafovutlarini, o'sish dinamikasi va jadal o'sish davrlarini tahlil qilish maqsadida Andijon viloyatining Izboskan tumanida yashovchi 7-12 yoshdagi

o'g'il va qiz bolalarda antropometrik tadqiqot olib borildi. Tadqiqot jarayonida aytib o'tilgan yoshdagi jami 165 nafar bolalarda kraniometrik o'lchashlar o'tkazildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hozirgi davrda ham antropologiyani an'anaviy o'lchash usullarini qo'llash aholining u yoki bu guruhining morfologik statusi to'g'risida etarli darajada tushuncha olish imkonini bermoqda. Antropologik usullarning asosida antropometriya, ya'ni odam tanasining o'lchamlarini aniqlash yotadi. Turli biologik ko'rsatkichlarga ijtimoiy omillarning ta'sirini o'rganishda qat'iy antropometrik qonuniyat mavjud. Bu birinchi navbatda o'sish va rivojlanish jarayonlariga bog'liq bo'lib, ular jamiyatda ro'y berayotgan jarayonlarning o'ziga xos "oynasi", boshqacha qilib aytganda indikator bo'lib xizmat qiladi [6].

Kichik maktab yoshidagi bolalardan olingan kraniometrik ko'rsatkichlardan odam anatomiyasi, topografik anatomiya, jarrohlik stomatologiyasi, ortopedik stomatologiya, ortodontiya, bolalar stomatologiyasi, pediatriya, sud tibbiyoti kafedralarida olib boriladigan o'quv jarayonlarida, shuningdek amaliy mashg'ulot va ma'ruza materiallarini tayyorlashda foydalanish mumkin.

Kalla suyagini, uning o'lchamlari va shaklini, shuningdek uni tashkil etuvchi alohida qismlarini antropologiya fanining maxsus bo'limi – kraniologiya o'rganadi. Kalla suyagining ko'rsatkichlarini o'lchash esa kraniometriya deb yuritiladi.

Peshona diametri (kengligi) – biz bunda ikkala tomondagi peshona do'mboqlarining eng turtib chiqqan joylari orasidagi masofani o'lchadik. Ushbu ko'rsatkichni shtangensirkul yordamida o'lchadik.

Tahlil va natijalar. Olib borilgan tadqiqot natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, o'g'il bolalarda peshona diametri o'lchami 7 yoshda $8,10 \pm 0,60$ smga, 10 yoshda $8,52 \pm 0,30$ smga va 12 yoshda esa $8,86 \pm 0,20$ sm ga yetadi. Ushbu ko'rsatkichning bu davr ichida nisbatan jadal o'sishi 10-12 yoshlar orasiga to'g'ri keladi ($8,52 \pm 0,30$ smdan $8,86 \pm 0,20$ smga). Peshona diametri qiz bolalarda esa 7-12 yoshgacha bo'lgan davrda $7,66 \pm 0,60$ smdan $8,54 \pm 0,46$ smga oshadi. Bu davrda ko'rsatkichning nisbatan jadal o'sishi 8-11 yoshlar orasiga to'g'ri keladi.

1-jadval.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda peshona diametri ko'rsatkichlarining o'sish dinamikasi ($X \pm m$, sm da),
(Izboskan tumanida yashovchi bolalar misolida)

Yoshi	7	8	9	10	11	12
O'g'il	$8,10 \pm 0,60$	$8,24 \pm 0,26$	$8,44 \pm 0,20$	$8,52 \pm 0,30$	$8,68 \pm 0,28$	$8,86 \pm 0,20$
Qiz	$7,66 \pm 0,60$	$7,92 \pm 0,28$	$8,14 \pm 0,32$	$8,28 \pm 0,32$	$8,42 \pm 0,36$	$8,54 \pm 0,46$

Xulosa. 7 yoshdan 12 yoshgacha bolgan bolalarda peshona diametri o'lchami boshqa antropometrik ko'rsatkichlar singari yoshga va jinsga mos ravishda bir maromda o'sib boradi. 7-12 yoshdagi o'g'il bolalarda peshona diametri o'lchami $8,10 \pm 0,60$ smdan $8,86 \pm 0,20$ smga yetsa, qiz bolalarda $7,66 \pm 0,60$ smdan $8,54 \pm 0,46$ smga ortishi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Автандилов Г. Г. Медицинская морфометрия. - М.: Медицина, 1990. - 384 с.
2. Тишеской И.А. Возрастная и конституциональная антропология. // Учеб. пособие. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2000. – 56 с.
3. Синельников Р.Д., Синельников Я.Р. Атлас анатомии человека 1 том. - М.: Медицина, 1996. - 343 с.
4. Владимирова Э.Д. Антропология. // Уч. метод. пособие. - Самара: СамМУ, 1999 - 74 с.
5. Овчаренко В.А., Лукьянова И.Е. Антропология: учебное пособие. - ИНФРА-М, 2008. - 320 с.
6. Харитонов В.М., Ожигова А.П., Година Е. З. Антропология. // Учебник для вузов. - Владос, 2004. - 272 с.
7. Раимжанов Р.Р. Андижон вилояти Андижон тумани шароитида яшовчи кичик мактаб ёшидаги болаларнинг краниометрик кўрсаткичлари. //Диссертация. Андижан, 2014.
8. Атаханов А.А. Андижон вилояти Асака тумани шароитида яшовчи ўрта мактаб ёшидаги болаларнинг краниометрик кўрсаткичлари. //Диссертация. Андижан-2015.
9. Атаханов А.А., Хатамов А.И., Улугбекова Г.Ж. Андижон вилояти Асака тумани шароитида яшовчи мактаб ёшидаги болаларда бошнинг юз кисмини краниометрик кўрсаткичлари. О'zbekiston terapiya axborotnomasi.- 2015. № 3, 84-86 b.
10. Shokirov X.U. Andijon viloyati Andijon shahri sharoitida yashovchi kichik maktab yoshidagi bolalarning kraniometrik ko'rsatkichlari // Magistrlik dissertatsiyasi. Andijon-2017.
11. Kamalov M.O., Pulatov N.X., Ulugbekova G.J. Growth indicators of the parameters of lengths of the head of school girls and boys living in condition's of Andijan city Andijan region. Tibbiyotda yangi kun ilmiy-referativ, marifiy-ma'naviy jurnal. -2020.2 (30), 391-394 b.

12. Ulugbekova G.J., Turgunov M.A., Axmatxunova M.K., Umarova M.M., Umurzakova N.S., Hudoyberdiyeva M.Dj. Growth indicators of the parameters of the parameters of the nose and lower jaw ovto young girls and boys living in condition's of Andizhan city Andizhan region. Tibbiyotda yangi kun ilmiy-referativ, marifiy-ma'naviy jurnal.-2020. 2 (30), 567-568 b.

13. Ulugbekova G.Zh., Tulyanova D.Ya., Solieva M.Yu., Parpieva S.B. Craniometrical indexes of the brain part of the head in junior school age children which live in condition's of Andijan city. Tibbiyotda yangi kun ilmiy-referativ, marifiy-ma'naviy jurnal.-2021. 2 (34), 25-28 b.

14. Улугбекова Г.Ж., Ахмедов Ш.С., Убайдуллаев Р.Л., Тулянова Д.Я., Ниязов Т.А., Абдулазизов С.А. Андижон вилояти Асака тумани шароитида яшовчи мактаб ёшидаги болаларда бошнинг пешона қисми параметрларининг ўсиш кўрсаткичлари. Биология ва тиббиёт муаммолари халқаро илмий журнал.- 2019. № 42 (115), 150-151 b.

15. Ёулдошев А.С., Улугбекова Г.Ж. Андижон вилояти Андижон шаҳри шароитида яшовчи ўғил ва киз болалар кўз соҳаси параметрларининг ўсиш кўрсаткичлари. Аҳоли саломатлигини муҳофаза қилишнинг замонавий ютуқлари ва ривожланиш истикболлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий онлайн анжуман. Ташкент-2020. 40-44 b.

16. Шокиров Х.У., Хатамов А.И., Улугбекова Г.Ж. Андижон вилояти Андижон шаҳри шароитида яшовчи кичик мактаб ёшидаги болаларда бошнинг мия қисмини краниометрик кўрсаткичлари. Nazariy va klinik tibbiyot jurnali.-2017. № 3, 93-95 b.

17. <https://elibrary.ru>

18. <https://www.dissercat.com>

UO'K 615.1/3.014.03

BIOLOGIK ERITMALAR ASOSIDA TAYORLANGAN PEPTID BOG'LAMLI DORI VOSITALARI VA ULARNING AHAMIYATI

Sh.X.Xomidchonova, o'qituvchi, Farg'ona Jamoat Salomatligi Tibbiyot instituti, Farg'ona

Annotatsiya. Organizmlarning infeksiyalarga nisbatan sezgirliги, antitana ishlab chiqarish jarayonlari, shuningdek, faol ravishda paydo bo'ladigan immunitetning intensivligi ham genetik asosga ega ekanligini olimlar kelib chikadigan kasalliklar oqibatida ekanligini aniqlandi. Shu bilan birga, har xil odamlarda noyob emlashning samaradorligidagi tafovut tashqi sharoitlarga qaraganda irsiyat bilan aniqlanadi. Ko'p antigenlarga nisbatan reaksiya intensivligining merosxo'r dominant turi aniqlandi.

Kalit so'zlar: TYAXXS – taloqning yadro hosil qiluvchi hujayralari soni; AHQH – antitana hosil qiluvchi hujayralar, QE - quy eritrotsitlari; AN – antigen; AT–antitana;

Аннотация. Ученые выяснили, что восприимчивость организмов к инфекциям, процессы выработки антител, а также интенсивность активно возникающего иммунитета также имеют генетическую основу и являются следствием перенесенных заболеваний. При этом разница в эффективности уникальной вакцины у разных людей определяется наследственностью, а не внешними условиями. Определен наследственный доминантный тип интенсивности реакции по отношению ко многим антигенам.

Ключевые слова: КЯОКС– количество ядро – образующих клеток селезенки; АОК- антитело – образующие клетки, Э– эритроциты; ан-антиген; ат-антитело;

Abstract. Scientists have found out that the susceptibility of organisms to infections, the processes of antibody production, as well as the intensity of actively emerging immunity also have a genetic basis and are a consequence of past diseases. At the same time, the difference in the effectiveness of a unique vaccine in different people is determined by heredity, and not by external conditions. The hereditary dominant type of reaction intensity in relation to many antigens has been determined.

Keywords: TYAXXS-the number of nuclear-forming cells of the spleen; AHQH-antitana-forming cells, QE-rabbit erythrocytes; AN-antigen; AT- antibody

Tadqiqot maqsadi: Tadqiqotlardan ko'zlangan asosiy maqsad peptid bog'lamiga ega bo'lgan to'qimali eritmalarining immun tizimi a'zolariga va qon shakilli elementlariga ta'sir , immun xujayralarining taloqdagi miqdoriy o'zgarishi natijasini kuzatishdan iborat.

Har 10 kishining birida birlamchi immun tanqislik holati kuzatiladi. Eng xarakterli klinik ko'rinishlaridan yuqori nafas yo'llari, me'da ichak yo'llari yuqumli kasalliklari odermiya, artrit,

osteomiyelitlar uchraydi. Birlamchi immun tanqislik holati T- yoki V-immun tarmog'i tanqisligiga bog'liq, shuningdek ikkala tarmoqning yetishmasligidan ham kelib chiqishi mumkin. Gumoral immunitetning yetishmasligi sababli bakterial (tayoqchali zararlanish) kelib chiqadi. Hujayrali immunitetning yetishmasligi oqibatida esa virusli va zamburug'li zararlanishlar ro'y beradi. Immuntanqislik holatini bir yoshgacha bo'lgan bolalarda va 50 yoshdan oshgan kishilarda kuzatiladi. Gumoral immunitet tanqisligi V-xujayralar faoliyatining buzilishiga bog'liq. Bu yiringli yallig'lanish va kalogenez kasalliklari rivojlanishiga sabab bo'ladi. Ba'zi odamlarda immun a'zolari umuman gammaglobulinlarni ishlab chiqara olmay faqat noto'liq antitelalarni ishlab chiqaradi. Ba'zi bir xujayralar antigenlarni aniqlashga qodir bo'lmaganligi sababli, sust spetsifik ishlab chiqara boshlaydi yoki o'z xususiy oqsillariga nisbatan autoantitanalar ishlab chiqaradi. Uch xil fiziologik, irsiy (birlamchi yoki orttirilgan) antitanalar yetishmasligini farq qilish mumkin. Fiziologik yetishmaslik uch oygacha bo'lgan bolalarda uchraydi, yangi tug'ilgan bolalar qonida onasidan o'tgan va oz miqdorda (LgA) immun oqsili bo'ladi. Onadan o'tgan immunoglobulinlar mavjud bo'lgan hamma mikroblarga antitanalarni saqlab qoladi, shuning uchun bola aynan shu mikroblardan bir necha oygacha himoyalangan bo'ladi. Onadan o'tgan immunoglobulinlar miqdori asta-sekin kamayib, bolaning o'z immunoglobulinlari ko'payib boradi. Lekin LgA miqdori juda kam bo'lganligi tufayli bola yuqori nafas yo'llari shamollashi va yuqumli ichak kasalliklariga beriluvchan bo'ladi.

Klinik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, qonda gammaglobulinlarning kamayishi ta'sirida buyrak yallig'lanishida zardob oqsillarining kamayishi va limfatik leykimiya ularning kam ishlab chiqarilishi yuqumli kasalliklarga yuqori beriluvchanlikka olib kelar ekan. Ba'zi bir yuqumli kasalliklar, gammaglobulinlari kam bo'lgan bemorlarda (tug'ma, orttirilgan) yoki maxsus virusga qarshi antitanalar past bo'lishiga qaramay, sog'lom odamlardek kechadi. Gumoral immun javobi yetishmagan bolalarda, bemorlarda allergik kasalliklar uchraydi, lekin ularda anafilaksiya hamda yuqori sezuvchanlikning sustlashgan turi kam namoyon bo'ladi. Qon zardobidagi alohida sinf immunoglobulinlarning buzilishi disgammoglobunemiya deb ataladi. U ko'pgina kasalliklarda uchraydi. Bular yuqori nafas yo'llarining surunkali, yiringli yallig'lanish kasalliklari, ichakning bakteriyali yuqumli kasalliklaridir. Bunday holat bolalarda 6 oydan keyin, ya'ni onadan o'tgan antitanalar yo'qolib ketgandan so'ng boshlanadi.

Respublikamizda ekologik xolatning yomonlashuvi tashqi muxitga nisbatan zaxarli moddalarning keng tarqalishi odam va xayvonlarda turli infeksiyon kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Tashqi muxitning ifloslanishi ekologik tenglikning buzilishi va uning oldini olish esa bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Tadqiqotchilarning aniqlashicha ekologik nosog'lom muxit tirik organizmlarga o'z ta'sirini o'tkazib qolmay, balki turli kasalliklarning ortib ketishi va keyinchalik bu kasalliklarga organizmlar javob bermasdan kasalliklarning doimiy rivojlanish jarayoniga o'tishi kuzatilmog'da.

Respublikamizda organizmlarning moddalar almashinuvini yaxshilashida va immun tizimining nomal rivojlanishi uchun bezarar bo'lgan, kelib chiqishi tabiiy xisoblangan yuqori samarali dori vositalari ishlab chiqorish bugungi kunning asosiy dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagilarni hisobga olib hozirgi kunda yangi texnologiyalar asosida biostimulyatorlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, buning natijasida xayvonlarning immun tizimini faolligini oshirish, ular organizmlardagi ikkilamchi immun tanqislik xolatlarini aniqlash, profilaktikasi olib borish va qishloq xo'jaligida yetishtiriladigan oziq ovqatlarning sifatini oshirish kuzda tutilgan. Ekologik xafsiz biostimulyatorlarni ishlab chiqarish yo'lga qo'yilsa, respublikamizning iqtisodiyotini real sektorida yani qishloq xo'jaligi kompleksida ishlab chiqarishning muxim yo'nalishini ochib beradi.

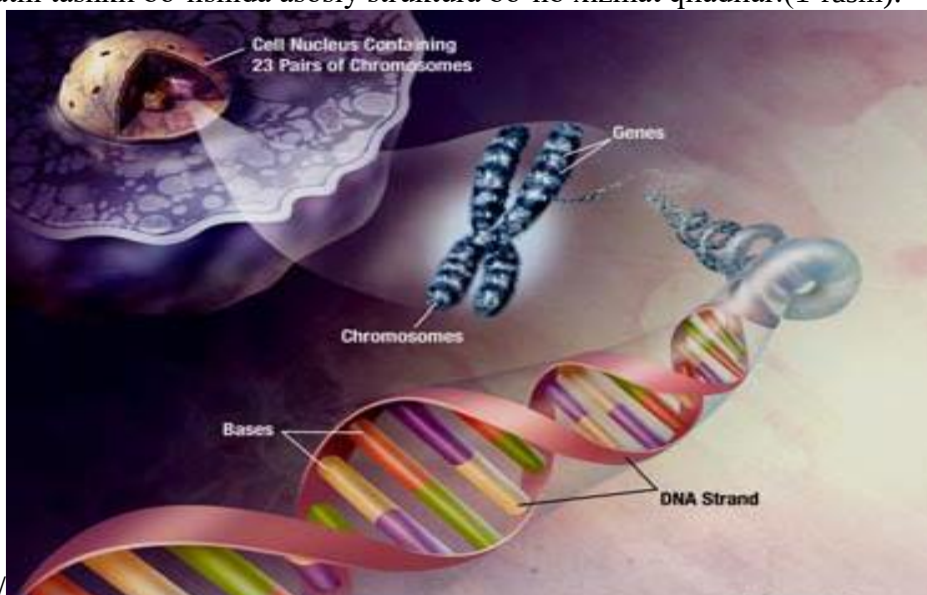
Immunokimyoviy analiz asosida yaratilgan va diagnostika maqsadida ishlatiladigan nanotexnologik mahsulotlarga, misol qilib ayollarda homiladorlikni aniqlovchi test qog'ozlar (ular xorionik gonadotropin deb ataladigan odam gormonini o'ta kam miqdorda sezuvchi antitanalar saqlaydilar); gepatit va OITS ni sezuvchi biokimyoviy to'plamlarni ko'rsatish mumkin. Ularni barchasi, diagnostikani samaradorligini, molekulyar tanib olishga xos bo'lgan yuqori darajadagi affinlik va spetsifiklik bilan bog'liq. Mikroskopik molekulyar "nishon" lar va ularning "detektorlari" ni ishlash prinsiplarini yaxshi o'rganish orqali, tanib olish prinsiplaridan diagnostikaning har xil

vazifalarini yechish maqsadida foydalanish mumkin. Bunday metodlarni sezgirligini oshirish, diagnostikada juda kam miqdorda nusxalar foydalanish imkonini beradi. Masalan, qonning eng asosiy komponentlaridan biri bo'lgan – glyukozani miqdorini aniqlash uchun, kichik bir tomchi qon kifoya bo'ladi. Kerakli qonni esa, hozirgidek millilitrlab emas, nanolitrdan olish yetarli bo'ladi va bu ish nanoshpitslar yordamida bajariladigan bo'ladi. Ushbu mavzuni davom ettirib, qondagi glyukozani miqdorini elektrokimyoviy reaksiya va nanoelektrod tutuvchi chip yordamida o'lchovchi nanoqurilmaga avtomatik dozatorlar ulab, qonga kerakli vaqtda, kerakli miqdorda insulin kiritib turishni tashkil qilish mumkin ekanligi haqida fikr qilish mumkin. Agar shunday sistema tashkil qilinsa, u oshqozon osti bezini o'tkir diabet (1-tip) yoki xronik diabetda (2-tip) yo'qotgan funksiyalarini qisman bajarish mumkin bo'ladi.

Fermentativ reaksiyalardan dagnostikada foydalanishning natijasi sifatida, hozirgi vaqtda keng tarqalgan, glyukozooksidaza fermenti kataliz qiluvchi reaksiyaga asoslangan shaxsiy glyukometrlar yaratilganini ko'rsatish mumkin. Glyukozooksidaza fermenti glyukozani glyukon kislotasi va vodorod peroksidigacha oksidlaydi. Keyingi moddani elektrokimyoviy aniqlash natijasida signal generatsiyaga uchraydi va raqamlangandan so'ng, glyukometr displeyiga chiqadi. Biotexnologiya va elektronika yutuqlari asosida gibril fermentativ-elektron interfeys yaratishga yorqin misol bo'la oladi. Biotexnologiyada shunga o'xshagan detektorlarni miniatyur rusumlarini yaratish kutilmoqda.

Odamning evolyutsion rivojlanishida o'ziga xos bosqichlarni va turli rivojlanish davrdagi o'zgarishlar orqali mukammal shakillangan butun bir organizmga aylanadiki bu o'z navbatida quyidagi bosqichlarni shakillanishida ko'rinadi.

Hujayra bosqichi (darajasi) – hujayralarga, mustaqil organizmlar (bakteriyalar, prosteyshiylar) hamda, ko'p hujayrali organizmlarni hujayralari sifatida qarash bosqichi hisoblanadi. Hujayralar, biosintez, oziqlanish, nafas olish, rivojlanish, ko'payish va h.k. xususiyatlarga ega bo'lganligi tufayli, ular tirik tabiatni tashkil bo'lishida asosiy struktura bo'lib xizmat qiladilar.(1-rasm).

1-rasm. Hayotni tashkil bo'lish bosqichlarining molekulyar (o'ngda), subhujayraviy (o'rtada) va hujayraviy (chapda) ko'rinishidagi biologik strukturalar

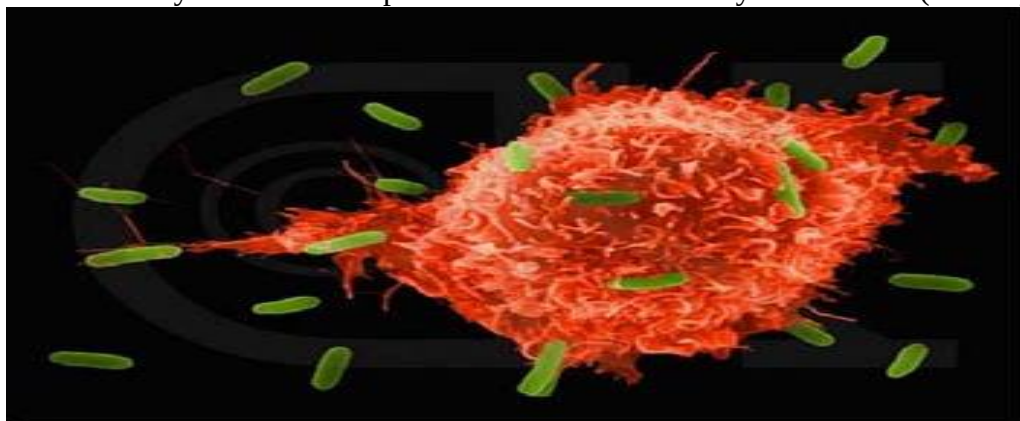
To'qima bosqichi. Bu bosqich, evolyutsiya jarayonida, ko'p hujayralik va hujayralarni spetsializatsiyasi (differensiatsiyasi) payda bo'lganligi sababli, kelib chiqdi. Uning struktura – funksional birligi – to'qima. To'qima – kelib chiqishi, funksiyalari, joylanishi va ko'p holatlarda tuzilishi ham bir xil bo'lgan hujayralarni va ularni hosilalarini to'plami hisoblanadi. To'qima darajasida (bosqichida), yangi hosil bo'lgan hujayralarni spetsializatsiyasi, hujayradan tashqaridagi strukturalarni shakllanishi, rivojlanishi, faoliyat ko'rsatishi va to'qimalarni regeneratsiyasi (qayta tiklanishi) sodir bo'ladi.

Organ bosqichi (darajasi) – murakkab, ko'p to'qimali tirik sistema ekanligi bilan xarakterlanadi. Bu bosqichni struktura – funksional birligi – organ. Organ, organizmni bir bo'lagi bo'lib, u ma'lum shaklga ega va o'ziga spetsifik bo'lgan funksiyani bajaradi. Organlar birinchi

navbatda, umumiy funksiyaga yoki organizmdagi biologik roliga qarab, organlar sistemasini tashkil qiladilar. Tiriklikni sistema darajasidagi organizatsiyasining struktura – funksional birligi, organlar sistemasi hisoblanadi. O'z navbatida biologik roli yoki funksiyasi o'xshash bo'lgan organlarni biri-biri bilan bog'laydi.

Organizm (daraja) bosqichini vakili – tirik organizmlar hisoblanadi. Bu bosqichni struktura funksional birligi sifatida, tirik organizmga, hayotni barcha ko'rinishi va xususiyatlari xos. Bu bosqichda, organizmni o'sishi va rivojlanishi, tashqi muhit omillari ta'siriga moslashuvi, xuddi yagona bir butunday namoyon bo'ladi.

Organ va to'qimalarni begona moddalardan himoya qilishga va organizmni ichki muhiti tarkibining doimiyligini boshqarib turishga mo'ljallangan. Antitanalar organizmni ximoya qilishda asosiy vosita xisblanib yod moddalarini parchalashda muxim ahamiyat kasb etadi (2-rasm).

2-rasm. Organizm uchun yod bo'lgan bakteriyalarning, immun sistema hujayrani sirtida adsorbsiya bo'ladi

Xulosa: Biologik eritmalar asosida tayyorlangan peptid bog'lamli dori vositalari, immunostimulyatorlar va ularning immun tizimidagi roli, immun sistemasi a'zolari va ularning funksiyalari, limfotsitlarning immun sistemasida tutgan o'rni, antitanalarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning organizmdagi ahamiyati to'g'risida keng ma'lumotlar berilib immun jarayonlarning borishi, kasalliklar va immundavolash yo'llari keng yoritilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zakirxodjayev Sh.Y. Immunologicheskiye i funktsionalno – metabolicheskiye osobennosti xronicheskix gepatitov razlichnoy formi pri vibore differentsiatsii immunokorrigiruyushey terapii: avtoref: diss. ...dokt.med.nauk. –M., 1992. – 38 s.
2. Zakirxodjayev Sh.Y., Batirbekov A.A., Maxmudova D.U. Korreksiya immunnogo otveta k EB pri eksperimentalnom toksicheskom gepatite preparatami T-aktivin i splenii. // Tez. dokl. 1 Resp. Syezd immunologov i allergologov UzSSR. – Tashkent, 2012. – s. 257.
3. Kondratenko I.V., Yarilin A.A., Xaxalin L.N. Interleykin – 2 i yego rol v razvitii immunodefitsita i drugix immunopatalogicheskix sostoyaniy. // Immunologiya. – 2001. - № 5. – s. 68-69.
4. Shaxzoda Xasanxoda Antioksidantnaya aktivnost otdelnix komponentov BAD —Buyrak-shifo//
5. Mejdunarodniy nauchniy jurnal «Nauchniy impuls» № 4(100), chast 2. Noyabr, 2022 str 29-36.
6. S.H. Homidxonova, N.A. Mahmudova // Bioecological and physiological/biochemical features of cassocks (Lemnaceae) in culture// Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. 10-11-2022. 27-31 page
7. Xomidxonova Shaxzoda Xasanxoda // Deystviye alkaloidov videlenniye iz rasteniy aconitum talassicum
8. IX Vliniye na sokratitel'nuyu aktivnost na gladkix mishs aorti krisi// International Journal of
9. Education, Social Science Humanities, FARS Publishers. Volume-11| Issue-1| 2023. 73-79 page

УЎК:616.09/612.04

ДЕНТОАЛВЕОЛЯР АНОМАЛИЯЛАРИ ВА ДЕФОРМАЦИЯСИ БЎЛГАН БОЛАЛАРДА КУЗАТИЛАДИГАН ИККИЛАМЧИ КАСАЛЛАНИШ ҲОЛАТИ СТАТИСТИКАСИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

У.А.Фозилов, ўқитувчи, Бухоро давлат тиббиёт институти, Бухоро
С.Ш.Олимов, ўқитувчи, Бухоро давлат тиббиёт институти, Бухоро

Аннотация. Бугунги кунда дентоальвеоляр аномалияларга олиб келувчи касалликлар ва унга таъсир қилувчи билвосита омиллар жуда кўпчилиги болаларга ота-она томонидан бериладиган этиборнинг камайганлиги бу касалликнинг кўпайганини кўрсатади.

Ортодонтик беморларда ҳамда касаллик клиник белгиларини эрта ташиқлаш, болаларда чайнов самарадорлигининг физиологик функцияларни тиклашниташиқил этиш бугунги кунда болалар ортодонтик стоматологиясининг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

Калим сўзлари. дентоальвеоляр аномалия, тиклаш, Туғма ёриқлар, танглай, юқумли ва яллигланиш касалликлари.

Аннотация. На сегодняшний день количество заболеваний, вызывающих зубочелюстные аномалии и косвенных факторов, влияющих на них, снижение внимания, уделяемого детям родителями, свидетельствует о росте этого заболевания. Ранняя диагностика клинических признаков заболевания у ортодонтических больных, восстановление физиологических функций жевательной эффективности у детей на сегодняшний день является одной из актуальных проблем детской ортодонтической стоматологии.

Ключевые слова. зубочелюстная аномалия, реставрация, врожденные расщелины неба, инфекционно-воспалительные заболевания.

Abstract. Today, the number of diseases that cause dentoalveolar anomalies and the indirect factors that affect them, the decrease in the attention given to children by parents, indicates the increase of this disease. Early diagnosis of clinical signs of disease in orthodontic patients, restoration of physiological functions of chewing efficiency in children is one of the urgent problems of children's orthodontic dentistry today.

Keywords. dentoalveolar anomaly, restoration, Congenital clefts, palate, infectious and inflammatory diseases.

Бурундаги реконструктив пластик жаррохликдан сўнг, шу жумладан туғма ёриқлари бўлган беморларда қисқа вақт давомида стандарт бурун қопламаларини қўллаш концепцияси узоқ вақтдан бери қўлланилган [1]. Бироқ, ҳозирги вақтда адабиётда узоқ вақт давомида бурун шаклига таъсир қилиши мумкин бўлган бутунлай индивидуал юқори аникликдаги бурун стентлари ёки лайнерларини қўллаш имконияти ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ. Шундай қилиб, ёриқлари бўлган беморлар учун чеилоринопластикадан кейинги асоратларни олдини олиш ва буруннинг нормал нафас олиш функциясини минимал хавф билан таъминлаш, шунингдек, беморнинг ўсиши пайтида бурун тусиги тўғри шаклланишига ижобий таъсир кўрсатиш муаммоси ҳали ҳам долзарбдир . [2], шунингдек, юқори жағ ва танглайнинг анатомик нуқсони билан кучаяди [3].

Шундай қилиб, бундай беморларни тиббий реабилитация қилиш боланинг ҳаётининг биринчи соатларидан бошлаб амалга оширилиши керак. Туғма тўлиқ ёриқлари бўлган беморларни эрта реабилитация қилиш вазифаси оғиз бўшлиғи ва бурунни ажратиш, нормал овқатланиш жараёнини таъминлаш, шунингдек, туғма патология натижасида бузилган юқори жағнинг альвеоляр жараёнларининг шаклини тиклашдир. [6] . Часовскаянинг ортодонтия бўйича маҳаллий мактаби туғма ривожланиш аномалиялари бўлган болаларни комплекс реабилитация қилиш учун асос яратди [5]. Бироқ, бугунги кунда Ўзбекситонда, бутун дунёда бўлгани каби, бундай патологияга эга беморларни даволаш учун умумий қабул қилинган ягона стандарт йўқ.

Сўнгги йигирма йил ичида контаксиз сирт лазерли сканерлаш, рақамли моделлаштириш ва жисмоний моделларни 3Д прототиплаш каби рақамли ва оптик технологияларнинг жадал ривожланиши билан бир қаторда, уларни янада аниқ, хавфсиз ва хавфсизроқ сифатида қўллашга қизиқиш ортди. Уларнинг ёрдами билан ўтказиш учун минимал инвазив восита , антропометрик диагностика ва даволаш, айниқса конгенитал ривожланиш аномалияларида [7]. Туғилиш нуқсонлари моделининг рақамли тавсифига ўтиш, кейинчалик ҳажмли прототиплаш технологиясидан фойдаланган ҳолда интраорал аппаратнинг компютер чизмасини куриш, биринчи кўрикни муваффақиятли амалга ошириш учун янги дизайн ва технологик имкониятларни оширади. Комплекс даволашнинг энг муҳим босқичлари - ТЛТЙ билан болаларни эрта реабилитация қилишдир.

Туғма ёриқлар, айниқса, тўлиқ нуқсонлар ҳақида гап кетганда, муқаррар равишда бурун деформациясига ҳамроҳ бўлади. Туғма лаб ва танглай ёриқлари билан буруннинг конфигурацияси, шунингдек, юзнинг суяклари ҳар уч текисликда ўзаро содир бўлади [9]. Суяк асосининг гипоплазияси фонида юқори лаб ва танглайнинг бир томонлама ёриғи билан бурун қаноти кескин текисланади ва унинг учи пастга силжийди [8]. Бурун септумининг оғиши, бурун йўллариининг тўлиқ йўқ бўлиб кетишига қадар аниқ торайиши, еркин бурун нафаси бузилганлиги сабабли беморнинг ҳаёт сифатини сезиларли даражада ёмонлаштиради, шунингдек, уларнинг уйғунлигини бузади. назолабиал минтақадаги юз. Туғма тўлиқ ёриқлари бўлган деярли барча беморларда учрайдиган еркин бурун нафасининг бузилиши ЛОР аъзоларининг юқумли ва яллиғланиш касалликлари, кардиопулмонер патология, обструктив уйку апнеси синдроми, болада когнитив ривожланишнинг кечикиши, шунингдек бузилган. бош суягининг юз қисмининг суяқларини шакллантириш ва бошқалар.

Операциядан кейинги даврда бирламчи хейлоуринопластиканинг муваффақияти ва кейинги жарроҳлик аралашувларга бўлган эҳтиёжга операциядан кейинги буруннинг териси ва хуаналар тузилиши деформацияси, бурун септумининг эгрилиги, бурун йўллари торайиши олдини олиш бўйича профилактика чораларининг самарадорлигига, бурун йўллари ва уларнинг шиллиқ қаватидаги патологик ўзгаришларига таъсир қилади. Бурундаги реконструктив пластик жарроҳликдан сўнг стандарт ва қисман индивидуал бурун қўшимчалари ёки турли хил дизайндаги стентлардан фойдаланиш бурун шиллиқ қаватининг сикатрик деформацияси ва бурун йўллариининг торайиши олдини олиш зарурати билан боғлиқ. [4]

Тадқиқотмақсади.Дентоалвеоляр аномалиялари ва деформацияси бўлган болаларда кузатиладиган иккиламчи касалланиш ҳолати гуруҳли таҳлил қилиш

Тадқиқот материали ва усуллари:Патологик окклюзия ташҳиси билан касалланган бемор болаларни объектив, субъектив ҳамда стоматологик текширув усуллари (Тонн, Долгополова, Снагина, Герлах, Танака - Жонсон усуллари) шу билан бирга антропометрик усуллар орқали текширув ўтказилди.Илмий изланишимизда бемор болаларни 3 гуруҳга бўлиб ўрганилди.Доимий тишлар прикус даврида 13 ёшдан 17 ёшгача бўлган 47 нафар бемор болалартекширилди.

Тадқиқот натижалари Текширилган бемор болалардаананавий даволаш усули ва комплекс текширув усуллари олиб борилди. Текширув ўтказилаётган бемор болаларни асосий ва қўшимча текширув усуллардан фойдаланилди. Объектив текширувда боланинг бош ва юз соҳасининг жойлашуви, юқори ва пастки жағнинг морфологик тузилиши, оғиз ички қисми, тишларнинг тиш қаторларида жойлашувига эътибор берилади. Субъектив текширувда эса болаларининг ота – онасидан (ҳомиладорлик даврларидаги ҳолатнинг ўтиш мезонлари, туғруқ турлари, боланинг озиқланиш турлари) сўраб суриштириш ишлари олиб борилди. Қўшимча текширув усулларида режада келтирилган ортодонтик усуллар орқали текширув амалга оширилди.

Мезиал окклюзия ташҳиси билан касалланган бемор болаларни ортодонтик текширув усуллари орқали текширилганда ўғил болаларга нисбатан қиз болаларда касалланиш даражаси юқори эканлиги аниқланди.Мезиал окклюзия билан касалланган бемор болаларни ёши, жинс бўйича гуруҳлараро тақсимланиши 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Гуруҳлар таркиби

	1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	Жами
абс	23	27	124	440
%	5,23±1,06	6,14±1,14	28,18±2,14	100,00

2-жадвал

Жинслар бўйича тафовути

	1-гуруҳ	2-гуруҳ	3-гуруҳ	Жами
Ўғил болалар	12 (52,17±10,65)	15 (55,56±9,56)	57(45,97±4,48)	170(38,64 ±2,32)
Қизлар	11(47,83±10,65)	12(44,44±9,56)	67(54.03±4,48)	270(61,36 ±2,32)

Ёшлар бўйича

	ўртача	4-7 ёш	8-11 ёш	12-14 ёш	15-17 ёш	18-25 ёш
1-гурух	9,48±0,32	1(4,35±4,25)	18 (78,26±8,60)	4(17,39±7,90)	0	0
2-гурух	8,70±0,51	7 (25,93±8,43)	15(55,56±9,56)	5(18,52±7,48)	0	0
3-гурух	11,48±0,56	9(7,26±2,33)	51(41,13±4,42)	48(38,71±4,37)	13(10,48±2,75)	3(2,42±1,38)
Жами	13,21±0,16	17(3,86±0,92)	98(22,27±1,98)	181(41,14±2,35)	110(25,00±2,06)	34(7,73±1,27)

Боланинг ўтказган ва ёндош касалликлари

№	Касаллик	абс	%
1	Аллергик реакциялар	6	22,22±8,00
2	ЎРВИ	23	85,19±6,64
3	Сувчечак	5	18,52±7,48
4	ЛОП	24	88,89±6,05
5	Гепатит	3	11,11±6,05
6	Юрак касалликлари	1	3,70±3,63
7	Ошқозон –ичак тизими, жигар касалликлари		4,35±4,35
8	Анемия	1	3,70±3,63
9	Рахит	3	11,11±6,05
10	Жароҳатлар	6	22,22±8,00
11	Заболевания опорно-двигательного аппарата	2	7,41±5,04
12	Эндокринкасаликлар	3	11,11±6,05
13	Краснуха	3	11,11±6,05

Тадқиқот шуни кўрсатдики, текширилаётган болалар ва ўсмирларда дентоалвеоляр аномалиялар ва деформацияларнинг тарқалиши анча юқори (62,48%) ва ёшга қараб ўзгарувчанлик билан тавсифланади. Дентоалвеоляр аномалиялар частотасининг енг паст даражаси вақтинчалик окклюзион даври учун хосдир - 37,52%. Ерта ва кеч аралаш тишлаш босқичларида, жағнинг ўсиш жараёнлари тезлигининг фарқи натижасида уларнинг ўлчамида, шунингдек, тишларнинг кетма-кетлиги ва тартибида вақтинчалик номуаносибликлар пайдо бўлганда, бу кўрсаткич 66,90% гача кўтарилади. . Доимий окклюзион шаклланишининг бошида тиш аномалиялари частотасининг камайиши (63,65%) аниқ тенденцияси мавжуд бўлиб, буни дентоалвеоляр тизимда содир бўладиган ўз-ўзини бошқариш жараёнлари билан изоҳлаш мумкин. Оғиз бўшлиғида кузатилган иккиламчи касалликлар туфайли келиб чиқан дентоалвеоляр аномалиялар маълумотларнинг таҳлили Бухоро шаҳри аҳолиси учун 7-17 ёш тоифасида кўп кузатилган бу (11,54%) енг юқори даражасини кўрсатди. Бироқ, Бухоро вилоятининг айрим туманларидаги ортодонтлар учун бюджет ставкалари бўлмаган болалар ва ўсмирларда бошқа тенденция кузатилмоқда: енг кўп иккиламчи касалликдан кейин оғиз бўшлиғидаги нуқсон билан 10-12 ёш (3,55%) ёш гуруҳларида кузатилган. Аниқланган касалликларнинг умумий сонининг 54,08 фоизини нотўғри окклюзионли болалар ва ўсмирлар ташкил етди. Бошланғич мактаб ёшидаги болаларда тиш аномалиялари 45,92% да топилган. Болаларнинг ўсиши ва ривожланиши билан окклюзион аномалияларнинг частотаси пасаяди ва доимий окклюзион даврида 37,69% ни ташкил қилади, бу жағ-фасиал тизимнинг компенсацион механизмларининг ривожланиши билан боғлиқ. Бизнинг маълумотларимизга кўра, дистал тикилиш текширилган болаларнинг 48,76% да, чуқур тишлаш - 40,10%, очик тишлаш - 4,05%, мезиал тикилиш енг кам учрайди - 4,58% ва ўзаро боғлиқлик - 2,51%. Уларнинг барчасига ортодонтик ёрдам кўрсатилди, аммо баъзи сабабларга кўра (ортодонтга кеч ташриф, моддий аҳвол, баъзи ота-оналарнинг паст маълумоти, тиш шифокоридан кўркиш) бу кўринишлар тўлиқ бўлмаган ёки минимал тарзда таъминланган. Болалар ва ўсмирлар ўртасида дентоалвеоляр аномалияларнинг частотасини ўрганишда ёшга қараб нафақат аномалиялар сони, балки уларнинг турлари ҳам ўзгариши аниқланди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, индивидуал тишларнинг аномалияларининг енг паст кўрсаткичлари вақтинчалик окклюзён даврида болаларда кузатилади ва 0,49% ни ташкил қилади, доимий окклюзион шаклланишининг охирига келиб, бу кўрсаткич 7,87% гача ошади. Тишларнинг ҳолатидаги аномалия кўпинча дентоалвеоляр аномалияларнинг бошқа турлари орасида учрайди, аммо улар камдан-кам ҳолларда изоляция қилинганлиги сабабли, умумий расмда

дентоалвеоляр аномалияларнинг тарқалишининг частотаси улуши сезиларли даражада камаяди. Биз дентоалвеоляр аномалиялар ва деформацияларнинг энг муҳим этиологик омилларини ҳам кўриб чиқдик. Биз томонидан ўрганилган этиологик омиллар орасида энг катта тарқалиш ёмон одатларнинг мавжудлиги билан боғлиқ. Улар орасида энг кенг тарқалганлари: бармоқ сўриш (45,88%), чақалоқ ютиш (40,27%) ва оғиз орқали нафас олиш (13,85%). Шу билан бирга, болалар ўсиб улғайган сайин ёмон одатлар тарқалишининг камайиши умумий тенденцияси мавжуд. Юзнинг юмшоқ тўқималарининг бириктирилиши аномалиялари ҳам ортодонтик амалиётда муҳим ўрин тутди. Шунга асосланиб, юз минтақасининг юмшоқ тўқималарининг бириктирилиши патологияси бўлган шахсларни эпидемиологик текширувдан ўтказишда, бошқа дентоалвеоляр аномалиялар бўлмаса, улар ортодонтик касалликлар гуруҳига киритилмаган.

Хулоса. Текширилшлар асосида Ҳудуд кесимда олиб борилган стацитар таҳлил асосида болаларда касалланишдан кейин ижтимоий назорат камлиги, ота-она ғамхўрлиги ва касалликдан кейин кузатиладиган асоратлар туфайли дентоалвеоляр аномалия тиш ва тишлаш билан боғлиқ муаммоларнинг кўпайганлиги кўринди. Эпидемиологик текширувдан ўтказишда, индивидуал тишларнинг аномалияларининг энг паст кўрсаткичлари вақтинчалик окклюдент даврида болаларда кузатилади ва 0,49% ни ташкил қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дмитриенко, Д. А. Доменюк, А. В. Кокарева, [и др.]. - Текст : непосредственный // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. - 2016. - № 7. - С.412-414.
2. Ишмурзин, П. В. Прогнозирование изменения тонуса жевательных мышц при аномалиях окклюзии зубных рядов / П. В. Ишмурзин, М. А. Данилова, Ю. Г. Худорошков. - Текст : непосредственный // Ортодонтия. - 2017. - № 4(80). - С. 22-26.
3. Климова Т. В. Классификация причин нарушений движения нижней челюсти / Т. В. Климова, Н. В. Набиев, Т. А. Иваненко, М. А. Постников, А. Г. Русанова, Л. С. Персин — Текст : непосредственный // Ортодонтия. - 2019. - № 2(86). - С. 4-10.
4. Лазарева, Е. А. Метод прогнозирования ретенции клыков верхней челюсти в период сменного прикуса : специальность 14.01.14 «Стоматология» : диссертация на соискание ученой степени кандидата медицинских наук / Лазарева Елена Александровна. - Пермь, 2015. - 121 с. - Текст: непосредственный.
5. Fozilov U.A. Evaluation of the Efficiency of Demineralizing Agents in Treatment with Removable and Fixed Orthodontic Equipment in Children //International Journal on Integrated Education. – 2020. – Vol. 3. – N7. – P. 141-145.
6. Shakirova R.R., Uskova M.P., Bibik T.V. Dental anomalies in children with congenital cleft lip and/or palate in the Udmurt Republic // Practical Medicine. - 2009. - No. 1. - P. 87-88.
7. Starikova N.V., Nadtochiy A.G., Udalova N.V. Orthodontic correction of abnormal tongue position and function in children with unilateral cleft lip and palate: abstracts // 9-th European Craniofacial Congress. - Salzburg, Austria, 2021. - P. 253.
8. Tokarev P.V., Shulaev A.V., Plaksina L.V., Marapov D.I. The prevalence of congenital cleft lip and/or palate in the Republic of Tatarstan // Practical Medicine. - 2015. - No. 2-2. -P. 101-103.
9. Steele C.M., Van Lieshout P. Tongue movements during water swallowing in healthy young and older adults //Journal of Speech, Language, and Hearing Research. - 2009. - Vol. 52, N 5. - P. 1255-1267.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№6/2 (102)
2023 й., июнь**

Ўзбекча матн муҳаррири:

Русча матн муҳаррири:

Инглизча матн муҳаррири:

Мусахҳиҳ:

Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод

Ҳасанов Шодлик

Мадаминов Руслан, Ламерс Жон

Ўрозбоев Абдулла

Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.06.2023
Босишга рухсат этилди: 13.06.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 16,75 б.т. Буюртма: № 6-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18